„Τό Βῆμα"
Τεράρτη 5/I/955

16/2/1-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΝΕΟΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἡ τάση τοῦ ἀνθρώπινου γένους νὰ πιστεύει σὲ κοσμοθεωρίες καὶ νὰ κατευθύνεται ἀπ' αὐτές, δὲν εἶναι παρὰ ἕνα στάδιο λίγο πιὸ προχωρημένο ἀπὸ τὴν πανάρχαια τάση του νὰ πιστεύει σὲ μυθολογίες, ποὺ τὶς εἶχε τὸ ἴδιο πλάσει. Νά τὸ συμπέρασμα ποὺ βγαίνει ἀπ' ὅσα ἐγράφαμε ἐδῶ τὴν περασμένη Τετάρτη. Τὸ μυθολογικὸ στάδιο ἀντιστοιχεῖ στὴ βρεφικὴ ἡλικία. Τὸ κοσμοθεωρητικὸ στὴν ἐφηβική. Ἄπειρα ὡστόσο συμπτώματα δείχνουν πὼς πᾶμε σιγὰ-σιγὰ ν' ἀνδρωθοῦμε. Τί θὰ μᾶς παρασταθεῖ καὶ θὰ μᾶς στηρίξει στὴ μετάβαση τούτη σὲ νέο ἐξελικτικὸ στάδιο;

Πιθανότατα δὲν θὰ εἶναι μιὰ ὁμαδική, προληπτικὴ πίστη σὲ εἰδωλολατρικοὺς μύθους ἢ σὲ κοσμοθεωρητικὰ κατασκευάσματα. Ὅσο ἐξελίσσεται τὸ εἶδος μας, τόσο πιὸ πολὺ τείνει νὰ διαφοροποιεῖ τοὺς τύπους του, νὰ πλάθει αὐτὸ ποὺ λέμε «προσωπικότητα». Ὄχι μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἐξαιρετικὰ προικισμένου ἀτόμου, ποὺ, αὐτό, ἀποτελεῖ καὶ θ' ἀποτελεῖ μιὰν ἐξαίρεση. Μὲ τὴν ἔννοια τῶν συνειδήσεων ποὺ ἔχουν αὐτοτέλεια κι' ὁλοκληρία. Ποὺ δὲν εἶναι ἀρνιὰ μέσα σ' ἕνα κοπάδι, ἀπαράλλαχτα μεταξύ τους, καὶ ποὺ πορεύονται τυφλά, ἀσύνειδα, τυλιγμένα ἀπὸ πυκνὸ κουρνιαχτό. Τὸν καινούργιο ὅμως αὐτὸν ἀνθρώπινο τύπο — ποὺ κιόλας ὑπάρχει σὲ περιορισμένο, μόνο, ποσοστὸ — θὰ πρέπει κάτι νὰ τὸν φωτίζει καὶ νὰ τὸν πειθαρχεῖ: ἕνας ἐσωτερικὸς νόμος. Ἡ καλλίτερη ἐλπίδα μας, ἡ μοναδική, εἶναι νὰ δημιουργηθεῖ ὁ ἐσωτερικὸς αὐτὸς νόμος. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ τὰ ξόανα θὰ ἔχουν πέσει κ' οἱ φαντασμαγορικὲς ψευδαισθήσεις διαλυθεῖ, μόνον αὐτὸς θὰ μπορεῖ νὰ μᾶς στέκεται ὁδηγός. Νὰ κάνει τὴ συμβίωση ἐφικτή. Καὶ νὰ δίνει στὸν ὅρο «κοινωνία» τὸ βαθύ της, οὐσιαστικὸ περιεχόμενο.

Γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ προηγμένου αὐτοῦ ἀνθρώπινου τύπου καὶ τοῦ νόμου του, δὲν ἔχουμε παρὰ ἕνα μόνο μέσο: τὴν παιδεία. Μιὰ παιδεία ποὺ δὲν θὰ εἶναι μάθηση ἁπλή, ὅπως εἶναι σήμερα, ἀλλὰ καλλιέργεια. Ποῦ θὰ τὴ στηρίξουμε; Ἐδῶ, ἡ ἀπάντηση εἶναι πολὺ ἁπλὴ καὶ πολὺ δύσκολη: Στὴν ἀξιοποίη-

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΦΑΡΙΑΣΘΕΝΟΥΙΑ
MDCCCLXXXI

1-2.

ση τῆς πνευματικῆς μας παρακαταθήκης. Τὰ κλασσικὰ Γράμματα, μὲ τὴ φυσιολογική τους συνέχεια καὶ προβολὴ στὸ νεώτερο εὐρωπαϊκὸ κόσμο, εἶναι ἡ μόνη πηγὴ ποὺ μπορεῖ νὰ ἐκθρέψει ἀληθινὰ ὥριμες κι' ἐλεύθερες συνειδήσεις. Πρέπει νὰ τὸ καταλάβουμε καλά: Ὅλη ἡ πνευματικὴ πεῖρα, ὅλο τὸ ἔπος τῶν μεγάλων μας ἐσωτερικῶν κατακτήσεων, ἐκεῖ εἶναι ἀποθησαυρισμένο. Ἄλλη πατρικὴ περιουσία δὲν ἔχουμε. Δίχως αὐτήν, εἴμαστε ἄκληροι καὶ γυμνοί.

❁

Δύσκολο ὅμως ἔργο, — τὸ εἴπαμε. Γιατὶ μιὰ τέτοια παιδεία, δὲν εἶναι σχῆμα, συνταγή, τυφλοσούρτης, ὅπως οἱ διάφοροι μῦθοι. Δὲν σοῦ προσφέρει ἕτοιμες λύσεις. Ἀνάγκη ὁ καθένας ποὺ θ' ἀντλήσει ἀπ' αὐτή, ν' ἀφομοιώσει μέσα του τὴν προσφορά της, νὰ τὴν ἐπεξεργαστεῖ καὶ νὰ τὴν ἀξιοποιήσει. Ὁ Ἀνθρωπισμὸς εἶναι κατάκτηση, καὶ μάλιστα ἀτομικὴ τοῦ καθενός. Δὲν εἶναι ἐγγραφὴ σ' ἀνοιχτὸ μητρῶο, οὔτε προσχώρηση σὲ κομματικὸ σύνθημα. Γιὰ νὰ φτάσει σ' αὐτὴ τὴ βαθμίδα ὁ ἄνθρωπος, πρέπει νὰ δείξει πὼς εἶναι ἱκανὸς ν' αὐτοκυβερνᾶται. Γιὰ τὴν ὥρα, μόνον ἀφηρημένος ἀριθμὸς ἔχει δείξει πὼς μπορεῖ νὰ εἶναι, ἀπρόσωπη μονάδα μέσα σὲ κάποια «οὐρά».

Ἀλλὰ καὶ πάλι, ὁ Ἀνθρωπισμὸς αὐτός, γιὰ μᾶς καὶ γιὰ τὸ μέλλον, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει τὴν ἔννοια ποὺ ἀπέκτησε τότε ποὺ πρωτοδημιουργήθηκε σὰν ὅρος: στὴν Ἀναγέννηση. Οἱ ἱστορικὲς συνθῆκες ἔχουν ἀλλάξει. Στὰ τέλη τοῦ 15ου αἰῶνα, Ἀνθρωπισμὸς ἐσήμαινε τὴ σπουδὴ τῶν κλασσικῶν Γραμμάτων. Εὐρύτερα ἀκόμα: τὴν ἀποτίναξη τοῦ ζυγοῦ ποὺ ἐπέβαλε ὁ μεσαιωνικὸς δογματισμός, τὸν προσανατολισμὸ σὲ νέα, ἐγκόσμια ἰδεώδη, ποὺ ἀπέβλεπαν στὴν ἔξαρση τῆς ἀξίας «ἄνθρωπος». Τὸ κίνημα ὡστόσο ἐκεῖνο, γιὰ εἰδικοὺς λόγους, δὲν εἴταν δυνατὸ νὰ ὁλοκληρώσει τὴν κοσμοϊστορική του ἀποστολή. Μιὰ πρώτη καταβολὴ στά θηκε. Συνδυασμένο μοιραῖα μ' ἐξελίξεις κοινωνικὲς ποὺ σάλεψαν τὰ θεμέλια τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ κόσμου, κατέληξε νὰ περιοριστεῖ σὲ στενὸ κύκλο, νὰ πάρει χαρακτῆρα ἐργαστηριακό. Ἔγινε ἰδιωτικὴ ὑπόθεση τῶν λογίων. Σ' ἐποχὴ ποὺ οἱ λαοὶ τῆς λατινικῆς Εὐρώπης συνέχιζαν ἀκόμα τὴ δημιουργία τῶν ἐθνικῶν τους λαϊκῶν παραδόσεων, τὸ ἀνθρωπιστικὸ κίνημα ἦρθε νὰ τοὺς ξαφνιάσει καὶ νὰ τοὺς διασπάσει. Τοὺς ξάφνιασε σὰν ἀνακάλυψη ἑνὸς κόσμου λαμπροῦ κι' ἀνυποψίαστου. Τοὺς διέσπασε κοινωνικὰ σὲ τάξεις. Τὸ τελευταῖο τοῦτο, μολονότι ἀποτέλεσμα, οὐσιαστικά, τῶν νέων οἰκονομικῶν συνθηκῶν ποὺ εἶχαν δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὶς ὑπερπόντιες ἐξορμήσεις, τὴν εἰσροὴ στὴν εὐρωπαϊκὴ ἤπειρο πλούτου ἀπροσδόκητου, τὴ μοιραία μονοπώλησή του ἀπὸ τοὺς λίγους, ὁ Ἀνθρωπισμὸς ἦρθε, ἀσύνειδα, νὰ τὸ ἐνισχύσει. Σὰν πνευματικὴ κατεύθυνση, βρισκόταν σ' ἀντίθεση, μὲ τὶς ντόπιες παραδόσεις. Οἱ λαοί, βουτηγμένοι ἀκόμα στὴ μεσαιωνικὴ καταχνιά, τὸν ἀγνόησαν. Συνέχισαν γιὰ καιρὸ τὴ μυστικὴ ζωή τους. Κ' οἱ λόγιοι, οἱ γραμματισμένοι, οἱ προστάτες τους καὶ οἱ Μαικῆνες, θαμπωμένοι ἀπὸ τὴν αἴγλη τοῦ ἀρχαίου κόσμου ποὺ ἀνακάλυπταν, ξέκοψαν ὁριστικὰ ἀπὸ τὸ λαϊκὸ κορμό, ἀπομονώθηκαν σὲ μιὰν ἐκστατικὴ λατρεία. Ἡ ἑνιαία συνείδηση τῶν πατριαρχικῶν χρόνων εἶχε διαλυθεῖ.

Ἀντίθετη εἶναι ἡ διαδικασία γιὰ τὴν ἐποχή μας, καὶ γιὰ τοὺς καιροὺς ποὺ ἔρχονται. Τώρα, τὸ προβάδισμα τὸ ἔχουν οἱ λαϊκὲς τάξεις. Μιὰ παιδεία σήμερα, γιὰ νὰ εἶναι νοητή, θεμιτή, πρέπει ν' ἀποβλέπει στὴν ὅσο παίρνει εὐρύτερη διάδοσή της. Ἡ οἰκουμενικὴ συνείδηση ποὺ δημιουργεῖται παράλληλα, τὸ αἴσθημα πὼς πατρίδα μας εἶναι ὁ πλανήτης, ἡ ἀξίωση τῶν πιὸ ἁπλῶν ἀνθρώπων νὰ καταργηθοῦν οἱ ἀναχρονιστικὲς διαμάχες καὶ τὰ ἰμπεριαλιστικὰ ὁράματα, ὅλ' αὐτὰ μαζὶ δείχνουν πὼς ὁ κύκλος ποὺ εἶχε ἀνοίξει στὴν Ἀναγέννηση, τώρα πιὰ ἔχει κλείσει. Τότε, ὁ εὐρωπαϊκὸς κόσμος περνοῦσε ἀπὸ τὸ φεουδαρχικὸ τοπικισμὸ στὸν ἐθνικό. Τώρα περνάει στὸν διεθνισμό. Ἡ παγκόσμια συνείδηση, ἐξ ἄλλου, ἀποκρούει πιὰ μὲ τρόπο κατηγορηματικὸ κάθε κοινωνικὴ μορφὴ ποὺ βασίζεται στὴν ἀνισότητα τοῦ εἰσοδήματος. Τὰ τελευταῖα προπύργια κάθε μονοκρατορίας ὑποχωροῦν, καταρρέουν, σὰν κάστρα ἀπὸ ἄμμο σὲ παραλία ποὺ τὴ σκέπασε ἡ φουσκονεριά. Μετὰ τὴν κοσμοϊστορικὴ καμπὴ ποὺ εἴταν ἡ Ἀναγέννηση, ἡ ἀμέσως σπουδαιότερη εἶναι ἡ δική μας.

Κι' ὁ Ἀνθρωπισμὸς τοῦ ἀμέσου μέλλοντος, ἀνάλογη ποιότητα θὰ πρέπει νὰ ἔχει. Γι' αὐτὸ — καὶ γιὰ νὰ μὴ τὸν συγχέουμε μὲ τὸν παλιό, ξεπερασμένο ἐκεῖνον — ἂς τὸν ποῦμε Νεοανθρωπισμό. Ἴδιες πηγές, ἀλλὰ διαφορετικὴ ἀξιοποίηση. Σὲ πλάτος: οἰκουμενικό. Σὲ βάθος: λαϊκό. Ἡ πνευματικὴ κληρονομιὰ τῆς ἀνθρωπότητος πρέπει νὰ γίνει κτῆμα κοινὸ τοῦ ἀνθρώπου. Ἂν αὐτὸ μπορέσουμε νὰ τὸ πετύχουμε, τότε ὁ ἥλιος κάποτε θ' ἀνατείλει. Ἀλλιῶς θὰ παραδέρνουμε γιὰ αἰῶνες ἀκόμα μέσα στὴ νύχτα καὶ θὰ βουλιάζουμε στὸ βοῦρκο τὸν ποτισμένο μ' αἵματα.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΘΕΝΟΥ ΦΙΛΑΣΦΙΛΟΥ
MDCCCLXXXI

„Τὸ Βῆμα"
Τετάρτη 12/5/955

1612/2-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Ο «ΛΑΖΑΡΟΣ»

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἡ στήλη τούτη — τὸ εἴπαμε κι' ἄλλοτε — δὲν εἶναι στήλη κριτικῆς. Ἐπιτηρεῖ, μάλιστα, φιλάργυρα τὴν ἐλευθερία της νὰ συζητεῖ, νὰ θεωρεῖ, νὰ ξεφεύγει ἀκόμα, ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο θέμα, κι' ὄχι νὰ τὸ ἀκολουθεῖ δεμένη στὰ πόδια του σὰν ἴσκιος. Ἔτσι, ὅταν τύχει ν' ἀναφερθεῖ σ' ἕνα βιβλίο, αὐτὸ σημαίνει πὼς πρόκειται γιὰ κείμενο ποὺ τῆς ἔδωσε τὴν εὐκαιρία κάτι νὰ στοχαστεῖ γύρω του, δίχως καὶ τὴν τυπικὴ ὑποχρέωση νὰ τὸ κρίνει. Τώρα, ὑπάρχει ἡ γνώμη πὼς τὰ καλλίτερα κείμενα εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνα ποὺ προκαλοῦν τέτοιους, ἐλεύθερους στοχασμούς. Ἐκεῖνα ποὺ δὲν ἀναπνέουν, καὶ δὲν ἀποπνέουν, ἕνα κλειστὸ ἀέρα, δὲν ὑποδουλώνουν τὴ σκέψη ἢ τὴ φαντασία μας, παρὰ τὶς ἐρεθίζουν, γιὰ νὰ τὶς ἀφήσουν ὕστερα ν' ἀπογειωθοῦν αὐτοδύναμα, λυτρωμένες. Ἂν αὐτὸ εἶν' ἀλήθεια, τότε ἕνας λόγος παραπάνω νὰ σταθοῦμε μὲ προσοχὴ μπροστὰ στὸ καινούργιο ἔργο τοῦ κ. Παντ. Πρεβελάκη, τὸν «Λάζαρο». Πρῶτα-πρῶτα ὅμως, ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐπιβάλλει ἐδῶ μιὰ στάση σεβασμοῦ εἶναι ἡ αἰσθητὴ παρουσία τοῦ Πνεύματος.

Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει τούτη τὴ στιγμὴ ἂν τὸ καινούργιο ἔργο τοῦ κ. Πρεβελάκη, ποὺ τὸ χαρακτηρίζει ὁ συγγραφέας του «τραγωδία», πληροῖ τοὺς ὅρους τῆς θεατρικῆς τεχνικῆς ἢ ὄχι. Ἂν παίζεται ἢ ἂν δὲν παίζεται. Πολλὰ ἔργα γράφονται καὶ παίζονται, χωρὶς γι' αὐτὸ τὸ λόγο νὰ καλλιτερεύει ἡ θεατρικὴ κατάστασή μας. Θὰ μοῦ πῆτε: — «Ναί, ἀλλὰ ἂν τύχει ἕνα καλῆς ποιότητος ἔργο νὰ μὴ μπορεῖ νὰ παιχτεῖ, τότε τί καλὸ βγαίνει;» Θὰ σᾶς τὸ πῶ. Βγαίνει ὅτι ἀρχίζει νὰ διαφοροποιεῖται σιγὰ-σιγὰ ἡ οὐσία, τὸ περιεχόμενο, ἀπὸ τὴν ἀποκοιμιστικὴ ρουτίνα. Βγαίνει ὅτι, ἔννοιες πολὺ χοντρές, κι' ὅμως ἴσαμε σήμερα μπερδεμένες, ἀρχίζουν νὰ ξεκαθαρίζονται. Βγαίνει, ὅτι μερικοὶ ἄνθρωποι καλοπροαίρετοι, πλασμένοι ν' ἀγαπᾶνε τὸ καλὸ ἁλλὰ κι' ἀκατεύθυντοι, παραζαλισμένοι, ἀρχίζουν, ὅταν πάρουν στὰ χέρια τους κάποια κείμενα ἀξιόλογα, ν' ἀφυπνίζονται, νὰ καταλαβαίνουν πὼς κάτι ὑπάρχει γύρω τους ποὺ δὲν τὸ εἶχαν ὑποπτευθεῖ γιὰ τὸν ἁπλούστατο λόγο πὼς δὲν τοὺς ἄφησαν νὰ τὸ ὑποπτευθοῦνε. «Ἡ Τέχνη ποέ-

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΘΕΝΩΝΟΥ ΦΙΛΑΣΣΙΟΥ
MDCCCLXXXI

πει νὰ εἶναι διασκεδαστική», εἶχε ἀποφανθεῖ κάποτε ὁ ἀείμνηστος, ὁ πολυσέβαστος Γρηγ. Ξενόπουλος· κι' ὁ ἀφορισμός του αὐτὸς ἔκανε σχολὴ στὸν τόπο μας, ἐξασφάλισε προκαταβολικὰ ἄπειρα συχωροχάρτια. Σύμφωνοι. Διασκεδαστικὴ νὰ εἶναι, ποιὸς λέει ὄχι. Ὅμως ὑπάρχει διασκέδαση καὶ διασκέδαση. Ἂν πρόκειται θέατρο νὰ λέμε μιὰ παραλλαγὴ τῆς νοοτροπίας τοῦ ποδοσφαιρικοῦ γηπέδου ἢ ἕνα παραπάνω νούμερο σ' αὐτὰ ποὺ προσφέρει τὸ πρόγραμμα μιᾶς κοσμικῆς ταβέρνας, τότε νὰ ὑπάρχει — καὶ πάλι, ποιὸς λέει ὄχι — ἀλλὰ νὰ μὴ διεκδικεῖ προνόμια. Προνόμια στὴν ἐκτίμησή μας. Ἡ διασκέδαση αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ μόνη νοητὴ — νά κάτι ποὺ ἀξίζει νὰ τὸ μάθουν οἱ καλοπροαίρετοι Καὶ δὲν ὁδηγεῖ πουθενὰ — πουθενὰ ἀλλοῦ παρὰ στὴν αὐτοεπαλήθευση, στὸ σταθερὸ κατρακύλισμα καὶ στὴν τελικὴ πλήξη. Γιατὶ δὲν ὑπάρχει φοβερότερο ἀδιέξοδο ἀπὸ τὸ κενό.

Ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο αὐτό, τὸ γνωστὸ καὶ καθιερωμένο, τῆς διασκεδαστικῆς ρουτίνας, δὲν μπορεῖ τίποτα καλλίτερο νὰ ξεπηδήσει. Εἶναι ἕνας τόπος ἄγονος, ἰσοπεδωμένος, κι' ὅπου δὲν πνέουν αὖρες ζωογόνες, λυτρωτικές. Μὲ μιὰ κυκλικὴ ματιά, ἔχει κανεὶς ἀμέσως ἐξαντλήσει τὸ περίγραμμά του. Ὅμως ἀπὸ ἔργα σὰν τοῦ κ. Πρεβελάκη, κάτι τουλάχιστον δικαιοῦται κανεὶς νὰ περιμένει Ἐπιτρέπουν τὴν προσδοκία τέτοια φανερώματα. Ἡ παρουσία τους βοηθάει σὲ πτήσεις, ἀνοίγει προοπτικὲς σὲ βάθος Ἐδῶ, ὑπάρχει μιὰ Συνείδηση. Ἕνα πνεῦμα ποὺ γρηγορεῖ, ποὺ ἔρχεται σ' ἐπικοινωνία μὲ τ' ἀνησυχητικὰ μηνύματα τοῦ κόσμου μας. Ὅταν τὰ διαβάζεις αὐτὰ τὰ ἔργα, νοιώθεις μιὰ περηφάνεια νὰ σὲ τονώνει, γιατὶ βλέπεις πὼς καὶ στὸν τόπο μας, τὸν πνιγμένο στὸν κουρνιαχτὸ τῆς ἀγορᾶς, ὑπάρχουν ὡστόσο μάτια ἄγρυπνα, στυλωμένα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, στὸ γνωστὸ ἐπίπεδο τῆς ἀμεριμνησίας, εἶναι οἱ ἀνύποπτοι ἢ ἐκεῖνοι ποὺ τὰ ἔχουν ὅλα ἁπλοποιήσει, μικρύνει, ὥστε νὰ τοὺς ἔρχονται στὰ μέτρα τους, καὶ νὰ τοὺς εἶναι προσιτά, βολικά. Στὴν ὄχθη ποὺ στέκεται ὁ κ. Πρεβελάκης, ἡ ἀλήθεια δείχει τὴν πραγματική της ὄψη, ποὺ εἶναι δύστροπη, τραγική. Ἐδῶ, χρειάζεται νὰ ἔχεις τὴ δύναμη νὰ δαμάζεις. Ν' ἀγωνίζεσαι σῶμα μὲ σῶμα, νύχτα-μέρα, κι' ὁλομόναχος — προπάντων αὐτό: Μονάχος. Ὁ ἀριθμὸς ἐδῶ τὸ πλῆθος, δὲν μπορεῖ νὰ σοῦ συμπαραστα θεῖ ἢ νὰ σὲ παρηγορήσει. Ἡ εὐθύνη σου δὲν καταμερίζεται. Εἶναι ἀρρενωπά, δραματικὰ ἀκέρια. Ὅμως νά καὶ τὸ ἀντιστάθμισμα: Ἐδῶ, κ' ἡ ἤττα ἀκόμα εἶναι μιὰ ὑψηλὴ τιμή Στὴν περιοχὴ τῆς ρουτίνας κ' ἡ νίκη ἀκόμα εἶναι παρωδία.

Ὁ κ. Πρεβελάκης προσφέρει μὲ τὸν «Λάζαρο» στὴν πνευματικὴ ζωή μας ἕνα κείμενο ποὺ εἶναι μιὰ ὑψηλὴ πράξη. Πράξη παρουσίας τοῦ Πνεύματος στοὺς δύσκολους αὐτοὺς καιρούς, βεβαίωση πὼς τὸ γένος μας δὲν στέκεται ψυχικὰ ἀδρανὲς μέσα στὴν κατακλυσμιαία τούτη ὥρα. Μὴ μᾶς ξεγελάει ἡ βιβλικὴ ἐπίφαση τοῦ μύθου. Τὸ θέμα τῆς ἀνάστασης τοῦ Λαζάρου, σ' ἄλλα χέρια ἢ σ' ἄλλους καιρούς θὰ ἔδινε τὸ πολὺ-πολὺ ἀφορμὴ στὴ σύνθεση ἑνὸς ἔργου μ' ἐξωτερικὰ γραφικὸ χαρακτῆρα, ἀπομιμήσεις βιβλικοῦ ὕφους, εὔκολες συγκινήσεις, δημοσκοπία αἰσθηματολογική. Ὁ κ. Πρεβελάκης τὸ διαποτίζει μὲ ἕνα νόημα πυκνό, ποὺ καταργεῖ — ἢ καὶ ποὺ δείχνει σχετικὰ — τὰ ὅρια τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου. Δὲν καταφεύγει ὁ συγγραφέας στοὺς βεβιασμένους ἐκείνους ἀναχρονισμούς, τοὺς τόσο γνώριμους σήμερα στὸ ξένο θέατρο, καὶ ποὺ ἀποβλέπουν στὸ νὰ ὁπλίσουν μὲ συμβολικὴ σημασία τυποποιημένους μύθους. Τέτοιες ἀπόπειρες, ἔχουν πάντα κάτι τὸ προγραμματικό, τὸ ἐγκεφαλικὰ ψυχρό. Εἶναι θεωρήματα. Ὁ «Λάζαρος» ἔχει θερμότητα, μιὰ παχύρευστη ψυχικὴ οὐσία. Καὶ τί ὡραῖος λόγος, σφιχτὸς ὄχι μονάχα στὴ μορφή, ἀλλὰ καὶ στὸ περιεχόμενο, βαρὺς ἀπὸ νόημα δίχως νὰ χάνει καὶ τὴν ἁδρὴ κομψότητά του!

Τὸ θέμα τοῦ ἔργου εἶναι καθαρὰ ἐσωτερικό. Ὁ Λάζαρος, ξαναγεννημένος στὸν κόσμο ἀπὸ τὴ θαυματουργὸ ἐπέμβαση τοῦ Ἰησοῦ, ψάχνει νὰ βρεῖ τὸ νόημα τῆς ζωῆς του. «Τί ἀξίζει, Μάρθα, ἡ ζωή, ἂν δὲν ξέρουμε γιατί ἤρθαμε στὸν κόσμο;» Καὶ ὁ βαθὺς αὐτὸς λόγος: «Ὅποιος βρῆκε τὸ λόγο τῆς ζωῆς του, βρῆκε καὶ τὸ λόγο τοῦ θανάτου του». Πραγματικά, Πίσω ἀπ' ὅλους τοὺς κλυδωνισμοὺς καὶ τὶς μεταπτώσεις τῆς ἀνθρώπινης μοίρας, πίσω ἀπ' ὅλες τὶς ἱστορικὲς ταλαιπωρίες, τὴν ἀνεξάντλητη, αἱματηρὴ φαντασμαγορία τοῦ ἔπους μας, ἀνεπίγνωστα γιὰ τοὺς πολλούς, αὐτὸ στέκεται κύριο αἴτημα κι' ἐλατήριο τῆς παράφορης ποντοπορίας: Γιατί πεθαίνουμε, γιατί ζοῦμε; Ὁ Λάζαρος φαίνεται νὰ μὴ τὸ εἶχε συνειδητοποιήσει στὴν πρώτη του, τὴν κανονικὴ ζωή. Χρειάστηκε ἡ κατάδυση στ' ἀνεξερεύνητα Τάρταρα κ' ἡ ἀνάδυση ξανὰ στὸν κόσμο τῶν αἰσθήσεων, γιὰ νὰ τὸ καταλάβει. «Ζῶ, ὅταν ξέρω γιατί ζῶ», λέει στὸν Ἀρχιερέα.

Κάθε μεγάλη ἀνίχνευση πληρώνεται μὲ θάνατο, κι' ὁ Λάζαρος θὰ πληρώσει. Τὴν ἴδια τὴ μέρα ποὺ ἀναστήθηκε. Μόνο ποὺ ὁ θάνατος τώρα πιὰ δὲν εἶναι παραλογισμός, ἀντίφαση ἀνεξήγητη, ποὺ πληγώνει μέσα μας τὴν ἔνστικτη ἀξίωση τῆς ζωῆς. Εἶναι τελείωση. Αὐτὸ τὸ νόημα ἔχει ἡ καταστροφὴ τοῦ ἥρωα σὲ κάθε τραγωδία. Ἡ ζωή του γίνεται αἰσθητικὰ τέλεια μὲ τὴν κορύφωση τοῦ συνειδητοῦ θανάτου. Ἀποδοχὴ ἢ θυσία, τὸ τέλος, ἔτσι ἀξιοποιημένο, παύει νὰ εἶναι δουλικὴ ὑποταγὴ σ' ἕνα τυφλό, ἐξουθενωτικὸ μοιραῖο. Γίνεται πράξη ἐλευθερίας ὑψηλή, ἡ ὑψί στη μάλιστα πράξη ἠθικῆς ἐλευθερίας. Ὁ Λάζαρος, ἀντίκρυ στὸ ἐπικείμενο δικό του, προικίζεται θάλεγες μὲ μιὰ προφητικὴ ὅραση. «Στὸν αἰώνα τοῦ Φόνου, ἡ θυσία ἐκείνου ποὺ ἡ δωρεὰ τῆς ζωῆς τοὔχει γίνει δυὸ φορές, μπορεῖ νὰ ξυπνήσει μὲς στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου τῆ Φρίκη τοῦ Αἵματος». Στὸν αἰώνα τοῦ Φόνου... Τὴ βλέπετε τὴν εἰκόνα μας μέσα στὸ θαμπὸ αὐτὸν ἀπὸ τὴν ἄχνα τῶν αἱμάτων καθρέφτη; Κι' ἐμεῖς γυρίζουμε ἀπὸ τὸν Ἅδη. Κι' ἐμεῖς θὰ μπορούσαμε νὰ ἔχουμε ὡριμάσει σὰν τὸν Λάζαρο...

Ὅμως ὄχι. Ὁ τραγικὸς ἥρωας προβαδίζει. Βρίσκεται, μαζὶ μὲ τὸν δημιουργό του, πέρα ἐκεῖ-κάτω, στὸ ἄκραῖο σημεῖο τοῦ κόσμου μας. Καὶ εἰδοποιεῖ. Ἀλλοίμονο! Θὰ τὸν ἀκούσουν μόνον ὅσοι πορεύονται κιόλας στ' ἀγκαθόσπαρτα μονοπάτια του καὶ ζοῦν τὸ ἴδιο μ' ἐκεῖνον δράμα.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

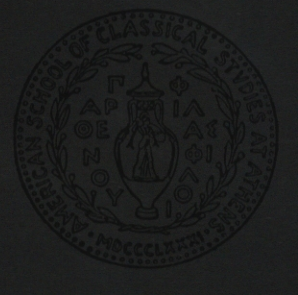

„Τὸ Βῆμα"
Τετάρτη 19/Ι/1955

161213-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Θ' ἀρχίσω μὲ μιὰν ἐξομολόγηση. 'Ο ὑποκειμενικὸς τόνος, βλέπετε, τὸ πρῶτο πρόσωπο, μπορεῖ νὰ εἶναι κάτι ὄχι συμπαθητικό, ἄλλο τόσο ὅμως εἶναι, πότε-πότε, κι' ἀναπόφευκτο... 'Η ἐξομολόγηση λοιπόν, ἀναφέρεται σὲ μιὰ μακρυνὴ θύμιση: Εἴταν τότε, στὸν καιρὸ τῆς ἐφηβείας. Ἕνας τόμος ἀπὸ 55 ἑλληνικὰ διηγήματα — ἔκδοση Ζηκάκη, χρονολογία 1920, — εἶχε ἔρθει στὰ χέρια μου, πατρικὸ δῶρο, γιὰ νὰ βοηθήσει τὸ ἄρρωστο παιδὶ νὰ περάσει μιὰν ἀπὸ κεῖνες τὶς μακρυές, ἄσπλαχνες ὅπως κάθε παιδικὸ λύγισμα, ἀρρώστιες. Τοῦ χρωστῶ μεγάλη εὐγνωμοσύνη αὐτοῦ τοῦ τόμου, ποὺ ἔχει γίνει τώρα φύλλα-φτερὰ σὰν ξερὸ ἔντομο. Μοῦ ἄνοιξε τὸ ρόδινο ὅραμα τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας. 'Ακόμα καὶ τώρα σὰν τὸν βλέπω, γεύομαι κάτι ἀπὸ τὸ θάμπος ἐκεῖνο, τὸ ὀρθρινό. 'Εκεῖ πρωτοδιάβασα τὸ «'Αμάρτημα τῆς μητρός μου» τοῦ Βιζυηνοῦ. 'Εκεῖ τὸ «Ὄνειρο στὸ κῦμα» τοῦ Παπαδιαμάντη. Κι' ἐκεῖ τὸν «'Αγγελόγιαννο» τοῦ Δροσίνη, τὸν «Πειρατὴ τῆς Γραμβούσης» τοῦ Ράδου, τὸ «Γιούσουρι» τοῦ Καρκαβίτσα, τὸν «Κοψοπόδαρο» τοῦ Τραυλαντώνη, τὸ «Φίλημα» τοῦ Μητσάκη, τὴν «'Αδελφὴ» τοῦ Χατζόπουλου. — Θὰ παρατηρήσατε ἴσως πώς, μὲ τὴν ἀπαρίθμηση τούτη, κάνω μιὰν ἀνθολογία τῆς ἀνθολογίας. Δὲν ἔχει χαρακτῆρα κριτικό. Ξεδιαλέγει μονάχα κάποιες παλιὲς ἀγάπες. Συχωρέστε την γιὰ τὶς παραλείψεις...

'Εκεῖ λοιπόν, στὸ μαγικὸ βιβλίο, εἶχα διαβάσει καὶ τὴ «Χαρὰ τῆς Ζορζέττας», ἕνα διήγημα τοῦ Ζαχαρία Παπαντωνίου. Δὲν μοῦ εἶχε ἀρέσει. Εἶχε κάτι τὸ «ὄχι δικό μας», τὸ ξενικό, μιὰ ἀτμοσφαίρα ποὺ μοῦ χτύπησε γιὰ ψεύτικη, πῶς νὰ τὸ πῶ..., νεοπλουτική. Μιὰ παριζιάνικη «μανσάρντα», ἕνας ζωγράφος, τὸ μοντέλο του, κάποιο φουστάνι ἀπὸ τὸ Λούβρο... Ὅλ' αὐτά, εἴταν κρῦα καὶ μακρυνά. Ποῦ ἡ ζέστα τῶν ἄλλων, τῶν «δικῶν μας»!

Οἱ παιδικὲς ἀγάπες μπορεῖ νὰ ξεχνιόνται, οἱ παιδικὲς ἀντιπάθειες ὅμως ὄχι. Θαρρῶ πὼς τὴν πρώτη ἐκείνη προστριβή μου μὲ τὴν πέννα τοῦ Παπαντωνίου, τὴ μετέφερα καὶ στὴν κατοπινή μου τὴ ζωή. Δὲν λαχταροῦσα νὰ γνωρίσω τὸ ἔργο του — τὸ λέω τώρα μὲ θλίψη — δὲν γνώρισα ποτὲ καὶ τὸν ἄν-

3-2.

θρωπο. Στὸν καιρὸ τῶν φιλολογικῶν ὑπογείων, μᾶς τὸν ἔλεγαν «μισονεϊστή». Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτός, ἔδιω χνε. Κι' ἀναθυμοῦμαι τώρα — ἂς τὸ πῶ κι' αὐτὸ γιὰ νὰ ὁλοκληρώσω τὴν ἐξομολόγηση, τὴ μεταμέλεια, — πὼς μιὰ μέρα, ἐκεῖ στὶς παραμονὲς τοῦ πολέμου, ἔτυχε νὰ τὸν ἰδῶ στὴν εἴσοδο τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου, ποὺ κάποιον ἢ κάτι περίμενε. Μοῦ φάνηκε πιὸ γέρος ἀπὸ ἄλλοτε ποὺ τὸν συναντοῦσα στὸ δρόμο, λιγάκι σκυφτός, καὶ μὲ κάτι σὰν πίκρα στὸ πρόσωπό του. Μὴ γελάσετε· εἶναι κάτι στιγμὲς ποὺ τὰ μάτια ἐκμυστηρεύονται, σὲ μιὰν ἀστραπὴ τοῦ χρόνου, πιὸ πολλὰ ἀπ' ὅσα θὰ ποῦν, ἢ δὲν θὰ ποῦν ποτέ, τὰ χείλη. Τὰ μάτια τοῦ Παπαντωνίου καὶ τὰ δικά μου διασταυρώθηκαν, ἀπὸ μακρυά. Καὶ μοῦ φάνηκε πὼς διάβασα τότε ἕναν καϋμό, κάτι ἐνδόμυχο ποὺ ξέφυγε γιὰ μιὰ στιγμὴ ἀπὸ τὴν ἐπιτήρηση, καὶ ποὺ εἶχε μιὰν ὄψη τρυφερὴ καὶ φοβισμένη.

Δὲν ξέρω, μπορεῖ καὶ νὰ γελιέμαι. Τὸ ἀνάβλεμμα ὅμως ἐκεῖνο, μὲ κυνηγάει δεκαπέντε τώρα χρόνια, γίνεται ὧρες-ὧρες κάτι σὰν τύψη, σὰν ὑπερτάφιο παράπονο. Χρωστῶ χάρη λοιπὸν στὸ «Βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἑστίας» ποὺ μοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία, μὲ τὴ συγκέντρωση σ' ἕναν τόμο τῶν Διηγημάτων τοῦ Ζαχαρία Παπαντωνίου, ν' ἀναθεωρήσω τὴν κουτὴ πρόληψη ποὺ μ' ἔδερνε γιὰ τὸ ἔργο του, καὶ νὰ ξομολογηθῶ. Στὸν λαμπρό, τὸ ζηλευτὸ γιὰ τὴ διορατικότητά του, πυκνότητα καὶ ὕφος, πρόλογο ποὺ ἔγραψε γιὰ τὴ συλλογὴ τούτη ὁ ἀγαπητὸς Ἰ. Μ. Παναγιωτόπουλος, μοῦ φαίνεται νὰ διακρίνω κάτι σὰν ἐπιβεβαίωση τῆς φευγαλέας ἐκείνης, μαντικῆς ματιᾶς. Ἕνας ἄνθρωπος εὐαίσθητος καὶ κρυφὰ τραυματισμένος ἀναδύεται μέσ' ἀπ' αὐτὸ τὸν Πρόλογο, παιδὶ τοῦ ἑλληνικοῦ βουνοῦ χαμένο μέσα στὶς μεγάλες τὶς πολιτεῖες, καὶ ποὺ ἂν ἀφομοίωσε τόσο θαυμαστὰ τὸ ἐκλεπτυσμένο πνεῦμα τους, ἀπόμεινε ὡστόσο περίφοβο μέσα στὴν ἀπάνθρωπη βουή τους. Ἀναδιπλώθηκε σὲ μιὰ στάση ἄμυνας, ἐρημικό. — Μήπως ἐξιδανικεύω;

Οἱ καίριες παρατηρήσεις ποὺ κάνει γιὰ τὰ διηγήματα τοῦ Παπαντωνίου ὁ κ. Παναγιωτόπουλος, καὶ ποὺ μοῦ φαίνονται σὲ τόσα σημεῖα τελειωτικές, θὰ ἔπρεπε, κανονικά, νὰ μοῦ ἐπιβάλουν τὴ σιωπή. Δὲν μπορῶ οὔτε νὰ διαφωνήσω, οὔτε νὰ προσθέσω. Μιᾶς κι' ἔδωσα ὅμως στὸ σημείωμα τοῦτο καθαρὰ ὑποκειμενικὸ τόνο, ἂς ἐπωφεληθῶ. Ὁ ὑποκειμενισμὸς, βλέπετε, ἔχει τὸ καλὸ ν' ἀφήνει καὶ κάποια, μικρὰ ἔστω, περιθώρια στὴν ἀσυδοσία. Ἔτσι, ἀφοῦ δια πιστώσω — δίχως ἄλλωστε αὐταρέσκεια — πὼς τὸ λάθος γιὰ τὴν ὑποτίμηση τοῦ ἀφηγηματικοῦ ἔργου τοῦ Παπαντωνίου δὲν εἴταν δικό μου ἀλλὰ τῆς Ζορζέττας, ποὺ τὴν ξαναβρίσκω στὴ συλλογή, θὰ πῶ τὴ ζωηρὴ ἀγάπη μου, τὸ θερμὸ ξάφνιασμα ποὺ δοκίμασα μπροστὰ σὲ κάποιες ἄλλες του σελίδες. Στὸ «Φουστάνι τῆς Λελούδας» λογουχάρη. Ἢ στὸ «Ἀθάνατο πουλί». Ἢ στὸ «Ἄλογο» — ἕνα διήγημα ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει τὴν ὑπογραφὴ τοῦ Τσέχωφ. Καὶ δὲν ἀναφέρω τὰ διηγήματα ποὺ τόσο σωστὰ ξεχωρίζει ὁ κ. Παναγιωτόπουλος, τὴ «Γυναίκα τοῦ Μαλῆ», τὴν «Κυκλαμιὰ τοῦ Ἀναπλιοῦ», κλπ. γιατί, ἐδῶ, δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ χωρέσει δεύτερη γνώμη.

Ὤ! εἶναι ἕνα ἄρωμα παλιό, ἀνάσα βραδυνὴ κήπων ποὺ δὲν ὑπάρχουν πιά, αὐτὸ ποὺ ἀναπνέουμε στὰ διηγήματα τοῦ Παπαντωνίου. Μοῦ θυμίζει — καὶ πάλι συμπαθῆστε με γιὰ τὴν ἐπέμβαση τοῦ «ἐγὼ» — ἕνα μπου καλάκι ἀπὸ πορσελάνη ποὺ εἶχα ξετρυπώσει κάπου σὰν ἤμουν νήπ ο. Ὁ εὐαίσθητος λαιμός του εἴταν μισοτσακισμένος, ἕνας μικρὸς φελλός, χωμένος πολὺ βαθειά, τὸν ἔφραζε ἔτσι ποὺ νὰ μὴν ξεβουλώνετα·. Τὸ ἄρωμα, μέσα, εἶχε ἐξανεμιστεῖ· δὲν ἄκουγες κανέναν παφλασμὸ σὰν τάραζες τὸ μπουκαλάκι κοντὰ στ' αὐτί σου. Ὅμως ἂν τὸ μύριζες, ἐκεῖ κοντὰ στὰ λαβωμένα χείλη του, μὲ σφαλιστὰ τὰ μάτια, κάτι ἔνιωθες ν' ἀναδίνεται, ἀέρινο, ἀπὸ τὴν παλιὰ ψυχή του. Καὶ τότε ἔπιαναν νὰ δένουν μπροστά σου, λιανοτρέμουλες, μορφὲς ἄγνωστες τοῦ περασμένου αἰῶνα: κυρίες σφιγμένες σὲ κρινολίνα, μὲ παραδείσια στὸν ψηλό τους κότσο, καὶ ποὺ περνοῦσαν χαμογελαστές, ἄπιαστες, μέσα σ' ἕνα θρόϊσμα ἀνθισμένο ἀπὸ μεταξωτά.

Τὰ διηγήματα τοῦ Παπαντωνίου δὲν εἶναι ἀνεδαφικὰ σὰν τὸ μπουκαλάκι. Ἔχουν μέσα Ἑλλάδα πολλή, πεῦκο, πουρνάρι, ἐπαρχία, θάλασσα. Ἔτσι ὅμως καὶ κατατοπιστεῖς στὸ κλῖμα τους, ἀδιόρατα, ἀνειδοποίητα, βλέπεις νὰ σὲ τυλίγει ἕνας κόσμος ζεστὸς καὶ οἰκεῖος ποὺ ἔδυσε: Τὸ 12, οἱ βαλκανικοὶ πόλεμοι, ἡ Ἀθήνα τῶν γερανιῶν καὶ τῆς μαντζουράνας, τὸ δασωμένο καταρράχι ποὺ δὲν τὸ πήδηξαν ἀκόμα ἀεροπλάνα καὶ ποὺ μόνον ὁ Θεὸς τὸ ἔχει ἰδεῖ ἀπὸ ψηλά.

Καταλαβαίνω πολὺ καλὰ — καὶ συμμερίζομαι — τὴν ἐπιφύλαξη τοῦ κ. Παναγιωτόπουλου: Τὰ διηγήματα τοῦ Παπαντωνίου εἶναι προσχεδιασμένα, δὲν ἔχουν τὸ τραγικὸ μεθύσι ποὺ γυρεύουμε σήμερα, τὴν ἄχνα τῆς κόλασης ποὺ κάνει τὰ σχήματα νὰ λυώνουν καὶ νὰ λαμπαδιάζουν σὰ νὰ τὰ βλέπουμε πίσω ἀπὸ μιὰ φωτιά. Μόλις εἶναι ἐλλειπτικά, ὄχι στρογγυλεμένα. Βρίσκονται στὸ μεταίχμιο ἀνάμεσα στὸν ἀναπαυτικὸ μύθο τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ τὸ ἐναγώνιο παραλήρημα τοῦ τωρινοῦ.

Κι' ἔτσι ὅμως ποὺ εἶναι, δοσμένα στὸν καιρό τους, πολλοὶ ἀπὸ ἐμᾶς, θὰ τ' ἀγαπήσουμε. Ἴσως γιατὶ περάσαμε κάποτε ἀπὸ κεῖ, στὰ παιδικά μας χρόνια. Ἴσως γιατί, μ' ὅλη τὴν ἐχεμύθειά τους, τὴν ἀρρενωπὴ συγκράτηση καὶ τὴ μαστορική φροντίδα, δὲν κατορθώνουν νὰ κρύψουν ὣς τὸ τέλος μιὰ ψυχή.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΔΗΜΟΤΙΚΟΝ ΘΕΑΤΡΟΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΘΝΙΚΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ

ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΕΒΔΟΜΑΣ

τῆς κωμωδίας τοῦ κ. Σπύρου Μελᾶ

Ο ΜΠΑΜΠΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΕΤΑΙ

Καθημεριναὶ παραστάσεις ὥρα 8 μ.μ.
Τὴν Κυριακὴν καὶ ἀπογευματινὴ 5 μ.μ.

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES · MDCCCLXXXI

„Τό Βῆμα"
Τετάρτη 26/I/1955

161214-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΕΝΑ ΔΡΑΜΑΤΙΚΟ ΜΗΝΥΜΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Τὸ ἔργο τοῦ Ἀνούγι ποὺ ἀνεβάζεται αὔριο βράδι στὴ σκηνὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου, εἶναι—ἂν δὲν γελιέμαι—τὸ τέταρτο δικό του ποὺ παίζεται στὸν τόπο μας. Πολλοὶ πιστεύουν ὅτι ὁ Γάλλος αὐτὸς συγγραφέας, δικαιολογημένα κατέχει μιὰν ἀπὸ τὶς ὁλόπρωτες θέσεις στὴ σύγχρονη δραματογραφία. Ἀλλὰ καὶ δὲν εἶναι λίγοι ἐκεῖνοι—ἀνάμεσά τους κι' ὁ ὑπογραφόμενος—ποὺ τὸν θεωροῦν τὸν σημαντικώτερο, δίχως σύγκριση, θεατρικὸ συγγραφέα τῆς ἐποχῆς μας. Πρόκειται, πάντως, γιὰ μιὰν ἰδιοφυΐα ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὸ δραματικὸ λόγο γιατὶ αὐτὸ εἶναι τὸ φυσικό, τὸ γνήσιο ἐκφραστικό της ὄργανο, καὶ γιατὶ ἔχει κάτι νὰ πεῖ.

Ἔργα «ρόδινα» καὶ μαῦρα», ὅπως τὰ ξεχωρίζει ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας τους, τὰ ἔργα τοῦ Ἀνούγι εἴτε στὸ εὔθυμο εἶδος ἀνήκουν, εἴτε στὸ ζοφερό, ἐμφανίζουν στὸ βάθος μιὰν ἑνότητα ὕφους ποὺ εἶναι καὶ τὸ προσωπικὸ ἀκριβῶς μήνυμα τοῦ ἀνθρώπου ποὺ γράφει. Πίσω ἀπὸ τὰ «ρόδινα» ἔργα του καραδοκεῖ τὸ ἴδιο ἐκεῖνο, βαθὺ δραματικὸ αἴσθημα ποὺ δεσπόζει στὰ «μαῦρα», ἐνῶ πάλι, στὰ τελευταῖα τοῦτα, βλέπουμε συχνὰ τὴν ἐπιφάνεια νὰ παίρνει τοὺς φαντασμαγορικοὺς ἰριδισμούς, τὶς μεταξωτὲς ὑγρότητες, ἑνὸς ἔξυπνου, σπιθάτου διαλόγου.

Ποιὸ εἶναι λοιπὸν τὸ προσωπικὸ αὐτὸ μήνυμα τοῦ Ἀνούγι ποὺ διαποτίζει τὸ ἔργο του ἀπὸ τὴν «Ἑρμίνα» (1932), ἴσαμε τὰ ἐντελῶς πρόσφατα, καὶ σὲ μιὰ πορεία ποὺ ἔχει γιὰ κύριους σταθμούς της τὸν «Ταξιδιώτη δίχως ἀποσκευές», τὴν «Εὐρυδίκη», τὴν «Ἀντιγόνη», τὴ «Μήδεια», τὴν «Πρόσκληση στὸν πύργο», τὴν «Ἀρντέλ», τὴν «Κολόμπ», τὸν «Τιμωρημένον ἔρωτα», τὸν «Κορυδαλλό»; Τὸ μήνυμα τοῦτο δὲν ἔχει βέβαια τὸ συστηματικὸ χαρακτῆρα φιλοσοφικοῦ δόγματος. Ὁ Ἀνούγι, μολονότι χαρακτηρισμένος ἀπὸ τὴν τάση ἐκείνη τῆς φυλῆς του, ποὺ κάνει κάθε Γάλλο συγγραφέα νὰ κρύβει μέσα του, λίγο-πολύ, ἕναν ἠθικολόγο (moraliste), εἶναι προπάντων ἄνθρωπος τοῦ θεάτρου. Τὸ μήνυμά του, λοιπόν, περισσότερο παρὰ συγκρο-

τημένη κοσμοθεωρία, μοιάζει μ' ἐκεῖνο ποὺ θὰ τὸ λέγαμε «στάση ψυχῆς».

Στάση ψυχῆς βασανισμένης, ποὺ κατατρύχεται ἀπὸ ἕνα ἐπίμονο αἴσθημα ἀγωνίας. Αὐτὸ εἶναι ποὺ τὴν κάνει καὶ τόσο σύγχρονη, ἀντιπροσωπευτικὴ τοῦ καιροῦ μας. Οἱ πιὸ ἔκδηλες ἐκφράσεις της εἶναι ἡ πίκρα καὶ τὸ χιοῦμορ. Χιουμοριστικὴ πίκρα καὶ πικρὸ χιοῦμορ. Θἄλεγε κανεὶς πὼς ἡ δραματικὴ αὐτὴ ψυχή, εἰρωνεύεται ὥρες-ὥρες τὸν ἑαυτό της. Μόνο ποὺ ἡ διάθεση τούτη εἶναι τόσο γνήσια, καὶ σημαδεύει μὲ τόση ἀκρίβεια, ποὺ νὰ μᾶς συνεπαίρνει συχνὰ στὸ κῦμα τῆς εὐθυμίας της. Ξεχνᾶμε κάποτε, βλέποντας νὰ παίζεται Ἀνούγι, τί κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸ γέλιο του, καὶ πὼς ἀκόμα καὶ τὸ χαμόγελό του εἶναι σύσπαση περιώδυνη.

Ἀλλὰ γιατὶ ἡ ὀδύνη; Ποιὸ εἶναι τὸ αἴτημα τῆς παράδοξης αὐτῆς ψυχῆς;

Σκέψη ἔμμονη ἑνὸς ἰδανικοῦ φαίνεται νὰ τὴν κατέχει: Ἀναζητάει μιὰν ἀγνότητα, ταυτόσημη μὲ τὴν ἠθικὴ ἀξιοπρέπεια, καὶ ποὺ μοιάζει ἀνέφικτη μέσα στὸν ἀντικειμενικὸ κόσμο. Ἀρνεῖται νὰ συνθηκολογήσει, νὰ συμβιβαστεῖ κάνοντας τὶς καθιερωμένες ὑποχωρήσεις ποὺ ἐπιβάλλει ἡ κοινωνικὴ ζωή, καὶ ποὺ λερώνουν τὸν ἄνθρωπο, τοῦ στεροῦν τὴ μόνη νοητὴ ὁμορφιά του. Ἀποκρούει λοιπὸν τὴν εὐτυχία τὴ βασισμένη σὲ συμβιβασμοὺς ὁ Ἀνούγι, γιὰ τὸν ἁπλούστατο λόγο πὼς κάθε τέτοια ὑποχώρηση ἀναιρεῖ τὴν ἀξίωση γι' ἀγνότητα, ποὺ δίχως αὐτὴν ἡ ζωὴ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρεῖται δικαιωμένη. Φυσικά, τὸ νὰ εἶσαι ἔτσι ἀγνός, μοιάζει ἀδύνατο, ἔξω τουλάχιστον ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία. Ἡ ζωὴ τῶν ἐνηλίκων ἐπιβάλλει δεσμά, κι' αὐτὰ ἀκριβῶς εἶναι οἱ ἐχθρικὲς δυνάμεις ποὺ συναντάει στὸ δρόμο της ἡ ἀξίωση τοῦ Ἀνούγι. Στὰ ἔργα του, βλέπουμε συνήθως ἕνα πρόσωπο, μιὰ κεντρικὴ μορφή, ἢ κι' ἕνα ζευγάρι, ποὺ ἀντιπροσωπευει τὴν ἀκέραια ἀπαίτηση τοῦ ἰδανικοῦ. Οἱ ἄλλοι, γύρω τους, εἶναι κομπάρσοι, καρικατοῦρες ποὺ μορφάζουν, ἀποτυπώνοντας στὶ φυσιογνωμία τους, ὠμά, τὸν κοινὸ κανόνα, τὶς καταστάσεις τὶς προωρισμένες νὰ τραυματίσουν, νὰ διαψεύσουν τὸ ἰδανικό. «Ὑπάρχουν δύο φυλὲς πλασμάτων— λέει ὁ αἰνιγματικὸς κ. Ἀνρὶ στὴν «Εὐρυδίκη».—Μιὰ φυλὴ πολυάριθμη, γόνιμη, εὐτυχισμένη, χοντρὴ πάστα γιὰ ζύμωμα, ποὺ τρῶει ἥσυχα-ἥσυχα λουκάνικα, φτιάχνει παιδιά, δουλεύει μὲ τὰ ἐργαλεῖα, μετράει τὶς δεκάρες ἀφρόντιστα, παρ' ὅλες τὶς ἐπιδημίες καὶ τοὺς πολέμους, ἴσαμε τὸ ἔσχατο ὅριο τῆς ζωῆς, ἄνθρωποι δηλαδὴ καθημερινοί, ποὺ δὲν τοὺς φαντάζεσαι νεκρούς. Κ' ὕστερα ὑπάρχουν οἱ ἄλλοι, οἱ εὐγενικοί, οἱ ἥρωες. Αὐτοὶ ποὺ τοὺς φαντάζεσαι κάλλιστα πεσμένους χάμω, χλωμούς, μὲ μιὰ κόκκινη τρύπα στὸ κεφάλι τους, νὰ θριαμβεύουν γιὰ μιὰ στιγμή, μὲ μιὰ τιμητικὴ φρουρὰ γύρω τους ἢ κι' ἀνάμεσα σὲ δυὸ χωροφύλακες, ἀναλόγως. Ἡ ἀριστοκρατία».—Ἰδιότυπη ἀριστοκρατία, τραγική, μὲ προνόμια βασισμένα ὄχι στὴν οἰκογένεια ἢ τὸ χρῆμα, ἀλλὰ στὴ θυσία.

Τὸ δράμα τοῦ Ἀνούγι, συνηθέστατα, τοποθετεῖται στοὺς κόλπους μιᾶς οἰκογένειας. Καί, καθὼς ἔχει εἰπωθεῖ σωστά, λίγες οἰκογένειες, στὴν παγκόσμια λογοτεχνία, εἶναι τόσο ἀδηφάγες ὅσο αὐτὲς ποὺ μᾶς παρουσιάζει ὁ συγγραφέας τῆς «Κολόμπ». Ἐκφράζουν μιὰν ἀποκρουστικὴ πραγματικότητα, ποὺ πνίγει στὸν καταναγκασμὸ καὶ τὴν ὑποκρισία κάθε δυνατότητα ἠθικῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ κι' ἔξω ἀπὸ τὴν οἰκογένεια, τί γίνεται; Ὁ ἥρωας τοῦ Ἀνούγι, ὁ καταδικασμένος νὰ ἡττηθεῖ, θὰ στενάζει κάτω ἀπὸ τὸ βάρος κάποιων περασμένων ποὺ δὲν μποροῦν νὰ τ' ἀποτινάξουν. Ὁ ἔρωτας τέλος, ἡ μεταρσιωτικὴ αὐτὴ ψευδαίσθηση, θὰ φανερώνεται γι' αὐτὸν καταδικασμένος ἐπίσης σ' ἀποτυχία, ἀφοῦ ἡ ἀγνότης ἡ περιπόθητη οὔτε μέσα σ' αὐτὸν θὰ μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ. Ὁ πόθος διαψεύδει τὸν ἔρωτα, γιατὶ ὁ πόθος εἶναι πρόσκαιρος, στοιχεῖο φθορᾶς, ἀποσυνθετικό. Ὁ ἔρωτας, γιὰ τὸν Ἀνούγι, δὲν εἶναι παρὰ ἡ μάταιη προσπάθεια νὰ ξεπεράσει ὁ ἄνθρωπος τὴ μόνωσή του.

Μόνωση—νὰ λοιπὸν ἡ λέξη ποὺ ἀπομένει σὰν ἀπόγευση καὶ σὰν ἐπιμύθιο τῆς ζωῆς στὰ χείλη τοῦ συγγραφέα. Μόνωση τῶν ἀνθρώπων ποὺ γεννήθηκαν μὲ ἀξιώσεις γιὰ τὸ εἶδος τους. Πῶς θὰ γίνει ἡ ὑπέρβαση τοῦ καιρικοῦ; Καὶ πρῶτα-πρῶτα, μπορεῖ νὰ γίνει; Ἡ ἴδια ἡ Φύση φαίνεται νὰ τὸ ἔχει ἀποκλείσει. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀπόγνωση, θέμα βαθὺ τοῦ δραματικοῦ κόσμου τοῦ Ἀνούγι, ὅπως κι' ἑνὸς μεγάλου μέρους τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας. Ὁ κόσμος τοῦ Γάλλου συγγραφέα εἶναι κόσμος τραγικός. Μόνο ποὺ ἡ Τραγωδία, ἐδῶ, δὲν ἔχει κάθαρση. Εἶναι ἀλύτρωτη, ὅπως ἡ ψυχή μας...

Θὰ γελιόταν ὡστόσο ὅποιος θὰ θεωροῦσε τὸ ἔργο τοῦ Ἀνούγι καταθλιπτικό. Ἀπαισιόδοξος, ἔχει τὸ δῶρο νὰ περιβάλλει τὴν ἀπαισιοδοξία του μὲ μιὰν ἱλαρότητα καθαρὰ πνευματική, ποὺ δίνει στὰ δημιουργήματά του κάτι σὰν αἰσθητικὴ αὐτάρκεια. Κι' ἔχει ἀκόμα μιὰν εἰλικρίνεια, μιὰ ψυχικὴ ποιότητα ἔκτυπη, ποὺ ξεχωρίζει πίσω ἀπὸ τὴ χιουμοριστική, τούλινη αὐλαία τοῦ διαλόγου. Βλέπουμε ἔτσι μιὰ βαθύτερη ἀνθρωπιά, ἕναν πόνο γνήσιο ν' ἀναθρώσκει, σὰν ἀχνός, κάτω ἀπὸ τὰ ἐρείπια, τὰ χαλάσματα, τ' ἀπορρίμματα ποὺ ἀφήνει πίσω της, περνώντας ἡ καθημερινὴ ζωή, μὲ τὸ ἀνάλγητο βάδισμα τοῦ πεπρωμένου.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΟΕΝΟΥ ΦΙΛΑΣΦΙΛΙΟΥ
MDCCCLXXXI

„Τό Βῆμα"
Τελάρτη 2/II/955

16/215-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΠΕΡΙ «ΛΥΤΡΩΣΕΩΣ»

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ὁ λόγος γιὰ τὴ «λύτρωση». Ἕνα ἔργο θεατρικὸ πρέπει, τελικά, νὰ μᾶς λυτρώνει ἢ ὄχι; Ὅλοι συμφωνοῦν πὼς πρέπει. Σὲ ἰδιωτικὲς συζητήσεις, φιλικὲς ἀνταλλαγὲς ἀπόψεων, ἀνεπίσημα σχόλια, ποὺ προκαλεῖ αὐτὲς τὶς ἡμέρες ἡ «Κολὸμπ» τοῦ Ἀνούγι, τὸ ζήτημα «τίθεται ἐπὶ τάπητος», ἀναλύεται συνοπτικά, καὶ λύεται, συνοπτικότερα ἀκόμη. Ἡ «λύτρωση» εἶναι νόμος τοῦ θεάτρου ἀπαράβατος. Ἀκριβέστερα: ψυχική μας ἀξίωση πού, αὐτόχρημα, δικαιώνει ἢ ὄχι τὸ δραματικὸ εἶδος.

— Προσωπικὰ ἐσὺ τὶ πιστεύεις; θὰ ρωτήσει ἴσως ὁ συζητητής, ὁ ἀρκετὰ εὐγενικὸς καὶ μακρόθυμος ὥστε νὰ μὴν ἀρκεῖται στὴ δική του ἐτυμηγορία.—Ἀναμφισβήτητα ναί, θὰ τοῦ ἀπαντήσω. Ἡ λύτρωση εἶναι ἀποστολὴ τῆς Τέχνης ὑψηλή. Μὲ μιὰ μόνο διαφορά: Πὼς πρέπει νὰ συνεννοηθοῦμε πρῶτα γιὰ τὸ σωστὸ περιεχόμενο τοῦ ὅρου. Τὶ ἀκριβῶς ἐννοοῦμε λέγοντας «λύτρωση»; Πολὺ φοβᾶμαι πώς, γιὰ πολλούς, ἡ ἔννοια αὐτὴ συμπίπτει, ταυτίζεται, ἀσύνειδα ἄλλωστε, μὲ τὴν ἄλλη, τὴν οὐσιαστικὰ ἄσχετη, τῆς αἰσιοδοξίας. Μιᾶς πρόχειρης μάλιστα, συμβατικῆς καὶ βολικῆς αἰσιοδοξίας. Ἀλλὰ τὴν αἰσιοδοξία αὐτὴ—μὴν τὸ ξεχνᾶτε—μᾶς τὴν προσφέρουν συχνά, κατὰ κανόνα μάλιστα, τὰ ἔργα τὰ πιὸ φτηνά. Τὶ πιὸ αἰσιόδοξο ἀπὸ τὸ «μελό», δηλαδὴ τὸ θεατρικὸ ἐπιφυλλιδογράφημα; Μπορεῖ νὰ τελειώνει κάποτε μὲ σκοτωμούς, δάκρυα, λυγμούς· ἡ κυρὰ - Κατίνα ὅμως φεύγει βαθύτατα ἱκανοποιημένη, γιατὶ ἡ ἀρετὴ βγῆκε θριαμβεύτρια καὶ τιμωρήθηκε ἡ κακία. Αὐτὸ εἶναι ποὺ λέμε «ποιητικὴ δικαιοσύνη». Ἔχετε ποτέ σας σκεφτεῖ πόσο τὸ τέχνασμα εἶναι εὔκολο; Δὲν χρειάζεται παρὰ μιὰ μικρὴ δόση ψευτιᾶς ἀπὸ μέρους τοῦ δραματογράφου, μιὰ μικρὴ δόση ταμειακοῦ ὑπολογισμοῦ, δημοκοπίας, κι' ὁ θεατὴς ἔφυγε κατασυγκινημένος, ἐνθουσιασμένος, γιατὶ ἡ «Τέχνη» τοῦ ἔδωσε ἀκριβῶς ὅ,τι δὲν τοῦ δίνει ἡ ζωή.

Νὰ ἕνα εἶδος «λύτρωση». Ἂν εἶναι αὐτὴ ποὺ ζητᾶμε, τότε ἡ συζήτηση ἂς σταματήσει. Εἶναι ἄσκοπη. Σημειῶστε ἄλλωστε ὅτι, τὸ ἀνακουφιστικὸ αὐτὸ αἴσθημα, τὸ δίνουν συχνὰ καὶ συγγραφεῖς ποὺ δὲν εἶναι μελοδραματογράφοι ἀλλὰ καλῆς ποιότη-

5-2.

τος τεχνίτες. Τὸ δίνουν γιατὶ ἡ ἐπιθυμία νὰ γίνεσαι ἀρεστός, δὲν εἶναι πειρασμὸς ἀμελητέος. Κάπου ἐκεῖ στὴν τρίτη πράξη σου, ἢ καὶ στὸ πλάνο τοῦ ἔργου σου, θὰ σὲ κεντήσει. Σοῦ χαμογελάει, παίρνει ἕνα ὕφος τρυφερότατο, κατασυγκινημένο —καὶ σὲ συγκινεῖ. Τὰ καϋμένα τ' ἀνθρωπάκια! λὲς γιὰ τοὺς ἥρωές σου—καὶ γιὰ τοὺς θεατές σου—τὶ χάνω τώρα νὰ τοὺς δώσω τὴ γλυκόπιοτη ψευδαίσθηση πὼς ὅλα, στὸ τέλος, πᾶνε καλὰ στὸν ὡραιότερο τῶν κόσμων; Παίρνεις μάλιστα—κι' ἐδῶ εἶναι ὁ μέγας κίνδυνος—τὴν αἰσθηματολογία σου αὐτὴ γι' «ἀνθρωπιά», καὶ κυλιέσαι τότε μακάρια στὸ σορόπι, πασαλείβεσαι ἀπὸ τὰ νύχια στὴν κορφή. Ἡ λυωμένη ζάχαρη, ὕστερα, καντιώνει, πήζει, καὶ τὸ ἔργο βγαίνει φρουῖ γκλασέ.

— Ὡραῖα λοιπόν! (μιλάει τώρα ὁ ἀντίδικος) ν' ἀφήνουμε τοὺς ἀνθρώπους νὰ φεύγουν ἀπὸ τὸ θέατρο μ' ἕνα αἴσθημα βάρους πάνω στὸ στῆθος τους, μιὰ φοβερὴ κατάθλιψη. Τὸ θεωρεῖτε αὐτὸ θεάρεστο ἔργο; Σάμπως νὰ μᾶς ποτίζει λίγα φαρμάκια ἡ ζωὴ ὥστε νὰ πηγαίνουμε γυρεύοντας κι' ἄλλα, στὸ καλλιτεχνικὸ ἀντικοθρέφτισμά της τώρα...

— Ἔχω συνηθίσει (μιλάει τώρα ὁ διατεθειμένος νὰ εἶναι ἀκόμα καὶ δυσάρεστος) νὰ σέβομαι μόνον ὅ,τι πηγάζει ἀπὸ κάποιο προσωπικὸ δρᾶμα. Μονάχα αὐτὸ θεωρῶ γνήσιο. Ἂν εἶναι ἡ ἀπαισιοδοξία, σέβομαι τὴν ἀπαισιοδοξία. Ἂν εἶν
ξία, τόσο τὸ καλλίτερ
φορὰ πὼς ἡ αἰσιοδοξ
μπορεῖ νὰ εἶναι πιὰ τ
ραχώρηση, κολακεία.
κὸ εἶδος, ἔχει ἕνα χα
παραπάνω ἀπὸ ἀρρενω
ρακτῆρα τραγικό. Ἡρ
κριβῶς εἶναι κ' ἡ «
τραγωδίας.

Εἶναι ἡ τραγωδία α
δοξη; Μὲ τὰ μέτρα π
σαμε πιὸ πρίν, κάθε
πους τυφλώνεται, ὁ Π
μίζεται, ὁ Ἅμλετ σκ
θέλλος πέφτει θῦμα τ
ρεῖτε μήπως ἀρκετὰ
ποικοδομητικό, τὸ ὅτι
τσάθηκε στὸ τέλος,
στὸ πόδι, ὅταν ὁ μέγ
τεται νεκρὸς κ' ἡ
ναι σκοτωμένη; Ὡρα
Νὰ ὅμως ποὺ δὲν φεύ
παράσταση μὲ τὸ αἴ
ρους στὴν ψυχή. Κ
ψη. Ἔχουμε λυτρωθε
στήριο τῆς Τραγωδί

Εἶναι ἀνεξήγητο;
Προτοῦ ὅμως τὸ ἀπ
ἔρθουμε σὲ κάποιες
σεις. Ἐκεῖ ποὺ τὸ
πιὰ ἡ τραγωδία ἀλλ
νεώτερο θέατρο, ἔχει
πὸ καιρὸ τὸ ἐνδεχόμ
λύτρωση ἀπὸ τὴ λύσ
ἀναγκαῖος. Ἀλύτρωτ

ΩΡΕΙ ΕΠΕΜΒΑΣΙΝ

1 Φεβρουαρίου. Ἰδιαι-
—Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν
πολιτῶν—καὶ εἰς τὴν
ὴν οἱ βουλευταὶ—ἔχουν
ωμα νὰ ἐλέγχουν τὸ τί
κόσια ἑκατομμύρια λι-
ρνησίς των ἐξοδεύει εἰς
Εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἀ-
ς ὁ Ἀγγλος ὑπουργὸς
σὲρ Ἄντονυ Ἤντεν ὁ
ἄνευ προηγουμένου αὐ-
ορεῖ τὴν κοινοβουλευ-
ποὺ ἐξήτασε τὴν κατά-
ρεσιῶν του, διὰ «σοβαρὰ
ένας ἢ ἀδικαιολογήτους
ἀτελῆ κατανόησιν τῶν ὑ-
ὶ τοῦ ἔργου τῆς συγ-
ίας». Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς
ώματα ἦσαν περιωρισμέ
ι τὴν σύστασιν εἰδικῆς
ης διὰ τὸν ἔλεγχον τῶν
ὑπουργείου τῶν Ἐξωτε-
πρότασίν της αὐτὴν ἀ-
ἐμφάσεως ὁ σὲρ Ἄντο-
παρομοία ἐπιτροπὴ θὰ
πεμβάσεις εἰς ζητήματα
ἀποκλειστικῆς δικαιοδο-
ήσεως καὶ διὰ τοῦ τρό-
ρίπτει καὶ τὴν πρότα-
ργανώσεως τῶν Βρεττα-
ικῶν ὑπηρεσιῶν. Τὸ ὑ-
τε, λέγει εἰς τὴν ἀπάν-
ουργὸς, δὲν ἐξοδεύει πα-
ομμύρια λιρῶν καὶ τὰ
ονται εἰς τὸ ἐξωτερικὸν
ρνητικὰς ὑπηρεσίας. Ἀ-
ίπε εἰς σχόλιόν του ἕνα
τῆς ἐπιτροπῆς, αὐτὰ τὰ
ε νὰ ἐξετασθοῦν».

ὑπάρχει κανένας λόγο
τοὺς πιστοὺς τοῦ Διο
φιάλαι αὐταὶ δὲν περι
σκυ, οὔτε κρασί. Περι
κάστη ἕνα ἔγγραφον μ
νίαν καὶ τὴν ἀκριβῆ
ψεως, καὶ μὲ τὴν παρ
ὁ εὑρέτης ἀποστείλη
τὸ Ὠκεανογραφικὸν
Σκρίππς. Μὲ τὸν τρ
ὠκεανογράφοι θέλουν
πάλιν καὶ νὰ χαρτογρ
τερα τὰ ὑδάτινα ρεύμ
νικοῦ, διὰ νὰ βοηθήσ
ναυτιλλομένους. Ἡ
τῶν ρευμάτων εἶναι ἐπ
εἰς τὰς μετεωρολογικ
τολογικὰς παρατηρήσ
τὰ σύγχρονα ἠλεκτρονι
μνουν τελειοτέρας μετ
κεανείων ρευμάτων καὶ
τος τοῦ ὕδατος. Ἀλλ
παλαία μέθοδος τῆς
παραμένει ἀκόμη ἐν χρ
κὰ πλοῖα τοῦ Ὠκεανο
στιτούτου ρίπτουν τώ
ρηνικὸν αὐτὰς τὰς 1
ἐκ τῶν ὁποίων πιστεύε
ρεθοῦν καὶ θὰ σταλοῦν
στιτοῦτον περίπου τρι
διότι αἱ ἄλλαι ἢ θὰ β
ἐκβρασθοῦν εἰς ἀκατοι
Ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ τρ
λαι ἀρκοῦν διὰ νὰ δώ
ὠκεανογράφους τὰς πλ
ζητοῦν.

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΑΡΙΑΔΗΝΟΥΙΟ
MDCCCLXXXI

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 9/11/955

261216-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἐδῶ καὶ δυὸ περίπου χρόνια, τότε ποὺ ἡ σκέψη τοῦ πολιτισμένου κόσμου, ἀλλὰ κι' ἐμᾶς τῶν Ἑλλήνων ἰδιαίτερα, εἶχε στραφεῖ στὸ κοσμοϊστορικῆς σημασίας γεγονός, ποὺ εἶναι ἡ πτώση τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, μᾶς εἶχε δοθεῖ ἡ εὐκαιρία, ἀπὸ τὴ στήλη τούτη, νὰ ὑπογραμμίσουμε ἕνα, ἐπίκαιρο τότε, ἄρθρο τοῦ Γάλλου λογίου κ. Φρὲντ Μπερὰνς μὲ τίτλο «Τὸ συκοφαντημένο Βυζάντιο». Ὁ τίτλος αὐτὸς λέει καὶ μόνος του ἀρκετά, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται τώρα νὰ τὰ ἐπαναλάβουμε. Τὰ ἀναπολοῦμε ὡστόσο καθὼς βλέπουμε σήμερα νὰ ἔρχεται στὰ χέρια μας μιὰ ἀγγελία γιὰ τὴν προσεχῆ ἔκδοση στὰ ἑλληνικὰ τοῦ τρίτου καὶ τελευταίου τόμου ἑνὸς συγγράμματος ποὺ ἔχει πάρει πιὰ θέση ξεχωριστὴ ἀνάμεσα στὰ κλασσικὰ τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας: Εἶναι τὸ περίφημο σύγγραμμα τοῦ Βασίλιεφ.

Ἀξιέπαινη, πραγματικά, ἡ πρωτοβουλία τοῦ ἐκδότη της. Λησμονοῦμε συχνὰ πόσο δυσκολοπρόσιτα στὴν οὐσία (οἱ τύποι διαφέρουν) εἶναι τὰ κεφαλαιώδη αὐτὰ ἔργα ποὺ βοηθᾶνε τὸ λαό μας νὰ ξυπνήσει. Ν' ἀποκτήσει ἐπίγνωση βαθύτερη τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος του καὶ τῆς ἀποστολῆς του. Ὁ φτωχὸς—κατὰ κανόνα—σπουδαστής, ὁ ἀνειδίκευτος ποὺ ἔχει ὅμως τὸ ζῆλο μιᾶς εὐρύτερης παιδείας, ὁ λόγιος μὲ τὰ περιορισμένα οἰκονομικὰ μέσα, ὁ δάσκαλος, δύσκολα θὰ μπορέσουν νὰ ἐπικοινωνήσουν μὲ τὰ πολύτιμα, ἀλλὰ καὶ πολύτομα, αὐτὰ ἔργα ποὺ κοιμῶνται στὰ ράφια κάποιων προνομιούχων βιβλιοθηκῶν. Οἱ δημόσιες βιβλιοθῆκες καὶ τὰ ἀναγνωστήριά τους, ἀπαιτοῦν χρόνο ποὺ ἐλάχιστοι μποροῦν νὰ τὸν διαθέσουν. Οἱ λιγοστὲς πάλι ἰδιωτικὲς ποὺ τὰ ἔχουν, τὰ κρατᾶνε, φυσικά, γιὰ τὸν κάτοχό τους. Ἂς ἀφήσουμε ὅτι, πολλὰ τέτοια συγγράμματα, εἶναι ἐξαντλημένα ἀπὸ καιρὸ καὶ στὶς χῶρες ἀκόμα ὅπου ἐκδόθηκαν. Ψάξετε, λοιπόν, νὰ τὰ βρῆτε ἀπὸ δεύτερο χέρι, σὲ τιμὲς συχνὰ μυθικές... Θυμᾶμαι, σχετικά, ἕνα δικό μου περιστατικό: Μοῦ χρειαζόταν ἕνα ἀγγλικὸ σύγγραμα ποὺ εἶχε ἐκδοθεῖ κι' ἐξαντληθεῖ στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα μας. Ἐκίνησα γῆ κι' οὐρανὸ νὰ τὸ βρῶ, μὲ παραγγελίες σὲ βιβλιοπωλεῖα, παρακλήσεις σὲ φί-

λους ποὺ ταξίδευαν στὴν Ἀγγλία, ἐκκλήσεις, ἐπιστολὲς κλπ. Ἀδύνατο. Τέλος, ὕστερα ἀπὸ μιὰν ὁλόκληρη δεκαετία ποὺ τὸ ἀναζητοῦσα, ἔτυχε νὰ βρεθῶ ὁ ἴδιος στὸ Λονδῖνο. Ἐζήτησα καὶ μὲ πήγανε σ' ἕνα ἀπὸ τὰ πλουσιότερα παλαιοβιβλιοπωλεῖα τοῦ Λονδίνου. «Δὲν τὸ ἔχουμε», μοῦ δήλωσε κατηγορηματικὰ ὁ προϊστάμενος τοῦ σχετικοῦ τμήματος. Ἀπελπισμένος, καταδύθηκα στὰ ὑπόγεια κι' ἄρχισα νὰ ψάχνω γιὰ ἄλλα βιβλία ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ μ' ἐνδιαφέρουν ἴσως, ὅταν, ὦ τοῦ θαύματος! τὸ χέρι μου, ποὺ χάϊδευε ἐρωτικὰ τὶς καμπουριασμένες ράχες πάνω στὰ ράφια, σταματάει στὸν περιπόθητο τόμο. Τὸν εἶχανε καὶ δὲν τὸ ἤξεραν!

Ἀπομακρύνομαι, μ' αὐτὰ ποὺ λέω, ἀπὸ τὸν Βασίλιεφ, ὄχι ὅμως κι' ἀπὸ τὴ σημασία ποὺ ἔχει ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασή του κι' ἔκδοση. Ἡ πρώτη, εἶναι καμωμένη σὲ δημοτικὴ γλώσσα (ὄχι ὀρθόδοξη, ἀλλὰ δὲν πειράζει) — πράγμα ποὺ θὰ τὸν διατηρήσει ζωντανό. Ἡ δεύτερη, ἔχει τὴ σφραγίδα τῆς στοργῆς. Τὸ σύστημα, ἐξ ἄλλου, ποὺ ἐπεκράτησε ἐδῶ καὶ λίγον καιρό, νὰ προσφέρονται βιβλία μὲ εὐκολίες πληρωμῆς, θὰ δώσει καὶ πρακτικὸ περιεχόμενο στὴν ἔκδοση τοῦ ἔργου τούτου: Κατὰ κανόνα, βλέπετε, τέτοιου εἴδους συγγράμματα, χρειάζονται μόνο σ' ἐκείνους ποὺ δὲν μποροῦν νὰ τ' ἀγοράσουν...

Τὸ σημείωμα τοῦτο, ἔχει τὴν πρόθεση — καὶ τὴ δυνατότητα — μόνο νὰ χαιρετήσει τὸ ἔργο τοῦ Βασίλιεφ· ὄχι καὶ νὰ τὸ κρίνει. Ὁ χαρακτηρισμός του ἀνήκει σ' ἄλλους. Ἐκεῖνο ὡστόσο ποὺ μπορεῖ ν' ἀντιληφθεῖ κι' ὁ βέβηλος, εἶναι πὼς τὸ κύριο ἐνδιαφέρον τοῦ συγγραφέα στρέφεται στὴν παρακολούθηση, τὴν ἀνασύνθεση καὶ τὴν ἑρμηνεία τῶν μεγάλων ρευμάτων — πολιτικῶν, ἰδεολογικῶν — ποὺ διαυλάκωσαν τὴ χιλιόχρονη ζωὴ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ἡ κρατικὴ ὀργάνωση, ἡ δικαιοσύνη, ἡ παιδεία καὶ, πέρα ἀπ' αὐτά, ἡ ἐξωτερικὴ πολιτική τὰ κοινωνικὰ θέματα, οἱ διασταυρώσεις τῶν διαφόρων πνευματικῶν ἐπιρροῶν, νά τί κρατάει τὴν προσοχὴ τοῦ Βασίλιεφ, ὄχι οἱ ἐξατομικευμένες προσωπικότητες κ' οἱ ἰδιωτικὲς ἱστορίες τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ ἔπους. Βρισκόμαστε ἔτσι σ' ἄλλη ἐντελῶς περιοχὴ ἀπὸ τὸν γοητευτικὸ — καὶ κάποτε ἀδιάκριτο — ρωμαντισμὸ τοῦ Ντὴλ ἢ τὸν φαντασμαγορικὸ δραματισμὸ τοῦ Σλουμπερζέ. Ὁ πρῶτος, ὥρες-ὥρες, ἔφανε τὰ σύνορα τῆς μυθιστορηματικῆς βιογραφίας. Ὁ δεύτερος, μᾶς μεθοῦσε μὲ τὸ δυνατὸ κρασὶ τοῦ οἴστρου του. Μιλῶ γιὰ τοὺς δημοτικότερους. Θαρρῶ πὼς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ σημασία τους, ποὺ εἶναι μεγίστη, κ' οἱ δυό τους προσέφεραν μιὰ πρόσθετη ὑπηρεσία στὴν ὑπόθεση τοῦ Βυζαντίου: Ἀπεκάλυψαν τὴ γοητεία του, τὴ δραματική, τὴ φλογερή, τῆς κέρδισαν πιστοὺς, προσηλύτους. Ὁ Βασίλιεφ μοιάζει αὐστηρότερος. Δὲν ζητάει καμμιὰν ἐνίσχυση ἀπὸ τὸ γραφικὸ στοιχεῖο, οὔτε ἐπιδιώκει νὰ ἐρεθίσει τὴ φαντασία. Εἶναι ὁ ἱστορικὸς ποὺ καταγράφει καὶ κρίνει. Ὅμως καταγράφει μὲ μεγάλες, ἀποφασιστικὲς γραμμές, καὶ κρίνει σὲ πλάτος καὶ σὲ βάθος.

Ἀλλοίμονο! τὸ Βυζάντιο μένει ἀκόμα παραγνωρισμένο ἀπὸ τοὺς πολλούς, μέσα στοὺς λεγόμενους μεγάλους, τοὺς δυτικοὺς λαούς. Μ' ὅλο ποὺ τόσες δεκαετίες — μισὸς σχεδὸν αἰώνας — ἔχουν περάσει ἀπὸ τότε ποὺ ἔγινε ἡ ἐπιστημονικὴ του ἀποκατάσταση, μ' ὅλο ποὺ ἡ Ἱστορία του μελετήθηκε ἀπὸ κορυφαίους σοφούς, ἡ ζωγραφική του ἀναλύθηκε, θαυμάστηκε, ἡ ἀρχιτεκτονική του τὸ ἴδιο, εἶναι φανερὸ πὼς ὅλη αὐτὴ ἡ κατεργασία δὲν μπόρεσε νὰ φτάσει ἀκόμα στὰ εὐρύτερα στρώματα καὶ νὰ τὰ διαφωτίσει γιὰ τὴ σημασία του. Ἡ παλιὰ προκατάληψη, τὸ Bas Empire, φαίνεται νὰ τὸ βαραίνει. Εἶναι ὑπόλειμμα ἀσύνειδο τοῦ σχίσματος τῶν Ἐκκλησιῶν; Εἶναι προσπάθεια στενόκαρδη νὰ εὐρυνθεῖ τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὸν κλασικὸ κόσμο καὶ τὸ χριστιανικό, ὥστε νὰ παρουσιαστεῖ σὰν ἄμεσος καὶ κύριος ἐκφραστὴς τοῦ δεύτερου ὁ νεοφώτιστος δυτικὸς κόσμος; Ἢ μήπως τυχαία ἀμέλεια, ποὺ διαιωνίζει ἕνα παλιότερο λάθος τῆς ἐπιστήμης; Μπορεῖ καὶ ὅλ' αὐτὰ μαζί. Τὸ γεγονὸς παραμένει ἕνα: Πὼς τὸ τεράστιο αὐτὸ φαινόμενο ἑνὸς κράτους ποὺ γεφύρωσε οὐσιαστικὰ τὸν ἀρχαῖο κόσμο μὲ τὸ νεώτερο, ποὺ συντήρησε καὶ περίσωσε τὴν κληρονομιὰ τοῦ πρώτου, ποὺ μεταλαμπάδεψε τὴ φλόγα του στὴν Ἀναγέννηση, ποὺ στάθηκε τὸ προπύργιο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος ἀπέναντι στὶς ἐπιδρομὲς τῆς Ἀσίας, ποὺ βρῆκε ὡστόσο καὶ παρ' ὅλ' αὐτὰ τὸν τρόπο ν' ἀναπτύξει μιὰ ζωὴ ἔντονα προσωπική, τὸ φαινόμενο, λέμε, αὐτό, μένει χωρὶς δημοτικότητα. Ἱστορικὲς περίοδοι μὲ ἀσύγκριτα λιγότερη σημασία καὶ λάμψη, δίνουν κάθε μέρα λαβὴ σὲ κάθε λογῆς ἐκδηλώσεις, ποὺ τὶς ἐκλαϊκεύουν, τὶς ἐντάσσουν καὶ τὶς ἐνσωματώνουν στὴν παγκόσμια ἱστορικὴ συνείδηση. Τὸ Βυζάντιο, γιὰ τοὺς ξένους λαούς, θεωρεῖται ἀκόμα θέμα πολὺ εἰδικό, περίπου ἐξωτικό. Εἶναι ἀντικείμενο, τὸ πολὺ-πολύ, ἔρευνας. Δὲν ἔγινε ὅ,τι τοῦ ἀξίζει: παναν-θρώπινος θρύλος.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΠΑΥΛΟΥ ΓΥΠΑΡΗ

ΗΡΩΕΣ ΚΑΙ ΗΡΩΪΣΜΟΙ ΣΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

ΠΩΛΕΙΤΑΙ ΕΙΣ ΟΛΑ τὰ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS MDCCCLXXXI

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 16/11/955

16127-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ.

ΤΟ ΕΡΩΤΙΚΟ ΘΕΜΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἕνας Γάλλος λογοτέχνης, ὁ κ. Πιὲρ - Ἀνρὶ Σιμόν, σὲ πρόσφατο ἄρθρο του, κάνει μιὰ παρατήρηση ποὺ κι' ἀπὸ τὴ στήλη τούτη, παλιότερα, τὴν εἴχαμε διατυπώσει: ὅτι δηλαδὴ τὸ ἐρωτικὸ θέμα, ποὺ ἄλλοτε στεκότανε στὸ κέντρο τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας, ἔχει ἀρχίσει νὰ χάνει τὴ σημασία του, νὰ μπαίνει σὲ δευτερεύουσα μοῖρα. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἐπεκτείνει, νομίζω, τὴν παρατήρηση, νὰ δώσει στὸ φαινόμενο τὸ νόημα ἑνὸς σημείου τῶν καιρῶν. Ὁ ἐρωτισμός, ποὺ χαρακτήριζε ἢ κι' ἐμάστιζε τὴ λογοτεχνία τοῦ περασμένου αἰῶνα, εἴταν ἡ φυσικὴ ἔκφραση ἑνὸς κόσμου προσανατολισμένου διαφορετικὰ ἀπὸ τὸν δικό μας. Ἑνὸς κόσμου ἂν ὄχι ἀπόλυτα σταθεροῦ, πάντως στερεωμένου ἀκόμα πάνω σὲ ἀρχές, συνθῆκες ζωῆς, ἀκμαῖες, ποὺ δὲν εἶχαν ὑποχωρήσει κάτω ἀπὸ τὰ πόδια του ὥστε νὰ τὸν ἀφήσουν μετέωρο, στὸ κενό. Ὁ 19ος αἰώνας, πραγματικά, φαίνεται νὰ ἐξαντλεῖ μιὰ πίστωση βασισμένη σὲ ἠθικὰ κεφάλαια ποὺ εἶχαν ἀποθησαυριστεῖ σὲ μάκρος χιλιετηρίδων. Δοξασίες, πεποιθήσεις ποὺ ἔθρεψαν τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τῆς ἔδωσαν τὴν παρηγορητικὴ αἴσθηση πὼς ἔχει τακτοποιήσει τὴ θέση της μέσα στὴν τάξη τοῦ κόσμου, ὅλα αὐτά, στὸν 19ον αἰῶνα, δὲν εἶχαν ἀκόμα διασαλευτεῖ. Διαφορετικὴ εἶναι ἡ κατάσταση στὸν δικό μας. Σήμερα, ἔχει διαλυθεῖ ἡ χρυσῆ ἄχνα πολλῶν μύθων. Ἕνα μεγάλο τμῆμα τοῦ ἀνθρώπινου γένους, συνειδητὰ ἢ κι' ἀσύνειδα, ἔπαψε ν' ἀντλεῖ ἀπὸ τὴ θρησκεία τὴ ζωτικὴ ἐμπιστοσύνη του σὲ μιὰν ὑπέρτατη δικαίωση τῆς ζωῆς. Ἡ ἀντίληψη, ἐξ ἄλλου, ἡ βασισμένη στὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης, γιὰ τὴν κοσμογονικὴ θέση μας μέσα στὸ σύμπαν, ὅλο καὶ περισσότερο τείνει νὰ μᾶς ἐκμηδενίσει. Χτὲς ἀκόμα, εἴμασταν μιὰ ἀσήμαντη ἀποικία μέσα στὸ πέλαγος τοῦ κενοῦ καὶ τῶν ἄστρων. Σήμερα, εἴμαστε μόριο σκόνης ἀπειροελάχιστο μέσα σ' ἕνα ἀχανὲς ὅπου στροβιλίζονται, πυροτεχνήματα τερατώδη, οἱ ὑπεργαλαξίες. Τὰ ἐνδιαφέροντά μας, ἔτσι, τὰ πάθη μας, οἱ μεγαλωσύνες μας, παίρνουν μιὰ σημασία αὐτόχρημα κωμική. Ὁ ἄνθρωπος, μαθημένος νὰ ὑπολογίζει τὰ πάντα σὲ μεγέθη, στέκεται τώρα ταπει-

νωμένος, τραυματισμένος πικρά, στὸ κατώφλι τοῦ μυστηρίου ποὺ τοῦ ἔχει κλείσει τὴν πόρτα του καταπρόσωπο.

Κι' αὐτά, εἶναι οἱ ἀπώτεροι λόγοι. Ὑπάρχουν ὅμως κ' οἱ πιὸ κοντινοί, ἐκεῖνοι ποὺ μᾶς θίγουν στὸ κάθε βῆμα: Ὁ κλονισμὸς τῆς ἐμπιστοσύνης στὸν ἄμεσο περίγυρό μας, στοὺς συνανθρώπους μας, οἱ ἰδεολογικὲς ἐπαγγελίες τους ποὺ ἔγιναν προδοσίες, ἡ ἀποκάλυψη τοῦ κτήνους μέσα στὴν παραζάλη τῶν οἰκουμενικῶν συρράξεων. Σήμερα, ἕνα θέμα φαίνεται νὰ ἔρχεται στὸ πρῶτο ἐπίπεδο καὶ νὰ κυριαρχεῖ: ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν αὐτοσυντήρηση. Τρεῖς χιλιάδες χρόνια, ἔτσι, πολιτισμοῦ, καταλήγουν στὸ νόμο τῆς ζούγκλας. Τὸ στόμα μας εἶναι γεμάτο μεγάλα λόγια καὶ τὰ χέρια μας τρέφουν νύχια ἄγρια, κοφτερά. Κάθε φορὰ ποὺ πᾶμε νὰ μεθύσουμε ἀπὸ τὰ πρῶτα, ἔρχονται τὰ δεύτερα καὶ μᾶς ξεσχίζουν, ὀργώνουν τὶς σάρκες μας ὡς τὸ κόκκαλο. Τίποτα φυσικότερο ἀπὸ τὸ πεῖσμα ποὺ μᾶς ἔχει κυριέψει: Σπάζουμε ὅλα τὰ παιχνίδια ποὺ ἴσαμε χτὲς μᾶς χάριζαν τὴ ζωτικὴ πλάνη. Μαζί, διαλύουμε καὶ τὴ φαντασίωση τοῦ ἔρωτα. Γιὰ ἕνα μεγάλο μέρος τῆς σύγχρονης λογοτεχνίας, τὸ ἐρωτικὸ θέμα ἔχει καταντήσει πειραματόζωο. Ἡ πέννα τὸ τρυπάει, τὸ ψαχουλεύει, τοῦ ἐρεθίζει τὰ νευρικὰ κέντρα, τὸ κομματιάζει, τὸ καρφώνει γιὰ νὰ τὸ ταξινομήσει σὲ μιὰ στάση ἄσεμνη κι' ἐξευτελιστική.

Ὅ,τι δὲν σχετίζεται μὲ τὸν ἀγῶνα γιὰ τὸ τομάρι, δὲν θεωρεῖται σήμερα σοβαρό. Ἀπὸ πολλὲς μεριές, ἀπὸ διάφορες ἰδεολογικὲς κατευθύνσεις, βλέπουμε νὰ συγκλίνουν οἱ ἀπόψεις ὅτι τὸ ἐρωτικὸ θέμα εἶναι ἐνασχόληση ἐρασιτεχνικὴ ἀνθρώπων κορεσμένων ἀπὸ τ' ἀγαθὰ τῆς ζωῆς καὶ ποὺ ἔχουν, κατὰ συνέπεια, καιρό, διάθεση, γιὰ ρωμαντικὲς ψευδαισθήσεις. Στὴν ἀντίληψη τούτη, ὑπάρχει βέβαια ἀρκετὴ δόση ἀλήθειας. Ἡ σχέση τῶν δύο φύλων δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ ἐξαντλεῖ ὅλο τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ζωῆς. Σὰν ἀντίδραση, ἐξ ἄλλου, στὴν παλιότερη ἐρωτικὴ ψύχωση τῆς λογοτεχνίας, ἡ μεταστροφὴ τούτη πρέπει νὰ θεωρηθεῖ καὶ φυσικὴ κι' ἀναγκαία. Μόνο πού, μὲ τὸ νὰ ὑποβιβάσουμε τὴν ἐρωτικὴ ποίηση στὸ ἐπίπεδο τῆς φυσιολογίας, μὲ τὸ νὰ σταθοῦμε ἀπέναντί της ὠμὰ κυνικοί, δὲν σημαίνει καὶ πὼς ἐλύσαμε τὸ αἴνιγμα. Γιατὶ τὸ ἔνστικτο τῆς ἀναπαραγωγῆς εἶναι μυστήριο, εἴτε αὐτὸ μᾶς ἀρέσει εἴτε ὄχι. Καὶ τὸ μυστήριο τῆς κοινωνίας τῶν ψυχῶν μέσ' ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα τῶν σωμάτων, κι' ὅταν ἀκόμα δὲν τὸ μεγεθύνει ἡ ἀπόσταση—ὅπως συνέβαινε ἴσαμε πρὶν ἀπὸ τριάντα ἀκόμα χρόνια—παραμένει ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ βαθειὰ σὲ νόημα, καὶ μαζὶ τὰ πιὸ δραματικά, τὰ πιὸ θανάσιμα θέλγητρα τῆς ζωῆς.

Δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο τὸ ὅτι ἡ Φύση φρόντισε νὰ ἐνισχύσει τὴν τάση γιὰ διαιώνιση μ' ἕνα αἴσθημα ἡδονῆς ποὺ εἶναι ἡ πιὸ συναρπαστική, ἡ πιὸ ἀκατανίκητη ἀπ' ὅσες ξέρουμε. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀκριβῶς ἔκανε καὶ τὸ ἐρωτικὸ θέμα νὰ στέκεται, τόσους αἰῶνες τώρα, στὸ κέντρο τῆς λογοτεχνίας. Ἂν σήμερα ἡ αὐτοσυντήρηση τυχαίνει νὰ ἔρχεται σὲ πρῶτο ἐπίπεδο, αὐτὸ σημαίνει ἁπλούστατα πὼς ὁ ἄνθρωπος, ὕστερα ἀπὸ μιὰ πορτοπορία αἰώνων, δὲν κατόρθωσε ἀκόμα νὰ λύσει τὸ βασικὸ αἴτημα τῆς ζωῆς του, ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἡ ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ κάθε τι ἄλλο. Δὲν σημαίνει καὶ πὼς τὸ ἐρωτικὸ θέμα κατάντησε πολυτέλεια. Τὰ καθημερινὰ δράματα ποὺ διαβάζουμε στὶς στῆλες τῶν ἐφημερίδων, μᾶς βεβαιώνουν γιὰ τὸ ἀντίθετο. Κι' ἂν ἡ ἱκανοποίηση τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντήρησης προετοιμάζει τὸ ἔδαφος γιὰ ὑψηλότερες, εὐγενέστερες, καθαρὰ πνευματικὲς ἀξιώσεις, εἶναι ἄλλο τόσο βέβαιο πὼς ἡ ἐρωτικὴ στιγμὴ μᾶς κάνει νὰ ἐπικοινωνοῦμε μὲ κάποιες παραδεισιακοῦ τύπου καταστάσεις, ποὺ φοβᾶμαι—ἐλπίζω—ὅτι καμμιὰ ποτὲ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἢ ρασιοναλιστικὴ ἀνάλυση δὲν θὰ μπορέσει νὰ μᾶς τὶς κάνει πρακτικὰ νοητές.

Στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν αὐτοσυντήρηση, ὅπως καὶ στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ διαιώνιση, πρῶτο προβάλλει τὸ κτῆνος. Καὶ στὴ μιὰ περίπτωση ὅπως καὶ στὴν ἄλλη, εἶναι ἡ στέρηση, ποὺ τὸ ξυπνάει, τὸ κεντρίζει. Προσέξετε ὅμως ὅτι πέρα ἀπὸ τὴν πρώτη τούτη, τὴν καθαρὰ ἀγωνιστικὴ φάση, καρτερεῖ μιὰ ἀνάταση καθαρὰ μεταρσιωτική. Στὸν ἔρωτα ἰδιαίτερα, ὑπάρχει ἕνα αἴσθημα παράδοξο ἐκστατικῆς ἐπικοινωνίας μὲ κάποιαν ὑπερπραγματικότητα. Στιγμιαῖο, οὔτε λόγος. Νὰ εἶναι ὅμως κι' ἀπατηλό;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 23/11/955

1619/8-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΚΡΑΤΙΚΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΙ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Εἶναι κοινὸ μυστικὸ τὸ ὅτι, στὴν Ἑλλάδα, δὲν ἔχουμε αὐτὸ ποὺ λέγεται «κρατικὴ συνείδηση». Ἔχουμε μιὰ κατάσταση ρευστὴ καὶ ἀρκετὰ ἀσυνάρτητη ὅπου, κατὰ κανόνα, ὁ παράγων «Κράτος», εἴτε παίρνει τὴ μορφὴ τοῦ ἐκφραστικοῦ ὀργάνου μιᾶς κομματικῆς μερίδας ποὺ τυχαίνει ἐκείνη τὴ στιγμὴ νὰ διοικεῖ, εἴτε εἶναι ὁ ἐπίμονος στενοκέφαλος ἀντίδικος ποὺ βρίσκουν ἀπέναντί τους σὲ κάθε—σωστὴ ἢ ὄχι—διεκδίκησή τους οἱ πολίτες. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι αὐτονόητο: Ὁ Ρωμιὸς θεωρεῖ τὸν κρατικὸ μηχανισμὸ σὰν ἕνα εἶδος ρομπότ, ποὺ ὅταν δὲν ἔχεις τὸ μέσο νὰ τὸ διευθύνεις ἐσὺ ὁ ἴδιος καὶ νὰ τὸ βάζεις νὰ ὑπηρετεῖ τὶς εὐτελέστερες ἀνάγκες σου, προχωρεῖ κατ' ἐπάνω σου μὲ τὸν ἀνάλγητο αὐτοματισμὸ τῆς μηχανῆς καὶ σὲ συντρίβει.

Οἱ λόγοι ποὺ δημιουργοῦν μιὰ τέτοια κατάσταση, εἶναι πολλοὶ καὶ διάφοροι. Ἀδύνατο νὰ τοὺς θίξουμε τώρα. Σ' ἄμεση ὅμως σχέση μὲ τὸ ζήτημα βρίσκεται, χωρὶς ἄλλο, καὶ ἡ κρίση ποὺ σοβεῖ στὸν τομέα τῶν λειτουργῶν ποὺ ἐνσαρκώνουν τὴν ἔννοια τοῦ κράτους. Τῶν λειτουργῶν ποὺ ὄχι μόνον ἐκφράζουν—ὑποτίθεται—τὴν ἀπρόσωπη, ἐνιαία καὶ συνεπῆ κρατικὴ βούληση, τὴ θεωρητικὰ ἀνεξάρτητη πρὸς τὶς ἑκάστοτε κομματικὲς ἐπιρροές, ἀλλὰ καὶ ἀποτελοῦν, μὲ τὶς κατοχυρώσεις ἀκριβῶς ποὺ τοὺς περιβάλλουν—ποὺ π ρ έ π ε ι νὰ τοὺς περιβάλλουν—τὴ θετικότερη ἀκριβῶς ἐγγύηση γιὰ τὴ δικαιοσύνη, τὸ ἀπροσωπόληπτο καὶ τὴ στοργὴ τῆς Πολιτείας—τριῶν ἀρχῶν δηλαδὴ ποὺ μόνες εἶναι ἱκανὲς νὰ τὴ δικαιώσουν ἠθικὰ στὴ συνείδηση τῶν πολιτῶν.

Ὅμως ἡ κρίση ποὺ μαστίζει τὸν κόσμο τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων εἶναι πασίγνωστη. Πασίγνωστη καὶ παμπάλαια. Ἡ ὀξύτερη ἔκφρασή της εἶναι βέβαια ἡ οἰκονομική. Πλάϊ σ' αὐτήν, ὑπάρχει κ' ἡ ἄλλη: αὐτὴ ποὺ ἀναφέρεται στὴ διασφάλιση τοῦ ἀνεπηρέαστου, στὴ δημιουργία καὶ τὴν τόνωση τοῦ αἰσθήματος πὼς μὲ τὸ νὰ εἶναι κανεὶς δημόσιος ὑπάλληλος δὲν σημαίνει καὶ πὼς ἔχει περιπέ-

8-2-

σει στὴν κατάσταση ὑπηρέτη προσωρινῶν συμφερόντων καὶ ταπεινῶν κομματικῶν ἐπιδιώξεων. Τὸ αἴσθημα πὼς ὑπηρετεῖ κανεὶς μιὰν ὑπερατομικὴ σκοπιμότητα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐξασφάλιση τῶν ἀναγκαίων γιὰ τοῦτο ὅρων, εἶναι προϋποθέσεις ἀναγκαῖες γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ ἀξιοπρέπεια τοῦ δημοσίου λειτουργοῦ. Ἀλλοίμονο! Στὸν τόπο μας, οἱ ἀντικειμενικὲς συνθῆκες δὲν ἔχουν ἐπιτρέψει ὣς τώρα οὔτε τὸ ἕνα οὔτε τ' ἄλλο. Καὶ συλλογίζεται κανεὶς μὲ θλίψη τοῦτο: Τώρα μέν, χάρη στὶς εὐνοϊκότερες ὁπωσδήποτε συνθῆκες τῶν παλαιοτέρων ἐποχῶν, ἔχουμε μερικοὺς κρατικοὺς λειτουργοὺς ποὺ στέκονται ἀναμφισβήτητα στὸ ὕψος τους. Αὔριο ὅμως, τί θὰ γίνει; Ὅταν θὰ ξέρει ὁ κάθε νέος ποὺ διαθέτει κάποια οὐσιαστικὰ προσόντα κ' εἶναι ἐφοδιασμένος μὲ τὶς ἀνάλογες ἱκανότητες ὅτι δημόσιος ὑπάλληλος σημαίνει πεῖνα, ἐξανδραποδισμός, ἀγωνία γιὰ τὴν καθημερινὴ συντήρηση, στέρηση τῶν στοιχειωδῶν ἐκείνων ὅρων ποὺ ἐξασφαλίζουν τὴν ἀξιοπρέπεια, ὅταν θὰ τὰ ξέρει ὅλ' αὐτά, λέμε, θὰ προτιμάει ν' ἀκολουθεῖ ἕνα ὁποιοδήποτε ἄλλο στάδιο παρὰ νὰ μπαίνει στὴν ὑπηρεσία τοῦ Κράτους. Καὶ δὲν θὰ εἶναι παρὰ μόνον οἱ ἀνίκανοι οἱ ἀχαΐρευτοι, οἱ καταδικασμένοι ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ Φύση, ἐκεῖνοι ποὺ θὰ καταλήγουν νὰ δεχτοῦν ἢ νὰ ἐπιζητήσουν ἕνα διορισμὸ σὲ δημόσια θέση. Τότε θὰ ἰδῆτε τί ὡραῖο Κράτος θὰ ἔχουμε... Κράτος ποὺ, μπροστά του, τὸ τωρινὸ θὰ φαίνεται ἰδανικὸ ἀπρόσιτο.

Μέσα σὲ τέτοιες συνθῆκες, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐκτιμᾶ κανεὶς βαθύτατα τὸ παράδειγμα μερικῶν κρατικῶν λειτουργῶν ποὺ κατορθώνουν νὰ διατηροῦν στὶς ἡμέρες μας, τὴν ἰδιότητά τους σ' ἐπίπεδο ὑψηλό. Ποὺ ὄχι μόνο κάνουν εὐσυνείδητα καὶ μὲ ζῆλο τὸ χρέος τους, ἀλλὰ κι' ἔχουν φτάσει στὸ σημεῖο νὰ ταυτίσουν μὲ τὸ ἔργο τους ὁλόκληρη τὴν ὕπαρξή τους. Κάτι τέτοιο, λόγου χάρη, διαβλέπω στὴν πραγματεία τοῦ κ. Πάνου Μητσοπούλου —ποὺ εἶναι Γενικὸς Διευθυντὴς τοῦ Ὑπουργείου Ἐργασίας — «Ἡ προστασία τοῦ ἀνθρωπίνου μόχθου καὶ τὸ πνεῦμα της». Ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ εἶναι ὁ τομέας στὸν ὁποῖο ἔχει εἰδικευτεῖ, ἐγκύψει, ὁ κ. Μητσόπουλος. Κ' ἡ πραγματεία του —«ἀπολογισμὸς» ὅπως τὴν χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος— δείχνει τὸν ἄνθρωπο ποὺ δὲν περιορίστηκε νὰ διεκπεραιώνει, στὸ μόκρος σαράντα χρόνων ὑπαλληλικῆς ζωῆς, τὶς ὑποθέσεις τῆς ἁρμοδιότητός του, ἀλλὰ συνειδητοποίησε ἀπόλυτα τὸ οὐσιαστικὸ νόημα τῆς ἀποστολῆς του, σκέφτηκε πάνω στὰ ζωτικὰ, τὰ κρίσιμα σημεῖα της, καὶ κατέληξε νὰ ἐμποτιστεῖ ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ὑψηλοῦ του χρέους.

Δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ λύσει θεωρητικὰ τὸ κοινωνικό μας πρόβλημα, πάνω στὸ χαρτὶ, ὁ κ. Μητσόπουλος. Θὰ εἴταν τόσο εὔκολο! Εὔκολο ὅπως ὅλες οἱ θεωρητικὲς —καὶ πρακτικὰ ἀνεφάρμοστες κατὰ κανόνα—λύσεις! Μιὰν ἀνασκόπηση γενικοῦ τύπου κάνει. Μιὰ προσπάθεια νὰ τὸ μεταφέρει στὶς βάσεις ποὺ πιστεύει ὀρθὲς, σ' ἀντίθεση μ' ἐκεῖνες ὅπου ἡ σύγχυση τῶν πνευμάτων κι' ὁ ἐπιστημονικοφανὴς φανατισμὸς τοῦ καιροῦ μας ἔχει δημιουργήσει. Ἐπικαλεῖται συνθήματα, ἀρχὲς, καθαρὰ ἀνθρωπιστικοῦ κι' Ἑλληνικοῦ ὕφους. Περηφανεύεται—καὶ δικαιολογημένα— ποὺ ἡ Ἑλληνικὴ Διακήρυξη τοῦ 1939 πρόλαβε τὴ Διακήρυξη τῆς Φιλαδελφείας τοῦ 1944 καὶ διετύπωσε πρώτη τὶς ὡραῖες, περήφανες ἀρχὲς ποὺ πρέπει νὰ διέπουν τὸ Ἐργατικὸ Δίκαιο σ' ἕναν κόσμο ἀληθινὰ εὐνομούμενο καὶ πολιτισμένο. Μᾶς κάνει νὰ ὁραματισθοῦμε ἔτσι μιὰ ἐποχὴ ὅπου οἱ ἄνθρωποι θὰ ἔχουν λύσει τὰ στοιχειώδη — δηλαδὴ τὰ θεμελιώδη — προβλήματά τους καὶ θὰ καταναλίσκουν τὸ δυναμισμό τους σ' ἀναζητήσεις πιὸ ἐξελιγμένου τύπου, ὄχι στὸ ἀλληλοφάγωμα, στὴ σκοτεινὴ πάλη γιὰ τὴν ἐπιβίωση.

Ἂν αὐτὸ γινόταν! Τὸ κακὸ μόνον εἶναι ὅτι στὸ σημεῖο ποὺ ἔχουν φτάσει τὰ πράγματα, δὲν εἶναι μόνον οἱ ἁγνὲς προθέσεις ποὺ μποροῦν νὰ δώσουν τὴ λύση. Τὸ πρόβλημα τοῦ κόσμου εἶναι βαθὺ καὶ περίπλοκο. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ ἐπίσημου Κράτους, τὰ θέματα μοιάζουν κάποτε περισσότερο τυπικά, σαφέστερα διατυπωμένα ἀπὸ ὅσο πραγματικὰ εἶναι. Ἀδιάφορο! Εἶναι πάντα μιὰ ἐλπίδα νὰ βλέπει κανεὶς ὅτι καὶ στοὺς κόλπους ἀκόμα τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, ὑπάρχουν συνειδήσεις ἄγρυπνες, ποὺ δὲν λειτουργοῦν ἀπὸ κεκτημένη ταχύτητα ἢ καθῆκον, ἀλλὰ καὶ συμμερίζονται, καὶ γρηγοροῦν.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΛΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS · MDCCCLXXXI

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 2/11/955

161219-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΝΥΧΤΕΡΙΝΟ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Εἶναι ἔτσι φτιαγμένη ἡ ζωὴ ὥστε νὰ μᾶς ρίχνει ἀδιάκοπα ἀπὸ τὴ χλωμὴ ἐλπίδα στὴ μαύρη ἀπελπισία, καὶ πάλι πίσω. Ἔχετε ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὶς ὑψηλὲς πράξεις, τὰ θεῖα ἔργα, τοὺς λίγους καὶ ταπεινοὺς ἀνθρώπους, τοὺς σεμνούς, τοὺς ἐξαφανισμένους, ποὺ κρύβουν μέσα στὸ κοκκαλένιο κλουβὶ τοῦ στήθους τους μιὰ καρδιὰ λουλουδισμένη, φλογερὴ σὰν παπαρούνα, καὶ νὰ τρεμίζει ὁλάκαιρη στὴν παραμικρὴ δόνηση τῆς ἀτμοσφαίρας, σ' αὔρες ἀνάλαφρες, ἐαρινές. Κι' ἔχετε ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τὸν σύγχρονο πιθηκάνθρωπο, βαρύ, δυσκίνητο ζῶο, μὲ τὰ τρομερά του χέρια νὰ κρέμονται ὡς τὰ γόνατα, ἄπληστα γιὰ πράξεις βίας, τὸ μάτι πονηρὸ καὶ ρουφηγμένο, τὴ μασέλα χαλαρή, ἕτοιμη ν' ἁλέσει σάρκες καὶ κόκκαλα. Ἔχετε τὸ «Ὄνειρο στὸ κῦμα», τὸν «Φαντάζιο», τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ «Λόεγκριν», τὰ ἔγχρωμα ὁράματα τοῦ Φρὰ Ἀντζέλικο, τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλία· κι' ἔχετε καὶ τὶς πυρὲς τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης, τὰ κρεματόρια τοῦ Χίτλερ, τὶς θερμιδοριανὲς σφαγές, τὴ νύχτα τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου, τοὺς Σικελικοὺς Ἑσπερινούς, τὴ βόμβα τοῦ ὑδρογόνου, τὸ μοναστήρι τῆς Σωφρονίας. Προσπαθεῖτε ὅλ' αὐτὰ νὰ τὰ συμβιβάσετε, νὰ βγάλετε ἕνα συμπέρασμα—ἀδύνατο! Λέτε: ὁ ἄνθρωπος εἶναι σύνθεση ἀντιφάσεων, ἄγγελος μαζὶ καὶ δαίμονας. Ὡραῖα. Ὅμως αὐτό, καταλαβαίνετε πολὺ καλὰ πὼς δὲν εἶναι λύση. Εἶναι ὑπεκφυγή. Γιατί, μαζί, θέλετε νὰ ἐλπίζετε, θωπεύετε τὸ μῦθο τῆς «προόδου», ἕνα δόγμα δηλαδὴ ἐλπιδοφόρο, παρήγορο, τὸν ὕμνο τῆς αἰσιοδοξίας, καὶ τὸν τραγουδᾶτε σὰ θούριο, σὰν ἐμβατήριο, φωναχτὰ κι' ἀνέμυαλα, ἔτσι ποὺ νὰ γεμίζετε τ' αὐτιά σας μὲ ξεφωνητὰ καὶ νὰ μὴν ἀκοῦτε τίποτ' ἄλλο.

Κατεβαίναμε τὶς προάλλες μιὰ λεωφόρο τῆς Ἀθήνας, νύχτα. Τὰ μάτια μας εἴταν ἀκόμα θαμπωμένα ἀπὸ τὴν προβολὴ κάποιας ξένης ταινίας, ποὺ εἶχε πολὺ ἐπαινεθεῖ ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ κριτική. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια: εἴταν θαμπωμένα τὰ μάτια ὅταν φᾶνε γροθιὲς καλοζυγιασμένες, ποὺ νὰ βρίσκουν ἴσα στὸ βολβό. Εἴχαμε ἰδεῖ σαγόνια τσακισμένα, αἵματα πηχτὰ ποὺ ἀναβλύζουν ἀπὸ ρουθούνια καὶ στόμα-

9-2.

τα, κυνηγητὰ λαχανιασμένα, ἀκούσαμε μουγκρητὰ καὶ γρυλλισμοὺς θηριοτροφείου ἀπὸ δίποδα μὲ τὸ δικό μας, τὸ ἀνθρώπινο σχῆμα. Ὅλ' αὐτά, δίχως ἕνα δράμι ποίηση ἢ ἀληθινὰ τραγικὸ συναίσθημα· ἄγρια μονάχα, αἱμοβόρα καὶ κτηνώδη. Κατεβαίναμε λοιπὸν τὴ λεωφόρο καὶ σχολιάζαμε μεταξύ μας τὸ φαινόμενο. Μιὰ Εὐρώπη ποὺ βρίσκει λόγια νὰ ἐπαινέσει τέτοιες τερατωδίες, εἶναι μιὰ Εὐρώπη δίχως ἄλλο πολὺ κουρασμένη, οὐσιαστικά: ἐξουθενωμένη, καὶ ποὺ ξέχασε τοὺς δικούς της τοὺς θεούς. Ἀλλιῶς δὲν ἐξηγεῖται. Μόνον ὅταν ἔχει τρυπώσει στὴν ψυχή σου τὸ ἀποσυνθετικὸ μικρόβιο, μόνο τότε μπορεῖς νὰ βρίσκεις ἀνακούφιση, διέξοδο ἢ καὶ νέες συγκινήσεις στὸ στοιχεῖο τῆς ὠμῆς φρίκης. Εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἴδιο ποὺ παρατηρήθηκε στοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας: ἡ θυμέλη ἔκανε τόπο στὸν ἱππόδρομο καὶ τὸν λόγο τοῦ τραγικοῦ ποιητῆ τὸν διαδέχτηκε ἡ θηριομαχία.

Ἐκείνη τὴν στιγμή, ἀπὸ τὴ χαμηλὴ πόρτα ἑνὸς ὑπόγειου κέντρου διασκεδάσεως, ξεμπουκάρησε στὸ πεζοδρόμιο ἕνα ἀνθρώπινο πλάσμα ποὺ παραπατοῦσε. Χέρια, πόδια, κεφάλι, ὅλα σαλεύανε ἀσυνάρτητα καὶ σὰν ἐξαρθρωμένα, καθὼς τινάζεται σπασμωδικὰ ἕνα ἀντρείκελο ὅταν αὐτὸς ποὺ τοῦ κρατάει τὶς κλωστὲς δὲν εἶναι καλὸς πάίχτης. Τὸ πλάσμα αὐτό, ἀναμαλλιασμένο, ἔκανε μερικὰ βήματα, ἔβγαλε κάμποσες ἄναρθρες φωνὲς ποὺ δείχνανε εὐθυμία—ἕνα εἶδος εὐθυμίας—καὶ κατρακύλησε πάλι στὸ ὑπόγειο, τρύπωσε στὴ χαμηλὴ πόρτα σὰ σκορπιὸς κάτω ἀπὸ τὴν πέτρα του. Εἶναι φυσικὴ στὸν ἄνθρωπο ἡ τάση, ὅταν ἀκούει τὴ λαλιὰ συνανθρώπου του, νὰ τεντώνει τ' αὐτί. Τὸ εἴχαμε κι' ἐμεῖς τεντώσει· ὅμως ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ μεθυσμένου δὲν ξεχωρίσαμε τίποτα. Εἶχαν εἰπωθεῖ μὲ σαγόνι χαλαρό, σὲ μιὰ γλώσσα ξενικὴ κι' ἐξαρθρωμένη, κ' εἴταν σὰν ἕνα κουβάρι μπερδεμένο ἀπὸ ἤχους ποὺ δὲν εἴχανε τίποτα τὸ ἀνθρώπινο.

Προχωρήσαμε. Ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὴν ταινία ποὺ εἴχαμε ἰδῆ, λὲς καὶ ξεκόρμισε ξαφνικὰ ἀπὸ τὸ πανὶ γιὰ νὰ πέσει ἐκεῖ μπροστά μας, σφαδάζοντας, πάνω στὸ ἀθηναϊκὸ πεζοδρόμιο. Ἡ ξένη ἠθογραφία λοιπὸν ποὺ μᾶς εἶχε θαμπώσει πρὶν ἀπὸ λίγο, δὲν εἴτανε καὶ τόσο μακρυνή. Μεταφερμένη μὲ τὶς εὐκολίες τοῦ αἰώνα, τὴν ἀνάπτυξη τῶν συγκοινωνιακῶν μέσων, τὴν τεχνικὴ πρόοδο, εἶχε εἰσβάλει καὶ στὴν παλιά, ἐξαντλημένη τούτην ἤπειρο, εἶχε ρίξει τὸ σπόρο της καὶ ριζοβολήσει. Μαλακός, μαλθακός, ἐνδοτικὸς στὸ ἔπακρο, ἀνοιγόταν ὁ κόλπος τῆς παλιᾶς κοιτίδας τοῦ Ἀνθρώπου γιὰ νὰ δεχτεῖ τὰ σπέρματα ποὺ φέρνουν σφυρίζοντας οἱ ἄνεμοι τοῦ κόσμου.

— Νὰ συλλογιστεῖ κανείς, εἶπε ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς περιπατητές, πὼς ἐδῶ, σ' αὐτὸ ποὺ εἴδαμε, καταλήγουν ὁ Σωκράτης, ὁ Χριστός, ὅσοι ἐσήκωσαν τὸ λάβαρο καὶ τὸ δισκοπότηρο.

Οἱ φωτεινὲς ἐπιγραφές, ἀντίκρυ, γύρω, παντοῦ, στοιχειώνανε τὴ νύχτα, τὴν ἔκαναν φαντασμαγορία πολύχρωμη, τεράστια προθήκη ἀδαμαντοπωλείου, μὲ ζωντανεμένες τὶς φωτιὲς ποὺ ρίχνουν σελαγίζοντας σὰν ἄστρα, σὰ γαλαξίες, τὰ πολύτιμα πετράδια. Ἡ «πρόοδος» εἴταν αἰσθητή, πασίδηλη. Κραύγαζε διάτορα, σὲ γλώσσα ἀστραφτερὴ μέσα στὸ σκοτάδι.

— Ὤ, Θέ μου, ἀναστέναξε ὁ ἄλλος. Μὲ τόσο φῶς ἔξω σου, πῶς νὰ ἰδεῖς πιὰ μέσα σου. Ἡ πρόοδος ἡ τεχνικὴ μᾶς συνεπῆρε στὸν ἴλιγγό της. Ζοῦμε μέσα σὲ μιὰ παραίσθηση πὼς ὅ,τι τόσους αἰῶνες γυρεύαμε πίνοντας τὸ κώνειο ἢ καρφωμένοι στοὺς σταυρούς, αὐτὸ εἴταν—τίποτ' ἄλλο. Ὑποτίθεται πὼς ἔχουμε φτάσει. Νὰ γιατὶ δὲν θὰ φτάσουμε ποτέ.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΟΕΝΟΥ ΦΙΛΑΣΙΟΥ
MDCCCLXXXI

„Τό Βῆμα"
Τελάχιν 9/3/1955

16/2/10-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΔΕΚΑΤΡΙΑ ΧΡΟΝΙΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἕνα δημοσίευμα στὸ «Βῆμα» τῆς περασμένης Παρασκευῆς, μᾶς ξανάφερε στὸ νοῦ τὸν Στέφαν Τσβάϊχ. Πρόκειται γιὰ τὰ ὕστατα μηνύματα ποὺ ἔστειλε ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς μὲ τὴν ὑψηλή, τὴ λαγαρή, τὴν ἥμερη εὐρωπαϊκὴ συνείδηση, προτοῦ ἐγκαταλείψει τὴ ζωή. Ἡ ἀποχώρηση τοῦ Τσβάϊχ ἀπὸ τὴ σκηνὴ τοῦ κόσμου, ἔχει ἀπὸ καιρὸ πάρει μέσα μας τὴ διάσταση καὶ τὴν εὐγλωττία ποὺ χαρακτηρίζουν μιὰ πράξη ἱστορική. Ἄς λένε οἱ μωροὶ πὼς μιὰ αὐτοκτονία εἶναι πάντα ταυτόσημη μὲ φυγομαχία, ἀφήνοντας ἔτσι νὰ ὑπονοηθεῖ πὼς δὲν πρέπει νὰ λογαριάζεται παρὰ μονάχα σὰ θειλὸς ὁ αὐτοκτόνος. Κι' ἂς ψάχνουν οἱ ψυχολόγοι νὰ βροῦν ἐλατήρια νοσηρὰ καὶ μόνο σὲ κάθε ἀπόρριψη τοῦ δώρου τῆς ζωῆς. Ἀκόμα κι' ἂν θὰ εἴχανε δίκηο στὸν κανόνα, δὲν μποροῦν νὰ ἐξαφανίσουν τὴ σημασία τῶν ἐξαιρέσεων. Ἡ αὐτοκτονία τοῦ Τσβάϊχ ἀνήκει σ' αὐτὲς τὶς ἐξαιρέσεις. Ὄχι γιατὶ τάχα δὲν εἶχε ἐλατήρια συγκεκριμένα, νοητά, κι' ἂς φαίνονται ὄχι ἀπόλυτα ἐξακριβωμένα· ἀλλὰ γιατὶ ὅλα μᾶς δείχνουν πὼς ἡ πράξη ἐκείνη τοῦ Αὐστριακοῦ συγγραφέα, στὴ στιγμὴ ποὺ ἔγινε, εἶχε ἕνα νόημα βαρυσήμαντο κι' ἀπόλυτα συνειδητό. Νόημα ποὺ ξεπερνοῦσε κατὰ πολὺ τὴν ἀτομικὴ περίπτωσή της. Εἴταν μιὰ ἔμμεση—ἀλλὰ καὶ τόσο κατηγορηματικὴ—διαμαρτυρία γιὰ τὴν κατάντια τοῦ κόσμου, τοῦ κόσμου ὅπως τὸν διαμορφώνει μέσα στὴν τυφλότητά του ὁ ἄνθρωπος.

Γιὰ τ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ! δὲν λέμε πὼς ἡ ἀπόφαση ποὺ πῆρε σὲ μιὰ πένθιμη στιγμὴ τοῦ βίου του καὶ τοῦ βίου μας ὁ Τσβάϊχ εἶναι ἡ μόνη ἐνδεδειγμένη σὲ παρόμοιες περιστάσεις διέξοδος. Ἂν αὐτὸ εἴταν ἀλήθεια, θὰ ἔπρεπε νὰ παραιτηθοῦμε μιὰ καὶ καλή, ὁμαδικά, ἀπὸ τὴ ζωή. Λέμε μόνο πὼς ἡ παραίτηση τοῦ Τσβάϊχ δὲν εἴταν ἄσκοπη καὶ δὲν πρέπει νὰ πάει χαμένη. Ὑπάρχουν, βλέπετε, κάποιες ἀνταρσίες, ἀρνήσεις, χρησιμότερες κάποτε ἀπὸ ὁρισμένες καταφάσεις. Ὁ φανατισμός, ἡ χοντροκέφαλη αἰσιοδοξία, τὸ πεῖσμα, ἡ πανικόβλητη προσκόλληση στὴ ζωή, ἡ αἱμοβόρα διεκδίκησή της, μπορεῖ νὰ φαίνονται, ἐξωτερικά, σὰν θετικὲς πράξεις, σύμφωνες, ὁμόρροπες μὲ τὴν ἱερὴ θέληση τοῦ ζῆν. Στὴν πραγματικότητα, κάποιες φορές, ὅλες αὐ-

τὲς οἱ καταφάσεις δὲν κάνουν τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ ἐξευτελίζουν τὴν ἔννοια τῆς ζωῆς. Νὰ τὴν ἐξισώνουν μὲ τὸ πιὸ ταπεινὸ καὶ τὸ πιὸ χυδαῖο. Τότε, προβάλλει ἡ δραματικὴ ἀνάγκη κάποιων ἀρνήσεων. Εἶναι διαμαρτυρίες αὐτὲς οἱ ἀρνήσεις, ἐξεγέρσεις δουβές, γεμάτες αἱματηρὴ ἀξιοπρέπεια. Ρίχνουν πίσω, στὸ πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἀγαθὸ ποὺ ἐκεῖνος ἐξευτέλισε. Δανείζονται ἀπὸ τὸ θάνατο τὸ μέγεθός του, ὁπλίζονται μὲ τὴ φασματική του δύναμη καὶ διάρκεια, καὶ γίνονται ἐμβλήματα, ὁρόσημα, σύμβολα ἀξέχαστα, πυκνὰ ἀπὸ νόημα γιὰ τοὺς ἐπερχομένους. Ἔτσι, ἡ ἀτομικὴ ἀποκαρδίωση τοῦ αὐτοκτόνου, μετουσιώνεται σὲ πράξη θυσίας γόνιμης. Τὸ ἡττημένο ἄτομο δρασκέλισε τὰ σύνορα τῆς Τραγωδίας. Καταξιώθηκε.

Τέτοια βλέπω καὶ τὴ συντριβὴ τοῦ Τσβάϊχ. Σὲ μιὰ στιγμὴ ποὺ ἡ Εὐρώπη—μὲ ὅ,τι πνευματικότερο περιέχει γιὰ μερικοὺς ἀμετανόητους αὐτὸς ὁ ὅρος—προδίνει τὸν ἑαυτό της, καπηλεύεται τὴν ἀποστολή της, διαψεύδει ἐκείνους ποὺ στάθηκαν μέσα σὲ δυόμιση χιλιάδες χρόνια ἡ μόνη της δικαίωση, αὐτός, ὁ θρεμμένος μὲ τὰ ἰδανικά της, βρίσκει πὼς δὲν ἔχει πιὰ θέση στὴ ζωή. Ἡ αὐτοκτονία αὐτὴ εἶναι ἀκριβῶς ὅμοια μὲ τοῦ καπετάνιου ποὺ εἶδε τὸ πλοῖο του νὰ ἐξοκέλλει. Μόνον ὅσοι δὲν γνώρ.σαν ποτὲ τὶ θὰ πεῖ συναίσθηση εὐθύνης καὶ ἀξιοπρέπεια, μόνον αὐτοὶ μποροῦν νὰ τὸν ἀποδοκιμάσουν. Εἶναι τὸ 1942, χρονιὰ ζοφερή, ἀπεγνωσμένη, ἐπαίσχυντη. Ἡ Εὐρώπη ἔχει λυγίσει κάτω ἀπὸ τὸ ζυγὸ τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ. Καὶ τὸν ὁλοκληρωτισμὸ αὐτὸ τὸν εὐαγγελίζεται, τὸν ἐπιβάλλει ἕνας λαὸς ποὺ ἴσαμε τότε φιγουράριζε ἀνάμεσα στοὺς πιὸ δραστήριους παράγοντες τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀναστατώσεις ἐγκαινιάζονται ποὺ τίποτα καλὸ δὲν προμηνᾶνε γιὰ τὸ μέλλον τοῦ κόσμου. Ἀνοίγονται προοπτικὲς σὲ νέους αἰῶνες βαρβαρότητος, ποὺ δὲν θὰ ἔχουν κὰν τὴ δροσιά, τὸ ἀνεπίγνωστο καὶ τὸ ἀνεύθυνο τοῦ ἀληθινοῦ πρωτογονισμοῦ. Δὲν θὰ εἶναι προϊστορία. Θὰ εἶναι μαλλιαρή, τετράποδη Ἱστορία. Τὶ νὰ ἐλπίσει κανεὶς ἀπὸ ἕναν ἀποστάτη τοῦ ζωϊκοῦ βασίλειου ποὺ ἀφοῦ ἀνέβηκε κοπιαστικά, ἐπίμονα, ὅλα τὰ σκαλοπάτια ποὺ ὁδηγοῦν στὸ πνεῦμα, κατρακύλησε ξαφνικὰ πάλι στὸν ἀρχέγονο πηλό, καὶ κυλιέται ἡδονικά, γρυλλίζει ἐκστατικὸς ἐκεῖ μέσα;

Δὲν ἐξυμνῶ σὰν ὑπόδειγμα τὴν πράξη τοῦ Τσβάϊχ. Ἐκθέτω ἁπλῶς τὰ ἐλατήριά της, τὴ θλιβερή της λογική. Αὐτὸ γιατὶ καὶ σήμερα—σήμερα ἰδιαίτερα—μπορεῖ νὰ παρεξηγηθεῖ, ν' ἀποδοκιμαστεῖ ἀπὸ τοὺς συμφεροντολόγους τῆς αἰσιοδοξίας. Ὅμως ἔτσι δὲν θ' ἀδικηθεῖ μονάχα ἕνας ἄνθρωπος, πρᾶγμα ποὺ θὰ εἴταν, ἀπὸ μιὰν ἄποψη, ὄχι καὶ τόσο σπουδαῖο· θὰ θυσιαστεῖ, θὰ πλαστογραφηθεῖ τὸ νόημα ποὺ ἔχει ἡ πράξη του. Τὸ νόημα πού, ἂν θέλετε, πῆρε ἡ πράξη ἐκείνη αὐτομάτως, ἔστω κι' ἐρήμην τοῦ ἀνθρώπου ποὺ τὴν ἔκανε. Τὸ νόημα ποὺ ἔχει γιὰ μᾶς. Ἡ αὐτοκτονία, κατὰ κανόνα, σωστὰ καταδικάζεται. Εἶναι μηδενιστικὴ πράξη. Δὲν εἶναι ὅμως κι' ἄχρηστο νὰ προσέξουμε πὼς τὴν πράξη αὐτὴ ποτὲ δὲν τὴν ἐπιχειροῦν φύσεις χυδαῖες. Μποροῦν νὰ τὴν ἐπιχειροῦν ἄνθρωποι λιγόψυχοι, ἄρρωστοι, τραυματισμένοι, ψυχικὰ ἀνώμαλοι, νοσηρὰ ὑπερευαίσθητοι. Τὰ κτήνη ὅμως ὄχι. Αὐτά, ἐπιμένουν μὲ λύσσα στὸ ἀγαθὸ τῆς ζωῆς, συμβιβάζονται, δέχονται τὰ πάντα, ἢ ἐπικρατοῦν πατώντας πάνω στὰ πτώματα τῶν διπλανῶν τους, σκοτώνουν ἀλλὰ δὲν σκοτώνονται. Ὅπως τοὺς εἶναι ἄγνωστη ἡ αὐτοκατάργηση ἀπὸ ἀδυναμία, τοὺς εἶναι κι' ἀδιανόητη ἡ αὐτοκαταδίκη ἀπὸ εὐθιξία.

Ὁ Τσβάϊχ ἔπεσε ἀπελπισμένος στὸ κατώφλι ἑνὸς ὀνείρου. Στὸ ἑξῆς ὅμως, ὅσοι ἔχουν κάποιο μνημονικό, θὰ ξέρουν πὼς γιὰ νὰ βγοῦν ἔξω ἀπὸ αὐτὸν τὸ χῶρο καὶ νὰ περάσουν στὴ βαρβαρότητα, θὰ πρέπει νὰ δρασκελίσουν τὸ πτῶμα του. Ἔτσι καὶ θὰ τὸ κάνουν, θὰ ἔχουν ξεκόψει πιά, ὁριστικά, ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τοῦ Ἀνθρώπου.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES ΓΑΡΟΕΝΟΥ MDCCCLXXXI

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 16/3/1955

16121 11-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΘΑΝΑΣΙΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἔτυχε, ἀπὸ τὴ στήλη τούτη, ν' ἀναφέρουμε συχνὰ τὸ ὄνομα τοῦ κ. Φρὲντ Μπεράνς. Τὸ ἀναφέραμε πάντα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς τόσο ἀξιόλογες ἐργασίες του ποὺ βοηθᾶνε ν' ἀνοιχτοῦν τὰ μάτια τοῦ Δυτικοῦ κόσμου πάνω στὴν ἱστορική, τὴν ἀνθρώπινη, τὴν πνευματικὴ σημασία τοῦ Βυζαντίου. Τὸ ἀναφέρουμε καὶ σήμερα μὲ μιὰν ἄλλη ἀφορμή, ποὺ μᾶς τὸ κάνει πάλι ἐπίκαιρο: εἶναι τὸ πρόσφατο βιβλίο τοῦ κ. Μπεράνς, «Ἡ Ἰταλικὴ Ἀναγέννηση», μιὰ πλατειά, συνθετικὴ μελέτη τοῦ κοσμοϊστορικοῦ αὐτοῦ φαινομένου. Μόνο ποὺ δὲν πρόκειται γιὰ τὴν ὥρα νὰ παρακολουθήσουμε τὸν ἔγκριτο Γάλλο διανοούμενο στὴν ἀνάπτυξη τοῦ κύριου αὐτοῦ θέματός του. Μιὰ κυρίως πλευρά του θὰ μᾶς σταματήσει, ἀνάμεσα στὶς τόσες ποὺ πείθουν πῶς εἶναι κι' ἐνδιαφέρουσες καὶ—γιατὶ ὄχι;—νέες: Ἡ παληκαρίσια ἀποκατάσταση τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας σχετικὰ μὲ τὴ βυζαντινὴ συμβολὴ στὸ καλλιτεχνικὸ—καὶ τὸ πνευματικὸ—ξύπνημα τοῦ νεωτέρου κόσμου. Πάλι λοιπὸν τὸ Βυζάντιο, τὸ Βυζάντιο τὸ συκοφαντημένο, ὅπως εἶχε πεῖ κάποτε σωστότατα ὁ ἴδιος ὁ κ. Μπεράνς.

Ἐδῶ κι' ἕνα περίπου μῆνα, μὲ τὴν εὐκαιρία ποὺ μᾶς ἔδωσε ἡ ἑλληνικὴ ἔκδοση τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας τοῦ ἀλησμόνητου Βασίλιεφ εἴχαμε προσπαθήσει νὰ ἐξηγήσουμε πρόχειρα τοὺς λόγους ποὺ κάνουν τὸ Δυτικὸ κόσμο, καὶ παρὰ τὶς μνημειώδεις ἐργασίες τόσων σοφῶν του, νὰ παραγνωρίζει, ν' ἀδικεῖ, ἀκόμα καὶ σήμερα, τὸ Βυζάντιο. Ὁ κ. Μπεράνς, στὸ νέο του βιβλίο, δείχνεται κατηγορηματικότερος ἀπὸ ἐμᾶς. Ἀκοῦστε τον: «Τὸ χριστιανικὸ αὐτὸ κράτος ἔζησε ἕντεκα αἰῶνες, ἀπὸ τὸ 330 ἴσαμε τὸ 1453. Ἀφοῦ τὸ κατέστρεψαν πρῶτα οἱ Χριστιανοὶ τῆς Δύσης, κατὰ τὴν τέταρτη σταυροφορία, τὸ 1204, τὸ κατέστρεψαν τελειωτικὰ οἱ Τοῦρκοι. Γιὰ νὰ συγκαλύψουν τὴ δολιότητά τους οἱ Δυτικοί, μίλησαν γιὰ ἑλληνικὴ τάχα δολιότητα, κ' οἱ ἱστορικοί, ποὺ κληρονόμησαν τὴν ἔνοχη συνείδηση τῶν προγόνων τους, μίλησαν γιὰ «ἕντεκα αἰῶνες ἀκολασίας καὶ ὀργίων». Στὴν πραγματικότητα—συνεχί-

ζει ὁ κ. Μπεράνς—ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία εἶναι τὸ μόνο κράτος ποὺ ἀντιστάθηκε στὶς βαρβαρικὲς ἐπιδρομές. Ἀπὸ τὸν Εὐφράτη ἴσαμε τὸν Δούναβη, ὁ ἱστορικός του ρόλος εἴταν, συνδυάζοντας τὴν ἑλληνικὴ παράδοση μὲ τὸν χριστιανισμό, νὰ ἐξασφαλίζει τὴ συνέχεια τοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ πηγὲς τῆς ἰταλικῆς Ἀναγέννησης βρίσκονται στὸ Βυζάντιο. Ζωγραφική, γλυπτική, ἀρχιτεκτονική, φιλοσοφία, διδάσκονται ἀπὸ Βυζαντινοὺς δασκάλους καί, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον, εἶναι ὁ Βυζαντινὸς δάσκαλος ποὺ ἀναγνωρίζεται γιὰ «σοφός».

Νὰ τὸ Βυζάντιο καὶ νὰ ἡ ἱστορική, ἡ ἀνεκτίμητη ἀποστολή του. Θέλετε τώρα συγκεκριμένες ἐφαρμογές της; Ὁ Τζιόττο εἶναι «κληρονόμος τῶν Βυζαντινῶν». Βυθίζεται στὴ βυζαντινὴ ἀτμοσφαίρα, προσπαθεῖ νὰ καταλάβει τὸ πνεῦμα της, κι' ἐνῷ, κατὰ τὴ φράση τοῦ κ. Μπεράνς, οἱ Γάλλοι κ' οἱ Γερμανοὶ ζωγράφοι δοκιμάζουν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ κυριαρχία, καταφεύγοντας σὲ μιὰ μορφάζουσα κινητικότητα, ὁ Τζιόττο ἐμφανίζεται πεπεισμένος γιὰ τὴν ἀναμφισβήτητη ὑπεροχὴ τῆς βυζαντινῆς τέχνης.—Θὰ μοῦ πῆτε: δὲν τὸ ξέραμε τάχα; Τὸ ξέραμε. Ὄχ ὅμως ἀρκετὰ κ' οἱ ξένοι, ὁ μεγάλος τους ἀριθμὸς τουλάχιστον. Βλέπω τὸν ἀγαπητό μου φίλο κ. Φώτη Κόντογλου νὰ χαμογελάει μὲ θριαμβικὴ πονηρία...

Ἄλλη περικοπὴ τοῦ κ. Μπεράνς: «Ὁ Ντούτσιο (1255—1319) ἂν δὲν ἐσπούδασε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἔκανε μαθητὴς Βυζαντινοῦ ζωγράφου, καὶ μαζὶ μὲ τὸν Τσιμαμποὺε εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς δυὸ μεγάλους ζωγράφους μὲ βυζαντινὴ ἔκφραση. Περισσότερο κι' ἀπὸ τὸν ζωγράφο τοῦ Καχριὲ-τζαμὶ τῆς Πόλης, περισσότερο κι' ἀπὸ τοὺς ψηφιδογράφους τοῦ Μονρεάλε ἢ τοῦ παλατινοῦ παρεκκλησίου τοῦ Παλέρμου, ὁ Ντούτσιο σέβεται τὸν βυζαντινὸ κανόνα καὶ τοῦ μένει, συχνά, περισσότερο δέσμιος κι' ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Βυζαντινούς. Τὸν σέβεται τόσο πού, μερικὲς μορφὲς ἀγγέλων του θυμίζουν ἀνάλογες τῆς Ἁγια-Σοφιᾶς».

Δὲν εἶναι κανένας σωβινισμὸς αὐτὸς ποὺ ἐκφράζει στὸν κ. Μπεράνς σήμερα τὴν εὐγνωμοσύνη του. Εἶναι ἡ ἔμφυτη ἀνάγκη τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀλήθειας. Κάποτε μᾶς λέγανε πὼς ἡ Ἀναγέννηση εἶναι φαινόμενο αὐτοκέφαλο. Ἔπειτα μᾶς εἴπαν πὼς τὴ βοήθησε ὅσο νάναι κι' ἡ ἅλωση τῆς Πόλης μὲ τὴ συνακόλουθη διασπορὰ τῶν Ἑλλήνων λογίων καὶ καλλιτεχνῶν. Ἀργότερα μᾶς τόνισαν ὅτι πολὺ δευτερεύοντα ρόλο, τὸ πολὺ ἐπικουρικό, εἶχε παίξει ὁ ἱστορικὸς αὐτὸς συντελεστής. Τώρα, τέλος, ἀναγνωρίζεται κάτι ποὺ διαφέρει ἀρκετὰ ἀπ' ὅλα τὰ παραπάνω: Ὅτι τὸ Βυζάντιο πολὺ προτοῦ πέσει, στὰ χρόνια τῆς μακεδονικῆς του δυναστείας ἀκόμα, δηλαδὴ στὰ χρόνια τῆς ἀκμῆς, εἶχε μεταλαμπαδέψει τὴ φλόγα του στὸν ἀγουροξύπνητο δυτικὸ κόσμο, κι' εἶχε ἀθόρυβα, ἤμερα, σεμνά, γονιμοποιήσει τὴν ψυχή του. Χρειάστηκαν πέντε ὁλόκληροι αἰῶνες γιὰ νὰ κάνει ἡ Εὐρώπη τὸν ἔλεγχο συνειδήσεως αὐτόν. Δὲν πειράζει. Κάλλιο ἀργὰ παρὰ ποτέ. Ἡ βυζαντινὴ ψυχὴ ἤξερε πάντοτε νὰ περιμένει, καὶ νὰ ἐμμένει, γιατὶ—ὰς λένε ὅ,τι θέλουν—εἴταν μιὰ ἑλληνικὴ ψυχή.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΟΕΝΟΥ ΦΙΛΑΣ ΦΙΛΟΣ
MDCCCLXXXI

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 23/3/1955.

1612112-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΤΑΞΙΔΙ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΟ ΧΩΡΟ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἡ «Μπαρλέττα» δὲν τὸν κράτησε τὸ λόγο της. Εἶχε ὑποσχεθεῖ πὼς θὰ ξεκινήσει ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ γιὰ τὴν Πόλη στὶς 12, μεσημέρι. Δήλωσε ἔπειτα πὼς θἄφευγε στὶς 2. Καὶ κατάντησε νὰ σαλπάρει στὶς τέσσερες καὶ τέταρτο. Εἶν' ἀλήθεια πὼς δὲν ἔφταιγε· τὴν καθυστέρησε τὸ ξεφόρτωμα: κάτι κασσόνια θεόρατα, ποὺ τὰ ξεκολλάει μέσ' ἀπὸ τὰ σπλάχνα τοῦ ἀμπαριοῦ μὲ τὸ σιδερένιο νύχι του τὸ βίντσι, καὶ τ' ἀποθέτει ὕστερα, μὲ θρησκευτικὴ προσοχή, στὴν πλευρισμένη μαούνα. Ἕνας κοντακιανός, μαυριδερός, δίχως λαιμό, ἔχει καθήσει πάνω στὴν κουπαστὴ ἀτάραχος, καὶ σημειώνει στὸ βρωμοτέφτερό του τὰ κομμάτια τῆς παραλαβῆς. Μᾶς ἔχει γίνει προσωπικὸς ἐχθρός, χωρὶς νὰ τὸν ξέρουμε. Δὲν φταίει ὁ ἄνθρωπος, τὴ δουλειά του κάνει, ὅμως ἐλᾶτε ποὺ μὲ τὴν ἀταραξία του, τὴ συμφεροντολογική του προσήλωση, μᾶς μαδάει ἐμᾶς, ροδοπέταλο τὸ ροδοπέταλο, ἕνα ὄνειρο πλασμένο ὁ Θεὸς ξέρει μὲ πόση λαχτάρα: νὰ ἰδοῦμε ἡμέρα τὴν Πόλη, νὰ χαροῦμε τ' ὅραμα αὐτὸ ποὺ ξετυλίγεται, καθὼς λένε, στὰ μάτια τοῦ ταξιδιώτη ὅταν φτάνει στὶς πύλες τοῦ Βοσπόρου σὲ ὥρα περιχυμένη ἀπὸ φῶς...

Ὅταν, τέλος, ξεκινήσαμε, εἴμασταν τσακισμένοι. Σὰν τὰ μικρὰ παιδιὰ ποὺ τοὺς ἔταξαν ἕνα παραμύθι, ὕστερα τὰ παραμέλησαν, τὰ βασάνισαν μὲ τὴ μακρυὰ, σαδιστικὴ ἀναβολή, καὶ τώρα τὰ βλέπεις νὰ τὰ πνίγει τὸ παράπονο. Θέ μου! τὶ νἆναι αὐτό, ἡ ἄγνωστη, μοχθηρὴ δύναμη, ποὺ ἐχθρεύεται τὰ ὄνειρα τῶν ἀνθρώπων καὶ κάνει ὅ,τι μπορεῖ γιὰ νὰ τοὺς τὰ διαλύσει ἢ, τὸ χειρότερο, νὰ τοὺς τὰ ἐπιτρέψει μόνον ὅταν πιὰ τὰ χεῖλη τους ἔχουν πικραθεῖ; Φεύγουμε λοιπὸν κι' ἐμεῖς ἔτσι, λαβωμένοι, κάνοντας χίλιους ὑπολογισμοὺς γιὰ τὴν πιθανὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ, τοὺς καιροὺς ποὺ μπορεῖ νὰ βροῦμε στὸ δρόμο καὶ ποὺ θὰ εἶναι—γιατὶ ὄχι;—ἐνάντιοι, τὰ μίλια ποὺ κόβει τὸ καράβι μὲ κανονικὲς συνθῆκες, τὴν ὥρα ποὺ θὰ μᾶς ἐπιτρέψει ἡ μοῖρα νὰ φτάσουμε ἐκεῖ. Ἐκεῖ.

Τὸ Αἰγαῖο εἶναι φιλικό, ἥμερο. Παγερὸς ἀέρας φυσάει, ὅμως ἀρυτίδωτη παραμένει ἡ πλάκα τοῦ νεροῦ. Σὰν ἕνα χαλὶ γαλάζιο, βελουδωτό, στρώθηκε τὸ ἀρχιπέλαγος καὶ ξετυλίγεται μπροστά μας ἀθό-

ρυβα, μᾶς προσδέχεται, καθὼς ὁ-
δεύουμε στὸ παραμύθι. Μέσα στὸ σα-
λόνι τοῦ πλοίου πηγαίνουν κι' ἔρ-
χονται, χασκογελᾶνε, πίνουν, ξανα-
πίνουν, ξένοι, ἄνθρωποι σταλμένοι
ἀπὸ μακρυνὲς ἠπείρους, μὲ παράται-
ρες γλῶσσες, καὶ ποὺ δὲν ἔχουν ἐ-
πίγνωση γιὰ τὸ ποῦ τραβᾶμε, τί
νόημα ἔχει ὁ τόπος ποὺ πρόκειται
αὔριο ν' ἀντικρύσουμε. Γινόμαστε ἔ-
τσι πιὸ μόνοι καὶ πιὸ θρησκευτικοί.
Γιατὶ κάθε θρησκεία, βλέπετε, εἶναι
κατάδυση, περισυλλογή, ἀπομονωμέ-
νη ἀντιμετώπιση τοῦ μοναδικοῦ, ποὺ
ἐνεδρεύει σ' ἀπώτατο μέσα μας καὶ
σκοτεινὸ βάθος.

Τ' ἄλλο πρωΐ, ὅλα, παντοῦ, γύρω,
προμηνᾶνε καὶ γνέφουν. Μέσα στὴ
νύχτα, ἔγινε ἡ μετουσίωση, μυστικά.
Ἀπὸ μιὰ περιοχή, περάσαμε ἀδιό-
ρατα σ' ἄλλη περιοχή. Κάτω ἀπὸ
τὴν ἄλαμπη πλάκα τοῦ θολοῦ οὐρα-
νοῦ, γλάροι τώρα πετᾶνε μὲ νωθρὲς
καμπύλες, φέρνουνε βόλτα τὸ καράβι
μας, τὸ ἄλμπουρο, κ' εἶναι σὰν τά-
γμα φτερωτὸ ποὺ ἦρθε σταλμένο ἀπὸ
ἐκεῖ-κάτω γιὰ νὰ μᾶς ὑποδεχτεῖ, νὰ
μᾶς μυήσει καὶ νὰ μᾶς ὁδηγήσει.
Πέρα, στὴ σπαθωτὴ λάμψη τοῦ μα-
κρυνοῦ ἀρίζοντα, τὰ μάτια μας ἀνα-
ζητᾶνε κιόλας, ἄπληστα, τὰ προάγ-
γελα σημεῖα. Κι' ἕνα πουλί, ἄσπρο,
ἐπικὸ πουλί, ἔχει ζυγιαστεῖ πάνω ἀ-
πὸ τὴν πλώρη μας, ὁδεύει λάμνοντας
στὸν ἀέρα ἀργὰ μὲ τὶς ἀγγελικές
του τὶς φτεροῦγες, καὶ μᾶς δείχνει
τὸ δρόμο πρὸς τὴ χώρα τὴν ἀθώρη-
τη, τὴν ἱερή.

Πρῶτο ἀντίκρυσμα τῆς Ἀσίας.
Πίσω καὶ πέρα ἀπὸ τὴ χαμηλὴ αὐτή,
ἤμερη ἀκρογιαλιά, ὁ νοῦς μας ἀνα-
ζητεῖ ἀνήσυχος τὸ θεριὸ ποὺ λαγο-
κοιμᾶται, τὴ βαθειὰ Ἀνατολὴ μὲ τὰ
χοντρὰ, βάρυπνα ματόφυλλα, ποὺ μι-
σοκρύβουν τὸ πότε λάγνο καὶ πότε
αἱμοβόρο μάτι. Ὅμως ἡ Ἀσία ἔχει
παρατάξει μπροστὰ τὴν Ἰωνία, τὰ
κράσπεδα μὲ τὴν τραγουδιστὴ Με-
σόγειο, τὶς θηλυκὲς καμπύλες, τὴ
σγουρὴ βλάστηση. Τὸ χνῶτο τῆς φο-
βερῆς ἀνάσας δὲν φτάνει ὡς ἐδῶ.
Σβύνει κι' ἀποπνευματώνεται στὸ
μυρωμένο ἀέρα. Ὁ Ἑλλήσποντος.
Οἱ συνταξιδιῶτες ξύπνησαν, ἀνασεί-
στηκαν. Μὲ τοὺς χάρτες στὸ χέρι,
στριμωγμένοι στὰ παράθυρα τοῦ
σαλονιοῦ, στὶς πόρτες, ἀναζητοῦν
τώρα τὶς χῶρες τοῦ θρύλου, τὴν
Τροία, κάποιο τελευταῖο ἀντίλαμπο
στὸν ἀέρα ἀπὸ τὰ σπαθιὰ τῶν Ἀ-
χαιῶν, ἀπὸ τὸ χρυσόμαλλο κριάρι,
ἀπὸ τὴ χρυσὴ κόμη τῆς Ἕλλης. Τὰ
Δαρδανέλλια ξετυλίγονται, ἀργά, ἀ-
τέλειωτα, πότε ζυγώνοντας, πότε
φαρδαίνοντας. Γέρνει ἡ ἡμέρα πάνω
στὴ θάλασσα τοῦ Μαρμαρᾶ. Ἡ ἐλ-
πίδα νὰ ἰδοῦμε τὴν Πόλη μέσα στὸ
φῶς, ἔσβυσε. Νύχτα.

Καὶ πλέουμε σὲ κρύο, ὑγρὸ σκο-
τάδι, ἀκοῦμε τὴ σιδερένια καρδιὰ
τοῦ καραβιοῦ νὰ χτυπάει ρυθμικά,
τρανταχτά, ἐπίμονα, τὸν ἄνεμο νὰ
μᾶς δέρνει φορτωμένος ἀναλυωτὸ
χιόνι, ὅταν ἀριστερά, ἀπροειδοποίη-
τα, λάμπει ξαφνικὰ ἐλάχιστο, κ' ὕ-
στερα ἀρχίζει νὰ ξεδιπλώνεται σπει
ρωτό, ἀτέρμονο, ἕνα περιδέραιο ἀπὸ
σπιθωτὰ διαμάντια. Ἡ Πόλη!

Κι' ἔτσι, μέσα στὴ νύχτα καὶ τὴν
παγερὴ ψιχάλα, κι' ἔτσι, πάνω στὸ
μελανὸ νερό, κι' ἔτσι, κάτω ἀπὸ τὸν
πένθιμο οὐρανὸ ποὺ ἔχει κρεμαστεῖ
σὰν κρέπι, τὸ ὅραμα μένει πάντα
ὅραμα. Μαντεύονται παρὰ ποὺ βλέ-
πονται οἱ τροῦλλοι κ' οἱ μιναρέδες.
Σὲ φάρδος ἀπίθανο διαπλατώνεται,
φεύγει ὡς πέρα, ἡ φωτεινὴ ἀγκαλιά.
Εἶναι ἕνα μυστήριο ποὺ τελεῖται μέ-
σα στὴ νύχτα. Κι' ὅταν βρεθεῖς
στοὺς κόλπους του, καὶ πατήσεις
στὴν ὑγρή του πλάκα, ἔχεις τὸ αἴ-
σθημα πὼς δὲν φτάνεις, ταξιδευτὴς
ἀδιάφορος, σὲ ξένον τόπο, ἀλλὰ πὼς
μπαίνεις, προσκυνητὴς ἀργοπορημέ-
νος, νυχτωμένος, σ' ἕναν προαιώνιο,
βαθὺ ναό.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΣΠΟΥΔΗΣ
MDCCCLXXXI

„Τὸ Βῆμα"
Τετάρτη 30/III/955

16|2113-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΜΑΤΙΕΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Φυσικὴ εἶναι ἡ ἐρώτηση, δὲν ἀδικῶ κανένα· πῶς ὅμως ν' ἀπαντήσεις μονολεκτικὰ στὸ κλασικό: «πῶς σοῦ φάνηκε ἡ Πόλη;». Τὰ στερεότυπα «ὡραία», «γραφικὴ» κλπ. δὲν ἔχουν, κατὰ κανόνα, κανένα περιεχόμενο, κι' ἐδῶ, ἰδιαίτερα, καμμιὰν ἀντιστοιχία. Ὅλες ἄλλωστε οἱ ἁπλουστεύσεις εἶναι προδοτικές. Ἔρχονται σὲ σύγκρουση μὲ τὸ σύνθετο χαρακτῆρα τῆς ζωῆς. Ἡ Πόλη εἶναι κάτι μοναδικὰ σύνθετο. Κι' ἂν ἀκόμα βάλει κανεὶς κατὰ μέρος ὅλες τὶς ἱστορικές, καλλιτεχνικές, ἐπίκτητες ἢ ἔμφυτες προκαταλήψεις, πάλι θὰ ἰδεῖ πῶς ἡ ἐντύπωση ἀπὸ τὴν πολιτεία τούτη δὲν συνοψίζεται. Φοβᾶμαι πῶς καὶ στὴν πιὸ εὐσυνείδητη, λεπτομερειακὴ ἢ οἰστρηλατημένη περιγραφή, κάτι ξεφεύγει.

Λένε πῶς οἱ καλλίτερες ὧρες τῆς Πόλης εἶναι ἡ ἄνοιξη καὶ τὸ φθινόπωρο. Μπορεῖ. Ἄλλοι πάλι ὑποστηρίζουν πῶς πρέπει νὰ τὴν ἰδεῖς καλοκαίρι. Δὲν ἀποκλείεται. Ἀφήνω ἐκείνους ποὺ σοῦ προσδιορίζουν ἀκόμα καὶ τὴ στιγμή: τὴν αὐγή, ἢ στὸ ἡλιοβασίλεμα, μὲ λίγα σύννεφα, ἢ χωρὶς σύννεφα καθόλου. Σάμπως ὁ ταλαίπωρος ὁ ταξιδιώτης νὰ εἶχε τὸ μέσο νὰ παραφυλάει πίσω ἀπὸ ἕνα καφάσι γιὰ νὰ σηκώσει τὰ μάτια του στὴ Βασιλεύουσα τὴν ὥρα ἀκριβῶς ποὺ θὰ τὸν σκουντήσουν... Ἀπὸ μέρος μου, εἶδα τὴν Πόλη σὲ μιὰ στιγμὴ τοῦ χρόνου ἀμφίβολη, τότε ποὺ ὁ χειμώνας της τελειώνει κι' ἡ ἄνοιξη στρατοπεδεύει κιόλας ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη της, ἀφοῦ πρῶτα κατέλαβε ἀθόρυβα, ἔντεχνα, ἐρωτικά, τὰ νησιά της, τὰ τέσσερα αὐτὰ κοσμήματα τὰ δεμένα σὰ χοντρὲς, ἀτίμητες δαχτυλιδόπετρες στὴ μαγεία τῆς θάλασσας τοῦ Μαρμαρᾶ. Δὲν μετανιώνω γι' αὐτὴ τὴν ὥρα τὴ διαλεγμένη ἀπὸ τὴ Μοῖρα.

Εἶδα τὴ λάσπη καὶ τ' ὄνειρο σὲ μιὰ σύζευξη ἀπροσδόκητη, ἰδανική. Ὄχι ἀντίθεση κι' ἀμοιβαία διάψευση. Ἂς νομίζουμε συχνὰ πῶς τὸ γήϊνο στοιχεῖο ἔρχεται σὲ σύγκρουση μὲ τὸ ὀνειρικό. Εἶναι ἡ κοντόφθαλμη σοφία μας ποὺ μᾶς ἐμποδίζει νὰ καταλάβουμε τὸν ἐσωτερικὸ δεσμὸ ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸ ἕνα στ' ἄλλο. Ἡ Πόλη, στὸ θέμα τοῦτο, εἶναι ἕνα εὔγλωττο μάθημα. Κοιτάζεις χάμου: καλντε-

13.2.

ρίμι, λάσπη, χαλάσματα. Γύρω σου, κουρασμένα, στριμωγμένα σπίτια. Στέκεσαι ὅμως σ' ἕνα ὕψωμα—ἔχει τόσα ἡ ἑπτάλοφη!—καὶ σηκώνεις λιγάκι τὰ μάτια. Ὁλόγυρα, στὸν ὁρίζοντα, τροῦλλοι ποὺ φουσκώνουν, μιναρέδες ποὺ λογχίζουν τὸν οὐρανό, μιὰ σταχτογάλανη πολιτεία ὁράματος, παραμυθιοῦ. Ἐκεῖ στὶς ἀρχὲς τοῦ Μάρτη, ὅλ' αὐτὰ μετεωρίζονται, λυώνουν μέσα σὲ μιὰ τρυφερὴ καταχνιά, ποὺ ρεμβάζει ἀτέλειωτα, ξαπλωτὴ στὶς ὄχθες τοῦ Βοσπόρου.

Ἔχει ἄπειρες ἀγκαλιὲς καὶ χίλια καμώματα ἡ αἰνιγματικὴ αὐτὴ πολιτεία. Εἶναι καὶ ἱερατικὴ κι' ἀκόλαστη, κι' ἡρωϊκὴ καὶ μαλθακή, καὶ τυραννισμένη κι' ὁλόδροση, ἀκατάβλητη ἀπὸ τοὺς αἰῶνες. Συλλογίζεται κανείς, ἄθελά του, τὶς βυζαντινὲς ἐκεῖνες αὐτοκρατόρισσες ποὺ δὲν ἐδιάλεξαν ποτὲ ὁριστικὰ ἀνάμεσα στὸ μοναστήρι καὶ στὸ κρεββάτι. Ἀπὸ μακρυά, ἡ ψυχολογία τους μᾶς φαίνεται ἀκατανόητα μπερδεμένη. Ἐδῶ, μᾶς γίνονται προσιτές, οἰκεῖες. Εἶχαν τὴν ψυχὴ αὐτῆς - ἐδῶ τῆς πολιτείας, ἢ κι' ἡ πολιτεία ἐμποτίστηκε ἀπὸ τὴν ψυχή τους. Κρατάει ἀκόμα, πάντα, κάτι ἀπὸ τὴ θηλυκιὰ ἄχνα τοῦ κορμιοῦ τους, ἀπὸ τὸ βαρὺ λάγγεμα τῆς ματιᾶς τους, ἀπὸ τὸν ἀνασασμό τους καὶ τὸ στεναγμό, ποὺ δὲν ἔλυωσαν στὸν ἀέρα. Το Τσαρσὶ εἶναι ἕνα κομμάτι ἀπὸ ἐφιάλτη, ἕνα σύμπλεγμα ἀπὸ στοὲς τῆς Κόλασης, ὅπου θητεύουν οἱ ἔμποροι κι' οἱ σκλάβοι τοῦ χρυσοῦ. Φουντώνουν ἀπὸ μάλαμα πυρρὸ οἱ προθῆκες, ξεχειλίζουν, χύνονται, κρουνελιάζουν τὸ χρυσάφι, τὰ πετράδια, τὰ μπακίρια, τὰ χαλιά, οἱ στόφες, τὰ ἐλεφαντοκόκκαλα, ἴσαμε πάνω στὸ μελανὸ καλντερίμι. Κίτρινα φῶτα, νεκρικά, ἀκουμπᾶνε ἐδῶ μιὰ φλόγα, ἐκεῖ μιὰ χλωμὴ ἀντιφεγγιά, ἀλλοῦ μιὰ θολὴ λάμψη. Ὅλα εἶναι βαριά, λιπαρά, τ' ἀρώματα ἀπὸ τὶς γυναῖκες, οἱ συλλαβὲς τῶν ὀνομάτων, οἱ κρεατωμένες μορφὲς ποὺ γέρνουν, σταλάζουν πρὸς τὴ γῆ. Νὰ ὁ πηλός. Ἡ Ἀνατολή. Ἴδια ἐντύπωση στοὺς ἐργατικούς, ἱδρωμένους δρόμους ποὺ πᾶνε στὸ Φανάρι. Καὶ παραδίπλα, σ' ἕνα ἀνάβλεμμα γαλανό, ὁ Βόσπορος, μὲ τὰ καραβάκια σὰν παιχνίδια, νὰ πλέουν ἀτάραχα, ἀδιάφορα, ρεμβαστικά, πάνω στὸ ἀκύμαντο νερὸ καὶ μέσα στὴ λυωτὴ ὁμίχλη.

Δὲν περιγράφω μονολογῶ. Παντοῦ ἄλλωστε μεταφέρουμε τὸν ἑαυτό μας κι' ἀνακαλύπτουμε τὸν ἑαυτό μας, ποὺ μᾶς καρτεροῦσε κρυμμένος μέσα στὰ πράγματα. Ἡ Πόλη εἶναι καὶ σήμερα, σὲ μικρογραφία, ὅ,τι εἶταν στοὺς βυζαντινοὺς καιρούς: σταυροδρόμι, χωνευτήρι τῶν ἐθνῶν. Τοῦρκοι, Φράγκοι, Ἕλληνες, Ἀρμένηδες, Ἑβραῖοι, ἔχουν ἀντικαταστήσει τὸ δειγματολόγιο τῶν φυλῶν ποὺ ἀνάβραζε στὰ στενορύμια της ὅταν ἐδῶ μονάχα εἴτανε φῶς καὶ γύρω, παντοῦ, στὸν ὑπόλοιπο κόσμο, σκοτάδι. Ἡ Πόλη εἴτανε κοσμόπολη προτοῦ ὑπάρξουν κοσμοπόλεις. Καὶ στὸν τομέα τοῦτον προπορεύτηκε, ὅπως σὲ τόσους ἄλλους. Ἐπεχείρησε ἀσύνειδα νὰ δημιουργήσει μιὰν ὑπερκοινωνία — τὸ κατόρθωσε. Ἐπρότεινε στὴν Οἰκουμένη ἕνα ὑπόδειγμα ποὺ δὲν ἔγινε νοητό, παρὰ μόνον ἀπὸ τὴν ἀνάποδη πλευρά του. Δὲν ἔγινε νοητό, λόγου χάρη, πὼς ὅλη αὐτὴ τὴ μερμηγκιά, τὴν πολύχρωμη, τὴν ταραγμένη, τὴν ἐπειθάρχησε, τὴν ὑπέταξε σ' ἕνα πνευματικὸ ὕφος καὶ σ' ἕνα ρυθμὸ καθόλου τυχαῖα. Σ' ὅ,τι μποροῦσε νὰ εἶναι μιὰ ἀσυναρτησία, ἕνα χάος, τὸ Βυζάντιο ἔδωσε σχῆμα, νόημα, σκοπό. Νὰ γιατὶ φωνάζουμε, καὶ δὲν θὰ κουραστοῦμε νὰ τὸ φωνάζουμε, πὼς ὅ,τι ἀναφέρεται στὸ Βυζάντιο δὲν ἐνδιαφέρει στενὰ τὴν ἐπιστήμη ἢ κάποιον ἀνύπαρκτο σωβινισμό. Ἐνδιαφέρει τὴν ἀνθρωπότητα. Οἱ φίλοι μας οἱ Τοῦρκοι ἔχουν νὰ περιφρουρήσουν ἕνα θησαυρὸ οἰκουμενικῆς ἀξίας. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἀποδίδουν βαθμιαία στὴν Τέχνη ὅ,τι ἀνήκει στὴν Τέχνη, στὴν Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ὅ,τι τῆς ἀνήκει, μᾶς πείθει πὼς δὲν πρόκειται νὰ δειχτοῦν ποτὲ κατώτεροι ἀπὸ τὴν ἀποστολή τους.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΙΝΤΕΑΛ - ΚΑΤΕΡΙΝΑΣ

Τηλέφωνον 614.596

ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΙ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ (Μέχρι τῆς Κυριακῆς 3.4.55) τῆς θρυλικῆς Κωμωδίας

ΤΑΞΙΔΙ ΑΝΑΨΥΧΗΣ

Μὲ λαϊκὰς τιμὰς δραχ. 6 καὶ 10

Τὴν προσεχῆ Πέμπτην 7.4.55
Ἡ ΠΡΩΤΗ τῆς νέας κωμωδίας τοῦ ΛΕΟ ΛΕΝΤΣ

Η ΚΟΛΙΤΣΙΔΑ

Σήμερον 6.30 ἡ τελευταία ἀπογευματινὴ μὲ τὴν ΧΡΥΣΗ ΜΟΥ ΡΟΥΘ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΟΕΝΟΥ ΦΙΛΑΔΕΛΦΙΑΣ ΦΙΛΙΟΥ
MDCCCLXXXI

„Το Βῆμα"
Τετάρτη 6/IV/955

1612114-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Η ΤΕΧΝΗ Κ' Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Δὲν ξέρω, μοῦ φαίνεται ὅμως πὼς ἔτσι πρέπει νὰ συμβαίνει, λίγο - πολύ, μὲ ὅλους. Ἐγὼ τουλάχιστον τὴ λέω τὴν ἁμαρτία μου: Τὸ Βυζάντιο, προτοῦ ἰδῶ τὴν Πόλη, τὸ φανταζόμουν, τ' ὁραματιζόμουν σ' ὧρες φευγαλέες, ἐσωτερικοῦ φωτισμοῦ, τὸ θαμπόβλεπα νὰ περνάει καὶ νὰ μ' ἀγγίζει μὲ τὸ μακρύ, βαρὺ ἀπὸ ἀχνούς, λιβάνι, μανδύα του—ὅμως πάντα μοῦ ἄφηνε κάτι ἀσυμπλήρωτο, ἐλλειπτικό, ἕνα ἐρώτημα: Εἶναι ἄραγε αὐτὸ ποὺ νόμισα πὼς εἶδα ἢ κάτι ἄλλο; Πῶς νὰ ξεχωρίσει κανεὶς τὸ γνήσιο ἀπὸ τὸ πλανερό, τὴν αἴσθηση ἀπὸ τὴν ψευδαίσθηση; Οἱ ἴμεροι τῆς ψυχῆς μας παίρνουν συχνὰ σχῆμα, πιάνουν καὶ δένουν μπροστὰ στὰ μάτια μας, κυματερές, ἄσαρκες μορφές, καὶ τότε λὲς πὼς τὸ ἄρρητο σοῦ μίλησε, οἱ τάφοι σοῦ φανέρωσαν τὸ μυστικό τους. Καὶ πάλι, περιγελαστική, ἔρχεται ἡ ἀμφιβολία...

Θὰ ἔμοιαζε ἴσως παράτολμο ἂν ἔλεγα πώς, ἐκεῖ - κάτω, τὸ εἶδα τὸ Βυζάντιο. Θὰ φαινόταν ὅμως, θαρῶ, πιὸ πειστικὸ ἂν βεβαίωνα πὼς μοῦ φανερώθηκε μιὰ τουλάχιστον ἀπὸ τὶς μορφές του. Κι' ὄχι ἡ λιγότερο σημαντική. Μιά, ἴσα - ἴσα, ποὺ ἀνασκευάζει ὅλες τὶς ἄλλες. Μιλῶ γιὰ τὴν Τέχνη του.... Πρῶτα - πρῶτα ὅμως μιὰ προειδοποίηση, χρήσιμη νομίζω γιὰ ὅλους τοὺς ἀνειδίκευτους καθὼς ὁ ὑποφαινόμενος—καὶ εἴμαστε, φυσικά, οἱ περισσότεροι: Μὴν πιστεύετε στὸ ἑξῆς τὶς ἀπομιμήσεις, ὁσοδήποτε εὐλαβικὲς κι' ἂν εἶναι, καὶ μὴ βασιζόσαστε στὶς τυπογραφικὲς ἀναπαραστάσεις, ὁσοδήποτε κι' ἂν φαίνονται τέλειες. Οἱ πρῶτες, διαστρεβλώνουν τὸ ὑπόδειγμα, οἱ δεύτερες τὸ νεκρώνουν. Ἔχω τώρα πιὰ τὴν ἀκλόνητη πεποίθηση πὼς ἔκαναν πολὺ κακὸ στὴ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ οἱ ἀξιέπαινοι κατὰ τ' ἄλλα, καλοπροαίρετοι—οὔτε λόγος!—μιμητές της. Μᾶς τὴν παρουσίασαν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἀσχήμιας. Μιὰς ἀσχήμιας ποὺ θεωρήθηκε διαφορετικὴ ἁπλῶς ὅραση, ἢ καὶ θυσία τοῦ πλαστικοῦ κάλλους στὸ πνευματικό. Λάθος. Ἀπὸ τὶς ἀπομιμήσεις αὐτὲς λείπει, ἁπλούστατα, ἡ ἀρχικὴ ψυχή. Ἀπόμεινε τὸ τσόφλι, ἡ ἀσκητικὴ ἀγριάδα, ἡ ξερὴ δυσμορφία. Ὅ,τι πέταξε, ἦταν ἀκριβῶς τὸ κύ-

14-2.

ριο: μιὰ ἐσωτερικὴ φλόγα, ποὺ ἔκανε τὰ ρικνωμένα κορμιὰ τῶν ἁγίων νὰ λαμπαδιάζουν, στὶς στάσεις τους νὰ ποίρνουν τὴ δραματικὴ εὐγλωττία δέντρου δαρμένου ἀπὸ τὴ θύελλα. Μόνος ὁ Γκρέκο περιέσωσε τὸ πάθος αὐτό, τὸ μυστικό, καὶ τὸ πῆρε μαζί του στὸ δρόμο τῆς ἐξορίας. Στὴν Πόλη ἀπόμεινε ἕνα ἄλλο, βαθύτερο ἀκόμα μυστικό.

Στὴν Πόλη ἀπόμεινε ἡ συγκλονιστικὴ γενεαλογία τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς. Στεκόσαστε στὸ γυναικωνίτη τῆς ἁγια-Σοφιᾶς, μπροστὰ στὸ Χριστὸ τῆς «Δεήσεως» ἢ μπροστὰ στὸν ἁη-Γιάννη· μπροστὰ στὸν ἐκρηκτικοῦ κάλλους ἐκεῖνον ἄγγελο, πού, ἂν ἔχετε ψυχὴ ἀνθρώπου, θὰ στοιχειώνει τὸ νοῦ σας σ' ὅλη τὴ ζωή· στὸν ἐξωνάρθηκα τῆς Μονῆς τῆς Χώρας. Καὶ ξαφνικά, σ' ἕνα θάμπωμα ποὺ δὲν τυφλώνει μὰ ποὺ φωτίζει σὰν ἀστραπή, σὰν ξεθηκαρωμένη ξαφνικὰ ἀρχαγγελικὴ ρομφαία, σᾶς ἔρχεται ἡ ἀποκάλυψη: 'Η Τέχνη αὐτή, εἶναι κατευθείαν συνέχεια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς Τέχνης. 'Η ἴδια εὐγένεια κ' ἡ ἴδια ἁρμονία. 'Η ἴδια σύστηρὴ οἰκονομία, ποὺ ἀντὶ νὰ γίνει ὑποδούλωση σὲ κανόνες, γίνεται ρυθμός, πνεῦμα, φῶς. 'Η ἴδια εὐαισθησία στοὺς ἀπαλούς, μουσικὰ ἐναρμονισμένους τόνους. 'Η ἴδια ἔνταση τῆς σιγῆς. Μόνο κάτι περισσότερο, ἕνα βῆμα πιὸ πέρα ἀπὸ τὴν ἀρχαία 'Ελλάδα: Στὶς μορφὲς αὐτὲς μὲ τὴν ἀνέσπερη λάμψη, μπῆκε κάτι βαθύ, κρυφό, ἀπώτατο: 'Η ψυχή. Δὲν εἶναι πιὰ μιὰ θρησκεία τῆς σάρκας αὐτὴ ποὺ τὶς ἐμπνέει. Εἶναι μιὰ θρησκεία τοῦ ἐσωτερικοῦ ἄδυτου, πόνος καὶ νοσταλγία μακρυνῆς πατρίδας, δάκρυ σεμνά, ἀρρενωπὰ κρατημένο, καρδιὰ μυστικὰ λαβωμένη γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ μοῖρα του, ἕνας θεός, τέλος, ποὺ παράτησε τὴ μυθικὴ δουνοκορφὴ τοῦ 'Ολύμπου, περπάτησε μὲ πόδια γυμνὰ ἀνάμεσα στοὺς θνητούς, πάτω στ' ἀγκάθια, κι' ἄφησε τὶς σταγόνες ἀπὸ τὸ αἷμα του γύρω στὰ χορτάρια τῶν ἀγρῶν.

«'Ιησοῦς Χριστός, ἡ Μονὴ τῆς Χώρας τῶν ζώντων». 'Η ἐπιγραφὴ αὐτή, στὸν ἐξωνάρθηκα τοῦ Καχριέ, μοιάζει αἴνιγμα πολύτιμο, ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ δὲν τὸ φωνάζουν τὸ νόημά τους, ἀλλὰ σοῦ τὸ ψιθυρίζουν κρυφὰ στ' αὐτί. Στέκεσαι δουβός, μὲ τὸ κεφάλι ἀναγερμένο, καὶ κοιτάζεις τὶς μορφὲς ποὺ ἀναδύθηκαν ὕστερα ἀπὸ αἰῶνες πίσω ἀπὸ τὰ ἐπιχρίσματα. Κι' ὅταν ἀκόμα εἶναι ἀκρωτηριασμένες, κι' ὅταν ἀκόμα ἔχουν ἀπομείνει ἀνώνυμες καθὼς ὁ ἅγιος αὐτὸς στὰ δεξιὰ τοῦ Χριστοῦ, ἔχουνε κάποια ἀνώτερη στερεότητα, κότι τὸ αἰώνιο, ποὺ κάνει τὶς διαιοπραγίες τῶν ἀνθρώπων νὰ φαίνονται καμώματα μικρῶν παιδιῶν, ἀνίσχυρα ἀπέναντι στὸ ἀληθινὸ μεγαλεῖο. "Ο,τι χάνεται, ὅ,τι ἔχει χαθεῖ, δὲν μπορεῖ νὰ τὸ θίξει ἢ νὰ τὸ σπιλώσει. Τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο φτωχαίνει, τὸν γυμνώνει. Εἶναι σὰ νὰ τοῦ λέει, μὲ τὴν τρομαχτικὴ φωνὴ τῆς σιωπῆς: «'Ο φόνος τοῦ Θεοῦ, εἶναι αὐτοκτονία».

'Εδῶ, δὲν ξαίρεις πιὰ ἂν εἶναι ἡ θρησκεία ποὺ δημιουργεῖ Τέχνη ἢ ἂν εἶναι ἡ Τέχνη ποὺ δημιουργεῖ θρησκεία.

Δυὸ τουλάχιστον αἰῶνες πίσω μένει ἡ 'Αναγέννηση ὅταν τὴ βάλεις δίπλα στὰ ψηφιδωτὰ τῆς Μονῆς τῆς Χώρας. Κι' ἀναρωτιέσαι ἀκόμα ἂν μ' ὅλα τὰ ἐπιτεύγματά της, μ' ὅλα τὰ κραυγαλέα, ρητορικά, μελοδραματικά της τρόπαια, ἔφτασε ποτὲ—σὲ τελευταία, βαθύτερη ἀνάλυση — τέτοιο πνευματικὸ κάλλος. Μᾶλλον μοιάζει νὰ λοξοδρόμησε, νὰ ξεστράτισε, κάνοντας λάθος στὸ μονοπάτι. Εἴταν πολὺ ἐγκόσμια γιὰ νὰ βρεῖ τὸν οὐρανό.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΟΕΝΟΥΙΟ
MDCCCLXXXI

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 13/IV/955

1612115-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Η ΚΑΡΔΙΑ ΚΙ' Ο ΝΟΥΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Καμμιὰ μορφὴ στὸν κόσμο δὲν ἔχει συζητηθεῖ τόσο ὅσο ἡ μορφὴ τοῦ Χριστοῦ. Τίποτα φυσικότερο. Ὄχι γιατὶ εἶναι ὁ ἱδρυτὴς τῆς πιὸ πνευματικῆς θρησκείας, ἢ τῆς θρησκείας ποὺ ἀντιπροσωπεύει, ἐκφράζει τὴ λευκὴ φυλή, καὶ κατὰ συνέπεια τὸν εὐρωπαϊκὸ κόσμο, δηλαδὴ τὸν κόσμο τὸν—θεωρητικὰ τουλάχιστον—πιὸ προηγμένο ἀπ' ὅλους. Ἀλλὰ γιατὶ στὸ πρόσωπο τοῦ Ναζωραίου ἀνανεώθηκε ὅλο τὸ σύστημα, ὅλες οἱ περὶ θρησκείας ἀντιλήψεις ποὺ ἐπικρατοῦσαν ὡς τότε στὴν Οἰκουμένη.

Μά, θὰ πεῖ κανείς, ἡ ἀνανέωση ἀκριβῶς αὐτή, δὲν ἔχει σὰν κύριο περιεχόμενό της τὴν πνευματικότητα; Αὐτὴ δὲν εἶναι τὸ χαρακτηριστικό της; Οὔτε λόγος. Δὲν ὑστερεῖ ὅμως καθόλου σὲ πνευματικότητα, ἀπὸ θεωρητικὴ τουλάχιστον ἄποψη, κι' ὁ βουδδισμὸς λόγου χάρη. Ἔπειτα τὸ θέμα δὲν εἶναι ν' ἀποδειχτεῖ ποιὰ ἀπὸ τὶς ὑπάρχουσες, ἢ καὶ τὶς παρωχημένες, θρησκεῖες ὑπερτερεῖ. Τέτοια προσπάθεια, θὰ εἴτανε μάταιη. Μιὰ θρησκεία, δὲν μοιάζει μὲ πραγματικὸ γεγονὸς ποὺ ὑπόκειται σὲ πρακτικὸ ἔλεγχο κι' ἀποδείξεις. Οὔτε θεώρημα εἶναι. Ἂν τὴν κοιτάξουμε ὡμά, ἀντικειμενικά, οὐδέτερα, θὰ ἰδοῦμε πὼς μοιάζει μᾶλλον μὲ ἰσχυρισμό. Κι' ὁ ἰσχυρισμός, εἶναι μιὰ πρόταση ποὺ τόσο πιὸ πολὺ ἀξίζει, ὅσο περισσότερη αὐθόρμητη πειστικότητα διαθέτει. Ἀπὸ ποῦ τὴν ἀρύεται αὐτὴ τὴν πειστικότητα; Μὰ ἀπ' ὅπου θέλει. Τὸ ἀξίωμα, εἶναι ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴ φύση ἀναπόδεικτο. Τὴ δύναμή του τὴ στηρίζει στὴν ψυχολογία μας κι' ὄχι στὴ λογική.

Μιὰ θρησκεία, ἔρχεται νὰ δώσει ἀπόκριση σὲ φλογερά, ἀνυπόμονα ἐρωτήματα τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ αἴσθημα ἑνὸς τακτοποιημένου συνόλου νὰ μᾶς δώσει γιὰ τὸν κόσμο, ποὺ μέσα σ' αὐτὸν ὁ ἄνθρωπος ζητάει ἐναγώνια νὰ τοποθετηθεῖ. Ἐνόσω ἡ Φύση μᾶς κρύβει ἐπίμονα τὸ μυστικό της, κι' ἐνόσω ἡ Μοίρα προβάλλει μπροστά μας αἰνιγματική, φυσικὸ εἶναι ν' ἀνησυχοῦμε, ν' ἀναρωτιόμαστε. Προσέξετε ὅμως ὅτι, ἡ ἀνησυχία μας αὐτή, δὲν ἔχει μόνο καθαρά, ἀκαδημαϊκά, πνευματικὸ χαρακτῆρα. Δὲν εἶναι μονάχα τὸ δαιμόνιο τῆς ἔρευνας ἐδῶ ποὺ μᾶς κινεῖ. Μπαίνει στὴν ἀναζήτησή μας κι' ἕνα μεγάλο ποσοστὸ πάθους. Γιατὶ στὸ φαινόμενο αὐτὸ—ἢ τὴν περι-

15.2.

πέτεια—τοῦ κόσμου, ἔχουμε κι' ἐμεῖς οἱ ἴδιοι ἐμπλακεῖ. Δὲν τὴ θεωροῦμε. Τὴ ζοῦμε ἢ τὴν ὑφιστάμεθα. Ἂν τὴ θεωρούσαμε μονάχα, τότε φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ θρησκεῖες θὰ εἶταν πράγματα ταυτόσημα. Δὲν εἶναι. Ὅπως δὲν εἶναι ταυτόσημα ἐπιστήμη καὶ θρησκεία. Ὅσοι, τὸν περασμένον αἰῶνα, φαντάζονταν πὼς θὰ πετύχουν τὴν ἀντικειμενικὴ ταύτιση θρησκείας κι' ἐπιστήμης, εἴταν ἀσυχώρετα ἀφελεῖς. Στὴν πρώτη δὲν ὑπάρχει, δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ, ἡ ἀνθιστέλεια τῆς δεύτερης. Τὴ θρησκεία, σὲ τελευταίαν ἀνάλυση, τὴν πλάθει πιὸ πολὺ ἡ καρδιὰ παρὰ ὁ νοῦς. Καὶ ἡ καρδιὰ δὲν ἔχει τὴ νηφαλιότητα νὰ περιμένει. Δὲν μπορεῖ ν' ἀναβάλλει ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιά, ἀπὸ αἰῶνα σ' αἰῶνα, ἀπὸ χιλιετηρίδα σὲ χιλιετηρίδα, τὴν προσδοκώμενη λύση γιὰ τὸ αἴνιγμα τοῦ σύμπαντος καὶ γιὰ τὴν τύχη τοῦ ἀνθρώπου. Παράγοντες ὑποκειμενικοί, ἱστορικοί, δραματικοὶ στὴν οὐσία τους, τὴν πιέζουν ν' ἀποβλέψει σὲ κάτι καὶ νὰ στηριχτεῖ μέσα στὴ δοκιμασία της. Φιλοσοφικὰ συστήματα κι' ἐπιστήμη ἔχουν τὴν ψυχρὴ ἀγνότητα τῆς ἰδέας. Ἡ θρησκεία ἔχει τὸν παράφορο χαρακτῆρα τοῦ δράματος. Κι' ὅσο τὰ σύμβολα τοῦ δράματος αὐτοῦ, οἱ ἐπὶ σκηνῆς ἐνσαρκώσεις του, ἔχουν περισσότερο πλάτος, τόσο καὶ πιὸ πολὺ γοητεύουν, συναρπάζουν, γιατὶ ὁ καθένας μας μπορεῖ μέσα τους νὰ προβάλει τὸν ἀτομικὸ καϋμό του, νὰ τὸν προσωποποιήσει καὶ νὰ λυτρωθεῖ.

Ἡ καρδιὰ ἐστήριξε τὸ Χριστιανισμὸ κι' ὄχι ὁ νοῦς. Αὐτὴ τοῦ ἔδωσε τὴ θερμότητα ποὺ ἔχει, τὴν ἀνθρώπινη ἀκτινοβολία του. Ἀφήσετε τὰ δόγματα καὶ τὴ θεολογία κατὰ μέρος. Ὅ,τι συγγενεύει μὲ τὴ φιλοσοφία στὸ Χριστιανισμό, ἢ ὅ,τι παίρνει ἐπιστημονικοφανεῖς ἀξιώσεις, τὸν ψυχραίνει, δὲν τὸν ὁπλίζει. Ὁ Χριστιανισμὸς ὁ κατακτητὴς τῶν ψυχῶν, ὁ παρηγορητής, εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων, ἢ καὶ τῶν σοφῶν ἀπὸ τὴ στιγμὴ καὶ πέρα ποὺ γίνονται—γιὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο—ἁπλοί. Γι' αὐτὸ καὶ θεμελιακή του, σοφὴ ἐπιταγή, εἶναι ἡ ταπεινοφροσύνη. Στὴ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ—ἀδιάφορο ποιὸς τὴν ἔπλασε ἔτσι ποὺ τὴν ξέρουμε—ὑπάρχει μιὰ μεταφυσικὴ καὶ μιὰ ἠθική. Ἡ πρώτη ὅμως ἀξίζει κυρίως σὰν παρηγορητικὸς συντελεστής, κ' ἡ δεύτερη σὰν κανόνας ζωῆς μὲ ἀποστολικὴ σημασία: νὰ κάνει προσηνέστερη τὴν ὕπαρξη φέρνοντας τὴ συνδιαλλαγὴ ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους. Νὰ τοὺς συναισθίσει. Νὰ καταργήσει, ἢ τουλάχιστον νὰ περιορίσει, τὴν αἰώνια ἀντιδικία τους. Ἂν τὰ δυὸ αὐτὰ κεφάλαια, μεταφυσικὴ καὶ ἠθικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὰ μεταφέρετε σὲ φιλοσοφικὸ ἐπίπεδο, διαστρέφετε τὸ νόημά του, τὸ σκοπό του. Νομίζοντας πὼς συγχρονίζετε τὴ θρησκεία ἢ πὼς τὴ βοηθᾶτε, ἁπλούστατα τὴν προδίνετε. Πηγαίνετε νὰ μπάσετε τὸ πνεῦμα τοῦ ἐλέγχου ἐκεῖ ποὺ ὁ ἔλεγχος σημαίνει μόνον ἄρνηση.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

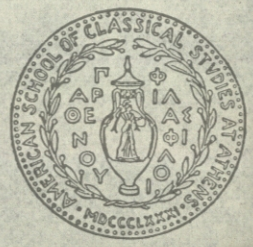

„Τὸ Βῆμα"
Τετάρτη 20/IV/1955

1612116-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Ο ΠΟΝΤΟΠΟΡΟΣ ΤΟΥ ΑΠΕΙΡΟΥ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Σπάνια θὰ τύχει, ὁ θάνατος ἑνὸς μεγάλου ἐπιστήμονος, νὰ προκαλέσει τόση αἴσθηση στὰ εὐρύτερα κοινωνικὰ στρώματα, ὅση προκαλεῖ αὐτὴ τὴ στιγμὴ ὁ θάνατος τοῦ Ἀλβέρτου Ἀϊνστάϊν. Οἱ δισημότητες, βλέπετε, τῆς ἐπιστήμης, περιορίζουν κατὰ κανόνα τὴν ἀκτινοβολία τους σ' ἕναν κύκλο στενό, ἀπὸ εἰδικοὺς ἢ ὁπωσδήποτε πληροφορημένους. Οἱ ἄλλοι, οἱ πάρα ἔξω, ἢ δὲν θὰ ἔχει τύχει κὰν ν' ἀκούσουν τ' ὄνομα τοῦ σοφοῦ ποὺ ἀπεχώρησε ἀπὸ τὴ σκηνὴ τοῦ κόσμου τούτου, ἢ κι' ἂν τὸ ἔχουν ἀκούσει, δύσκολα θὰ μποροῦν νὰ τὸ συνδυάσουν μὲ συγκεκριμένες γνώσεις γιὰ τὸ ἔργο του. Ἀστέρια μακρυνά, δυσκολοδιάκριτα, εἶναι οἱ μεγάλοι σοφοὶ γιὰ τὸ μεγάλο πλῆθος. Ὁ Ἀϊνστάϊν, ἀντίθετα, ἐνῶ ἀκόμα βρισκόταν στὴ ζωή, εἴτανε κιόλας ἕνας θρῦλος.

Γιατί; Εἶχε ἀναπτύξει μήπως καμμιὰ θεωρίς ποὺ ἔφτασε στὸ σημεῖο, μὲ τὸν καιρό, νὰ γίνει κοινὸ κτῆμα; Κάθε ἄλλο. Ἐλάχιστοι ἀπὸ τοὺς ὄχι εἰδικούς, εἶναι σὲ θέση νὰ βεβαιώσουν πὼς κατέχουν, ἢ τουλάχιστο πὼς ἔχουν καταλάβει μέσες - ἄκρες, τὴ θεωρία τῆς σχετικότητος. Ἀλλὰ καὶ τὸ κοσμοείδωλο—ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴ συγκρότηση τοῦ σύμπαντος δηλαδή—ποὺ ἔχει προτείνει στὴν ἐποχή μας ὁ Ἀϊνστάϊν, δὲν εἶναι εὔκολα νοητή. Ἀπόψεις τέτοιες, ποὺ ἀνατρέπουν τὰ καθιερωμένα καὶ παραβιάζουν τὸ στεγανὸ χῶρο ὅπου ἔχει κλειστεῖ, περιχαρακωθεῖ ἡ συνείδησή μας γιὰ νὰ ἠρεμήσει, ἂν δὲν γίνονται μ' ἐχθρότητα στὴν ἀρχὴ δεκτές, πάντως μένουν γιὰ καιρὸ ἀποξενωμένες ἀπὸ τὸν κύριο ὄγκο τῆς ἀνθρωπότητος. Δὲν εἶναι μονάχα τὸ ὅτι χρειάζονται νέα μέτρα γιὰ νὰ γίνουν νοητές. Συνοδεύονται κι' ἀπὸ ἕνα πλῆθος ψυχολογικὲς συνέπειες, ποὺ διαταράσσουν τὴν ἐσωτερική μας τάξη. Καὶ τότε εἶναι κάποιο αἴσθημα—ἡ τουλάχιστον ἀπαίτηση—ἀσφάλειας ποὺ ἐξεγείρεται μέσα μας. Κάτι σὰν πανικὸς μᾶς κυριεύει. Λόγου χάρη: Μὲ τὸ πτολεμαϊκὸ σύστημα, ποὺ ἴσχυσε δεκαοχτὼ ὁλόκληρους αἰῶνες, τὸ ἀνθρώπινο γένος εἶχε κανονίσει τοὺς λογαριασμούς του μὲ τὴ ζωή. Ἐπίστευε τὴ Γῆ κέντρο τοῦ συμπαντος, τὸν Ἥλιο, τὴ Σελήνη κι' ὅλα τ' ἄστρα νὰ περιστρέφονται γύρω μας, καὶ ἄρα τὸν ἄνθρωπο, τὸ κορυφαῖο ὄν τῆς Δημιουργίας, νὰ εἶναι τὰ χαϊδεμένο της παιδί. Ἡ ἀνθρωποκεντρικὴ αὐτὴ ἀντίληψη ρυθμίζει, δικαιώνει, σ' ὅλο τὸ μάκρος τῶν δεκαοχτὼ τούτων αἰώνων, τὶς ὕψιστες καὶ τὶς ἐλάχιστες ἐκδηλώσεις μας. Δίνει κοσμοϊστορικὸ περιεχόμενο καὶ κύρωση στὶς θρησκεῖες μας, στὴ φιλοσοφία μας, στὴν Ἱστορία μας, ὅπως καὶ στὶς καθημερινὲς μεταξύ μας σχέσεις. Ἔρχεται ὕστερα ὁ Κοπέρνικος κι' ἀναποδογυρίζει τὶς ἐπουράνιες ἀξίες. Στὸ ἀστρο-

16-2.

νομικὸ ἐπίπεδο βέβαια. Ἀλλὰ τὸ ἀστρονομικὸ ἐπίπεδο, μοιραῖα, ἐφάπτεται μὲ τὸ ψυχολογικό. Ἡ Ἐκκλησία πρώτη ἀνησυχεῖ, γιατὶ νοιώθει ν' ἀποσύρεται κάτω ἀπὸ τὰ πόδια τοῦ δόγματος τὸ λογικό του βάθρο. Οἱ μάζες, γιὰ τὴν ὥρα, δὲν ὑποπτεύονται τίποτα· σιγὰ-σιγὰ ὅμως, μὲ τὸν καιρό, ἡ νέα ἀντίληψη γιὰ τὸ σύμπαν διαδίδεται, ἐκλαϊκεύεται, μπαίνει στὴν καθημερινὴ ψυχολογία, φτάνει νὰ διατυπωθεῖ σ' ἕνα ἁπλοϊκὸ ἀλλὰ καὶ βαθύτατα μελαγχολικὸ ἀπόφθεγμα: «Δὲν εἴμαστε τίποτα!». Κι' αὐτὸ τὸ «δὲν εἴμαστε τίποτα»—ὅσο κι' ἂν τὸ νομίζουμε, ὅταν τὸ λέμε κάθε μέρα, πὼς ἀναφέρεται στὴ σχέση μας μὲ τὸ θάνατο—στὴν οὐσία ξεκινάει ἀπὸ τὴ συναίσθηση πὼς ἀντιπροσωπεύουμε ἕνα δυσκολοδιάκριτο ἐπεισόδιο μέσα στὴν ἀπεραντωσύνη τῶν κόσμων καὶ στὸν ἀδιάκοπο ἀναβρασμὸ τοῦ φαινομενικὰ ἀτάραχου οὐρανοῦ. Τὰ ὑλικὰ μεγέθη εἶναι, βλέπετε, παράγοντες πολὺ πιὸ νοητοί, πολὺ πιὸ ἀπτοί, ἀπὸ τὰ ἠθικὰ μεγέθη. Κι' ὅσο κι' ἂν θέλουμε νὰ προσανατολίσουμε τὴ σκέψη τῶν συνανθρώπων μας πρὸς τὶς ἀφηρημένες ἔννοιες ἢ τὶς ἀστάθμητες μεταφυσικὲς συλλήψεις, δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε πὼς τὸ κύριο μέσο ἐπικοινωνίας μας μὲ τὸν κόσμο εἶναι οἱ αἰσθήσεις, καὶ πὼς ἡ δική τους ἡ μαρτυρία, σὲ τελευταία ἀνάλυση, εἶναι ἡ πιὸ ἄμεση, ἡ πιὸ ἀναπόφευκτη, ἡ πιὸ ἰσχυρή.

Τὸ «διαστελλόμενο σύμπαν» τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης φοβᾶμαι πὼς δὲν ἔχει γίνει ἀκόμα κοινὴ συνείδηση. Ὁ ἄνθρωπος, κάτοικος προχτὲς ἑνὸς σταθεροῦ σημείου ποὺ γύρω του περιστρέφονταν τὰ πάντα, χτὲς μιᾶς σφαῖρας μετακινούμενης ἀδιάκοπα γύρω σ' ἕνα φλεγόμενο κέντρο, πῶς ἄραγε θὰ αἰσθανθεῖ ὅταν θὰ κατορθώσει νὰ νιώσει—ὄχι νὰ «μάθει» ἁπλῶς—ὅτι ἔχει συμπαρασυρθεῖ σὰ μικρόβιο—τὶ λέω! σὰν ἰὸς—πάνω σ' ἕνα μόριο σκόνης ποὺ φεύγει, βυθίζεται στὸ σκοτεινὸ ἄπειρο, τιναγμένο σὰ σπίθα ἀπὸ ἕνα τρομαχτικὸ πυροτέχνημα; Ὅλες οἱ ἰδέες του γιὰ χῶρο, γιὰ χρόνο, γιὰ στερεότητα, γι' ἀσφάλεια, θὰ ἐκμηδενιστοῦν. Μιὰ τάση ποὺ σήμερα κιόλας ἔχει γίνει τόσο πολὺ αἰσθητὴ ἀνάμεσά μας γιὰ τὸ πρόσκαιρο, τὸ πρόχειρο, τὸ τυχάρπαστο, θὰ ἐνισχυθεῖ, θὰ φτάσει στὴν παραζάλη. Καὶ δὲν θὰ εἶναι ἴσως πιὰ ἐκεῖ οἱ ἀλλοτινές, οἱ πνευματικὲς δοξασίες, νὰ τὸν στηρίξουν. Γιατὶ κι' αὐτές, μοιραῖα, εἶχαν προσαρμοστεῖ στὰ μέτρα τοῦ καιροῦ τους. Συναισθηματικά, λειτουργοῦν ἀκόμα. Θεωρητικὰ ὅμως, ξεπεράστηκαν. Μπορεῖ ἄραγε νὰ ὑπολογίζει κανεὶς στὴν κεκτημένη ταχύτητα καὶ μόνο, γιὰ νὰ ἐλπίσει πὼς ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐξακολουθεῖ κι' αὔριο, καὶ στὸ μέλλον, νὰ βρίσκει ἐσωτερικὰ ἐρείσματα ἀπέναντι στὴν ἐπερχόμενη παραζάλη;

Νά τὸ ἔργο, μοιραῖα, τῶν μεγάλων σοφῶν. Κλονίζει τὰ βάθρα τοῦ καθιερωμένου, γιὰ νὰ δημιουργήσει ἄλλα, ὅλο καὶ πιὸ μεγάλα, ὅλο καὶ πιὸ ἀπροσμέτρητα. Στὸν καιρό μας, τὰ βάθρα αὐτὰ ξεπερνᾶνε κατὰ πολὺ τὸ μέτρο τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι θεμέλια κολοσσιαῖα, γιὰ ἕνα οἰκοδόμημα ποὺ ἐκεῖνος βρίσκεται ἀνίκανος νὰ τὸ χτίσει, ἢ καὶ ποὺ ἂν ἀκόμα θὰ ἔφτανε νὰ τὸ χτίσει, δὲ θὰ μποροῦσε νὰ τὸ ἔχει γιὰ στέγη του: ἕνας τόσο τεράστιος χῶρος θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὸ ἀχανές. Οὔτε ζέστη, οὔτε καταφύγιο, οὔτε περισυλλογὴ ἐκεῖ μέσα. Ὁ νοῦς, ὑψωνόμενος πρὸς τὸ ὑπεράνθρωπο, ἔφτασε στὸ ἀπάνθρωπο. Ἡ ἐπιστήμη μόνη της δὲν μπορεῖ νὰ γεμίσει τὸ κενὸ τῆς ψυχῆς μας.

Ἔτσι εἶναι ποὺ ὁ Ἀϊνστάϊν, ὁ σημερινὸς μέγας νεκρός, ἔκαμε αἰσθητὴ τὴν παρουσία του μέσα στὴν ἐποχή μας. Γιὰ τοὺς ἁπλοὺς ἀνθρώπους, στέκεται σὰν ἕνα ὁρόσημο: σύμβολο ὑπερηφάνειας γιὰ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ μυαλοῦ κι' ἀόριστης ἀπειλῆς γιὰ τὶς συνέπειές τους. Εἴταν ὁ ἐπαναστάτης κι' ὁ μάγος, ἕνας μάγος τυλιγμένος σ' ἀπέραντη, ἀνησυχητικὴ γοητεία. Ἀκρίτας τολμηρός, ἀποφάσισε γιὰ λογαριασμὸ ὅλων μας νὰ φτάσει στὸ μὴ περαιτέρω, νὰ στήσει ἐκεῖ τὸ λάβαρό μας. Ἂς μὴ τὸν καταλαβαίναμε. Τὸν θαυμάζαμε γιατὶ ξεπέρασε τὸ νοητό. Τοῦ εἴμασταν εὐγνώμονες ποὺ μᾶς ἀντιπροσώπευε, ποὺ ἐξέφραζε τὴν κατακτητικὴ ὁρμή μας. Κι' ἂν εἴταν ὁ στοχασμός του δυσθεώρητος, εἴταν τόσο ἤπια χαμογελαστὸ τὸ πρόσωπό του! Φανέρωνε ὄχι μόνο τὴν προσήνεια, τὴν ἁπλότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἄνεση στοὺς ἰλιγγιώδεις διασκελισμούς. Εἶχε τὴν πνευματικὴ κομψότητα τῶν πνευματικῶν ἡρώων.

Ἕνα μόνον ἀπομένει ἀκόμα νὰ γίνει ὕστερα ἀπ' αὐτόν: Νὰ καλύψει ἡ ψυχή, μ' ἐσπευσμένη πορεία, τὸ διάστημα ποὺ ἄφησε ἐκεῖνος ἔρημο ἀνάμεσα στὶς κατακτήσεις του καὶ σ' ἐμᾶς. Τὴν ἀπέραντη αὐτὴ στέππα. Νὰ τὴν κατοικήσει, νὰ τὴ θερμάνει. Νὰ προσαρμόσει τὰ μέτρα της στὸ νόημα τῆς ἀνθρωπιᾶς ἢ καὶ τὴν ἀνθρωπιὰ στὰ δικά της μέτρα.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS · MDCCCLXXXI

„Τό Βῆμα"
Τελάρτη 27/IV/955

16/2/17.

ΑΠΟ ΤΑ ΘΕΑΤΡΑ

ΕΠΙΜΥΘΙΟ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Τὸ πέρασμα τοῦ κ. Βιλὰρ καὶ τοῦ θιάσου του ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα μπορεῖ ἄραγε νὰ γίνει οὐσιαστικότερα καρποφόρο; Μπορεῖ δηλαδὴ ν' ἀφήσει κάτι παραπάνω ἀπὸ ὡραῖες ἀναμνήσεις σ' ὅσους εἶδαν τὶς παραστάσεις; κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰν ἐνημέρωση στὶς θεατρικὲς ἐπιδόσεις τῆς σημερινῆς Γαλλίας; κάτι θετικότερα ὠφέλιμο ἀπὸ τὸ καλλιτεχνικὸ κέρδος ποὺ θ' ἀπεκόμισαν ὅσοι ἠθοποιοί μας ἔτυχε νὰ παρακολουθήσουν τὴν ἑρμηνεία τῶν τριῶν ἔργων; Εὐχάριστο θὰ εἴτανε ν' ἀπαντήσουμε ἀμέσως «ναί». Ἄς μὴ διαστοῦμε ὡστόσο.

Παίρνω φυσικὰ τὴ δική μας πλευρὰ κι' ὄχι τοῦ κ. Βιλάρ, ποὺ ὑπηρέτησε μὲ τὸν καλλίτερο τρόπο τόσο τὴν πατρίδα του ὅσο καὶ τὴν ὑπόθεση τοῦ Θεάτρου. Ἀπὸ τὴν πλευρά μας λοιπόν, ἠξέραμε πολὺ καλὰ—θεωρητικὰ τουλάχιστον—τὶς δύο μεγάλες ἀλήθειες—ἐμβλήματα τοῦ Ἐθνικοῦ Λαϊκοῦ Θεάτρου τῆς Γαλλίας: Πὼς τὸ θέατρο δὲν εἶναι τέχνη ἑρμητικὴ ἀλλὰ τέχνη ποὺ ἀπευθύνεται στὰ εὐρύτερα κοινωνικὰ στρώματα, καὶ πὼς ὁ καλλίτερος τρόπος γιὰ νὰ πετύχει τὸ σκοπό της αὐτὸν εἶναι τὰ μεγάλα ἔργα. Μεγάλα σὲ περιεχόμενο, σὲ ψυχή. Τὸ ξέραμε ὅμως θεωρητικὰ μόνο; Ὄχι· καὶ πρακτικὰ τὸ ξέραμε, ἀπὸ ἀνάλογες ἐγχώριες ἐκδηλώσεις. Μόνο πού, ἀπὸ ἕνα ὁρισμένο χρονικὸ σημεῖο καὶ πέρα, ἔχουμε ἀρχίσει νὰ δείχνουμε σημεῖα βαρυεστισμάρας, ὀλιγοπιστίας. Σάμπως οἱ ἀλήθειες αὐτὲς νὰ ἐξάντλησαν κιόλας γιὰ μᾶς τὸ ἐνδιαφέρον του καὶ νὰ εἴταν καιρὸς πιὰ νὰ γυρίσουμε φύλλο. Τὸ φύλλο, ἀντὶ νὰ τὸ γυρίσουμε πρὸς τὰ ἐμπρός, τὸ γυρίσαμε πρὸς τὰ πίσω. Ξαναπέσαμε ἔτσι στὰ κρεββάτια τῆς μοιχείας, στὰ εὐτράπελα προχειρογραφήματα καὶ στὴν κακῶς νοούμενη «λαϊκὴ» ἐπιφυλλιδογραφία.

Ποιὸ εἶναι τὸ μεγάλο ἐπιχείρημά μας γι' αὐτὴ τὴν παλινδρόμηση; Ἡ περιλάλητη «ἐμπορικότης». Ἐμπορικὸ στὴν Ἑλλάδα λέγεται ἕνα ἔργο ποὺ βρίσκεται στὸ κατώτερο ἐπίπεδο τοῦ μέσου κοινοῦ. Ποὺ δὲν ἀνεβάζει τὴν πνευματικὴ στάθμη του οὔτε πόντο. Ἡ ὑποκρισία τοῦ ἐπιχειρήματος εἶναι διαφανέστατη: Μεταθέτουμε, οἱ ἄνθρωποι τοῦ θεάτρου, τὶς εὐθῦνες μας στὸ λογαριασμὸ τοῦ κοινοῦ· τοῦ τὶς φορτώνουμε στὴ ράχη. «Αὐτὸ ζητᾶς, αὐτὸ σοῦ δίνουμε». Καὶ τὸ κοινό, φυσικά, ἐπειδὴ εἶναι ἀνώνυμο, ἐπειδὴ δὲν ἔχει τὴ συνήθεια καὶ τὸν καιρὸ ν' ἀπαντᾶ δημοσίᾳ γιὰ νὰ βάλει τὰ πράγματα στὴ θέση τους, δέχεται σιωπηρὰ τὴν κατηγορία. Ὑπομένει. Κάτι χειρότερο: σὰ μεγάλο παιδὶ ποὺ εἶναι, παρασύρεται, ἀρχίζει καὶ τὸ ἴδιο νὰ πιστεύει πώς, πραγματικά, αὐτὸ ζητάει. Μᾶς χειροκροτεῖ ὅταν τοῦ προσφέρουμε τσαρλατανιές. Οὐαὶ κι' ἀλλοίμονο! μᾶς χειροκροτεῖ καὶ μᾶς πληρώνει γιατί, δολοφονούμενο, διασκεδάζει.

Ἂν μποροῦσε νὰ μᾶς ἀπαντήσει, ἂν εἶχε τὴν ἀπαιτούμενη γιὰ τοῦτο ὡριμότητα, θὰ μᾶς ἔλεγε: «Τίνος εἶναι δουλειὰ νὰ ἡγεῖται; ἐμένα ἢ ἐσᾶς; Ποιὸς κανονίζει τὸ πρόγραμμα τῶν θεάτρων; Ποιὸς ἔχει παρεξηγήσει τὴν ἀποστολή του, ἐγὼ ἢ ἐσεῖς; Θέλετε καὶ τὴν πήττα γερὴ καὶ τὸ σκύλο χορτᾶτο. Καὶ ἡγετικὲς θέσεις νὰ ἔχετε, δόξα, θαυμασμούς, ἐπευφημίες, καὶ τὶς τσέπες γεμάτες. Μά, χριστιανοί μου, δὲν τὸ βλέπετε πὼς καὶ τὰ δυὸ μαζὶ δὲν γίνονται; Ἢ μαγαζὶ θὰ ἔχετε ἢ ναό. Δὲν λέω πὼς πρέπει νὰ πέσετε θύματα, νὰ σφαγιαστεῖτε στὸ βωμὸ τῆς ἰδέας· τέτοιες αὐταπαρνήσεις εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς μας καὶ—μὴ πρὸς κακοφανισμό σας—κι' ἀπὸ τὸ δικά σας ἴσως μέτρα. Ὁ ἡρωϊσμὸς δὲν εἶναι κανόνας, εἶναι ἐξαίρεση, ὅσο κι' ἂν ὑποτεθεῖ πὼς ὁρισμένες ἰδιότητες ἐπιβάλλουν, ὥς ἕνα τουλάχιστο σημεῖο, καὶ τὸ χρέος τῆς ἀνιδιοτέλειας. Γιατὶ ὅμως θέλετε καλὰ καὶ σώνει νὰ παραβλέπετε μιὰν ἀδυσώπητη ἀλήθεια: Πὼς ἡ δόξα δημιουργεῖ κ' ὑποχρεώσεις. Πὼς σὲ λαούς, ἰδιαίτερα, ἀδιάπλαστους ἀκόμα, καθὼς ἐγώ, τὸ χρέος τῶν ἡγετῶν κάθε λογῆς εἶναι βαρύτερο ἀπ' ὅ,τι σ' ἄλλους, διαμορφωμένους, τελειωμένους. Πὼς ὁ καθένας, προτοῦ διαλέξει ἕνα στάδιο στὴ ζωή του, πρέπει ν' ἀναμετράει πρὶν καὶ τὶς δυνάμεις του: νὰ βλέπει ἂν ἔχει τὸ κουράγιο, τὴν ἀντοχή, τὴν ἀφιλοκέρδεια ποὺ εἶναι οἱ ἀναγκαῖες προϋποθέσεις γιὰ τὴ δουλειὰ ποὺ καταπιάνεται, ἢ μήπως ἄλλοι παράγοντες, ξένοι, τὸν παρασύρουν: ἡ φιλαρέσκεια, ἡ ματαιοδοξία, ὁ ναρκισσισμός;»

Κάτι τέτοια πάνω - κάτω θὰ μᾶς ἔλεγε τὸ κοινὸ ἂν μποροῦσε νὰ μιλήσει κι' ἂν εἶχε τὸ διαθέσιμο χρόνο γιὰ νὰ καθήσει νὰ τὰ σκεφτεῖ. Δὲν τὰ λέει. Καὶ τὴ σιωπή του, ἐμεῖς, τὴν ἑρμηνεύουμε ὅπως μᾶς βολεύει: σὰν κατάφαση. Συνεχίζουμε λοιπὸν τὴ δουλειά μας κ' ἡ δουλειὰ αὐτή, δίχως κι' ἐμεῖς οἱ ἴδιοι πολλὲς φορὲς νὰ τὸ καταλαβαίνουμε, χειροτερεύει σὲ ποιότητα ἀπὸ μέρα σὲ μέρα. Πῶς χειροτερεύει; Μὲ τὸν πιὸ ὕπουλο τρόπο: Φροντίζει ὅλο καὶ περισσότερο τὴν πρόσοψη καὶ χαλάει ὅλο καὶ πιὸ πολὺ, ὅλο καὶ πιὸ συστηματικά, τὸ ἐσωτερικό. Ἄλλοτε παίζαμε μὲ κουρελαρίες. Τώρα οἱ σκηνογραφίες μας, οἱ φωτισμοί μας, τὰ κοστούμια μας εἶναι ὅλα στὸ καντίνι Θέλγουν. Μόνο πού, συνήθως, δὲν σκηνογραφοῦν τίποτα, δὲν φωτίζουν τίποτα, δὲν ντύνουν τίποτα. Στὴν καλλίτερη περίπτωση, ἀπὸ τὴν ἄποψη πιὰ τῆς ἑρμηνείας, οἱ παραστάσεις μας εἶναι ρεσιτὰλ ποὺ δίνουν ἕνας ἢ δύο δεξιοτέχνες. Χειροκροτοῦμε τοὺς λαρυγγισμοὺς καὶ τὶς κορῶνες τους, ὅπως στὴν κακὴ ὄπερα· μουσικὴ δὲν ἀκοῦμε.

Ὁ Βιλὰρ — γιὰ νὰ ξαναγυρίσουμε σ' αὐτὸν — εἶναι φορέας μιᾶς ἀποστολῆς κι' ἔχει συνείδηση τῆς ἀποστολῆς του. Οἱ παραστάσεις του εἶναι σύνολα, δὲν εἶναι ρεσιτάλ. Ὁ ἴδιος — θαυμαστὸς Δὸν Ζουὰν — παίζει τὸν βασιληά, ρόλο τρίτης τάξεως, στὸν «Σίντ», κ' ἡ πρωταγωνίστρια τοῦ «Ρουῒ Μπλὰς» παίζει ἕνα ρόλο ἔσχατης κατηγορίας στὸν «Δὸν Ζουάν». Κατεβαίνει στὸ λαὸ ὁ Βιλάρ, ἀλλὰ κατεβαίνει πάνοπλος: μὲ τὰ μεγάλα του ἔργα μὲ τὰ ἄρτια σύνολά του, μὲ τὸ βαθὺ σεβασμὸ ποὺ ἁρμόζει σ' ἕναν τέτοιο ἀποδέκτη. Στὴν πνευματικὴ Ἱστορία τοῦ τόπου του ἔχει πάρει κιόλας μιὰ θέση ἐξέχουσα, τιμητική. Θὰ μοῦ πῆτε ἴσως: ἔχει πλάτες, τὸ κράτος του τὸν στηρίζει. Οὔτε λόγος. Πῶς ὅμως τὴν πῆρε αὐτὴ τὴ θέση; Μὲ τὴν προκαταβολὴ τῆς αὐτοθυσίας του, μὲ τὸ θάρρος μιᾶς ἀρχικὰ ριψοκίνδυνης πρωτοβουλίας. Μὲ τὶς ὑγιεῖς ἀρχές του. Θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει προσχωρήσει στὸ θέατρο τῶν βουλεβάρτων ἢ καὶ νὰ ἱδρύσει ὁ ἴδιος ἕνα τέτοιο θέατρο. Νὰ γίνει ἔμπορος τῶν ἱκανοτήτων του, «βεντέττα» πολυτελείας. Δὲν τὸ ἔκανε. Προτίμησε νὰ γίνει ἡγέτης.

Εἶχε τὸ θάρρος — καὶ τὴν ἱκανότητα — νὰ γίνει. Εὖχε του.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS · MDCCCLXXXI

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 4/V/1955

1619118-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ...

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Δὲν εἶναι μόνο γιὰ τοὺς τραυματισμένους ἀπὸ τὴ ζωὴ ἕνας στοργικός, ἕνας πολύτιμος σύντροφος, τὸ καλὸ βιβλίο. Εἶναι καὶ γιὰ ὅλους τοὺς ὁπωσδήποτε ταλαιπωρημένους. Καὶ ποιὸς δὲν εἶναι σήμερα! Τὸ ἀφηγηματικὸ κείμενο ἰδιαίτερα, τὸ ἔργο φαντασίας, σὲ προσκαλεῖ σ' ἕνα μεθυστικὸ ταξίδι. Τὸ ἀνοίγεις καὶ δὲν ξέρεις ποὺ θὰ σὲ πάει, τί πανοράματα θὰ ξετυλίξει στὴν ἐσωτερική σου ὅραση, μὲ ποιοὺς ἀνθρώπους θὰ σὲ γνωρίσει. Κάθε του σελίδα μπορεῖ νὰ εἶναι κι' ἕνα ξάφνιασμα ὀνείρου, λαχταριστὸ ἀπρόοπτο. Νὰ ἡ μεγάλη γοητεία: Ὅτι περιμένεις σὲ κάθε βῆμα τὸ ἀπρόοπτο—αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ βιβλίου. Τὸ ἀπρόοπτο, σὰν ἀπρόοπτο, μπορεῖ ποτὲ νὰ μὴν ἔρθει. Τί σημαίνει! Τὸ περίμενες, πιανόταν ἡ ἀνάσα σου στὴν προσδοκία πὼς θὰ προβάλει, ἔζησες μιὰν ὥρα ἐρωτικῆς ἀπαντοχῆς. Ὅπως ξέρουμε, ἡ πιὸ παρθενικὴ μαγεία τοῦ ταξιδιοῦ, συντελεῖται τὴν ὥρα τοῦ ξεκινήματος. Ξεκίνημα λοιπὸν γιὰ ταξίδι τὸ βιβλίο, ἐκπληρώνει καὶ μόνο μὲ τὴν ὕπαρξή του τὸν κυριότερο προορισμό του: Εἶναι μιὰ ἐωθινὴ ὑπόσχεση.

Νὰ γιατὶ ἀναρωτιέμαι συχνὰ ποῦ τείνει ἡ μοντερνιστικὴ προσπάθεια νὰ διαλυθεῖ ὁ ἀφηγηματικὸς ρυθμός, ἡ σύνθεση, ὁ εἱρμός, στὰ κείμενα μερικῶν πεζογράφων — νεοσσῶν κατὰ κανόνα — τοῦ καιροῦ μας. Σὲ μερικὰ ἀπ' αὐτά, μαντεύει κανεὶς τὴν πρόθεση—τήν, ἀλλοίμονο, πολὺ ὑπογραμμισμένη γιὰ νὰ εἶναι πειστική—ν' ἀντικατασταθεῖ ἡ μαγεία ποὺ ξέραμε, μὲ μιὰν ἄλλη μαγεία. Ποιὸς θὰ εἶχε σὲ τοῦτο ἀντίρρηση; Κάθε καινούργιο ρῖγος εἶναι εὐπρόσδεκτο. Τὸ κακὸ μόνον εἶναι ὅτι, ἡ διάλυση αὐτή, ἀπομένει ἁπλούστατα διάλυση· τὰ ἐξαρθρωμένα μέλη μένουν ἐξαρθρωμένα· κι' ὁ ἀποδιοργανωμένος ἀφηγηματικὸς λόγος ἀντὶ νὰ τελειοποιηθεῖ μὲ τὴν ἐλλειπτικότητα, ποὺ διεγείρει τὴ φαντασία καὶ δίνει ἐνεργητικὸ ρόλο στὸν ἀναγνώστη, καταντάει ψέλλισμα ἀκατανόητο, ἀσυνάρτητο, ἀποκαρδιωτικό. Μοῦ ἔτυχε συχνά, ἀπὸ ὑπερβολικὴ εὐσυνειδησία, νὰ βάλω τὰ δυνατά μου καὶ ν' ἀποκρυπτογραφήσω τὸ νόημα ἢ τὴν πρόθεση τῆς ὑποβολῆς ποὺ κρυβόταν πίσω στοὺς γρίφους καὶ τὰ νεφελώματα μερικῶν τέτοιων συγγραφέων. Ἀνεκάλυψα μὲ ἀγανάκτηση πὼς τὸ εὖ-

18-2.

ρημα δὲν ἄξιζε τὸν κόπο. Εἶχα κάνει ἰδρωκοπημένες ἀνασκαφὲς γιὰ νὰ ἐρῶ στὸ τέλος ἕνα σκουριασμένο πηρούνι!

Εἶναι ἀξιοσημείωτο πὼς κανένας ἀπὸ τοὺς ἀληθινὰ πρώτης γραμμῆς πεζογράφους—ξένους καὶ δικούς μας—δὲν καταφεύγει σὲ τέτοια μέσα γιὰ νὰ ἐπιβάλει τὴν τέχνη του. Σ' ὅλους τους ὑπάρχει κάτι τὸ πολὺ τίμιο, τὸ ἄμεσο, τὸ ἁπλό. Ἁπλὸ δὲν σημαίνει κι' εὔκολο. Σημαίνει δυσκολίες τρομαχτικές ποὺ ὑπερνικήθηκαν πρίν, κρυφά, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ συγγραφέα, γιὰ χάρη τοῦ ἀναγνώστη του. Στὸν γνήσιο καλλιτέχνη ὑπάρχει πάντα μιὰ μεγάλη δόση γενναιοδωρίας, ἱπποτισμοῦ: Ὁ ἀληθινός του μόχθος μένει κρυφός, περιορισμένος στὸν κύκλο τοῦ ἐρημικοῦ του ἐργαστηρίου. Ἐκεῖ δίνει τὴ μάχη του μὲ τὸ λόγο, μὲ τὴ δύστροπη ἔκφραση, μὲ τὴν ἀσύλληπτη μορφή, γιὰ νὰ τὴν καθηλώσει ἐπιτέλους ἄρτια, τελειωμένη. Τὸ ἔργο ποὺ θὰ βγεῖ ἀπὸ ἕναν τέτοιον ἀγῶνα, δὲν πρέπει νὰ ἔχει πάνω του κανένα ἀπὸ τὰ σημάδια τῆς ὠμῆς προσπάθειας, τῆς πάλης μὲ τὴν ὕλη, ὅπως καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ φανερώνει τὸ σκελετὸ τῆς σκαλωσιᾶς. Πρέπει νὰ ἔχει στὴ στάση του τὴν κομψότητα καὶ τὴν ἄνεση τοῦ πνευματικοῦ θριάμβου. Μόνο τότε, ὅταν δηλαδὴ ἡ ὄψη του εἶναι γεμάτη προσήνεια, μπορεῖ νὰ μᾶς γίνει ὅσο ἐλκυστικὸ χρειάζεται γιὰ νὰ ἐναρμονιστοῦμε μαζί του. Ἡ τέχνη εἶναι πάντα μιὰ μουσικὴ ποὺ μᾶς συνεπαίρνει στὰ θερμά, μυρωμένα της κύματα. Ἐκπληρώνει ἔτσι μιὰν ὕψιστα ἀνθρώπινη ἀποστολή.

Τὴν ἀποστολὴ νὰ ζήσουμε σὲ μιὰ διάσταση ἔξω ἀπὸ τὶς τυπικές, μηχανικές, ὑποδουλωτικὲς τοῦ ἐπιβεβλημένου στὸν καθένα μας βίου. Σὲ μιὰ διάσταση ποὺ τὴ δίψα της τὴν ἔχουμε μέσα μας, ἄγνωστο πῶς. Ἀπὸ τὸ παραμύθι τοῦ μικροῦ παιδιοῦ ὡς τὸ βιβλίο τοῦ ὥριμου ἀνθρώπου, ἀπὸ τοὺς μύθους τῶν πρωτογόνων ὡς τὰ μνημειώδη ἔργα τῶν νεωτέρων καιρῶν, ἡ ἴδια λαχτάρα περνάει, ἐπίμονη, ἀκατάλυτη. Γι' αὐτὸ κι' ἀπορεῖ κανεὶς ὅταν βλέπει καμμιὰ φορὰ μερικοὺς ἀνίδεους ν' ἀμφισβητοῦν τὴ σοβαρότητά της, ἢ ὅταν, γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τάχα τὴ σημασία της, ζητᾶνε νὰ τὴν ἀντικαταστήσουν μὲ ἄλλες ἐπιδιώξεις, «πρακτικές». Σάμπως τὸ ἔργο τέχνης — καλλίτερα ἂς ποῦμε: τὸ ἔργο τοῦ κάλλους — νὰ μὴν εἴταν αὐτὸ τὸ ἴδιο ἀναγκαῖο. Σάμπως νὰ ἔπρεπε νὰ ἐκπληρώνει κι' ἄλλη ἀποστολή, δίπλα στὴ δική του. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ δῶρο νὰ δημιουργεῖ ὁμορφιὰ ὅπως τὸ ἔχει κ' ἡ Φύση, ποὺ τοῦ προσφέρει τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ ὑποδείγματα. Φανταζόσαστε τώρα ἕνα τριαντάφυλλο ποὺ θὰ εἶχε κι' ἄλλη «πρακτικὴ» σκοπιμότητα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δική του; Ἕνα τριαντάφυλλο, λόγου χάρη, ποὺ ὅταν θὰ τὸ μυρίζατε, θὰ εἶχε τὴν ἰδιότητα νὰ σᾶς θεραπεύει καὶ τὸ κόψιμο; Νά τὸ «διδακτικὸ» ἢ καὶ «στρατευμένο» ἔργο τέχνης.

Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ λοιπὸν τὰ πρακτικῆς ὠφέλειας, κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη τὰ γριφώδη ἔργα. Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς Συμπληγάδες ἔχει νὰ πορευτεῖ ἡ ἀφηγηματικὴ τέχνη τοῦ καιροῦ μας. Τί τὸ παράδοξο ἂν παραπαίει; Καὶ τί τὸ παράδοξο ἂν, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἡ μόδα τῶν γρίφων περνάει καὶ ἡ ζωὴ τῶν προγραμματικῶν ἔργων τελειώνει μὲ τὴν ἀνάγκη ποὺ τὰ προκάλεσε; Ξαναγυρίζουμε ἔτσι, καὶ ξαναγυρίζουν κ' οἱ γνήσιοι συγγραφεῖς, στὰ ὀρθόδοξα ἔργα. Ὄχι μ' ἕνα βῆμα πρὸς τὰ πίσω. Μ' ἕνα βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρός, ὅταν τὸ ἔδαφος εἶναι στέρεο. Μ' ἕνα πλάγιο ὅταν οἱ καιροὶ ὑπαγορεύουν ἄλλες κατευθύνσεις. Κανένας σοβαρὸς ἄνθρωπος δὲν καταπιάνεται ν' ἀνανεώσει τὶς μορφὲς μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ καινοτομήσει. Λέει αὐτὸ ποὺ ἔχει νὰ πεῖ, κι' ἂν καταφέρει νὰ τὸ πεῖ μὲ τὸν προσωπικό του τρόπο, τότε καὶ καινοτόμησε καὶ δικαιώθηκε.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΟΕΝΟΥ ΦΙΛΑΓΦΙΟΣ
MDCCCLXXXI

„Τό Βῆμα"

Τετάρτη 11/V/1955

1612119-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΤΑ ΟΡΦΑΝΑ ΝΙΑΤΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Κάποτε τὸ ἔνστικτο μᾶς εἰδοποιεῖ μὲ πολὺ περισσότερη ἀσφάλεια παρ' ὅσο ἡ γνώση. Δὲν ξέρω, μὰ σ' ἕνα τέτοιας λογῆς ἔνστικτο μοῦ φαίνεται πὼς πρέπει ν' ἀποδώσω τὶς παρήγορες ἐλπίδες ποὺ μοῦ προκαλεῖ ἡ σημερινὴ νιότη. Ἡ νιότη αὐτὴ ἡ συκοφαντημένη, ἡ προπηλακισμένη. Ἡ νιότη ἡ «ἀγράμματη»—ὅπως τὴ λένε—ἡ ἀπειθάρχητη, ἔστω, ἡ τολμηρή.

Τόλμη δὲν θὰ πεῖ πάντοτε κι' ἀρετή. Μπορεῖ ὅμως νὰ εἶναι μιὰ ἀρχὴ ἀρετῆς, ἰδίως στὰ νεανικὰ χρόνια. Συγκρίνω κάποιες ματιές, παλιὲς καὶ καινούργιες. Οἱ παλιές, ποὺ ἀνάγονται ἐκεῖ στὰ πρῶτα μεσοπολεμικὰ χρόνια, ἔχουν συχνὰ κάτι τὸ θαμπό, τὸ χαῦνο, τὸ ἀμφίρροπο ἢ τὸ δαρμένο, τὸ ὑποκριτικό. Θολώσανε μέσα στοὺς καπνοὺς τῶν καφενείων, στὴν πρέφα, στὸν ἀτελεσφόρητο ἐρωτισμό, στὶς στεῖρες χίμαιρες, στὸ νοσηρὸ ξάφνιασμα μπροστὰ στὴν πατρικὴ ἢ τὴ δασκαλικὴ βίτσα. Οἱ καινούργιες εἶναι ὁλόϊσιες, γυμνές, ἀλύγιστες. Ψυχρὲς κάποτε σὰ λεπίδες. Δὲν τοὺς λείπει ὡστόσο ἡ ὁμορφιὰ τοῦ θάρρους, κάποια αὐτοπεποίθηση ποὺ τεντώνεται σὰν ἀπόλουτρο ἐφηβικὸ κορμί, κι' ἂς προκαλεῖ κάποτε, σ' ἐμᾶς τοὺς πρεσβύτερους, μιὰν ἐντύπωση ἐνοχλημένη.

Ἐκοίταζα προχτὲς μιὰν ὁμάδα νέους, ἐκεῖ γύρω στὰ τελευταῖα γυμνασιακὰ καὶ τὰ πρῶτα πανεπιστημιακὰ χρόνια, ποὺ ζύγωσε κάποιον πρεσβύτερό της γιὰ νὰ τὸν ρωτήσει μερικὰ πράγματα. Ἄκουγε τὶς ἀπαντήσεις του μὲ προσοχὴ ἀλλὰ καὶ διετύπωνε τὶς γνῶμες της μὲ παρρησία. Ὑπάρχουν πρεσβύτεροι ποὺ κάθε διατύπωση γνώμης, τὴ θεωροῦν αὐθάδεια. Ἀλλοίμονο πιὰ ἂν εἶναι καὶ διαφωνία! Τοὺς λυπᾶμαι τοὺς πανικόβλητους αὐτοὺς «φτασμένους». Ὀχυρώνονται πίσω ἀπὸ τὴν κατὰ τεκμήριο αὐθεντία τους μὲ μιὰν ἀδιαλλαξία, μιὰν ἐπισημότητα ποὺ δύσκολα κρύβει τὸ βαθύτερο αἴσθημα ἀνασφαλείας τους. Λείπει ἀπὸ τ' ἀπολιθώματα αὐτὰ ὄχι μόνον ἡ κατανόηση, ἡ μακροθυμία τοῦ ἀληθινὰ ὥριμου ἀνθρώπου. Τοὺς λείπει καὶ τὸ θάρρος νὰ χαροῦν τὴν ἀντίρρηση σὰν εὐγενικὸ ἄθλημα, γεμᾶτο ἀπρόο-

19-2.

πτα, ἀστραπές ἱκανὲς νὰ φωτίσουν ξαφνικὰ νέες ἀπόψεις. Οἱ νέοι, φέρνοντας μαζί τους μιὰ καινούργια στάση ἀπέναντι στὴ ζωὴ—ἀποτέλεσμα παραγόντων ἱστορικῶν, κοινωνικῶν, βιολογικῶν—ἔχουν τὸ προτέρημα ὄχι μόνο ν' ἀνανεώνουν τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ θέματα τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ νὰ μᾶς τὸν δείχνουν μέσα ἀπὸ πρίσματα ἀνυποψίαστα. Κι' ὅταν ἀκόμα δὲν μᾶς λένε κάτι ὁλοκληρωμένο, ἀποκαλυπτικό, κι' ὅταν ἀκόμα ψελλίζουν, μποροῦν νὰ μᾶς βοηθήσουν ὥστε ἐ μ ε ῖ ς ν' ἀναβλέψουμε. Αὐτὸ ὑπὸ τὸν ὅρο πὼς δὲν θὰ ἔχουμε ἀγκυροβολήσει ἀμετακίνητα σὲ τελεσίδικες ἀπόψεις. Ἀλλὰ κι' ἂν ἀκόμα ἔχουμε δημιουργήσει ἀρχές, πεποιθήσεις, τὶ εὐγενικότερο ἀπὸ τὸ νὰ τὶς γονιμοποιοῦμε μὲ μιὰν ἀδιάκοπη διαφωτιστικὴ ἐξόρμηση, ἀντὶ νὰ ἔχουμε τὴν ἀξίωση νὰ τὶς ἐπιβάλλουμε ἀναντίρρητα, δογματικά. Δὲν μοῦ ἔτυχε ποτὲ νὰ ἐπικαλεστῶ τὴν κατανόηση τῶν νέων χωρὶς νὰ τὴ συναντήσω. Ἕνα μόνο μοῦ φαίνεται πὼς ἀπεχθάνονται—κι' ἔχουνε δίκηο: Τὴν ἀδιαφορία γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς γνώμης τους, τὴν προεξόφληση τῆς ὑποταγῆς τους στὴν ξένη γνώμη.

Καὶ τὰ νιάτα αὐτά, τὰ σπαρταριστά, τὰ δοκιμασμένα ἀπὸ τὶς ἀθλιότητες τοῦ σημερινοῦ κόσμου κι' ὅμως ἀκατάβλητα, μένουν ἀκαθοδήγητα. Τὶ νὰ σᾶς κάνει μονάχα ἡ τυπική, ἡ πρώϊμη ἀγωγὴ ποὺ δίνει τὸ σχολεῖο; Τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς καὶ τῶν καιρῶν μας εἶναι ἀτιθάσσευτα. Ξεπερνᾶνε κατὰ πολὺ τὸ ἀνάστημα τῆς δασκαλικῆς ἕδρας καὶ τῆς καθιερωμένης ἠθικῆς. Κάθε μέρα, ἡ κοινωνικὴ ζωὴ καλεῖ σὲ νέες ἐπαληθεύσεις. Ἡ ὄψη τῆς πραγματικότητος ἀλλοιώνεται, ξεφεύγει ἀπὸ τὸν ἔλεγχό μας, κενὰ τεράστια ἀνοίγονται στὸ κάθε βῆμα, ποὺ ζητᾶνε ἄμεση συμπλήρωση, ἀπαντήσεις, γιὰ νὰ μὴ μείνεις μετέωρος, παραζαλισμένος, ἢ νὰ μὴ γκρεμιστεῖς.

Ποιοὶ εἶναι οἱ ὁδηγοὶ συνειδήσεων τοῦ καιροῦ μας; Οὐσιαστικὰ οἱ ἴδιοι μὲ τοῦ περασμένου αἰῶνα ἢ μὲ τὶς αὐγὲς τοῦ τωρινοῦ. Προσέξετε ὅμως τὶ γίνεται: Οἱ ἐπικρατέστεροι ὁδηγοί, αὐτοὶ ποὺ οἱ θεωρίες τους πήρανε στὸ μεταξὺ πλάτος κι' ἀντικειμενικὴ ὑπόσταση, ἔχουν πάθει τὴ μοιραία ἐκείνη φθορὰ ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἀναμέτρηση μὲ τὴν πραγματικότητα. Ἰσχυροὶ στὴν πράξη, μηχανισμοὶ ἐξαπολυμένοι, ἔχουν στὴν οὐσία ξεπεραστεῖ ἀπὸ τὴν πορεία τῆς ζωῆς. Καὶ τὴν κάμψη αὐτή, τὴν ἐσωτερική, οἱ ὀξυδερκέστεροι τὴ βλέπουν. Ὅποιος δὲν τυφλώνεται ἀπὸ τὶς ἐπιφάσεις, μαντεύει, διαισθάνεται σ' ὅλη της τὴν ἔνταση τὴν ἀμηχανία τῆς σημερινῆς νιότης. Γιατὶ τὰ παιδιὰ — τὰ καλλίτερα — ζητᾶνε τοὺς ὁδηγούς τους πάντα ἔξω ἀπὸ τὸ σχολεῖο ἢ τὸ Πανεπιστήμιο, ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπίσημη καὶ τυποποιημένη ἡγεσία μὲ τὰ ἀποστειρωμένα της ἀποφθέγματα. Ζητᾶνε τοὺς ἀνθρώπους ποὺ συμπάσχουν μὲ τὸ παρὸν καὶ ποὺ ψυχανεμίζονται τὸ μέλλον. Στὶς ξένες χῶρες, τέτοιες μορφές, εἴταν ἕναν καιρὸ ὁ Νίτσε, ὁ Πεγκύ, ὁ Ζωρές, ὁ Μπέρξον, σὲ πρόσφατα ἀκόμα χρόνια, ἂν καὶ σὲ περιορισμένη ἔκταση, ὁ Ζὶντ — ἀδιάφορο μὲ ποιὸν τρόπο κ' ἴσαμε ποιὸ βαθμὸ ἐπέδρασε ὁ καθένας τους. Ὁ καιρός μας, μολονότι τόσο ἔντονα στραμμένος στὴ θεωρητικὴ σκέψη, δὲν ἔχει δικούς του, προσωπικοὺς ὁδηγούς. Ἐκκαθαρίζει τὴν κληρονομιὰ τοῦ Μὰρξ ἢ παθαίνει καθυστερημένες ὑποτροπὲς νιτσεϊσμοῦ διεστραμμένου. Ἡ πιὸ διαφημισμένη φυσιογνωμία κοσμοθεωρητικοῦ στοχαστὴ τῆς ὥρας, ὁ Σάρτρ, μένει περισσότερο ἕνα ἀντικείμενο ἐκκεντρικῆς περιέργειας παρὰ διοχετευτὴς τοῦ θερμοῦ δυναμισμοῦ τῆς ὥρας.

Καλὰ—θὰ πεῖ κανεὶς—καὶ σὲ τί ὠφέλησαν οἱ πνευματικοὶ ὁδηγοὶ ποὺ ἀνέφερες πιὸ πάνω; Πόσο κοντήτερα στὴ λύση τοῦ προβλήματος τῆς ζωῆς μᾶς πήγανε τάχα; Ἂς ἀφήσουμε πιὰ ποὺ εἶναι παρμένοι στὴν τύχη, δίχως ὁμοιογένεια στὴν προέλευση ἢ στ' ἀποτελέσματα. Ὅλα αὐτὰ σωστά. Ἡ ἀποστολὴ ὅμως τῶν ὁδηγῶν δὲν εἶναι νὰ δώσουν μιὰ τελικὴ ἀπάντηση στὸ αἴνιγμα τοῦ κόσμου. Ἡ ἀποστολή τους εἶναι νὰ διατυπώνουν εὔγλωττα, ἐπιγραμματικὰ καὶ μ' εὐγενικὸ πάθος τὰ αἰτήματα μιᾶς γενιᾶς ἀνθρώπων. Νὰ μιλᾶνε μεγαλόφωνα γιὰ λογαριασμό της. Καὶ νὰ τῆς δίνουν τὴ λύτρωση πὼς ἀνέκρουσε τὸν προσωπικό της ὕμνο, ἕνα ἐμβατήριο.

Ἡ νιότη τοῦ καιροῦ μας, ἡ καλλίλίτερη, γεμάτη ἄλκιμη ὁρμή, βαδίζει ἀσύνταχτα, ἀποδιοργανωμένη. Οἱ πρεσβύτεροί της περιορίζονται νὰ τὴν κρίνουν, νὰ τὴν ἀποδοκιμάσουν ἢ νὰ τὴν ἐκμεταλλευτοῦν. Ἀνίκανοι νὰ συλλάβουν τὸ νόημα τῆς ἱστορικῆς ὥρας καὶ νὰ τὸ δαμάσουν, ἀναζητοῦν στοὺς ἀπογόνους τους εἴτε συνεχιστὲς τῶν ἁμαρτιῶν τους εἴτε πειραματόζωα τῆς λύσσας τους.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΑΡΙΑΣΘΕΝΟΥΙΟΛΟΥ
MDCCCLXXXI

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 18/V/955

1612120-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΔΙΧΩΣ ΟΔΗΓΟΥΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Θὰ κινδύνευε ἴσως νὰ θεωρηθεῖ αἰσθηματολογικὴ —ἢ τουλάχιστον ὑπερβολικὴ—ἡ διάθεση ποὺ μᾶς ἔκανε, τὴν περασμένη Τετάρτη, νὰ χαρακτηρίσουμε «ὀρφανὰ» τὰ νιάτα ποὺ δὲν ἔχουν πνευματικοὺς ὁδηγούς. Ὁδηγοὺς ὁλκῆς, μὲ κῦρος οἰκουμενικὸ—γιατὶ οἱ ἄλλοι, οἱ μικρότεροι, οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος, δὲν λείπουν. Κι' ὅμως τὸ λέμε ἀπερίφραστα: πιστεύουμε πώς, πραγματικά, μιὰ τέτοια ἔλλειψη, ἰσοδυναμεῖ μὲ ὀρφάνια. Ἂς ἀφήσουμε ὅτι, τέτοιους ὁδηγούς, τοὺς χρειάζονται ὅλες δίχως ἐξαίρεση οἱ ἡλικίες. Μὲ μιὰ μόνο διαφορά: Ὅτι οἱ ὥριμοι ἄνθρωποι, τοὺς ὁδηγούς τους ἔχουν τὴν εὐχέρεια νὰ τοὺς ἀναζητήσουν κι' ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς ἐποχῆς τους. Μποροῦνε, λόγου χάρη, νὰ στραφοῦν στοὺς κλασσικούς. Ἢ καὶ σὲ νεώτερους ἀκόμα, ἀλλὰ ὄχι ἀναγκαστικὰ σύγχρονους. Στοὺς ἠθολόγους, ἂς ποῦμε, τοῦ 18ου αἰῶνα. Γιὰ τὸν ὥριμο ἄνθρωπο, βλέπετε, ἡ ζωὴ παρουσιάζει μιὰν ἄποψη συνθετική, ὄχι στενὰ ἐξαρτημένη ἀπὸ τὶς εἰδικὲς συνθῆκες τοῦ καιροῦ του. Ἕνας στοχαστής, ἕνα ἀπόφθεγμα, ἕνα καταστάλαγμα πείρας, ὁποτεδήποτε εἰπωμένο, εὔκολα ἀνάγεται ἀπὸ τὴν ὥριμη συνείδηση σὲ ἀλήθεια καθολική. Ὁ νέος ἄνθρωπος ὅμως, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ συνθήματα. Ἀπὸ προτάσεις ποὺ μέσα τους νὰ διοχετεύει τὸ δυναμισμό του. Ἡ δική του ἡ δίψα δὲν εἶναι νὰ διατυπώσει συμπεράσματα ἀπὸ τὴ ζωή, νὰ ταχτοποιήσει τὴ θέση του μαζί της ἀπολογιστικὰ καὶ νὰ ἠρεμήσει. Ἡ δίψα του εἶναι νὰ βρεῖ ἐκφραστικὸ ὄργανο σὲ μιὰν ἀγωνία ἐν δράσει, νὰ κάνει προβολές της ἐνεργητικὲς στὸ ἄμεσο ἢ τὸ ἀπώτερο μέλλον καὶ νὰ ἐπηρεάσει τὸν κόσμο, νὰ τὸν μεταμορφώσει, ἢ τουλάχιστον νὰ τὸ ἀποπειραθεῖ.

Ὁ ὥριμος ἄνθρωπος ἔχει τὴν τάση, κατὰ κανόνα, νὰ συνδιαλλαγεῖ μὲ τὸ φαινόμενο τοῦ κόσμου. Ἡ στάση του εἶναι παθητικὴ—χωρίς, ἐδῶ, ἡ παθητι-

κότης νὰ σημαίνει καὶ ἀδράνεια. Ἐγκαρτέρηση ἢ ἀρρενωπὴ ἐναρμόνιση μὲ τὴν ὠμὴ ἀλήθεια τῶν πραγμάτων, ἡ διαδικασία ποὺ γίνεται μέσα του εἶναι μιὰ βαθμιαία, λυτρωτικὴ ἀποπνευμάτωση τῆς πείρας. Στὸ νέον ἄνθρωπο, ἄλλη μορφὴ ἔχει ἡ ἀνάγκη: Ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐποφές, προστριβὲς καὶ συγκρούσεις μὲ τὴν πραγματικότητα, ν' ἀναπηδήσουν σπίθες, μόρια ἐνέργειας. Κ' οἱ σπίθες αὐτές, οἱ προορισμένες νὰ πυρπολήσουν τὴν πλάση, πυρπολοῦν πρῶτα τὸν ἴδιο τὸ νεανικὸ ἐγκέφαλο. Ἕνας ὀργασμὸς ἀδιάκοπος, ἀσίγαστος, συνεπαίρνει ἔτσι τὰ νιάτα. Τὰ κάνει νὰ ὑπαγορεύουν στὸν ἑαυτό τους καθήκοντα χιμαιρικὰ γιὰ τὴν ἀντίληψη τῶν πρεσβυτέρων, ποὺ ὅμως, εἴτε μᾶς ἀρέσουν εἴτε ὄχι, περιέχουν ὡστόσο μιὰν ὕψιστη ἀρετή: Συντηροῦν τὴν ἱκανότητα τὴν ἀνανεωτικὴ καὶ τὴν ἐξελικτικὴ τοῦ κόσμου, ἀναρριπίζουν τὴν ἀρχέγονη φλόγα—ἀφετηρία κάθε ζωῆς.

Φανταστεῖτε τώρα τὰ νιάτα αὐτὰ δίχως γλώσσα, δίχως ἐκφραστικὸ ὄργανο, ἀκρωτηριασμένα ἀπὸ τὸ κύριο μέσο νὰ ὑπάρξουν. Ἔτσι ὁλομόναχα, παρατημένα στὸν ἑαυτό τους, ἀναβράζουν, τρεκλίζουν, ψαχουλεύουν γύρω ἀνήσυχα, καὶ βγάζουν ἀπὸ τὸ στόμα τους θλιβεροὺς ἤχους, ὅπως ἑνὸς μουγκοῦ. Δὲν εἶναι εὔκολο, δὲν εἶναι φυσικό, νὰ βροῦνε μονάχα τους τὶς φράσεις ποὺ τοὺς χρειάζονται, τὰ ἐπιγράμματα ποὺ συνοψίζουν, τὰ σύμβολα ποὺ ἐνθουσιάζουν. Κάποιος πρεσβύτερος, χρισμένος ὅμως ἀπὸ τὴ Φύση μὲ τὸ μῦρο τῆς ἰδιοφυΐας, πρέπει νὰ βρεθεῖ καὶ νὰ τοὺς τὰ προσφέρει. Κι' ὁ πρεσβύτερος αὐτὸς νὰ μὴν εἶναι κανένας ἀπὸ τοὺς βαρυεστησμένους ἐκείνους σοφοὺς ποὺ πλάθουν θεωρίες καθὼς τὸ γερασμένο ἄλογο ἀλέθει στὸ στόμα του, νυστάζοντας, τὸ σανό. Νὰ εἶναι χτυπημένος ἀπὸ τὴν ἀχτίδα μιᾶς θείας τρέλλας, νὰ ἔχει ἔρθει στὸν κόσμο ὥριμος μαζὶ κι' ἀδιόρθωτος, μὲ τὴ νιότη του ἰσόβια, μετεωρισμένη, ὅπως εἶναι ὁ ἀληθινὸς ποιητής. Ὄχι ὁ στιχοπλόκος, ὁ σαλιάρης ὑμνητὴς τῶν θηλυκῶν θελγήτρων. Ὁ ὁραματιστής, ὁ συμπυκνωτὴς μιᾶς πραγματικότητος ἀνώτερης ἀπὸ τὴν πραγματική, γιατὶ τὴν περιέχει καὶ τὴ διαστέλλει.

Νὰ ὁ ὁδηγὸς ποὺ λείπει ἀπὸ τὰ σημερινὰ νιάτα. Τὰ βλέπει κανεὶς νὰ συνεχίζουν, κοπαδιαστά, πορεῖες ἀρχινισμένες· νὰ ρίχνονται σὲ ἀνοιγμένα βάραθρα δίχως τὸ βῆμα τους νὰ ἔχει τὴν ἐλαφρότητα, τὴν ὡραία χορευτικὴ ζάλη τοῦ διονυσιασμοῦ. Τὰ μέτωπά τους δὲν εἶναι στεφανωμένα μὲ κλήματα. Σέρνουνε πίσω τους τὴ βαρειὰ ἁλυσίδα τοῦ ὑπαγορευμένου χρέους, κληρονομιὰ ἀχάριστη κι' ἐξανδραποδιστική. Ὅσοι τὴν ἀρνιόνται καὶ ξεκόβουν, μοιάζουν ἀναίσθητοι, λιποτάχτες. Οἱ ἄλλοι, τοξινώνονται συστηματικὰ ἀπὸ ἀρρώστιες ποὺ δὲν εἶναι δικές τους. Ἀκολουθοῦν δρόμους ποὺ δὲν τοὺς διάλεξαν. Δὲν ἔχουν οὔτε τὴ χάρη—καὶ τὴ χαρὰ — τῆς δημιουργίας, γιατὶ στὰ πρόσωπα, στὶς μορφὲς τῶν ἀνθρώπων ποὺ σχεδίασαν τὸ σημερινὸν κόσμο δὲν ἔχουν προβάλει τὴ δική τους, προσωπικὴ λάμψη. Τοὺς καταδικάσαμε νὰ εἶναι οὐραγοί, ἐνῶ θἄπρεπε νὰ εἶναι πρωτοπόροι.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΡΑΦΙΑΣΦΙΛΟΥ
ΘΕΝΟΥ
MDCCCLXXXI

„Τό Βῆμα"
Τετάρτη 25/V/955

1612121-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΚΑΤΑΔΡΟΜΗ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Στὴ διαδρομὴ αὐτή, ποὺ πρόκειται νὰ βαστήξει πενηνταδύο ὧρες καὶ βαστάει ἑξηντατέσσαρες, τὸ πρῶτο χαμόγελο ποὺ μᾶς ἔρχεται ἀπ' ἔξω εἶναι τὸ ξημέρωμα κοντὰ στὴν Αὐστρία. Οἱ ὄχθες τοῦ Σαύου, μετὰ τὴ Λουμπλιάνα, ἔχουν κιόλας μιὰν εὐγένεια, μιὰν ὁμορφιὰ ἰδανική. Ἔτσι ὅμως καὶ πέρασες τὸ Ρόζεμπαχ, νιώθεις ξαφνικά, ἀγουροξύπνητος καθὼς εἶσαι, πὼς μεταφέρθηκες σ' ἄλλο παράλληλο τῆς Γῆς. Τὸ παχὺ φῶς τοῦ νότου, ἄφησε τὴ θέση του σ' ἕνα διάφεγγο, φιλτραρισμένο ἀντιλάμπισμα, ποὺ ἔρχεται δὲν ξέρεις ἀπὸ ποῦ. Τὸ τοπίο ἄλλαξε ὕφος. Εἶναι τώρα τὰ νερὰ ποὺ κυλᾶνε σταχτογάλανα, πρόθυμα, φουσκωμένα, τὰ ἔλατα ποὺ ὀρθώνονται μὲ σπαθωτὴ σβελτοσύνη· κι' ἐκεῖ, στὸ βάθος τοῦ ὁρίζοντα, πέρα, μιὰ ὀδοντωτὴ βουνοσειρὰ ὀνείρου, μὲ τὶς πλαγιές της χιονισμένες, ποὺ δὲν ἀκουμπᾶνε οὔτε ἀκραγγίζουν στὴ γῆ. Μετεωρίζονται, οἱ βάσεις λυώνουν σὲ γαλανὴ ὁμίχλη: Οἱ βαυαρικὲς Ἄλπεις.

Τὶ εὐλογία αὐτὴ τοῦ αὐστριακοῦ τοπίου! Χώρα γλυκειά, τραγουδιστὴ καὶ τρισχαριτωμένη, κατορθώνει τὶς πιὸ δραματικὲς ἐξάρσεις τῶν στοιχείων νὰ τὶς μεταλλάζει σὲ ζωγραφιὰ ρωμαντική, παραμύθι γεμᾶτο φαντασία, λυρικὴ παράκρουση. Οἱ γρανιτικὲς βουνοκορφὲς ἂς ζυγιάζονται μεσούρανα, τὰ νερὰ ἂς ρίχνονται ἐξαλλα σὲ καταρράχτες, οἱ δασωμένες πλαγιὲς ἂς κατρακυλᾶνε βουΐζοντας στὸ πρωϊνὸ ἀγέρι. Ἕνα σπίτι κουκλίστικο ἐκεῖ, μὲ κόκκινη μυτερὴ στέγη, ὁ δρόμος ποὺ κολπώνεται ἀγκαλιάζοντας ἐρωτικὰ τὸ δάσος, ἡ κατάξανθη παιδούλα μὲ τὴ δίδυμη πλεξούδα τῆς Γκραῖτχεν καὶ τὸ κόκκινο φιογκάκι κλαρωμένο πάνω της σὰν ἀνάλαφρη πεταλούδα, ὅλ' αὐτὰ μαζί, καὶ δὲν ξέρω τὶ ἄλλο, κάνουνε τὴ χώρα τούτη ποὺ περνᾶμε νὰ μοιάζει μὲ σκηνογραφία ἐμψυχωμένη ἢ μ' ἐκεῖνα τ' ἁγιοβασιλιάτικα παιχνίδια ποὺ εἶναι μικρογραφίες ἀπὸ τοπία ἀπρόσιτα, ἀνύπαρχτα σὰν τὴν ἀπόλυτη καὶ σταθερὴ εὐτυχία.

Δυὸ μερόνυχτα τώρα μᾶς τρώει ἡ ἔγνοια: Προφταίνουμε; δὲν προφταίνουμε; Ξεκινήσαμε ἑξῆντα ἄνθρωποι γιὰ ἕνα σκοπό, μιὰ καλλιτεχνικὴ μάχη, κ' ἡ ἔκβασή της δὲν κρέμεται μόνον ἀπὸ τὸ ζῆλο μας καὶ τὶς δυνατότητές μας. Κρέμεται κι' ἀπὸ τὸν ὑλικὸ χρόνο, τὰ τεχνικὰ δεδομένα ποὺ ἀκόμα δὲν τ' ἀγγίξαμε, τὶς ἐνδεχόμενες νέες καθυστερή-

σεις τῆς ἀμαξοστοιχίας. Ἔχουμε χάσει κι' ὅλας εἰκοσιτέσσαρες ὧρες, ἀπὸ μιὰν ἐκτροχίαση ἐμπορικοῦ συρμοῦ ποὺ μᾶς ἔφραξε τὸ δρόμο ἀνάμεσα στὴ Νίσσα καὶ τὸ Βελιγράδι. Τί θὰ γίνει ἂν ἀντὶ νὰ φτάσουμε στὸ Μάϊντς—τελευταῖο σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τοῦ προορισμοῦ μας—στὴ μισὴ μετὰ τὰ μεσάνυχτα, φτάσουμε στὶς δύο ἢ στὶς τρεῖς τὸ πρωΐ; Ἡ ἀμέσως ἐρχόμενη μέρα δὲν μπορεῖ νὰ πάει χαμένη. Στὴν ἀνάγκη, θὰ πρέπει ἀπὸ τὰ λεωφορεῖα νὰ τραβήξουμε ὁλοΐσια γιὰ τὸ θέατρο. Καὶ τὸ ἴδιο βράδι, πρεμιέρα. Εἶναι μερικὰ πράματα, μερικοὶ ἄθλοι ποὺ μᾶς προτείνει κάποτε ἡ Μοῖρα, ἀνώτεροι, ἀτιθάσσευτοι ἀπὸ κάθε καλὴ θέληση. Μόνο πού, καὶ τότε ἀκόμα, δὲν πρέπει νὰ τὸ βάζεις κάτω. Σφίγγεις τὰ δόντα καὶ χυμᾶς. Αὐτὸς λοιπὸν θὰ εἶναι ὁ ρόλος μας καὶ τώρα...

Ὅμως αὐτὸ τὸ τοπίο ποὺ ξετυλίγεται σήμερα ἔξω, ζερβόδεξά μας, τὸ χαμόγελο τοῦ κόσμου, ἡ εὐλογία τῆς γῆς, ἁπλώνουν κάτι σὰν μπάλωμο, ποὺ μᾶς γαληνεύει. Τὸ Τυρόλο μᾶς ὑποδέχεται μὲ τὸ αἰώνιο τραγούδι του. Ἐδῶ, οἱ βουνοκαρφές, τὰ ποτάμια, οἱ γέφυρες, τὰ δάση, θαρεῖς πὼς δὲν στέκονται παραδομένα στὴν ἀρχέγονη ἀδράνεια τῆς ὕλης. Ἀνάλαφρα, ἀδιόρατα, χορεύουν χεροπιασμένα, μέσα σ' ἕναν ἀέρα ἀπὸ διαμαντένιο φῶς καὶ παρθενικὰ μῦρα. Ἡ ἡμέρα αὐτὴ ἡ γεμάτη ἔκσταση, εἶναι ἡ πρώτη μας ἀποζημίωση γιὰ τὴν ἀγωνία ποὺ μᾶς κυνηγάει. Ἀπόβραδο, ἔχουμε προσπεράσει καὶ τὴν τρίτη τούτη χώρα τῆς διαδρομῆς καί, πέρα ἀπὸ τὸ Ζάλτσμπουργκ, διασχίζουμε τώρα τρεχάτοι, τὴ Βαυαρία. Ὁ ἥλιος πιάνει νὰ γέρνει πάνω σὲ κάμπους ἐπίπεδους, βελουδωτούς, καὶ μέσα σ' ἀσάλευτα νερά, λίμνες ποὺ ἀντιλαμπίζουν φλογοκόκκινες σὰν πυρωμένες μεταλλικὲς πλάκες.

Νύχτα. Εἴμαστε μιὰ βολίδα κιτρινωπὰ φωτισμένη στὸ ἐσωτερικό της, ποὺ φεύγει σὰν τὸν ἄνεμο, λαχανιαστή. Ἀστράφτουν καὶ περνᾶνε σύνταχα ἔξω, πνιγμένα στὸ σκοτάδι, χωριά, πολιτεῖες, σταθμοί, παρουσίες ἀνεξακρίβωτες σὲ μιὰν ἔκταση ποὺ δὲν ἔχει πιὰ σχῆμα, χρῶμα, ὄγκο. Μεγαθήρια λουφασμένα, μὲ κάποια μάτια τους μονάχα φωτεινά, τὰ ἐργοστάσια τῆς Ρηνανίας σημαδεύουν τὴν ὕπαρξή τους μὲ φλόγινες ἐπιγραφὲς ἀπὸ ἀναλυωτό, ἀναμμένο χρῶμα, πράσινο, κόκκινο, κίτρινο. Τὰ σιδερικὰ τοῦ τραίνου, οἱ τροχοί, ἁλυσίδες, γάντζοι, κροταλίζουν ρυθμικὰ κι' ἀφηνιασμένα, πότε ἀντιβουΐζοντας σὰν ἔκρηξη ἀνάμεσα σὲ δυὸ μουράγια, πότε ἁπλώνοντας τὸ ἀγγομαχητό τους ὡς πέρα, στὴ νυχτωμένη ἐρημιὰ τῆς ἐξοχῆς. Ζυγώσανε τὰ μεσάνυχτα, πέρασαν, ὁ ἀέρας ἔχει ψυχράνει. Σιδεροτροχιὲς διπλές, τριπλές, διασταυρούμενες, κάποια φορτηγὰ βαγόνια ποὺ κοιμόνται σὰ σκουριασμένα, χτίρια τυφλά, σκοτεινά, ἀποθῆκες, ὅλα τὰ προάγγελα σημεῖα ἑνὸς σταθμοῦ. Εἴμαστε ἕτοιμοι, μὲ τὴ βαλίτσα στὸ χέρι. Ἀνασειστήκαμε, ἀφατινάξαμε τὸ ἀποκάρωμα τοῦ κόπου καὶ τῆς νύστας. Ὁ ρυθμὸς τῆς τρεχάλας ξάφνου καταπέφτει, τὰ σπίτια πληθαίνουν, ἕνα πλακόστρωτο—ἡ ἀποβάθρα—ἄρχισε νὰ ξετυλίγεται δίπλα μας. Φτάσαμε. Τὸ Μάϊντς.

Ὦ μνήμη! προδοτικὴ σὰν ἐρωμένη ἄστατη γιατὶ ξέρεις πόσο σ' ἀγαπᾶμε, τὶ θὰ συγκρατήσεις ἀπὸ τοῦτο τὸ ζαλιστικὸ πέρασμα; Τὴν εἰκόνα, θαρρῶ ἀπὸ κάποια μπουκετάκια σφιχτά, τοῦ ἀγροῦ, μὲ καρφωμένα καταμεσὶς δυὸ-τρία εὐαίσθητα ἐντελβάϊς, ποὺ τὰ πουλάγανε στοὺς σταθμοὺς τοῦ Τυρόλου κάποιες παιδοῦλες μὲ τὸν ἥλιο δεμένον στὰ πηχτά τους τὰ μαλλιὰ καὶ μὲ τὸ ἀνάβλεμμα τ' οὐρανοῦ στὰ γελαστά τους μάτια.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΚΟΡΣΕΔΕΣ · ΛΑΣΤΕΧ
Ε. ΣΤΑΜΑΤΙΟΥ
ΠΑΤΗΣΙΩΝ 8
ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ · ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α'2

ΤΖΙΠ καινουργὲς, ἀρίστης ἐμφανίσεως τοῦ ἐμπορίου· καὶ Ντότζ ἀεροδυναμικὴ, μὲ μοτὲρ καὶ ἐλαστικὰ καινούργια, πωλοῦνται ἐπειγόντως καὶ εἰς τιμὴν εὐκαιρίας. Τηλέφωνον 25.959.

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΟΣ - Μεταφραστὴς - Δακτυλογράφος Ἀγγλικῆς καὶ Γαλλικῆς γλώσσης μὲ πεῖραν καὶ ἱκανὰς συστάσεις, διαθέτει ἀπογευματινὰς ὥρας. Γράφατε Η. Θ. Α. ἐφημερὶς «ΤΑ ΝΕΑ».

ΑΜΕΡΙΚΑΝ SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS · MDCCCLXXXI ·

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 1/VI/955

16128/22-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΠΑΛΙΑ ΕΥΡΩΠΗ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἂν τύχει νὰ ἰδεῖς μόνο τὸ Βισμπάντεν καὶ τίποτ' ἄλλο, θὰ σχηματίσεις τὴν ἰδέα πὼς ἡ Γερμανία εἶναι ἕνας παράδεισος. Δὲν τὸ λέω γιὰ νὰ μειώσω τὴν ὀμορφιὰ ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχουν κι' ἄλλες πολιτεῖες αὐτῆς τῆς χώρας—ποὺ ἀσφαλῶς θὰ ἔχουν. Τὸ λέω σὲ σύγκριση μὲ τὴ Φραγκφούρτη, λόγου χάρη, τὴ γειτονικὴ στὸ Βισμπάντεν μεγάλη πολιτεία. Ἡ Φραγκφούρτη εἶναι ἀκρωτηριασμένη, παραμορφωμένη, τιμωρημένη, ἀπὸ ἐδῶ πέρασε ὁ πόλεμος. Τὰ καινούργια της χτίρια δὲν σὲ ἀποζημιώνουν γιὰ τὰ χαλάσματα, τὶς ἰσοπεδωμένες ἐκτάσεις, τὰ τραγικὰ οἰκόπεδα, ποὺ ἀνοίγονται σὰν πληγὲς κακοεπουλωμένες μπροστὰ στὰ μάτια σου. Τὰ καινούργια χτίρια, σὲ μοντέρνο ρυθμό, εἶναι δίχως ἱστορία, δίχως προσωπικότητα καὶ δίχως ἰθαγένεια, ὅπως ὅλες οἱ μοντέρνες οἰκοδομές. Δὲν κάνω—εἶναι αὐτονόητο—κριτικὴ τῆς νέας ἀρχιτεκτονικῆς· ξέρω πὼς κάθε αἰώνας ἀποτυπώνει στὴν ὕλη ποὺ ἐπεξεργάζεται τὸ ρυθμό του, καὶ πὼς ἡ ἱστορία, ἡ πατίνα τῆς μνήμης, κερδίζεται μὲ τὸν καιρό. Γιὰ τὴν ὥρα ὅμως, καὶ γιὰ μᾶς, ἡ ὄψη τῆς νέας Φραγκφούρτης δὲν ἔχει ἔμψυχη φυσιογνωμία. Ἔχει κίνηση, μηχανισμὸ ἀνανεωμένο, ζωντανό, ἐμπορικὸ σφρῖγος. Τὸ Βισμάντεν ἔχει ἀρχοντιὰ καὶ μνήμη.

Τί μνήμη; Τῆς παλιᾶς Εὐρώπης, αὐτῆς ποὺ, πρὶν ἀπὸ τὴ θύελλα, εἶχε σταθεῖ καύχημα καὶ παρηγοριὰ τοῦ ἀνθρώπου. Ὄχι δίχως ἁμαρτήματα, ὄχι δίχως ἀσυνέπειες, οὔτε λόγος! Ἀλλὰ μὲ κάποια πραότητα ἔτσι κι' ἀλλιῶς, μὲ κάποια ἥμερη, χνουδωτὴ διάθεση, ποὺ ἄφηνε περιθώρια στὴν ἀνάσα καὶ στὴ ρέμβη. Συμπαθῆστε με βλοσυροὶ ἀπόστολοι τῶν νέων καιρῶν γιὰ τὴ λέξη τούτη: ρέμβη. Ξέρω πὼς ἡ ἀφέλειά της φαίνεται καὶ βλάσφημη καὶ γελοία καὶ προκλητική. Μιᾶς κι' ἀποτόλμησα ὅμως τὴν πρόκληση, θὰ τὴν ὁλοκληρώσω: Μιὰ ζωὴ δίχως περιθώρια γιὰ ρέμβη, ἁπλούστατα δὲν εἶναι ζωή.

Τὸ Βισμπάντεν εἶναι ὁ τύπος τῆς παλιᾶς μικρῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτείας ποὺ ἀποθησαύρισε ἀργὰ ἀργά, στὸ μάκρος δυὸ αἰώνων, τοὺς εὐγενικοὺς τίτλους της. Ὄχι προνόμια δεσποτείας, δικαιώματα νὰ καταπιέζεις καὶ νὰ ἐπαίρεσαι. Προνόμια σὰν κι' αὐτὰ τὰ σεμνὰ ποὺ ἀφήνει ὁ Χρόνος, μικρές, λεπτε-

92-2.

πίλεπτα χαραγμένες ζάρες πάνω σ' ένα άρχοντικὸ πρόσωπο γριούλας, καὶ ποὺ τὸ κάνουν ἔτσι νὰ φαίνεται πιὸ ἤρεμο, πιὸ ὥριμο καὶ μαζὶ πιὸ κομψό. Ἡ γριούλα τούτη - δῶ ἔχει ὅλη τὴν πρόσχαρη διάθεση κι' ὅλη τὴ χάρη τοῦ καιροῦ ποὺ εἴτανε παιδούλα. Ὅλη τὴ φρεσκάδα θἄλεγα. Ἀνήκει σ' ἕναν καιρὸ ποὺ τὰ νιάτα εἶχανε, πραγματικά, φρεσκάδα. Ὁ βαρύγδουπος αἰώνας μας μὲ τὴν πυρωμένη ἀνάσα, πέρασε δίπλα της δίχως νὰ τὴν ἀγγίξει, τῆς ἔκανε τὴ χάρη νὰ τὴν περιφρονήσει, δυσανάλογη καθὼς τὴ βρῆκε γιὰ τὸ ἔξαλλο μεγαλεῖο του. Ζήτημα ἂν τῆς ἔχει ποδοπατήσει κάνα - δυὸ τετράγωνα. Κατὰ τ' ἄλλα, τὴν ἄφησε εὐτυχῶς ἀνέγγιχτη, ἂς ποῦμε παρθενική, μὲ τὸ γλυκὸ ξεθυμασμένο ἄρωμα ἀπὸ κάποιο μπουκετάκι ξερό, τοῦ 1860, καρφιτσωμένο στὸ νταντελλένιο της κορσὰζ καὶ μ' ἕνα ξάφνιασμα παιδιάστικου στὰ ψιχαλιστά της μάτια.

Ἀντίκρυ στὸ ξενοδοχεῖο μου, τὸ «Γκρύνερ Βάλντ», μόλις βγαίνεις, εἶναι μιὰ ὑπαίθρια ἀγορὰ ποὺ κάνει τὴ μικρὴ πλατεία λουλουδάτη. Κυράδες ἀγουροξύπνητες, μὲ τὸ ξανθὸ κοτσάκι τους σφιγμένο πάνω στὸ κεφάλι, περιδιαβάζουν ἀνάμεσα σὲ πράσινα λαχανικὰ καὶ σὲ κοκκινοκίτρινα ὀπωρικά. Τὸ Δημαρχεῖο, ἀριστερὰ — τὸ «Ράτχάους»—ὀρθώνει τὸ μνημειακὸ πλευρό του μ' ἔπαρση γέρου γυναικοκατακτητῆ οὐσσάρου ποὺ εἶναι ἕτοιμος, σὲ κάθε θρόϊσμα διαβατάρικης φούστας, νὰ στρίψει τὸ τσιγκελωτὸ μουστάκι του. Πιὸ πίσω, ἡ Μάρκτκίρχε, λογχίζει τὸν οὐρανὸ μὲ τὸ καμπαναριό της. Ὁλοκόκκινη, σὲ ἀπόχρωση τρυφεροῦ ρόδου, θαρεῖς πὼς ἔχει κρατήσει πάνω της τ' ἀντιφεγγίσματα, τὴν ἔξαψη, ἀπὸ δὲν ξέρω πόσα ἡλιοβασιλέμματα, ἑσπερινούς, κι' ἔγινε ἔτσι ἕνα μεγάλο, πέτρινο κι' ἀγκαθερὸ λουλούδι. Μιᾶς καὶ ξεμπουκάρεις ὅμως στὴ Βίλελμστράσσε, μιὰ νέα ὄψη τῆς πολιτείας σοῦ παρουσιάζεται. Ἐδῶ τὸ Βισμπάντεν βάζει τὰ κυριακάτικά του.

Εἶναι τώρα ἡ «Εὐρώπη», ἡ κοσμοπολιτικὴ λουτρόπολη, ἡ λάμψη καὶ ἡ φανταχτερὴ ἔξαψη μιᾶς μορφῆς βίου ἀνανεωμένης. Στὴ φαρδειὰ λεωφόρο, ἡ ματιά σου ἁπλώνεται ἄνετα, τανύζεται. Τὸ πάρκο, χλωροπράσινο, βαθύ, κρεμάει τοὺς δαντελλωτοὺς του ἴσκιους πάνω στὴν τεχνητὴ λίμνη. Κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ δρόμου, ἀραδιασμένα τὰ ὑπέρκομψα καταστήματα, παρατάσσουν τὶς προθῆκες τους γεμάτες πειρασμοὺς ὄχι μόνο γιὰ τὴν εὐάλωτη γυναικεία φιλαρέσκεια ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ ἀνύποπτο ἀκόμα μάτι τοῦ εὐαίσθητου στὰ θέλγητρα τοῦ Διαβόλου διαβάτη.

Στὰ μεγάλα κέντρα, τὸ Μπλούμ, τὸ Σαρόττι, οἱ κελνερίνες πηγαινοέρχονται ἀνάλαφρες, πεταλουδένιες, σερβίροντας γλυκά, ποτὰ καὶ χαμόγελα. Λάβαρα κιτρινοκόκκινα, κρεμασμένα σ' ὅλους τοὺς στύλους τῆς λεωφόρου, παφλάζουν ὡς πέρα πανηγυρικὰ—γιὰ τὸ φεστιβὰλ—ἀνεμίζονται σὰ μαλακὲς φλόγες. Τὸ Στάατστεάτερ πυργώνεται πέρα ἀπὸ τὸ πάρκο πελώριο, ἐπίσημο, βαρύ. Στὴν εἴσοδό του μπροστά, ξεκόβεται ἀνάμεσα στὶς φυλλωσιές, πάλλευκος, μαρμαρωμένος, ἔρημος μέσα στὴν ἀθανασία του, ὁ Σίλλερ.

Τοῦ χαμογελᾶμε ἀπὸ μακρυά, γιατὶ τὸν μαντέψαμε, τὸν ἀναγνωρίσαμε. Εἶναι τὸ λευκό, εἰρηνικὸ πνεῦμα μιᾶς Εὐρώπης ποὺ κάποτε ἔλαμφε καὶ τώρα ψυχομαχάει. Μέσα σ' ὅλο τοῦτο τὸν πανηγυρισμό, τὴν εὐφορία καὶ τὸ μεγαλεῖο, ἡ καρδιά μας δὲν ἡσυχάζει· κρυφοαλαφιάζεται. Ἔχει πικρὰ διδαχτεῖ, ξέρει πόσο εὔθραστο εἶναι τ' ὅραμα τῆς εἰρήνης. Καὶ τὸ μόνο της ἀντιστύλι, ἡ πιὸ πολύτιμη παρηγοριά της, εἶναι κάποιες μορφὲς τέτοιες, ἀρχάγγελοι τῆς ἐλπίδας ποὺ κάποτε ὀρθώθηκαν, ἔδωσαν στὸν ἄνθρωπο νὰ πιστέψει στὴν ἀξιοπρέπεια τῆς ἐλευθερίας, στὸ ἐσωτερικὸ φῶς τοῦ Ὡραίου καὶ τοῦ Ὑψηλοῦ.

Ἔτσι ν' ἀνασάνεις τὸν ἀέρα, θαρρεῖς πὼς θὰ σοῦ ἔρθουν οἱ πνοὲς ἀπὸ τὸ Ρῆνο ποὺ κυλάει σ' ἐλάχιστη ἀπόσταση, ἀργός, πλατύστερνος, νανουρίζοντας τοὺς πανάρχαιους θρύλους του. Ἀμπέλια καὶ ἄλση τὸν παραστέκουν. Ἡ ψυχή σου βρίσκει παντοῦ φυλλωσιές, ἀγκαλιές, νὰ φωλιάσει, νὰ ξαποστάσει καὶ νὰ ὀνειρευτεῖ. Τὸ κομμάτι τοῦτο, ἕνα χλωρὸ ἄδυτο τῆς παλιᾶς Εὐρώπης, περισώθηκε ἀπὸ τὴ θύελλα καὶ συνεχίζει ἀνύποπτο θαρεῖς τὴν παλιὰ ζωή του. Θεὲ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀνθρωπιᾶς, φύλαξέ το μας ἔτσι, ἀνάμεσα στὰ ὕστατα καταφύγια! Θεὲ τῶν ναυαγῶν καὶ τῆς ὀρφάνιας!

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES

"Το Βῆμα"
Τετάρτη 8/VI/955

1612123_1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΕΚΑΤΟΝ ΠΕΝΗΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἡ λευκή, ὁλόσωμη, στὸ μάρμαρο σκαλισμένη, παρουσία τοῦ Σίλλερ μπροστὰ στὸ θέατρο τοῦ Βισμπάντεν—ποὺ τὴν ἀναφέραμε στὸ σημείωμα τῆς περασμένης Τετάρτης—κ' ἡ σύμπτωση νὰ κλείνουν ἐφέτος ἑκατὸν πενῆντα χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ ποιητῆ, εἶναι φυσικὸ νὰ στρέφουν τώρα τὸ νοῦ μας στὴν πνευματικὴ μορφή του. Δὲν εἶναι φέμμα νὰ ποῦμε πὼς ὁ κόσμος τὸν ἐξέχασε. Θυμᾶμαι, σημαίνει θυμᾶμαι στὴ σωστὴ ἀναλογία. Ὅμως μὲ τὸν Σίλλερ συμβαίνει ὅ,τι καὶ μὲ κάποια ἄλλα ὑψηλὰ κεφάλαια τῆς ἀνθρωπότητος: Τὰ κατατάσσουμε σ' ἕνα πάνθεο σκονισμένο, στὸ ράφι τῶν ἀζήτητων «κλασσικῶν», καὶ τὰ ξεχνᾶμε. Τοὺς ἀφιερώνουμε τὴν εὐλαβική μας λησμοσύνη. Ἔτσι, νομίζουμε πὼς ἐξοφλήσαμε τὸ χρέος μας ἀπέναντί τους· σάμπως νὰ εἴταν αὐτὸ τὸ θέμα κι' ὄχι τὸ χρέος ποὺ ἐκεῖνοι ἐξέφρασαν, τὸ χρέος ἀπέναντι στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό μας.

Μά, θὰ μοῦ πῆτε: πῶς τὸν ξεχνᾶμε τὸν Σίλλερ; Κάπου - κάπου τὸν ἀναφέρουμε, κάπου - κάπου τὸν παίζουμε, τὶ ἄλλο δηλαδὴ νὰ γίνει; Ὁ κόσμος προχωρεῖ πέρα ἀπὸ τὸν 18ον αἰῶνα· εἶναι φυσικό.—Οὔτε λόγος! Μόνο ποὺ προχωρεῖ, κάπου - κάπου, πλαταγίζοντας σ' ἀφελέστατες παρεξηγήσεις, θαμπωμένος ἀπὸ ἕναν ἀρχοντοχωριάτικο, ξεκαρδιστικὸ σνομπισμό. Πιστεύει στὴν ὑπεροχή του ἐκεῖ ποὺ ἡ ὑπεροχὴ δὲν ἔχει τίποτα τὸ κοινὸ μὲ τὴν ἐπικαιρότητα. Προσέξτε, λόγου χάρη, τὶ γίνεται μὲ τὶς λεγόμενες «προλήψεις»: Νομίζουμε πὼς ἡ πρόληψη εἶναι κάτι ποὺ ἔχει σχέση μόνο μὲ τὰ περασμένα, ἕναν κόσμο ἰδεῶν νεκρό. Τὴν ἀναθεματίζουμε, τὴν πολεμᾶμε—σωστά. Καθόλου ὅμως δὲν ὑποψιαζόμαστε τὶς νέες προλήψεις ποὺ δημιουργοῦμε στὸ μεταξύ, γεμᾶτοι αὐταρέσκεια καὶ μεγαληγορία. Τὰ νέα δεσμὰ γιὰ τώρα καὶ γιὰ αὔριο, ἀλυσίδες πιὸ ἐξανδραποδιστικές γιατί, αὐτές, δὲν εἶναι σκουριασμένες. Καμαρώνουμε μάλιστα—ὢ ἀνθρώπινη μωρία!—γιὰ τὴ λάμψη τους, καθὼς εἶναι νεόκοπες. Βλέπουμε μόνο τὸ θριαμβό μας πάνω στὸ μέταλλο, τὴν ἀξιοσύνη μας νὰ τὸ κατεργαζόμαστε, νὰ τοῦ ἐπιβάλ-

23-2.

λουμε μορφή, κι' ὄχι τὸν προορισμὸ ποὺ τοῦ ἔχουμε τάξει.

Τίποτα περισσότερο ὡστόσο ἀπὸ τὴν πάλη κατὰ τῶν προλήψεων δὲν μποροῦσε νὰ μᾶς φέρει πιὸ κοντὰ στὸν Σίλλερ. Αὐτὲς πολέμησε κι' ἐκεῖνος. Τὶς πολέμησε ὅμως σὰν ποιητής, ὄχι σὰν ἄνθρωπος τῆς πρακτικῆς ἐνέργειας, δηλαδή: χωρὶς νὰ βάζει στὴ θέση τους ἄλλες. Κι' αὐτὸ εἶναι—τὸ λέω μὲ πλήρη συνείδηση—ποὺ δὲν τοῦ ἔχουν συχωρέσει οἱ αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν. Ὅσο κι' ἂν φαίνεται παράδοξο τὸ σχῆμα, λίγη προσοχὴ θὰ μᾶς δείξει πὼς δὲν εἶναι αὐθαίρετο: Ὁ ἄνθρωπος τῆς πρακτικῆς ἐνέργειας ἀντιτάσσει στὴν κτηνώδη δύναμη τὴν κτηνώδη δύναμη, στὸ φόβητρο, τὸ φόβητρο. Ἡ τακτικὴ του ἔχει γιὰ κύριο ὅπλο της τὸ ἀντίπαλο δέος. Ὁ Σίλλερ ὁ ποιητὴς φιλοδόξησε ν' ἀπαλλάξει τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση ἀπὸ τὸ δέος. Μετέθεσε, στὰ ὀνειροπολήματά του, τὸ κέντρο τοῦ βάρους ἀπὸ τὸν τρόμο στὴν ἐμπιστοσύνη, ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ στὴν ἐλευθερία. Ρωμαντισμός! θὰ μοῦ πῆτε. Προσοχή, γιατὶ ὁ περιφρονητικὸς αὐτὸς χαρακτηρισμὸς ὑπαινίσσεται τοῦτο: «Μάταιος κόπος! Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλάσμα ἀνόξια ἐμπιστοσύνης». Κι' ἂν ἔτσι ἔχει τὸ πρᾶγμα, τότε δὲν ξέρει πιὰ κανεὶς πρὸς τί ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἀγῶνες, ὅλες οἱ αἱματοχυσίες κι' ὅλοι οἱ στεναγμοί.

Οἱ αἰῶνες λοιπὸν ποὺ ἀκολούθησαν τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ γῆ τοῦ Σίλλερ, στάθηκαν ἀπέναντί του μὲ κάποια συγκαταβατικὴ ἀνωτερότητα, ἕνα χαμόγελο προστατευτικῆς ἀνοχῆς. Τὸν ἐξύμνησαν μὲ πολλὰ λόγια καὶ τὸν περιγέλασαν κρυφὰ γιὰ τὴν ἐξιδανικευτική του τάση, τὸν ἰδεαλιστικὸ ἐνθουσιασμό του, τὴ χερουβικὴ ἐμπιστοσύνη του. Δὲν ὑποπτεύθηκαν ποτὲ πὼς τὴν εὐγένεια τὴν κοροϊδεύει μόνον ὁ χυδαῖος. Στὸ καθαρὰ καλλιτεχνικὸ ἐπίπεδο πάλι, δὲν ὑποπτεύθηκαν τὶ ἀντιπροσώπευε ἐκεῖνος, μὲ τὶς ἀνισότητές του, ἔστω, τὰ μεγάλα αὐτὰ φτερὰ τοῦ ἀλμπατρὸς ποὺ λέει ὁ Μπωντελαίρ, καὶ ποὺ τὸν ἐμποδίζουν, ὅταν ἔχει βρεθεῖ στὸ ἐπίπεδό μας, νὰ περπατήσει. Εἴταν δραματικὸς ποιητὴς ὁ Σίλλερ. Ὄχι «θεατρικὸς συγγραφέας». Θεατρικοὺς συγγραφεῖς εἶχε κ' ὕστερα ἀπ' αὐτόν, κι' ἔχει πάντα, πολλοὺς ὁ κόσμος. Δραματικὸς ποιητὴς ὅμως στὴν ἄρτια, τὴ μεστὴ σημασία τοῦ ὅρου, ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τὸν Ἴψεν τῆς πρώτης περιόδου, τὸν Ἴψεν τῶν «Παλληκαριῶν στὸ Χέλγκελαντ» καὶ τῶν «Μνηστήρων τοῦ Θρόνου», δὲν ξαναγεννήθηκε ὕστερα ἀπ' αὐτὸν ἄλλος. Ἔχουμε, στοὺς ἀμέσους διαδόχους του, κάνα - δυὸ μεμονωμένα ἔργα, κι' ἔχουμε στὸν καιρό μας μερικοὺς νεφελώδεις διανοουμένους ἢ κι' ἀπὸ γενετῆς λυρικοὺς ποὺ ὑποδύονται τὸ δραματικὸ ποιητή. Στὸ αὐτὶ ὅμως τὸ ἔμπειρο καὶ τὸ ἀπροκατάληπτο ὅλ' αὐτὰ ἀντηχοῦν κίβδηλα μέλις παραβληθοῦν μὲ τὸν Σίλλερ. Τοὺς λείπει ἡ μυστική, ἀναντικατάστατη ἐκείνη ἰσορρόπηση ἀνάμεσα στὴν πνοὴ τοῦ λόγου καὶ τὴ δραματικὴ ἀμεσότητα, στὸ μέγεθος τοῦ στοχασμοῦ καὶ τὸ αὐθεντικὸ αἴσθημα τοῦ θεάτρου.

Τὶ πλάνη νὰ μετρᾶμε τὸν Σίλλερ μὲ τὸ μέτρο τοῦ πρόχειρου γούστου μας! Καὶ τὶ θλιβερὸ νὰ εἴμαστε ἀνίκανοι, ἀντικρύζοντάς τον, νὰ διδαχτοῦμε. Μιὰ μέρα, κάποια παιδιά, καλοπροαίρετοι μαθητὲς τῆς Δραματικῆς Σχολῆς, ἐμποτισμένοι ἄθελά τους ὡστόσο ἀπὸ τὸ θέατρο - κουβεντολόϊ τοῦ καιροῦ μας, μὲ σταμάτησαν γιὰ νὰ μοῦ ὁμολογήσουν πὼς ἡ «Λουΐζα Μίλλερ» τοὺς φαινότανε «μελό». Τοὺς ἐξήγησα—προσπάθησα νὰ τοὺς ἐξηγήσω—πὼς ἐκεῖνο ποὺ κάνει τὸ μελό, δὲν εἶναι ὁ μῦθος ἀλλὰ ὁ χειρισμός του. Στὴ σχηματική μορφὴ του περιορισμένος κι' ὁ «Ὀθέλλος» μελὸ φαίνεται, κι' ὁ «Ἄμλετ». Κ' ἡ «Ὀρέστεια». Τὶ σημαίνει; Ὁ Σίλλερ — γιὰ νὰ μεταχειριστῶ μιὰν ἔκφραση τοῦ Ἀλ. Δουμᾶ γιοῦ ὅταν, σὲ σύγκριση μὲ τὸν Μυσσέ, κατεκεραύνωνε τὸν Σκρίμπ—ὁ Σίλλερ ἔγραψε μὲ καρδιὰ καὶ μὲ ψυχὴ γιὰ τὴν καρδιὰ καὶ τὴν ψυχὴ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ σχολή του εἴταν ἡ σχολὴ ἐκείνων ποὺ δώσανε στοὺς ἀνθρώπους γλῶσσα γιὰ νὰ ποῦν ὅ,τι θάθελαν νὰ ποῦν καὶ δὲν μποροῦνε. Κ' ἡ γλῶσσα αὐτὴ δὲν εἶναι κενὴ ρητορεία. Εἶναι ἔκρηξη ἠφαίστειου, θύελλα ποὺ κάνει τὸ μυστήριο τοῦ κόσμου εὔγλωττο, σπάζει τὰ δεσμὰ τῆς ὑποταγῆς στὴν ἀδράνεια, τὴν παθητικότητα τῆς ὕλης.

Ἀλλοίμονο! Εἴμαστε ἱκανοὶ νὰ δοκιμάζουμε μικροσυγκινήσεις, μικροχαρές, μικροαπολαύσεις, μικροξεσυνέριες, μένουμε ὅμως ἀπροσανατόλιστοι μπροστὰ σὲ ψυχικὰ μεγέθη καθὼς ὁ συγκλονιστικός, ὁ μεταρσιωτικὸς «Δὸν Κάρλος», ἡ «Μαρία Στούαρτ», ὁ «Βαλλενστάϊν». Ἄνθρωποι καμπίσιοι, λαχανιάζουμε καταπτοημένοι στὸ θέαμα καὶ μόνο τῶν κορυφῶν. Τὸν ἀητὸ δὲν μποροῦμε νὰ τὸν φανταστοῦμε ἀλλιῶς παρὰ μονάχα ταριχευμένον, μέσα στὴ γυάλα ἑνὸς ζωολογικοῦ μουσείου, σύμβολο θλιβερῆς νίκης μας.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 15/VI/955

16/2124-1

94-2

γωδία—δηλαδὴ δὲν χαρακτηρίζεται ἀπ' αὐτήν, ἀλλὰ ἀπὸ διαφορετικὰ εἴδη θεάτρου, οἰκειότερα. Ἡ τραγωδία ἄνθισε σ' ἐλάχιστες, μετρημένες στὰ δάχτυλα τοῦ ἑνὸς χεριοῦ, ἐποχές. Οἱ λόγοι ποὺ προσδιορίζουν τὴν τύχη τοῦ τραγικοῦ εἴδους—καὶ ποὺ ἔγουν μελετηθεῖ ἀπὸ τοὺς θεωρητικοὺς—βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ σημειώματος τούτου.

Φοβᾶμαι πὼς ἐξακολουθεῖ, γύρω ἀπὸ τὴν ἀπορία γιὰ τὴ «θρησκευτικότητα» τοῦ ἀρχαίου δράματος, νὰ συντηρεῖται μιὰ παρεξήγηση. Μιὰ παρεξήγηση κοινὴ καὶ σ' ἄλλες συσχετίσεις, τοῦ καθημερινοῦ μας πιὰ βίου: Ἡ σύγχυση ἀνάμεσα στὸ τυπικό, τὴ λατρεία, τὸν λειτουργικὸ ὁπλισμὸ μιᾶς θρησκείας καὶ σ' αὐτὸ τοῦτο τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα. Δίνουμε δηλαδὴ πολὺ περισσότερη σημασία—ἀπὸ ἁπλουστευτικὴ διάθεση — στὴ μορφὴ ποὺ παίρνει τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα κάτω ἀπὸ τὶς ἄλφα ἢ βῆτα ἱστορικὲς συνθῆκες, παρὰ σ' αὐτὴ τούτη τὴν τάση πρὸς τὸ θρησκεύεσθαι. Δειχνόμαστε ἔτσι πολὺ πιὸ ἱκανοὶ νὰ διακρίνουμε τὸ τυπικὸ περίγραμμα τῶν διαφόρων θρησκειῶν ἀπὸ τὴν ἴδια, τὴν ἐνιαία στὸ βάθος γιὰ ὅλες, ψυχική τους οὐσία. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ συντήρησε πάντα τὸ πνεῦμα τῆς μισαλλοδοξίας. Ποτὲ οἱ ἄνθρωποι δὲν στάθηκαν ἱκανοὶ νὰ καταλάβουν πὼς ὅλοι ὅσοι «πιστεύουν», στὸν ἴδιο Θεὸ πιστεύουν — τουλάχιστον κατὰ τὸ μέτρο ποὺ ὁ Θεὸς τοῦ ἑνὸς μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ἀκριβῶς μὲ τὸν Θεὸ τοῦ ἄλλου. Ποτὲ δὲν κατάλαβαν ὅτι ὁ καθένας μας πλάθει τὸν Θεὸ του κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσή του, γιατὶ σ' αὐτὸν προβάλλει ὄχι μόνο τοὺς βαθύτερους πόθους του, τὶς ἀγωνίες του, τὶς δεισιδαιμονίες του, ἀλλὰ καὶ τὸν προσωπικό του προπάντων χαρακτῆρα. Τίποτα δὲν ἐμποδίζει ἔτσι δυὸ Χριστιανοὺς νὰ ἔχουν, δίχως νὰ τὸ ξέρουν, δυὸ Θεοὺς τόσο διαφορετικοὺς μεταξύ τους ὅσο δὲν εἶναι ὁ Θεὸς τοῦ ἑνός τους ἀπὸ τὸ Θεὸ ἑνὸς βουδδιστῆ ἢ ἑνὸς μωαμεθανοῦ. Ἀποτέλεσμα: Ὅταν λέμε στὴν καθημερινὴ ζωὴ «Θρησκεία», ἐννοοῦμε τὴ μυθολογικὴ ἔκφραση μιᾶς μεταφυσικῆς δοξασίας ποὺ ἀποκρυσταλλώθηκε, ὑλοποιήθηκε σὲ σύμβολα.

Θὰ παραξενευότανε πολὺ ὁ ὑλιστὴς ποὺ θὰ τοῦ λέγατε πὼς ἡ προσήλωσή του, ἡ ἰδεολογική του ἀφοσίωση σ' ἕνα δόγμα, ἔχει τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ψυχικὸ φορτίο καὶ τὴν ἴδια ποιότητα μ' ἑνὸς μυστικοπαθοῦς. Αὐτὸ δὲν ἰσχύει βέβαια γιὰ ὅλους τοὺς ὀπαδοὺς τῶν θρησκειῶν. Ὁ ἄνθρωπος μεταφέρει τὸ ποσοστὸ τῆς πνευματικότητος ποὺ τοῦ ἔχει λάχει σ' ὁποιαδήποτε δοξασία κι' ἂν φοιτᾶ. Εἶναι ἡ ἴδια δεξαμενὴ ποὺ προμηθεύει σ' ὅλες τὶς θρησκεῖες καὶ τὶς ἰδεολογίες τοὺς μάρτυρές τους ἢ τοὺς ἐκμεταλλευτές τους. Καὶ οἱ πρῶτοι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ χρωματισμοὺς ἢ ἐμβλήματα, συγγενεύουν πολὺ περισσότερο μεταξύ τους παρὰ μὲ τοὺς δεύτερους.

Ἡ θρησκεία τοῦ ἀρχαίου δράματος δὲν εἶναι ἀναγκαστικὰ ἡ θρησκεία τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἴσως φαίνεται παράδοξο αὐτό, ὅμως ἡ ἐξήγησή του εἶναι ἁπλῆ: Τί ξέρουμε ἐμεῖς σήμερα ἀπὸ τὴ θρησκεία τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδας; Ἕνα πάνθεο ἀπὸ μορφὲς ποὺ ἔχουν χάσει τὸ περιεχόμενό τους, τὸ ψυχικό τους ὑπόβαθρο, τὸν ὀμφάλιο λῶρο ποὺ τὶς ἔδενε μὲ τοὺς πιστοὺς τῆς ἐποχῆς καὶ τὶς τροφοδοτοῦσε μὲ τὸ αἷμα τους. Ἀλλὰ καὶ στὸν καιρὸ τοῦ Σωκράτη κιόλας ὁ ὀμφάλιος αὐτὸς λῶρος εἶχε κοπεῖ. Ἡ θρησκεία τοῦ ἀρχαίου δράματος, ξεκινημένη ἀπὸ πολὺ πιὸ μακρυὰ παρὰ τὸ δωδεκάθεο τοῦ Ὀλύμπου, θρησκεία μυστηριακή, ὀργιαστική, εἶταν ἡ λατρεία τοῦ πάθους. Στὴ μορφὴ τοῦ Διονύσου, καὶ τοῦ ταυτιζομένου μ' αὐτὸν τραγικοῦ ἥρωα, προέβαλε τὸν σκοτεινό, ἀγωνιώδη, μαρτυρικὸ ἀναβρασμὸ τῶν δυνάμεων ποὺ ἀλληλοσυγκρούονται μεσα μας καὶ ποὺ φαίνονται νὰ εἶναι μιὰ μακρυνὴ ἀπήχηση τοῦ ἀρχέγονου χάους. Μοίρα ἔτσι κι' ἐσωτερικὸ μυστήριο γίνονταν ἕνα. Ὁ τραγικὸς ἥρωας ἔπασχε, καὶ τὸ δρᾶμα ὁλόκληρο ἦταν ἡ ἀποθέωση αὐτοῦ τοῦ μαρτυρίου. Ὁ ἀνθρώπινος πόνος, ὁ ἀνθρώπινος σπαραγμός, ποτὲ δὲν βρῆκαν τελειότερο τρόπο νὰ ἐκφρασθοῦν καὶ νὰ ξεσπάσουν.

Ἡ ἀττικὴ τραγωδία εἶναι ὅσο δὲν τὸ φανταζόμαστε κοντινὴ στὸ ἐσωτερικὸ ὕφος τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Πρώτη αὐτὴ ἀνακαλύπτει κι' ἐξαίρει τὸ πάθος, τὸ ἀνθρώπινο μαρτυριο. Μπορεῖ τὰ ἐξωτερικὰ σημάδια τῆς λατρείας νὰ μᾶς ἐμποδίζουν νὰ τὸ ἰδοῦμε καθαρά. Ἡ φωνὴ ὅμως, ὁ τόνος, ἡ στοναχὴ, εἶναι τὰ ἴδια.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΦΕΣΤΙΒΑΛ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ

ΠΟΥΛΜΑΝ ΛΕΩΦΟΡΕΙΑ — ΕΙΣΙΤΗΡΙΑ ΘΕΑΤΡΟΥ
Ἐξασφαλίζετε εἰς τὰ Γραφεῖα Ταξιδίων
ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΙΔΗ, Σταδίου 58 (Χαυτεῖα). Τηλ. 21.876.

ΘΕΑΤΡΟΝ ΕΘΝ
ΕΡΩΤΟ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΘΕΝΩΝΟΥ ΦΙΛΑΔΕΛΦΙΟΥ
MDCCCLXXXI

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 22/VI/55

16/2125-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΑΙΜΑ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ὥστε λοιπὸν—συνεχίζουμε τὸ θέμα τοῦ περασμένου σημειώματος—ἡ ἐποχή μας, μολονότι «τραγική», μολονότι ὄχι θρησκευτικὰ ξένη στὴν οὐσία τῆς τραγωδίας, δείχνεται ἀνίκανη νὰ δημιουργήσει ὑψηλά, γνήσια τραγικὰ ἔργα στὸ θέατρο καί, τὸ χειρότερο, μὲ δυσκολία προσεγγίζει τὴν πνευματικὴ ὁμορφιὰ τῆς παλιᾶς τραγωδίας. Τὸ κακὸ φτάνει στὸ ἀπροχώρητο ὅταν, ἰδιαίτερα, ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἀνθρώπους ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ λέγονται συνήθως «μορφωμένοι»—δηλαδὴ ἡμιμόρφωτοι, κατὰ τὴ νεοελληνικὴ ἐκδοχὴ τοῦ ὅρου. Μὲ τὸν ἀγνὸ θεατή, τὸν λαϊκό, κάποια ἐλπίδα ὑπάρχει. Ὁ λαϊκὸς θεατὴς εἶναι πρῶτα - πρῶτα ἀπαλλαγμένος ἀπὸ κουφότητα, ἀπὸ στρεβλὲς «προσωπικὲς» ἰδέες πού, μόλις τὶς ἀναδεύετε λιγάκι, βλέπετε πὼς δὲν ἔχουν τίποτα τὸ προσωπικό. Ὁ λαϊκὸς θεατής, ἔπειτα, σέβεται· ἔχει δεικτικότητα σημαντική, γιατὶ μπροστὰ στὸ καλλιτεχνικὸ γεγονὸς στέκεται ἐλεύθερος, γυμνὸς ἀπὸ κάθε προκατάληψη, μὲ τὴν ἐκστατικὴ προσδοκία τοῦ νήπιου. Ἡ κριτική του λειτουργία μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνίκανη νὰ διατυπωθεῖ σὲ συγκεκριμένες καὶ ἄρτιες φράσεις, ἔχει ὅμως τὸ τεράστιο πλεονέκτημα νὰ μπαίνει σ' ἐνέργεια κινημένη ἀπὸ τὸ ἔνστικτο κι' ὄχι ἀπὸ μιὰ στανικὴ προσπάθεια γιὰ τὴ συναρμολόγηση καὶ τὴν ἐπίδειξη μιᾶς γνώμης. Ὅταν ὁ λαϊκὸς θεατὴς πέφτει ἔξω, ὅταν ζητάει ἀπὸ ἕνα εἶδος πράγματα ξένα σ' αὐτὸ τὸ εἶδος, δὲν φταίει αὐτός. Φταῖνε ἐκεῖνοι ποὺ τὸν ἔχουν στραβώσει. Φταίει ἡ κακή του διαπαιδαγώγηση μὲ γνώσεις, ἰδέες, θεάματα, ἔξεις ἐξευτελιστικές. Σ' ἐποχὲς ποὺ ἡ συστηματικὴ αὐτὴ δηλητηρίαση τοῦ πλήθους εἴτανε πράγμα ἄγωστο, ὁ λαὸς ὁ φαινομενικὰ ἀκαθοδήγητος, μποροῦσε νὰ θαυματουργήσει. Ἔτσι ἐξηγεῖται τὸ ἀκατανόητο στοὺς συγχρόνους μας φαινόμενο πῶς ἕνα ἀκροατήριο ἀπὸ μικροεπαγγελματίες, καλφάδες, ναυτικοὺς τῆς ἀγγάρειας, τεχνίτες, μεροκαματιάρηδες, μαζὶ μὲ μιὰ μειοψηφία ἀπὸ ἀνθρώπους περισσότερο εὐκατάστατους ἀλλὰ διανοητικὰ ὄχι πιὸ ἀνεπτυγμένους ἀπὸ τοὺς πρώτους, μπό-

25-2.

ρεσε νὰ δεχτεῖ καὶ ν' ἀναδείξει στὸν καιρό τους τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τραγικῶν καὶ τοῦ Σαίξπηρ...

Κι' ἐρχόμαστε τώρα στὸ τελευταῖο, τὸ κύριο θέμα αὐτῆς τῆς μικρῆς μας ἔρευνας: Τί σχέση ἔχει τὸ θέατρο ἐκεῖνο μὲ ὅ,τι ἀποκαλοῦμε σήμερα «θέατρο»; Καμμιὰν ἀπολύτως. Μὴ μᾶς ξεγελᾶνε οἱ ἐξωτερικές, μακρυνές κι' αὐτές, ἀναλογίες. Μὴ μᾶς παρασύρει ἡ συνήθεια, ἡ ὀφειλόμενη σὲ μιὰ μακρυὰ ἱστορικὴ διαδικασία, νὰ θεωροῦμε τὸ σημερινὸ παλκοσένικο γνήσια συνέχεια κι' ἐξέλιξη τοῦ ἀρχαίου. Ἡ διαδικασία αὐτὴ δὲν εἶταν τίποτ' ἄλλο παρὰ μιὰ βαθμιαία—μοιραία ἂν θέλετε, ἀλλὰ κι' ἀποφασιστικὴ—ἀλλοίωση. Κοροϊδευόμαστε λέγοντας πὼς ἕνα ἐμπόδιο νὰ προσεγγίσουμε τὸ ἀρχαῖο δρᾶμα εἶναι ὁ θρησκευτικός του χαρακτήρας. Προσπαθήσαμε τὴν προηγούμενη Τετάρτη νὰ δείξουμε πὼς καμμιὰ σχέση δὲν ἔχει ἡ «θρησκευτικότητά» του μὲ τὴν ἀρχαία λατρεία. Ἡ θρησκεία τῆς ἀττικῆς τραγωδίας εἶναι ἡ θρησκεία κάθε μεγάλης Τέχνης. Εἶναι τὸ αἴσθημα πὼς μετέχουμε σὲ μιὰ λειτουργία τῆς ψυχῆς ὑψηλή, πὼς γινόμαστε κοινωνοὶ ἑνὸς ἱεροῦ μυστηρίου—τοῦ μυστηρίου τοῦ πόνου καὶ τοῦ κάλλους. Μόνον ἡ μεγάλη Τέχνη —δηλαδὴ ἡ ἀληθινὴ—ἔχει κατορθώσει τὴν ἐξαίσια αὐτὴ μετουσίωση τοῦ ἀνθρώπινου πόνου σὲ πνευματικὸ κάλλος, τὴ μετουσίωση ποὺ λυτρώνει. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία σ' αὐτὴ ἀκριβῶς τὴ διάσταση κατόρθωσε νὰ ὑψωθεῖ ὅταν ἐσυμβόλισε μὲ τὴ θεία κοινωνία τὸ μυστήριο τοῦ αἵματος ποὺ γίνεται πνεῦμα—μέσο δηλαδὴ λυτρωτικό. Μᾶς εἶναι λοιπὸν ἄγνωστη αὐτὴ ἡ λειτουργία; Μὰ ὁλόκληρος ὁ κόσμος μας σ' αὐτὴν στηρίζεται! Κ' ἡ ἄμεση προγονική μας μνήμη, ἡ ἀγωγή μας, ἀπὸ ποῦ ἀλλοῦ ξεκινᾶνε;

Βέβαια, καὶ γιὰ τὸν λεγόμενο χριστιανικὸ κόσμο—«χριστιανικὸ» ἀπὸ κεκτημένη ταχύτητα—τὰ ἱερὰ σύμβολα ἔχασαν τὸ περιεχόμενό τους, ἀπόμειναν σημεῖα γραφικὰ μιᾶς γλώσσας ποὺ πιὰ δὲν μιλιέται. Ἂς ἀνατρέξουμε ὅμως στὶς ρίζες τους! Ἂς κοιτάξουμε τὶ νόημα ἔχουν κάποιες σχετικὰ ἀκμαῖες ἀκόμα μορφὲς τῆς νεώτερης τέχνης, αὐτὲς ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ὑποτεθεῖ πὼς ἀνήκουν σ' ἕναν κόσμο ἀπομακρυσμένο καὶ κλειστό: Στὸ μυθιστόρημα, λόγου χάρη, ποιὸς ξαναβρίσκει τὸ μυστικὸ τῆς τραγωδίας; Ὁ Ντοστογιέφσκι. Ἡ μεταστοιχείωση ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ τραγικὸς αὐτὸς τῆς πρόζας ἔχει τὴν ἴδια βάση, τὰ ἴδια συστατικά: Εἶναι ὁ ἐξαγνισμὸς διὰ τοῦ μαρτυρίου. Ἡ παραδειγματικὴ ἔκσταση τοῦ πόνου ποὺ νιώθει μέσα του νὰ τρεμολάμπει μιὰ σπίθα θεϊκή. Μόνο πού ἐδῶ, ἡ λύτρωση—ὑποταγμένη μοιραῖα στὶς συνθῆκες τῶν καιρῶν μας — δὲν ὁλοκληρώνεται, στενάζει κάτω ἀπὸ τὸ ἄγχος τῆς ἀντιφατικῆς ἠθικῆς. Ἀπὸ τὴ σύγχρονη αὐτὴ τραγωδία, τὴ μόνη γνήσια, λείπει ἡ ἀπολλώνια, ἐξιδανικευτικὴ δροσιὰ τῶν Χορικῶν.

Γιὰ τ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ! Λέμε θέατρο τὴν τραγωδία, θέατρο καὶ τὰ διαλογικά, γλυκανάλατα, ἐξυπνόκουτα αὐτὰ κουτσομπολιὰ τῆς κρεβατοκάμαρας ποὺ τρέφουν τὴ σύγχρονή μας «εὐαισθησία». Τὰ κρυφοκυττάγματα μέσα ἀπὸ κλειδαρότρυπες. Τὰ δολώματα γιὰ τὸ πορτοφόλι μας ποὺ βάζει στὸ ἀγκίστρι του τὸ διψαλέο ταμεῖο. Ἔστω! Ἂς τὰ λέμε, ὅλα μαζί, θέατρο. Ἂς ξέρουμε ὅμως τουλάχιστον τί λέμε.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΟΕΝΟΥ ΦΙΛΑΔΕΛΦΙΟΥ
MDCCCLXXXII

"Τὸ Βῆμα"
Τετάρτη, 29/6/55

1612126-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΤΕΧΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ὅταν παρακολουθεῖ κανεὶς τὰ ξένα φύλλα, τοῦ τυχαίνει συχνὰ νὰ βλέπει ἄρθρα, μελέτες ἢ σχόλια ἀφιερωμένα στὴν κριτικὴ τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ. Διαβάζει ἔτσι καὶ πράγματα κάπως καινούργια καὶ ἄλλα ἐντελῶς αὐτονόητα. Καὶ πρωτότυπα—ὡς ἕνα σημεῖο—καὶ στερεότυπα. Ἡ εὐκολότερη, φυσικά, ἄποψη εἶναι ἐκείνη ποὺ καταδικάζει, «συλλήβδην καὶ ἀθρόα», τὸ σύγχρονο πολιτισμό, τὸν τεχνικό. Πού, χωρὶς νὰ τὸ λέει καθαρά, κηρύσσει ἔμμεσα μιὰ «ἐπιστροφὴ στὴ Φύση», στοὺς πατριαρχικούς, εἰδυλλιακοὺς ἐκείνους καιροὺς κλπ. Ἡ ἄλλη ἄποψη, ἡ πιὸ τολμηρή—ὅσο κι' ἂν φαίνεται τοῦτο παράδοξο—εἶναι ἐκείνη ποὺ ἀποδέχεται τὸ σύγχρονο πολιτισμὸ σὰν κάτι δεδομένο, σὰ γεγονὸς ἀναπόφευκτο, καὶ τοῦ δίνει τὴ συγκατάθεσή της. Ἔτσι κι' ἀλλιῶς, κ' οἱ δυὸ αὐτὲς ἀπόψεις μπαίνουν μέσα στὰ ὅρια τοῦ λογικοῦ. Ἡ μόνη ποὺ δὲν ἐπιδέχεται σοβαρὴ συζήτηση εἶναι ὁ κατενθουσιασμένος ἄκριτος πανηγυρισμὸς γιὰ τ' ἀγαθὰ τῆς προόδου. Ἂς σημειωθεῖ ὅτι τέτοιου εἴδους διθυράμβους δὲν θὰ τοὺς συναντήσετε ποτὲ πάνω ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴ ἑνὸς σοβαροῦ διανοουμένου. Τὸ πολὺ-πολὺ πάνω ἀπὸ τ' ὄνομα ἑνὸς πετεινόμυαλου τεχνικοῦ.

Ὑπάρχουν ἄλλωστε τεχνικοὶ καὶ τεχνικοί. Ὑπάρχει ἐκεῖνος—καὶ οἱ ἄνθρωποι τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι πλῆθος—ποὺ θεωρεῖ σταθερό, ἀποφασιστικὸ βῆμα πρὸς τὸν ἐπίγειο παράδεισο τὸ ὅτι ἀνεκάλυψε ἕνα ἐργαλεῖο ποὺ θὰ καθαρίζει σὲ τρία λεπτὰ τρεῖς χιλιάδες πατάτες. Καὶ ὑπάρχει κι' ὁ Ἂϊνστάϊν ἢ ὁ Ὀππενχάϊμερ, ποὺ ἡ ἀξία τους δὲν εἶναι ὅτι ἀνακάλυψαν τὴν ἀτομικὴ ἐνέργεια, ἀλλὰ ὅτι συνειδητοποίησαν τὴ σημασία της καὶ συνέχονται ἀπὸ τὸ ἄγχος γιὰ τὶς συνέπειές της. Ὁ ἐγκέφαλος σὰν ἐγκέφαλος δὲν εἶναι ποτὲ δόξα καὶ τιμὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ τελειότερος ἐγκέφαλος μπορεῖ τὸ πολὺ-πολὺ νὰ ὑποβιβάσει ἀξιολογικὰ τὸ εἶδος μας στὴν τάξη ἑνὸς μηχανήματος ἀκριβείας. Δόξα καὶ τιμὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὅλα ἐκεῖνα ποὺ καλεῖται νὰ ὑπηρετήσει ὁ ἐγκέφαλος. Τὸ δρᾶμα τοῦ καιροῦ μας εἶναι ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ἀντὶ νὰ ὑπηρετεῖ, ὑπηρετεῖται.

Οὔτε ἄκριτη λοιπὸν παραδοχὴ τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, οὔτε πρόχειρη ἀπόρριψή του. Συχνὰ βλέ-

26-2.

πουμε τοὺς διανοουμένους νὰ ρέπουν πρὸς τὴ δεύτερη τούτη ἄποψη, κι' ὁ λόγος εἶναι πὼς ὁ σκεπτόμενος ἄνθρωπος, ἀναθρεμμένος μὲ τ' ἀγαθὰ τῆς καλλιέργειας ποὺ ἀποθησαύρισαν οἱ αἰῶνες, βλέπει ξαφνικὰ κάτι τὸ ἀσύμμετρο νὰ προβάλλει ἀνάμεσα στὸν ἔτσι διαμορφωμένον ἐσωτερικὸ κόσμο του καὶ τὸν τριγυρινό. Ἡ ἀντιπαράθεση αὐτὴ τὸν τραυματίζει. Ἕνας ὁλόκληρος μῦθος, ὁ μῦθος τῆς πραγματικῆς προόδου, ποὺ θὰ εἶχε οὐσία καθαρὰ ψυχική, κλονίζεται μέσα του, καταρρέει. Κ' ἡ αἴσθηση τῆς ἀντινομίας εἶναι τόσο πιὸ χτυπητή, τόσο πιὸ προσβλητική, ὅσο ὁ νεώτερος κόσμος ἔχει, πραγματικά, ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ σημάδια τῆς «προόδου». Ἡ πρόοδος ἔτσι, σὰν ἐφαρμογή, γίνεται ἡ τραγική της αὐτοειρωνεία.

Γιὰ νὰ ἰδεῖ κανεὶς σὲ τὶ παραλογισμοὺς καὶ τὶ αὐτοαναιρέσεις ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο ὁ δρόμος ποὺ ἔχει πάρει, δὲν ἔχει παρὰ νὰ προσέξει ποιὸ εἶναι τὸ αἰσιοδοξότερο σημεῖο τῶν νέων καιρῶν: Οἱ πόλεμοι, λέει, οἱ δυναμικὲς ἀναμετρήσεις, θὰ καταργηθοῦν αὐτομάτως γιατὶ τὰ μέσα τοῦ ὀλέθρου θὰ εἶναι πιὰ τέτοια ποὺ θὰ ἐκμηδενίζουν τὴν πιθανότητα μιᾶς νίκης. Δηλαδή: Ἡ σφαγὴ καταργεῖται ὄχι γιατὶ κρίνεται ἀνήθικη, ἀλλὰ γιατὶ γίνεται ἀνεφάρμοστη στὴν πράξη! Ἕνα ἀδιέξοδο: νὰ ἡ κατάσταση ποὺ ἐπιτρέπει στὸν ἄνθρωπο τὸ μοναδικό του, πελιδνὸ χαμόγελο ἐλπίδας. Ἡ ἐφαρμοσμένη ἐπιστήμη ἔφτασε σὲ τοῦτο τὸ ἀποκορύφωμα: νὰ μᾶς φορέσει χειροπέδες. Τὰ ἐγκληματικὰ χέρια δὲν ἔπαψαν νὰ εἶναι πρόθυμα γιὰ τὸ ἔγκλημα. Ἁπλῶς ἀχρηστεύτηκαν—ἴσως προσωρινὰ—γιατὶ τοὺς φόρεσαν χειροπέδες.

Καὶ τώρα τὸ τελευταῖο σημεῖο. Τὸ πιὸ δυσάρεστο στὴ σύγχρονη φάση τῆς Ἱστορίας δὲν εἶναι ὁ ἀφηνιασμένος ρυθμὸς τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι πὼς οἱ ἄνθρωποι δὲν κατόρθωσαν νὰ μιλᾶνε τὴν ἴδια γλῶσσα· νὰ βροῦν δηλαδὴ κοινοὺς τρόπους νὰ συνεννοοῦνται. Ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς θὰ εἴταν ἄθυρμα ἂν τὸν ἔπαιρνε στὰ χέρια της μιὰ ἀνθρωπότης ὥριμη, τίμια καὶ εἰλικρινής. Εἶναι ἐπικίνδυνος ὄχι γιατὶ ἔχει πραγματικὰ μέγεθος τερατῶδες, ἀλλὰ γιατὶ τὸν χειρίζεται ἕνα πολὺ κακομαθημένο, ἀρκετὰ συχαμένο νήπιο. Τὶ ὡριμότητα γιὰ τὸ καλὸ ἔχουν ὅλοι αὐτοὶ οἱ διαχειριστὲς τῆς τύχης μας; Τὶ οὐσιαστικότερο διαθέτουν ἀπὸ μιὰ φιλοδοξία ἐγωκεντρική, ναρκισσευομένη; Ἀλλὰ καὶ μέσα στὰ πλήθη, στὴν ἀνώνυμη μάζα, ὡς ποιὸ σημεῖο ἔχει προχωρήσει ἡ αἴσθηση τῆς ἀνθρωπιᾶς; Κοιτάξετε γύρω σας: Στοὺς δέκα διπλανούς σας οἱ ἐννέα εἶναι ὄντα δίχως ψυχικὸ βίο, δίχως ἱστορία ψυχῆς, δίχως αἴσθημα εὐθύνης. Ποιὸς ἐφρόντισε ποτὲ νὰ τοὺς ξυπνήσει ἀπὸ τὸ λήθαργο; Τοὺς βάζουν μέσα στὰ χέρια ραδιόφωνα, μαγνητόφωνα, δέκτες γιὰ τηλεόραση, ἀεροπλάνα ὑπερηχητικά, βόμβες ὑδρογόνου, καὶ τοὺς καλοῦν νὰ παίξουν μὲ ὅλ' αὐτά. Σάμπως νὰ εἶχαν ἐπίγνωση τὶ θὰ κάνουν. Τὸ κακὸ ἄλλωστε δὲν εἶναι πὼς ἀρχίζουν νὰ τὰ χειρίζονται προτοῦ μάθουν νὰ σκέφτονται. Τὸ κακὸ εἶναι πὼς μὲ τὸ νὰ τὰ χειρίζονται μαθαίνουν νὰ μὴ σκέφτονται.

Τεχνικὸς πολιτισμὸς δὲν λέγεται ἐκεῖνος ὅπου ὁ ἄνθρωπος ὑποτάσσεται στὴ μηχανή. Λέγεται ἐκεῖνος ὅπου ὁ ἄνθρωπος γίνεται μηχανή.—Νὰ τὸ δίχως κάθαρση δράμα.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS · MDCCCLXXXII ·

"Τὸ Βῆμα"
Παρίσι, 6/7/55

1612127-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΑΣΤΕΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΦΩΤΟΒΟΛΙΔΕΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Σ' ἕνα του πρόσφατο κείμενο, ὁ Τόμας Μάν, ὁ φημισμένος Γερμανὸς συγγραφέας ποὺ τοῦ γιορτάζουνε φέτος τὰ ὀγδοντάχρονά του, ἀπαντάει μ' ἕναν τόνο εὐγενικότατης, συγκινημένης σχεδόν, διαμαρτυρίας, στὸν Γάλλο συνάδελφό του Ζὼρζ Ντυαμέλ. —Ποτὲ δὲν εἶχα τὴν ἀνοησία νὰ πῶ, τονίζει, πὼς ἡ Γαλλία βρίσκεται σὲ φιλολογικὴ παρακμή. Ἐκεῖνο ποὺ ὑποστήριξα συχνὰ εἶναι ἡ ἁπλὴ τούτη ἀλήθεια: πὼς ἡ σημασία, γενικά, ποὺ ἔχουν οἱ καλλιτεχνικὲς ἐκδηλώσεις, οἱ καλλιτεχνικὲς προσωπικότητες τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, εἶναι πιὸ περιορισμένη ἀπὸ τοῦ δέκατου ἕνατου. «Τὸ ἀγγλικὸ μυθιστόρημα, τὸ ρωσικό, τὸ γαλλικό, ἡ γαλλικὴ ζωγραφική, ἡ γερμανικὴ μουσικὴ τοῦ δέκατου ἕνατου αἰῶνα—ὄχι, δὲν εἶταν ἄσχημη ἐποχή. Μιὰ ἀναδρομικὴ ματιὰ θὰ μᾶς ἔκανε ν' ἀντικρύσουμε ἕνα δάσος ἀπὸ μεγάλους ἄντρες, μιὰ βλάστηση τροπικὴ σχεδὸν ἀπὸ μεγαλοφυΐες ποὺ ἀπέναντί τους, ἐμεῖς, μὲ τὶς ἰσχνές μας ἀποσκευὲς τῶν ραφινάτων ἀνθρώπων, δὲν μποροῦμε νὰ θεωρηθοῦμε τὸ ἀντιστάθμισμα».

Γενναία καὶ σωστὴ ὁμολογία, ποὺ κάθε ἀπροκατάληπτος παρατηρητής, κάθε μυαλὸ ἐλεύθερο ἀπὸ μικρόψυχους ναρκισσισμοὺς δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ τὴν προσυπογράψει. Πῶς νὰ τὸ κάνουμε; Ἔτσι εἶναι. Φανταζόσαστε ἕναν αἰῶνα ποὺ χώρεσε δίχως νὰ διαρραγεῖ, θἄλεγε κανένας, τὸν Γουὼλτερ Σκότ, τὸν Ντίκενς, τὸν Μπαλζάκ. τὸν Οὐγκώ, τὰν Στάνταλ, τὸν Φλωμπέρ, τὸν Ζολά, τὸν Ἴψεν, τὸν Τολστόϊ, τὸν Ντοστογιέφσκι,, τὸν Βάγκνερ, τὸν Σοπενχάουερ, τὸν Νίτσε, τὸν Μπωντλαίρ, τὸν Βερλαίν, τὸν Ρεμπώ, τὸν Μπάϋρον, τὸν Κήτς, τὸν Σέλλεϋ, τὸν Μαλλαρμέ, ἑκατὸ ἄλλους, μόλις δευτερότερους, ποὺ δὲν μπορεῖς νὰ τοὺς ἀπαριθμήσεις γιατὶ σοῦ πιάνεται ἡ ἀνάσα...

Τώρα, νὰ πεῖ κανεὶς πὼς ἐκεῖνος εἶταν ὁ αἰώνας τῆς Τέχνης, τοῦ πνεύματος, καὶ τοῦτος - ἐδῶ τῆς ἐπιστήμης, ἢ τῆς τεχνικῆς, αὐτὸ μάλιστα, στέκεται. Κάθε ἐποχὴ ἔχει τὴν ἐπίδοσή της, τὴ φυσιογνωμία της, κι' ὅλες δὲν εἶναι ἐξ ἴσου εὔφορες σὲ ὅλα. Νὰ ὑποστηρίζει ὅμως κανένας στὰ σοβαρὰ πὼς ὁ αἰώνας μας εἶναι ἐποχὴ γόνιμη σὲ καλλιτε-

χνικὲς ἰδιοφυΐες, σὲ μεγαλοφυΐες-μητέρες, αὐτὸ εἶναι ἔξω ἀπὸ κάθε σοβαρότητα. Καὶ μὴ μᾶς εἰποῦν πὼς μᾶς λείπει ἡ «προοπτικὴ τοῦ χρόνου» γιὰ νὰ κρίνουμε τοὺς συγχρόνους μας σωστά, πὼς ἡ ἀπόσταση ἐξωραΐζει, πὼς ὁ θάνατος ἐξιδανικεύει γιατί, ἀλλοίμονο, ὁ τελευταῖος τουλάχιστον, συχνότερα ἀπὸ τὸ νὰ ἐξιδανικεύει, ἐξαφανίζει. Ξεκαθαρίζει. Πόσες διασημότητες τῆς στιγμῆς εἴδαμε, ὅσοι ἔχουμε κάποιες δεκαετίες στὴ ράχη μας, νὰ καταποντίζονται στὸ πέλαγος τῆς λήθης! Καὶ ποὺ ὅταν καμμιὰ φορά, ἀπὸ ἕναν ἀναπάντεχο συνειρμό, μᾶς ξανάρχονται στὸ νοῦ, τὶς ἀντικρύζουμε ξαφνιασμένοι, μὲ τὴν ἐντύπωση πὼς εἶναι παλιότερες, πιὸ σκονισμένες ἀπὸ τὶς προφητεῖες τοῦ Ἀγαθάγγελου...

Τὶ νὰ πεῖ κανεὶς γιὰ ἕναν αἰῶνα —μιλῶ πάντα γιὰ τὸν προηγούμενο —ποὺ τελειώνει στὰ 14, καὶ ἀφοῦ πρόλαβε στὸ ξεκίνημά του τὸν Γκαῖτε καὶ τὸν Μπετόβεν, ξεψυχάει μὲ τὰ χείλη τοῦ Τολστόϊ, τοῦ Ἴψεν, τοῦ Τσέχωφ καὶ τοῦ Προὺστ! Τὶ ἀκριβῶς εἴταν τὸ μεγαλεῖο του, ξέρετε; Εἴταν ὁ τόνος τῆς αὐθεντίας. Αὐτὸ τὸ ἀπροσδιόριστο κι' ὅμως ἀπαρομοίαστο, τὸ «ἀπὸ πρῶτο χέρι», ποὺ ὅταν τὸ γεύεσαι νιώθεις τὴ δροσερή, ἐφηβικὴ ἀνάβρα τῆς πηγῆς. Αὐτὸ ποὺ εἶναι θέση, κι' ὄχι ἀντίθεση γιὰ χάρη τοῦ «καινούργιου». Ἕνα αἴσθημα, ἔπειτα, πὼς ἐπικοινωνεῖτε μ' ἕναν ὁλόκληρο κόσμο, τόσο γνήσιο κι' ἀπέριττο μέσα στὸν πλοῦτο του ὅσο κι' κόσμος τοῦ Θεοῦ. Καμμιὰ προσπάθεια, τίποτα τὸ στανικό, τὸ συνεστραμμένο. Ἔχω ἰδιαίτερα ὑπ' ὄψη μου τὸ μυθιστόρημα: Μὴν πάρετε κὰν τοὺς πολὺ μεγάλους, αὐτοὺς ποὺ ἡ ζωὴ κυλάει ζεστή, ἄφθονη ἀπὸ πάνω τους σὰ γάλα ἀπὸ μητρικὸ κόρφο. Πάρετε—ποιὸν νὰ ποῦμε;—τὸν Θάκεραιη. Τὸ «**Vanity fair**» του. Τὶ εἶναι; Ἱστορία ἀνθρώπων, μιὰ ἄποψη τῆς ζωῆς ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ ἀκρογιάλι, στὶς παραμονὲς τῆς μάχης τοῦ Βατερλὼ κι' ὕστερα ἀπ' αὐτήν. Ἄνθρωποι λοιπὸν διασταυρώνονται στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου, γνωρίζοντ~ι, ἀγαπιῶνται, μισοῦνται, πεθαίνουν, γεννᾶνε, γερνᾶνε. Ἔτσι, δίχως βαθύτερο λόγο; Φυσικά. Ὅπως καὶ στὸ «Πόλεμος καὶ εἰρήνη». Ὁ ἀποχρὼν λόγος στὸ μυθιστόρημα τὸ γνήσιο εἶναι ὁ ἴδιος ἀκριβῶς μὲ τῆς ζωῆς: Ἀνεξιχνίαστος. Τὸ μεταφυσικὸ μυστικὸ δὲν ἀλλάζει.—Ὅταν ὅμως τελειώσατε τὸ «**Vanity fair**» ἔχετε τὴν ἐντύπωση—τὶ λέω! τὴ βεβαιότητα— πὼς ἐζήσατε κι' ἄλλη μιὰ ζωή, ἐξὸν ἀπὸ τὴ δική σας. Ἐβγήκατε ἀπὸ κεῖ - μέσα σὰν ἀπὸ ἕνα δάσος πυκνό, μὲ τὸ ἄρωμά του στὰ πλεμόνια σας καὶ μὲ τὴ μουσική του στ' αὐτιά σας.

Δὲν γράφονται καὶ στὴν ἐποχή μας μυθιστορήματα σὲ ἄνετες διαστάσεις; Γράφονται, πῶς. Γράφτηκαν «ρομάντσα - ποτάμια», «κυκλικὰ» μυθιστορήματα, βιβλία ὀγκώδη (**romans - pavés** τὰ λένε εἰρωνικὰ οἱ Γάλλοι), ἀφηγήματα τέλος κάθε λογῆς. Μερικά τους εἶναι ἀξιόλογα· διαβάστηκαν ὅταν πρωτοβγήκαν—δὲν ξέρω ἂν διαβάζονται ἀκόμη. Γράφονται ὅμως κι' ἄλλα, διαφορετικοῦ τύπου: Εἶναι τὰ ἀνανεωτικὰ τοῦ εἴδους, ἐλαφρῶς ἀρνουβῶ—ἢ βαρέως, ποὺ ὅλα τους ἔχουν ἕνα κοινὸ γνώρισμα: προκαλοῦν τὸ διαβολεμένο ἐνδιαφέρον τῶν σνὸμπ τοῦ διαβάσματος. Πάρα πέρα δὲν πάνε. Μιὰ χρονιά, θυμᾶμαι, ἀποφάσισα νὰ πάρω ὅλα τὰ βραβευμένα, γιὰ νὰ ἐνημερωθῶ. Τ' ἀγόρασα, βέβαιος πὼς σὲ λίγες ἡμέρες θὰ κατέχω τὴν τελευταία λέξη τῶν λογοτεχνικῶν ἐπιδόσεων. Δὲν τὴν ἔμαθα ποτὲ τὴν τελευταία αὐτὴ λέξη. Δὲν εἶχα κατορθώσει, παρὰ τὶς ἀλλεπάλληλες ἐξορμήσεις μου, νὰ τελειώσω οὔτε ἕνα ἀπὸ τὰ δαφνοστεφῆ αὐτὰ ἀριστουργήματα.

Εἶναι βιβλία γραμμένα σὲ ὕφος σιβυλλικό, χρησμοδοτικό, ἄλλα ὅπου δὲν κατορθώνεις νὰ ξεχωρίσεις τὰ πρόσωπα μεταξύ τους· ὅλα πλέουν μέσα σὲ μιὰ πνιγερὴ θολούρα, μιὰν ἀτμόσφαιρα καφενὲ τῆς Ὁμόνοιας τὸ Σαββατόβραδο. Καὶ στὴν ἴδια ἀνία. Δὲν ἀρνοῦμαι, φυσικά, πὼς μπορεῖ νὰ ἔχουν τρομερὸ ἐνδιαφέρον τέτοια κείμενα. Μόνο ποὺ πρόκειται γιὰ ἕνα ἐνδιαφέρον ποὺ δὲν προκαλεῖ τὸ ἐνδιαφέρον κανενός.

Τὸ συμπέρασμα; Ἕνα μεγάλο μέρος τῆς λογοτεχνίας τῆς ἐποχῆς μας ἔχει γίνει περισσότερο ἐπάγγελμα ἀπ' ὅσο τὸ εἶδος τὸ ἐπιτρέπει. Ἀπέκτησε ἔτσι καὶ μιὰ ψυχολογία οἴκου νεωτερισμῶν. Θέλει νὰ λανσάρει ὅλο καὶ νέες μόδες. Πρόκειται γιὰ μιὰ ψύχωση τοῦ καινούργιου, ποὺ ἔχει φτάσει σὲ παροξυσμό, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀσυναρτησία, τὴν ἐλεφαντίαση, τὸ χάος—τὸν κορεσμό. Τὸ πιὸ περίεργο εἶναι πὼς ἐνῶ ὁ συγγραφέας ἔχει σήμερα νὰ ἐκφράσει μιὰν ἐποχὴ μὲ πραγματικὰ καινούργιο περιεχόμενο, καταφεύγει συχνὰ σ' ἐξωτερικὲς ἀνανεώσεις, τῆς μορφῆς, ποὺ δὲν θὰ εἶχαν τὴ θέση τους παρὰ σὲ μιὰν ἐποχὴ βαρυεστησμένη ἀπὸ μονοτονία. Ἡ ἀγωνία τοῦ καιροῦ μας—μιὰ ἀγωνία αὐθεντική—ἔγινε γιὰ μερικοὺς εἶδος ἐμπορεύσιμο, μέσο νὰ ἱκανοποιηθοῦν φιλαρέσκειες κομμωτηρίου.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

"Τὸ Βῆμα"

Τετάρτη, 20/7/55

16/2/28-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΠΕΡΙ ΜΕΓΑΛΟΦΥΩΝ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Θὰ εἶχα ὅλη τὴ διάθεση νὰ συζητήσω τὴν ἄποψη τοῦ ἀνώνυμου σημειώματος (γιατὶ ὅμως ἀνώνυμου;) ποὺ μοῦ ἦρθε, μὲ σκοπὸ ν' ἀντικρούσει τὰ ὅσα ἔγραφα γιὰ τὴ σχετικὴ — τονίζω τὸ «σχετικὴ» — δυστοκία τοῦ αἰῶνα μας σὲ καλλιτεχνικὲς μεγαλοφυΐες. Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία πὼς αὐτὰ τὰ ζητήματα σχετίζονται, ὡς ἕνα σημεῖο, μὲ τὴν προσωπικὴ τοῦ καθενός μας κρίση. Ὡς ἕνα σημεῖο ὅμως. Γι' αὐτὸ καί, μολονότι διατεθειμένος νὰ σεβαστῶ τὴ γνώμη τοῦ ἀνωνυμογράφου μου, ποὺ μοῦ στέλνει ἕναν πίνακα μὲ εἰκοσιένα ὀνόματα καὶ τὴ διαβεβαίωση πὼς αὐτὲς εἶναι οἱ μεγαλοφυΐες τοῦ 20οῦ αἰῶνα, θὰ ἐπιμείνω στὴν ἄποψή μου. Τὴν ὑποκειμενικὴ—ἀναμφισβήτητα, τὴ σχετικῆς ἀξίας—οὔτε λόγος! Ἀλλὰ ποὺ ἔχει—πῶς νὰ τὸ κάνουμε;—τόση ἀξία, τόσα δικαιώματα, ὅσα κι' ὁποιαδήποτε ἄλλη.

Θὰ ἐπαινέσω ὅμως πρῶτα-πρῶτα τὴν προσήλωση, τὴ δίχως ἄλλο συγκινητική, τοῦ ἐπιστολογράφου μου στὶς ἀξίες τῆς ἐποχῆς του, τῆς ἐποχῆς μας. Ἐλπίζω τὸ ἀνώνυμο αὐτὸ χέρι ν' ἀνήκει σὲ νέον ἄνθρωπο. Ἔτσι πρέπει: οἱ νέοι ἄνθρωποι νὰ πιστεύουν στὴν ἐποχή τους Ἀργότερα μόνον θ' ἀρχίσουν νὰ τὴν κρίνουν, ὅταν θὰ τοὺς ἔχει κάπως ἀπογοητεύσει. Ἡ κριτική τους μάλιστα θὰ εἶναι τόσο πιὸ αὐστηρὴ ὅσο περισσότερες ἀξιώσεις θὰ εἶχαν κάποτε γιὰ τὴν ὑπόδικη αὐτὴ στὸ ἐξῆς ἐλπίδα. Στὸ μεταξύ, τίποτα δὲν ἐμποδίζει, τὴ γνώμη τοῦ ἀνώνυμου νὰ τὴν ἀσπάζονται κι' ἄλλοι, ἐξ ἴσου νέοι κι' ἐνθουσιώδεις. Ἐδῶ ποὺ τὰ λέμε, αὐτὸς εἶναι κι' ὁ λόγος ποὺ τὴ συζητῶ, παραβλέποντας τὴν ἀπρέπεια τῆς ἀνωνυμογραφίας.

Στὸν κατάλογο τῶν εἰκοσιένα ὑπάρχουν ὀνόματα ποὺ μπροστά τους ἀποκαλύπτομαι ταπεινότατα, ἀλλὰ καὶ ποὺ μοῦ φαίνεται κωμικὸ νὰ τοὺς φορέ-

28-2.

σει κανεὶς τὴν τήβεννο τῆς μεγαλοφυΐας. Δὲν συζητῶ καθόλου τὸν Σελίν. Ποῦ τὸν θυμήθηκε ἀλήθεια ὁ ἐπιστολογράφος μου καὶ πῆγε νὰ τὸν ψαρέψει ἀπὸ τὴν ἄκρη τῆς νύχτας!.. Ἀλλὰ γιατὶ «μεγαλοφυΐες» ὁ Χένρυ Μίλλερ, ὁ Καμύ, ὁ Σάρτρ, ὁ Φῶκνερ; Ἂν αὐτοὶ εἶναι μεγαλοφυΐες, τότε ποιοὶ λέγονται καλοὶ συγγραφεῖς; Οἱ σκάρτοι; Πρέπει κάποτε νὰ σταματήσει ἡ σύγχυση αὐτὴ ἀνάμεσα στὴν ποιότητα καὶ τὸ δαιμόνιο, ποὺ μᾶς παρασύρει σὲ ὑπερβολὲς καὶ ἀκρισίες. Πρώτης τάξεως, ζηλευτοὶ πεζογράφοι, ὁ Μαλρώ, ὁ Γκράχαμ Γκρήν, ὁ Λῶρενς, ὁ Χάξλεϋ, ὁ Ἀνούγι—οὔτε λόγος! Ἀλλὰ μεγαλοφυΐες, καθαρὰ καὶ ξάστερα: ὄχι. Κι' ὁ Ο' Νήλ, ποὺ ἐξακολουθεῖ — ἀκατανόητο αὐτὸ γιὰ μένα—νὰ γοητεύει τὴ νεολαία. Ὅσο γιὰ τὸν σεβαστότατο Τόμαν Μάν, μοναχός του, ὅπως εἴδατε, καθόρισε τὴ θέση του· μὲ θαυμαστὴ σεμνότητα καὶ παρρησία.

Κατὰ τὴν ταπεινή μου γνώμη τὰ ἀληθινὰ ἐξέχοντα πνεύματα, οἱ πραγματικὰ δεσπόζουσες μορφὲς στὸν πίνακα ποὺ σᾶς διαβάζω, εἶναι ὁ Προύστ, ὁ Βαλερύ, ὁ Ζὶντ καὶ ὁ Μπέρξον. Δὲν ξέρω τὶ δουλειὰ ἔχει ἐκεῖ - μέσα ὁ Φρόϋντ, ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὴν καθαρὴ ἐπιστήμη. Οἱ τέσσεροι πρῶτοι ὅμως, ναί. Μὲ τριπλὴ ὑπογράμμιση! Μόνο πού, προσέξετε κάτι περίεργο: Ὁ Μπέρξον γεννήθηκε τὸ 1859· ὁ Ζὶντ τὸ 69· κι' ὁ Προὺστ μὲ τὸν Βαλερὺ στὰ 71. Αὐτὸ σημαίνει πώς, στὰ 1900, ὁ πρεσβύτερος ἀπ' αὐτοὺς εἴτανε σαρανταενὸς χρονῶν, ὁ ἄλλος τριανταενός, κ' οἱ δυὸ τελευταῖοι σχεδὸν τριαντάρηδες. Σχηματισμένες δηλαδὴ πιὰ προσωπικότητες καὶ συνειδήσεις.—Τίνος αἰῶνα εἶναι τέκνα;

Ἡ ἐπιρροή τους ἐκδηλώθηκε στὸν δικό μας, ἀσφαλῶς. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ὁ 19ος αἰώνας, κι' ἂς τὸν ἀποκηρύσσουμε, μᾶς γαλουχεῖ. Σημαίνει πὼς οἱ πρωτοπόροι τοῦ δικοῦ μας ἀνάψανε τὶς δάδες τους στὸ προγονικὸ πυρομάχι. Ἀλλὰ καὶ τὶ νόημα, στὰ τελευταῖα, θὰ εἶχε μιὰ τέτοια ξεσυνέρια ἀνάμεσα σ' αἰῶνες κι' ἐποχές, ἂν εἴτανε νὰ περιοριστεῖ σὲ μιὰν ἄγονη διεκδίκηση πρωτείων; Ὄχι. Ἀλλοῦ πρέπει νὰ ἐντοπίσουμε τὴ συζήτηση, σ' αὐτὸ ποὺ προσθέτει ὁ ἐπιστολογράφος μου κάτω - κάτω στὸν κατάλογό του: «Νομίζω ὅτι αὐτοὶ εἰσεχώρησαν πολὺ βαθύτερα μέσα στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ ἀπ' τοὺς συγγραφεῖς τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἐξαιρῶ τὸν Ντοστογιέβσκυ». —Πλάνη.

Ὄχι γιατὶ δὲν «εἰσεχώρησαν βαθύτερα» καθόλου. Καὶ γι' αὐτό— ἀλλὰ πρὸ παντὸς γιὰ κάτι ἄλλο: Γιατὶ δὲν μετριέται ὁ καλλιτέχνης μὲ τοὺς πόντους ποὺ εἰσχωρεῖ στὴν ψυχή, δηλαδὴ ποὺ τὴν ἀνατέμνει, τὴν ἀναλύει. Μετριέται μὲ τὸ ποσοστὸ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὁμορφιᾶς ποὺ δημιουργεῖ. Ἡ διείσδυση στὰ μύχια τῆς ψυχῆς, ἡ ἐξακρίβωση τῶν ἐλατηρίων ποὺ κρύβονται πίσω ἀπὸ τὶς πράξεις, εἶναι δουλειὰ τῆς ψυχολογίας. Ἡ Τέχνη μπορεῖ νὰ μεταχειρίζεται σὰ μέσο τὴν ψυχολογία, δὲν ἀποβλέπει ὅμως σ' αὐτήν. Ἡ παρεξήγηση τούτη πρέπει κάποτε νὰ λείψει. Μπορεῖ ἕνας συγγραφέας νὰ δημιουργήσει ἔργο ὑψηλῆς τέχνης διαλέγοντας γιὰ ἥρωές του ἀνθρώπινα πλάσματα πρωτόγονα, μὲ ψυχολογία στοιχειώδη, ὅπως κι' ἕνας ἄλλος μὲ ἥρωες περίπλοκους, ἀντιφατικούς, ραφινάτους. Ὁ Ὅμηρος δὲν ὑστερεῖ ἀπέναντι στὸν Προύστ... Κ' εἶναι καιρὸς πιὰ νὰ ἐξοβελιστεῖ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς αἰσθητικῆς ἡ ἔννοια τοῦ «προχωρημένου». Προχωρημένο μπορεῖ νὰ εἶναι ἕνα φάρμακο ἀπέναντι σ' ἕνα παλιότερο ἄλλο. Σ' ἀντίθεση ὅμως μὲ τὴν Ἐπιστήμη, ἡ Τέχνη δὲν προχωρεῖ ψηλαφητά. Πετάει.

Καλά, καὶ ὁ Ντοστογιέβσκυ; θὰ ρωτήσει κανένας. Δὲν εἶναι τάχα ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς μυθιστοριογράφους γιατὶ εἶδε βαθύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον κλπ.; Καὶ γι' αὐτό, ἂν θέλετε. Ὄχι μόνο γι' αὐτό. Τὰ πιὸ συγκινητικά, τὰ πιὸ ἀνθρώπινα, τὰ πιὸ πειστικὰ πλάσματά του, εἶναι συχνότατα καὶ τὰ πιὸ ἁπλᾶ, ἐκεῖνα ποὺ τοὺς λείπει τὸ αἰνιγματικό, δαιμονιακὸ στοιχεῖο: Ἡ Σόνια κι' ὄχι ὁ Σβιντριγκάϊλωφ. Ὁ Σατὼφ κι' ὄχι ὁ Βερκοβένσκι. Ἀλλὰ κι' ὁ Ἰβὰν Καραμάζωφ δὲν εἶναι πειραματόζωο σὲ μάθημα πειραματικῆς ψυχολογίας. Εἶναι μοχλὸς βαθὺς γιὰ νὰ κινηθεῖ τὸ τραγικὸ αἴσθημα τῆς ζωῆς.

Πότε θὰ καταλάβουμε ἄραγε ὅτι, περισσότερο ἀπὸ τὴν ψυχολογικὴ ἀνάλυση τῶν προσώπων ἑνὸς ἔργου, ἐκεῖνο ποὺ ἔχει τὴ δεσπόζουσα, τὴ βαρύνουσα, τὴν καλλιτεχνικὰ καὶ ζωϊκὰ ἀποφασιστικὴ σημασία εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα ποὺ δημιουργοῦν; Ἡ ποίηση ποὺ ἀναδίνουν. Τὸ ἀόρατο, ἀψηλάφητο ἀστρικό τους σῶμα...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΦΙΛΑΣΦΙΛΟΥΙΟ
ΑΡΘΕΝΟΥ
MDCCCLXXXI

"Τὸ Βῆμα"

Τετάρτη, 27/7/55

1612129.1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΕΝ ΑΝΑΜΟΝΗ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Τί θὰ γινόταν ἄλλοτε, ἐκεῖ ἂς ποῦμε στὴν πρώτη εἰκοσαετία τοῦ αἰῶνα μας, μ' ἕνα τόσο χαρμόσυνο ἄγγελμα ὅσο ἡ συμφωνία τῆς Γενεύης!... Διαδηλώσεις αὐθόρμητες καὶ ὀργανωμένες, ἀγκαλιάσματα στοὺς δρόμους, ψηφίσματα ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα τῆς Γῆς καί, προπάντων, μιὰ μεταμόρφωση στὰ πρόσωπα, στὶς ἐκφράσεις, στὴ διάθεση τῶν ἀνθρώπων. Θ' ἀνεβαίνατε τὴν ὁδὸ Σταδίου, ἢ ἕναν ὁποιονδήποτε δρόμο ἐπαρχιακῆς πολιτείας, καὶ θὰ βλέπατε γύρω σας ὅλο φωτισμένα μάτια, γελαστὰ χείλη, τοὺς μαγαζάτορες νὰ ἔχουνε βγεῖ στὰ κατώφλια τους καὶ νὰ κοιτάζουν γύρω μὲ τὴν ἐκστατικὴ χαρὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ πανηγυρισμοῦ, καὶ σημαῖες νὰ κοτσάρονται ἐδῶ - ἐκεῖ, σὲ πόρτες, σὲ παράθυρα, σὲ μπαλκόνια, στέγες, ὄχι «κατόπιν ἀστυνομικῆς διαταγῆς», ὅπως γίνεται στὶς ἡμέρες μας, ἀλλὰ αὐθόρμητα, ἀπὸ ψυχικὸ ξεχείλισμα, συναισθηματικὴ εὐφορία. Ἔτσι ἔνιωθαν καὶ πανηγύριζαν τότε οἱ ἄνθρωποι τὰ χαρμόσυνα ἀγγέλματα, καὶ τὰ πιὸ περιορισμένης ἀκόμη σημασίας, ὄχι ἕνα τέτοιο ὅπως τῆς Γενεύης ποὺ τερματίζει—ἂς τὸ ἐλπίσουμε—δέκα χρόνια ἀγωνίας, κάτι περισσότερο: μιὰ δεκαπενταετία ἀπὸ πολέμους, βαρβαρότητες, κτηνωδίες, πένθη, ἀγωνίες, ἀπογνώσεις...

Τί συμβαίνει λοιπόν; Οἱ ἄνθρωποι ἔγιναν μήπως σοβαρότεροι, ἀπαθέστεροι, καὶ δὲν ἐκδηλώνονται πιὰ μὲ τὴν «παιδικὴ ἀφέλεια» τῶν παλιότερων; Ἢ μήπως ἔπεσαν στὴ δυσπιστία, τὸ σκεπτικισμό, τὴν καχυποψία;—Φοβᾶμαι κάτι χειρότερο, ποὺ μετέχει ὡστόσο καὶ τοῦ δευτέρου: Πὼς οἱ ἄνθρωποι ἔχασαν τὴν ἱκανότητα τῆς χαρᾶς. Τῆς ἀληθινῆς, τῆς ὁμαδικῆς χαρᾶς. Τοὺς τὴ σκότωσαν, τὴν ἱκανότητα αὐτή, οἱ συνάνθρωποί τους.

Τοὺς τὴ σκότωσαν μὲ τὴ μακρυὰ ἄσκηση τῆς δυστυχίας πρῶτα - πρῶτα. Τοὺς τὴ σκότωσαν ἔπειτα μὲ τὴ γελοιοποίηση ὅλων δίχως ἐξαίρεση τῶν ἐπισήμων συνεννοήσεων, διασκέψεων, συμφωνιῶν, ὑποσχέσεων καὶ διακηρύξεων. Γιατί, βλέπετε, ὁ κοινὸς ἄνθρωπος ἔχει ὀξύτατο τὸ αἴσθημα τοῦ γελοίου. Ὁ ἐπίσημος δὲν τὸ ἔχει. Τοὺς τὴ σκότω-

σαν, τέλος, μὲ τὴ δημιουργία καὶ καλλιέργεια μιᾶς γενικῆς ἀνυποληψίας. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ αἰῶνα μας ἔχουμε γίνει ἐπικίνδυνα καὶ νοσηρὰ σοφοί: πιστεύουμε στὴ δύναμη τοῦ κακοῦ, τοῦ καλοῦ ὅμως ὄχι. Μιὰ ἀνησυχητικὴ εἴδηση μᾶς τρομάζει, μᾶς ἀναστατώνει· μιὰ εὐχάριστη δὲν γίνεται εὔκολα πιστευτή. Ἐμάθαμε νὰ θεωροῦμε τοὺς συνανθρώπους μας καὶ τοὺς ἡγέτες τους περισσότερο ἱκανοὺς νὰ βλάψουν παρὰ νὰ ὠφελήσουν. Νὰ τὸ δηλητήριο, τὰ «ἄλατα» τῆς πείρας. Ἡ «ἀρρώστια τοῦ αἰῶνα». Ὁ ἄνθρωπος δὲν πιστεύει πιὰ στὸν ἄνθρωπο.—Ἐρημιὰ φρικιαστική.

Καλὰ—θὰ πεῖ κανεὶς—καὶ ὅλ' αὐτὰ ἐκμηδενίζουν ἄραγε τὸ νόημα τῆς συμφωνίας ποὺ ἔγινε στὴ Γενεύη; Μετριάζουν τὴν ἱστορικὴ σημασία της; — Ὄχι βέβαια. Μόνο νά: Ὁ καῦμένος ὁ ἀνθρωπάκος τοῦ κοινοῦ ἐπιπέδου, ὁ ὄχι ἰδιαίτερα εὐνοημένος καὶ ὄχι ἐπιτήδεια, προνομιακὰ ἐπωφελούμενος ἀπὸ τὸ κάθε τι, κάνει μιὰ πολὺ μελαγχολική, πολὺ φυσικὴ σκέψη: «Θὰ χαρῶ ἄραγε κι' ἐγώ, καὶ τὸ σπίτι μου, κ' οἱ δικοί μου, τ' ἀγαθὰ τῆς συμφωνίας; Κι' ἂν ναί, πότε θὰ τὰ χαρῶ; Ὅσο θὰ ὑπάρχει καιρὸς ἀκόμα; ἢ μήπως πολὺ ἀργά;» Ὁ ἀνθρωπάκος αὐτός, βλέπετε, ἔχει συγκεντρώσει πολὺ περίεργα διδάγματα ἀπὸ τὴν πεῖρα. Ἔχει μάθει πὼς κάθε δυσάρεστο περιστατικὸ τῆς Ἱστορίας ἔχει ἄμεσο, ἀκαριαῖο ἀντίκτυπο στὴν τύχη του, ἐνῶ κάθε εὐχάριστο ἀργεῖ τόσο πολὺ ν' ἀκτινοβολήσει ἴσαμ' αὐτὸν ὥστε, τὶς περισσότερες φορές, ἐξανεμίζεται στὸ δρόμο. Ὅταν τὰ πράγματα ζορίζουν, τοῦ ζητᾶνε αὐθωρεὶ αἱματηρὲς θυσίες. Ὅταν καλλιτερεύουν, τὸ μαθαίνει μονάχα ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες. Οὔτε οἱ φόροι του ἐλαττώνονται οὔτε ἡ ζωή του φτηναίνει, οὔτε οἱ δουλειές του ἀνοίγουν. Ἰδιαίτερα στὴν Ἑλλάδα ὁ μηχανισμὸς αὐτὸς εἶναι πολὺ περίεργος: Ἐπιδεινώνεται ἡ γενικὴ κατάσταση; ἡ ζωὴ ἀκριβαίνει. Ἡ γενικὴ κατάσταση μένει στάσιμη; ἡ ζωὴ ἀκριβαίνει. Ἡ γενικὴ κατάσταση βελτιώνεται; ἡ ζωὴ ἀκριβαίνει. Τί νὰ τοῦ πεῖ λοιπὸν τοῦ φουκαρᾶ τοῦ Ρωμιοῦ τὸ κοσμοϊστορικὸ εὐχάριστο γεγονός, καὶ ποῦ νὰ βρεῖ τὸ κατάλληλο ψυχικὸ ἀπόθεμα γιὰ νὰ τὸ πανηγυρίσει;

Ἀποτέλεσμα: ὄχι μόνον ἡ ἀπροθυμία γιὰ ἐκδηλώσεις ἀληθινῆς κι' αὐθόρμητης χαρᾶς, ὄχι μόνον ἡ γενικὴ δυσπιστία, ποὺ ἔγινε σχεδὸν ψύχωση στὶς τάξεις τὶς πιὸ κατατρεγμένες, ἀλλὰ καὶ μιὰ βαθύτατη ὑποψία — ἴσως ὄχι πολὺ ἀδικαιολόγητη — πὼς κάποια συνωμοσία ἔχει στηθεῖ ἀπὸ καιρό. Ἀλλοιῶς δὲν ἐξηγεῖται... Συνωμοσία ἀνεξακρίβωτη, θολή, ἀστάθμητη, φευγαλέα σὰν τὸ νερό, ποὺ ἔχει γι' ἀντικειμενικὸ σκοπό της ν' ἀπορροφάει ὅλα τὰ ὀφέλη. Συνωμοσία μόνιμη, πότε πιὸ φανερὴ καὶ πότε πιὸ κρυφή, ἀλλὰ παροῦσα πάντοτε, σ' ὅλες τὶς ἐποχὲς καὶ κάτω ἀπὸ ὅλες τὶς καταστάσεις. Γιὰ νὰ τὴν ἀντιμετωπίσει ὁ κοινὸς ἄνθρωπος, τί κάνει; Ὁπλίζεται μὲ ὅλη του τὴν πονηρία, ἐπιστρατεύει ὅλη του τὴν κατεργαριά, κι' ἐπειδὴ αὐτὲς συνήθως δὲν φτάνουν, βάζει σ' ἐνέργεια καὶ τ' ἄλλα, τὰ ἔσχατα μέσα: τὴν ἐλαστικότητα συνειδήσεως, τὴν ἀναλγησία ἀπέναντι στὸν διπλανό του, τὴν περιφρόνηση πρὸς τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα, ποὺ φαντάζουν πιὰ σὰν παγίδες γιὰ τοὺς ἀφελεῖς. Καὶ ἔτσι ἁρματωμένος, ξεσπαθωμένος, ξεκινάει. Γιὰ ποῦ; Γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ζωῆς, τῆς ἐπιτυχίας, ἢ γιὰ τὴν ἐπιβίωση, τουλάχιστον, τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῶν δικῶν του. Στὴ συνωμοσία ἀντιπαρατάσσεται ἡ αὐθαιρεσία. Γινόμενον: τὸ ὕφος τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς.

Ἕναν καιρό, ὁ μακαρίτης Φῶτος Πολίτης ἔλεγε πὼς ὁ Ρωμιὸς εἶναι κουτοπόνηρος καὶ μικροκατεργάρης. Εἶναι. Ἀλλὰ γιατί; Ἀπὸ ἄμυνα· κι' ἀπὸ κακὴ κοινωνικὴ ἀγωγή. Ἡ φτώχεια, ποὺ διαρκῶς ἐνεδρεύει στὰ παρασκήνια τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, εἶναι ὁ χειρότερος, ὁ πιὸ διεστραμμένος σύμβουλός της. Ὅταν δὲν ὑποβάλλει τὴν ἐντέλεια, ὑποβάλλει τὴ θηριωδία. Εἴδαμε καὶ τὸ ἕνα καὶ τὸ ἄλλο. Τώρα ἀκοῦμε νὰ μιλᾶνε γιὰ νέα ἐποχὴ ποὺ θὰ φωτίσει τὴν ἀνθρωπότητα, γιὰ μιὰν αὐγὴ ὁμόνοιας καὶ εἰρήνης. Ἄμποτε! Ἂς μᾶς συμπαθήσουν ὅμως ποὺ δὲν ξεχυνόμαστε ἀμέσως στοὺς δρόμους, συνεπαρμένοι ἀπὸ ἐνθουσιασμό, νὰ πανηγυρίσουμε. Περιμένουμε πρῶτα νὰ ἰδοῦμε τὶς ἄμεσες, τὶς θετικές, τὶς π ρ α κ τ ι κ ὲ ς συνέπειες τῆς κοσμοϊστορικῆς αὐτῆς ἀλλαγῆς.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΟΕΝΟΥ ΦΙΛΑΣΦΙΛΟΥ
MDCCCLXXXI

"Τὸ Βῆμα"
Τετάρτη, 3/8/55

1612130_1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἡ εἰρήνη, θεωρητικῶς, εἶναι κατορθωτή. Τὶ ἀκριβῶς περιεχόμενο θὰ ἔχει, ἐδῶ εἶναι ὅλο τὸ ζήτημα—κι' αὐτὸ εἴχαμε θίξει, πολὺ πρόχειρα, στὸ σημείωμα τῆς περασμένης Τετάρτης. Οἱ διακανονισμοὶ τῶν διαφορῶν ἀνάμεσα στοὺς «μεγάλους», ὅπως ἀναφέρονται στὴ σχετικὴ ἀνακοίνωση, μπορεῖ νὰ εἶναι οὐσιαστικοί, μπορεῖ ὅμως νὰ εἶναι καὶ τυπικοί. Καί, τὸ κυριώτερο: πέρα ἀπ' αὐτούς, τὶ ἔχουν σκοπὸ νὰ κάνουν οἱ μεγάλοι; Θὰ πάψουν νὰ ἐπεμβαίνουν ὁ ἕνας στὰ ἐσωτερικὰ τοῦ ἄλλου; Θεωρητικὰ—καὶ πάλι—ἡ «συνύπαρξη» εἶναι νοητή: Κανονίζω «τὰ τοῦ οἴκου μου» ὅπως μοῦ ἀρέσει, κανονίζεις τὰ τοῦ δικοῦ σου, μὲ σέβεσαι, σὲ σέβομαι, εἴμαστε καλοὶ γειτόνοι... Ὡραῖα· ἀλλὰ αὐτὰ ποὺ τόσο εὔκολα λέγονται, μποροῦν νὰ γίνουν κιόλας; —Δὲν θέλουμε ν' ἀμφιβάλλουμε, καὶ πολὺ λιγότερο νὰ σπείρουμε τὴ δυσπιστία, ἀλλὰ κ' ἡ ὑπερβολικὴ εὐπιστία δὲν νομίζω νὰ ἔσωσε ποτὲ τίποτα. Ἂν τὸ καλοεξετάσουμε μάλιστα θὰ ἰδοῦμε ὅτι πολὺ περισσότερη θραύση ἔχει κάνει ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς ἡ δεύτερη παρὰ ἡ πρώτη.

Καὶ μήπως εἶναι μόνο ἡ «μὴ ἐπέμβαση» τὸ πρόβλημα; Εἶναι ἄπειρα ἄλλα. Τὴν ἀναφέρουμε ὅμως τιμητικὰ πρώτη γιατί, ἂν προσέξουμε, θὰ ἰδοῦμε πώς, στὴν οὐσία, ἡ καταστρατήγησή της εἶναι ποὺ συντηρεῖ, ἀποτελεῖ αὐτόχρημα, τὸν ψυχρὸ πόλεμο. Ἐνόσω μὲ ὑπονομεύεις καὶ σὲ ὑπονομεύω ὄχι μόνο καλὴ πίστη δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ ἀλλὰ—καὶ προπάντων—δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει αἴσθημα ἀσφαλείας. Καὶ δὲν μιλᾶμε ἐδῶ γιὰ τὰ κράτη—ποὺ εἶναι δουλειὰ τῆς πολιτικῆς νὰ φροντίζει γιὰ τὴν καλή τους ὑγεία. Μιλᾶμε γιὰ τὰ ἄτομα. Αὐτονῶν, βλέπετε, ἡ ὑπόσταση πέφτει λιγάκι καὶ στὴ δική μας τὴ δικαιοδοσία, ἰδιαίτερα ἀπὸ τότε ποὺ ἔγινε πιὰ σαφῶς ἀντιληπτὸ πῶς τὰ κράτη δὲν ἐνδιαφέρονται παρὰ μόνο θεωρητικὰ γιὰ τὰ ἄτομα. Στὴν πραγματικότητα, ἐνδιαφέρονται μόνο γιὰ τὴν εὐημερία τῆς παρέας ποὺ τὰ ἐκφράζει καὶ τὰ στηρίζει. Αὐτὸ ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἰδεολογίες.

Τὸ αἴσθημα λοιπὸν τῆς ἀσφαλείας, νὰ ἡ λυδία λίθος τῆς εἰρήνης. Δὲν ἀρκεῖ νὰ μὴ γράφουν οἱ ἐφη-

30-9.

μερίδες πῶς ἑτοιμάζεται πόλεμος. Πρέπει κι' ὁ κάθε ἀνθρωπάκος νὰ αἰσθάνεται πῶς δὲν πατάει ἐπάνω σὲ ὑπόνομο ἕτοιμη νὰ τιναχτεῖ στὸν ἀέρα ἢ νὰ βουλιάξει. Ἀλλὰ μήπως κι' αὐτὸ εἶναι τόσο ἁπλό; Ἡ ἀμεριμνησία τότε μόνο ἔχει ἀξία θετική ὅταν στηρίζεται σὲ ἠθικὲς βάσεις. Τί νὰ τὴν κάνω τὴν ἀμεριμνησία ποὺ εἶναι σὲ ὄφελος μόνο μεριμνῶν καὶ σὲ βάρος ἄλλων; Τὴν ἀμεριμνησία τοῦ λωποδύτη ποὺ κλέβει δίχως χτυποκάρδι γιατὶ ξέρει πῶς δὲν πρόκειται νὰ τὸν ἐνοχλήσει κανένας; Ὑπάρχει ἀμεριμνησία γόνιμη, δημιουργική, ποὺ χαρίζει στὸν ἄνθρωπο τὸ κυριώτερό του κίνητρο: τὴν προοπτικὴ τοῦ χρόνου, τὸ αἴσθημα πῶς δὲν χτίζει στὸν ἄμμο· καὶ ὑπάρχει ἀμεριμνησία ταυτόσημη μὲ τὴν ἀναισθησία, ἀποσυνθετική, ἀποκτηνωτική. Εἶναι ἡ ἀμεριμνησία - ὅπλο στὰ χέρι τῶν κακόπιστων, ἡ ἀταραξία τῆς ἀσυνειδησίας.

Εἰρήνη, στὴν ὀρθή της ἔννοια, θὰ πεῖ μιὰ περίοδος ὅπου ἀνακτοῦν πάλι τὸ κῦρος τους τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα: ὁ σεβασμὸς τῆς ζωῆς, τῆς ἐλευθερίας, ἡ δικαιοσύνη, ὅλες αὐτὲς οἱ ἠχηρὲς καὶ κούφιες σήμερα λέξεις, ποὺ ὅταν τὶς λέει κανένας μπορεῖ πιὰ νὰ εἶναι σίγουρος πῶς θὰ θεωρηθεῖ σχολαστικός. Οἱ πόλεμοι ἀνακατεύουν τὰ νερὰ ἔτσι ποὺ ν' ἀνεβαίνει στὴν ἐπιφάνεια ὁ βοῦρκος τοῦ βυθοῦ. Μὲ τὸν τελευταῖο πόλεμο, λόγου χάρη, δημιουργήθηκε νέα τάξη πραγμάτων: ἀνέβηκαν στὸν ἀφρὸ θολὰ στοιχεῖα, ἀξιοποιήθηκαν καὶ πλούτισαν οἱ σαλταδόροι, τσακίστηκαν, ἔχασαν τὸ ἠθικό τους ἢ καὶ ἔπεσαν στὴ διαφθορά, γιὰ νὰ ἐπιζήσουν, ἄνθρωποι τίμιοι, νέοι κανόνες ζωῆς κωδικοποιήθηκαν ἀπὸ τὴν πράξη, ἀπὸ τὴ θλιβερὴ κι' αἰσχρὴ πεῖρα. Τί περιεχόμενο θὰ ἔχει ἄραγε ἡ εἰρήνη; Θὰ ἐπευλογήσει αὐτὴ τὴν κατάσταση, γιὰ νὰ πετύχει μιὰν ὁποιαδήποτε σταθεροποίηση, ποὺ θ' ἀποτελεῖ τὴν ἐπιβράβευσή της;

Λένε συχνά, διάφοροι θολοὶ θεωρητικοί, πῶς οἱ κοινωνικὲς ἀναστατώσεις εἶναι ἀναγκαῖες γιατὶ ἀνανεώνουν τὸ κοινωνικὸ σῶμα μὲ νέα κύτταρα, τὰ σώζουν ἀπὸ τὸ μαρασμὸ καὶ τὴν ἐκφύλιση ποὺ ἐγκυμονοῦνται ἀπὸ τὶς μακροχρόνια ἀδιατάρακτες καταστάσεις. Ὡς ἕνα σημεῖο μπορεῖ νὰ ὑπάρχει κάποια ἀλήθεια καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, ὅπως ὑπάρχει σ' ὅλες τὶς ἀπόψεις. Ὅμως τὸ νόημα, ἡ ἀποστολὴ τῆς Δημοκρατίας αὐτὴ εἶναι ἀκριβῶς: νὰ ἐξασφαλίζει προκαταβολικὴ καὶ ὑπὸ ὁμαλὲς συνθῆκες τοὺς ἀναγκαίους ὅρους ὥστε ἡ ἀνανέωση τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ νὰ γίνεται κανονικά, ἀπρόσκοπτα, δίχως προσφυγὴ σ' ἀναστατώσεις. Νὰ προετοιμάζει τὶς σχετικὲς διεξόδους μὲ τὶς ἴσες εὐκαιρίες ποὺ παρέχει, μὲ τὴ δίκαια μεταχείριση τῶν πολιτῶν. Ὅταν λοιπὸν ὁ μηχανισμὸς αὐτὸς δὲν λειτουργεῖ ὁμαλὰ καὶ χρειάζονται κάθε τόσο προσφυγὲς σ' ἀνώμαλες λύσεις, τότε σημαίνει πῶς Δημοκρατία δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνο κατ' ὄνομα. Τὸ σῶμα τῆς κοινωνίας δὲν ἔχει ὀργανωθεῖ κατὰ τὸ φυσικὸ πρότυπο ποὺ εἶναι νὰ τροφοδοτεῖται ἀδιάκοπα κάθε ζωντανὸς ὀργανισμὸς μὲ νέο αἷμα. Ἡ ὑπεροχὴ ἄλλωστε τῆς Δημοκρατίας ὀπέναντι σὲ κάθε ἄλλο πολίτευμα αὐτὴ εἶναι ἀκριβῶς: ὅτι ἀνταποκρίνεται ὅσο καμμιὰ ἄλλη πολιτειακὴ σύλληψη στὰ βιολογικὰ δεδομένα. Ἡ Φύση δὲν ἐξελίσσεται καὶ δὲν συντηρεῖται μὲ ἅλματα, σπασμωδικὲς μεταπτώσεις. Εἶναι μιὰ διαδικασία ἔρρυθμη, ἐξελικτική, ποὺ κατορθώνει νὰ διατηρεῖ στὸ ὕφος της καὶ στὸ περιεχόμενό της τὴν ἴδια ἀλκὴ ὅπως στὴν πρώτη ἡμέρα τῆς Δημιουργίας.

Ἂς πιστεύουμε λοιπὸν ἐσωτερικὰ στὴν εἰρήνη, ἂς πανηγυρίζουμε γιὰ τὰ προμηνύματά της, ἂς μὴ νομίζουμε ὅμως πῶς εἶναι καὶ τέρμα. Ἀντίθετα: εἶναι μιὰ ἀρχή. Πρόβλημα πρὸς λύσιν δυσκολότερο ἀπὸ τὸν πόλεμο, γιατὶ στὸν τελευταῖο τοῦτον ὅλα λύνονται μηχανικά, βίαια, μὲ δυναμικὸ τρόπο, ἐνῶ στὴν εἰρήνη χρειάζονται ἄλλες, ἀνώτερες, εὐγενέστερες ἀρετές. Ἂς τὸ ποῦμε: Πνευματικότερες.

Οἱ στρατηγοὶ ποὺ κέρδισαν τὸν πόλεμο θὰ δειχτοῦν ἄραγε ἄξιοι νὰ κερδίσουν καὶ τὴν εἰρήνη;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΟΕΝΟΥΙΟ ΦΙΛΑΣΦΙΛΑΙΟ
MDCCCLXXXI

"Τὸ Βῆμα"
Παρίσι, 10/8/55
1612131-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΛΛΑΓΗ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Καμμιὰ φορά, τὰ μεγάλα λόγια μᾶς ἐμποδίζουν νὰ συνειδητοποιήσουμε τὶς μεγάλες στιγμές. Ἀντὶ νὰ τὶς ἐκφράζουν, καταντάει νὰ τὶς ἀντικαθιστοῦν. Θαμπωνόμαστε μὲ τὰ λόγια καὶ χάνουμε τὴν κύρια γεύση, τὸ οὐσιαστικότερο, βαθύ, ἀστάθμητο συχνὰ περιεχόμενο τῶν γεγονότων. Ἔτσι καὶ τώρα μὲ τὴν καινούργια ἐποχὴ ποὺ ἀρχίζει γιὰ τὸν κόσμο —ποὺ κηρύσσεται ἡ ἐπίσημη ἔναρξή της δηλαδή, γιατί, στὴν πραγματικότητα ἔχει ἀρχίσει ἐδῶ καὶ δέκα χρόνια—τὴν ἐποχὴ ποὺ τιτλοφορήθηκε κιόλας «τοῦ Διαστήματος».

Αὐτὴ μάλιστα! εἶναι μεγάλη στιγμή· ὄχι σὰν τῆς Γενεύης. Ἐκείνης τὴν εἰλικρίνεια θὰ χρειαζότανε πρῶτα νὰ τὴν ἐλέγξουμε γιὰ νὰ πανηγυρίσουμε, κι' ὁρίστε νὰ βρῆτε τρόπο ἐλέγχου γιὰ τὶς βαθύτερες προθέσεις τῶν «μεγάλων»—ποὺ κάποτε, ἀπέναντι στὰ γεγονότα καὶ στὶς ἀνάγκες τοῦ Ἀνθρώπου, δείχνονται πολὺ μικροί. Ἡ ἀνακάλυψη ὅμως κ' ἡ ἀναμέτρηση τῆς ἀτομικῆς ἐνέργειας, σ' ὅ,τι εὐχάριστο κι' ὅ,τι δυσάρεστο μπορεῖ νὰ κρύβει, αὐτὴ εἶναι γεγονὸς θετικό, ὡμὸ κι' ἀναπόδραστο. Αὐτὴ στέκεται πίσω κι' ἀπὸ τὴ συμφωνία τῆς Γενεύης· δὲν τὴν «ἐμπνέει» ἁπλῶς—πρᾶγμα ποὺ θὰ εἴταν ἄλλωστε πρὸς τιμὴν τῆς Γενεύης.—Τὴν ἐξαναγκάζει. Ἡ Γενεύη δημιουργεῖται ὑπὸ τὴν ἀπειλή της. Καὶ πάλι δὲν ξέρουμε πόσο εἶναι εἰλικρινής...

Λένε καὶ γράφουν πόσες καὶ πόσες ὠφέλειες γιὰ τὸν ἄνθρωπο θὰ μποροῦν νὰ πηγάσουν ἀπὸ τὴν εἰρηνικὴ χρησιμοποίηση τῆς ἀτομικῆς ἐνέργειας. Τὶς τελευταῖες μάλιστα ἡμέρες οἱ φαντασίες πήρανε δρόμο, βάλθηκαν νὰ καλπάζουν, οἱ ἐγκέφαλοι φούντωσαν, οἱ πανηγυρισμοὶ πέρσεψαν. Θυμίζουμε λιγάκι τοὺς ἀγρίους ποὺ χοροπηδᾶνε μεθυσμένοι, ἐκστατικοὶ ἀπὸ ἀγαλλίαση, γύρω σὲ μιὰ φωτιά. Δὲν πειράζει... Ὕστερα ἀπὸ τόσα φαρμάκια ποὺ μᾶς πότισε ἡ τρισένδοξη τούτη ἐποχή μας, ἂς χαροῦμε καὶ λιγάκι, ἔστω καὶ παιδικά. Ἐκεῖνο ὡστόσο ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμα ἐπιπωθεῖ, θαρρῶ, εἶναι τοῦτο: Πῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς πρακτικὲς ἐφαρμογὲς τοῦ νέου, τρομεροῦ παιχνιδιοῦ ποὺ μᾶς δόθηκε, ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη, ἐσωτερική του συνέπεια, ποὺ δὲν ἔχει ἀ-

Τὰ Τυπογραφικὰ λάθη

Εἰς τὸ χθεσινὸν ἄρθρον του συνεργάτου μας κ. Ἀγγέλου Τερζάκη παρεισέφρησαν μερικὰ τυπογραφικὰ λάθη. Ἀρκούμεθα νὰ σημειώσωμεν τὸ σοβαρώτερον, τὸ ὁποῖον κρίνομεν εἰς ἕνα σημεῖον τὴν ἔννοιαν τῶν γραφομένων τοῦ συνεργάτου μας. Ἔγραφε πράγματι ὁ κ. Τερζάκης εἰς τὴν τετάρτην παράγραφον πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ἄρθρου του: «Ἀπὸ ἐκεῖ, ρίχνει τὴ δέσμη της στὴ γῆ ἀλλὰ καὶ μπορεῖ πιὰ νὰ τὴν κινήσει πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις, σφαιρικά». Ἀλλὰ τὸ καὶ ἐτυπώθη ἐσφαλμένως δὲν, πρᾶγμα ποὺ μετέβαλε τελείως ἐκεῖνο ποὺ ἤθελε νὰ εἴπῃ ὁ κ. Τερζάκης. Ζητοῦμεν συγγνώμην τόσον ἀπὸ τὸν ἴδιον, ὅσον καὶ ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστας του καὶ ἀναγνώστας μας.

31-2.

κόμα ὑπολογιστεῖ. Μιλῶ γιὰ τὴν καινούργια προοπτική, τὴ διαφορετικὴ στάση ποὺ θὰ ἐπιβάλει—ὄχι ἀμέσως, λίγο - λίγο — ἡ ἀνακάλυψή του στὸν ἄνθρωπο. Μιὰ στάση πού, ἱστορικά, θὰ εἶταν ἡ τρίτη.

Πραγματικά, καὶ μὲ κάποια συνοπτικότητα, θὰ μποροῦσε νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι, ἴσαμε σήμερα, τρεῖς διαφορετικὲς στάσεις, τρεῖς διαδοχικὰ ὀπτικὲς γωνίες χαρακτήρισαν τὸν ἄνθρωπο στὴ θέση του ἀπέναντι στὸ φαινόμενο τοῦ κόσμου: Ἂν φανταστοῦμε τὴ συνείδησή του ἔξω προβαλλόμενη σὰ μιὰ φωτεινὴ δέσμη—καθὼς τὸ συγκεντρωμένο φῶς ἑνὸς προβολέα, ἂς ποῦμε—ἡ χρονολογικὰ πρώτη, τῶν μυθικῶν χρόνων, θὰ εἶχε τούτη τὴ θέση: ἡ φωτεινὴ ἑστία πάνω στὴ φλούδα τοῦ πλανήτη κ' ἡ δέσμη νὰ σημαδεύει, νὰ τοξεύει πρὸς τὸ στερέωμα. Θαυμασμὸς καὶ δέος εἶταν τὸ ψυχικὸ περιεχόμενο τῆς πρώτης ἐκείνης περιόδου.: ὁ ἄνθρωπος στέκεται ἐκστατικὸς μπροστὰ στὸ θέαμα τοῦ ἔναστρου οὐράνιου θόλου καὶ τοῦ δίνει μιὰν ἑρμηνεία μυθολογική.

Ἀπὸ τότε ποὺ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ἀποβάλλει σιγὰ - σιγὰ τὸν ἀγροτικο της χαρακτήρα κι' ἀρχίζουν νὰ δημιουργοῦνται, νὰ θεριεύουν τὰ μεγάλα ἀστικὰ κέντρα, οἱ ἄνθρωποι χάνουν ὅλο καὶ περισσότερο τὴν ἐπαφή τους μὲ τὸν φυσικὸ κόσμο. Στὶς μεγάλες πολιτεῖες μέσα, ξεχνᾶς νὰ κοιτάξεις τὸν οὐρανό. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἔπειτα, ἡ βαθμιαία ὅσο κι' ἀσυγκράτητη διόγκωση τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων, στρέφουν τὴν προσοχὴ τοῦ ἀνθρώπου στὰ καθαρῶς ἐπίγεια θέματα. Ἔχει δημιουργηθεῖ τώρα κάτι σὰν ψευδαίσθηση πὼς ἡ γῆ καὶ τ' ἀμέσως ἀναφερόμενα σ' αὐτὴν εἶναι μιὰ κατάσταση αὐθύπαρκτη, αὐτόνομη, κλειστή, ἀνεξάρτητη ἀπὸ κάθε ἀναφορὰ καὶ συσχέτιση μὲ τ' ἄλλα οὐράνια σώματα. Μονάχη ἡ ἐπιστήμη γυρίζει κάπου - κάπου τὰ μάτια της στὸ στερέωμα Ἡ συνισταμένη ὅμως τῶν συνειδήσεων ἔχει πάρει τώρα τούτη τὴ θέση: διάταξη τοῦ προβολέα ὁριζόντια. Ἡ φωτεινὴ δέσμη ξυρίζει τὸ ἔδαφος, ἐξαντλεῖται, σταματάει.

Ἡ μεγάλη στιγμὴ ποὺ ζοῦμε σήμερα ἔχει τὴν ἔννοια πὼς μᾶς κάνει νὰ περάσουμε σὲ μιὰ τρίτη περίοδο, δίχως νὰ τὸ συνειδητοποιοῦμε ἀκόμα. Μιὰ περίοδο ποὺ διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ τὶς προηγούμενες: Ἡ φωτεινὴ ἑστία, στὶς περιόδους ἐκεῖνες, εἶταν σταθερή, προσηλωμένη στὸ ἔδαφος, καὶ μονάχα ἡ δέσμη της ἄλλαξε κατεύθυνση. Ἡ ἐπανάσταση ποὺ συντελεῖται τώρα εἶναι πὼς ἀλλάζει θέση ἡ ἑστία: Μεταφέρεται ἔξω ἀπὸ τὸν πλανήτη, στὸ διάστημα, καὶ γίνεται ἰδεατή. Ἀπὸ ἐκεῖ, ρίχνει τὴ δέσμη της στὴ γῆ ἀλλὰ δὲν μπορεῖ πιὰ νὰ τὴν κινήσει πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις, σφαιρικά. Ὁ ἄνθρωπος, προβιβασμένος χτὲς σὲ συνείδηση οἰκουμενικὴ—μὲ τὴν ἔννοια οἰκουμένη ἴσον Γῆ—προωθεῖται τώρα σὲ κοσμολογικὴ συνείδηση.

Ποιὲς θὰ εἶναι οἱ ψυχολογικὲς κ' οἱ πνευματικὲς συνέπειες τῆς ἀλλαγῆς; Τεράστιες, ἀλλὰ κι' ὄχι ἀμέσως, ὄχι πολὺ γρήγορα, αἰσθητές. Χρειάζεται ἕνα διάστημα προσαρμογῆς στὶς νέες συνθῆκες, ὥς ποὺ νὰ εὐθυγραμμιστοῦν οἱ ἀτομικὲς συνειδήσεις μὲ τὴν τερατώδη κατάκτηση τοῦ μυαλοῦ. Γιὰ νὰ περάσει ψυχολογικὰ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ γεωκεντρικὴ ἀντίληψη στὴν ἡλιοκεντρικὴ χρειάστηκαν αἰῶνες, κι' ἂς προπορευόταν ἡ ἐπιστήμη. Τὸ ἴδιο καὶ τώρα. Δὲν θὰ χρειαστοῦν αἰῶνες βέβαια γιατὶ τὰ γεγονότα προχωροῦν στὸ ἑξῆς ραγδαῖα, θὰ περάσουν ὅμως ἄγνωστο πόσες δεκαετίες. Ἡ ψυχή μας τρέχει λαχανιασμένη ξοπίσω ἀπὸ τὸ ἀφηνιασμένο μυαλὸ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ προφτάσει.

Δὲν εἴχαμε κατορθώσει ἀκόμα νὰ γίνουμε πολίτες τῆς οἰκουμένης καὶ μᾶς καλοῦν τώρα νὰ γίνουμε πολίτες τοῦ σύμπαντος. Βλέπουμε γιὰ τὴν ὥρα τὴν παραμυθένια, τὴν ἰουλιοβερνικὴ πλευρὰ τοῦ περιστατικοῦ. Ἔχει ἄλλες, ἀνυποψίαστες. Ἐγκυμονεῖ ἐσωτερικὲς τῆς ψυχῆς μας ἀναστατώσεις ἀπροσμέτρητες, ἀνάγκες ἀναπροσαρμογῆς ποὺ φέρνουν ἴλιγγο καὶ μόνον ἂν δοκιμάσεις ν' ἀνασηκώσεις ἄκρη-ἄκρη τὸν βαρὺ πέπλο ποὺ τὶς σκεπάζει.

Ἂς μὴν ἰσκιώσουμε ὅμως γιὰ τὴν ὥρα τὴν ἀνέφελη, ἐξαπολυμένη χαρά. Εἶναι μιὰ αὐτόματη ἀντίδραση στὶς ἐπίγειες, τὶς ἀνθρωποφαγικὲς τρομάρες ποὺ μᾶς ἔζωναν τόσα καὶ τόσα χρόνια... Ἡ ὥρα τῆς φρόνησης θἄρθει ἀργότερα, ὅταν θὰ ἀρχίσουν οἱ ἀναγκαῖες ἀναμετρήσεις.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΙΑΘΕΝΟΥΙΛΑΦΙΛΟΥΙ
MDCCCLXXXI

"Τὸ Βῆμα"
Τετάρτη, 17/8/55

1612132-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΠΕΡΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΥ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Εἶναι μιὰ παρηγοριὰ νὰ βλέπει κανείς, ἔστω καὶ σποραδικά, ἀνώτατους ἐκπαιδευτικοὺς λειτουργούς μας ν' ἀναζητοῦν συσχετίσεις γόνιμες τῆς παιδείας τους μὲ τὴ σημερινὴ πραγματικότητα καί, γενικώτερα, μὲ τὴν ἐποχή μας. Αὐτὸ τοὺς κάνει νὰ γίνονται στοιχεῖα ζωντανὰ τῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους. Ὄχι ἁπλῶς ἀποταμιευτὲς καὶ πομποὶ γνώσεων ποὺ ἄλλοι, οἱ δέχτες τους, καλοῦνται — ὑποτίθεται — νὰ τὶς ἀξιοποιήσουν.

Μιὰ τέτοια, ζωογονημένη χρήση παιδείας βλέπω, λόγου χάρη, στὴν πρόσφατη πλακέτα τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ποὺ περιέχει ἕνα λόγο τοῦ καθηγητὴ τῆς Μεσαιωνικῆς μας Φιλολογίας κ. Ἐμμ. Κριαρᾶ. Τίποτα τὸ συμβατικό, τὸ τυποποιημένα «πανηγυρικὸ» στὸν πανηγυρικὸ ὡστόσο αὐτὸ λόγο. Βρισκόμαστε πολὺ μακρυὰ ἀπὸ τὶς μπαλσαμωμένες ἐκεῖνες ἀγορεύσεις ποὺ τὶς ἐκφωνοῦσαν βρυκόλακες μὲ τὸ λαιμὸ φυλακισμένο στὰ σκληρά, τριπίθαμα κολλάρα τῆς ὑπερκαθαρεύουσας. Ὁ λόγος τοῦ κ. Κριαρᾶ ἐκφωνημένος στὴ γιορτὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, κάνει κάτι πολὺ καλύτερο ἀπὸ τὸ νὰ ἐξαίρει μόνο τὶς φυσιογνωμίες τῶν τριῶν πατέρων ἢ νὰ σερβίρει νυσταλέους φρονιματισμούς. Ἀναζητεῖ τὰ σημεῖα ὅπου διασταυρώνεται ἡ σκέψη τῶν Ἱεραρχῶν μὲ τὸ ἀρχαῖο πνεῦμα, τὸ πνεῦμα τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδας, καὶ ἀνακινεῖ ἕνα ζήτημα παλλόμενο, καυτό: Ποιὰ θέση πρέπει νὰ πάρει στὴ σύγχρονη παιδεία ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἀγωγή. Ὅσοι δὲν νομίζουν πὼς τὰ μεγάλα θέματα τῆς ζωῆς ἐξαντλοῦνται στὰ καθημερινὰ ψώνια τους, στὸ κυνηγητὸ τῆς δεκάρας καὶ στὴν ἀπύθμενη πολιτικολογία, ὅσοι καταλαβαίνουν πὼς τὸ πρόβλημα τοῦ καιροῦ μας εἶναι κάτι ποὺ πρέπει νὰ πιαστεῖ ἀπὸ τὴ ρίζα του, αὐτοὶ θὰ καταλάβουν καὶ τὸ τί ἀντιπροσωπεύει γιὰ τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους μας, ὅπως καὶ γιὰ τοῦ Ἀνθρώπου γενικώτερα, τὸ πρόβλημα τῆς παιδείας.

Ὑπάρχουν μερικοὶ — ἀνάμεσά τους κι' ὁ ὑπογραφόμενος — ποὺ πιστεύουν: 1ο) πὼς ἔξω ἀπὸ τ' ἀνθρωπιστικά, λεγόμενα, Γράμματα, δὲν μπορεῖ νὰ νο-

ηθεῖ ἐξανθρωπιστικὴ ἀγωγή, καὶ 2ο) πὼς ὁ ἄνθρωπος δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ ἐξανθρωπιστεῖ μὲ ἀπαγορευτικὲς διατάξεις. Τί ἄλλο παρὰ νομοσχέδια περιοριστικὰ εἶναι οἱ σύγχρονες ριζοσπαστικὲς θεωρίες ποὺ ἀποβλέπουν στὴ ρύθμιση καὶ μόνο τῆς ὑλικῆς ζωῆς; Κανένας δὲν ἀμφισβητεῖ τὸ ρόλο ποὺ παίζουν στὴν ἐσωτερικὴ διάπλαση οἱ ἀντικειμενικὲς συνθῆκες, ἀλλὰ καὶ εἶναι προδοσία κατὰ τοῦ ἀνθρώπου νὰ τὸν πείθουμε πὼς ἀπὸ αὐτὲς καὶ μόνο — ὄχι κι' ἀπὸ τὸν ἴδιον — ἐξαρτᾶται ἡ ἀναμόρφωσή του. Γιατὶ δὲν παρεκτρεπόμαστε μόνον ἀπὸ ἀνάγκη. Κακουργοῦμε καὶ γιὰ χίλιους - δυὸ ἄλλους σκοτεινούς, ἀστάθμητους λόγους, παρορμήσεις ἀβυθομέτρητες. Ὁ ρωμαντισμὸς τῶν «Ἀθλίων», μὲ τὸν Γιάννη Ἀγιάννη ποὺ κλέβει τὸ ψωμὶ γιὰ νὰ θρέψει τ' ἀνήψια του, μπορεῖ νὰ καλύπτει κατὰ μεγάλο μέρος τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα, δὲν καλύπτει ὅμως καὶ τὸ ψυχολογικὸ τοῦ ἀνθρώπου.

Κοιτάξτε, γιὰ παράδειγμα, τί γίνεται τὶς ἡμέρες αὐτὲς μὲ τὴν ἄμοιρη κι' ἀναγνωσματοποιημένη Σπυριδούλα. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ οἱ Βεηζαδέδες — ὁ ζόφος καὶ ἡ ἄβυσσος ποὺ ἐμφανίζονται στὸ φῶς τοῦ ἡλίου μὲ τὸ σχῆμα ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἐξέγερση τῆς κοινωνίας — σημεῖο ἐξαιρετικά, συγκινητικὰ παρήγορο. Ποιὸ εἶναι τὸ ριζοσπαστικότερο μέτρο ποὺ ὑποστηρίχτηκε γιὰ νὰ λείψουν οἱ τέτοιες ὠμότητες; Νὰ προστατευθοῦν νομοθετικὰ οἱ ἀνήλικοι καὶ νὰ καταργηθεῖ ἡ ἐξανδραποδιστικὴ φτώχεια. Ἄμποτε! Οἱ δυὸ αὐτὲς ὅμως προτάσεις ὁλοκληρώνουν τὸ πρόβλημα; Ἂν ὑποτεθεῖ πὼς καταργοῦν τὶς Σπυριδοῦλες, καταργοῦν καὶ τοὺς Βεηζαδέδες; Κόβουν τὰ νύχια τοῦ θηρίου; Ὄχι! — ἂς τὸ ποῦμε φωναχτά, μὲ παρρησία. Γιατὶ οἱ Βεηζαδέδες δὲν εἶναι μεμονωμένη — ὅπως μοιάζει ὡστόσο — περίπτωση. Μὴ βαυκαλιζόμαστε μὲ τέτοιες αὐταπάτες τῆς δειλίας. Οἱ Βεηζαδέδες εἶναι γένος ὁλάκερο ἢ — ἂν προτιμᾶτε τὴν ἀπόλυτη παρρησία — μιὰ πλευρὰ τοῦ φριχτοῦ αὐτοῦ μυστηρίου ποὺ τὸ ἀποκαλοῦμε ἀνθρώπινη ψυχή. Καὶ τὸ γένος αὐτὸ δὲν βασανίζει μονάχα γιὰ πενῆντα ψωροδολλάρια. Βασανίζει καὶ γιὰ σκοποὺς... ὑψηλούς. Γιὰ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ... χριστιανικοῦ δόγματος ἂς ποῦμε. Γιὰ τὴ φυλετικὴ ὑπεροχὴ τῶν ἀρείων. Γιὰ τὴν ἄλφα ἢ βῆτα ἰδεολογία... Καὶ κάθε φορά, δίχως ἐξαίρεση, πιστεύει ἀκράδαντα πὼς ἔχει δίκηο.

Αὐτὸ λοιπὸν τὸ κτῆνος πῶς θὰ τὸ ὑποτάξουμε; Νὰ ὅλο τὸ θέμα. Ὁ πολιτισμός μας δὲν ἔμαθε ἀκόμα νὰ δημιουργεῖ ἀνθρώπους. Εἶναι ἕνας πολιτισμὸς τεχνικός, ἐπηρμένος, πολυθρύβους, ἱκανὸς νὰ μᾶς περισπᾶ τὴν προσοχὴ καὶ νὰ τὴ στρέφει ὅλο καὶ περισσότερο στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο. Παράγει ἄψυχες μηχανὲς κι' ἔμψυχα τέρατα. Ἡ δεσπόζουσα κατεύθυνσή του εἶναι ὁ πολλαπλασιασμὸς στὸ ἄπειρο τῶν τεχνικῶν καὶ τῶν εἰδικευμένων. Νὰ τὸ ἄπαντό του! Ἡ ἀρχικὴ ἑνότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἔτσι, καταργεῖται. Προτοῦ ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς δημιουργήσει τὸ τέλειο ρομπότ, ἐπέτυχε μιὰ τερατώδη μεταμόρφωση: Ἔκανε ρομπότ τὸν ἄνθρωπο τὸν ἴδιο.

Καὶ τὸ πρόβλημα τῆς δημιουργίας Ἀνθρώπων παραμένει ἀκέραιο. Καταλαβαίνει κανεὶς πολὺ καλὰ μιὰ περικοπὴ καθὼς τούτη ἀπὸ τὸ λόγο τοῦ κ. Κριαρᾶ — ἀφετηρία τοῦ σημερινοῦ μας σημειώματος: — «Ὁ ὅρος «ἀνθρωπισμός» παίρνει τὸ φυσικό του περιεχόμενο ὅταν δηλώνει τὴν προσπάθειά μας γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ ὁλοκληρωμένου ἀνθρώπου, τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ξεπερνᾶ τὸν ἁπλῶς ἐπιστημονικὰ εἰδικευμένο ἄνθρωπο, τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου ποὺ ἔχοντας μιὰ βαθύτερη κατανόηση τῆς ἱστορίας τῆς πορείας τοῦ κόσμου καὶ τῆς σημερινῆς δικῆς του τοποθέτησης μέσα σ' αὐτὸν θὰ μπορεῖ νὰ κατανοεῖ κάθε τί ποὺ ξεπερνᾶ τὸ στενὸ κύκλο τῆς ἀτομικῆς του εἰδίκευσης, ποὺ θὰ καταλαβαίνει τὸ συνάνθρωπό του καὶ τὶς ἀνάγκες του καὶ θὰ συνεργάζεται στὸ ἔργο τῶν ὁμοίων του σὰ σὲ κοινὸ ἔργο».

Ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ μπορεῖ νὰ ἔχει ἀρχίσει πρὶν ἀπὸ χιλιάδες χρόνια, δὲν ἔχει ὅμως ἀρχίσει ἀκόμα ἡ ἱστορία τοῦ ἐκπολιτισμοῦ. Καὶ ἡ πιὸ αἰσιόδοξη ἄποψη ποὺ ἐπιτρέπεται νὰ διατυπωθεῖ εἶναι ἡ ἐλπίδα πὼς ἴσως, κάποτε, ἀρχίσει...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

Τὸ Βῆμα
Τετάρτη, 24/8/55

1612133.1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΜΙΑ ΕΠΟΧΗ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Μιὰ μέρα ὁ μακαρίτης Στέφανος Δάφνης, ἐκεῖ στὸ μεγάλο ἀναγνωστήριο τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, μοῦ μιλοῦσε γιὰ τὸν καιρὸ ποὺ ὁ Κωνστ. Θεοτόκης ὑπηρετοῦσε στὸ ἴδιο αὐτὸ Ἵδρυμα. «Τὸν ἔβρισκες—μοῦ εἶπε—ἐκεῖ - μέσα, στὸ γραφεῖο του, νὰ μὴν κάνει ἄλλη δουλειὰ παρὰ νὰ γράφει τὰ διηγήματά του, νὰ τὰ διορθώνει. Κάποιος, ἀπορημένος γιὰ τὸν περίεργο τοῦτο τρόπο ποὺ εἶχε ὁ Θεοτόκης ν' ἀντιλαμβάνεται τὴν ὑπηρεσία, τοῦ τὸ εἶπε.—«Ἂμ ἂν εἶταινε, ἀποκρίθηκε κεῖνος, νὰ δουλεύω ἐδῶ σὰν ὑπάλληλος, τότε ποιὸς ὁ λόγος νὰ διορίσει ἐμένα τὸ κράτος; Ἂς διόριζε ἕναν ἄλλον, ὁποιονδήποτε...».

Δὲν ἔχω τὸ μέσο ν' ἀποδείξω τὴν αὐθεντικότητα τοῦ ἀνεκδότου, ἀλλὰ κι' οὔτε ἔχω λόγο νὰ τὸ θεωρῶ ἀπίθανο. Τίποτα τὸ ἀσυμβίβαστο σ' αὐτὸ μὲ τὴ σπάνια ὡστόσο εὐσυνειδησία τοῦ Θεοτόκη. Δείχνει ἁπλῶς ἕναν ἄνθρωπο μὲ συνείδηση τῆς ἀποστολῆς του, σωστὴ κρίση καὶ παρρησία. Τὴν ὀφειλόμενη, πάλι, ἄποψη τοῦ κράτους σ' ἕνα τέτοιο ζήτημα—ὅταν τὸ κράτος τυχαίνει νὰ τὸ ἐκπροσωπεῖ μιὰ μορφὴ φωτισμένη—τὴ βρίσκει κανεὶς στὸ ἀκόλουθο περιστατικό, πού, αὐτό, ἀναφέρεται στὸν Ἀχιλλέα Παράσχο. Τὸ ἀφηγεῖται στὴν ὡραία μονογραφία του γιὰ τὸν τρισαγαπημένο ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ 19ο αἰῶνα ποιητὴ ὁ ἀλησμόνητος Κώστας Οὐράνης: «Ὅταν μιὰ φορὰ ἕνας ἀπὸ τοὺς προϊσταμένους του παραπονέθηκε στὸν Τρικούπη, ὅτι ὁ Παράσχος δὲν ἐρχόταν ποτὲ στὸ γραφεῖο, ὁ Τρικούπης τοῦ ἀπάντησε χαμογελώντας:

— Μὰ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς διωρίσθη!...»

Εἶναι ἴσως εὔκολο σ' ἕνα συγκαιρινό μας ν' ἀμφισβητήσει τὸ δικαίωμα τοῦ Παράσχου νὰ εἶναι ἀργόμισθος τοῦ Δημοσίου—δὲν πρόκειται γιὰ λογοτεχνικὴ φυσιογνωμία ἀλικῆς. Πολὺ διαφορετικὴ ὅμως γνώμη θὰ σχηματίσει ὁποιος δώσει στὴν ἑαυτό του τὴν ἀπόλαυση νὰ διαβάσει τὴ βιογραφία τοῦ Παράσχου ἀπὸ τὸν Οὐράνη. Ὁ Ἄλικης Θρύλος τὴν ἔχει περιλάβει εὐλαβικὰ στὸ δεύτερο τόμο, τὸν πρόσφατο, τῆς σειρᾶς «Δικοί μας καὶ ξένοι», ποὺ συνεχίζει τὰ «Ἅπαντα» τοῦ Οὐράνη.

Τὶ ἀπορία ὅμως, πρῶτα - πρῶτα, ποὺ δοκιμάζει κανεὶς ὅταν βλέπει τὸν Κώστα Οὐράνη νὰ βιο-

γραφεῖ τὸν Ἀχιλλέα Παράσχο! Καμμιὰ ἐσωτερικὴ συγγένεια ἀνάμεσα στοὺς δυὸ ποιητές, τίποτα ποὺ νὰ ἐξηγεῖ τὴν ἐκλογὴ τοῦ δεύτερου ἀπὸ τὸν πρῶτο. Νὰ ὅμως ποὺ ἡ ἀπορία διαλύεται ὅταν τελειώσει κανεὶς—ὅταν ρουφήξει θἄλεγα σωστότερα—τὶς 120 αὐτὲς σελίδες. Ὁ Ἀχιλ. Παράσχος, ὅπως ἀναδύεται ἀπὸ μέσα τους, δὲν εἶναι μονάχα μιὰ ἰδιότυπα γραφικὴ φυσιογνωμία. Εἶναι μιὰ ὁλόκληρη ἐποχή. Κι' ἐκεῖνο ποὺ ἀναπνέουμε συνεπαρμένοι στὶς σελίδες τοῦ Οὐράνη εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἄρωμα, τὴν ἄχνα ποὺ τυλίγει χρυσίζοντας μιὰν ἐποχή, προσωπικὸ καὶ φευγαλέο της μῦρο πού, σὲ τελευταία ἀνάλυση, τὴ συμπυκνώνει, τὴ συνοψίζει, τὴν ἐκφράζει περισσότερο ἀπὸ τὰ γεγονότα, ποὺ περνοῦν, κι' ἀπὸ τὰ πρόσωπα, ποὺ σβύνουν.

Πῶς τὴ βλέπουμε σήμερα τὴν ἐποχὴ τοῦ Παράσχου; Εἶναι καθιερωμένο: μ' ἕνα συγκαταβατικὰ περιφρονητικὸ χαμόγελο, μὲ μιὰν ἀνωτερότητα μακρόθυμη, ἱλαρή. Ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἀχιλλέως Παράσχου ἴσον ὁ φαρμπαλᾶς τῆς γιαγιᾶς μας, τὰ ψηλὰ κολλάρα τοῦ ἀείμνηστου ἀντικουνοῦ συνταξιούχου, τὸ σκοροφαγωμένο εἰδύλλιο τῆς θείας ποὺ ἔμεινε ἀνυπαντρη, τὸ «Ἄντρον τῶν Νυμφῶν», κι' ἀκόμα ἡ κανσερβοποιημένη αὐτὴ παλιὰ Ἀθήνα—βορὰ τοῦ ὀλέθριου τενόρου τῆς γειτονικῆς ταβέρνας, μὲ τοὺς μελιστάλαχτους λαρυγγισμούς. Ὅλ' αὐτὰ σωστά, καμμιὰ ἀντίρρηση. Ὁ κόσμος ἐκεῖνος εἶχε πολλὰ τὰ κωμικά, καὶ πουθενὰ δὲν ξεπηδοῦν τόσο ἀνάγλυφα, ἀλλὰ καὶ μαζὶ τόσο συμπαθητικά, ὅσο στὶς σελίδες τοῦ Οὐράνη. Ποιὸς κόσμος ὡστόσο, ποιὰ ἐποχὴ ὑποπτεύεται ποτὲ τὰ κωμικά της; Χρειάζεται μιὰ ἀπόσταση γιὰ νὰ φανοῦν, καὶ πάλι ὄχι στὰ ἴδια μάτια... Ἀδιάφορο! Ὑπάρχουν ἐποχὲς ποὺ φεύγουν ντροπαλά, μ' ἕνα θρόϊσμα μεταξωτό, ἀνάμεσα σὲ χάχανα, γιατὶ φάνηκε λιγάκι τὸ μεσοφόρι τους, κ' ὑπάρχουν ἄλλες κυνικὰ μεγαλεπήβολες, μὲ ζοφερὸ βλέμμα, ποὺ ξεμακραίνουν τυλιγμένες στὸ φασματικὸ μανδύα τους, ἐνῶ γύρω ἁπλώνεται ἡ βουβὴ τρομάρα. Ἡ ἐποχὴ τοῦ Παράσχου ἔφυγε χφήνοντας πίσω της πρόσωπα γελαστά. Ἂς μὴ τὴν ἀποδοκιμάσουμε μὲ θόρυβο ὑπερβολικό. Θὰ εἴταν ἀχαριστία.

Ἕνα φιλικὸ ἀκριβῶς χαμόγελο ἀπέναντί της μᾶς διδάσκουν κ' οἱ ὡραῖες σελίδες ποὺ ἔγραψε ὁ Οὐράνης. Βλέπουμε ἐκεῖ - μέσα πὼς ἂν πρόκειται γιὰ ἕναν καιρὸ στερημένον ἀπὸ αὐτὸ ποὺ λέμε αἴσθημα τῶν ἀναλογιῶν, ἀνύποπτον ἄρα γιὰ τὴν κωμικότητα ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ κάποιες πολὺ χτυπητὲς ἀντινομίες, πρόκειται ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ καὶ γιὰ ἕνα ψυχικὸ κλῖμα πολὺ ἤπιο, πολὺ πρᾶο, κι' ἂς παίρνει πόζες μελοδραματικές. Ἡ ἐποχὴ ἄλλωστε αὐτὴ πέφτει πρώτη θῦμα τῆς παιδικῆς εὐπιστίας της. Γενιὰ βιολογικὰ εὔρωστη, κατ' εὐθεῖαν ἀπόγονος ἀγωνιστῶν, παράγει ἕνα ρωμαντισμὸ λιπόθυμο, ὁλοφυρόμενο, λιγωμένο. Καὶ καταφέρνει ν' αὐθυποβληθεῖ, τὸν πιστεύει! Ὁ Ἀχιλλεὺς Παράσχος, μὴν ἔχοντας τὴν εὐκαιρία νὰ ζήσει ἀληθινοὺς ἔρωτες, αὐθεντικὲς περιπέτειες, τὶς πλάθει μὲ τὴ φαντασία του, τὶς ἀποτυπώνει σὲ στίχους λυγμικοὺς, λυσίκομους, καὶ μαζί του, διαβάζοντάς τον ἐκστατική, κλαίει, ὀδύρεται, τραβάει τὰ μαλλιά της μιὰ ὁλάκερη κοινωνία. Τὴν ἀκούσαμε κι' ἐμεῖς, γερασμένη πιά, νὰ μᾶς βεβαιώνει ἀναστενάζοντας πὼς ἄχ! «τότε» εἴταν ὁ ὡραῖος καιρός, ὁ καιρὸς τῶν εὐγενῶν αἰσθημάτων! Ποιὸς ξέρει! μπορεῖ—ἐδῶ ποὺ τὰ λέμε—νὰ εἶχε καὶ μιὰ στάλα, ὤ! τόσο δά, δίκηο. Φανταστεῖτε μιὰν Ἑλλάδα ἀθῶα ἀκόμα ἀπὸ τοὺς ἄθλους τῆς κτηνωδίας, τῆς νόμιμης καὶ τῆς ἰδεολογικῆς. Ὁ Δόσιος, ποὺ κάνει τὴν ἀπόπειρα νὰ δολοφονήσει τὴ βασίλισσα Ἀμαλία στὴν πλατεῖα τοῦ Συντάγματος, εἶναι ἕνας νεαρούλης φαντασιοκόπος, γνήσιος δραπέτης ἀπὸ τὸ κόρο τοῦ «Ἑρνάνη», καὶ ποὺ ἔχει γιὰ σκηνικό του πλαίσιο τὸ ἐπίσης μελοδραματιζόμενο ἀθηναϊκὸ 1861...

Θλιβερὴ ὡστόσο ἀνάκληση στὴν πραγματικότητα, τὴ χαιρέκακη, τὴ φιλέκδικη: Ὁ Ἀχιλλεὺς Παράσχος, βάρδος, εἴδωλο θεοποιημένο μιᾶς ἐποχῆς, δὲν ἀξιώνεται νὰ πεθάνει ἐγκαίρως. Καταδικάζεται ἀπὸ τὴ Μοῖρα νὰ ζήσει περισσότερο ἀπὸ τὴ δόξα του, νὰ ἰδεῖ τοὺς καιροὺς νὰ τὸν προσπερνᾶνε, τὴ νιότη νὰ τὸν παραμερίζει. Περιφέρεται πιὰ μέσα σὲ μιὰν Ἀθήνα ἀλλοιωμένη βαθμιαία, θλιβερὸ ναυάγιο, ἄρρωστος, κάτι χειρότερο: γερασμένος, κάτι χειρότερο: ξεχασμένος. Οἱ σελίδες αὐτὲς τοῦ Οὐράνη γιὰ τὰ ἀληθινὸ πιὰ δρᾶμα τοῦ ποιητή, τὸν ξεπεσμένο του, τὴ φτώχεια του, εἶναι τόσο σπαραχτικὲς ποὺ μοῦ φαίνονται νὰ κρύβουν καὶ τὸ ἀληθινὸ πρῶτο κύτταρο τῆς μονογραφίας, τὸ νόημα ποὺ τὴν ὑπέβαλε. Ἀφήνουν, πραγματικά, μιὰ γεύση στυφή, τὴ γεύση τῶν ἐπιμυθίων. Κ' ἡ αὐλαία πέφτει ἔτσι πάνω στὸ δρᾶμα τοῦ Ἀχιλλέως Παράσχου σὰ βράδι χειμωνιάτικο, τεφρό, δίχως θεαματικὰ ἡλιοβασιλέμματα καὶ δίχως συνοδεία ἀπὸ κιθάρες.

Ὦ ναί, διαβάστε τὸν Παράσχο τοῦ Οὐράνη!

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
MDCCCLXXXI

"Τό Βῆμα"

Τετάρτη, 31/8/55

1 6/2/34-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Η ΛΙΒΡΕΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ὑπάρχει ἕνα θέμα ἀγωγῆς γιὰ τὰ Ἑλληνόπουλα, ποὺ δὲν φαίνεται νὰ τὸ ἔχει προσέξει ἀκόμα ὅσο πρέπει ὁ ἑλληνικὸς κόσμος. Ἕνα θέμα ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ κίνδυνο, ἀρκετὰ κοντινὸ μάλιστα. Χωρὶς μάταιες ὑπερβολὲς καὶ χωρὶς μελοδραματικοὺς στόμφους μποροῦμε νὰ ποῦμε ὡστόσο πὼς ἀπειλεῖ αὐτὰ τοῦτα τὰ ἠθικά, τὰ πνευματικὰ θεμέλια τῆς φυλῆς. Μιλῶ γιὰ τὸ κῦμα τῆς ξενικῆς, τῆς ξενότροπης ἀγωγῆς ποὺ ξεχύθηκε στὸν τόπο μας ὕστερα ἀπὸ τὸν τελευταῖο πόλεμο.

Δὲν πρόκειται γιὰ τὴν τάση νὰ μαθαίνονται ἀπὸ ὅλο καὶ εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα ξένες γλῶσσες. Ἡ πολυγλωσσία, σὲ καιροὺς καθὼς ὁ σημερινός, καὶ πολὺ περισσότερο σὲ τόπους μικρούς, καθὼς ὁ δικός μας, εἶναι κάτι ἀναγκαῖο. Ἀκόμα κι' ἀξιοσύστατο. Γι' αὐτὸ κανείς μας δὲν εἶδε ποτὲ μὲ δυσμένεια τὰ πολυώνυμα ξένα ἰνστιτοῦτα ἢ τὶς σχολὲς ποὺ ἱδρύθηκαν στὴν Ἀθήνα καὶ διακλαδώθηκαν στὶς ἐπαρχίες, καθὼς καὶ τὰ ντόπια φροντιστήρια ποὺ βοηθᾶνε κι' αὐτὰ μιὰν ἐργαζόμενη κυρίως νεολαία νὰ ἐφοδιαστεῖ μὲ τ' ἀπαραίτητα γιὰ τὴν προκοπή της προσόντα. Πρόκειται γιὰ κάτι ἄλλο, βαθύτερο, οὐσιαστικὰ ἀδικαιολόγητο κι' αὐτόχρημα ἀηδιαστικό: Γιὰ μιὰν ἐπιδημία μαϊμουδισμοῦ ποὺ πάει νὰ εὐνουχίσει τὴ νεολαία μας. Νὰ τὴν κάνει κακέκτυπο—οὔτε κὰν ἀντίγραφο πιστὸ—νοοτροπίας, ἠθῶν, τρόπων, φρασεολογίας ποὺ ἀντικαθρεφτίζουν φυλετικὲς ἰδιοσυγκρασίες ὁλότελα ξένες στὴ δική μας.

Ἡ τάση πρὸς τὸν κοσμοπολιτισμό—ἕναν κοσμοπολιτισμὸ ἄλλωστε ἐπιπόλαιο, φτηνό, διακοσμητικὸ σχεδὸν—στάθηκε, καθὼς ξέρουμε, γνώρισμα κοινὸ στὶς ἐποχὲς ποὺ διαδέχτηκαν τοὺς δυὸ τελευταίους, τοὺς μεγάλους, πολέμους. Εἴτανε κάτι φυσικὸ καὶ—ἂν εἶχε νοηθεῖ σωστὰ—εὐοίωνο. Φυσικὸ γιατί, στὴν κλίμακα ποὺ ἔγιναν οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις κ' οἱ ἀντίστοιχοι πολιτικοὶ συνδυασμοί, ἔβλεπες πὼς μπαίνει πιά, θετικὸς συντελεστής, τὸ οἰκουμενικὸ στοιχεῖο. Εὐοίωνο γιατὶ ἔκανε νοητὸ πὼς κάθε τι τοπικὸ βρίσκεται πιὰ σ' ἄμεση συνάρ-

34-2.

τηση μὲ τὸ παγκόσμιο, πρᾶγμα ποὺ ἔδειχνε τὸ δρόμο, ἢ τουλάχιστο τὴν ἀνάγκη, γιὰ μιὰν πανανθρώπινη συνεννόηση.

Ὕστερα ἀπὸ τὸν πρῶτο, ὡστόσο, μεγάλο πόλεμο, ὁ κοσμοπολιτισμὸς —μόδα περισσότερο παρὰ σύνθημα —περιορίστηκε οὐσιαστικὰ στὸ καλλιτεχνικὸ πεδίο: Στὴ λογοτεχνία, ὅπου ἔγινε «φιλολογία», στὶς ἄλλες τέχνες, μὲ μιὰ παλινδρομικὴ στροφὴ κυρίως πρὸς τὸ πρωτόγονο, τὸ ἀφρικανικό, τὸ πολυνησιακὸ κλπ. Σ' εὐρύτερα ἐπίπεδα, ἡ τάση αὐτὴ ἔμεινε δίχως συνέπειες. Κῦμα ἀπὸ βλοσυροὺς ἐθνικισμοὺς διαδέχτηκε ἀμέσως τὸν κοσμοπολιτισμὸ τῆς φιλολογίας, καὶ τὸ κῦμα αὐτὸ μᾶς ὁδήγησε στὴ θύελλα τοῦ δευτέρου πολέμου, τοῦ χτεσινοῦ.

Εἶναι ἀκόμα νωρὶς γιὰ νὰ σχηματίσουμε μιὰν εἰκόνα ἀνάγλυφη τοῦ κόσμου ποὺ ἀναδύεται ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦτο. Πρόκειται γιὰ ἕναν κόσμο ἐν ἐξελίξει. Μποροῦμε ὅμως νὰ ξεχωρίσουμε ἀρκετὰ καθαρὰ κάποιες δεσπόζουσες κατευθύνσεις του. Πολλὲς ἀπ' αὐτὲς—κι' ἀπὸ τὶς κυριώτερες μάλιστα—δὲν εἶναι ρεύματα μ' ἑνιαία κατεύθυνση. Εἶναι συγκρούσεις. Ἔτσι, ἔχουμε μιὰ σύγκρουση κορυφαία ἀνάμεσα σὲ ἰμπεριαλιστικὸ πνεῦμα καὶ πνεῦμα καθαρὸ—ὄχι προσχηματικὰ—δημοκρατικό. Βλέπουμε δηλαδὴ σήμερα, μὲ τὶς ἀποκαλύψεις ποὺ μᾶς ἐξασφαλίζει ἡ προοπτικὴ τοῦ χρόνου, πὼς ὁ πόλεμος ἔγινε μὲ προθέσεις ἐπεκτατικές, καὶ πὼς ἐκεῖνες ἀπ' αὐτὲς ποὺ ὑπερισχύουν ἐξακολουθοῦν νὰ πιέζουν πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση, ἂν ὄχι γεωγραφικά, πάντως πνευματικά.

Ἂν σήμερα συνασπίζεται μιὰ πνευματικὴ Εὐρώπη γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τὸν ἐπεκτατισμὸ τῆς Ἀνατολῆς, αὐτὸ δὲν σημαίνει πὼς πρέπει νὰ πέσει στὴν ἄλλη ἄκρη: νὰ δημιουργήσει δηλαδὴ ἕνα ρεῦμα ἐπεκτατισμοῦ ἀπὸ τὴ Δύση. Λέω «νὰ δημιουργήσει» γιατὶ κανένας καλόπιστος ἄνθρωπος δὲν θὰ ὑποστηρίξει βέβαια πὼς ἡ Βορειοαμερικανικὴ συμπολιτεία ἀποβλέπει στὴν κατάκτηση τῆς Εὐρώπης! Ἀντίθετα—κι' ἐδῶ εἶναι τὸ κωμικὸ—ἡ ἴδια ἡ Εὐρώπη, ποὺ περνάει αὐτὴ τὴ στιγμὴ μιὰν ἔκδηλη ἠθικὴ κάμψη, φαίνεται νὰ δημιουργεῖ τὸ πλάσμα μιᾶς τέτοιας φανταστικῆς εἰσβολῆς. Στὸ πνευματικὸ πεδίο. Κυριεμένη ἀπὸ ἕνα μαζωχισμὸ ἠλίθιο παραδίνεται ἐκστατικά, ἡδονικά, ἔκλυτα, στὸ ξεσήκωμα τρόπων ποὺ ἂν εἶναι γιὰ τὴν Ἀμερικὴ γνήσιοι, εἶναι γιὰ τὴν Εὐρώπη νόθοι καὶ γι' αὐτὸ θλιβερὰ σαχλοί.

Καμμιὰ σοβαρότητα δὲν θὰ εἶχε τὸ φαινόμενο ἂν περιοριζόταν, ὅπως ἄλλοτε ὁ γαλλότροπος μαϊμουδισμός, στοὺς σνόμπ, τοὺς κοσμικοὺς κύκλους. Ὅμως αὐτὸ ἐδῶ ἀγγίζει προπαντός, κυριεύει τὴ νεολαία. Τὴν ἐλπίδα δηλαδὴ γιὰ τὸ αὔριο. Κι' ἂν ἄλλοι, μεγάλοι εὐρωπαϊκοὶ λαοί, μὲ ἑδραιωμένη ἀπὸ αἰῶνες παράδοση παιδείας, μποροῦν νὰ τὸ ἀντιμετωπίζουν ψύχραιμα, σχεδὸν ἀδιάφορα, δὲν εἶναι τὸ ἴδιο καὶ μ' ἐμᾶς ποὺ, ἑκατὸν τριάντα χρόνια τώρα, μπορεῖ νὰ μάθαμε νὰ πολεμᾶμε, δὲν ἐμάθαμε ὅμως ν' ἀξιοποιοῦμε τὴν πνευματικὴ παρακαταθήκη μας. Αὐτὰ εἶναι τὰ χάλια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ξέρει νὰ ἐξοπλίζεται μὲ σίδερα, πνευματικὰ ὅμως ὄχι. Κι' ὅμως, αὐτὸς-ἐδῶ ὁ λαός, ὁδηγημένος ἀπὸ τὸ ἔνστικτό του, στηριγμένος στὶς προγονικὲς δυνάμεις του, ἔχει πλάσει ἀπὸ αἰῶνες, αὐθόρμητα, ἕνα πρότυπο ἀγωγῆς. Ἕνα πρότυπο βασισμένο στὴ λεβεντιά, στὸ φιλότιμο, στὴ σεμνότητα καὶ στὴν καρτερία. Μ' αὐτὸ τὸ ὑπόδειγμα ἀγωγῆς, τὸ παραδομένο ἴσαμε χτὲς ἀπὸ πατέρα σὲ παιδὶ κι' ἀπὸ παιδὶ σ' ἐγγόνι, τὸ ἀνεπίσημο, ἔζησε δίχως νὰ χάσει τὴν προσωπικότητά του, τὸ ἦθος του, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τετρακόσια χρόνια σκλαβιᾶς, ἔκανε τὸ 21, γραπώθηκε ἐπίμονα, μὲ νύχια καὶ μὲ δόντια, στὴ βραχωμένη τούτη γωνιὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἠπείρου, κι' ἀποτίναξε, χτὲς ἀκόμα, δυὸ καινούργιους κατακτητές.

Καὶ τώρα βλέπει νὰ πληθαίνουνε γύρω του κάτι περίεργα ἀμφίβια ζῶα, ποὺ μιλᾶνε τὰ ἑλληνικὰ μὲ μασέλες ἐξαρθρωμένες καὶ φωνὴ τῆς μύτης, περπατᾶνε ὠχαδερφικά, ξεβιδωμένα, φτύνουν τὴν τσίκλα στὰ μοῦτρα σου γιὰ νὰ σοῦ ἀπευθύνουν τὸ λόγο καὶ δὲν πολυδυσκολεύονται, ἐν ὀνόματι τῆς ἀτομικῆς ἀνεξαρτησίας ἢ γιὰ ν' «ἀστειευτοῦν», νὰ καρπαζώσουν τοὺς δασκάλους τους. Μὲ κανένα τρόπο δὲν παραδεχόμαστε πὼς αὐτὸ εἶναι τὸ αὐθεντικὸ ὕφος τῆς ἀμερικανικῆς ἀγωγῆς. Εἶναι ὅμως — τὸ εἴπαμε — τὸ κακέκτυπό της. Καὶ τὰ κακέκτυπα δὲν ἔχουν καλλίτερη ὄψη ἀπ' αὐτὴν ἐδῶ.

Νοοτροπία, ἤθη, παραδόσεις, γλώσσα — καὶ γλώσσα δὲν θὰ πεῖ μονάχα λεξιλόγιο, θὰ πεῖ προπάντων μουσική, αἴσθηση τῆς γλώσσας — νά τὰ στοιχεῖα ποὺ ἐγγυῶνται τὴν ἰθαγένεια ἑνὸς λαοῦ, τὴ γνησιότητά του. Αὐτὰ τοῦ χαρίζουν τὸ πολυτιμότερο ἀγαθό: τὴν προσωπικότητα. Γιατὶ δίχως προσωπικότητα δὲν ὑπάρχει ἀξιοπρέπεια. Καὶ δίχως ἀξιοπρέπεια δὲν ὑπάρχει ἐλευθερία.

Ἀλλὰ καὶ οἰκουμενισμός, πολιτισμός, παγκόσμια κατανόησι δὲν θὰ πεῖ ν' ἀποβάλει τὴν προσωπικότητά του ὁ ἕνας γιὰ χάρη τοῦ ἄλλου. Θὰ πεῖ νὰ ἐναρμονισθοῦν οἱ ποικιλόχρωμες προσωπικότητες. Ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, μαζὶ καὶ τὸ ἑλληνικὸ κράτος, ἂς καταλάβουν κάποτε πὼς ἡ φυλὴ τούτη, τὸ μέλλον της, εἶναι ἀνάγκη νὰ περιφρουρηθοῦν, Ὄχι ἀπὸ τοὺς ξένους, ὄχι. Ἀπὸ τὴ μεταδοτικὴ μωρία τοῦ νεοπλουτισμοῦ, ποὺ νομίζει πὼς προβιβάζεται κάθε φορὰ ποὺ φοράει μιὰ λιβρέα.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΦΙΛΑΣΦΙΛΟΥΙΟ
ΑΡΘΕΝΟΥ
MDCCCLXXXI

"Τὸ Βῆμα"

Τετάρτη, 7/9/55

1612135-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΕΘΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ὅλη ἡ πνευματικὴ κακοδαιμονία τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας ἔχει τὴ ρίζα της στὸ ὅτι, ὅταν γινότανε ἡ νεώτερη ἱστορικὴ ἐξόρμησή μας, χάσαμε —καθὼς λένε στὴν ἀθλητικὴ γλῶσσα— τὴν ἐκκίνηση. Ἂν εἴχαμε ἐλευθερωθεῖ στὸν 18ον αἰῶνα λόγου χάρη ἀντὶ στὸν 19ο, τὰ πράγματα θὰ εἴτανε πολὺ διαφορετικά. Ὄχι γιατὶ θὰ εἴμασταν κατὰ ἕναν αἰῶνα πιὸ προχωρημένοι. Ἀλλὰ γιατὶ στὸν 18ο αἰῶνα τὰ χρόνια μετριόντανε ἀκόμα γιὰ χρόνια, ἐνῶ στὸν 19ο ἀρχίζουν ν' ἀναλογοῦν σὲ δεκαετίες, καὶ στὸν 20ὸ οἱ δεκαετίες ἰσοδυναμοῦν μὲ πενηντατίες. Ἡ τεχνικὴ—καὶ μόνον ἡ τεχνικὴ—ἐξέλιξη μπαίνει σὲ περίοδο παροξυσμοῦ.

Ποιὰ εἶναι ἡ σημασία τῆς διαφορᾶς; Αὐτὴ ἐδῶ: Ὅτι ἀρχίσαμε νὰ στερεοποιοῦμε τὴν ἐθνική μας ὀντότητα τὸν καιρὸ ποὺ ἡ Εὐρώπη ἔμπαινε— ἀσύνειδα ἀκόμα—στὴ φάση τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ. Γιατὶ ἂς φαίνεται, τυπικά, ὅτι στὸν 19ο αἰῶνα γίνεται τὸ ξύπνημα τῶν ἐθνοτήτων. Γίνεται γιὰ τοὺς μικροὺς καὶ γιὰ τοὺς ὑπόδουλους, τοὺς κάθε λογῆς καθυστερημένους. Οἱ ἡγεμονεύοντες στὴν Εὐρώπη λαοί, οἱ περιούσιοι, αὐτοὶ ποὺ δίνουν τὸν τόνο στὴν παγκόσμια ζωή, ἔχουν ξεπεράσει ἀπὸ αἰῶνες τὸ στάδιο τῆς ἐθνεγερσίας τους καὶ τώρα πιὰ ἀντιμετωπίζουν ἄλλου εἴδους προβλήματα, κοινωνικὰ αὐτά, ὑλικότερα, δημιουργημένα ἀπὸ τὶς ἐξελίξεις τῆς τεχνικῆς. Εἶναι προβλήματα μὲ καθαρὰ διεθνικὸ χαρακτῆρα: Δὲν ἀναφέρονται στὶς σχέσεις ἀνάμεσα σ' ἐθνότητες· ἀναφέρονται στὶς σχέσεις ἀνάμεσα σὲ τάξεις, ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ μηχανή, στὸ κεφάλαιο καὶ τὴν ἐργασία.

Ἀποτέλεσμα: Ἔλλειψη ἰσορροπίας στὴ φυσιολογικὴ ἐξέλιξη τοῦ φυλετικοῦ κυττάρου μας. Τὰ διάφορα στοιχεῖα του δὲν ἀναπτύσσονται μὲ τρόπο σύμμετρο. Προσπαθοῦμε νὰ ἐδραιώσουμε τὴν ἐθνική μας παιδεία, τὸ ἐθνικὸ ὕφος μας, τὴν ἐθνική μας γλώσσα, σ' ἐποχὴ ποὺ τὸ κράτος καλεῖται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ν' ἀντιμετωπίσει κιόλας προβλήματα πρακτικὰ κι' ἐπείγοντα. Μέσα σὲ μιὰν Εὐρώπη ἐκβιομηχανισμένη ραγδαῖα, ποιὸς θὰ εἶναι ὁ δικός μας προσανατολισμός; Νὰ παραμείνουμε ἀγροτικὴ χώρα εἶναι κάτι ποὺ λέγεται ἀλλὰ δὲν γίνεται. Ἡ ἐξέλιξη ἔχει μεταδοτικὸ χαρακτῆρα· ἡ κοινωνι-

κὴ ζωή μας ἐπηρεάζεται ἄμεσα καί, μαζὶ μὲ τὸν ἐπηρεασμό της, διοχετεύονται στὴ χώρα μας καὶ τὰ κοινωνικὰ ρεύματα ποὺ συνοδεύουν τὴ δημιουργία βιομηχανικῶν κέντρων καὶ πληθυσμῶν. Ἀρχίζει ἔτσι μιὰ σύγχυση—πολὺ νωρὶς—γιὰ τὸ τί εἶναι ἐθνικὸ καὶ τί ἀντεθνικό, τί προοδευτικὸ καὶ τὶ καθυστερημένο, τί προσγειωμένο καὶ τὶ ἀνεδαφικό, πούθε νὰ τραβήξουμε: πρὸς τὸ χτὲς ἢ πρὸς τὸ αὔριο; πρὸς τὴν Ἀνατολὴ ἢ πρὸς τὴ Δύση; Ἀκόμα καὶ σήμερα, λιγάκι νὰ προσέξει κανένας, θὰ ἰδεῖ στὴ λογοτεχνία μας νὰ συνεχίζεται μιὰ διαμάχη ποὺ χαρακτήρισε πάντα τοὺς καθυστερημένους λαούς: Ὅπως στὴν Ἄπω Ἀνατολὴ ὑπῆρχαν οἱ προσκολλημένοι στὴν παράδοση κ' οἱ εὐρωπαΐζοντες, ὅπως στὴν τσαρικὴ Ρωσσία οἱ σλαυόφιλοι κ' οἱ δυτικόφιλοι, ἔτσι καὶ σ' ἐμᾶς: Μιὰ μερίδα ἔχει γιὰ σύνθημά της τὸ χωριό, τὸν ἰδιωματισμό, τὴ βλοσυρὴ ἀπομόνωση—διατεθειμένη νὰ προτιμήσει καὶ τὸν ἀμανὲ ἀκόμα ἀπὸ τὸν Μπὰχ—ἐνῶ ἄλλη κανονίζει τὸ ρολόϊ της σύμφωνα μὲ τὴν τελευταία εὐρωπαϊκὴ ὥρα, τὸν ὑπαρξισμό, τὸν ὑπερρεαλισμό, ἕναν ὁποιονδήποτε «ισμό». Παραλλαγὴ ἐξτρεμιστικὴ τῆς πρώτης ὁ βυζαντινὸς καλογερισμός. Οἱ ἀποχρώσεις ποικίλλουν· κατὰ κανόνα ὅμως ἡ Ἑλλάδα καλεῖται νὰ διαλέξει ἀνάμεσα στὴ χωριατιὰ καὶ τὸ νεοπλουτισμό.

Γιατί τὰ λέμε ὅλ' αὐτά; Γιὰ νὰ ὁλοκληρώσουμε τὸ θέμα τῆς περασμένης Τετάρτης: τὸ γιατί δὲν κατορθώσαμε νὰ ἔχουμε συστηματοποιημένη ντόπια παιδεία, ἀρτιωμένη ἐθνικὴ ἀγωγή. Μᾶς παίρνουν καὶ μᾶς φέρνουν οἱ διάφοροι ἄνεμοι, οἱ πιὸ ἐπιπόλαιες ξενικὲς μόδες, μὲ κίνδυνο νὰ διαλύσουν ἕνα ἐθνικὸ πρωτόπλασμα ἰσχυρότατο ὡστόσο, ποὺ ἔδειξε μοναδικὴ στὰ χρονικὰ τοῦ κόσμου ἀντοχή, στὸ μάκρος χιλιάδων χρόνων. Τὸ κράτος, ποὺ ὑποτίθεται πὼς θὰ ἔπρεπε ν' ἀγρυπνεῖ πάνω σ' ἕνα τέτοιο ἔργο, νὰ γίνεται ὁ σοφός του συντηρητὴς καὶ καθοδηγητής, γιὰ ὅλα τ' ἄλλα ἐνδιαφέρεται, σ' ὅλα χαρίζει, σπαταλάει τὴν ὑψηλή του μέριμνα, ἔξω ἀπ' αὐτό. Δὲν ἔχει κατορθώσει ἀκόμα νὰ ξεκαθαρίσει μέσα του τί θέλει, ποιὸς εἶναι ὁ ἐκπαιδευτικός του προσανατολισμός. Ἀδύνατο ν' ἀποφασίσει ποιὰ γλώσσα θὰ προκρίνει: αὐτὴν ποὺ μιλιέται καὶ πλάθεται αὐθόρμητα στὸ στόμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπὸ αἰῶνα σ' αἰῶνα ἢ ἐκείνην ποὺ κατεσκεύασαν στὰ χημικά τους ἐργαστήρια οἱ ἀλχημιστὲς καὶ ποὺ τὴν εὐαγγελίζονται οἱ νεκρομάντεις;

Στὸν τομέα τῆς λογοτεχνίας—ποὺ βρίσκεται πάντα σ' ἄμεση, στενὴ σχέση μὲ τὸ θέμα τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς—ὅλα δικαιώνουν τοὺς ὀπαδοὺς τῆς πιὸ αὐστηρῆς ἰθαγένειας. Μὲ μιὰ παρατήρηση ὡστόσο: ἡ τάση τούτη νὰ μὴ φθάνει στὴν τύφλωση, τὴν ὀμφαλοσκοπία. Καμμιὰ ἐπιστροφὴ στὰ πίσω δὲν εἶναι στὴ ζωὴ νοητή. Ὅπως στὴν πολιτικὴ ὁ ἀπομονωτισμὸς σήμερα εἶναι ἀδιανόητος, ἔτσι καὶ στὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα, καὶ στὴν πνευματική. Ρεύματα ἰδεῶν καὶ διαθέσεων κυκλοφοροῦν ἐλεύθερα σ' ὅλο τὸν κόσμο. Καὶ μπορεῖ κάλλιστα ὁ ἄλφα ἄνθρωπος στὴν τάδε γωνιὰ τῆς γῆς νὰ νιώθει κάποτε πολὺ ἐντονώτερη ψυχικὴ συγγένεια μὲ τὸν βήτα ὑπήκοο μιᾶς ξένης ἐπικράτειας παρ' ὅσο μ' ἕνα διπλανό του κι' ὁμόεθνο ποὺ μόνο κοινοὺς τρόπους ἐξωτερικῆς ζωῆς ἔχει μαζί του. Γιατὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν διακρίνονται μεταξύ τους μονάχα σὲ φυλές. Διακρίνονται καὶ σὲ πνευματικὲς οἰκογένειες. Οἱ κοινωνικὲς θεωρίες τοῦ καιροῦ μας ἔκαναν αἰσθητή, ὑπεγράμμισαν, τὴ συγγένεια ποὺ βασίζεται στὴν ταυτότητα τῶν συμφερόντων. Δὲν χρειάζεται ὅμως κανένα δόγμα, καμμιὰ θεωρία, καμμιὰ ἐξαγγελία κομματικὴ γιὰ νὰ ἐξάρει τὴ θεμελιώδη διάκριση ποὺ εἶναι ἡ ἀναλογία στὶς ἰδιοσυγκρασίες καὶ στὸ κλῖμα τὸ ψυχικό.

Ἕνας προσανατολισμὸς ποὺ θὰ ἔπαιρνε ὑπ' ὄψει του ὅλες αὐτὲς τὶς πραγματικότητες, θὰ εἴταν ὁ ἐνδεδειγμένος γιὰ νὰ θεμελιώσει τὴ μελλοντικὴ ἐθνικὴ ἀγωγή μας καὶ νὰ σπερεώσει, νὰ ἐξασφαλίσει τὴ φυλετική μας προσωπικότητα. Ἔργο μεγάλο, δύσκολο, ἀλλὰ καὶ πολὺ πιὸ ζωτικῆς σημασίας ἀπὸ τὰ διάφορα τρεχούμενα προβλήματα ποὺ ἀπορροφοῦν κάθε τόσο τὸ ζῆλο τοῦ κομματιζόμενου ἑλληνικοῦ κράτους. Ποιὸς ὅμως θὰ τὸ ἀναλάβει; Ποιὸς θὰ ἐπωμιστεῖ τὸν ἄθλο νὰ συντηρήσει καὶ μαζὶ νὰ συγχρονίσει, ν' ἀνανεώσει δίχως νὰ ἐκφυλίσει; Ἡ χώρα τούτη δὲν φαίνεται νὰ κατάλαβε ἀκόμα πὼς ὑπάρχουν θέματα ποὺ ξεπερνοῦν κατὰ πολὺ τὴν τεχνητὴ ἁρμοδιότητα τῶν κομμάτων, τὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ εὐτελέστερα ἐπίκαιρου, καὶ ποὺ θἄπρεπε ν' ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενο γιὰ φιλοδοξίες ὑψιστες, κατὰ κυριολεξία ἐθνικές.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΑΡΧΑΙΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΝΟΥ ΙΟ
MDCCCLXXXI

"Τὸ Βῆμα"

Τρίτη, 14/9/55

1612136-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΝΑΥΑΓΙΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Θλίψη βαρειά, ἀποσυνθετική, κυριεύει, περισσότερο ἴσως κι' ἀπὸ τὸν ἄλλον κόσμο, τὸν πνευματικὸ ἐργάτη κάθε φορὰ ποὺ ἀναγκάζεται ἀπὸ τὰ πράγματα νὰ διαπιστώσει μιὰν ἥττα—πόσο περισσότερο ἕνα διασυρμό!—ποὺ παθαίνει ἡ ὑπόθεση τοῦ Ἀνθρώπου. Εἶναι τὸ πένθος ἀκριβῶς ποὺ σταλάζει τὶς ἡμέρες τοῦτες στὴν ψυχή μας καὶ ποικίλλει σκύθρωπὰ τὴν ἀγανάκτηση. Δύο ἐντελῶς διαφορετικοῦ τύπου, διαφορετικῆς εὐθύνης, χῶρες, συνεργάστηκαν σὲ σύζευξη ἀφύσικη, ἐκτρωματική, γιὰ νὰ προδώσουν τὴν ἐμπιστοσύνη στὶς δυνάμεις τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ μιὰ ἔχει πάνω του τίτλους ἀπαράγραπτους. Ἡ ἄλλη κανένα. Τὶ σημαίνει! Ἡ πρώτη εἴταν γιὰ μᾶς ἕνα ἀπὸ τὰ λιγοστά, τ' ἀκριβά του προπύργια. Ἐνεσάρκωνε τὴν ἐμπιστοσύνη. Ἡ ἄλλη ἐνέπνεε μιὰν αἰσιοδοξία. Ἐμπιστοσύνη μαζὶ κι' αἰσιοδοξία τώρα πιὰ γκρεμίστηκαν, τσακίστηκαν. Χειρότερο ἀκόμα: Ἔχουν κουρελιαστεῖ, ρεζιλευτεῖ. Ἀποτέλεσμα: Σωματικὰ καὶ μόνο τραυματίστηκε τὸ θῦμα τῆς ληστρικῆς ἐνέδρας, ἡ Ἑλλάδα. Δόξα νἄχει ὁ Θεὸς κι' ἄλλες τέτοιες πληγὲς ἔχουν θρέψει, ἐπουλώθηκαν πάνω στὸ μαρτυρικό της σῶμα, τὸ ἐξαγίασαν. Τὸν ἠθικὸ κλονισμὸ ὅμως ποὺ ἔγινε στὰ βάθρα τῆς ἀνθρωπιᾶς, τὶ θὰ τὸν ἀπαλείψει; Καὶ ποιὸς θὰ μπορέσει ν' ἀναστυλώσει τὴν πίστη σ' ἐκείνους ποὺ τοὺς νομίζαμε, χτὲς ἀκόμα, ἡγέτες τοῦ ἐπιστρατευμένου κατὰ τῆς βίας πνευματικοῦ πολιτισμοῦ;

Ὁ Θεὸς ξέρει τὶ ἀντιπροσώπευε γιὰ μᾶς ἡ Ἀγλία! Γιὰ τὸν ἄνθρωπο τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἴταν ἕναν καιρό, παρηγοριά, ἐγγύηση, ὑπόδειγμα! Γιὰ τὸν πνευματικὸ ἐργάτη, ἀπὸ τὰ πρῶτα κιόλας μετεπαναστατικά μας χρόνια, ἀντικείμενο σταθεροῦ θαυμασμοῦ. Καὶ τὴν τάση πρὸς τὸ ἀγγλικὸ πνεῦμα, ἡ σύγχρονη πνευματικὴ γενιὰ τῶν Ἑλλήνων, μέσα στὴν τελευταία εἰκοσιπενταετία, τὴν εἶχε σημαντικὰ ἐνισχύσει, στερεώσει, τόσο ποὺ νὰ σημειωθεῖ μιὰ ἀλλαγὴ στὸ σύνολο σχεδὸν τοῦ πνευματικοῦ μας προσανατολισμοῦ. Κανένας βέβαια δὲν μετανιώνει σήμερα γιὰ ὅ,τι ἔκανε· τέτοια στενοκεφαλιά, μικροψυχία, θὰ εἴταν ἀδιανόητες γιὰ πνευματικοὺς ἐργάτες. Οὔτε καταλογίζει ὁ Ἕλληνας σκε-

πτόμενος ἄνθρωπος στὸ ἀγγλικὸ πνεῦμα τὶς ἀνανδρίες τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς. Ἀπορεῖ ὅμως βαθειὰ κι' ἀναρωτιέται πῶς μιὰ χώρα ποὺ ἔχει δειχτεῖ ἄλλοτε, ἀλλοῦ, τόσο μεγάλη, στάθηκε ἀνίκανη νὰ συλλάβει, νὰ συνειδητοποιήσει τὸ νόημα τῶν νέων καιρῶν. Ἀνίκανη ν' ἀντιμετωπίσει τὴν εἰρήνη καὶ τὴν ὠμή της πραγματικότητα μὲ τὸν ἀνδρισμὸ ποὺ εἶχε ἀντιμετωπίσει τὸν πόλεμο προχτὲς ἀκόμα. Ἀνίκανη νὰ καταλάβει πῶς οἱ καιροὶ τῶν σατραπισμῶν καὶ τῆς ὑποκρισίας ἔδυσαν, πῶς μὲ ἄλλα μέσα, ἄλλες ἀρχές, θὰ κυβερνηθεῖ στὸ ἑξῆς ὁ κόσμος· πῶς οἱ ἄνθρωποι δὲν ἀγοράζονται πιὰ καὶ δὲν πουλιόνται μαζὶ μὲ τὰ φέουδα, πῶς ἡ δουλεμπορεία ἀνήκει στὰ κλεῖστά, τὰ μελανὰ κεφάλαια τῆς Ἱστορίας, καὶ πῶς οἱ ἄνθρωποι δὲν διακρίνονται πιὰ σὲ Ἄγγλους καὶ σὲ ὑποτελεῖς ἀλλὰ σὲ ἀποφασισμένους νὰ εἶναι ἐλεύθεροι καὶ σὲ ἀποφασισμένους νὰ εἶναι σκλάβοι.

Καὶ περιμέναμε ἀκόμα, μέσα σὲ μιὰν Εὐρώπη ταλαιπωρημένη, ἠθικὰ λυγισμένη, καὶ μέσα σ' ἕναν κόσμο δραματικὰ ἀσυνάρτητο καθὼς ὁ σημερινός, νὰ πάρει ἡ Ἀγγλία στὰ χέρια της τὴ σημαία μιᾶς ἰδεολογικῆς ἀναγέννησης γιὰ τὴν Εὐρώπη, νὰ σώσει τὴν τιμή, τὴν ἠθικὴ κληρονομιὰ τῆς γριᾶς αὐτῆς ἠπείρου, ποὺ μένει ταυτόσημη—παρ' ὅλα της τ' ἁμαρτήματα—μὲ τὴν τιμὴ τοῦ Ἀνθρώπου. Καὶ σ' ἀπάντηση τὶ βλέπουμε; Μιὰν Ἀγγλία ποὺ χάνει τὸ ἠθικό της γιατὶ χάνει τὴν ἀναχρονιστικὴ αὐτοκρατορία της. Ποὺ θέλει νὰ μᾶς πείσει πῶς ἡ περηφάνεια της καὶ τὸ μεγαλεῖο της δὲν στηρίζονταν στὰ πολιτιστικά της ἐπιτεύγματα ἀλλὰ στὰ μπακαλοτέφτερα τῶν χρηματομεσιτῶν τοῦ Σίτυ. Μιὰν Ἀγγλία ποὺ ἀφοῦ ἔχασε κόσμους ὁλόκληρους, ἠπείρους, ἀγωνίζεται τώρα, ὑστερικά, νὰ περισώσει ψίχουλα αἱματοραντισμένα, ποὺ δὲν θὰ τὴ θρέψουν καὶ δὲν θὰ τὴ σώσουν. Καὶ ποὺ γιὰ νὰ τὸ πετύχει, βάζει γειτόνους νὰ τσακωθοῦν μεταξύ τους, καταφεύγει σὲ μεθόδους κυράτσας ραδιούργας, μεθόδους τῆς παρακμῆς...

Ἡ Ἀγγλία εἶναι μιὰ τραγικὴ ἀπογοήτευση. Ἡ Τουρκία μιὰ γελοιοποιημένη ἐλπίδα. Ἐλπίδα παράλογη ἴσως, αὐθαίρετη, δονκιχωτική—ὡστόσο μιὰ ἐλπίδα. Ὄχι γιὰ τὴν ὑποτιθέμενη «φιλία» της μ' ἐμᾶς, ὄχι εἰδικὰ γιὰ τοὺς Ἕλληνες. Γιὰ τὴν ὑπόθεση γενικὰ τοῦ ἀνθρώπου. Τίτλους βέβαια στὸν πολιτισμό, στὸ σεβασμὸ τῶν ἐθνῶν, ἡ χώρα αὐτὴ δὲν εἶχε. Ἐξέφραζε ὅμως—ἀγωνιζόταν ὕστερα ἀπὸ τὴ μεταρρυθμιστικὴ ἀπόπειρα τοῦ Ἀτατοὺρκ νὰ ἐκφράσει—μιὰν ἐλπίδα πῶς κάποτε θ' ἀποκτοῦσε τὸ σεμνὸ δικαίωμα νὰ ἐγγραφεῖ κι' αὐτὴ στὴ συνείδηση τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινότητος σὰν χώρα ἠθικὰ ἐξελιγμένη. Καὶ πάσχιζε μὲ μηχανικοὺς τρόπους, μέσα τεχνικὰ—τεχνητὰ—νὰ «συγχρονιστεῖ», νὰ πείσει τὸν ἑαυτό της καὶ τοὺς ἄλλους πῶς εἶναι χώρα ἀνθρώπων. Καὶ μετακαλοῦσε ξένους ὀργανωτές, κι' ἔφτιαχνε «ἔργα», καὶ βιομηχανίες, καὶ προσόψεις «πολιτισμοῦ». Καὶ πίστευε, κολακευμένη ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Γῆς κάθε ποὺ τὴν χρειάζονταν, πῶς ἔχει ἐξομοιωθεῖ μαζί τους, ἀναγνωρίστηκε, ἔγινε ὁμότιμη. Τὶ νὰ κάνει ἡ ταλαίπωρη; Τόσο μποροῦσε νὰ καταλάβει, τόσο ν' ἀφομοιώσει ἀπὸ τὶς ἀρετὲς τῆς ἀνθρωπιᾶς. Γιατὶ ἕνα σύμπλεγμα κατωτερότητας, βαθειά, τὴν κρυφοδάγκωνε. Ὑποπτευόταν—θολὰ βέβαια κι' αὐτὸ—πῶς δὲν εἶναι τίτλος θετικὸς ἀπέναντι στὶς ἐποχὲς ποὺ ἔρχονται, στὴ νέα φάση τοῦ κόσμου ποὺ ἀρχίζει, μιὰ ἐθνικὴ Ἱστορία—σύμφυρμα ἀπὸ ἐπιδρομές, σφαγές, ἐμπρησμούς, διασμούς, καὶ πῶς δὲν ἀποκτᾶ βάσιμα δικαιώματα στὴν εὐγνωμοσύνη τῶν ἀνθρώπων μιὰ χώρα ὁσουσδήποτε τόννους κι' ἂν ἔχει βγάλει ἀπὸ ραχὰτ - λουκούμ, χανούμ - μπουρὲκ καὶ μπακλαβάδες. Στὰ χώματα ποὺ ἀποτελοῦν τώρα τὴν ἐπικράτειά της ἡ Τουρκία ἔχει ἔρθει νὰ ἐγκατασταθεῖ πρὶν ἀπὸ πέντε αἰῶνες σὰν ἐπιδρομέας. Κι' ἀπὸ τότε δὲν κατόρθωσε νὰ νομιμοποιηθεῖ μὲ τὸν μοναδικὸ ποὺ ὑπάρχει τρόπο: τὸν αὐτοεξευγενισμό. Ἐπιδρομέας ἀγροῖκος παρέμεινε. Τὸ βροντοφώνησε τὴν περασμένη Τρίτη μὲ τὸ αὐθεντικότερο, τὸ ἀψευδέστερο στόμα της, τὸ στόμα τοῦ ἀνθρωπόμορφου πολτοῦ της. Δὲν ἀποκλείεται ἄλλωστε νὰ περηφανεύεται κιόλας, κρυφά, γιὰ τοὺς ἄθλους της ἀπέναντι στοὺς ἀνυπεράσπιστους. Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ στὸν ἐθνικὸ βίο της ποὺ δείχνει πῶς ξέρει νὰ μουγκρίζει ἀλλὰ δὲν ξέρει νὰ σεβαστεῖ.

Μιὰ παροικία ἀνύποπτη κι' ἕνας πολιτισμὸς αἰώνων χτυπήθηκαν δολοφονικὰ προχτὲς μὲ τὴ λύσσα τοῦ ἀνάπηρου φθόνου, καὶ ὁ ἐλεύθερος λεγόμενος κόσμος ἐσώπασε. Σὰ νὰ μὴν ἔγινε τίποτα. Σὰ νὰ μὴν πέρασε ἡ παραμικρὴ σκιὰ πάνω στὴ σημαία του. Ἔνοχη σιωπή! Ἄσχημη σιωπή! Δοκιμασία ἀπειλητικὴ γιὰ τὴν ἠθικὴ ὑπόσταση τοῦ κόσμου...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΣΟΦΙΑΣ
MDCCCLXXXI

Τὸ Βῆμα,

Τετάρτη, 21/9/55

—

1612137-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Η ΣΥΣΤΟΛΗ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἂς εἶναι! Ἀθεράπευτη μένει ἡ ἀφέλεια τοῦ κοσμάκη, ὅλων ἐμᾶς ποὺ δὲν ἔχουμε γιὰ κύριο ἔργο μας τὴν πολιτική—ἰδίως τὴ λεγόμενη «μεγάλη»: αὐτὴν ποὺ ὁρίζει καὶ ρυθμίζει τὶς τύχες τῆς ὑφηλίου. Ἐξακολουθοῦμε νὰ ἐπεκτείνουμε πάνω της μεθόδους, ἀντιλήψεις, μιὰν ὁλόκληρη νοοτροπία ποὺ χαρακτηρίζει τὶς ἰδιωτικὲς καὶ μόνο σχέσεις. Μᾶς εἶναι δύσκολο νὰ καταλάβουμε πὼς ἡ «μεγάλη» αὐτὴ πολιτικὴ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς ἠθικῆς. Κινεῖται σ' ἄλλο ἐντελῶς ἐπίπεδο. Δὲν εἶναι κὰν ἐξωηθική, ὅπως ἡ Φύση. Εἶναι—ἂς τὴν ποῦμε τὴ μεγάλη λέξη μιᾶς καὶ βρισκόμαστε σὲ περίοδο ὠμῶν, θλιβερῶν διαπιστώσεων — εἶναι, λοιπόν, ἀνήθικη.

Ἐπικαλεῖται τὴν ἠθικὴ ὅταν τῆς εἶναι χρήσιμη, γιατὶ ξέρει πὼς ἔτσι συγκινεῖται εὐκολώτερα, ἀσφαλέστερα, ὁ ἁπλὸς ἄνθρωπος, αὐτὸς ποὺ ἔχει συνηθίσει νὰ ζεῖ κάτω ἀπὸ τὸν ἀστερισμὸ τῆς τιμῆς· νὰ ντρέπεται ὅταν τὴν παραβιάζει· νὰ περηφανεύεται ὅταν θυσιάζει γιὰ χάρη της τὰ ὑλικά, κάποτε καὶ τὰ ζωτικότερα, συμφέροντά του. Ὁ ἁπλὸς λοιπὸν αὐτὸς ἄνθρωπος, ὁ ἀνθρωπάκος ἂν θέλετε, κολακεύεται πολὺ νὰ πιστεύει πὼς οἱ ἴδιοι ἠθικοὶ κανόνες, τὸ ἴδιο φιλότιμο, ἡ ἴδια εὐαισθησία, ποὺ ρυθμίζουν τὴν ἰδιωτικὴ καὶ τὴ δημόσια ζωή του, οἱ ἴδιες αὐτὲς ἔγνοιες ἀπασχολοῦν καὶ τοὺς ρυθμιστὲς τῶν τυχῶν τοῦ κόσμου. Γι' αὐτὸ τοὺς παίρνει στὰ σοβαρά, γι' αὐτὸ τοὺς πιστεύει καὶ γι' αὐτὸ φανατίζεται. Ἀφαιρέστε του τὴν ἐμπιστοσύνη στὰ ἠθικὰ κριτήρια ποὺ ὑπαγορεύουν—ὑποτίθεται—τὶς ἐνέργειες ἢ τὶς στάσεις τῶν διαφόρων «μεγάλων» καὶ θὰ ἰδεῖτε τί θὰ γίνει. Δὲν θὰ βρεθοῦμε ἁπλῶς μπροστὰ σὲ ὁμαδικές, ἀδυσσαλέες ἀπογοητεύσεις. Ὁλόκληρη ἡ ἰσορροπία τῆς παγκόσμιας ζωῆς θ' ἀνατραπεῖ. Πράξεις ἀπελπισίας στυγνῆς, μηδενισμοῦ ἀχαλίνωτου, πεισματωμένου, θὰ σημειωθοῦν παντοῦ τῆς Γῆς. Καὶ θὰ χαθεῖ κάθε ντροπή, κάθε ἐνδοιασμὸς θὰ ἐκλείψει, ἀναίδεια τρομαχτική, καταλυτικὴ τῶν πάντων, θὰ κυριέψει τὴν ἀνθρωπότητα. Νὰ ἔχουν ἄραγε σκεφτεῖ ποτὲ οἱ ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τοῦ κό-

37-9.

σμου σὲ τὶ στηρίζεται ὁλόκληρο τὸ οἰκοδόμημα ποὺ τοὺς στεγάζει καὶ ποὺ τοὺς στέκεται γιὰ βάθρο προβολῆς; Σὲ μιὰν ἰδέα, σ' ἕναν ἴσκιο, σὲ μιὰ φαντασίωση στηρίζεται. Σ' αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ τὸ πεῖ κανένας «ἠθικὴ ἀξίωση». Ἀλλοίμονο ἂν τὸ φυσήξετε αὐτὸ τὸ ὅραμα καὶ σκορπίσει. Πίσω του στέκεται ἡ ἀρχέγονη ζούγκλα, μὲ τὰ σατουρνάλια τῆς ἀνθρωποφαγίας. Μιὰ στροφὴ ἀνάποδη θὰ πάρει ἡ ρόδα τῆς Ἱστορίας καὶ θὰ βρεθοῦμε ἕνα ἑκατομμύριο χρόνια πίσω. Χμ! οἱ ἰσχυροὶ τῆς Γῆς δὲν φαίνονται νὰ τὸ ἔχουν σκεφτεῖ πὼς ἡ ρόδα γυρίζει ἐλεύθερα καὶ πρὸς τὶς δυὸ κατευθύνσεις.

Κι' ὅμως, νά! Κάθε τόσο, μόλις τὰ πράγματα φτάνουν σὲ κάποιαν ὀξύτητα, ἀνασηκώνεται ἡ ἄκρη τοῦ πέπλου ποὺ κρύβει τὴν εἰδεχθῆ ἀλήθεια. Ἕνας ἄνεμος παγερὸς φυσάει καὶ τότε βλέπουμε κάτω ἀπὸ τὸν μανδύα τῶν ὡραίων λόγων, τῶν δεκάρικων ἐξάρσεων καὶ τῶν πονηρῶν ὑποσχέσεων τὴν ἀσύστολη πραγματικότητα. Τὸν λεγόμενο «ρεαλισμὸ» τῆς πολιτικῆς. Γιὰ μιὰ στιγμή, μουδιάζουμε, ντρεπόμαστε, μὲ τὴν ἀνακλαστικὴ ἐκείνη συστολὴ ποὺ κάνει τὸν ἄνθρωπο νὰ κοκκινίζει ὅταν βλέπει νὰ βγαίνουν στὸ φῶς τ' ἀπόκρυφα τοῦ διπλανοῦ του. Νὰ κοκκινίζει γιὰ λογαριασμό του. Εἶναι ἡ ὕστατη ἀντίδραση τῆς ἀνθρωπιᾶς, ἕνα εὐγενικὰ κοινωνικὸ συναίσθημα. Ὅταν ὅμως ἰδεῖ πὼς ὁ ἐνδιαφερόμενος καθόλου δὲν γνοιάζεται καὶ δὲν κοκκινίζει; Τότε... τότε ὅποιος μὲν ἔχει μέσα του λιγοστὴ ἀντίσταση, ξετσιπώνεται κι' αὐτός· κι' ὅποιος εἶναι φύσει ἀκέραιος ἀηδιάζει, ἀποστρέφει τὸ πρόσωπό του.

Γράφονται οἱ γραμμὲς τοῦτες σὲ μιὰ στιγμὴ ποὺ εἶναι ἴσως ἀκόμα νωρὶς—ἔτσι φαίνεται!—γιὰ νὰ ἔχει ἐκδηλωθεῖ ἡ ἀντίδραση τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης ἀπέναντι στὰ ἀποτροπιαστικὰ γεγονότα τῆς προπερασμένης Τρίτης. Δὲν προδικάζουν, κατὰ συνέπεια, τίποτα· κι' οὔτε, τὸ κάτω-κάτω, ἔχουν τὴν πρόθεση νὰ ἐπιμείνουν σ' ἕνα χῶρο—τὸ χῶρο τῆς πολιτικῆς—ποὺ τοὺς εἶναι ξένος. Ἐκφράζουν ὅμως — οὔτε κἂν μιὰν ἀνησυχία: Ἕνα συναίσθημα συστολῆς. Τὴν ἐντύπωση τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων ποὺ ἀφοῦ ξαφνιάστηκαν, ἀφοῦ τινάχτηκαν ὡς ἐκεῖ-πάνω γιὰ τὸ αἰφνίδιο βρυκολάκιασμα τῆς πρωτόγονης ζούγκλας ποὺ ξέσπασε στὶς παρυφὲς τῆς Εὐρώπης, ὕστερα βάλθηκαν νὰ περιμένουν γεμάτοι κρυφὴ λαχτάρα, πεποίθηση, περηφάνεια, τὴ διαμαρτυρία τὴν ἔντονη, τὴν κεραυνοβόλο, τὴ συγκλονιστική, τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Τὴ δραστήρια ἀποκατάσταση τῆς τιμῆς του. Στὸ μεταξύ, κι' ἐπειδὴ ἡ ἀντίδραση αὐτὴ—ἂς ποῦμε τὴ μαύρη ἀλήθεια—ἄργησε κάπως, ἐπειδὴ ἡ ἠθικὴ εὐαισθησία τοῦ κόσμου μοιάζει γιὰ τὴν ὥρα κάπως ἐκτεθειμένη, οἱ ἁπλοὶ ἄνθρωποι τοῦ τόπου τούτου ποὺ διαμαρτυρήθηκαν, ὁ καθένας μὲ τὸν τρόπο του, γιὰ τὸ ἠχηρὸ χαστούκι ποὺ ἔφαγε ὁ ἐλεύθερος λεγόμενος κόσμος, στέκονται γεμάτοι ἀμηχανία καὶ κοιτάζουν ὁ ἕνας αὐτὰ ποὺ ἔγραφε κι' ὁ ἄλλος αὐτὰ ποὺ ὑπαγόρεψε μὲ τὴν ἀγανάκτησή του νὰ γραφοῦν. Τὰ κοιτάζουν κι' ἀναρωτιόνται: Μήπως εἴμαστε πολὺ ρωμαντικοί; Μήπως εἴμαστε πολὺ ἁπλοϊκὰ εὔπιστοι; Μήπως ὑπερτιμήσαμε τὸ ἠθικὸ περιεχόμενο τοῦ Ἀνθρώπου; Μήπως ἐπήραμε στὰ σοβαρὰ ὅ,τι δὲν εἶχε ἀπὸ λόγου του καμμιὰν ἀπολύτως σοβαρότητα;

Φυσικὴ ἀπορία. Καὶ φυσικὴ ἡ συστολή. Γιατί, βλέπετε, ἂν εἴμαστε ἐμεῖς οἱ γελασμένοι, τότε—βέβαια—θὰ κοκκινίσουμε γιὰ λογαριασμὸ αὐτῶν ποὺ ξεσκεπάστηκαν. Τὸ ἑπόμενο ὅμως βῆμα ποιὸ θὰ εἶναι; Νὰ ὁ κίνδυνος—ὄχι πιὰ μόνο γιὰ μᾶς.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ
MDCCCLXXXI

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 28/IX/1955

1612138.

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἀπὸ τὶ γερνᾶνε τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα; Ποῦ βρίσκεται ἡ αἰτία τῆς παρακμῆς τους; στὸ περιεχόμενο ἢ στὴ μορφή; Στὴν ψυχὴ ἢ στὸ σῶμα; Νὰ τὶ μπορεῖ ν' ἀναρωτηθεῖ κανένας ὅταν δὲν διαβάζει μόνο μὲ τὰ μάτια, κι' ὅταν κάποια ἀνάπαυλα στὴ ρουτίνα τῆς καθημερινῆς ζωῆς τοῦ δίνει τὴν εὐκαιρία νὰ στοχαστεῖ λιγάκι πάνω σ' αὐτὰ ποὺ διαβάζει. Κάτι τέτοιο ἔγινε, μέσα στὸ καλοκαίρι ποὺ μᾶς πέρασε, μὲ τὸν ὑπογραφόμενο. Ἀνανέωσε τὴν ἐπαφή του μ' ἕναν τομέα τῆς λογοτεχνίας ποὺ τὸν εἶχε λιγάκι παραμελήσει· πρωτοδιάβασε καὶ ξαναδιάβασε διάφορα ἔργα. Ἔτσι, τὸ ἐρώτημα ποὺ εἴπωμε πιὸ πάνω, εἴτανε φυσικὸ νὰ τοῦ γεννηθεί.

Ἔχει ἄλλωστε τὴ σημασία του σὲ μιὰν ἐποχὴ καθὼς ἡ σημερινή, ἐποχὴ ἄπληστη, διαστική, ποὺ γρήγορα ξεγράφει. Ζοῦμε μέσα σὲ μιὰ παραζάλη ἀπὸ «ἀναζητήσεις», νεωτερισμούς, ἀναθεωρήσεις, μιὰ θύελλα ποὺ ἐνῷ συνεπαίρνει τὰ πάντα κι' ἐρημώνει, κάθε φορὰ ποὺ πιάνει νὰ δημιουργήσει ἡ ἴδια κάποιο καλλιτέχνημα καταλήγει, ἐνενηνταεννιὰ φορὲς στὶς ἑκατό, σὲ μιὰν ἄμβλωση. Μιλῶ γιὰ τὴ μεταπολεμικὴ ἐποχή, ὄχι γιὰ τὴ μεσοπολεμική. Ἐκείνη, ἂν μαστιζόταν ἀπὸ τὴν ἀνακαινιστικὴ μανία, ἄφησε τουλάχιστον καὶ μερικὰ ἔργα, καὶ κάποιους συγγραφεῖς. Τὶ νὰ συγκρατήσει ὅμως κανεὶς ἀπὸ τὴ χαρτοπλημμύρα τῆς τελευταίας δεκαετίας; Δύσκολη ἐκλογή—ἢ καὶ πρόωρη, ποιὸς ξέρει.

Πάντα πρέπει κανένας νὰ ξαναδιαβάζει ὅ,τι τὸν εἶχε κάποτε σταματήσει.—Πρέπει; Ἡ νέα αὐτὴ ἐπαφὴ μὲ τοὺς παλιοὺς θαυμασμούς μας εἶναι κάποτε πικρή, μιὰ τέλεια ἀποθάρρυνση. Ἢ ἐμεῖς ὡριμάσαμε, ἢ τὰ ἔργα στὸ μεταξὺ γέρασαν, ἢ καὶ τὰ δυὸ μαζί—μιὰ διασταύρωση σ' ἀντίθετες κατευθύνσεις ποὺ μεγαλώνει ζαλιστικὰ τὴν ἀπόσταση. Κάτι μέσα μας γκρεμίζεται τότε, ἕνα εἴδωλο λατρεμένο, κ' ἡ ζωὴ εἶναι τόσο ἔρημη, τόσο ἔρημη, δίχως θεούς!... Πάλι ὅμως—σπανιότερα βέβαια—γίνεται καὶ τ' ἀντίθετο: Ἕνα ἔργο ποὺ ἀκόμα τότε δὲν εἴχαμε τὴν ἀπαιτούμενη ὡριμότητα γιὰ νὰ τὸ ἐκτιμήσουμε ἀρκετὰ καὶ νὰ τὸ χαροῦμε, ξαφνικὰ μᾶς ἀποκαλύπτεται. Ἢ καὶ μᾶς ἀποκαλύπτεται τώρα γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ποὺ γίνεται μόνο βαθμιαῖα, σ' ἀλλεπάλληλες ἀκροάσεις, κτῆμα μας ἡ ἀληθινὴ μουσική. Τὸ μεγάλο ἔργο εἶναι φτιαγμένο σὲ πολλὰ στρώματα, πάει σὲ βάθος Τὰ κατακτᾶς λοιπὸν ἕνα - ἕνα, κι' ὅσο προχωρεῖς σ' αὐτὴ τὴ μύηση τόσο, μαζί, ἐντείνεται κ' ἡ ψυχικὴ ζωή σου. Τὸ κέρδος, ἔτσι, γίνεται διπλό: Βαθαίνεις γιατὶ κατάλαβες καὶ καταλαβαίνεις ἐπειδὴ βαθαίνεις.

Ὅμως νά! ὑπάρχουν κ' οἱ ἀπογοητεύσεις, τὸ εἴπαμε. Τὸ ὕφος ἑνὸς μεγάλου στυλίστα, ποὺ κάποτε μᾶς μεθοῦσε, μᾶς λίκνιζε, μᾶς ταξίδευε, ξαφνικὰ φανερώνεται κάτι πολὺ διαφορετικό: Μοιάζει τώρα σὰ μπαλσαμωμένο. Ἀγωνίζομαι νὰ καταλάβω τὸ γιατί. Ξέρω πολὺ καλὰ πὼς δὲν πρόκειται γιὰ τὸ ὕφος ἑνὸς θαυματοποιοῦ, ψυχροῦ δεξιοτέχνη, ἀπὸ κείνους ποὺ κατάφεραν νὰ ξεγελάσουν μιὰν ἐποχὴ καὶ νὰ τῆς ὑποκλέψουν τὸ θαυμασμό της. Ἀντίθετα: εἶναι ζυμωμένο μὲ αἷμα καὶ μὲ πνεῦμα, ὑλικὰ μοναδικά, ἀνανταικατάστατα. Τὶ συμβαίνει; Θαρρῶ τοῦτο: Εἶναι ἕνα ὕφος πολὺ κολλαρισμένο, πολὺ «ἕτοιμο». Ὅταν ἀπὸ τὴ γραμμὴ ἑνὸς ζωγράφου χαθεῖ τὸ ἀχνάρι τῆς αὐθορμησίας, τότε τὸ σχέδιο θυμίζει καλλιγραφία. Ἔτσι καὶ μὲ τὸ ὕφος τὸ λογοτεχνικό: Ὁ καλὸς πεζὸς λόγος πρέπει ν' ἀεροζυγιάζεται στὸ μεταίχμιο αὐθορμησίας καὶ σοφίας, νὰ διατηρεῖ τὴν κίνηση τοῦ οἴστρου ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ μὴ γίνεται αἰσθητὸς ὁ σκελετὸς καὶ νὰ μὴ μυρίζει ὁ ἰδρώτας.

Εἶναι ἕνα σύμπτωμα· δὲν εἶναι τὸ μόνο. Τὰ ἔργα δὲν γερνᾶνε μόνον ἀπὸ τὸ ὕφος. Φοβερότερη ἀπὸ τὴ ρυτίδωση τῆς ἐπιδερμίδας εἶναι ἡ κάμψη ἡ ψυχική, κάτι τὸ ἀποκαμωμένο στὸ βλέμμα, τὸ ἠττημένο. Ἢ καὶ τὸ γεροντοπαληκαρίστικα προκλητικό, τὸ ὕφος αὐτὸ γεροκατακτητὴ μὲ βαμμένο τὸ μουστάκι. Δὲν εἶναι ἄλλωστε μόνο τοῦ ὕφους ὁ στόμφος στὴ σκέψη, στὴν ἔμπνευση, στὴ θεώρηση τοῦ κόσμου. Κάποια σχήματα λόγου ξεπερασμένα δὲν ἐνοχλοῦν τόσο γιατὶ γέρασαν, ὅσο γιατὶ ἀποτυπώνουν μιὰ νοοτροπία ταριχευμένη.

Προσοχὴ ὅμως ἐδῶ! προσοχὴ μήπως ἡ ἐπιφάνεια μᾶς παρασύρει. Μονάχα οἱ σνὸμπ τοῦ πνεύματος—κι' εἶναι ἄπειροι σήμερα—δικαιολογεῖται νὰ πέφτουν σὲ τέτοιες πλάνες. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὰ γερασμένη μορφή, κρύβεται κάποτε μιὰ δροσιὰ ποὺ οὔτε τὴν ὑποπτεύονται τὰ γεννήματα τῆς τελευταίας ὥρας. Μιὰ χάρη νεανική, μιὰ κομψότητα στοχασμοῦ ἀγέραστου. Ἂς σημειωθεῖ πὼς εἶναι ὁ μόνος ποὺ ἀξίζει· γιατὶ ὁ ἄλλος, ἐκεῖνος ποὺ μοιάζει νέος γιατὶ εἶναι νεόκοπος καὶ κρύβει τὴν κιβδηλεία του κάτω ἀπὸ τὴ λάμψη τοῦ ἀνοξείδωτου ἀκόμα μετάλλου, αὐτὸς δὲν θ' ἀξιωθεῖ νὰ ζήσει ὥστε κάποτε νὰ γεράσει. Θὰ εἶναι θνησιγέννητος.

Καὶ τὸ συμπέρασμα; Τὸ συμπέρασμα δύσκολα βγαίνει. Ἂν μποροῦσαμε νὰ ἐξακριβώσουμε ἀπὸ τὶ ἀκριβῶς—ἢ ἀπὸ τὶ καὶ μόνο—γερνᾶνε τὰ ἔργα, θὰ εἴχαμε παραβιάσει, ἁπλούστατα, τὸ μυστικὸ τῆς ἀθανασίας. Ἀλλὰ μήπως εἶναι ἀπάντηση νὰ πεῖ κανεὶς πὼς ὅ,τι πραγματικὰ ἀξίζει δὲν γερνάει; Τὸ ἀνθρώπινο γένος δὲν τρέφεται μονάχα μὲ αἰώνια ἀριστουργήματα, τρέφεται καὶ μὲ ἁπλῶς ὡραῖα ἔργα. Καὶ τὸ νόημα τοῦ ἐρωτήματος εἶναι ἀκριβῶς τοῦτο: πὼς ἡ διάρκεια μέσα στὸ χρόνο περιέχει καὶ τὸ μυστικὸ τῆς ἀξίας. Ὁποιαδήποτε κρίση γιὰ τὴ δεύτερη βρίσκεται σ' ἀδυναμία νὰ λάβει ὑπ' ὄψη της τὸν πρῶτο παράγοντα, αὐτή, εἶναι ἔτσι κι' ἀλλιῶς παρατολμη, ὑποκείμενη σ' ἀναθεωρήσεις—κάποτε καὶ σὲ σαρκασμούς.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΟΕΝΟΥ ΦΙΛΑΣ ΦΙΛΟΥ
MDCCCLXXXI

'Το Βῆμα'
Τετάρτη 5/X/955

16|2139-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΒΑΡΥΣΗΜΑΝΤΟΙ ΚΙ' ΑΠΑΣΤΡΑΠΤΟΝΤΕΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Δὲν νομίζω πὼς γελιέμαι: πρόκειται γιὰ ἕνα φαινόμενο ποὺ τὸ παρακολουθῶ ἀπὸ καιρό. Κ' εἶναι σημεῖο τῶν καιρῶν—νὰ γιατὶ τὸ ἀναφέρω.

Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία πὼς σ' ὅλες τὶς ἐποχὲς —ἔχουμε κάθε λόγο νὰ τὸ πιστεύουμε—οἱ τενεκέδες ἔπαιρναν «ὕφος». Ἀδικοῦμε βέβαια τὸ χρησιμότατο αὐτὸ μέταλλο ὅταν μὲ τ' ὄνομά του χαρακτηρίζουμε τοὺς τιποτένιους, τοὺς ἄχρηστους ἀνθρώπους. Τοὺς ἐνοχλητικὰ ἄχρηστους μάλιστα. Ἂς εἶναι ὅμως, αὐτὸ ἔχει καθιερωθεῖ. Γνώρισμα, λοιπόν, τοῦ «τενεκὲ» εἴταν ἀνέκαθεν τὸ βαρυσήμαντο ὕφος. Μέσα στὰ πλαίσια τῆς κοινωνικῆς ζωολογίας, αὐτὸ ἔδινε κάποια γραφικότητα ἴσως στὴ ζωή, τῆς προσέθετε ἕνα διασκεδαστικὸ στοιχεῖο. Κανένας δὲν εἶχε ἀντίρρηση, σὲ καιροὺς μάλιστα ποὺ εἴταν ἀπὸ λόγου τους λίγο - πολὺ πληκτικοί. Νὰ ὅμως ποὺ τώρα τελευταῖα, σὲ καιροὺς καθόλου πληκτικούς, ἀντίθετα: σὲ καιροὺς πυκνοὺς ἀπὸ σοβαρότητα γιὰ τὴ μοῖρα συνολικὰ τοῦ ἀνθρώπινου γένους, οἱ τενεκέδες φαίνονται νὰ πληθαίνουν—ἢ τὸ ὕφος τους νὰ ἐντείνεται. Τὶ συμβαίνει; Καὶ πῶς ἐξηγεῖται ἡ παράδοξη αὐτὴ ἀντινομία;

Γιατὶ σὰν γεγονὸς—μὲ συμπαθᾶτε ἀλλὰ θὰ ἐπιμείνω—εἶναι ἀναμφισβήτητο. Ὥρες - ὧρες μάλιστα εἶναι τόσο δυνατὴ ἡ ἀντιφεγγιὰ ποὺ ἀναδίνουν γύρω μας αὐτοὶ οἱ ἀπαστράπτοντες συνάνθρωποί μας, τόσος ὁ σαματᾶς ἀπὸ τοὺς κραδασμούς τους, τόσο τὸ πλῆθος ἀπὸ τὶς λάμψεις τους, ποὺ κυριολεκτικὰ θαμπώνεται κανένας. Βλέπεις, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τοὺς ἀνθρώπους ποὺ κάτι ἀξίζουν, ποὺ σὲ κάτι εἶναι χρήσιμοι—ὁ καθένας βέβαια στὴν εἰδικότητά του—νὰ ἐξαφανίζονται, νὰ κατατροπώνονται, νὰ σκύβουν τὸ κεφάλι καταντροπιασμένοι. Ξέρω πολλοὺς ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἀπογοητεύονται ἀπὸ τὴ ζωή, χάνουν τὸ ἠθικό τους γιατὶ δὲν συμβαίνει νὰ εἶναι κι' αὐτοὶ τενεκέδες. Καταλαβαίνουν ὅτι θὰ νικηθοῦν στὸν καθημερινὸν ἀγῶνα. Αὐτὸ τὶ σημαίνει; Σημαίνει πὼς νέα μέτρα καθιερώθηκαν στὸ ἐξῆς γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀνα-

μέτρηση καὶ πῶς θεσμοθετοῦν οἱ φτιαγμένοι ἀπὸ τὸ μέταλλο τοῦ δοχείου τῶν ἀπορριμάτων.

Βρισκόμαστε λοιπὸν μπροστὰ σ' ἕνα φαινόμενο πού, ξαφνικά, ἀπὸ διακοσμητικό, πάει νὰ γίνει κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς νεώτερης ζωῆς. Αὐτὸ δὲν εἶναι αὐθαίρετο, οὔτε δίχως σημασία. Βαθμολογεῖ τὴν ἠθικὴ ἐπίδοσή μας. Ἀπὸ τὸν πόλεμο κι' ἐδῶ ἔγινε αἰσθητό, πραγματικά, πὼς αὐτὰ ποὺ λέμε «ἠθικὲς ἀξίες» κλονίστηκαν, ἔχασαν, ἂν ὄχι τὸ κῦρος τους, ἕνα μεγάλο μέρος πάντως ἀπὸ τὴν πρακτική τους σημασία. Βέβαια, τὰ φαινόμενα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, οἱ ἄνθρωποι τ' ἀντιμετωπίζουν ἀνάλογα μὲ τὴν ἐσωτερική του ὑπόσταση κι' ἀντοχὴ ὁ καθένας: ὁ ἄλφα ἐξεγείρεται καὶ ἀντιμάχεται τὸ ρεῦμα, ὁ βῆτα παραζαλίζεται, ὁ τρίτος παρασύρεται καὶ λιποτακτεῖ στὸ στρατόπεδο τῆς ἀκολασίας: Φυσικὸ εἶναι νὰ μὴ διαθέτουν ὅλοι τὴν ἴδια ἱκανότητα ἀντιστάσεως. Κι' ἐπειδὴ οἱ λιγόψυχοι εἶναι κατὰ κανόνα περισσότεροι ἀπὸ τοὺς στερεούς, κάθε ἰσχυρὸς κλονισμὸς στὰ θεμέλια, κάθε κρίσιμη διαταραχὴ πῆς ἰσορροπίας, ἐπόμενο νὰ προκαλεῖ ὁμαδικὲς καταρρεύσεις. Ζοῦμε σὲ μιὰ τέτοια στιγμή.

Στιγμὴ μεταβατική. Ὄχι ἀπὸ τὸ γερὸ στὸ σάπιο, ὅπως φαίνεται νὰ πιστεύουν πολλοί, ξεγελασμένοι ἀνόητα ἀπὸ τὶς ἐπιφάσεις. Ἀπὸ μιὰν ἀντίληψη ζωῆς σὲ μιὰν ἄλλη ἀντίληψη ζωῆς. Ὅταν ἡ κατάσταση ἰσορροπήσει πάλι καὶ ἡ νέα τάξη πραγμάτων ἐπιβληθεῖ, τότε, ὅσοι ζοῦν, θὰ ἰδοῦνε πὼς ὁ ἠθικός της κώδικας θὰ εἶναι πολὺ πιὸ αὐστηρός καὶ πολὺ πιὸ κατοχυρωμένος, ἀπὸ τὸν παλιό. Στὸ μεταξὺ ὅμως, οἱ κάλπηδες, οἱ φτηνοί, οἱ καιροσκόποι, ὀργιάζουν. Ἡ ἀδίσταχτη μωρία συνεργάζεται μὲ τὴν ἐξ ἐπαγγέλματος κακοήθεια. Κ' οἱ μὲ ἀξιώσεις τιποτένιοι ἀποθρασύνονται, περιβάλλονται μὲ τὴν ἀστραφτερὴ πανοπλία τῆς κοινωνικῆς «πόζας» γιὰ νὰ ἐπιβληθοῦν, νὰ ρίξουν στὴ σκιὰ τοὺς καλλίτερους, νὰ ἐπικρατήσουν.

Ἔτσι εἶναι ὅμως ποὺ δημιουργεῖται ἕνας νέος, τρισάθλιος κανόνας ζωῆς. Οἱ νέοι μας ποὺ ἔρχονται κατὰ κύματα στὴν ἐπιφάνεια, γενιὲς-γενιές, κάθε χρόνο, κινδυνεύουν νὰ βρεθοῦν μπροστὰ σὲ ὑποδείγματα ἀποσυνθετικά. Εἴπαμε πὼς πάντοτε ἡ πόζα τῶν τενεκέδων εἶταν αἰσθητὴ—ὅμως ἀκίνδυνη· τώρα τελευταῖα ὡστόσο παίρνει ἀπειλητικὲς διαστάσεις. Γιατί; Γιατὶ ἐκφράζει μιὰ βαθύτερη τάση τοῦ κόσμου μας πρὸς τὸν τυχοδιωκτισμό. Γίνεται μέθοδος γιὰ τὴν ἐπικράτηση, ἐκεῖ ποὺ εἶταν ἄλλοτε γραφικὴ ποικιλία μόνο. Θυμᾶμαι πλῆθος ἀξιόλογους ἀνθρώπους ποὺ γνώρισα στὰ νιάτα μου, κάμποσους μάλιστα καθαυτὸ διακεκριμένους: Εἴταν ὅλοι τους σεμνότατοι, προσηνέστατοι, μερικοὶ μάλιστα — φτάνοντας στὴν ἄλλη ἄκρη—ἐξαφανισμένοι. Οἱ πιὸ δυσκολοπρόσιτοι ἀπ' αὐτοὺς ἔβλεπες πὼς δὲν σὲ ἀπέφευγαν γιὰ νὰ σ' ἐντυπωσιάσουν, ἀλλὰ γιατὶ ἡ ἔντονη ἐσωτερικὴ ζωή τους, ἴσως καὶ κάποια ψυχικὰ τραύματα, τοὺς ἔκανε κλειστούς, ἐρημωμένους. Κοιτάζω καὶ τώρα γύρω μου: Μὲ μαθηματικὴ ἀκρίβεια, κάθε χρόνο, ἀνεβαίνει τὸ πλῆθος τῶν «ποζάτων». Ὀντάρια ἀσήμαντα, σερνάμενα ἴσαμε χτές, ξαφνικὰ ὀπλίζονται μὲ φούσκωμα, βλοσυρότητα, περικεφαλαία. Τὶ παρενέπεσε; Τίποτα. Ἢ τὸ πολὺ-πολὺ ἀνέβηκαν σ' ἕνα σκαμνὶ κι' ἐννοοῦν νὰ σὲ πείσουν πὼς εἶναι τὰ Ἰμαλάϊα.

Δὲν τὸ ξέρουν ἔραγε πὼς λένε ψέμματα; Πῶς! οἱ περισσότεροι τὸ ξέρουν. Ἀλλὰ ὑπολογίζουν πονηρά, μὲ ψυχολογία ἐκτροχιασμένου δούλου, πὼς αὐτὸ «πιάνει». Οἱ ἄλλοι, οἱ λιγότεροι, ποὺ δὲν τὸ ξέρουν ἀλλὰ ποὺ τὸ πιστεύουν, ποὺ πήρανε δηλαδὴ τὸν ἑαυτό τους στὰ σοβαρὰ ἐπειδὴ καὶ τὰ μυαλὰ τους πῆραν ἀέρα, αὐτοὶ εἶναι ἡ ἐπιβίωση τῆς παλιᾶς ποικιλίας. Ἀποχαλινωμένη ὅμως κι' αὐτή, προκλητική, συντονισμένη μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Ποὺ εἶναι ἡ αὐθάδεια.

Μεγάλη ἡ ἐποχή μας, κοσμοϊστορική, ποιὸς λέει ὄχι. Ἐποχὴ τοῦ ἀτόμου. Τῶν μεγάλων σοφῶν. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπατεώνων.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS · MDCCCLXXXI ·

„Τὸ Βῆμα"
Τετάρτη 12/10/1955

16/240-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΣΥΝΟΜΙΛΙΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Κάποιος ξένος, φίλος τῆς Λογοτεχνίας μας, ἕνα ἀπὸ τὰ ἐξωτικὰ αὐτὰ πουλιὰ ποὺ ἀπορεῖς πῶς τοὺς κατέβηκε μιὰ μέρα ἡ ἰδέα—κι' ἀκόμα περισσότερο ποὺ βρήκανε τὴν ὑπομονὴ—νὰ καθήσουνε νὰ μάθουνε τὰ ρωμέϊκα γιὰ νὰ μελετάνε στὸ πρωτότυπο τὸν Καβάφη ἢ τὸν Καρκαβίτσα, ἦρθε τὶς προάλλες νὰ ἰδεῖ, ἀνάμεσα σ' ἄλλους, καὶ τὸν ὑποφαινόμενο. Ὁ λόγος φέρνει τὸ λόγο, ἀπὸ δῶ μὲ εἶχε, ἀπὸ κεῖ μὲ εἶχε, στὰ τελευταῖα μοῦ ἔκανε καὶ τὴ μοιραία ἐρώτηση. Ὄχι ἄμεσα. Σὰν πληροφορία ποὺ τοῦ εἶχαν δώσει μοῦ τὸ εἶπε, ἢ σὰ γνώμη του σχηματισμένη στὸ διάστημα ποὺ ἔμεινε στὴν Ἑλλάδα:

— Ὁ μέσος ὅρος τοῦ λαοῦ σας δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωή...

Ὁμολογῶ τὴ φυγομαχία μου: Γύρισα ἀλλοῦ τὴν κουβέντα. Οἱ ξένοι ὅμως αὐτοί, ἀπὸ ὑπερβολικὸ ζῆλο δίχως ἄλλο, σοῦ ἔχουν μιὰν ἀλλόκοτη ἐπιμονή. Δὲν παραιτοῦνται ἀπὸ μιὰν ἰδέα ποὺ τοὺς μπῆκε στὸ κεφάλι ἂν πρῶτα δὲν ἱκανοποιήσουν τὴν περιέργειά τους. Ἔτσι κι' ὁ ἐπισκέπτης μου. Δὲν θὰ εἶχαν περάσει δέκα λεπτὰ ἀπὸ τὴν πρώτη νύξη, ποὺ νά σου τον καὶ μοῦ ξαναλέει τὰ ἴδια. Κατάλαβα πὼς θὰ εἴταν δύσκολο καὶ τρίτη φορὰ νὰ τὸν ἀποφύγω· προτίμησα ὅστόσο νὰ δώσω καὶ τώρα τόπο στὴν ὀργή. «Ποῦ ξέρεις, συλλογίστηκα, ὁ Θεὸς τῆς Ἑλλάδας εἶναι μεγάλος. Μπορεῖ νὰ τὸ γλυτώσω στὰ τελευταῖα τὸ πικρὸ ποτήρι».

Ἂμ δέ! Συννεφιὰ βαρειὰ εἴταν ἐκείνη τὴν ἡμέρα, ὁ Θεὸς δὲν καλοάκουγε. Ἡ ἐρώτηση—τὴ λέω ἐρώτηση γιατὶ φανερὸ πὼς ἡ ξένος ἤθελε τὴ γνώμη μου γιὰ τὸ θέμα ποὺ τὸν ἀπασχολοῦσε—ἀνεβαίνει καὶ πάλι στὰ χείλη τοῦ συνομιλητή μου, μὲ τρόπο μονότονο ἀλλὰ κι' ἀναντίρρητο αὐτὴ τὴ φορά. Μοῦ φάνηκε μάλιστα σὰ νὰ διέκρινα κάποια μικρὴ ζάρα ἐκεῖ στ' ἀκρόχειλό του, ποὺ δὲ μοῦ ἄρεσε. Δὲν θὰ τὴν πῶ περιφρόνηση, ὄχι: εἴταν τόσο ἐρωτευμένος μὲ τὴν Ἑλλάδα ὁ ἄμοιρος! Δυσάρε-

40-2.

στη γεύση—νὰ τὶ θύμιζε γιὰ τὴν ἀκρίβεια ἡ ἔκφρασή του· τὸ μορφασμὸ ἀνθρώπου ποὺ δοκιμάζει φάρμακο.

Πῆρα φωτιά. Τὸ κάτω-κάτω οὔτε ὁ ἰσχυρισμὸς εἴταν πέρα γιὰ πέρα ἀληθινός, οὔτε τὰ ἐπιχειρήματα μοῦ ἔλειπαν. Κλασσικὸ πιὰ τὸ ὁπλοστάσιο: δὲν εἶχα παρὰ ν' ἁπλώνω τὸ χέρι μου καὶ νὰ ξεκρεμάω ὅπλα. Τὸ ξέρετε, κύριε, πὼς αὐτὸς ἐδῶ ὁ τόπος ἔχει μονάχα ἑκατὸν-τόσα χρόνια ἐλεύθερη ζωή; Τὸ ξέρετε πὼς σ' ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια δὲν ἡσύχασε στιγμή, δὲν εἶδε ἄσπρη μέρα; Τὶ πόλεμοι, ντόπιοι καὶ γενικοί, τὶ ἐπαναστάσεις, τὶ κινήματα, τὶ κατοχές, τὶ θεομηνίες, τὶ πεῖνες; Τὸ ξέρετε πὼς παρ' ὅλ' αὐτὰ ἔκανε θαύματα; Τὸ ξέρετε πὼς ἔχει ἐξελιχθεῖ ἐκπληκτικὰ μέσα—δὲν σᾶς λέω πολὺ—μέσα σὲ μισὸν αἰῶνα;...

Εἶχε μείνει κεραυνοβολημένος, μὲ κοίταζε ἄλαλος. Φυσικά... φυσικά, τ' ἀνεγνώριζε ὅλ' αὐτά, δὲν τοῦ εἴταν ἄγνωστα καθόλου. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε κ' εἶχε ἐρωτευτεῖ τὴ σύγχρονη Ἑλλάδα, δὲν περιορίστηκε στὸν Περικλῆ καὶ στὸν Αἰσχύλο, κατηφόρισε τὸ ποτάμι τοῦ Χρόνου, μελέτησε τὸ Βυζάντιο, ἔρριξε ἀγκυρα στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα, κάθησε καὶ ξεκούκισε ὑπομονετικά, νύχτες καὶ νύχτες τὴ γλώσσα της, ποὺ δὲν μοιάζει μὲ «καμμιὰν ἄλλη»—δηλαδὴ δὲν μαθαίνεται καὶ τόσο εὔκολα, ἐδῶ ποὺ τὰ λέμε. Τόσο μάλιστα τὴν ἀγαποῦσε ποὺ ἔβρισκε—ἀκριβῶς γι' αὐτὸ—πὼς ἄξιζε ἡ Λογοτεχνία της καλλίτερη τύχη, περισσότερη ἀγάπη. Κι' ἀπὸ τοὺς ξένους βέβαια, ἀλλὰ κι' ἀπὸ τοὺς ντόπιους. Δὲν τὴν ἀγαποῦσαν ἀρκετὰ οἱ ντόπιοι τὴ λογοτεχνία—αὐτὸς εἴταν ὁ καϋμός του!—δὲν τὴν πρόσεχαν ὅσο τῆς ἔπρεπε. Τοῦ ἔτυχε νὰ βρεθεῖ—μοῦ τὸ ἐμπιστεύόταν μὲ κάθε ἐχεμύθεια—σὲ κύκλους ἀνθρώπων πολὺ «καλοβαλμένων», μὲ πολλὲς ἀξιώσεις «πολιτισμοῦ», κ' εἶδε κατάπληκτος νὰ τὴν ἀγνοοῦν.

Τώρα εἴχαμε φτάσει σ' ἕνα ἐπίπεδο ποὺ σήκωνε πολὺ περισσότερο συζήτηση ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο πρῶτο. Ἐδῶ δὲν χρειάζονταν πιὰ προφάσεις ἢ πυροτεχνήματα. Ἔφτανε νὰ δοθοῦν μερικὲς θετικὲς πληροφορίες στὸν καλοπροαίρετο ξένο. Πραγματικά: Ὅσο κι' ἂν τὸ μέσο πνευματικό μας ἐπίπεδο εἶναι ἀκόμα χαμηλό, δὲν χωρεῖ ὡστόσο ἀμφιβολία πὼς ἔχει ἀνέβει σημαντικά, ἐνθαρρυντικότατα, στὸ διάστημα μιᾶς καὶ μόνης γενεᾶς. Ποιὸς ἀπὸ τοὺς παλιότερους συγγραφεῖς μας, τοὺς ἄριστους, εἶδε ζωντανὸς τρεῖς καὶ τέσσερες ἐκδόσεις τῶν ἔργων του; Ποιὸς ἀπ' ὅλους τους μποροῦσε νὰ ὑπολογίζει σὲ τίποτ' ἄλλο παρὰ στὴν καταλήστευσή του ἢ τὴν περιφρονητικὴ ἀνοχὴ καὶ συγκατάβαση τοῦ κοινωνικοῦ του περίγυρου; Κι' ἔπειτα, σήμερα, κοινὸ μὲ «πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα» ὑπῆρχε, μόνο ποὺ ἔπρεπε νὰ τ' ἀναζητήσει σ' ἄλλη κατεύθυνση ὁ φιλέρευνος συνομιλητής μου: Ἀνάμεσα στὴ σπουδάζουσα νεολαία, ἀνάμεσα στοὺς ταπεινοὺς κι' ἀνεπιτήδευτους ἀνθρώπους τῆς μέσης κατηγορίας, αὐτῆς ποὺ δὲν φοράει λαφία, δὲν κάνει σαματὰ στὰ κοσμικὰ κέντρα, δὲν ἔχει τὰ μέσα νὰ ξεχύνεται τὰ καλοκαίρια στὸ ἐξωτερικὸ γιὰ νὰ τρυγάει τοὺς οἴκους νεωτερισμῶν, καὶ δὲν λάμπει μὲ τὴν ἔπαιρση τῆς ἀναίδειας. Ἀνάμεσα στὴν τάξη ποὺ μοχθεῖ, ἱδρωκοπάει, στοχάζεται, ἐκεῖ ἔπρεπε νὰ τ' ἀναζητήσει. στὴν τάξη ποὺ στηρίζει τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς χώρας, κ' εἶναι ἀφανέρωτη γιατὶ δουλεύει μ' ἐγκαρτέρηση, ὑπομονή, στὰ θεμέλια.

Αὐτὰ εἶναι ἐκεῖνα ποὺ μποροῦσαν νὰ εἰπωθοῦν στὸν ξένο—καὶ εἰπώθηκαν. Εἴταν ὅμως καὶ κάνα-δυὸ ἄλλα, ἀκατάλληλα γιὰ ξένα αὐτιά. Ἂς τὰ ξομολογηθοῦμε ἐδῶ, μεταξύ μας: Πὼς παρ' ὅλ' αὐτά, τ' ἀναμφισβήτητα, ἀπομένει ἀκόμα γύρω μας ἕνα μεγάλο, προκλητικὰ μεγάλο περιθώριο ἀναισθησίας κι' ἀγραμματοσύνης. Πὼς ἡ ἐξέλιξη τοῦ Ρωμιοῦ ποὺ ἀποκτᾶ μιὰν οἰκονομικὴ ἄνεση—δηλαδὴ τὶς ἀναγκαῖες προϋποθέσεις γιὰ νὰ ἐκπολιτιστεῖ—γίνεται κατὰ κανόνα πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀδηφαγίας καὶ τῆς γαϊδουριᾶς. Πὼς ἡ ζωή μας εἶναι γενικὰ ἔτσι ὀργανωμένη ὥστε νὰ συντρίβει τοὺς καλλίτερους, νὰ καταβροχθίζει τοὺς εὐγενέστερους καὶ ν' ἀποθρασύνει τοὺς χυδαίους. Πὼς ὁ λαός, τέλος, παραμένει ἀκατεύθυντος, ἀπορφανισμένος, πρόχειρη βορὰ τῶν κάθε λογῆς ἀπατεώνων. Καὶ τὸ χειρότερο: πὼς δὲν βλέπει κανεὶς καμμιὰ σοβαρή, συνεπὴ προσπάθεια γιὰ διόρθωση. Μόνο πού, ὅταν μᾶς πιάνει ὁ οἶστρος καὶ τὸ φιλότιμο, βάζουμε μπρὸς τὰ μεγάλα λόγια. Τὶς ρητορίες. Τὰ λόγια πετᾶνε, γίνονται ἀέρας. Καὶ μένουμε ἐμεῖς καλὰ κ' ἄλλοι καλλίτερα.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

Τὸ Βῆμα
Τετάρτη 19/10/55

1612141-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΟΙ ΝΕΟΙ

Α'

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ὅποιος μέσα στοὺς δύσβατους, χαλεποὺς αὐτοὺς καιροὺς δὲν συλλογίζεται πρῶτ' ἀπ' ὅλα τοὺς νέους, μπορεῖ νὰ εἶναι ζῶο δίποδο καὶ μαστοφόρο, ἄνθρωπος ὅμως δὲν εἶναι. Πῶς νὰ τοὺς συλλογίζεται; Ὄχι σὰν ἕνα τμῆμα τῆς ἀνθρωπότητας. Ὄχι. Σὰν τὸ κυριώτερο, τὸ μοναδικὸ στὴν οὐσία σῶμα της: ἔτσι πρέπει νὰ τοὺς βλέπει. Οἱ ἄλλοι ὅλοι ἐμεῖς, εἴτε καλοπεθάνουμε εἴτε κακοπεθάνουμε λίγη σημασία ἔχει. Θὰ μποροῦσε κάλλιστα νὰ τελειώσουμε τὴ ζωή μας ἥσυχοι, μακάριοι, κι' ὅμως τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι ζοφερό. Ὅπως καὶ τ' ἀντίθετο δὲν ἀποκλείεται. Ἐκεῖνος λοιπὸν μονάχα εἶναι ἄξιος τῆς ἔννοιας Ἄνθρωπος ποὺ νοιώθει πρόθυμος ν' ἀποδεχτεῖ τὸ δεύτερο ἀπὸ τὰ δύο τοῦτα ἐνδεχόμενα. Ν' ἀποβλέψει σὲ μιὰν εὐτυχία καὶ σὲ μιὰ λύτρωση ποὺ νὰ τὸν ξεπερνάνε, καιρικὰ καὶ ποιοτικά.

Ἀλλοίμονο! δὲν βλέπει κανεὶς πολλὰ σημάδια γύρω μας ποὺ νὰ πείθουν πῶς τὴν ἔχουμε συνειδητοποιήσει αὐτὴ τὴν ἐντολή. Γιατὶ εἶναι αὐτόχρημα ἐντολὴ τῆς ζωῆς, ὄχι «πρόγραμμα» περιορισμένο. Ἂν ὅλα τὰ βαθύτερα, τὰ ἔσχατα μυστικὰ τοῦ κόσμου μᾶς εἶναι ἄγνωστα—κ' ἴσως-ἴσως ἀπαγορευμένα—γιὰ ἕνα τουλάχιστον, γι' αὐτὸ-ἐδῶ, μποροῦμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι: Πὼς ἡ ζωὴ ἀποβλέπει στὴ διαιώνισή της. Γιατί; Ἄγνωστο. Μὰ τὶ σημαίνει! Κοιτάξτε μὲ πόσο πάθος, πόσον πόνο καὶ πόσο πεῖσμα ἔχει περιφρουρήσει τὴ διατήρησή της. Ἔτσι κι' ἔρθεις σ' ἀντίθεση μὲ τὴν ἐντολὴ γιὰ διαιώνιση, συντρίβεσαι. Ὅταν τῆς μείνεις σύμφωνος, τὶ ἡδονή, τὶ αἴσθημα ἀπερίγραπτης ἁρμονίας! Καὶ μέσα στὴν ἐντολὴ τούτη δὲν ὑπάρχει μονάχα ἡ ἀνάγκη γιὰ μηχανικὴ ἐπιβίωση τοῦ εἴδους. Ὑπάρχει κι' ἡ ἀναζήτηση τῆς εὐτυχίας του, τῶν ὅρων δηλαδὴ ἐκείνων ποὺ θὰ τοῦ ἐξασφαλίσουν τὴ συμφωνία μὲ τὴ ζωή, τὴ χαρὰ τῆς ζωῆς, κι' ὄχι τὸ αἴσθημα πὼς ἡ γέννηση στὸν κόσμο τοῦτο εἶναι ταυτόσημη μὲ καταδίκη. Ἡ ἐντολὴ ποὺ μᾶς δόθηκε λοιπὸν εἶναι νὰ γεννοῦμε ἐλεύθερους ἀνθρώπους, ὄχι ἰσοβίτες. Γιατὶ μόνο μέ-

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS

σα στὴν ἐλευθερία μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς.

Ἁπλᾶ πράγματα ὅλ' αὐτά, ὅπως κάθε τι ριζωμένο μέσα μας καὶ στοιχειῶδες. Νὰ ὅμως ποὺ τὰ ξεχνᾶμε. Τί κάνει ὁ σημερινὸς κόσμος γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει στοὺς νέους τὴ συμφωνία μὲ τὴ ζωή; Φαινομενικὰ τὰ πάντα: Καμμιὰ ἄλλη ἐποχὴ δὲν φαίνεται νὰ ἱδρωκόπησε τόσο πολὺ γιὰ τὸ «μέλλον» ὅσο ἡ δική μας. Καὶ —φαινομενικὰ πάλι—εἶναι πολὺ φυσικό: Τί νὰ περιμένει κανείς, λόγου χάρη, ἀπὸ ἐποχὲς ποὺ εἶχαν τοποθετήσει τὸ ἰδανικὸ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἀληθινὸ μέλλον του, σὲ μιὰ περιοχὴ πέρα ἀπὸ τὸν τάφο; Τί ἄλλο ἀπὸ τὴν ταλαιπωρία, τὸ βασανισμὸ τοῦ κορμιοῦ γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς μεταθανάτιας εὐδαιμονίας. Κορμὶ καὶ ψυχὴ εἶχαν τότε διασπαστεῖ, κ' ἡ σωτηρία τῆς δεύτερης ὑποτίθεται πὼς δὲν μποροῦσε νὰ πραγματοποιηθεῖ παρὰ μόνο μὲ τὸ θυσιασμὸ τοῦ πρώτου. Ἀσκητισμὸς καὶ μαζωχισμὸς εἴταν τὰ κύρια συνθήματα. Ὡς ποὺ μιὰ ἄλλη μέρα ἔφεξε στὸν κόσμο, ὁ Ἀνθρωπισμὸς γεννήθηκε, ἄνοιξε τὰ μάτια του στὴν ἀντιφεγγιὰ ποὺ ἐρχόταν πέρα, ἀπὸ τὸν ὁρίζοντα τοῦ ἐρειπωμένου κλασσικοῦ κόσμου, κ' ἡ Εὐρώπη σκέφτηκε ξάφνου πὼς ἔπρεπε νὰ μεταθέσει τὰ ὁρόσημα τοῦ ἰδανικοῦ της ἀπὸ τὸ ὑπερπέραν στὸ ἐντεῦθεν. Ὁ Ἀνθρωπισμὸς ὑψώθηκε τότε σὲ λάβαρο, ἀνέλαβε—ὑποτίθεται—τὴ διαφώτιση καὶ τὴν ἐκπαίδευση τοῦ κόσμου. Δὲν τὶς ἀνέλαβε. Σήμερα ποὺ μιλᾶμε, παραμένει ἀκόμα ἀδιάπλαστο, ἀτελέσφορο σύνθημα. Τὸν ἐπικαλοῦνται σὰ μακρυνὴ στεριὰ κάποιοι ναυαγοί, καὶ βουλιάζουν. Τὸν ἐπικαλοῦνται κάμποσοι ἀπατεῶνες, κι' ἐπικρατοῦν. Στάθηκε ἀδύνατο νὰ καταλάβουν ἀκόμα οἱ ἄνθρωποι πὼς ἕνας μονάχα τρόπος ὑπάρχει νὰ ἐπιβληθοῦν οἱ εὐγενικὲς ἰδέες: νὰ διαπλαστοῦν εὐγενικοὶ ἄνθρωποι. Ὁλάκαιρη ἡ διαδικασία τοῦ κόσμου μας πάει ἀνάποδα: Πιστεύει πὼς θὰ κυβερνηθεῖ ἀπὸ τὶς ἄσαρκες ἰδέες. Πίσω ἀπὸ τὶς ἰδέες κρύβονται διαστικὰ οἱ ἀχρεῖοι—καὶ καταδυναστεύουν καὶ κυριαρχοῦν.

Νὰ γιατὶ μοιάζει τὰ πάντα νὰ γίνονται γιὰ τοὺς νέους καὶ δὲν γίνεται ἀπολύτως τίποτα. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ κυβερνοῦν τὸν κόσμο, ποὺ προσδιορίζουν τὶς τύχες του, ὅλοι τους σὲ ὥριμες ἡλικίες, σκέφτονται κατὰ βάθος τὸν ἑαυτό τους, τὶς γενιές τους, τὶς συνομοταξίες τους, καὶ μ' αὐτὸ τὸ μέτρα, ποὺ μετρᾶνε τὸ σήμερα, μετρᾶνε καὶ τὸ αὔριο. Ἔχουν τὴ βλακεία νὰ πιστεύουν πὼς οἱ δικές τους οἱ ἀντιλήψεις θὰ εἶναι κ' οἱ ἀντιλήψεις τῶν αὐριανῶν. Φανατίζονται λοιπὸν γιὰ τὶς «ἰδέες» τους, διαπληκτίζονται γιὰ τὰ πείσματά τους, τραβομαλλιόνται γιὰ τὶς φιλοπρωτίες τους, προδίνουν ἐπαίσχυντα κάθε ὡραία ἐλπίδα γιὰ νὰ διατηρήσουν ἕνα πρόσκαιρο κι' ἁμαρτωλὸ προνόμιο. Χτὲς ἀκόμα εἴχαμε τὰ ὁλοκληρωτικὰ κράτη μὲ τὶς χυδαῖες ματαιοδοξίες τους. Σήμερα, χωρὶς καὶ νὰ γλυτώσουμε ἐντελῶς ἀπὸ τὰ ὁλοκληρωτικὰ κράτη, πᾶμε νὰ ὑποκλιθοῦμε μπροστὰ στὰ ὑποκριτικὰ κράτη. Κήρυγμα ἐξυγιαντικῆς αἰσιοδοξίας θεωρεῖται τὸ ν' ἀντικαταστήσουμε τὸν ὁλοκληρωτισμὸ μὲ τὴν ὑποκρισία. Μᾶς ἐξορκίζουν νὰ κλείσουμε τὰ μάτια. Τὰ κλείνουμε, περιμένοντας. Καὶ ξάφνου νά! τὸ ἀνατριχιαστικὸ ξύπνημα: Στὴν Πόλη ξεσχίζονται τὰ συμβόλαια τῆς τιμῆς, στὴ Σμύρνη ποδοπατιέται—ὑπὸ τὴ μορφὴ τῆς ἑλληνικῆς σημαίας—ἡ σημαία τῆς ἀνθρωπιᾶς. Οἱ εὔπιστοι, οἱ ἄγνοι, ἐξεγείρονται. Περιμένουν. Τί; Τὴν ἀνάκληση στὴν τάξη, τὴ συνέπεια μὲ τὶς ὑψηλές, ἠχηρὲς ἐξαγγελίες, τὴν τήρηση τοῦ ὅρκου. Τίποτα. Βουβαμάρα, παγωνιά, ἀναισθησία.—Ἀποκαλυπτήρια.

Ἂχ αὐτοὶ οἱ ὥριμοι, οἱ ἔμπειροι, οἱ σοφοὶ ἄνθρωποι ποὺ πλάθουν στὰ δάχτυλά τους τὸν κόσμο σὰ βῶλο ἀπὸ λάσπη, μὲ τὴν ἀταραξία τοῦ τεχνικοῦ, καὶ δὲν μποροῦν νὰ καταλάβουν πὼς ὁ Χρόνος τοὺς ἔχει προσπεράσει! Πὼς βέβαιοι γιὰ τὸν ἡγετικό τους ρόλο δὲν τὸ πήρανε μυρωδιὰ ὅτι ἔγιναν οὐραγοί. Πὼς ἡ συνείδηση τοῦ ἀνώνυμου ἀνθρώπινου γένους εἶναι πολὺ πιὸ ὥριμη ἀπὸ τοὺς βαρυσήμαντους ἐγκεφάλους τους, γιατὶ μπῆκε στὰ μέτρα, στὴν κλίμακα τῆς ἐποχῆς. Ἀναπνέει ἕναν οἰκουμενικὸ ἀέρα. Καὶ εἶναι πιὰ ἀνώτερη ἀπὸ τὰ ψέματα ποὺ τῆς σερβίρουν, ἀπὸ τὶς κουτοπόνηρες ὑποκρισίες, ἀπὸ τὶς ἀνανδρίες καὶ τοὺς ἐλιγμούς. Οἱ νέοι τοῦ καιροῦ μας ὡριμάζουν γρήγορα — νά κάτι ποὺ ἔπρεπε νὰ κάνει τοὺς ἡγήτορες τοῦ κόσμου νὰ τρέμουν. Οἱ νέοι τοῦ καιροῦ μας διδάχτηκαν νὰ βλέπουν μπροστά τους καθαρὰ καὶ ὠμά.

Θὰ εἴταν ἴσως διαφορετικὴ ἡ ἱστορικὴ πορεία τοῦ κόσμου μας ἂν ἀντὶ νὰ παίρνει γιὰ στόχο τὸν ἑαυτό του, προσανατολιζόταν στὸ ἐωθινὸ ἄστρο τοῦ αὐριανοῦ.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES

«Το Βῆμα»
Τετάρτη, 26/X/955

1612142-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΟΙ ΝΕΟΙ

Β'

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἂς μὴ σταματήσουμε στοὺς συγχρόνους μας ἐκείνους ποὺ αἰσιοδοξοῦν γιατὶ θέλουν νὰ αἰσιοδοξοῦν. Ἡ αἰσιοδοξία δὲν εἶναι ὅπιο. Οὔτε διεγερτικό. Εἶναι—καὶ μόνο τότε ἔχει ἐντιμότητα—πεποίθηση νηφάλια, δικαιολογημένη ἀπὸ τὶς ἀντικειμενικὲς συνθῆκες. Γιὰ νὰ προσφέρουμε τέτοιου εἴδους αἰσιοδοξία στοὺς νέους, καὶ γενικὰ στοὺς ἐπερχόμενους, πρέπει νὰ δημιουργήσουμε πρῶτα τοὺς ὅρους ποὺ θὰ τὴ δικαιολογοῦν. Γιὰ τὴν ὥρα δὲν τοὺς προσφέρουμε παρὰ μόνο λόγια φουσκωμένα καὶ παλιές, φθαρμένες λύσεις. Ὅσοι ἀπὸ ἐμᾶς δὲν θέλουν νὰ μπλέξουν στοὺς χιλιοπατημένους δρόμους, περιορίζονται σ' ἀκαδημαϊκὲς διαπιστώσεις. Ἀπὸ τὴν Ἔκκληση κάποιων νέων ποὺ ἔφτασε, τώρα τελευταῖα, καὶ στὰ δικά μου χέρια, δὲν τὸ κρύβω πὼς αὐτὸ μὲ σταμάτησε πιὸ πολύ. Ἡ λέξη: «Διαπιστώσεις».—Τὶ νὰ τὶς κάνουν;

Τὰ πράγματα εἶναι καὶ περίπλοκα κι' ἁπλᾶ. Ἁπλᾶ στὴν ὠμότητά τους: Ὁ πληθυσμὸς τῆς Γῆς αὐξάνει ἀπὸ δεκαετία σὲ δεκαετία μὲ τρόπο ἰλιγγιώδη. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ὅλα τὰ προβλήματα τοῦ σήμερα ἐπιδεινώνονται τὴν ἀμέσως ἑπόμενη μέρα. Οἱ νέοι, ποὺ κατάφερναν κάπως, πρὶν ἀπὸ μιὰν εἰκοσαετία, νὰ οἰκονομηθοῦν, νὰ κατανεμηθοῦν ἐπαγγελματικὰ μὲ τρόπο παραγωγικό, σήμερα κιόλας βρίσκονται μπροστὰ σ' ἀδιέξοδα. Εἶναι γύρω τους περισσότερες οἱ ἀφορμὲς ἀπελπισίας ἀπὸ τὶς διεξόδους τῆς ἐλπίδας. Τὶ θὰ γίνει αὔριο; Καὶ μὴν ξεχνᾶμε πὼς ὁ διαγκωνισμὸς αὐτός, τὸ στρίμωγμα, ἐξαγριώνει ἀνάλογα τὰ ἤθη, παρακινεῖ στὴ χρησιμοποίηση τῶν νυχιῶν καὶ τῶν δοντιῶν γιὰ νὰ κρατηθεῖ ὁ καθένας ἀπὸ κάπου, ν' ἀποσπάσει ἀπὸ τὸν διπλανό του τὸ ξερόκομματο, συμβουλεύει μέσα κάθε λογῆς γιὰ τὴν ἐπιβίωση: τὴν κατεργαριά, τὴν ἀσυνειδησία, τὴ φαυλότητα, τὴν ἀτιμία.

Κ' οἱ φυσικοὶ πόροι τῆς Γῆς ὁλονένα λιγοστεύουν, ὑπολογίζουμε κιόλας μὲ σχετικὴ ἀκρίβεια τὴν ἀπόσταση ἀπὸ τὸ κοντινό τους τέρμα. Βρέθηκε βέβαια ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια, καὶ διαφημίζεται γιὰ πανάκεια. Μακάρι νὰ εἶναι! Γιὰ τὴν ὥρα ὅμως μοιάζει περισσότερο μὲ δίκοπο μαχαίρι, ποὺ τὸ κρατάει ἕ-

42-2.

νας ἡμιάγριος. Θὰ γίνει αὔριο μαχαίρι τοῦ ψωμιοῦ; Τὸ πιστεύουμε· ἡ ἀνάγκη θὰ συνετίσει. Τὸ πρόβλημα ὅμως τοῦ ἀνθρώπου—αὐτὸ δὲν ἔχει γίνει ἀκόμα ἀρκετὰ νοητὸ—δὲν εἶναι μόνον πρακτικὸ πρόβλημα. Οἱ πλουτοπαραγωγικὲς πηγὲς μποροῦν ν' αὐξήσουν, καὶ νὰ τὶς νέμονται ὡστόσο, ἀσύδοτα, λίγοι. Νὰ τὶς σπαταλᾶνε, ὅπως καίνε σήμερα στὴ Βραζιλία τὰ πλεονάσματα τοῦ καφὲ γιὰ συγκράτηση τῆς τιμῆς του. Ἢ νὰ τὶς μεταχειρίζονται σὰ μέσο δεσποτείας πάνω σ' ἐκείνους ποὺ δὲν τὶς ἔχουν. Ἡ ἡμέρα ὅπου ὅλοι οἱ θησαυροὶ τῆς Γῆς κι' ὅλες οἱ κατακτήσεις τὶς ἐπιστήμης θὰ κατανέμονται ἀκριβοδίκαια, ρασιοναλιστικά, σ' ὅλο τὸ πλάτος τοῦ πλανήτη ἀπὸ μιὰν ἀνθρωπότητα ἀδελφωμένη, δὲν μοιάζει πολὺ κοντινή. Τουλάχιστον ὡς τώρα, καμμιὰ ἀπολύτως ἀρχὴ δὲν ἔχει γίνει πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση.

Ἐννοοῦμε ἀρχὴ ποὺ νὰ μὴν περικλείνει ἀπιθανότητες ἢ διφορούμενα μέτρα. Ποιὲς εἶναι οἱ λύσεις ποὺ προτείνονται ὡς τώρα στὸν ἄνθρωπο τὸν διψασμένο γιὰ πίστη, προσανατολισμό, μέσα στὴν τρικυμία τοῦ αἰῶνα; Ἂς πάρουμε, καλλίτερα, ἀλλιῶς τὸ ἐρώτημα: Ψυχολογικά, πῶς μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ, σύμφωνα μὲ τοὺς ὑπάρχοντες ὅρους, ὁ ἄνθρωπος ποὺ ζητάει σήμερα μιὰ λύση; Ἂν ἁπλοποιήσουμε, συνειδητά, τὸ σχῆμα γιὰ νὰ τὸ κάνουμε ἔτσι πιὸ παραστατικό, θὰ ἰδοῦμε τοῦτο: Δυὸ ἀκραῖα σημεῖα, κ' ἰσοδυναμοῦν μὲ ἀντίστοιχες κατευθύνσεις. Ὑπάρχει ἡ διέξοδος γιὰ τὸν ἀτάραχο κ' ἡ διέξοδος γιὰ τὸν φανατισμένο. Ὁ ἀτάραχος μπορεῖ νὰ ὁραματιστεῖ κάλλιστα τὴν ἀναδίωση τοῦ Χριστιανισμοῦ σὰν ὕπατης πνευματικῆς ἐξουσίας μέσα στὸν κόσμο, ποὺ διαπαιδαγωγεῖ καὶ ρυθμίζει. Ὁ φανατισμένος θὰ ὁδηγηθεῖ πρὸς τὴν ἀντίθετη λύση: Τὴν πάσῃ θυσίᾳ ἐπανάσταση, ποὺ ἀποβλέπει στὴν ἐγκαθίδρυση μιᾶς σιδερένιας ρυθμιστικῆς ἐξουσίας.

Ἕνας ὁλόκληρος κόσμος, διάχυτος, συμβουλεύει τὴν ἀναστήλωση τοῦ Χριστιανισμοῦ γιατὶ τὸν βλέπει σὰ μοναδικὴ ἐλπίδα σωτηρίας. Ὅμως τὸ κύριο θέμα δὲν εἶναι ἡ θεωρητικὴ ἀξία τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, τὸ ἀναμφισβήτητο κάλλος της. Εἶναι οἱ πρακτικές της δυνατότητες. Κι' αὐτὲς—ἂς ἔχουμε τὴν παρρησία νὰ τὸ καταλάβουμε—εἶναι τρομαχτικὰ περιορισμένες. Κανένα κίνημα, οὔτε τὸ πνευματικὰ ὑψηλότερο, δὲν μπορεῖ νὰ ξεπεράσει ἀπόλυτα τὶς ἱστορικὲς συνθῆκες ποὺ τὸ δημιούργησαν μιὰ φορὰ καὶ ποὺ τὸ διεμόρφωσαν σύμφωνα μὲ τὰ δικά τους μέτρα. Τὸ μειονέκτημα τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι, ὅπως νομίζουν πολλοί, πῶς συνέδεσε τὶς τύχες της μὲ κοινωνικὰ καθεστῶτα σήμερα ξεπερασμένα. Ἡ ἀδυναμία της εἶναι ὁ ἀναχρονισμός της—ἕνας ἀναχρονισμὸς ποὺ δὲν ἔχει καμμιὰν ἀπολύτως σχέση μὲ τὴν ἔννοια τῆς «προόδου». Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ὅλο της σύστημα δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὸ συγχρονισμοῦ. Κάτι—μιὰ ἰδέα, μιὰ ἀξία, ἕνα σύνολο ἀντιλήψεων—παλιώνει ἁπλῶς καὶ μόνο γιατὶ πέρασαν πάνω του, καταλυτικά, τὰ βήματα τοῦ Χρόνου. Δὲν εἶναι καθόλου ἐπιπόλαιο νὰ παραδεχθοῦμε πῶς οἱ ἄνθρωποι κουράζονται, καὶ πῶς τὸν κάματο αὐτὸ τὸν μεταδίνουν, μαζὶ μὲ τὸ ζωϊκὸ ἔνστικτο, στοὺς ἀπογόνους τους ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιά. Ἀπαιτοῦν νέες, ἄφθαρτες κινητήριες δυνάμεις—αὐτὸ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἄλλο, τὸ ἀκόμα πιὸ θετικό, πῶς κανένα προγονικὸ ροῦχο δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς ταιριάζει ἀπόλυτα ἀφοῦ ἔχουν κι' αὐτοὶ τὰ προσωπικά τους μέτρα.

Οἱ ἀνατρεπτικὲς κοινωνικὲς θεωρίες τοῦ καιροῦ μας, ἱστορικὰ κρινόμενες, ἄντλησαν τὸ μέγιστο τοῦ δυναμισμοῦ τους ἀπὸ τὸ γεγονὸς πῶς εἶτανε νέες. Κι' ἀναπόδεικτες—ἄρα ἄφθαρτες ἀκόμα στὸν καιρό τους. Ἐδραιώθηκαν πάνω σὲ συνθῆκες ἄμεσα αἰσθητές, νοητὲς στὸν καθένα. Ὑποσχέθηκαν μιὰ βασιλεία ποὺ δὲν θὰ εἶταν ὑπερβατική, ὅπως τῶν Οὐρανῶν, γι' αὐτὸ κι' ὁ ζῆλος τῶν πιστῶν τους πῆρε τὸ χαρακτῆρα τῆς πρακτικῆς ἐνέργειας. Ἐδῶ τὸ ἠθικὸ παράγγελμα δὲν εἶταν πιὰ ἡ θεώρηση, ἡ παθητικὴ ἄσκηση. Εἶταν ἕνα πάθος θερμὸ ποὺ δὲν ἐξανεμίζεται σ' ἐκστατικὲς καταστάσεις. Ξεχύνεται, γιὰ νὰ πετύχει τὴν ὑλικὴ κατάκτηση. Σὲ μεγάλη κλίμακα, ἀπέδωσε, ὅπως εἶταν φυσικὸ ν' ἀποδώσει. Μόνο ποὺ—τώρα γίνεται αὐτὸ αἰσθητὸ—ὅπως κάθε ἀκραία κατάσταση, εἶχε κι' αὐτὴ γι' ἀναγκαῖο της παρακολούθημα τὴν ἀπάρνηση κάποιων ἀγαθῶν, ποὺ εἶναι πολύτιμα σ' ὁποιον τὰ ἔχει γευτεῖ: Τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου. Αὐτὸ ποὺ διερμηνεύεται συνήθως μὲ τὴν ἠχηρὴ λέξη Ἐλευθερία δὲν εἶναι παρὰ τὸ σύνολο ἀπὸ δευτεροβάθμιες ἀπαιτήσεις, ἀπὸ ὅλες ἐκεῖνες τὶς ἀπαιτήσεις ποὺ ἀρχίζουν νὰ ὑπάρχουν μόλις ἱκανοποιηθεῖ στὶς στοιχειώδεις της ἀνάγκες ἡ κοιλιά.

Θρησκεία κι' Ἐπανάσταση ἔκαναν αἰσθητὸ πῶς δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρξουν παρὰ μόνο μ' ἕνα ὀδυνηρότατο ἀντάλλαγμα: Μὲ χίλιες - δυὸ ἀπαρνήσεις. Ὁ ἄνθρωπος ὡστόσο ἔχει φτάσει σήμερα σ' ἕνα ἱστορικὸ στάδιο ὅπου δηλώνει πῶς δὲν εἶναι διατεθειμένος νὰ θυσιάσει τόσο πολλά. Ἄλλοτε τὰ θυσίαζε, γιατὶ δὲν ἤξερε ἀκόμα πόσο τοῦ στοιχίζουν. Τώρα τὸ ξέρει. Περιττὸ λοιπὸν ν' ἀντιτάσσουν μερικοὶ στὴν Ἐπανάσταση τὴ Θρησκεία. Ὄχι γιατὶ κινοῦνται ἡ καθεμιά τους σὲ διαφορετικὸ ἐπίπεδο: πρακτικὸ ἡ μιά, πνευματικὸ ἡ ἄλλη. Ἀλλὰ γιατὶ συναντιόνται σὲ μιὰν ἑτερώνυμη ἀλλὰ καὶ ταυτόσημη ἐχθρότητα πρὸς τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι πλασμένος νὰ τὴ δεχτεῖ.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

BEBÉ - CONFORT

ΑΝΕΣΙΣ ΣΤΟ ΒΡΕΦΟΣ & ΕΥΧΕΡΕΙΑ ΚΙΝΗΣΕΩΣ ΣΤΟΥΣ ΓΟΝΕΙΣ

ΠΡΟΤΥΠΟΝ ΠΑΙΔΙΚΟΝ ΤΜΗΜΑ ΦΑΡΜΑΚΕΙΟΝ

Π. Α. ΜΑΡΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ & ΠΑΤΗΣΙΩΝ ΓΩΝΙΑ

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 2/XI/955

1612/43-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΟΙ ΝΕΟΙ

Γ'

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Προσπαθήσαμε νὰ ἐξηγήσουμε, πολὺ συνοπτικὰ βέβαια, τὸ γιατὶ εἶναι μάταιο τὸ παιχνίδι ἐκείνων ποὺ δοκιμάζουν νὰ καταπολεμήσουν τὶς ἀνατρεπτικὲς κινήσεις τοῦ καιροῦ μας ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας. Οἱ ἴδιοι αὐτοί, προτείνουν τὸν χριστιανισμὸ σὰν μοναδικὰ διαθέσιμο ἀπὸ μέρους τους ἰδεολογικὸ ἀντιστάθμισμα στὴν εὔλογη ἀξίωση τῶν νέων γιὰ κάποια πίστη ἱκανοποιητική. Δὲν νομίζουμε πὼς τὸ παιχνίδι αὐτὸ εἶναι τίμιο. Κρύβει μιὰν ὑπεκφυγή. Γιατὶ ἢ πιστεύουμε πραγματικὰ πὼς τὰ πολύπλοκα προβλήματα τοῦ καιροῦ μας μποροῦν νὰ λυθοῦν μὲ ἠθοπλαστικὲς παραινέσεις, ἢ τὸ λέμε γιὰ νὰ θολώσουμε τὰ νερά, καὶ τότε, ἁπλούστατα, γινόμαστε ὕποπτοι· κανένας δὲν μᾶς πιστεύει. Ἂς μὴν ποῦμε τίποτα γιὰ τὴν ἄποψη ἐκείνη (εἶναι στὴν πραγματικότητα ἡ πιὸ διαδεδομένη) ποὺ ἐπιχειρεῖ νὰ δραστηριοποιήσει τὸ χριστιανισμὸ διαλέγοντας ἀπὸ τὰ παραγγέλματά του μονάχα ὅσα εἶναι βολικά, πρόχειρα, μὲ τρόπο ἀνέξοδο ἐφικτά. Ἡ ἄποψη αὐτή, ἂν καὶ φαίνεται νὰ «προσαρμόζει» τὴ χριστιανικὴ διδασκαλία στὰ πρακτικὰ δεδομένα, στὴν οὐσία δὲν κάνει τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ τὴ φτηναίνει ὣς τὸ σημεῖο τοῦ ἐξευτελισμοῦ καὶ τῆς ἔσχατης ἀσέβειας. Τὸ θρησκευτικὸ οἰκοδόμημα εἶναι κάτι ἀτόφιο, ἀκέραιο, δίχως ρήγματα, συμβιβασμούς, ἐλιγμοὺς καὶ παραχωρήσεις· ἀλλιῶς ἀποτελεῖ πρόσχημα μονάχα γιὰ ὑποκρισίες. Ὅ,τι τὸ ὡραῖο ὑπάρχει στὸ χριστιανισμὸ εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ δισεπίτευκτο, τὸ ἀπόλυτο, τὸ ἀπαιτητικό, μιὰ προσταγὴ γιὰ ξεπέρασμα σκληρὸ τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἂν δὲν μπορεῖς ν' ἀγαπήσεις τοὺς ἐχθρούς σου, ἂν δὲν μπορεῖς νὰ παρουσιάσεις καὶ τὸ ἄλλο σου μάγουλο σ' ὅποιον σοῦ χτύπησε τὸ ἕνα, χριστιανὸς δὲν εἶσαι. Ποιὸς μπορεῖ, ἔντιμα, νὰ δώσει τέτοιες συμβουλὲς σήμερα καὶ νὰ ἔχει, μαζί, τὴ συνείδησή του ἀναπαυμένη πὼς δὲν ἐβοήθησε τοὺς λύκους;

Ἀλλὰ καὶ δίχως ἀπάρνηση—κάποιες ἀναγκαῖες ἀπαρνήσεις—μπορεῖ νὰ θεμελιωθεῖ πνευματικὸς πολιτισμός; Ὄχι βέβαια. Τὴν τάξη τὴ διακρίνει ἀπὸ τὸ χάος ἡ ὑποταγὴ σ' ὁρισμένους κανόνες, ποὺ ἢ σοῦ τοὺς ἐπιβάλλουν, ἢ μονάχος σου, ἑκούσια, τοὺς παραχωρεῖς ἕνα μέρος ἀπὸ τὴν προσωπική σου ἀνε-

43-2.

ξαρτησία. Ὅλο - ὅλο λοιπὸν τὸ πρόβλημα ἐδῶ εἶναι: πῶς θὰ φτάσεις σὲ σημεῖο ἀρκετὰ ὥριμο ὥστε ν' ἀπαλλοτριώσεις κι' ὄχι ν' ἀποξενωθεῖς. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι, ἴσαμε τώρα, θεωρητικὰ μόνον ἔχει λυθεῖ τὸ πρόβλημα. Ὅλα τὰ δημιουργημένα καθεστῶτα στηρίζονται κατὰ τεκμήριο στὴν παραχώρηση αὐτὴ ὑπὲρ τοῦ συνόλου. Στὴν πραγματικότητα ἡ εὐστάθειά τους βρίσκεται σὲ σχέση ἀντιστρόφως ἀνάλογη πρὸς τὶς οὐσιαστικὲς ἐλευθερίες ποὺ ἀναγνωρίζουν στὸ ἄτομο.

Αὐτὸ τὶ σημαίνει; Αὐτὸ σημαίνει πὼς ὁ ἄνθρωπος ἔχει, γιὰ τὴν ὥρα, πολὺ ὑπερτιμήσει τὴν ὡριμότητά του. Πὼς κολακεύεται νὰ βλέπει γιὰ πολὺ κοντινὸ ἕνα τέρμα ποὺ βρίσκεται στὴν πραγματικότητα πολὺ μακρυά. Ἡ τεχνικὴ ἐξέλιξη βοηθάει κι' αὐτὴ ὥστε νὰ τοῦ δημιουργοῦνται ἀνάλογες παραισθήσεις. Τὸ μεγαλύτερο ὅμως κακό, δίχως ἄλλο, τὸ κάνουν οἱ κοινωνικὲς ἐκεῖνες θεωρίες ποὺ βασίζονται σὲ μιὰ δημοκοπικὴ αἰσιοδοξία—ἢ τουλάχιστον ποὺ δίνουν λαβὴ στὴν ἀνάπτυξη μιᾶς δημοκοπικῆς αἰσιοδοξίας: Τοῦ ὑπόσχονται τοῦ ἀνθρώπου γι' αὐριανὸ ἕναν παράδεισο ποὺ τίποτα θετικό, τίποτα ἐσωτερικὰ ἑδραιωμένο, δὲν τὸν προαναγγέλλει ἀκόμα. Σ' ἀνταπόδοση, τοῦ προσφέρουν καθεστῶτα ἄξεστα, μονολιθικά, ποὺ φράζουν τοὺς δρόμους στὴν ἐξέλιξη ἀντὶ νὰ τοὺς ἀνοίγουν. Οἱ ἰδεολογικὲς πορεῖες τοῦ αἰῶνα μας, οἱ μὲ τόσο ἐνθουσιασμὸ κι' ἐξάρσεις ἀρχινισμένες, καταλήγουν στὴν ἐγκατάσταση μιᾶς ἐνωμοτίας ἀπὸ χωροφύλακες στὸ ψηλὸ βάθρο τῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ ἐνσαρκωμένου ἰδανικοῦ.

Ἔ λοιπόν! ἐνόσω θὰ εἶναι μιὰ ἀστυνομικὴ ἀρχὴ ἐκείνη ποὺ θὰ ἐφορεύει τὸν κόσμο, ποὺ θὰ ρυθμίζει τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀτόμων καὶ ποὺ θὰ φυλάει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, λόγος σοβαρὸς γιὰ πολιτισμὸ δὲν μπορεῖ νὰ γίνει. Ὁ «ρεαλισμὸς» κάθε ἰδεολογίας ποὺ ὁδηγεῖ σὲ τέτοιες λύσεις δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὸ προσωπεῖο τῆς ἀπόλυτης δυσπιστίας πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Κάθε ὁλοκληρωτισμός, στὸ βάθος, ἐμπνέεται ἀπὸ αὐτὴ τὴ στυγνὴ ἀπαισιοδοξία. Ὅπως καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ φτηνοὶ φιλελευθερισμοὶ βασίζονται στὴν ταπεινὴ κολακεία πρὸς τοὺς ψηφοφόρους: τοὺς θεωροῦν, ὑποτίθεται, ὑπερώριμους κιόλας νὰ ἐκφράσουν, νὰ πραγματοποιήσουν, τὰ ὑψηλότερα ἰδανικά...

Κανεὶς ἀπὸ καμμιὰ παράταξη δὲν εἶχε ἀκόμα τὸ θάρρος καὶ τὴν ἀνιδιοτέλεια νὰ πεῖ στοὺς ἀνθρώπους πὼς τὸ τέρμα βρίσκεται πάρα πολὺ μακρυά. Πὼς ζοῦμε ἀκόμα βυθισμένοι σ' ἕνα εἶδος προϊστορίας, σ' ἕνα λυκόφως τῆς ψυχῆς. Ὅτι κανένας, κι' ὁ μεγαλοφυέστερος παίχτης σ' αὐτὸ τὸ σκάκι, δὲν μπορεῖ νὰ προβλέψει πάνω ἀπὸ μιὰ - δυὸ κινήσεις, μιὰ - δυὸ ἐξελικτικὲς φάσεις τῆς μακρόσυρτης πορείας μας. Ὅτι σ' αὐτὴν - ἐδῶ τὴν ἐπικὴ προσπάθεια χρειάζονται μεμυημένοι, ὅλο καὶ περισσότεροι μεμυημένοι, κι' ὅτι αὐτὸς ἀκριβῶς εἶναι ὁ ρόλος τῆς νιότης: νὰ προωθεῖ τὶς δυνάμεις τοῦ Ἀνθρώπου σταθερά, ὑπομονετικὰ κι' ἀλύγιστα. Καλὸ εἶναι νὰ πλάθονται συστήματα, προπλάσματα, νομοσχέδια γιὰ μελλοντικὲς κοινωνικὲς ὀργανώσεις, τίποτα ὅμως δὲν θὰ γίνεται στὴν οὐσία ἂν δὲν πλάθονται σύγκαιρα Ἄνθρωποι, ὅλο καὶ περισσότεροι Ἄνθρωποι, προπάντων Ἄνθρωποι.

Καὶ τὴν ἐκφοβιστικὴ ἐξουσία ποὺ τηροῦσε ἴσαμε τώρα τὴν τάξη τὶ θὰ τὴν ἀντικαταστήσει;—νὰ ἕνα εὔλογο ἐρώτημα. Ἡ ὑπερβατικὴ ἐξουσία - φόβητρο διαλύεται, ἡ ἀστυνομικὴ τοῦ καιροῦ μας ἀποκηρύσσεται σὰν ταπεινωτική. Τὶ θὰ καταλάβει τὸ κενό; Μὰ ἡ ὥριμη—κάποτε—καὶ φιλοσοφημένη γνώση πὼς οἱ ἄνθρωποι εἴμαστε ὅλοι ὁμότυχοι καὶ πὼς δὲν ὑπάρχει περιορισμένη εὐθύνη γιὰ κανένα, ἀλλὰ μόνον ηὐξημένη γιὰ ὅλους ἀπέναντι σ' ὅλους. Ἔχουμε κλη θεῖ—ἄγνωστο γιατὶ—νὰ ζοῦμε σὰν ὄντα ἐμφορημένα ἀπὸ μιὰν ἠθικὴ ἀξίωση μέσα σ' ἕνα σύμπαν ξένο πρὸς κάθε λογῆς ἠθικὲς ἀξιώσεις. Αὐτό, μᾶς ἐπιβάλλει ἕνα συνασπισμό. Ἡ ἀντινομία ἐσωτερικοῦ κόσμου μας — φυσικοῦ κόσμου κάνει τὸν ἄνθρωπο ὂν τραγικό. Τὸ σύνθημά του κατὰ συνέπεια δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν τραγικὴ ἀλληλεγγύη.

Κ' εἴτε στὸ τέρμα τοῦ ἐπίγειου δρόμου μας βρίσκεται μιὰ ὑπερκόσμια ἀνταπόδοση, εἴτε τὸ μαῦρο κενό, θὰ εἴμαστε βέβαιοι, ἔτσι κάνοντας, πὼς ἐμείναμε συνεπεῖς καὶ στὸν ἐσωτερικό μας νόμο καὶ στὴν ἀνεξήγητη μοῖρα μας.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΑΡΙΑΣ ΘΕΝΟΥ ΦΙΛΟΥ
MDCCCLXXXI

"Τὸ Βῆμα"
Τετάρτη 9/XI/1955

1612144-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Η ΥΠΕΡΒΟΛΗ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Κυριακὴ πρωΐ, στὸ μεγάλο, φωτεινὸ κέντρο, εἶχανε μαζευτεῖ παρέες - παρέες οἱ νεαροὶ κ' οἱ νεαρές, μιὰ καινούργια γενιά, αὐτὴ ποὺ τώρα ἀνεβαίνει γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ζωῆς: παιδιὰ ἐκεῖ-γύρω στὰ δεκαεφτὰ ὡς εἴκοσι. Τοὺς ἔβλεπα καὶ καμάρωνα αὐτὸ ποὺ κι' ἄλλοτε ἔχω ὑπογραμμίσει: Μιὰν ἁπλούστευση στὶς μεταξὺ τῶν φύλων σχέσεις, μιὰν ἐξυγίανση, θάλεγα, ἀφοῦ στὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα τὸ κρυφὸ γειτονεύει μὲ τὸ νοσηρό.

Ὡστόσο ἂς μὴν ὑπερβάλλουμε. Ἀναρωτιέται κάποτε, ἄθελά του, ὁ ἄνθρωπος τῆς γενιᾶς μου ποιὰ ἀκριβῶς μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ γεύση, ἡ ποιότητα τοῦ ἔρωτα στὶς καινούργιες τοῦτες γενιές. Μεγάλο θέμα ὁ ἔρωτας, ποὺ μόνον ἡ ρουτίνα τῆς ζωῆς μᾶς κάνει νὰ τὸ παραγνωρίζουμε, κ' ἡ εὐτέλεια νὰ τὸ κοροϊδεύουμε. Εἶναι ἄραγε μόνο φυσιολογικὴ λειτουργία μὲ σκοπὸ μηχανικὰ ἀναπαραγωγικό; Ἀποβλέπει στὸ παιδὶ μονάχα καὶ μεταχειρίζεται τὴν ἀπόλαυση σὰν ἁπλὸ δόλωμα, σὰ μέσο γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴ ἐπιδίωξη τοῦ ὑλικοῦ σκοποῦ του; Ἡ ἄποψη τούτη ἔχει ὑποστηριχτεῖ καὶ κάθε ἄλλο μοιάζει παρὰ ἀβάσιμη. Ὅμως οἱ μεταρσιωτικὲς ἐκεῖνες καταστάσεις ποὺ συνοδεύουν τὸν ἔρωτα—κι' ὄχι μόνο στὴν ὑψηλότερη μορφή του—αὐτὲς δὲν λένε τίποτα; Εἶναι μιὰ πλάνη, τίποτ' ἄλλο; Δὲν πλουτίζουν τὴν ψυχή; δὲν πλαταίνουν καὶ δὲν βαθαίνουν μ' ἕναν τρόπο ἀνεξήγητο τὴν ἐμπειρία μας; Κ' ἡ Τέχνη, λίγα τοὺς χρωστάει;

Θέλει ὁ καθένας μας νὰ πιστεύει, πὼς μὲ τὴν ἐξέλιξη τοῦ κόσμου, ἐκεῖνο ποὺ χάθηκε ἀπὸ τὸν ἔρωτα εἶναι μόνον ἡ ὑποκρισία κ' ἡ νοσηρὴ ψύχωση. Αὐτές, ἀντὶ νὰ φτερώνουν τὴν ψυχή, τὴ γονάτιζαν κάποτε σὲ βρωμερὲς ἢ οἰκτρὲς συνθηκολογήσεις. Ἡ ἔξαψη τῆς φαντασίας, ἡ ὀφειλόμενη στὴν ἀπόσταση ἀνάμεσα στὸ ἀρσενικὸ καὶ τὸ θηλυκό, δὲν εἶχε πάντοτε ποιητικὲς διεξόδους. Καὶ τὴν ἀπόσταση δὲν τὴ συντηροῦσε μονάχα ἡ φρόνηση ἢ ἔστω κ' ἡ προληπτικὴ προσκόλληση στὸ ἀπαραβίαστο τοῦ ἐθίμου. Τὴ συντηροῦσε συχνότερα ἕνας ταπεινὸς ὑπολογισμός: νὰ ἐρεθιστεῖ μὲ τὴν ἐπίμονη στέρηση τὸ ἀρσενικὸ γιὰ νὰ ὑποκύψει ἔτσι εὐκο-

44-2.

λότερα στὸ ζυγὸ τοῦ γάμου. 'Ο θεσμὸς τοῦτος, ὁ εὐλογημένος ὡστόσο ἀπὸ τὴν 'Εκκλησία, ἔχει ἕνα μακροσκελέστατο παθητικό, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ κλονίσει πρόρριζα τὴν ἠθική του θεμελίωση, ἂν ἐρχόταινε κάποτε στὸ φῶς. 'Ο "Ιψεν, ἕναν καιρὸ—στὴν ἀκμὴ ἀκριβῶς τῆς ἀστικῆς 'Ηθικῆς—εἶχε καταγγείλει τὶς μετὰ τὴν ἱεροτελεστία πληγὲς τοῦ γάμου. 'Υπάρχουν ὅμως καὶ ἐκεῖνες ποὺ ὁδηγοῦν στὴν ἱεροτελεστία. Αὐτές, δὲν ἔχουν ἀρκετὰ καταγγελθεῖ —ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τὸ συνοικέσιο- ἀγοραπωλησία, ἕνα θεσμὸ ταπεινωτικὸ ὅσο καὶ διαδεδομένο. 'Ο ἔρωτας λοιπόν, στρεβλωμένος ἐπιτήδεια, σαδιστικά, σ' ἐρωτικὴ πεῖνα, εἴταν ἕνα ἀπὸ τὰ μέσα ποὺ ὁδηγοῦσαν στὸ γάμο. Καὶ κανεὶς δὲν ἀνησυχοῦσε στὴ σκέψη πὼς ὁ τελευταῖος τοῦτος γίνεται ἀνήθικος ὅταν γίνεται καταναγκαστικός.

Θέλουμε νὰ πιστεύουμε πὼς τὰ σημερινὰ παιδιὰ θὰ παντρεύονται μεταξύ τους πιὸ ἀνεξάρτητα, μὲ περισσότερη ἀξιοπρέπεια, ὅπως ταιριάζει σ' ἐλεύθερους ἀνθρώπους, ποὺ ἔχουν τὴν εὐχέρεια ν' ἀλληλοδιαλεχτοῦν κι' ὄχι νὰ πέσουν μαζὶ στὴν ἴδια παγίδα. Εἶναι κάτι ποὺ θὰ ἐξαγνίσει τὸ γάμο. "Αν ὡστόσο κάτι συντηρεῖ ἀκόμα μέσα μας κάποιαν ἀνησυχία, αὐτὸ δὲν εἶναι πὼς ἔχουμε συνηθίσει μ' ἄλλες συνθῆκες καὶ μᾶς παραξενοφαίνονται τάχα οἱ τωρινές. "Οχι. "Οπως δὲν εἶναι—τὸ εἴπαμε—κ' ἡ ἀνησυχία πὼς ἡ κατάργηση τῶν φραγμῶν ἀνάμεσα στὰ δυὸ φῦλα θὰ φθείρει τάχα τὴν ἀμοιβαία ἕλξη τους. Οἱ ἄντρες δὲν ἔχουν ἀλλάξει, τὸ κάτω - κάτω, καὶ τόσο πολύ. 'Εκεῖνες ποὺ ἔχουν ἀλλάξει αἰσθητὰ εἶναι οἱ γυναῖκες. Λυτρώθηκαν ἀπὸ δεσμὰ ἐκμηδενιστικά, ἔζησαν μιὰν ἱστορικὴ ἐξέλιξη κρίσιμη. Αὐτό, ἔχει τὶς συνέπειές του, συνέπειες ἄλλες—ὅπως γίνεται πάντα στὶς ἱστορικὲς πράξεις — ἀπὸ κεῖνες ποὺ μποροῦσαν νὰ προϋπολογιστοῦν.

'Η σπουδαιότερη τέτοια συνέπεια εἶναι τὸ ξεπέρασμα ἑνὸς ὁρίου. 'Η ὑπερβολή. Βλέπω γύρω μου αὐτὰ τὰ κοριτσόπουλα τοῦ καιροῦ μας, τὰ θαρρετά, τὰ ξύπνια, μὲ τὸ καθαρὸ βλέμμα—ἀλλὰ καί, συχνότατα, μὲ τὴν ξιππασιὰ τῆς ἀπροσδόκητης ἐλευθερίας. Θἄλεγε κανεὶς πὼς πολλὰ ἀπ' αὐτὰ κάνουν ὅ,τι μποροῦν γιὰ νὰ καταργήσουν τὴ θηλυκότητά τους, τὴν ἔμφυτη γοητεία τοῦ φύλου τους, αὐτὸ τὸ κρᾶμα τὸ ἐξαίσιο ἀπὸ δροσιά, τρυφερότητα, ἀπαλὴ χάρη καὶ συναισθηματικὴ ζέστα. Αὐτὸ ποὺ δημιουργήθηκε σὰν κύρια δύναμη γιὰ νὰ συντηρεῖ τὸν κόσμο. Αὐτὸ ποὺ σκλαβώνει αὐθόρμητα καὶ δικαιολογημένα τὴν ἀρσενικὴ καρδιά, ποὺ τὴ γεμίζει θαυμασμὸ κι' ἕνα εἶδος ἀσύνειδης εὐγνωμοσύνης. "Ε λοιπόν, τὰ κορίτσια τοῦ καιροῦ μας νιώθουν—εἶναι περίεργο—κάτι σὰν προσωπικὴ ἔχθρα, ἀκατανίκητη ἀποστροφή, γιὰ τὸ πρώτιστο τοῦτο θέλγητρο τοῦ φύλου τους. Μοιάζουν νὰ πιστεύουν πὼς τὶς ταπεινώνει!

Εἶναι ἄραγε ὑπόλειμμα ἀπὸ ἀγανάκτηση γιὰ τὴν ὑποταγὴ ποὺ τοὺς ζητοῦσε ἄλλοτε ἡ κοινωνία; Εἶναι παροδικὴ μόδα; σνομπισμὸς ἁπλοϊκὸς κι' ἀκίνδυνος; 'Ορμὴ ἐπαναστατικὴ ποὺ τὶς συνεπῆρε καὶ τὶς βγάζει γιὰ μιὰ στιγμὴ ἀπὸ τὴν κανονικὴ τροχιά τους; Εὔχεται ὁ καθένας μας τὸ πιὸ ἀνώδυνο. Τὸ εὔχεται γιὰ τὸ καλὸ τοῦ αὐριανοῦ κόσμου, γιὰ τὴν ὁμορφιά του καὶ τὴν ἰσορροπία του. Μήπως ὅμως θἄπρεπε κ' οἱ ἴδιες οἱ νέες νὰ καταλάβουν πὼς ὁ νέος τὶς θέλει γιὰ συντρόφους του, ὄχι ὅμως καὶ γιὰ κακέκτυπα τοῦ φύλου του; Πὼς μπορεῖ νὰ τὶς ἀγαπήσει χειραφετημένες, δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ τὶς ἀγαπήσει ἐκτροχιασμένες — γιατὶ δὲν μπορεῖ πρῶτα νὰ τὶς σεβαστεῖ. Ποῦ ὁδηγεῖ ἡ κραιπάλη μιᾶς ἀνησυχητικὰ πολυάριθμης μερίδας τὰ σημερινὰ κορίτσια; Δὲν τὸ ξέρουν. Θὰ τοὺς τὸ ποῦμε: Στὴ γενικὴ ἀνυποληψία τους. Τὰ χλωρὰ θὰ καοῦν μαζὶ μὲ τὰ ξερά. Κι' ἐκεῖ ποὺ ἄλλοτε, μὲ τὰ παλιὰ ἤθη, νόμιζαν πὼς εἶναι περιφρονημένες, μὲ τὰ νέα ὑπάρχει κίνδυνος νὰ γίνουν καὶ περιφρονημένες κι' ἀξιοπεριφρόνητες.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΘΕΑΤΡΟΝ ΚΟΤΟΠΟΥΛΗ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΥΡΑΤ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 11 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ

ΠΡΩΤΗ

ΧΡΗΣΤΟΥ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΜΙΚΡΟΙ

ΣΑΤΙΡΙΚΗ ΑΓΑΝΑΚΤΗΣΙΣ ΣΕ 3 ΠΡΑΞΕΙΣ

ΤΗΛΕΦΩΝΟΝ ΤΑΜΕΙΟΥ 614-592

«Ὁ Βῆμα»
Τετάρτη 16/XI/955

1612/45-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Η ΑΘΗΝΑ ΠΟΥ ΦΕΥΓΕΙ ΚΑΙ Η ΑΘΗΝΑ ΠΟΥ ΕΡΧΕΤΑΙ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Κάπου-κάπου καὶ λίγη διάθεση γιὰ χασομέρι δὲν βλάφτει. Ἀποκάνει κανείς, ὅσο νάναι, ἀπὸ δραματικὰ γεγονότα, περίπλοκα προβλήματα, συνοφρωμένα θέματα, κοσμοϊστορικὲς ἐξελίξεις, ὅλο αὐτὸ τ' ὁπλοστάσιο ποὺ εἶναι ἡ φυσικὴ ἐξάρτυση τῆς ἐποχῆς μας. Θέλει κανεὶς καὶ νὰ ρεμβάσει λιγάκι, νὰ λυθεῖ, καθὼς τὸ κορμὶ μέσα σὲ χλιαρὸ λουτρό. Ἡ ὥρα τοῦ ἔτους τὸ καλεῖ· εἶναι ἡ ὕστατη αὐτὴ ἀναλαμπὴ τοῦ φθινοπώρου, τὸ μελιχρό του λαμπάδιασμα, προτοῦ χυθεῖ γύρω ἡ κρυερὴ χλωμάδα τοῦ χειμῶνα.

Τὴν ἐποχὴ αὐτή, ἡ Ἀθήνα ἔχει κάποιαν ὁμορφιά. Ἂς μὴν ξεφωνίσουν οἱ ἐραστές της πὼς εἶναι πάντα ὡραία. Εἶναι ὡραία—δηλαδὴ εὐνοϊκὴ—ἡ γεωγραφικὴ της θέση, εἶναι ἴσως ὡραῖα κάποια σημεῖα της, μερικὲς στιγμές της. Σὰν πολιτεία ὅμως, αὐτὴ καθ' ἑαυτή, δὲν ἐκφράζει τίποτ' ἄλλο σήμερα ἀπὸ τὴν ἀσυναρτησία, ποὺ τὴν ποικίλλουν συχνὰ τὸ κακὸ γοῦστο καὶ συχνότερα ἡ πιὸ πεζά, στυφὰ «πρακτικὴ» στενοκεφαλιά. Τὴ βρίσκουν ἴσως γοητευτική, ἀκαταπίκητα ὡραία, κάποιοι πρόσφατοι ἐπήλυδες ἐπειδὴ ἔχει κινηματογράφους, διτρίνες καὶ φωτεινὲς ἐπιγραφές, ποὺ δὲν τὶς ἔχει τὸ χωριό τους. Ἀπόδειξη ἡ πανστρατιὰ ποὺ σημειώνεται κάθε δειλινὸ πρὸς τὰ «κέντρα» (καμμιὰ πραγματικὰ μεγάλη πόλη δὲν ἔχει κέντρο· τὸ «κέντρο» εἶναι ὑπόλειμμα τῆς πλατείας τοῦ χωριοῦ—χωρὶς τὴ φυσική, παρθενικὴ γραφικότητα ἐκείνου). Πολεοδομικά, ἡ Ἀθήνα εἶναι φρικιαστική. Τώρα εἰδικότερα, περνάει τὴν ἀχάριστη ἡλικία της, κι' αὐτὸ χωρὶς καθοδήγηση, μὲ τὸ αὐτοσχεδιαστικὸ πνεῦμα ποὺ τῆς ἐπιβάλλουν οἱ κληρονομικοὶ παράγοντες, ἡ ἀναγκαστικὴ συμμόρφωση μὲ τὶς ἀνειλημμένες ὑποχρεώσεις τοῦ περασμένου αἰῶνα.

Σὲ λίγα χρόνια, ἂν οἱ ἀντικειμενικὲς συνθῆκες συντρέξουν, θὰ εἶναι βέβαια ἀγνώριστη. Πολλὲς ἀπὸ τὶς τωρινὲς δυσαρμονίες θὰ φύγουν ἀπὸ τὴ μέση: ἡ νεοπλουτική, λογουχάρη, ἔπαρση μιᾶς πολυκατοικίας, ποὺ φαντάζει μέσα στὴ λευφόρο Πανεπιστημίου σὰν παρωδία οὐρανοξύστη, ἐπειδὴ γύρω της συνωστίζονται παράγκες. Ἀλλὰ καὶ μὲ τὶ ἀκρι-

βῶς θὰ μοιάζει ἡ αὐριανὴ αὐτὴ Ἀθήνα, τὸ ἔχετε σκεφτεῖ; Δὲν ἀπευθύνομαι στοὺς ρωμαντικούς, γιατὶ αὐτοὶ θὰ λείψουν, πιθανότατα, μὲ τὴν τωρινή. Οἱ ρωμαντικοὶ θὰ ἔλεγαν, ἂς ποῦμε, πὼς θὰ εἶναι μιὰ πολιτεία τοῦ κουτιοῦ, χωρὶς περασμένα, ἀτμόσφαιρα, ὕφος, προσωπικὴ ἱστορία. Σ' αὐτό, φυσικά, τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ γίνει. Ἀλλὰ κι' ὅσοι θὰ ἐπιζοῦν τότε ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς «μοντέρνους», θὰ τρίβουν τὰ μάτια τους γιὰ ἕναν ἄλλο λόγο: Ὅλα τὰ σημερινὰ «κέντρα» θὰ ἔχουν ἐκμηδενιστεῖ. Θ' ἀλλάξουν, ἁπλούστατα, οἱ ἀναλογίες. Σήμερα ἀκόμα, τὰ Χαυτεῖα, ἂς ποῦμε, μᾶς φαίνονται ἕνα δουερό, ἀλλὰ καὶ σχετικὰ ἄνετο σταυροδρόμι, μὲ ἀξιοπρέπεια κοσμοπολιτική. Αὔριο, ὅταν γύρω-γύρω ὀρθωθοῦν πολυόροφα μεγαθήρια, τὰ Χαυτεῖα θὰ τὰ καταπιεῖ ἡ γῆ. Θὰ γίνουν μεσαιωνικὸ σοκάκι.

Διασκεδαστικὸ ἐπίσης θὰ εἶναι τὸ θέαμα σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν κίνηση. Τώρα κιόλας ἡ πρωτεύουσά μας δὲν χωράει τὰ τροχοφόρα της. Αὔριο θὰ εἶναι μιὰ πολιτεία ἀκατάλληλη καὶ γιὰ πεζοὺς καὶ γιὰ τροχοφόρα. Οἱ πεζοὶ δὲν θὰ μποροῦν νὰ κυκλοφορήσουν ἀπὸ τὰ πολλὰ τροχοφόρα καὶ τὰ τροχοφόρα θὰ πήξουν τὸ ἕνα μὲ τ' ἄλλο ὁριστικὰ καὶ τελεσίδικα.

Ἀπαισιόδοξα ξεκαρδιστικὲς προβλέψεις ὅλ' αὐτά, ποὺ ὑποτίθεται πὼς οἱ κλασικοὶ «ἁρμόδιοι» θὰ τὶς ἀντιμετωπίσουν ἐγκαίρως. Στὸ μεταξὺ ἐμεῖς, οἱ παροδικοί, οἱ ὀνειροπόλοι τοῦ ἀθηναϊκοῦ δρόμου, ἂς κάνουμε τὴν παλιά μας βόλτα, ποὺ παίρνει λίγο-λίγο μιὰ περιπάθεια ἀποχαιρετιστήρια.

Εἶχε μιὰ σεμνότητα ἡ Ἀθήνα τῶν φοιτητικῶν μας χρόνων, αὐτὴ ποὺ καταρρέει, ἀπέρχεται σιγὰ-σιγά. Τὰ δίπατα καὶ τὸ πολὺ-πολὺ τρίπατα σπίτια της, μὲ τοὺς ἄφθονους γύψους, τὰ ψεύτικα κοσμήματα, τὶς κορνίζες, κατάφερναν ὡστόσο, δὲν ξέρω μὲ ποιὰν ἀλχημεία, νὰ τῆς δίνουν μιὰν ἁπλοϊκὴ ἀρχοντιά. Κάπου-κάπου ἔβλεπες καὶ κανένα ἰδιωτικὸ κηπάκι, ἕνα ἀποτράβηγμα σπιτιοῦ στὸ πλάϊ τοῦ δρόμου, ποὺ ἄνοιγε ἔτσι μιὰ πράσινη ἀγκαλιὰ νὰ σὲ δεχτεῖ. Ἡ ζωὴ εἶταν λιγότερο ὁρμητικὴ τότε καὶ περισσότερο ἄνετη, πράγμα, φυσικά, ἀντιπροοδευτικὸ κι' ἀναχρονιστικὰ γελοῖο. Ἐμᾶς, οὔτε λόγος, μᾶς φαινόταν ἡ Ἀθήνα τοῦ καιροῦ ἐκείνου συντριπτικὰ μεγάλη κι' ἐπιβλητική. Μόνο ποὺ εἶχε καὶ κάποιες γωνιές, κάποιες γειτονιές, ὅπου μποροῦσε ἡ κελαϊδιστὴ νεανικὴ ψυχή σου ν' ἀποτραβηχτεῖ, νὰ φωλιάσει, νὰ ὀνειρευτεῖ, νὰ χαμογελάσει στὸν ἀέρα. Φοβᾶμαι πὼς, περισσότερο ἀπὸ τὰ «κέντρα» αὐτὲς οἱ γωνιὲς εἶναι ποὺ θὰ τῆς λείψουν αὔριο.

Οἱ γωνιὲς ποὺ ἔτρεφαν τὸ τραγούδι. Τὸ λαϊκὸ τραγουδάκι—ξεχείλισμα πόθου ἀκαθόριστου, ὅπως εἶναι τὰ ἴδια τὰ νιάτα. Τὸ τραγουδάκι-ὕμνο τῆς Ἀθήνας, μὲ ὑπόκρουση ἀπὸ λατέρνα, τσιτσίρισμα μαριδίτσας στὸ τηγάνι, πιπέρισμα καὶ σπίθισμα ρετσίνας στὸν βραδινὸν ἀέρα. Ἡ χαμογελαστὴ αὐτὴ ἱροτελεστία, ἔφερνε καταμεσὶς στὴν πρωτεύουσα λιγάκι γνήσια, παρθενικὴ Ἑλλάδα· ἔκανε τὴν Ἀθήνα κομμάτι τῆς ἑλληνικῆς γῆς. Τὸν τόνο δὲν τὸν ἔδινε τὸ χοροδιδασκαλεῖο μὲ τὰ φράγκα καὶ φὸξ καὶ τάγκο του. Αὐτά, εἴταν ἡ ποικιλία, τὸ πανόραμα· ὅπως καὶ τὰ ἤθη στὸ σπίτι, στὸ δρόμο, στὸν κλεφτὸ περίπατο μὲ τὸ κοριτσόπουλο, εἴταν τὰ ἴδια μὲ τῆς ἐπαρχίας, τὰ ρωμέϊκα, τὰ πατροπαράδοτα, τ' αὐθεντικά, τὰ εὐλογημένα.

Τώρα... τώρα γινόμαστε σταθερὰ κι' ἀκατάσχετα ἀποικία. Οἱ ρυθμοὶ ποὺ γεμίζουν τὸν ἀέρα γύρω μας, ἡ γλῶσσα ποὺ μεταχειρίζονται τὰ νιάτα γιὰ νὰ συνεννοηθοῦν, νὰ διασκεδάσουν ἢ νὰ σταδιοδρομήσουν, ἡ προφορά τους ἀκόμα ὅταν μιλάνε ρωμέϊκα, ἔχουν ὅλο καὶ λιγότερη σχέση μὲ τὸν τόπο τοῦτο. Μᾶς μεταφέρουν, ὡς διὰ μαγείας, σ' ἄλλο γεωγραφικὸ πλάτος καὶ μῆκος. Τρίβουμε τὰ μάτια μας καὶ δὲν ξέρουμε καλὰ-καλὰ ἀπὸ τί νὰ πιαστοῦμε γιὰ νὰ βεβαιωθοῦμε πὼς ὑπάρχουμε.

Κ' ἡ Ἀθήνα ἀλλάζει γοργά, μεταμορφώνεται. Θὰ περάσει κάποτε τὴν ἀχάριστη ἡλικία της καὶ θὰ μεστώσει, θ' ἀποκτήσει ὁμοιομορφία. Θὰ εἶναι λιγότερο ἄσχημη ἀπὸ τώρα; Ἴσως. Θὰ ἐξαφανίσει—αὐτὸ εἶναι βέβαιο—τὰ περασμένα της, θὰ πάρει τὸ ἀπρόσωπο ἐκεῖνο ὕφος τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων ποὺ εἶναι πολὺ ὅμοια μεταξύ τους γιὰ νὰ ἔχουν ψυχή.

Μονάχα ἡ ἀτμόσφαιρα της θὰ τὴν ξεχωρίζει ἀπὸ ἄλλες, ὁμοιότυπες πολιτεῖες τοῦ αὐριανοῦ κόσμου, ἑνὸς κόσμου ποὺ μοιάζει διατεθειμένος νὰ φοράει στολή. Ἡ ἀτμόσφαιρα τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Ἀττικῆς, ἡ ἀνάλαφρη, ἡ ροδαλὴ σὰν παρθενικὸ χνούδι.

Φτάνει μόνο νὰ μὴ τὴ διαλύσουν κι' αὐτὴν οἱ ραδιενέργειες τῶν ἀτομικῶν πειραμάτων...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΣΕΡΒΙΣ ΤΣΑΓΙΟΥ
ἀπὸ ἐξαίρετη Πορσελάνη σὲ μεγάλη ποικιλία σχεδίων καὶ φθηνὲς τιμές

Ἀγγ. Ἀγαμώτης
ΣΤΑΔΙΟΥ 19

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES
ΓΑΡΟΕΝΟΥ
ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΣ
MDCCCLXXXI

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 23/XI/1955

1612146-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΤΗΣ ΠΕΝΝΑΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἄ τὶ ὡραῖα, μὲ πόση εὐθυκρισία, τὰ λέει ὁ ἀγαπητὸς συνάδελφος καὶ φίλος κ. Γ. Θεοτοκᾶς, στὸ μελέτημά του τῆς «Νέας Ἑστίας», αὐτὸ ποὺ ἀναφέρεται στὴ θέση ποὺ κατέχει—δηλαδὴ ποὺ... δὲν κατέχει—ὁ Ἕλληνας συγγραφέας μέσα στὴ νεοελληνικὴ ζωή! Τὸ σχολίασε κιόλας πολὺ εὔγλωττα στὴ γειτονικὴ στήλη ὁ φίλτατος κ. Παῦλος Παλαιολόγος. Πῶς ὅμως ν' ἀντέξουμε στὸν πειρασμὸ νὰ ποῦμε κι' ἐμεῖς τὸ λόγο μας! Τὸ κομμάτι αὐτὸ θὰ σχολιάζεται γιὰ καιρό, καὶ θἄρθει μιὰ μέρα ποὺ θὰ τὸ θυμόνται. Γιατὶ θὰ ἔχει γίνει, τότε, πολύτιμη μαρτυρία.

Εἶναι νηφάλιο καὶ μαζὶ εὔγλωττο, σεμνὸ ἀλλὰ καὶ κατηγορηματικό. Χαίρεται κανείς, διαβάζοντάς το, τὴν ἀκρίβεια τοῦ στοχασμοῦ τὴ συνδυασμένη μ' ἕνα λεπτό, ἔμμεσο χιοῦμορ. Κι' ἀκόμα κάποιες ἀρετὲς ἀρνητικές, ἂς ποῦμε, κι' ὅμως ἀνώτερες: Τὴν ἀνυπαρξία κάθε πικρίας. Μιὰν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ξεσυνέρια, τὸ κουτρουβάλιασμα τῆς ἀγορᾶς, ποὺ δὲν εἶναι, ἐδῶ, ἀδιαφορία ἀλλὰ ἐσωτερικὴ ἰσορροπία κι' ἀξιοπρέπεια. Θὰ εἴταν ἄλλος ὁ τόνος τῆς λεγόμενης «πνευματικῆς» μας ζωῆς ἂν ἐπικρατοῦσε τέτοιο ὕφος στὴ δημόσια ἐμφάνιση καθ' ἑνὸς ποὺ τὴν ἀπαρτίζει, ἢ ποὺ θέλει νὰ τὴν ἀπαρτίζει.

Ἀλλοίμονο! ποῦ νὰ βρεῖ κανεὶς ἄκρη μέσα στὸν ὠκεανὸ αὐτὸ τοῦ τυπωμένου χαρτιοῦ ποὺ κατακλύζει τὴν ἀνύπαρκτη ὡστόσο «ἀγορὰ» τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου. Τέτοιος διαγκωνισμὸς εἶναι ἐπόμενο νὰ χαμηλώνει τὴν ποιότητα καὶ νὰ ὑφώνει τὴ θερμοκρασία. Τὴ θερμοκρασία τῆς πάλης. Καὶ ποὺ δὲν ἔχει ἀντικείμενο—ἐδῶ εἶναι τὸ κωμικό. Τὸ «ὅλοι γράφουν» τοῦ Ροΐδη δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ εἶχε στὸν καιρό του τὴν ἐφαρμογὴ ποὺ ἔχει σήμερα. Ματαιοδοξία κεντρισμένη ἀπὸ τὸ λαίμαργο πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας; Αὐτόματη συνέπεια τῆς συρροῆς στὰ ἀστικὰ κέντρα καὶ τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐπικράτηση; Ἢ μήπως—κι' αὐτὸ ἀκόμα πρέπει νὰ τὸ σκεφτεῖ κανεὶς—παθολογικὸ σύμπτωμα, τάση λυτρωτική, ἀντισταθμιστική, ἐξομολογητική, ἑνὸς πλήθους ἀπὸ νέους κατὰ τὸ πλεῖστο ἀνθρώπους, ποὺ πάσχουν ἀπὸ τὴν κατάθλιψη τὴ χαρακτηριστικὴ τῆς ἐποχῆς μας;

Μπορεῖ κι' ὅλα μαζί. Ἡ ἀντιμετώπιση ἄλλωστε τοῦ κακοῦ εἶναι ἄμεση: Κλασσικὴ ἀδιαφο-

ρία τοῦ Ρωμιοῦ ἀναγνώστη. Δὲν εἶναι ἀνύπαρκτο βέβαια τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ στὴ χώρα μας, εἶναι ὅμως ἐλάχιστο, σκόρπιο κι' ἀνοργάνωτο σὰ ζωντανὴ παρουσία. Δὲν χαρακτηρίζει τὸν τόπο. Πολὺ σωστὰ τὸ προσδιορίζει ὁ Γιῶργος Θεοτοκᾶς: τὰ νιάτα κατὰ κύριο λόγο, τὰ «προικισμένα πνεύματα τῆς κάθε καινούριας μας γενεᾶς». Ὥστε πάλι μιὰ μειοψηφία. Σ' αὐτὴν ἀπευθύνεται ὅ,τι καλὸ ἔχει νὰ προσφέρει ἡ λογοτεχνία μας καὶ μ' αὐτὴ συντηρεῖ τὸ ζωτικὸ διάλογο πομποῦ - δέκτη. Στὴν οὐσία δηλαδὴ συνεχίζεται, διαιωνίζεται, κάτι σὰν ἀπόκρυφη, μυστηριακὴ λατρεία, μὲ μύστες, αἱρετικοὺς τῆς κανονικῆς ζωῆς, προορισμένους νὰ παίξουν ἀργότερα, κάποτε, ἕναν ἀποστολικὸ ρόλο.

Γιατί, πῶς τὸ θέλετε! ὁ Ρωμιὸς δὲν βγάζει τὸ Γυμνάσιο ἢ τὸ Πανεπιστήμιο γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει κάποια ψυχικὴ του ἢ πνευματικὴ ἀνάγκη. Τὰ βγάζει γιὰ νὰ ὁπλιστεῖ μ' ἕνα τυπικὸ προσὸν ποὺ θὰ τὸν βοηθήσει νὰ ὑποκλέψει τὴν πρακτικὴ ἐπιτυχία στὸν πιὸ στυγνὸ διαπληκτισμὸ τῆς ἀγορᾶς. Ἡ μόρφωσή του, ἡ ἐσωτερικὴ ζωή του, δὲν ἀρχίζουν ὕστερα ἀπὸ τὸ θρανίο, ὅπως θἄπρεπε. Τερματίζονται σ' αὐτὸ—στὶς σπάνιες δηλαδὴ ἐξαιρέσεις ποὺ εἶχαν κάποτε ἀρχίσει. Ἂν τοῦ τὸ πῆτε, ἢ ἂν καταλάβει πὼς τὸ σκεφτόσαστε, θὰ σᾶς ἀποκριθεῖ ἀμέσως: —«Τί νὰ κάνουμε, ἀγαπητέ μου! ἡ ζωὴ σήμερα εἶναι ἀδυσώπητη. Ἐγὼ ποὺ μὲ βλέπεις, δὲ σηκώνω κεφάλι». Καὶ εἶναι βέβαιος ὅτι σᾶς ἀπεστόμωσε. Δὲν ὑποπτεύεται κἂν πὼς ἐκεῖνοι ποὺ ζοῦν ἐσωτερικά, στοχάζονται, μορφώνονται, εἶναι ἀκριβῶς αὐτοὶ ποὺ πραγματικὰ δὲν ἔχουν τὸν καιρὸ νὰ σηκώσουν κεφάλι. Οἱ ἄλλοι, τῆς δικῆς του κατηγορίας, γιὰ τἵποτα δὲν προφταίνουν ἔξω ἀπὸ τὸ μπρίτζ, τὴν κοσμικὴ ταβέρνα, τὴν πολιτικολογία, τὸν κινηματογράφο, τὸ γήπεδο, τὸν καφενέ, τὴ λέσχη, τὸ τάβλι—ἀνάλογα μὲ τὴν κοινωνική του τάξη ὁ καθένας ἀλλὰ καὶ συναδελφωμένοι σὲ μιὰν ὑπερταξικὴ ἔξαρση τοῦ μακάριου ἀναλφαβητισμοῦ.

Ὑποφέρει, θὰ μοῦ πῆτε, γι' αὐτὸ ὁ Ἕλληνας λογοτέχνης; Κατὰ τὴ γνώμη μου ὄχι. Ὄχι περισσότερο, πάντως, ἀπὸ ὁποιονδήποτε Ἕλληνα ποὺ πονάει γιὰ τὴν προκοπὴ τοῦ τόπου του. Κι' ἂν δὲν ὑποφέρει—ἠθικὰ ἐννοῶ—ὁ λόγος εἶναι ἁπλός: Ὅτι κανένας ἀληθινός, γνήσιος, ἄξιος λογοτέχνης ἢ καλλιτέχνης, δὲν μπορεῖ ποτὲ ν' ἀποβλέπει σὲ δόξες καὶ τιμές. Ἡ Τέχνη περιέχει ἡ ἴδια τὴν ἀνταμοιβή της. Τὰ ἄλλα, οἱ ἐπιθυμίες γιὰ μελοδραματικὲς ἀποθεώσεις, εἶναι ἀδυναμίες, ἀνθρώπινες ἂν θέλετε, γνώριμες κάποτε καὶ σὲ μεγάλα ἀκόμα πνεύματα, ποὺ ἔχουν ὅμως, στὴν καλλίτερη περίπτωση, ἕνα συμπαθητικὰ ἁπλοϊκὸ χαρακτῆρα. Προκαλοῦν τὸ μακρόθυμο χαμόγελο.

Σπουδαιότερη, ἀσύγκριτα πιὸ συγκινητικὴ ἀνταμοιβή, εἶναι κάποιες χαμηλόφωνες, ἐμπιστευτικές, ζεστὲς ἀνταποκρίσεις ποὺ βρίσκει ὁ πνευματικὸς ἐργάτης στὸν τόπο μας, ὅπως ἄλλωστε καὶ σὲ κάθε τόπο. Οἱ διάλογοι αὐτοί, οἱ ἰδιωτικοί, ποὺ ἀρχίζουν δίπλα στὸν δημόσιο διάλογο, τὸν ἀπρόσωπο, τὸν συντηροῦν, τὸν τροφοδοτοῦν, τὸν ὑποκρούουν. Θαρῶ πὼς τότε περισσότερο, στὶς συνδιαλέξεις αὐτὲς τοῦ μισόφωτου, εἶναι ποὺ νιώθει ὁ συγγραφέας πὼς δὲν εἶναι ὁλότελα ἄχρηστος, ὁλότελα ἔρημος καὶ περιττός, ἔστω καὶ σὲ χῶρες καθυστερημένες ἢ κακοτυχισμένες. Ὅταν τοῦ ἀνοίγονται ψυχές, καὶ τοῦ ἁπαντᾶνε, καὶ τὸν ρωτᾶνε, καταλαβαίνει πὼς δὲν πορεύεται στὸ κενό, καὶ πὼς τὸ σκοτάδι γύρω εἶναι ψυχωμένο.

Πρὸς τί τὰ συλλαλητήρια; κ' οἱ ρητορικὲς κορῶνες ἀπὸ τὸ μπαλκόνι; καὶ τὰ μεγάφωνα; καὶ τὰ θούρια, τὰ ἐμβατήρια, οἱ φιλαρμονικές; Ὁ καθένας πρέπει νὰ ξέρει νὰ διαλέγει τὸ ἐπίπεδο ὅπου θὰ κινηθεῖ. Στὶς ἀποστολὲς μακρᾶς πνοῆς, ἁρμόζει ὁ χαμηλός, ἐνδόμυχος τόνος.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
MDCCCLXXXI

« Τὸ Βῆμα »
Τετάρτη 30/XI/955

1612147-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Η ΔΙΑΣΤΡΟΦΗ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Κάθε ἄνθρωπος ποὺ ἔχει στὸν καιρό μας τὴν ἀμφίβολη τύχη νὰ ἐκφράζεται ἀπὸ κάποιο δημόσιο βῆμα, νιώθει ἀπέναντί του, παρόντα ἀδιάκοπα, ἕναν παράδοξο συζητητή. Παράδοξο γιατὶ εἶναι προσωπιδοφόρος. Παράδοξο ἀκόμα γιατί, αὐτὸ ποὺ λέτε, δὲν περιορίζεται νὰ τὸ ἀναλύσει μονάχα, νὰ τὸ ἐλέγξει σύμφωνα μὲ τὶς δικές του ἀντιλήψεις—πρᾶγμα ποὺ θὰ εἴταν πολὺ φυσικὸ—ἀλλὰ πρῶτα τὸ διαστρέφει κ' ὕστερα, ἀφοῦ τὸ κάνει πιὰ ἀγνώριστο, φροντίζει νὰ τοῦ δώσει τὴν «κατάλληλη» ἀπάντηση. Ἔχω κι' ἐγὼ ἕναν τέτοιο συζητητή. Ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ μὲ τιμᾶ μὲ τὴν προσοχή του.

Φυσικά, τὸν ἀφήνω νὰ κάνει τὴ δουλειά του. Στὸν καιρό μας δὲν ὑπάρχει μεγαλύτερη πλάνη, πιὸ μάταιη δουλειά, ἀπὸ τὸ νὰ καταπιάνεσαι ν' ἀνασκευάζεις τὶς παρεξηγήσεις. Ὄχι γιατὶ αὐτὸ δὲν θὰ εἴταν χρήσιμο καὶ μάλιστα ἐπιβεβλημένο καμμιὰ φορά. Ἀλλὰ γιατί, συχνότατα, βλέπεις πὼς κάθε τέτοια ἀνασκευὴ εἶναι προορισμένη νὰ πολλαπλασιάσει ἁπλῶς τὶς παρεξηγήσεις. Τὴ μία νὰ τὴν κάνει δέκα. Κάποτε μάλιστα μαντεύεις ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πὼς ἡ πρώτη δημιουργήθηκε σὰ δόλωμα, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ γίνει ἡ καλὴ ἀρχή... Κέφι χρειάζεται γιὰ νὰ μπλέκει κανεὶς σὲ τέτοιους φαύλους κύκλους· κέφι καὶ καιρὸς γιὰ χάσιμο. Ποῦ τέτοια τύχη! Κι' ἔπειτα, ὅταν ξέρει κανεὶς πὼς ὁ ἀνώνυμος συζητητὴς ὑπηρετεῖ μιὰν ὁρισμένη καὶ γνωστὴ θέση, πὼς σᾶς παρερμηνεύει γιὰ νὰ κάνει τὸ ἐπάγγελμά του, δὲν σᾶς πάει ἡ καρδιὰ νὰ τοῦ φέρετε ἀντίρρηση. Συνεχίζετε ἀμίλητα τὸ δρόμο σας, κι' αὐτὸς τὸ δικό του.

Εἶναι ὅμως καὶ κάποιες ἀντιδράσεις, κάποιες διαστροφὲς τῶν λεγομένων σας, ἀληθινὰ διασκεδαστικές· κι' αὐτὲς δὲν ξέρω ἂν ἔχει κανένας τὸ δικαίωμα νὰ τὶς κρατάει μονάχα γιὰ τὸν ἑαυτό του. Λόγου χάρη ἡ τελευταία ποὺ μὲ ἀφορᾶ: Ἔγραφα στὸ ἄρθρο τῆς περασμένης Τετάρτης ὅτι «στὶς ἀποστολὲς μακρᾶς πνοῆς ἁρμόζει ὁ χαμηλός, ἐνδόμυχος τόνος». Κι' ἐννοοῦσα, ὅπως ἔβγαινε καθαρὰ ἀπ' ὅλο τὸ σχετικὸ χωρίο, πὼς ὁ πνευματι-

κὸς ἐργάτης πρέπει νὰ ἔχει σεμνότητα. Νὰ μὴν ἀποβλέπει σὲ τυμπανοκρουσίες, ἀλλὰ νὰ συνεχίζει τὸ ἔργο του μὲ πίστη καὶ μὲ καρτερία γιατί, κατὰ κανόνα, ἡ ἀπόδοση ἑνὸς τέτοιου ἔργου εἶναι μακρυνή. Ἀλλοίμονο ἂν ὁ καλλιτέχνης ἢ ὁ στοχαστὴς πικραίνεται καὶ τὰ παρατάει εἴτε γιατὶ τὸ κοινὸ μιᾶς ὁρισμένης ἱστορικῆς στιγμῆς δὲν τὸν ἐπευφήμησε, εἴτε γιατὶ ἡ Πολιτεία δὲν τοῦ προσέφερε τὴν ἄλφα ἢ τὴ βῆτα ἐπίσημη ἀναγνώριση. Θὰ εἴτανε σάμπως νὰ ἐργάζεται γιὰ τὶς ἐπευφημίες καὶ γιὰ τὶς ἀναγνωρίσεις κι' ὄχι γιὰ κάποιον ἀντικειμενικό, ὑψηλότερο ἀπὸ τὸ ἄτομό του, σκοπό.—Δυσάρεστο, ἄχαρο πράγμα ν' αὐτοερμηνεύεται κανένας, ἀλλὰ τί νὰ γίνει! Νά, ἂς ποῦμε, ὁ συζητητής μου τώρα, ποὺ βγάζει τὸ ἀπρόοπτο συμπέρασμα πὼς ἡ παραπάνω φράση δείχνει ναρκισσισμό, αὐταρέσκεια, ἀπιστία στὴν κοινωνικὴ ἀποστολὴ τοῦ διανοουμένου, καὶ δὲν ξέρω τί ἄλλο...

Νὰ εἴταν ἄραγε ἡ φράση σιβυλλικὴ, σκοτεινή, κι' αὐτὴ νὰ φταίει, μὲ τὴν ἐλλειπτικότητά της; Μακάρι. Τίποτα πιὸ εὔκολο ἀπὸ τὸ νὰ ξεκαθαρίζει κανεὶς ἕνα νόημα καθαρὸ στὴν οὐσία του καί, μονάχα, κακὰ διατυπωμένο. Μιὰ τέτοια ἀποσαφήνιση εἶναι κάποτε ἀληθινὴ ἀπόλαυση, πρῶτα γιὰ κεῖνον ποὺ τὴν κάνει. Πολὺ τὸ φοβᾶμαι ὡστόσο πὼς ἐδῶ κάτι ἄλλο τρέχει, κάτι πιὸ περίπλοκο καὶ—γιατὶ ὄχι;—ὀδυνηρό. Ἕνα σημεῖο τῶν καιρῶν: Ζοῦμε σὲ μιὰν ἐποχὴ ποὺ δὲν φτάνει πὼς ἔχει χάσει τὴν κοινὴ γιὰ νὰ συνεννοοῦνται οἱ ἄνθρωποι γλώσσα· θέλει καὶ νὰ μὴ τὴν ξαναβρεῖ. Θέλει νὰ διαιωνίζεται ἡ παρεξήγηση κ' ἡ ἀσυνεννοησία. Γιατὶ μὲ τὴ διαιώνιση τούτη τρέφει ἕναν ἀναχρονιστικὸ ἐωσφορισμό: Συντηρεῖ τὸ πνεῦμα τοῦ φανατισμοῦ, δύναμη συγκολλητικὴ τῆς στυγνῆς ἀκεραιότητας τῶν δογματισμῶν.

Ὅλοι ξέρουμε πὼς ὁ νεώτερος ἄνθρωπος, προτοῦ ἀποδεσμέψει τὶς δυνάμεις τὶς ἐξαρθρωτικὲς τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, ἔβαλε σὲ κίνηση, γι' ἄλλο σκοπό, τὶς δυνάμεις ποὺ κλονίζουν τὸν ἠθικὸ κόσμο ὅπως τὸν καταλάβαιναν οἱ παλιότεροι. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ ἐνέργεια, μισὸν αἰῶνα περίπου πρίν, εἶχαν κινητοποιηθεῖ τὰ μηδενιστικὰ στοιχεῖα. Τὰ τέλη κιόλας τοῦ περασμένου αἰῶνα εἶχαν ἀρχίσει νὰ τραντάζονται ἀπὸ τὶς σχετικὲς ἐκρήξεις—σκόρπιες ἀκόμα, ἀνοργάνωτες καί, ὅπως τὶς ἔλεγαν τότε, ἀπόπειρες «τρομοκρατικές». Οἱ μπόμπες ποὺ ἔσκαζαν ἐδῶ - ἐκεῖ δὲν εἶχαν συγκεκριμένο πρακτικὰ σκοπό. Εἴταν ὑλοποιημένες—μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς—ἐκφράσεις μιᾶς ὁρμῆς εὐρύτερα ἀνατρεπτικῆς, ποὺ σημάδευε πρῶτα καὶ κύρια κάποιες ἀμφισβητούμενες ἠθικὲς ἀξίες.

Ὁλάκερη αὐτὴ ἡ κίνηση ἔχει τὸν ἱστορικό της λόγο, δὲν εἶναι αὐθαίρετη, καὶ γι' αὐτὸ κατορθώνει σὲ λίγο νὰ συστηματοποιηθεῖ, νὰ πειθαρχηθεῖ, νὰ πάρει ἕνα μεθοδικὸ χαρακτῆρα ποὺ τὴν κάνει πιά, ἀντὶ γιὰ σπασμωδικὸ σύμπτωμα παροξυσμοῦ, θετικὰ ἀντιδραστήρια πολιτικὴ πράξη. Τὸ θέμα, ἐδῶ, δὲν εἶναι ἂν ὁ ἐπιστημονικὸς σοσιαλισμός, εἶναι ἰδεολογικὴ σύλληψη θεωρητικὰ σωστὴ ἢ ὄχι. Τὸ θέμα, τὸ καθαρὰ ἱστορικό, εἶναι πώς, τὴ στιγμὴ ἐκείνη, χρειαζόταν ἕνα σύστημα γιὰ νὰ στεγάσει τὶς κινητοποιημένες ἱστορικὲς δυνάμεις, καὶ πὼς αὐτὸ τὸ σύστημα βρέθηκε, ἀποκρυσταλλώθηκε.

Στὴν ἐπιστράτευση ποὺ κήρυξε, μάζεψε κάτω ἀπὸ τὶς σημαῖες του κάθε λογῆς ἐπιχειρήματα καὶ μέσα. Ὄχι δίχως διάκριση. Ἀλλὰ μὲ κύριο κριτήριο τὴν ἄμεση χρησιμότητά τους. Πολλὰ ἀπ' αὐτά, ταιριαστὰ στὶς παλιότερες, συμπτωματικὲς ἐκδηλώσεις, εἴτανε φανερὸ γιὰ κείνους ποὺ εἶχανε μάτια κι' ἔβλεπαν, πὼς θὰ τὰ παραμέριζε μιὰ μέρα. Γιατί, τότε, θ' ἄρχιζαν νὰ γίνονται ἐπικίνδυνα γι' αὐτὸν τὸν ἴδιο, ἢ καλλίτερα γιὰ τὴ νέα τάξη πραγμάτων ποὺ ἑτοίμαζε. Ἔτσι, μπορεῖ νὰ καταργήθηκε ἡ μηδενιστικὴ μπόμπα, διατηρήθηκε ὅμως γιὰ ἕνα διάστημα, συντηρήθηκε, ἡ διάθεση - φυτίλι ποὺ τὴν ἀναβε. Ὁ ἐφαρμοσμένος μαρξισμὸς ἀνέλαβε νὰ πειθαρχήσει τὴν ἄρνηση. Θὰ τὴν ὑποδαύλιζε ὅσο θὰ τοῦ χρειαζόταν. Ὕστερα θὰ τὴν κήρυσσε ἐκτὸς νόμου.

Ἀποτέλεσμα: Ὁ κομμουνισμός, ἀφοῦ πρῶτα, στὴν ἡρωϊκή του περίοδο, ξύπνησε κι' ἐρέθισε τὸ πνεῦμα ποὺ ἐρευνᾶ, ἀμφισβητεῖ, διαλύει τὰ πάντα, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἔγινε καθεστὼς ἀναγκάστηκε νὰ στραφεῖ ἐναντίον του, καὶ νὰ στραφεῖ μὲ πρωτοφανῆ σκληρότητα γιὰ νὰ τὸ δαμάσει. Μιὰ γενικὴ καχυποψία τὸν κυρίεψε τότε. Ἄρχισε νὰ βλέπει παντοῦ τὸν ὑποψήφιο ἀρνητή, τὸν ἄλλοτε σύμμαχό του δυναμιτιστή, ποὺ ἀρνεῖται γιὰ ν' ἀρνεῖται. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ἐκείνη, κάθε ἀνεξάρτητη γνώμη—κάτι περισσότερο: κάθε γνώμη ὄχι βγαλμένη μηχανικὰ ἀπὸ τὸ καλούπι τοῦ θεωρητικοῦ του ἐργαστήριου—τοῦ ἔγινε ὕποπτη. Δὲν περιορίζεται νὰ πολεμάει τὸν ἐλεύθερο στοχαστὴ ἡ πνευματικὰ καθηλωμένη Ἐπανάσταση. Πολεμάει τὴν ἴδια τὴ σκέψη—ὄργανο φύσει ἀναλυτικό, κι' ἂς εἶναι τὸ μοναδικὸ ἐχέγγυο τῆς μόνης νοητῆς ἐλευθερίας.

Αὐτὴ τὴ στιγμὴ ὑπάρχει διάχυτο στὸν κόσμο ἕνα δράμα ποὺ ὁ κομμουνισμὸς δὲν φαίνεται νὰ τὸ συνειδητοποιεῖ, γιὰ τὸν πολὺ ἁπλὸ λόγο πὼς τοῦ εἶναι δυσάρεστο νὰ τὸ συνειδητοποιήσει. Θὰ τὸ ἐπισημάνουμε μὲ ὅση μποροῦμε περισσότερη ἀντικειμενικότητα: Ἕνα πλῆθος ἄνθρωποι ποὺ στοχάζονται, καὶ ποὺ γιὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο βρίσκονται σ' ἀντίθεση μὲ τὰ παλιὰ ἰδεολογικὰ συστήματα, ἀναζητοῦν μιὰ διέξοδο, μιὰ καταφυγή, ἀλλὰ μιὰ καταφυγὴ ποὺ νὰ τοὺς ἐξασφαλίζει πρῶτα καὶ κύρια τὸ δικαίωμα τοῦ κριτικοῦ ἐλέγχου, τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς ἀνεξαρτησίας, τὴν ὑπερηφάνεια τῆς ἀνεξιθρησκείας. Ἄλλοτε, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ φυσιολογικὰ θὰ ὁδεύαν πρὸς τὴν κοσμοθεωρία ποὺ θἄμοιαζε ἡ πιὸ προοδευτική. Σήμερα ἀναρωτιόνται πικρά: ποιὰ ἄραγε ἀπόμεινε νὰ πείθει σὰν ἀληθινὰ προοδευτικὴ καὶ φιλελεύθερη ἰδεολογία;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΟΕΝΟΥΙΟ
ΦΙΛΑΣΦΙΛΑΙΟ
MDCCCLXXXI

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 7/12/1955

1612148-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Ο ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΟΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ὅταν ἕνας ἄνθρωπος τοῦ καιροῦ μας συνειδητὸς τύχει νὰ καταπιαστεῖ, γιὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο, μὲ τὴ μελέτη τοῦ «Ἅμλετ», δύσκολο, πολὺ δύσκολο ν' ἀφήσει τὸ βιβλίο—τὸ ἱερὸ αὐτὸ κείμενο—δίχως νὰ νιώσει πὼς ἔχει ἀποχωριστεῖ μαζὶ κι' ἕνα κομμάτι τῆς ἴδιας του καρδιᾶς. Τόσο θάλεγε κανεὶς πὼς συνταιριάζονται, κάνουν ἕνα, ἡ καρδιὰ τοῦ καιροῦ μας καὶ τὸ κείμενο τοῦτο τὸ γραμμένο πρὶν ἀπὸ τριακόσια πενῆντα χρόνια...

Γιατί; Ποιὰ εἶναι ἡ μυστικὴ γοητεία τοῦ «Ἅμλετ», ἡ μαγνητική του ἕλξη; Ἀριστούργημα; Ὁ ἀόριστος αὐτός, φθαρμένος χαρακτηρισμὸς δὲν ἀρκεῖ. Κι' ὁ «Λὴρ» ἀριστούργημα εἶναι, κι' ὁ «Ὀθέλλος», κι' ὁ «Μάκβεθ». Ἕνα - δυὸ μάλιστα ἀπ' αὐτὰ τὰ ἔργα μπορεῖ νὰ τὰ πεῖ κανεὶς πιὸ τέλεια, στὸ κεφάλαιο τῆς τεχνικῆς τουλάχιστον. Τὸ καθένα τους θέθαια ἔχει τὴ δική του γοητεία, τὴ δική του μελωδία, κόσμοι ὁλόκληροι καὶ ξεχωριστοὶ καθὼς εἶναι. Συγκρίσεις λοιπὸν ἐδῶ δὲν χωρᾶνε. Χωρᾶνε ὅμως διαπιστώσεις. Κ' ἡ διαπίστωση λέει πὼς ὁ «Ἅμλετ» μαγνητίζει μὲ τρόπο ἰδιότυπο, ἀπαράμοιαστο, μυστικό. Σ' ἄλλο ἐντελῶς ἐπίπεδο καὶ μὲ πολλὴ ἐλευθερία στὶς ἀναλογίες ἔχουμε ἐδῶ νὰ κάνουμε μ' ἕνα φαινόμενο σὰν κι' ἐκεῖνο ποὺ, στὴν περίπτωση τοῦ βαγνερικοῦ «Τριστάνου», τὸ λένε κάποτε «δηλητήριο» τῆς μουσικῆς του.

Δηλητήριο μὲ ποιὰ σημασία; Ἡ λέξη, ἂν εἶναι στὴν περίπτωση τοῦ «Τριστάνου» ἀκίνδυνη, ἐδῶ δὲν εἶναι. Γιατὶ ὁ «Ἅμλετ» ἔχει πολὺ παρερμηνευτεῖ, καὶ δὲν παύει, ὅ,τι κι' ἂν πεῖ γι' αὐτὸν κανείς, νὰ εἶναι πρόχειρος σὲ παρεξηγήσεις. Ἀξίζει μάλιστα νὰ σημειώσουμε τοῦτο τὸ παράδοξο: πὼς ὅσο πιὸ κοντὰ βρισκόμαστε στὴ σωστή του ἑρμηνεία, τόσο κι' ὁ κίνδυνος γίνεται μεγαλύτερος. Γιατὶ πῶς νὰ φοβηθεῖ κανείς, λόγου χάρη, τὴν ἐπίδραση ἑνὸς προσώπου σὰν κι' αὐτὸ ποὺ μᾶς προτείνει ἡ ἑρμηνευτικὴ ἄποψη τῶν «ἐξωτερικῶν ἐμποδίων»; Ἕνας Ἅμλετ ποὺ χρονίζει στὴν ἐκδίκησή του μόνο καὶ μόνο γιατὶ—καθὼς λένε—οἱ ἀντικειμενικὲς συνθῆκες δὲν τὸν βοηθᾶνε, δὲν εἶναι μόνο ξένος στὴν ἀλήθεια τοῦ κειμένου, γυμνὸς ἀπὸ κάθε μυστήριο, κι' ἀπὸ κάθε νόημα. Εἶναι στερημέ-

νος κι' ἀπὸ οὐσιαστική, βαθύτερη ἔλξη. Ἡ πάλη μὲ καθαιρῶς ἐξωτερικὰ ἐμπόδια εἶναι θέμα κατάλληλο ἴσως γιὰ καουμπόϊκο φίλμ, ὄχι γιὰ τραγωδία.

Εἶναι, ἔπειτα, ἡ αἰσθηματολογικὴ ἑρμηνεία, αὐτὴ ποὺ ἔγινε ἀφορμὴ νὰ παίζουν κάποτε—στὸν περασμένον αἰῶνα—τὸ ρόλο τοῦ Ἄμλετ... γυναῖκες! Ξεκινάει ἀπὸ μιὰ κακότυχη φράση τοῦ Γκαῖτε: «Εἶναι μιὰ θελκτική, ἀγνὴ καὶ ἠθικότατη ὕπαρξη, στερημένη ἀπὸ τὴν ἀντοχὴ τῶν νεύρων ποὺ κάνει τὸν ἥρωα» κλπ. Ἀβασάνιστα κατανοήθηκε ἡ ἄποψη τοῦ Γκαῖτε καί, ἀκόμα περισσότερο ἐδῶ παρὰ στὴν προηγούμενη περίπτωση, ἀγνοήθηκε τὸ ἴδιο τὸ κείμενο. Εἶναι, πραγματικά, πολὺ εὐκολότερο νὰ στηρίξει κανένας σ' αὐτὸ μιὰν ἄποψη γιὰ θηριωδία τάχα τοῦ Ἄμλετ παρὰ γιὰ θηλυκὴ ἀδυναμία του. Ἀπὸ ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ ἔργου—τοῦτο δὲν ἔχει ἴσως ἀρκετὰ προσεχτεῖ—κανένα δὲν μᾶς παρουσιάζεται προικισμένο μὲ τόσο παράτολμη, ὁρμητική, ριψοκίνδυνη φύση. Ὁ Λαέρτης εἶναι μπροστά του ἕνας φωνακλᾶς πετεινός κι' ὁ Φορτεμπρὰς πολὺ ξέθωρος, ἀλλὰ καὶ πολὺ καθυστερημένος σ' ἐμφάνιση, γιὰ ν' ἀναμετρηθοῦν μὲ τὸν Ἄμλετ.

Ἂς ἀφήσουμε ποὺ οἱ δυὸ τοῦτοι ἔχουν τὴν ἁπλοϊκή, χοντροκομμένη συνοχὴ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἐνεργεῖ μὲ τὴ μηχανικὴ συνέπεια τοῦ αὐτοματισμοῦ ἐπειδὴ δὲν διανοεῖται. Ἔτσι φτάνουμε κοντὰ στὸ κύριο θέμα: Ὁ Ἄμλετ διανοεῖται. Εἶναι μήπως ἐπαγγελματίας τοῦ στοχασμοῦ; πλάσμα παραδομένο στὴν παθητικὴ θεώρηση, καὶ ποὺ γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν ἐνεργεῖ—ἐπειδὴ ἡ ἐνέργεια τοῦ εἶναι ἀκατανόητη καὶ ξένη; Νὰ ὁ κίνδυνος τῆς ἑρμηνείας ποὺ μοιάζει ἡ ἐγκυρότερη, ἀφοῦ βρίσκεται κοντήτερα στὸ κείμενο καὶ ὑποστηρίζεται ἀπὸ μεγάλα ἀνόματα. Τὸ δρᾶμα τοῦ στοχασμοῦ—μᾶς λένε. Ἂς ἀποσαφηνίσουμε: τοῦ ὑπερτροφικοῦ στοχασμοῦ. Ἡ ἀναλυτικὴ σκέψη διαλύει τὴν ἐνεργητικότητα, «τὸ χρῶμα τῆς ἀπόφασης τὸ γνήσιο ἀπ' τὴν ὠχρὴ μπογιὰ τῆς σκέψης ξεθωριάζει»—λέει ὁ ἴδιος ὁ Ἄμλετ στὸν περιλάλητο μονόλογό του «Νὰ ζεῖ κανεὶς ἢ νὰ μὴ ζεῖ». Ὅποιος πολὺ διανοεῖται φτάνει στὸ σημεῖο ν' αὐτοαναιρεῖται...

Θὰ μᾶς πήγαινε μακρυά, κι' ἔξω ἀπὸ τὸ σημερινὸ θέμα μας, ἡ—μερικὴ ἔστω—ἀμφισβήτηση τοῦ κατὰ πόσο εἶναι ὀρθὴ αὐτὴ ἡ θεωρία. Πρόχειρα λοιπὸν μποροῦμε νὰ ποῦμε τοῦτο μόνο: πὼς ὁ Ἄμλετ, εἶναι μὲν πνεῦμα βαθύ, φιλοσοφημένο, πρόωρα ὥριμο, ὕπαρξη ὅμως περιθωριακὴ τῆς ζωῆς δὲν εἶναι. Τὸ πάθος του ἔχει τὴ θερμότητα τῆς ἄμεσης, προσωπικῆς ἁμπλοκῆς. Δὲν πρόκειται γιὰ πρόβλημα μεταφυσικό, καθὼς τοῦ Φάουστ. Ἡ σπασμωδική του ἀγωνία, ἡ ἀδιάκοπη μετάπτωσή του ἀπὸ τὴν ἔξαψη στὴν ἀδράνεια, δείχνει μιὰ συνείδηση ποὺ δὲν ἔφτασε στὴν ἄρνηση καὶ τὴν ἀπάρνηση, τὴν ἐπαγγελματικὴ διαστροφὴ τοῦ σοφοῦ. Ὁ Ἄμλετ, μὲ τὸ ν' ἀδρανεῖ, δὲν αἰσθάνεται καλά, δὲν ἀναγνωρίζει τὸν ἑαυτό του. Γιατὶ δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ κλῖμα του. Κάποιο συμπτωματικὸ περιστατικὸ τὸν ἔχει παραλύσει, τὸν ἔμπλεξε στὸ ἐσωτερικὸ τοῦτο ἀδιέξοδο. Κι' ἂν θέλουμε νὰ τὸ μάθουμε, τίποτα εὐκολότερο: Δὲν ἔχουμε παρὰ ν' ἀκούσουμε μὲ προσοχή, κατανόηση, τὸν πρῶτο μονόλογό του. Δὲν μπῆκε ἐκεῖ τυχαῖα ἀπὸ τὸν Σαίξπηρ.

Ὅμως νά: ὁ Ἄμλετ ἀμφιρρέπει. Διχάζεται ἐσωτερικά, βασανίζεται, κι' ὁ νοῦς του ἔχει τὴ δύναμη νὰ ξεπερνάει, μ' ἕνα γιγάντιο τάνυσμα τοῦ μελανοῦ του φτεροῦ, τὸ ἐπίπεδο τοῦ συγκεκριμένου—ποὺ εἶναι ἡ ἀτομική του περιπέτεια—γιὰ νὰ φτάσει σὲ ὑψηλότερες, πλατύτερες ἀπορίες. Τότε εἶναι ποὺ τὸ θερμό του, πυρωμένο πάθος, νιώθει νὰ περνάει πάνω του ἡ παγερὴ ἀνάσα τοῦ Ἀγνώστου. Μὲ τὸ ζαλιστικό του πήδημα ὁ ἥρωας ξεπέρασε τὰ ὅρια τῆς ἀτμοσφαίρας, τοῦ ἀναπνεύσιμου χώρου. Ἂν ἔμοιαζε σ' ἄλλους, τῆς κοινῆς ζωῆς καὶ τοῦ καθημερινοῦ μέτρου, ἂν δηλαδὴ ἀδιαφοροῦσε γιὰ ὅ,τι τοῦ ἔτυχε ἢ ἂν ἐνεργοῦσε ἀποτελεσματικὰ κι' ἀμέσως, τίποτα ἀπὸ τὴν αὐτοϋπέρβαση τούτη δὲν θὰ εἶχε συντελεστεῖ. Ἡ μεγάλη ἀμφισβήτηση καταξιώνει λοιπὸν ἕνα ἐσωτερικὸ δρᾶμα· εἶναι μιὰ ἀναστολὴ ποὺ πολλαπλασιάζει τὴν ὠστικὴ δύναμη.

Σ' ἕναν καιρὸ καθὼς ὁ σημερινός, ὅπου ἡ ὕπαρξη ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο αὐτόματα ὑπὸ τὴν προβληματικὴ μορφή της, μιὰ προβολὴ καθὼς τοῦ «Ἄμλετ» εἶναι φυσικὸ ν' ἀγγίζει τὸ στόχο. Ἂν πάρει κανεὶς τὴν οὐσία καὶ τὴν προέκταση τοῦ στοχασμοῦ σὰ διαλυτικὴ μόνο δύναμη, τότε τὸ δηλητήριο γίνεται θανατηφόρο. Δὲν εἶναι ὅμως ἡ ἄρνηση τὸ μυστικὸ τοῦ «Ἄμλετ». Εἶναι μιὰ ποντοπορία οἰστρηλατημένη καὶ τραγική, ὅπου ὅλα μποροῦν νὰ χαθοῦν, ἀφοῦ διακυβεύονται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια—ποὺ τὰ διακυβεύει. Γιὰ νὰ ὑπάρξει.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

"Το Βῆμα"
Τετάρτη 14/XII/955

1612149-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΠΕΡΣΟΝΝΑΛΙΣΜΟΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἀπὸ καιρό, οἱ ἄνθρωποι ποὺ στοχάζονται στὴν ἐποχή μας δίχως προκαταλήψεις, ἔχουν διαπιστώσει μιὰν αἰσθητὴ ἀδυναμία, ἕνα ἐλάττωμα περίεργο στὸν ὁπλισμὸ τοῦ συνόλου ἐκείνου ἀπὸ ἰδέες, ἀντιλήψεις, καταστάσεις καὶ στάσεις πνευματικές, ποὺ ἀποτελεῖ ὅ,τι λέμε συχνὰ στὴν τρέχουσα γλῶσσα «σύγχρονη σκέψη». Πρόκειται γιὰ μιὰν ἀνεξήγητη ἀνικανότητά της νὰ ἀρθεῖ ἀποτελεσματικὰ πάνω ἀπὸ τὶς μονοκόμματες λύσεις καὶ πάνω ἀπὸ τὰ σχήματα. Εἴτε ἀπὸ ἐδῶ ξεκινάει, εἴτε ἀπὸ ἐκεῖ, καταλήγει μοιραῖα σὲ βεβαιώσεις ποὺ ἐλάχιστα ἀπέχουν ἀπὸ τοὺς διαφόρους ἀλλοτινοὺς δογματισμούς. Δὲν χρειάζεται παρὰ μιά, ἰδεατὴ ἔστω, μεταφορὰ στὸ πρακτικὸ ἐπίπεδο, γιὰ νὰ γίνει φανερὸς ὁ ἀπόλυτος χαρακτήρας τοῦ ἰδεολογικοῦ μας κόσμου. Κι' ἐκείνη πάλι ἡ μερίδα ποὺ τρέμει μήπως πέσει στὸ δογματισμό, καταλήγει σὲ μιὰν ἄλλη ἀδυναμία, ἴσως χειρότερη: νὰ παραλύσει ἀπὸ ἀναποφασιστικότητα, ν' αὐτοεκμηδενιστεῖ ἀπὸ μιὰν ὑπερβολικὴ—ὅπως νομίζει—διάθεση ἐλευθεροφροσύνης.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ μᾶς κάνει ν' ἀντικρύζουμε μὲ ἀνακούφιση κάποιες προτάσεις ποὺ τυχαίνει πότε-πότε νὰ συνδυάζουν δυὸ κύριες ἀρετές: τὴν πίστη καὶ τὴν ἀνεξιθρησκεία. Εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ δοκιμίου μὲ τὸν τίτλο «Πρὸς ἕνα διαλεκτικὸ περσονναλισμὸ» ποὺ ἔγραψε καὶ τύπωσε στὴ Θεσσαλονίκη ὁ κ. Βασ. Φράγκος. Εἴτε συντάσσεται κανεὶς τελικὰ μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ δοκιμιογράφου εἴτε ὄχι, εἶναι βέβαιο πὼς δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς ἀρνηθεῖ τὴ ζωτικὴ εὐρύτητα, τὴ στέρεη θεμελίωση, τὸν ἀνθρωπιστικὸ χαρακτῆρα. Αὐτὰ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ἄλλες, εἰδικὲς ἀρετὲς τοῦ δοκιμίου τούτου, ποὺ εἶναι μιὰ διαύγεια στὴ διατύπωση ἐντελῶς ἀξιέπαινη γιατὶ φανερώνει ἐντιμότητα στὴ σκέψη, μιὰν ἀκρίβεια, μιὰ πληρότητα εὐσύνοπτη.

Ὁ κ. Φράγκος διαπιστώνει τὴν ἀδυναμία τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ νὰ παίξει τὸ ρόλο καὶ κοσμοθεωρίας τοῦ νέου Ἀνθρώπου. Γιατί; Ἀπὸ διάθεση ἀντιδραστική; Κάθε ἄλλο. Ὁ συγγραφέας πιστεύει θετικὰ στὴν ἀνάγκη ν' ἀπαλλαγεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ καὶ τὴν πνευματικὴ καταδυνάστευ-

49-2.

ση· τὴν ἀπολύτρωση μάλιστα αὐτὴ τὴ βλέπει σὰν κύριο ὅρο γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ ἰδανικοῦ του. Ὁ λόγος ποὺ ὁ διαλεκτικὸς ὑλισμὸς στέκεται ἀνίκανος νὰ γεμίσει τὸ ἐσωτερικὸ κενὸ ποὺ βασανίζει σήμερα τὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἐπιμονή του νὰ περιορίσει στὸ ἐπιστημονικὸ κοσμοείδωλο—δηλαδὴ στὴν εἰκόνα ποὺ ἔχουμε σχηματίσει περὶ τοῦ κόσμου μὲ τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα τοῦ καιροῦ μας—κάθε εὐρύτερο ὅραμα τῆς καθολικῆς πραγματικότητας. Κι' ὅμως, εἶναι ἄλλο πρᾶγμα ἡ πίστη στὴν ἀντικειμενικὴ ὑπόσταση τοῦ κόσμου κι' ἄλλο ἡ ἀξίωση νὰ θεωροῦμε πὼς τὸν συλλαμβάνουμε καθολικὰ μὲ τὶς αἰσθήσεις μας. Εἴμαστε ὄντα μέσα στὸν κόσμο, δὲν εἴμαστε αὐτὸς τοῦτος ὁ κόσμος. Ἡ εἰκόνα ποὺ σχηματίζουμε γι' αὐτὸν δὲν ἐκφράζει, στὴν οὐσία, παρὰ τὴ σχέση μας μαζί του. «Δὲν εἶναι βέβαια ἡ εἰκόνα αὐτὴ αὐθαίρετη οὔτε φανταστική, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἀπόλυτα, ἐποπτικά, ἀντικειμενική».

Δόξα σοι ὁ Θεός! Μὲ τὸ μικρό μας τὸ μυαλὸ καὶ μὲ τὴν ἁπλῆ λογική, τὸ λέγαμε πάντα: βλέπουμε τὸν κόσμο τέτοιον κι' ὄχι ἀλλιώτικον γιατὶ ἔχουμε πέντε αἰσθήσεις. Ἂν εἴχαμε τέσσερες ἢ ἕξη θὰ τὸν βλέπαμε διαφορετικό. Αὐτὸ σημαίνει πὼς εἶναι ἀνύπαρκτος ἀντικειμενικά; Κάθε ἄλλο. Πῶς νὰ πιστέψει κανεὶς πὼς ὁ Θεὸς—ἢ αὐτὸ ποὺ λέμε Θεὸς—ἀσχολεῖται στὰ σοβαρὰ νὰ παρουσιάζει στὸν ἄνθρωπο διάφορες φαινομενικότητες σὰ μαγικὲς εἰκόνες μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ τὸν ξεγελάει! Φοβᾶμαι μάλιστα πὼς ἀσεβέστερη ἀντίληψη ἀπ' αὐτὴν δὲν μπορεῖ νὰ γίνει. Ἕνας Θεὸς - θαυματοποιός! Ὡραῖος ὕμνος στὴ δόξα του... Ἂς προστεθεῖ ὡστόσο ἐδῶ πὼς τὸ σημερινό μας κοσμοείδωλο εἶναι ἐντελῶς ἀσύμμετρο μὲ τὶς περιορισμένες μας αἰσθήσεις. Τὶς ξεπερνάει κατὰ τὶς δυνατότητες ποὺ μᾶς παρέχουν τὰ ἐπιστημονικὰ ὄργανα κ' οἱ σχετικοὶ ὑπολογισμοί. Οἱ τελευταῖοι τοῦτοι μάλιστα ἔχουν φτάσει σὲ μιὰ περιοχὴ ὅπου οἱ αἰσθήσεις μας δὲν μποροῦν πιὰ νὰ τοὺς παρακολουθήσουν.

Κλείνω τὴν ἁπλοϊκή μου τὴν παρένθεση γιὰ νὰ γυρίσω πάλι στὴ σοβαρή, ὑπεύθυνη συλλογιστικὴ τοῦ κ. Φράγκου. Πολύτιμη θεωρεῖ—καὶ πολὺ σωστὰ—τὴ διαφύλαξη τοῦ ἐπιστημονικοῦ κοσμοειδώλου. Ἀλλὰ καὶ διεκδικεῖ γιὰ τὸν ἄνθρωπο τὸ δικαίωμα νὰ μὴν ὑποδουλωθεῖ στὸν ἀπόλυτο, ἀδιάλλακτο ἀντικειμενισμό, ἀφοῦ ἀπὸ λόγου του ἔχει τάσεις ποὺ τὸν ξεπερνᾶνε. Δὲν μποροῦμε ν' ἀποπνίξουμε «τὰ ἠθικὰ καὶ μεταφυσικὰ αἰτήματα τοῦ ἀνθρώπου». «Ἡ εἰκόνα ποὺ μᾶς δίνει ὁ διαλεκτικὸς ὑλισμὸς γιὰ τὸν κόσμο, ἀποτελεῖ μόνον κοσμοείδωλο ἐπιστημονικό, μὲ ἀποκλειστικότητα γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση καὶ τὴν πρακτικὴ ἐνέργεια. Ἡ ἀποτροπὴ ὅμως νὰ δοῦμε τὸν κόσμο καὶ μὲ μιὰ ἄλλη ὅραση, νὰ σχηματίσωμε ἕνα ὅραμα τοῦ κόσμου, σύμφωνα μὲ τὰ ἠθικὰ καὶ μεταφυσικὰ αἰτήματα τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι τελείως αὐθαίρετη καὶ διαλεκτικὰ ἀδικαιολόγητη». Τὸ ὅραμα αὐτὸ τὸ βαθύτερο, ὁ κ. Φράγκος τὸ ἀποκαλεῖ, πολὺ εὔστοχα, «πνευματικό».

Δὲν ἔχω τὴν παράλογη ἀξίωση νὰ συνοψίσω ἐδῶ ὅ,τι συνοψίζει κιόλας στὸ δοκίμιό του ὁ κ. Φράγκος. Πῶς ὅμως νὰ κρύψω ἕνα σκίρτημα χαρᾶς ὅταν τὸν βλέπω νὰ ὑποστηρίζει πὼς ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνο μιὰ βιολογικὴ κοινωνικὴ ὀντότης! Ὑπογραμμίζοντας τὴν ἰδιαίτερη ἀπόχρωση ποὺ διακρίνει τὶς ἠθικὲς ἀντιλήψεις ἀπὸ τὶς καθαρὰ διανοητικές, τὴν «εἰδοποιὸ διαφορὰ» μεταξύ τους, ἀναρωτιέται μήπως βρισκόμαστε ἐδῶ μπροστὰ σὲ μιὰν ἰδιομορφία ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἀνθρώπινη φύση. Κι' ἀφοῦ παραδέχτηκε τὴν ἄποψη πὼς ὁ φυσικὸς κόσμος δὲν εἶναι ὅλος ὁ κόσμος, ὑποστηρίζει φυσικὰ τὴν ἀνάγκη ν' ἀναγνωρίσουμε στὴν ἀνθρώπινη φύση κάποια περιθώρια εὐρύτερα ἀπὸ τ' ἀσφυχτικὰ τοῦ ἀπόλυτου, σκληροτράχηλου ἀντικειμενισμοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ «μιὰ βιολογικὴ καὶ πνευματικὴ ἑνότητα, μιὰ συγκεκριμένη βιολογικὴ ὕπαρξη μὲ συνείδηση τοῦ ὄντος». Αὐτὸ τὸν ξεχωρίζει ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα ὄντα. Θὰ προσέθετα ἀπὸ μέρος μου: τὸν φυλακίζει στὴν ἀνωτερότητά του, τὸν φέρνει ἀντιμέτωπο μὲ τὸν ὑπόλοιπο φυσικὸ κόσμο, τὴν ὕλη ἀνόργανη κι' ἐνόργανη. Ὑπάρχει ἐδῶ τὸ αἰσθητὸ ἐλατήριο μιᾶς δραματικῆς σύγκρουσης ποὺ ἐξηγεῖ τὸν ὑπαρξιακὸ ἀπελπισμό. Ὁ κ. Φράγκος τὸν ἀνασκευάζει γιὰ νὰ τὸν ξεπεράσει. «Τὸ κάθε συγκεκριμένο ἀνθρώπινο ὃν εἶναι ἕνα πρόσωπο»—καὶ στὴ λέξη αὐτή, πρόσωπο, πρέπει νὰ περικλείσετε ἕνα ὑψηλὸ ποσοστὸ ἀπὸ αὐτοσυνείδηση καί, θὰ τολμοῦσα νὰ πῶ, μεταφυσικὴ ἀξιοπρέπεια, γιὰ νὰ ἐπιμετρήσετε τὸ εἰδικό της βάρος. Ἀπὸ ἐκεῖ κι' ὁ ὅρος «περσονναλισμός». Ἡ τωρινὴ ἀπόγνωση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δίχως διέξοδο γιατὶ τροφοδοτεῖται σταθερὰ κι' ἀναπαράγεται ἀπὸ τὴ σύγχρονη πνευματικὴ κρίση, ποὺ ἔχει θεμέλια εὐρύτερα, βαθύτερα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἐπισημαίνει ὁ μαρξισμός. Ἡ φιλοσοφικὴ ἄποψη ποὺ ἀσπάζεται ὁ κ. Φράγκος εἶναι αἰσιόδοξη, ἐλιπδοφόρα. Βλέπει στὴν κατάργηση τῆς κερδοσκοπικῆς ἀρχῆς, ποὺ ἐκφράζει αὐθεντικὰ τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα, ἕναν οὐσιώδη ὅρο γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνασύνθεση τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄμποτε! Ὑπὸ ἕναν ὅρο: Νὰ μὴ στέκεται σὰν ἀναγκαία προϋπόθεση, στὸ πρακτικὸ ἐπίπεδο, γιὰ τὴν ἐξέλιξη τούτη, τὸ πέρασμα πρὶν ἀπὸ δικτατορίες, τρομοκρατίες, τριξίματα δοντιῶν. Γιατὶ οἱ τέτοιες, ἐνδιάμεσες τάχα φάσεις, εὐκολώτερα ἔρχονται παρὰ ποὺ φεύγουν. Ἔτσι καὶ στρογγυλοκαθήσουν, δὲν ἔχουν μόνο τὴν τάση νὰ ριζώσουν. Ἐννοοῦν νὰ διαπαιδαγωγήσουν καὶ τοὺς ἐπερχόμενους γιὰ νὰ τὶς θεωροῦν πολὺ φυσικές. Καὶ τότε ὁλόκληρη ἡ πνευματικὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπου διαστρεβλώνεται, τὸ Πρόσωπο γίνεται ἀντρείκελο. Ὁ κ. Φράγκος ποὺ φαίνεται—κι' αὐτὸ εἶναι τόσο ὡραῖο! — νὰ βλέπει κάποιαν ἱερότητα μέσα στὴν ἔννοια τοῦ προσώπου, δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἐνδιαφέρεται καὶ γιὰ νὰ τὸ διαφυλάξει τελικὰ ἀλώβητο.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS · MDCCCLXXXI

„Τό Βῆμα"
Τετάρτη 21/12/1955

1612150-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΑΠ' ΤΑ ΚΟΚΚΑΛΑ ΒΓΑΛΜΕΝΗ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἐνῶ κόβω τὰ φύλλα τοῦ ἐπιβλητικοῦ, εὐλαβικοῦ ἀφιερώματος στὴ μνήμη τοῦ Ι. Συκουτρῆ, ποὺ κυκλοφόρησε μόλις, μὲ ἄρθρα καὶ μελέτες τοῦ ξεχωριστοῦ ἐκείνου πνευματικοῦ ἀνθρώπου, πέφτω πάνω σὲ μιὰ συνέντευξή του, πρωτοδημοσιευμένη—καθὼς ὑπολογίζω—ἐκεῖ γύρω στὰ 1935. Γιὰ τὸ ὅλο βιβλίο, τὸ βαρὺ καὶ πυκνό, θὰ μοῦ δαθεῖ καὶ πάλι ἡ εὐκαιρία, νομίζω, νὰ μιλήσω· ὅπως καὶ θὰ μιλήσουν γι' αὐτὸ—εἶμαι βέβαιος—κι' ἄλλοι συνεργάτες τοῦ «Βήματος», καθένας ἀπὸ τὴν εἰδικὴ σκοπιά του. Δὲν ἀντέχω ὅμως στὸν πειρασμὸ νὰ διαβάσω καὶ νὰ ξαναδιαβάσω τὶς δυὸ τοῦτες σελίδες, ποὺ περιέχουν ὅ,τι εἶχε πεῖ στὴ συνέντευξη ἐκείνη ὁ Ι. Συκουτρῆς γιὰ τὸ περιλάλητο, ταλαιπωρημένο, ἄλυτο πρόβλημα τῆς «πνευματικῆς ἐλευθερίας».

Συνοψίζω τὶς ἀπόψεις του: Ὁ 19ος αἰώνας εἶχε στηριχτεῖ στὸ μῦθο τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Μῦθο ποὺ φανερώθηκε κενὸς περιεχομένου, γι' αὐτὸ καὶ τὰ πιὸ «συγχρονισμένα» πολιτικὰ ρεύματα τοῦ 20οῦ, ὁ μαρξισμὸς κι' ὁ φασισμὸς (ὑπενθυμίζω πάντα πὼς βρισκόμαστε στὰ 1935) τείνουν νὰ τὸν ἀντικαταστήσουν μὲ κάτι ἄλλο—δηλαδὴ νὰ τὸν καταργήσουν. Ἐλευθερία ὅμως, παρατηρεῖ ὁ ἀείμνηστος Συκουτρῆς, δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ παρὰ σὲ συνάρτηση μὲ κάποια προσωπικότητα. Ἡ ἀνώνυμη μᾶζα, νομίζοντας πὼς εἶναι ἐλεύθερη, οὐσιαστικὰ δὲν κάνει τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ δουλεύει στὴν «τυραννία τῶν ἀνευθύνων». Ἡ γραφειοκρατία, ἡ κεφαλαιοκρατία, οἱ «σαλτιμπάγκοι τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ» ἀντικατέστησαν τὴν τυραννία τῶν προδημοκρατικῶν καθεστώτων.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι λιγότερη καὶ ἡ κατάχρηση ποὺ γίνεται τῆς πνευματικῆς πιὰ ἐλευθερίας. Ἐν ὀνόματί της, πέφτουμε στὴν ἀσυδοσία. Δὲν ἔχει τίποτα νὰ χάσει ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος ἂν περιοριστοῦν «ἡ καθημερινὴ ἀσχημοσύνη, ὁ ἐκβιασμὸς καὶ ἡ διαπόμπευσις τῆς οἰκογενειακῆς τιμῆς καὶ κάθε παραδόσεως καὶ ἀξίας, ἡ συστηματικὴ προσπάθεια πρὸς ἀποβλάκωσιν τοῦ κοινοῦ, ἡ ἔξαψις τῶν πνευμάτων, ὁ κλονισμὸς κάθε ἠθικῆς ἀντιστάσεως». Ἂν τουλάχιστον κρατοῦσαν τὴν πέννα μόνον ὅσοι ἔχουν τὸ αἴσθημα τῆς εὐθύνης... Ἀλλὰ τὴν κρα-

τᾶνε σήμερα πολλοί, πλήθος. Ἀποτέλεσμα: ὁ ἐξανεμισμὸς τῆς εὐθύνης. Καὶ συμπέρασμα: προτιμότερος ἕνας περιορισμὸς τῆς «πνευματοκαπηλείας», ποὺ θὰ ἰσοφαρίζει, μὲ τὸ θετικὸ καὶ γενικὸ κέρδος ποὺ θ' ἀποφέρει, τὴ μικρὴ ἄλλωστε γιὰ τοὺς ἀληθινοὺς διανοουμένους θυσία. Ἡ ζωτικότητα, ἡ ὑγεία, ἡ συνοχὴ τοῦ συνόλου θὰ ἔχουν νὰ κερδίσουν.

Τώρα, ἂν τύχαινε νὰ εἶμαι προικισμένος μὲ σατανικὸ πνεῦμα, θὰ ἔκανα—γιὰ νὰ σχολιάσω τὶς ἀπόψεις αὐτὲς τοῦ Ι. Συκουτρῆ—ὅ,τι σ' ἄλλη περίπτωση κ' οἱ ὀπαδοὶ οἱ ἐνθουσιώδεις, οἱ μελοδραματικοί, οἱ ἐξαίσιοι, τῶν ὁλοκληρωτισμῶν: Θὰ τὶς ἐστηλίτευα μὲ πολλά, ἄφθονα ρητορικὰ ἄνθη, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀπώτερη ὡστόσο, κρυφὴ ἐπιφύλαξη, νὰ τὶς ἐφαρμόσω, ἐπαυξημένες καὶ βελτιωμένες, ὅταν θὰ ἐρχόταν ἡ ὥρα μου νὰ κυβερνήσω. Ὁλόκληρη ἡ πολιτικὴ τεχνικὴ τῶν ὁλοκληρωτισμῶν σ' αὐτὴ τὴ χοντροειδῆ ὑποκρισία στηρίζεται: Διεκδικοῦν ὅλα τὰ δικαιώματα ὑπὲρ τοῦ συνόλου ὅταν προετοιμάζονται γιὰ τὴν ἐξόρμηση καὶ τοῦ καθίζουν στὸ σβέρκο ἀσήκωτα μόλις ἐπικρατήσουν. Πῶς ἀλλιῶς θὰ ἐξασφάλιζαν τὴν ἀπαιτούμενη λαϊκὴ βάση; Οἱ ἀριστοκρατίες τοῦ καιροῦ μας εἶναι ἰησουϊτικὲς κ' οἱ ἀπολυταρχίες του φροντίζουν νὰ ἔχουν ἐφοδιαστεῖ πρὶν μὲ τὸ φωτοστέφανο τοῦ μαρτυρίου. Εἶναι πολὺ συγκινητικὲς ἀπολυταρχίες. Ἀδιάφορο. Οἱ ἀπόψεις καὶ τὸ ἦθος τοῦ Συκουτρῆ ἀξίζουν καλλίτερη μεταχείριση ἀπὸ τὸ νὰ γίνονται ὄργανα πολεμικῆς ἀνάμεσα σὲ τρίτους. Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος εἶταν ἐφοδιασμένος μὲ ἀνεξαρτησία γνώμης καὶ μὲ παρρησία. Δὲν ἐζητιάνευε ἐπαίνους, κολακεῖες ἀπὸ τὴ μαρίδα.

Ἀπόλυτη, ἰδανικὴ ἐλευθερία, εἶναι ἀνέφικτη, αὐτὸ τὸ ξέρουν καὶ τὰ μικρὰ παιδιά. Ἀπόλυτη ἐλευθερία τοῦ ἑνὸς σημαίνει ἀπόλυτη σκλαβιὰ τοῦ ἄλλου. Τὸ ζήτημα ἕνα εἶναι, καὶ γύρω σ' αὐτὸ περιστρέφεται ὅλη ἡ ἀτελεύτητη συζήτηση: Ποῦ, σὲ ποιὸ σημεῖο, θὰ χαράξει κανεὶς τὰ σύνορα τῆς εὔλογης, ἀκίνδυνης ἐλευθερίας. Καὶ τὶ θὰ πάρει σὰν μέτρο πρῶτα-πρῶτα. Τὶς ἀντιλήψεις τοῦ ἄλφα ἢ τοῦ βήτα ἀτόμου ποὺ τυχαίνει νὰ συγκεντρώνει τὴν πρακτικὴ ἐξουσία σὲ δεδομένη στιγμή; Ἀλλοίμονο. Ἂς ἀφήσουμε πὼς αὐτὴ θὰ εἶναι μιὰ πολὺ ρευστή, πολὺ ἐφήμερη κατάσταση. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ζητήσει κανεὶς τὸ μέτρο σὲ κάτι γενικώτερο, ὑπερατομικό, θεωρητικό: σ' ἕνα σύνολο ἀπὸ ἀντιλήψεις ὀργανωμένες σὲ ἰδεολογία.

Ὑποθέσετε τώρα ὅτι ἡ ἐπικρατοῦσα—καὶ ἡ κρατοῦσα—ἰδεολογία σὲ μιὰ δεδομένη ἐποχὴ ἔχει θεοκρατικὸ χαρακτῆρα. Λίγο-πολὺ ἄλλωστε κάθε καθεστὼς μ' εὐρύτερη βάση φροντίζει νὰ ἔχει περιβληθεῖ ἀπὸ τὸ φωτεινὸ ἀλώνι κάποιου θρησκευτικοῦ μυστικισμοῦ, ὁμολογημένου ἢ ἀνομολόγητου, ἀλλιῶς δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει πιστούς, θὰ ἔχει μόνον ὀπαδούς· κ' οἱ ὀπαδοὶ δὲν χύνουν τὸ αἷμα τους, οἱ πιστοὶ τὸ χύνουν. Τὸ καθεστώς, λοιπὸν εἴπαμε, εἶναι θεοκρατικό. Κι' ἕνας Νίτσε γεννιέται στὸν κόσμο. Ἤ ἂς μὴν πάρουμε τὸν Νίτσε, ποὺ εἶναι συκοφαντημένος γιατὶ τοῦ φορτώνουν (ἔτσι τοὺς ἀρέσει) τὶς κτηνωδίες τοῦ ναζισμοῦ· ἂς πάρουμε τὸν Βολταίρο. Τοὺς Γάλλους Ἐγκυκλοπαιδιστές. Τὸ καθεστὼς ἔχει τὴν τάση νὰ διασφαλίσει τὴν ἀκεραιότητά του. Τὰ ὁρόσημα τῆς ἐλευθερίας τὰ ἔχει στήσει ἐκεῖ ποὺ ἡ τρίτη γνώμη τοῦ εἶναι ἀκίνδυνη. Ὅσο γιὰ τὸ μέτρο ποὺ κατοχυρώνει ἠθικὰ τὸν σχετικὸ περιορισμό, αὐτὸ—τίποτα φυσικότερο—τὸ καθεστὼς θὰ τὸ δανειστεῖ ἀπὸ τὴν ἰδεολογία ποὺ ἐκφράζει. Σὲ τὶ ἀποβλέπει ἡ ἰδεολογία του; Στὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς. Ἡ Ἐκκλησία, ἐγκόσμια πνευματικὴ ἐξουσία, ξέρει καλλίτερα ἀπὸ τὸν καθένα τὶ χρειάζεται γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς μας. Αὐτὴ εἶναι ὑπεύθυνη ἀπέναντι στὸν Αἰώνιο γιὰ τὶς ψυχὲς ποὺ τῆς ἔχουν δοθεῖ νὰ διαβουκολεύει. Μιὰ ἐκδήλωση λοιπὸν ἀντιεκκλησιαστική, ἀντιθρησκευτική, κάτι χειρότερο: ἀθεϊστική, ὄχι μόνον εἶναι φυσικὸ ἀλλὰ καὶ «πρέπει» νὰ χτυπηθεῖ ἀλύπητα. Ἐκθέτει τὴν ἀσφάλεια τοῦ συνόλου...

Χτυπιέται. Καὶ ἀποκεφαλίζεται—γιὰ τὸ καλὸ τοῦ συνόλου—ὁ Βολταῖρος. Τὰ γραφτά του δὲν προλαβαίνουν κὰν νὰ ἰδοῦν τὸ φῶς. Καίγονται μὲ χλωρὸ ἀκόμα τὸ μελάνι. Ποιὸ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα; Ἂν αὐτὸ τὸ πείραμα ἐπαναληφθεῖ δέκα, εἴκοσι, τριάντα φορές, ἂν μιὰ γενιά, δυὸ γενιές, πέντε ἢ δέκα γενιὲς στὴ σειρὰ ἀποκεφαλιστοῦν, σταματάει—ἁπλούστατα—ἡ ἐξελικτικὴ πορεία τοῦ κόσμου. Ἐν ὀνόματι τῆς μονοπωλημένης Ἀλήθειας καταργεῖται αὐτόχρημα ἡ ζωή. Ὁ κόσμος γίνεται μνημεῖο παγερό, ἀποσβολωμένο στὴν ἀρχέγονη στάση του, δίχως ἶνες καὶ κύτταρα ποὺ ν' ἀνανεώνονται, δίχως αἷμα στὶς κοκκαλωμένες του ἀρτηρίες.

Ποῦ λοιπὸν θὰ στηθοῦν τὰ ὅρια τῆς ἐλευθερίας; Τὸ μέτρο θὰ τὸ δανειστοῦμε μήπως ἀπὸ κάτι ἔξω ἀπὸ τὸν ἰδεολογικό μας κόσμο; ἔξω ἀπὸ τὴν κοσμοθεωρία μας; ἔξω ἀπὸ τὰ ἱερά μας; Ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι μόνον ἀδιανόητο, πρακτικὰ ἀνέφικτο. Εἶναι κ' ἱερόσυλο στὴν ἀντίληψη ἐκείνων ποὺ ἔχουν εὐθύνη γιὰ τὴ ζωὴ ἢ γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ἄλλων. Καταλαβαίνουν πολὺ καλὰ τὴν «ἐλευθερία» σου νὰ φωνάζεις ζήτω. Δὲν καταλαβαίνουν καθόλου τὸ δικαίωμά σου νὰ φωνάζεις κάτω.

Ἐδῶ εἶναι τὸ ζήτημα. Τ' ἄλλα, τὰ παραπτώματα τῆς ὑπερβολικῆς ἀσυδοσίας, οἱ κιτρινισμοί, εὔκολα περιορίζονται, μὲ ἁπλὰ νομοθετικὰ μέτρα. — Ἀλλὰ οἱ ἀπόψεις τοῦ Ι. Συκουτρῆ θὰ μᾶς εἶναι πολύτιμες καὶ γι' ἄλλα θέματα, πιὸ ἤπια. Ὁ νοῦς του εἶταν βαθὺς καὶ τὸ πνευματικό του ὑπέδαφος ἀρκετὰ πλούσιο γιὰ νὰ τροφοδοτεῖ βλαστάρια ἰδεῶν καὶ μιὰν εἰκοσαετία περίπου ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
MDCCCLXXXI

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΜΙΚΡΟΣ ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ βλέπουν μονάχα τὴν ἐπιφάνεια κ' εἶναι κι' ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν τὸ πικρὸ δῶρο νὰ διακρίνουν κάτω ἀπὸ τὸ φαντασμαγορικό της δίχτυ. Μιὰ τέτοια φαντασμαγορία κ' οἱ γιορτὲς ποὺ πέρασαν προχτὲς μόλις: τὰ Χριστούγεννα. Ἂν ἔρριχνες μιὰ ματιὰ στοὺς κεντρικοὺς δρόμους, στὶς βιτρίνες, στὰ καταστήματα, θὰ σχημάτιζες τὴν πεποίθηση πὼς ὁ κόσμος αὐτός, ὁ πολυθόρυβος, ποὺ συνωστίζεται, πανηγυρίζει. Κι' ἀληθινὰ πανηγύριζε· ὅμως τί; Ἐδῶ εἶναι τὸ θέμα: Στὸν αἰτιώδη σύνδεσμο. Ὁ μακάριος θεατὴς τῆς ἐπιφάνειας δὲν θὰ δίσταζε καθόλου ν' ἀπαντήσει: Τὴ γέννηση τοῦ Χριστοῦ. Λιγότερο μακάριος ὁ ἐρευνητὴς τοῦ περιεχομένου θὰ χαμογελοῦσε μὲ δυσπιστία. Ὁ κόσμος αὐτὸς δὲν ἤξερε τὶ πανηγυρίζει.

Ζοῦμε σ' ἕναν αἰῶνα ὅπου οἱ ἐκδηλώσεις τῆς χαρᾶς, τὰ ξεσπάσματα τῆς ἐσωτερικῆς εὐφορίας, ὅταν δὲν ἔχουν χαρακτῆρα βάρβαρο κι' ὅταν δὲν ἐκφράζουν δυνάμεις πρωτόγονες, ἀποχαλινωμένες, εἶναι ἁπλῶς μηχανικές, στερεοτυπημένες ἐκδηλώσεις ποὺ βασίζονται σὲ κάτι σὰν κεκτημένη ταχύτητα. Δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ κάνουμε μιὰ πρόχειρη ἀναδρομὴ ὁ καθένας μας στὶς προσωπικές του ἀναμνήσεις, νὰ συγκρίνουμε τ' ἀλλοτινὰ Χριστούγεννα, τῶν παιδικῶν μας χρόνων, μὲ τὰ τωρινά. Δὲν πρόκειται ἐδῶ νὰ μᾶς ξεγελάσῃ ἡ ἐξιδανικευτικὴ τάση ποὺ ἐξωραΐζει κατὰ σύστημα τὰ περασμένα. Ὄχι. Μέσα σ' ἕνα διάστημα πολὺ μικρότερο ἀπὸ μισοῦ αἰῶνα, τὰ Χριστούγεννα ἄλλαξαν στὴν οὐσία ποιότητα. Παρέμειναν γιορτή, ἀλλὰ μὲ δευτερεύοντα πιὰ τὸ θρησκευτικὸ χαρακτῆρα. Βγήκανε ἀπὸ τὸ σπίτι στὸ δρόμο, ἀπὸ τὴν τραπεζαρία στὸ νυχτερινὸ κέντρο. Κι' αὐτὸ πάλι δὲν εἶναι τίποτα. Κάτι βαθύτερο ἔχει ἀλλάξει, μιὰ γεύση ἔχει χαθεῖ. Ἄλλαξε ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος ποὺ τὰ πανηγύριζε, κ' ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ εἶναι ἴσως ἰδιαίτερα αἰσθητὴ σὲ τόπους καθὼς ὁ δικός μας, γιατὶ κ' οἱ ἐξελίξεις ἐδῶ πήρανε ρυθμὸ πιὸ αἰφνιδιαστικό, πιὸ ραγδαῖο. Ἡ γενιὰ ἡ δική μας κάνει ἕνα διασκελισμὸ ἀπίθανο μέσα στὸν ἱστορικὸ χῶρο. Ὅσοι εἴχαμε τὴν εὐτυχία νὰ ξεχωρίσουμε ἀπὸ ἐπαρ-

„Τὸ Βῆμα"
Τετάρτη 28/12/1955

1612151-1

51-2.

χίες (ἀφήνω ποὺ κ' ἡ 'Αθήνα ἐπαρχία εἴτανε τότε) διατηροῦμε ζωντανὴ τὴν αἴσθηση πὼς ἡ ἀφετηρία μας βρίσκεται σὲ πατριαρχικοὺς καιροὺς κ' ἡ κατάληξή μας σὲ κοσμοπολιτικούς—γιὰ νὰ μὴν ποῦμε σὲ ἀσυνάρτητους, ποὺ θὰ εἴταν ἡ κυριολεξία.

Δὲν εἶναι ὅμως μιὰ αἰσθηματολογικὴ διάθεση νοσταλγίας ποὺ ἐμπνέει τὶς ἀράδες τοῦτες. Τίποτα πιὸ στεῖρο ἀπὸ τὴ νοσταλγία σὲ ζητήματα μὲ πλάτος καὶ νόημα ἱστορικό. Ὁ κόσμος δὲν γυρίζει πίσω. Ἐκεῖνο ποὺ ἐνδιαφέρει ἴσως εἶναι νὰ ἰδοῦμε πῶς ἐκδηλώνεται καὶ γιατὶ ἐκδηλώνεται ἔτσι κι' ὄχι ἀλλιῶς, ὁ σημερινὸς κόσμος. Ἡ ἀφορμὴ λοιπὸν τοῦ χριστουγεννιάτικου πανηγυρισμοῦ μᾶς δείχνει πρῶτα ἀπ' ὅλα τοῦτο: πὼς ἡ γιορταστικὴ ἀνάπαυλα εἶναι μιὰ ψυχικὴ ἀνάγκη γιὰ τὸ εἶδος μας, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν αἰτία ποὺ τὴ ρυθμίζει. Κάθε τόσο, σὲ διαστήματα κυμαινόμενα, νιώθουμε τὴ δίψα νὰ ποικίλουμε μὲ κάτι ξεχωριστὸ τὴν καθημερινὴ ζωή μας, νὰ σπάσουμε τὴ μονοτονία της, νὰ διακοσμήσουμε τὶς ἀναμνήσεις μας μὲ κάποια πυροτεχνήματα ποὺ φωτίζουν γιὰ μιὰ στιγμὴ ἀπὸ ἄλλη γωνία τὰ πεζά μας βιώματα· τὰ φωτίζουν μὲ τὴν πλουμιστὴ φωταψία τοῦ παραμυθιοῦ.

Ὅσο πιὸ βαθειὰ ριζωμένες στὸ Χρόνο εἶναι οἱ συγκεκριμένες αἰτίες τῶν πανηγυρισμῶν, τόσο καὶ πιὸ μεγάλη δύναμη ὑποβολῆς διαθέτουν: Σημάδεψαν τὶς παιδικὲς ἀναμνήσεις μας, πλουτίστηκαν μὲ τὴν περιπάθεια, τὴν τρυφερότητα τῆς ἀναδρομῆς σὲ καιροὺς μυθικοὺς γιὰ τὴν ἀτομικὴ ἱστορία μας, ἐξιδανικευμένους. Μᾶς θυμίζουν, ἀκόμα, πρόσωπα ἀγαπημένα καὶ ἴσως τώρα πιὸ νεκρά, ποὺ οἱ παραστάσεις τους, οἱ πράξεις τους, οἱ ἀντιδράσεις τους, συνεδέθηκαν, ζυμώθηκαν γιὰ μᾶς μὲ τὰ χαρούμενα αὐτὰ γεγονότα. Βαθύτερο ὅμως ἀκόμα περιεχόμενο ἀποκτοῦν οἱ γιορτὲς ὅταν ἡ ρίζα τους δὲν βυθίζεται μόνο στὸ Χρόνο ἀλλὰ καὶ σὲ κάποια περιοχὴ τῆς ψυχῆς μας ἰδιότυπη, καθαρὰ μυστική. Τότε ἀντιφεγγίζει πάνω τους τὸ ἀστρικὸ σελάγισμα τῆς μαγείας. Οἱ γιορτὲς ποὺ θεμελιώθηκαν στὴ θρησκεία εἶναι προικισμένες μὲ τὴν ἀστάθμητη καὶ γι' αὐτὸ ἀξεπέραστη τούτη ὑποβολή.

Ὅμως ὁ ἱστορικὸς Χρόνος πορεύεται, οἱ ἰδεολογικοὶ ἀστερισμοὶ ἀλλάζουν θέση. Ξεπέφτει—γιὰ λόγους ἀντικειμενικούς—ἡ μαγνητικὴ ἔλξη μιᾶς θρησκείας, κι' ἐνῶ τὸ πνεῦμα της ἀπέρχεται, ἀπομέναν, σφηνωμένοι μέσα στοὺς ἁρμοὺς τῆς καθημερινῆς διαδικασίας, οἱ μεγάλοι της πανηγυρισμοί. Δὲν ἔχουμε καμμιὰ διάθεση νὰ τοὺς ξεκολλήσουμε ἀπὸ ἐκεῖ μὲ τὸ λεπίδι τοῦ ἀναλυτικοῦ, διαβρωτικοῦ μας οἴστρου, γιατὶ τὰ σμάλτα αὐτὰ καὶ τὰ φιλντισένια κοσμήματα μᾶς χρειάζονται, μᾶς ἀρέσουν. Μᾶς χρειάζονται περισσότερο παρὰ ποὺ μᾶς ἀρέσουν. Ἡ κάλλιο: μᾶς ἀρέσουν γιατὶ μᾶς χρειάζονται. Μόνο ποὺ ἀπόμειναν σύμβολα δίχως εὐγλωττία, γράμμα κατὰ τὰ ἐννέα δέκατα νεκρό. Ἱκανοποιοῦν τὴν ἀνάγκη μας γιὰ ποικιλία, δὲν ἐπηρεάζουν ὅμως πιά, δὲν διαμορφώνουν τὸν ἠθικό μας κόσμο. Εἶναι ἔργα μιᾶς Τέχνης ποὺ ἀπὸ θρησκευτικὴ ἔγινε διακοσμητική.

Ἔχασαν ὁλότελα τὴν ὑποβλητικότητά τους; Ὄχι. Ρίχνουν ἀκόμα πάνω μας κάτι ἀπὸ τὴ φεγγοβολὴ τῆς μαγείας, καὶ τοῦτο γιατὶ εἶναι ριζωμένα στὸ Χρόνο καὶ γιατὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀκτινοβολία τους δὲν ἔδυσε. Ἐμεῖς ἀλλάξαμε θέση, αὐτὰ δὲν ἄλλαξαν ποιότητα. Εἶναι κακομεταχειρισμένα, δὲν ἔπαψαν νὰ εἶναι πνευματικά. Μέσα σ' ἕναν κόσμο ποὺ ἔγινε ἄπιστος προτοῦ τὸ συνειδητοποιήσει ὁ ἴδιος πὼς εἶναι, τὰ παλιὰ σύμβολα πήρανε τὴ θέση μιᾶς ἐκκλησιᾶς ποὺ κανεὶς δὲν τὴν ἔθιξε καὶ ποὺ μόνον ἔπαψε νὰ λειτουργιέται...

Τὶ πανηγυρίζει λοιπὸν κάθε εἰκοσιπέντε τοῦ Δεκέμβρη ὁ πολύβουος αὐτὸς κόσμος;—γιὰ νὰ γυρίσουμε στὸ ἀρχικό μας ἐρώτημα. Τὴ γέννηση ἑνὸς Θεοῦ; Ὄχι. Μᾶλλον τὸν ἑαυτό του. Τὸν πόθο του γιὰ κάποια πνευματικὴ χαρά, γιὰ ἕνα ψυχικὸ ξέδωμα, γιὰ μιὰν ἡλιαχτίδα μέσα στὴν τεφρὴ ἔρημο τοῦ ὑπάρχειν. Βέβαια, καὶ στὸ πρόσωπο τοῦ Θεανθρώπου - Σωτῆρα πάλι τὸν ἑαυτό του πανηγύριζε ἕναν καιρὸ τὸ εἶδος μας. Μετουσιωμένον ὅμως σὲ πνεῦμα.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΘΕΝΩΝΟΥ
ΦΙΛΑΣΦΙΟΥ
MDCCCLXXXI

„Τὸ Βῆμα"
Τετάρτη 11/I/1956

16|2|52-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΜΙΑ ΛΕΥΚΗ ΜΟΡΦΗ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Τὴν ὥρα ποὺ ἤρθε, βράδυ ἀργά, τὸ μήνυμα γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Καρθαίου, τὰ γόνατα τοῦ παλιοῦ φίλου, τοῦ φίλου ἀπὸ 30 χρόνια, λύγισαν. Ἂς τὸν καρτερούσαμε τὸ θάνατο αὐτὸ περισσότερο ἀπὸ ἕνα χρόνο τώρα. Ἂς τὸ ξέραμε πὼς ἡ καταδίκη ἔχει ἀπαγγελθεῖ. Ἔρχονταν ὧρες ποὺ ἀμφιβάλλαμε, τόσο ζεστὰ τὸν νιώθαμε τὸν ἔξοχο ἄνθρωπο ἀνάμεσά μας, ἀναπόσπαστο ἀπὸ τὸ νόημα τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὸν πλατὺ ἐκεῖνον ἐσωτερικὸ πίνακα, τὴ θαυμαστὴ σύνθεση ποὺ τεχνουργεῖ μὲ ὑπομονὴ φιλάργυρη ὁ Χρόνος, ἀποθησαυρίζοντας τὶς ἀναμνήσεις. Κι' ἔτσι, καθὼς μᾶς ὑπαγορεύτηκε μὲ τὴ βάναυση ἐνάργεια τοῦ ἀνέκκλητου ἡ ἐτυμηγορία ποὺ λέει «ποτὲ πιά», ἄρχισε ἡ ἀχτίδα τοῦ μνημονικοῦ νὰ φέρνει γύρω τὸ φωτεινό της μάτι καὶ νὰ τὸ ἀποθέτει πότε ἐδῶ, πότε ἐκεῖ, πάνω στὰ συμπλέγματα, στὰ τοπία, στὶς στιγμὲς τῶν περασμένων. Νὰ τὰ στοιχειώνει.

Ἀναπολήσαμε. Ὄχι σὲ χρονολογικὴ σειρὰ ἢ ἄλλη λογικὴ τάξη, γιατὶ ὁ ἐσωτερικὸς χῶρος δὲν εὐθυγραμμίζεται. Ἀκατάστατα, ἢ καὶ σύμφωνα μὲ μιὰν ἀξεδιάλυτη ὑπαγόρευση, ποὺ κάνει ν' ἀναστατίνονται τὰ φαντάσματα τῆς παλιᾶς ζωῆς μας, τὸ ἕνα νὰ ξυπνάει καὶ νὰ ξεσηκώνει τ' ἄλλο, καθὼς ἡ φλόγα τοῦ καῦμοῦ πηδάει, φτεροκοπώντας μὲ τὸν ἀπονύχτερο ἄνεμο, ἀπὸ θημωνιὰ σὲ θημωνιά.

Κ' ἤρθανε, ἀκούγοντας στὸ ἄφωνο προσκλητήριο, εἰκόνες στοιχειωμένες ἀπὸ τὰ πιὸ παλιὰ κι' ἀπὸ τὰ πιὸ καινούργια. Κι' ὅπως ἔρχονταν, κι' ἀναβόσβυναν, καὶ φούντωναν ξετυλίγοντας τ' ὅραμά τους, μᾶς ἔγινε αἰσθητὴ ἡ βαθύτερη διάσταση, τὸ νόημα τοῦ χαμοῦ: Ὁ Καρθαῖος δὲν εἶταν μονάχα ὁ ἀναντικατάστατος φίλος τῶν τριάντα χρόνων, τὸ στερεὸ χέρι τῆς παρηγόριας μέσα στὴν προδοσία τῶν ἀνθρώπων καὶ στὴν πλάνη τῆς ζωῆς, τὸ σταθερὸ σημεῖο μέσα στὴ ροὴ τῶν πάντων. Εἶταν μιὰ ὕπαρξη πολυδιάστατη, ἀξία πολυεδρικὴ καὶ διάφεγγη καθὼς τὸ διαμάντι, ἀπ' αὐτὲς ποὺ τὶς δουλεύει κρυφὰ καὶ στὸ μάκρος ἄγνωστο πόσου χρόνου γιὰ νὰ τὶς πλάσει ἕνας πολιτισμός.

Πολιτισμὸς πνευματικός, ἀποκαθαρμένος ἀπ' ὅλες τὶς σκουριὲς τῆς τεχνοκρατίας ποὺ εἶναι ὁ παροξυσμὸς τῆς διαστροφῆς του καὶ μαζὶ ἡ πιὸ κυνικὴ παρωδία του, πολιτισμὸς λυτρωμένος ἀπὸ τὸν πά-

59-2.

ταγο τῆς μηχανῆς, ἀπὸ τὴν μπόχα τῆς ξεσυνέριας, ἀπὸ τὴν ἀτιμία τῆς συναλλαγῆς. Ἂν ὁ ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμὸς δὲν στεκόταν ἄξιος κάπου-κάπου, πότε ἐδῶ πότε ἐκεῖ, νὰ πλάθει μορφὲς σὰν τοῦ Καρθαίου, θὰ εἶχε μείνει ἱστορικὰ ἀδικαίωτος καὶ θὰ εἴταν προσβλητικὰ περιττός. Μὰ νά: τὸ θαῦμα κάπου-κάπου γίνεται. Κι' ὁ «πολιτισμὸς» δείχνεται ἄξιος καλλίτερης τύχης· γιατὶ τὸν ἀποπνευμάτωσε ἕνας ἄνθρωπος. Γιατὶ κατόρθωσε ν' ἀντλήσει τὸ χυμό του, τὸ ἀπόσταγμά του. Μὴ γελιόμαστε. Ἀντικειμενικὸς σκοπὸς ἑνὸς πολιτισμοῦ δὲν εἶναι νὰ πλάσει ὑλικὰ μνημεῖα. Εἶναι νὰ πλάσει ἀνθρώπινα ὑποδείγματα. Μόνον τὸ ἐπίτευγμα αὐτὸ τοῦ δίνει ἀπόλυτη σημασία καὶ τὸν κάνει νὰ γίνεται κάτι ποιοτικὰ διάφορο ἀπὸ ἕνα ἐπεισόδιο στὴ διαδικασία τῆς μάταιης φυγῆς πρὸς τὰ πρόσω, ποὺ εἶναι ἡ ζωή.

Τ' ἄλλα, οἱ συγκεκριμένες καὶ ὑλικὰ αἰσθητὲς ἐκδηλώσεις ποὺ ἐπισημαίνουν τὴ σταδιοδρομία τοῦ Καρθαίου, εἶναι τὰ σύμβολα ποὺ ἀναπαριστάνουν συνθηματικὰ τὴ μορφή του. Λένε πολλὰ σ' ἐκείνους ποὺ δὲν τὸν γνώρισαν. Δὲν λένε ἀρκετά, γιατὶ ἐκεῖνος εἶχε κατορθώσει νὰ εἶναι κάτι περισσότερο κι' ἀπὸ τὸ ἴδιο του τὸ σεβαστὸ ἔργο. Δὲν ἔμοιαζε ὁ Καρθαῖος μ' ἐκείνους ποὺ σὲ κάνουν πλούσιο ὅταν τοὺς διαβάζεις καὶ φτωχὸ ὅταν τοὺς γνωρίζεις. Ἡ γνωριμιὰ μαζί του, ἀντίθετα, ἔδινε ἕνα ἀπροσδόκητο νόημα στὶς πράξεις τῆς ζωῆς του. Τίποτα δὲν εἶχε περάσει ἀπὸ τὰ χέρια του χωρὶς νὰ ἔχει πρὶν τελειωθεῖ, ἀφομοιωθεῖ, μέσα στὴν ψυχή του. Ὁ δημοτικιστικὸς ἀγώνας, οἱ ἀτομικοί του στίχοι, ὁ «Δὸν Κιχώτης», ἡ «Μπαλλάδα τῆς φυλακῆς τοῦ Ρήντιγκ», ὁ Σαίξπηρ, ἡ ἀλησμόνητη παρουσία του σ' ἀλλεπάλληλες ἐπάλξεις κι' ἐπίπεδα τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου, ἰσάριθμα ἐπιτεύγματα, εἶχαν μετουσιωθεῖ μέσα του σὲ πνεῦμα, εἶχαν ἐξασφαλίσει μιὰ παράδοξη διάρκεια ἔτσι καθὼς τὰ ἐνιωθες νὰ εἶναι ὀργανικὰ φανερώματα ζωῆς κι' ὄχι τυχαῖες, ἐπαγγελματικὲς ἐκδηλώσεις ἢ θητεῖες.

Εἶναι πολὺ πιθανό, εὔλογο, κάθε ἐποχὴ νὰ πλάθει τ' ἀνθρώπινα ὑποδείγματά της, ἐκεῖνα ποὺ τὴ συνοψίζουν, αὐθεντικὰ τὴν ἀντιπροσωπεύουν, τὴν ἐκφράζουν, καὶ σύμφωνα μὲ τὴν πιθανότητα τούτη δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχει κιόλας δώσει ἡ τωρινὴ ἐποχὴ τ' ἀντάξιά της πρότυπα. Θὰ ὁμολογήσω πὼς μοῦ εἶναι κάπως δύσκολο ἀκόμα νὰ τὰ ξεχωρίσω, γιὰ τὸν ἁπλούστατο λόγο πὼς ἐκεῖνα ποὺ προσφέρονται τ' ἀποκρούω, τὰ βρίσκω ἐλάχιστα κολακευτικὰ γιὰ μιὰν ἀνθρώπινη ἐποχή. Μπορεῖ νὰ ὑπάρξουν ἄλλα, ποιὰ; ξέρει, ποὺ ἀκόμα δὲν τὰ εἴδαμε. Μπορεῖ. Ἂς τὰ καρτεροῦμε. Κανένας μας ἄλλωστε δὲν ἀγνοεῖ πώς, σ' ἐποχὲς θολὲς καὶ ταραγμένες, ἐποχὲς τῆς ροῆς, μεταβατικές, δύσκολο πολὺ εἶναι νὰ διαμορφωθοῦν συνειδήσεις φωτεινές. Ὅλες, κ' οἱ πιὸ καλοπροαίρετες, ἔχουν κάτι τὸ πηχτό, τὸ θάνατο, τὸ ἀποθηριωμένο.

Ὡς ὅτου λοιπὸν οἱ νέοι καιροὶ κατασταλάξουν καὶ μᾶς δώσουν τὰ ἰδανικά τους ἀνθρώπινα πρότυπα, δίκαιο θὰ εἶναι νὰ τοὺς ἔχουμε ἀνοιχτὴ μιὰ πίστωση χρόνου. Μόνο πού, μαζί, μᾶς εἶναι ἀναγκαῖο νὰ πιστεύουμε στὴν ὁμορφιὰ τῆς ζωῆς, νὰ στηριζόμαστε στὸν ἄνθρωπο, νὰ θυμόμαστε πὼς κάτι ἔχει κατορθώσει, ὄχι μόνον ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του ἀλλὰ καὶ μέσα του.

Τότε, στὶς ὧρες αὐτὲς τὶς ἑτοιμόρροπες, τὶς ὧρες τῆς δοκιμασίας, θὰ γυρίζουμε τὰ μάτια μας σὲ κάποιες τελειωμένες μορφὲς ποὺ μᾶς ἔδωσε τὸ χτές. Θὰ τοὺς ζητᾶμε τὴν ἐμπιστοσύνη καὶ τὴν καρτερία. Τέτοια μορφὴ ὁ Καρθαῖος· ἀπὸ τὶς λίγες, τὶς πολὺ σπάνιες στὸν τόπο τοῦτο. Μορφὴ πατρικὴ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἀπὸ τὴ Φύση φίλου. Ἀρρενωπὴ δίχως ρητορεία. Πρόσχαρη γιατὶ εἴταν φωτισμένη ἀπὸ τὸ ἐσωτερικό, τὸ εὐγενικό, τὸ «ἄκτιστον» φῶς

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 18/1/1956

1612153-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΜΕ ΤΟ ΚΑΛΛΟΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Τὸ εἴχαμε προβλέψει πὼς τὸ 'Αφιέρωμα στὸν Ι. Συκουτρῆ, ὁ ἐπιβλητικὸς ἐκεῖνος τόμος μὲ ἄρθρα καὶ μελέτες τοῦ πρόωρα χαμένου διανοητῆ, θὰ μᾶς ἔδινε ἀφορμὴ καὶ πάλι ν' ἀναφερθοῦμε στὸ πολύμορφο, τὸ γεμᾶτο μιὰν ἀνήσυχη ἐνεργητικότητα, ἔργο του. Τώρα εἶναι ἕνα ἄλλο δημοσίευμά του, «'Η πρώτη συνομιλία τῆς Μαργαρίτας καὶ τοῦ Φάουστ», ποὺ μᾶς σταματάει. Μᾶς παρακινεῖ νὰ θίξουμε τὸ πρόβλημα πῶς μπορεῖ ν' ἀναλυθεῖ τὸ ἔργο Τέχνης.

Ν' ἀναλυθεῖ ἔτσι ποὺ νὰ ἐγγίσει βαθύτερα τὴν ψυχή μας. Γιατὶ ἂν πρόκειται γιὰ ἁπλῆ τεχνολογία—ὅπως φαντάζονται πολλοὶ τὴν ἀνάλυση—τότε ἂς μένει. Δὲν ἔχει γίνει ἀρκετὰ νοητὸ πὼς εἶναι ἄλλο πρᾶγμα νὰ «κατανοεῖς» τὸ ἔργο Τέχνης κι' ἄλλο νὰ συγκινεῖσαι ἀπ' αὐτό. Τὸ ἕνα δὲν ἐμποδίζει βέβαια τ' ἄλλο, οὔτε ὅμως καὶ τὸ προϋποθέτει. Ξέρω σχολαστικοὺς ποὺ μποροῦν νὰ σοῦ κάνουν πλήρη ἀνατομία τοῦ «Οἰδίποδος». Τί βγαίνει; Ποτὲ τους δὲν θὰ ὑποπτευθοῦν τὸ εὐαίσθητο κάλλος κι' ἑνὸς ἔστω στίχου ἀπὸ τὰ χορικά του. 'Ο Ρομαὶν Ρολλὰν λέει πὼς ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ καταλαβαίνουν τὴ μουσικὴ κι' ἄνθρωποι ποὺ τὴν νιώθουν. Κάθε Τέχνη λοιπὸν εἶναι—μὲ τὴ βαθύτερη κι' οὐσιαστικότερη ἔννοια—Μουσική. Ἢ ἀλλιῶς δὲν εἶναι τίποτα.

'Η ἀνάλυση ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ ἀείμνηστος Συκουτρῆς στὸ κομμάτι ἀπὸ τὸν «Φάουστ» δείχνει πὼς ὁ φιλόλογος αὐτὸς μποροῦσε νὰ νιώθει καὶ νὰ ἐπισημαίνει τὶς καθαρὰ ποιητικὲς ἀξίες. Τὸ ζήτημα ὅμως εἶναι βαθύτερο. Μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ ἴσως ἔτσι: 'Εκεῖνο ποὺ νιώθει ὁ ἑρμηνευτής, μὲ ποιὸν τρόπο θὰ τὸ μεταδώσει στὸν τρίτο, στὸν μυούμενο, στὸν δέκτη; Γιατὶ ὑπάρχουν δέκτες λογιῶν-λογιῶν. 'Η καλλίτερη πεῖρα εἶναι αὐτὴ ποὺ σχηματίζει κανένας ὅταν διδάσκει σὲ σχολές, ὅπου κάθονται πλάϊ-πλάϊ: ὁ ὑπερευαίσθητος, ὁ ἀναίσθητος, ἐκεῖνος ποὺ σὰν κάτι νὰ ψυχανεμίζεται, ὁ τέταρτος ποὺ ἄλα τὰ νιώθει στραβά, κι' ὁ πέμπτος ποὺ ἔχει τόση πνευματικὴ ὄρεξη ὅση τοῦ χρειάζεται γιὰ νὰ χαύει μῦγες! Ἢ θὰ παραδεχτεῖ λοι-

53-2.

πὸν κανεὶς πὼς τὸ ἔργο Τέχνης ἀ-
πευθύνεται μόνο στοὺς λίγους, τοὺς
γεννημένους νὰ τὸ γεύονται, ἢ θὰ
κάνει κάθε προσπάθεια, τὴν πιὸ ἔν-
τεχνη ἀλλὰ καὶ τὴν πιὸ ἀπεγνωσμέ-
νη, γιὰ νὰ κοινωνήσει μὲ τὸ αἷμα
καὶ τὸ σῶμα του τοὺς πιὸ πολλοὺς
ποὺ μπορεῖ.

Ὁ συνηθέστερος κίνδυνος ποὺ πα-
ραμονεύει τὴν ἀνάλυση εἶναι ἡ ροπὴ
ἐκείνου ποὺ τὴν ἐπιχειρεῖ νὰ ἐκλο-
γικέψει τὶς καθαρὰ ποιητικὲς ἀξίες.
Παίρνει τὴν περικοπὴ ποὺ θέλει ν'
ἀναπτύξει κι' ἀφοῦ ἐξαντλήσει ὅλα
τὰ πραγματικὰ ζητήματα ποὺ τὴν
ἀφοροῦν, ἐ ξ η γ ε ῖ τὰ σύμβολά της,
ὑπογραμμίζει τὴν π ρ ό θ ε σ η τοῦ
ποιητῆ, ἐξαίρει τὴν ἰ δ έ α ποὺ εἶ-
ναι ἡ πηγή της. Ἄ τὶ κακὸ μᾶς ἔ-
χουν κάνει οἱ ἰδέες! Εἶναι τὸ ἴδιο
μὲ τὰ θέματα στὴν ἀκαδημαϊκὴ ζω-
γραφική. Στοὺς δέκα ἀνθρώπους, οἱ
ἐννέα κυριεύονται ἀπὸ ὑστερικὴ ἔκ-
σταση δι' αὐθυποβολῆς μπροστὰ στὸ
«θέμα» τοῦ ἄλφα ἢ τοῦ βῆτα πίνα-
κα, κι' ἔτσι εἶναι βέβαιοι πὼς ἐπε-

κο
κτ
ἀπ
Ἀ
ρο
κι
τα
λὰ
Ἀ
μι
ἔβ
τῆ
φι
πά
ἰδέ
πος.
λύ
κέ
στι
ἀδ
λα
τη
ἀπ
ρη
ἀρ

σέας, ποὺ ζῆ μέσα
λληνα. Ἀλλοίμονο ἂν
τὴν ἀτομικὴ προαγωγὴ
τικὴ ἐνθάρρυνση... Δὲν
οῦρκοι τὶ ἔγινε μὲ ἐ-
έους μας; Τόσες εἶ-
λίες ποὺ ἀντιμετωπί-
ἐγγραφή τους στὰ ἀ-
ιδευτήρια τῆς χώρας
ροσφεύγουν στὰ τουρ-
τήμια γιὰ νὰ συνεχί-
ιδές τους. Ὑπερβολι-
κάποτε, ἀνήσυχοι ἐ-
ολικὰ καθηλωμένοι ἐ-
ηκαν καὶ συμφιλιωμέ-
ρα τους οἱ ἄλλοι, σκύ-
μα καὶ δοξάζουν τὸν
ς.
σημεῖο αὐτὸ νὰ ἐκ-
ὰ ἀδεξιότητα ἐκ μέ-
δὲν ἐδείξαμε στοὺς
μειονότητας τὴν εὔ-
νούμαστε στοὺς ἄλ-
δὲν παίξαμε λίγο θέ-
ναμε ἐντυπωσιακὲς ἐ-
διαλέξουμε μερικοὺς

ἀπειλές. Οἱ ἀγριότητες τοῦ Σε-
πτεμβρίου ἔδειξαν ποιὰ θέση ἔχει
στὴν ψυχὴ τῶν Τούρκων ἡ φιλία.
Ἔπεσε ἡ προθήκη μὲ τὰ μειδιά-
ματα καὶ ἀποκαλύφθηκε τὶ κρύ-
βεται πίσω ἀπ' αὐτά.

Μιλοῦμε γιὰ ἀνασυγκόλληση.
Ἀλλὰ μήπως ὑπῆρξε ποτὲ πρα-
γματικὴ συγκόλληση; Ὑπῆρξε μιὰ
κίνηση πρὸς αὐτήν. Δὲν ὑπῆρξε ἐ-
πίτευξη. Ἔλειψαν οἱ μεγάλοι γιὰ
νὰ τὴν πραγματοποιήσουν. Λείπει
καὶ στὶς δύο χῶρες ἡ ἡγεσία μὲ
τὴ δύναμη τῆς ἐπιβολῆς. Μὲ προ-
εκλογικὴ Κυβέρνηση ἐμεῖς. Μὲ ἀ-
σταθῆ Κυβέρνηση ἡ Τουρκία. Εἶ-
ναι τόσες οἱ δυσκολίες ποὺ ἀντι-
μετωπίζει... Ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος τὸ
οἰκονομικὸ χάος στὸ ὁποῖο ὡδή-
γησε ἡ ἄμετρη ἐκτέλεση παραγω-
γικῶν ἔργων. Ἕνα πρόγραμμα γιὰ
τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ὁποίου χρειά-
ζονταν εἰκοσιπέντε χρόνια, θέλη-
σαν νὰ τὸ ἐξαντλήσουν πρὶν ἀπὸ
τὴν τετραετία τους. Καὶ γονάτι-
σαν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὁ σω-

Κυβερνήσεω
στιγμές. Οἱ
πον εἶναι. Κ
νομίζω ὅτι
θυνση αὐτὴ
τῆς Ἀγκύρ
θηνῶν—καλ
ηση μερικῶν
πρωθυπουργ
πὸν ἀλλήλο
τὴ εἶναι τό
σωμεν ἀλλ
τὰ σημειώμ
τανοήσεως
πικοινωνία
σιογραφικῶ
χωρῶν μας.
τῆς προσπ
τῆς δημοσίο
σε λιγώτερο
Κυβερνήσεω
κολλητικῶν
τοποθέτηση
θερὴ τῆς ἐ
γασίας.

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΦΙΛΑΣΦΙΛΟΥ
ΑΡΘΕΝΟΥ
MDCCCLXXXI

«Τὸ Βῆμα»
Τρίτη 25/1/1955

16191154-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΜΙΑ ΤΕΧΝΗ ΠΟΥ ΧΑΝΕΤΑΙ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Γιὰ τὸν πολὺ τὸν κόσμο ἡ ἔκφραση «διαβάζω μυθιστόρημα» εἶναι συνώνυμη μὲ τὸ «σκοτώνω τὸν καιρό μου»—ἀκριβέστερα: «χάνω» τὸν καιρό μου. Κι' ὄχι ἀδίκως, ἀπὸ μιὰν ἄποψη τουλάχιστον. Γιατὶ ὁ πολὺς κόσμος ὅταν λέει «μυθιστόρημα» ἐννοεῖ ὅλα ἐκεῖνα τὰ πολύφυλλα λάχανα ποὺ δόθηκαν τὶς περασμένες γενιὲς ν' ἀπασχολοῦν τὶς μασέλες τους χωρὶς καὶ νὰ δέχονται ἔτσι κάποια—ὁποιαδήποτε—τροφή. Ἔλειψαν ἄραγε στὴν ἐποχή μας αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰ ἀναλώσιμα ἀγαθά; Ὄχι βέβαια· ἁπλῶς ἄλλαξαν μορφή. Εἶναι τὸ ἴδιο ὅπως, ὅσοι ἔχουν τάση πρὸς τὸ μηρυκασμό, ἀντὶ νὰ μασᾶνε μαστίχα σήμερα μασᾶνε τσίκλα. Δὲν χρειάζεται μάλιστα νὰ ἔχει κανεὶς ἰδιαίτερη παρατηρητικότητα γιὰ νὰ προσέξει πὼς οἱ τσικλοφάγοι εἶναι ἀσύγκριτα πολυπληθέστεροι ἀπὸ τοὺς μαστιχοφάγους.

Κι' ὅμως, ἰδοὺ τοῦ κόσμου τὰ περίεργα: Στὸν καιρὸ ἐκεῖνο ποὺ βγαίνανε κατὰ τόνους τὰ ἐπιφυλλιδογραφήματα, τότε ἀκριβῶς ἄνθιζαν ἄφθονα καὶ τ' ἀριστουργήματα. Ὁ Μπαλζὰκ διαγκωνίζεται μὲ τὸν Εὐγένιο Σύη, ὁ Τολστόϊ κι' ὁ Ντοστογιέφσκι ταξιδεύουν στὸ ἴδιο ὄχημα μὲ τὸν Πονσὸν ντὲ Τερράϊγ καὶ τὸν Γεώργιο Ὀνέ. Τί τὸ περίεργο; θὰ πῆτε. Τοῦτο μόνον: Ὅτι οἱ μὲν καὶ οἱ δέ, οἱ ποιητὲς κι' οἱ διοτέχνες, μεταχειρίζονταν τότε τὶς ἴδιες μεθόδους. Μὲ τὰ ἴδια περίπου μέσα ζητοῦσαν νὰ ξυπνήσουν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη, νὰ τοῦ ἀποσπάσουν τὴ συμπάθεια γιὰ τὰ πρόσωπα, νὰ τοῦ δημιουργήσουν τὴ φαντασμαγορία τῆς πλασματικῆς ζωῆς. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι μὲ κάποιαν ἄνεση μποροῦσε ὁ ἀναγνώστης νὰ περάσει ἀπὸ τὸ ἕνα εἶδος στὸ ἄλλο, ἀπὸ τὴ μιὰ ποιότητα στὴν ἄλλη. Νὰ προβιβαστεῖ.

Ἡ ἐποχή μας τὶς ἔχει κόψει αὐτὲς τὶς γέφυρες. Δὲν ζητάει πιὰ περάσματα· ἀξιώνει κάθετες ἀπογειώσεις. Γι' αὐτὸ κι' ὁ διαχωρισμὸς τῶν εἰδῶν, ὁ ἀπόλυτος, ἔχει ἐπεκταθεῖ σὲ διαχωρισμὸ τοῦ κοινοῦ. Ἀπὸ τὴν καθαρὰ ἑλληνικὴ σκοπιὰ καὶ μὲ τὸ μέτρο τοῦ βιβλίου καὶ μόνο, μπορεῖ νὰ εἶναι κάπως δύσκολο νὰ συλλάβει κανένας τὴ διαφορά. Τὸ ἑλληνικὸ μυθιστόρημα, δόξα νἄχει ὁ Θεός, μένει ἀ-

κόμα νηφάλιο, προσγειωμένο, γι' αὐτὸ καὶ βλέπει καθημερινὰ νὰ πληθαίνουν οἱ πιστοί του. "Ας λάβουμε ὑπ' ὄψη μας ὡστόσο κάτι ἄλλο, τόσο ἑλληνικὸ τοῦτο ὅσο καὶ παγκόσμιο: "Οτι τὸ ἀλλοτινὸ ἔντυπο ἐπιφυλλιδογράφημα τὸ ἔχει ἀντικαταστήσει σήμερα τὸ ἐπιφυλλιδογράφημα τῆς ὀθόνης. 'Η ἀπόσταση, ἔτσι, ἔχει γίνει ἀκόμα μεγαλύτερη, σχεδὸν ἀπελπιστική. 'Ηταν ἀσύγκριτα εὐκολώτερο νὰ περάσει κανεὶς ἀπὸ τὰ «Μυστήρια τῶν Παρισίων» στὴν «"Αννα Καρένινα» παρ' ὅ,τι ἀπὸ ἕνα χολυγουντιανὸ κατασκεύασμα μεγάλης κυκλοφορίας στὸν Προὺστ—ποὺ εἶναι ὁ πρῶτος κι' ὁ τελευταῖος μεγάλος μυθιστοριογράφος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα.

Καταλαβαίνει κανεὶς ἀπόλυτα ἕνα ἄρθρο σὰν κι' αὐτὸ ποὺ δημοσιεύτηκε, μὲ τὴν ὑπογραφὴ τοῦ Φραντσουὰ Μωριάκ, σ' ἕνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα φύλλα τοῦ «Φιλολογικοῦ Φιγκαρό». «'Αναρωτιέμαι—γράφει ὁ γηραλέος ὄχι ὅμως κι' ἀποκλεισμένος μέσα στὸ καιρό του συγγραφέας—ἂν τὸ ἔργο τοῦ Κάφκα, λόγου χάρη, ἢ τοῦ Τζόϊς, γιὰ ν' ἀναφέρω μόνο μεγάλα ὀνόματα ἀνάμεσα στοὺς νεκροὺς ποὺ εἶναι οἱ δασκάλοι τῶν νεωτέρων μας, ἂν τὸ ἔργο αὐτὸ παρουσιάζει τὸν κατοικήσιμο χαρακτῆρα ποὺ εἶχαν ὅσα προτιμοῦσε ἡ γενιά μας». Πολὺ σωστά: «κατοικήσιμο» χαρακτῆρα! Καὶ προσθέτει ὁ Μωριάκ: «"Οσο γιὰ μένα, ὁμολογῶ πὼς ἀληθινὸ μυθιστόρημα θεωρῶ ἐκεῖνο ποὺ ἔχω διάθεση νὰ τὸ ξαναδιαβάσω καὶ ποὺ δὲν τὸ διασχίζω σὰ νάταν ἐφιάλτης... Οἱ νεώτεροί μου ἀγαποῦν ἄραγε στ' ἀλήθεια ὅ,τι ἀγαποῦν; Θέλω νὰ πῶ τὸ συχνάζουν, τὸ κατοικοῦν ὅπως ἐμεῖς συχνάζουμε καὶ κατοικούσαμε τὰ μυθιστορήματα ἠθῶν ἢ χαρακτήρων, τὰ γραμμένα μὲ μιὰν αἰσθητικὴ ἀντίληψη ποὺ αὐτοὶ τὴν καταδικάζουν ἢ ποὺ τὴ θεωροῦν σήμερα ξεπερασμένη;»

Δὲν πρόκειται γιὰ μιὰν ἔριδα ἀνάμεσα σὲ γενιές. Πρόκειται γιὰ βαθμιαία ἀλλαγὴ—ἢ μεταμόρφωση—τοῦ κόσμου. Κι' ἐδῶ εἶναι ποὺ βρίσκεται ἴσως τὸ δίκηο τῶν νεωτέρων, ὡς ἕνα σημεῖο τουλάχιστο. Τὸ μυθιστόρημα εἶναι «εἶδος» λογοτεχνικό, καὶ τὰ εἴδη ἐξελίσσονται ἀνάλογα μὲ τὸν καιρό τους. Πολλὲς φορὲς ἔτυχε, κι' ἀπὸ τὴ στήλη ἀκριβῶς τούτη, νὰ παρατηρήσουμε πὼς ἡ ἀφηγηματικὴ τέχνη—γιὰ τὴν ἀκρίβεια: τὸ μυστικὸ ν' ἀφηγεῖσαι—ὅσο πάει καὶ χάνεται, κάτι χειρότερο: μοιάζει σάμπως νὰ τὸ χάνουν οἱ συγγραφεῖς θεληματικά, νὰ τὸ πετᾶνε στὰ κύματα, καθὼς ὁ μυθικὸς ἐκεῖνος βασιληᾶς τῆς Θούλης τὸ χρυσό του κύπελλο. "Ηπιε μιὰ φορὰ ἀπ' αὐτὸ ὁ κόσμος καὶ δὲ θέλει πιὰ νὰ ξαναπιεῖ. Γιατί; Μηδενισμός; Αὐτοτιμωρία; Μαζωχισμός; Τὸ ποτὸ εἶταν μεθυστικό, ὅμως τὸ μεθύσι αὐτὸ ποὺ σὲ συνεπαίρνει γλυκὰ καὶ σὲ ταξιδεύει φαίνεται πὼς δύσκολα συνταιριάζεται μὲ τὸν ἐσωτερικὸ ρυθμὸ τοῦ αἰῶνα. Εἶναι τὰ δραματικὰ στοιχεῖα τώρα ποὺ ἐπικρατοῦν, ἕνας ἄταχτος, βαρβαρικὸς θηματισμός, καὶ τὸν ὑποκρούουν βαρειὰ ἐσωτερικὰ σφυροκοπήματα. Δὲν εἶναι τυχαῖο ποὺ ὁ λιγότερο ἀφηγηματικὸς κι' ὁ περισσότερο μεταφυσικὸς ἀπὸ τοὺς μεγάλους τοῦ 19ου αἰῶνα, ὁ Ντοστογιέφσκι, εἶναι ὁ πρωτοπόρος τοῦ εἰκοστοῦ.

'Απὸ τὰ 1914 καὶ πέρα ἐκφράζονται μὲ τὸ μέσο τοῦ μυθιστορήματος ὄχι μόνον οἱ θεοδώρητοι μυθιστοριογράφοι. 'Εκφράζονται δοκιμιογράφοι, ἠθολόγοι, λυρικοί, φιλόσοφοι. 'Ο Σάρτρ κι' ὁ Καμὺ εἶναι ἰσχυρότεροι στοχαστὲς παρὰ πλάστες ἀνθρώπων. 'Ο Μαλρώ, ἀφοῦ καλλιέργησε τὸ κατ' ἐξοχὴν μυθιστόρημα τῆς ἐνέργειας, ἀποδιδάστηκε στὴν ἀκτὴ τῶν αἰσθητικῶν θεωρήσεων καὶ ρεμβασμῶν. 'Υπάρχει μιὰ περίεργη ἀλληλοδιείσδυση σήμερα ἀνάμεσα στὴ φιλοσοφικὴ σκέψη καὶ στὸ μυθιστόρημα, κάτι σὰν ἄξίωση νὰ ξεπερνιέται ἡ καθαρὴ ἀφήγηση καὶ νὰ φορτίζεται μ' ἕνα νόημα, μ' ἕνα «μήνυμα» φασματικό.

Ποῦ σημαδεύει μιὰ τέτοια τάση; Εἶναι ἁπλῆ ὑποτροπὴ τῆς ἀνανεωτικῆς μανίας; Εἶναι ξιππασιά, ἢ μήπως ὑπαγόρευση ἐπιταχτικὴ τῶν καιρῶν; Στὶς καλλίτερες περιπτώσεις, τὶς γνησιώτερες, τὸ τελευταῖο—δὲν χωράει ἀμφιβολία. 'Ο σύγχρονος ἄνθρωπος ζητάει ἀπὸ τὸ μυθιστόρημα τὸ μέσο νὰ ζήσει μιὰ περιπέτεια βαθύτερη ἀπὸ κείνην ποὺ τοῦ ἐξασφάλιζε ἡ ἄδολη κι' ἀνέφελη ἀφήγηση. Μιὰ περιπέτεια ἂν ὄχι πιὸ ἀποκαλυπτική, τούλάχιστον πιὸ λυτρωτική. ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

„Τὸ Βῆμα"
Τετάρτη 1/II/956
1612155-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΕΝΑΣ ΘΕΣΜΟΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Σὲ κάποια στιγμὴ τῆς ἰψενικῆς «Ἀγριόπαπιας» ποὺ βλέπαμε προχτές, ἐκεῖ στὴν τέταρτη πράξη, ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη στιχομυθία:

ΡΕΛΛΙΓΚ: ....Δὲ μοῦ λέτε παρακαλῶ πόσους—ἔτσι ἀπάνω κάτω νὰ ποῦμε—πόσους ἀληθινοὺς γάμους συναντήσατε στὴ ζωή σας;

ΓΚΡΕΓΚΕΡΣ: Ἀμφιβάλλω ἂν συνάντησα ἕστω κι' ἕνα.

ΡΕΛΛΙΓΚ: Τὸ ἴδιο κι' ἐγώ.

Γάμος «ἀληθινός», κατὰ τὸν Ἰψεν, εἶναι ὁ στηριγμένος στὴν ἀλήθεια κι' ὄχι στὸ ψέμμα, στὴ βαθύτερη ἐπικοινωνία κι' ὄχι στὴ σύμβαση.

Αὐτὰ λέγονταν στὰ 1884, σὲ μιὰν ἐποχὴ δηλαδὴ ἀκμῆς τοῦ ἀστικοῦ κόσμου καὶ τῶν θεσμῶν του. Στὴν ἐποχὴ ὡστόσο ἐκείνη βλέπουμε κιόλας νὰ ἔχει κλονιστεῖ, ἂν ὄχι ὁ ἴδιος ὁ γάμος σὰ θεσμός, ὅμως τὸ ἠθικὸ κῦρος του, ἡ πνευματικὴ θεμελίωσή του. Εἶναι χαρακτηριστικὸ πὼς οἱ δυὸ μεγαλύτεροι δραματικοὶ συγγραφεῖς τοῦ 19ου αἰῶνα, ὁ Ἴψεν κι' ὁ Στρίντμπεργ::, τὸν θεωροῦν ὑπόδικο, ἐσωτερικὰ προδομένον ἂν ὄχι ἠθικὰ ἀδικαίωτο.

Καὶ τὰ μὲν κοινωνικὰ θέματα τοῦ περασμένου αἰῶνα κρίνονται σήμερα—σωστὰ ὡς ἕνα σημεῖο—ἀπαρχαιωμένα· ἡ διαμάχη ὅμως γύρω ἀπὸ τὸ θεσμὸ τοῦ γάμου δὲν βλέπει κανεὶς πῶς θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ κλειστή. Θἄπρεπε ἢ νὰ ἔχει ἐξυγιανθεῖ ὁ θεσμός, ἢ νὰ ἔχει καταργηθεῖ. Ἀπ' ὅσο ξέρω, τίποτα τέτοιο δὲν ἔγινε. Ἀντίθετα: ὅλα τὰ σημεῖα δείχνουν πὼς ἡ κρίση του ἔχει ἐπιταθεῖ: Τὰ διαζύγια πολλαπλασιάστηκαν, ἡ σύσιαστικὴ χαλάρωση τῶν ἀσωτερικῶν δεσμῶν του ἔχει φτάσει σὲ σημεῖο ποὺ μόνο σὰν τεχνητὴ συγκόλληση νὰ μπορεῖ πιὰ νὰ περάσει. Τότε λοιπόν; Τὸ πολὺ - πολὺ ἡ συζήτηση νὰ εἶναι ἀπαρχαιωμένη· τὸ ζήτημα ὄχι. Γιὰ ν' ἀκριβολογήσουμε μάλιστα θὰ ἔπρεπε νὰ ποῦμε τοῦτο: Ἡ ἐποχή μας βάζει σὲ πρώτη μοῖρα τὰ προβλήματα τοῦ δημόσιου βίου καὶ σὲ δεύτερη τοῦ ἰδιωτικοῦ. Ὁ γάμος, μολονότι—θεωρητικὰ—θεσμὸς ποὺ ἐνδιαφέρει καὶ τὸ δημόσιο βίο, στὴν κοινὴ συνείδηση ἔχει περιπέσει σὲ θέμα τοῦ στενά, στενώτατα ἰδιωτικοῦ.

Ἀλλὰ τότε εἶναι θεσμὸς ζωντανὸς ἢ δὲν εἶναι; Ἂν ἡ ἐτυμηγορία ποὺ πὸν ἀφορᾶ δὲν ἔχει ἀπαγ-

γελθεῖ μόνο καὶ μόνο γιατὶ ἔγινε ἀναβολὴ τῆς δίκης, βρισκόμαστε ἀμέσως μπροστὰ σὲ μιὰν ἀντίφαση: Ἡ ἐποχή μας ἔχει τὴν ἀξίωση νὰ περνάει γιὰ ριζοσπαστική, λυτρωμένη ἀπὸ προλήψεις καὶ συμβάσεις, νεκροὺς τύπους. Καὶ παρουσιάζεται ὡστόσο νὰ συντηρεῖ ἕνα θεσμὸ θεμελιωμένον οὐσιαστικὰ στὴ συνήθεια. Ὄχι μόνο στὴν ἐπισημοποιημένη συνήθεια τοῦ ἐθίμου· στὴν ἐσωτερική, ὑποκειμενικὴ συνήθεια τῶν ἐνδιαφερομένων μερῶν. Ὑπάρχει ἕνας τύπος γάμου ποὺ θεωρεῖται ἱερὸς καὶ ποὺ βασίζεται σ' ἕναν ὑπολογισμὸ κάπως διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν ψυχρὰ οἰκονομικὸ τοῦ συνοικεσίου. Εἶναι ὁ ὑπολογισμός: «Θ' ἀρρωστήσω; κάποιον θὰ ἔχω νὰ μὲ κοιτάξει. Θὰ γεράσω; κάποιος θὰ μοῦ παρασταθεῖ». Φαινομενικά, ὁ ὑπολογισμὸς αὐτὸς εἶναι εὐγενικότερος ἀπὸ τὸν οἰκονομικό, πιὸ ζεστὸς καὶ πιὸ ἀνθρώπινος ἂν θέλετε. Ποιοτικὰ δὲν εἶναι καὶ πολὺ ὑψηλότερος. Ἕνας θεσμὸς ποὺ συνδυάζεται ψυχολογικὰ μὲ κάθε λογῆς συφορὲς εἶναι θλιβερὸς ἀπὸ τὴ γέννησή του. Δὲν βασίζεται στὴν ἐλεύθερη, τὴν περήφανη συγκατάθεση. Βασίζεται σ' ἕνα μεταμφιεσμένο καταναγκασμό.

Ἀπὸ ἐκεῖ ἀκριβῶς ξεκινάει τὸ συχνὰ μαραμένο, τὸ πρόωρα γεροντικὸ ὕφος πολλῶν γάμων. Βλέπετε τὰ πρόσωπα ποὺ τὸν ἀντιπροσωπεύουν νὰ ἔχουν πάρει κάτι τὸ ἠττημένο, τὸ κακομοίρικο, τὸ ταπεινωμένο. Βαδίζουν ὁ ἕνας στὸ μπράτσο τοῦ ἄλλου σὰν ἀνάπηροι μὲ τὰ δεκανίκια τους. Προεξόφλησαν μιὰ ζωὴ γιὰ χάρη μιᾶς ἐνδεχομένης μεγάλης ἀτυχίας, καὶ κατάντησε αὐτὴ ἡ ἀτυχία νὰ τοὺς γίνει ἀναγκαία, γιατὶ ἀλλοιῶς θὰ ἔμενε ἀδικαίωτος ὁ δεσμός! Κι' ὅμως, καθημερινὰ θ' ἀκούσουμε νὰ προβάλλεται σὰν εὐγενέστατη αἰτιολογία αὐτὸς ὁ λόγος. Ὁ ἔρωτας θὰ θεωρηθεῖ κατὰ κανόνα ἐπιπόλαιος — γιατὶ περνάει. Ἡ ἐπιθυμία νὰ κάνει κανένας παιδιὰ — κάπως πεζὴ ἀνάγκη, ὑποταγμένη στὸ μηχανισμὸ τοῦ ἐνστίκτου, ἢ καὶ ἁπλοϊκὰ ἐγωϊστικὴ (νὰ διαιωνιστεῖ τ' ὄνομα, τὸ σόϊ!). Ἡ ἀσφάλιση ὅμως ἀπέναντι στὴν ἀρρώστια καὶ τὰ γερατειά, ὡραία καὶ ἠθικὴ πράξη. Δὲν εἶναι; Ποιὰ ἀνθρώπινη πράξη δὲν ἔχει γιὰ ἐλατήριό της κάποιαν ἰδιοτέλεια; Καμμιά. Μόνο ποὺ γιὰ ν' ἀναγνωρίσουμε σ' ἕνα θεσμὸ τὴν ἱερότητα, ἢ τουλάχιστο κάποιον ὑψηλὸ χαρακτῆρα, πρέπει νὰ πιστεύουμε πὼς ἀντιπροσωπεύει κι' ἀνάγκες τοῦ εἴδους μας ἀνώτερες. Καὶ πὼς βρίσκεται σὲ συνέπεια μὲ τὶς ἐπαγγελίες ποὺ θέλει νὰ τὸν βαθμολογοῦν.

Ὁ Ἴψεν ἀξίωσε τὴν «ἀλήθεια» σὰ θεμέλιο τοῦ γάμου σὲ μιὰν ἐποχὴ ἀτομικιστική. Τὸ παράδοξο εἶναι πὼς σὲ μιὰν ἐποχὴ μὲ συνθήματα καθαρῶς ἀντιατομικιστικά, καθὼς ἡ δική μας, ὁ γάμος δὲν παύει στὴν πραγματικότητα νὰ εἶναι ὑπόδικος. Ἴσα-ἴσα. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ κοινὴ συνείδηση ἀνάγνωρίζει στὸ ἄτομο τὸ δικαίωμα νὰ διαθέτει τὸν ἑαυτό του μὲ τὰ μεγαλύτερα κατὰ τὸ δυνατὸ περιθώρια ἐλευθερίας ὅταν ἡ ἐλευθερία αὐτὴ δὲν ἐνοχλεῖ τὰ πολιτικὰ ἐνδιαφέροντα τῆς στιγμῆς. Ὅσο πάει καὶ περισσότερο κερδίζει, ἔτσι, ἔδαφος ἡ ἀντίληψη πὼς μιὰ στιγμὴ ἀδυναμίας, τυχαίου ὑπολογισμοῦ ἢ κι' ἐσωτερικῆς ἀδράνειας δὲν μπορεῖ ν' ἀποφασίσει γιὰ ὁλόκληρη τὴ ζωή σου. Ἀναγνωρίζεται ἡ μοιραία ρευστότητα τῆς ψυχῆς μας, τὸ δικαίωμα, λόγου χάρη, τῆς παντρεμένης γυναίκας νὰ ἐγκαταλείψει τὴ συζυγικὴ στέγη ὅταν θεωρήσει πὼς ἔπαψε πιὰ νὰ εἶναι ἐναρμονισμένη μὲ τὸ συναισθηματικό της κόσμο, χωρὶς αὐτὸ καὶ νὰ τὴ στιγματίζει ἀναγκαστικὰ στὴν κοινὴ συνείδηση. Οἱ νέοι ἄνθρωποι παντρεύονται σήμερα χωρὶς τὸ αἴσθημα πὼς κάνουν ἔτσι μιὰν ἀνεπανόρθωτη πράξη. Αὐτὸ βέβαια εἶναι μιὰ ἐκδήλωση ἐλευθερίας. Εἶναι ὅμως μαζὶ καὶ μιὰ ἔλλειψη τοῦ αἰσθήματος τῆς εὐθύνης. Ὁ γάμος, μὲ τὸ νὰ γίνει πιὸ φιλελεύθερος, ἔγινε, μοιραῖα, καὶ πιὸ ρευστός.

Ὅσο ἡ νομοθεσία γίνεται ἐλαστικότερη τόσο καὶ λιγότερο δραματικὸ χαρακτῆρα παίρνουν οἱ σχέσεις ποὺ στηρίζονται σ' αὐτήν. Δὲν βλέπει εὔκολα κανεὶς σήμερα ἕνα δραματικὸ ἔργο — ἢ κι' ἕνα μυθιστόρημα — νὰ ξεκινάει ἀπὸ τὸ ἀπαραβίαστο τοῦ γάμου. Ὅμως τὸ θέμα δὲν εἶναι τοῦτο. Τὸ θέμα εἶναι ἡ ἴδια ἡ δικαίωση τοῦ θεσμοῦ. Μὲ τὸ νὰ τὸν λύνουμε εὐκολότερα, δὲν ἀπαντοῦμε στὸ κρίσιμο ἐρώτημα ἂν δικαιώθηκε ἢ ἂν συντηρεῖται μηχανικὰ μόνο, ἀπὸ κεκτημένη ταχύτητα. Ἀντίθετα: ὅλα δείχνουν πώς, μέσα στὴ μεταβατικὴ τούτη ἐποχή, νέες οὐσιαστικὰ μορφὲς ζωῆς δὲν δημιουργήθηκαν. Ἀναπροσαρμόζονται ἁπλῶς, κουτσὰ-στραβά, οἱ παλιές. Ἡ συνήθεια μᾶς ἔκανε λιγότερο εὐαίσθητους ἀπέναντί τους. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν τὶς ἀνιχνεύουμε πιὰ μὲ τὸ ἐναγώνιο, τὸ βασανισμένα ὑπεύθυνο ὕφος ποὺ εἶχαν οἱ κοινωνικοὶ συγγραφεῖς τοῦ περασμένου αἰῶνα, ἐκεῖνοι ποὺ πρῶτοι ἔβλεπαν νὰ διαλύονται τὰ ὄνειρα καὶ νὰ γκρεμίζονται τὰ ἱερά.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«Νέα Βήμα»
Τετάρτη 8/II/1956

1612156-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΔΡΑΜΑΤΟΥΡΓΙΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Κριτὴς τῶν ἔργων Τέχνης εἶναι ὁ Χρόνος. Καὶ τῆς Κριτικῆς ἐπίσης. Ποιὸ ἀπὸ τὰ δυὸ ζεῖ περισσότερο; Ὁ ἀνειδοποίητος θὰ νόμιζε ἴσως ὅτι ἀπὸ τὴ διάρκεια τοῦ πρώτου ἐξαρτᾶται κ' ἡ ἐπιβίωση τοῦ δευτέρου, ὅτι οἱ μεταγενέστεροι διαβάζουν τὶς κριτικὲς ἐκεῖνες μόνο ποὺ ἀναφέρονται σ' ἔργα σπουδαῖα, ποὺ ἐπιζοῦν. Λάθος. Ὅταν ἡ κριτικὴ ἀντλεῖ τὴν ἀξία της ἀπὸ τὸ κρινόμενο καὶ μόνο, ὅταν δηλαδὴ δὲν ἔχει ζωὴ αὐθύπαρκτη, σβύνει ἀκαριαῖα, σὰν πυροτέχνημα. Ἀντίθετα: πόσες φορὲς δὲν ἔτυχε νὰ χαροῦμε κριτικὰ κείμενα ποὺ ἀναφέρονται ὡστόσο σὲ βιβλία ἢ σὲ θεατρικὰ ἔργα ἄγνωστά μας, κάτι χειρότερο: ἀδιάφορα! Ἐκεῖ εἶναι ποὺ βλέπει κανεὶς πὼς ἡ κριτικὴ μ π ο ρ ε ῖ νὰ εἶναι ἔργο Τέχνης. Ἀλλὰ μήπως τὸ ἄλλο ἔργο, τὸ πρωτότυπο, εἶναι ἔργο Τέχνης ὁπωσδήποτε, μόνο καὶ μόνο γιατὶ ξεκίνησε μὲ πρόθεση δημιουργική; Κάθε ἄλλο. Δὲν εἶναι λοιπὸν τὸ εἶδος ποὺ προδικάζει τὸ ἀποτέλεσμα. Στὸν κόσμο τοῦτο ὑπάρχουν μερικοὶ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν κάτι νὰ ποῦν καὶ ποὺ κατορθώνουν νὰ τὸ ποῦν μὲ τὸν κατάλληλο τρόπο, κι' ἄλλοι, μυριάδες, ποὺ δὲν ἔχουν τίποτα νὰ ποῦν, μὲ κανένα τρόπο.

Ὁ κ. Θεμ. Ἀθανασιάδης—Νόβας ἔχει πολλὰ νὰ πεῖ καὶ μπορεῖ νὰ τὰ λέει μὲ προσωπικὸ τρόπο. Σ' αὐτὸ κιόλας βρίσκεται ἡ δικαίωση τῆς κριτικῆς ἐργασίας του—κριτικῆς θεάτρου—ποὺ τὴ συγκέντρωσε τώρα τελευταῖα σὲ τόμο μὲ τὸν τίτλο «Ἀθηναϊκὴ Δραματουργία». Κατὰ τὸ περίφημο «Ἀμβουργιανὴ Δραματουργία» τοῦ Λέσσιγκ. Ἔχει πάρει ἄραγε «κατ' ἀναλογίαν» τὸ προηγούμενο τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ; Κρύβει καμμιὰν εἰρωνικὴ πρόθεση αὐτὴ ἡ ἠθελημένη ἀναλογία στὸν τίτλο; Ὅταν διαβάζει κανεὶς τὶς κριτικὲς ἐκεῖνες τοῦ κ. Ἀθανασιάδη—Νόβα ποὺ ἔχουν καθαρὰ πολεμικὸ χαρακτῆρα, πάει νὰ πιστέψει τὸ δεύτερο. Ὅμως γρήγορα βλέπει, ἀπὸ τὶς ἄλλες, πὼς ἡ θεμελιακὴ του διάθεση δὲν εἶναι ἀρνητική. Ὁ κ. Ἀθανασιάδης—Νόβας ἐπιθυμεῖ νὰ οἰκοδομήσει· κ' ἡ Κριτικὴ οἰκοδομεῖ μὲ τὶς ὑποδείξεις της.

Νομίζω πὼς σ' αὐτὲς πρέπει νὰ σταθεῖ ὅποιος θέλει νὰ εἶναι δίκαιος ἀπέναντι στὸ συγγραφέα τῆς «Ἀθηναϊκῆς Δραματουργίας». Ἀπὸ μέρος μου, ἐση-

56-2.

μείωσα στὸ περιθώριο τοῦ βιβλίου του κάμποσες φράσεις, ποὺ ἔχουν μιὰ κόψη νευρώδη κι' ἐπιγραμματική. Ἀναφέρω μερικές, ὄχι γιὰ δεῖγμα βέβαια, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὶς χαρῶ μὲ τὴν ἐπανάληψη: «Τὰ μεγάλα ἔργα εἶναι ἔργα γαλήνης». «Τί ἄλλο εἶναι ἡ Τέχνη παρὰ αὐθαιρεσία ἐν ὀνόματι τῆς ὁμορφιᾶς;». «Θέατρο εἶναι ἕνας ἠθοποιὸς καὶ δυὸ θεατές». «Αὐτὸ εἶναι τὸ δρᾶμα τῆς ἐποχῆς μας: τὸ δρᾶμα ὅτι πληρώνουμε ἀκριβὰ τὴ ζωή, ἀλλὰ τουλάχιστο τὴ χαιρόμαστε». «Ἀπὸ τὴν ὑποκρισία στὴν ἀναλγησία, ἀπ' τὴν ἀνηθικότητα στὴν ἀμοραλιτέ. Ἰδοὺ ἡ τραγωδία τῆς ἐποχῆς μας».—Θὰ μποροῦσα ν' ἀναφέρω δέκα ἀκόμα, εἴκοσι ἄλλες. Πολὺ φοβᾶμαι ὅμως ὅτι ἔτσι, ξεκολλημένες ἀπὸ τὸ σύνολο, τὶς προδίνω, κι' ἂς ἔχουν τόση αὐτοτέλεια. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ὁ κ. Θεμ. Ἀθανασιάδης—Νόβας δὲν οἰκοδομεῖ τὴν κριτική του τυχαῖα, ἀφημένος στὸ ἔλεος τῆς αὐθαιρεσίας ποὺ εἶναι ἡ διάθεση τῆς στιγμῆς. Ἔχει σοβαρὴ συγκρότηση, ἐσωτερικὴ ζωή, συχνὰ λυρικὸ οἶστρο, κι' ἀκόμα γνώση πραγματικὴ τῶν θεμάτων ποὺ πραγματεύεται. Ἔχει καὶ πάθος—ὅμως αὐτὸ εἶναι μέσα στὸ σύστημά του, μᾶς τὸ ξομολογιέται ὁ ἴδιος: «Μὲ πάθος, ἀλλὰ χωρὶς ἐμπάθεια». Ἔμβλημα ὡραῖο, γενικώτερα, ὅποτε οἱ θεοὶ τὸ εὐλογοῦν ὥστε νὰ γίνεται πειστικό.

Καὶ νὰ ποὺ φτάνουμε στὸ μεγάλο ζήτημα. Πῶς μπορεῖ ἡ Κριτικὴ νὰ πείσει; Φυσικά, οἱ πιθανότητες κυμαίνονται, καθὼς καὶ τὰ μέσα, στὸν τομέα ὅμως τοῦτο νομίζω πὼς οἱ ἀποδείξεις, τὰ πειστήρια, ἔχουν πάντα μιὰν ἀξία πολὺ - πολὺ σχετική. Στὴν καλλίτερη περίπτωση, ἡ Κριτικὴ μπορεῖ νὰ δημιουργήσει τὴν ψευδαίσθηση πὼς εἶναι ἐδραιωμένη. Νὰ τὸ ἀποδείξει ποτέ. Γι' αὐτὸ καὶ—σὲ τελευταία ἀνάλυση—ἔχει, καὶ θὰ ἔχει, Χαρακτῆρα ἀξιωματικό. Πείθει τὸ ἦθος, ἡ εὐγλωττία, ἡ γενικὴ πολιτεία μιᾶς ὑπογραφῆς, ὄχι καὶ τὸ ἀναμφισβήτητο τάχα τοῦ συγκεκριμένου ἰσχυρισμοῦ της. Ἡ κριτική, ἔπειτα, ποὺ ἀναφέρεται σ' ἔργα παρωχημένα, ἱστορικὲς συνθῆκες ποὺ ἔσβυσαν, παίρνει μιὰ σημασία ἀπροσδόκητα διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ σύγχρονη. Εἶναι πειστήριο μιᾶς ἐποχῆς καὶ μαζὶ ἕνας τρομερὰ ρευστὸς ὁδηγός της. Γιατὶ ἡ Ἱστορία, ὁλοκληρώνοντας, στρογγυλεύοντας ἕνα κεφάλαιό της γιὰ νὰ τὸ κλείσει, δημιουργεῖ συχνὰ κάποιες προοπτικὲς περίεργες, ἀπίστευτες γιὰ τοὺς συγκαιρινοὺς τῶν γεγονότων. Κάνω ὅλον αὐτὸ τὸν πρόλογο γιὰ νὰ καταλήξω στὴ μοναδικὴ ἴσως διαφωνία μου μὲ τὸν κ. Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα: Τὴ δριμύτατη κριτικὴ στάση του ἀπέναντι στὸν ἀείμνηστο Φῶτο Πολίτη. Τὶς παραστάσεις τοῦ σκηνοθέτη Φώτου Πολίτη τὶς θυμᾶμαι, καὶ τώρα ποὺ διαβάζω τὰ κριτικὰ ἄρθρα τοῦ κ. Ἀθανασιάδη-Νόβα —ὅπως τὰ διάβαζα καὶ τότε — τὰ βρίσκω σὲ πολλά τους σημεῖα πειστικά. Κι' ὅμως! Ἐδῶ ἀπομένει κάποιο περίεργο κενό, ἕνας χῶρος ἀκάλυπτος ἀπὸ τὴ λογικὴ τῶν πειστηρίων: Ὑπάρχουν, δηλαδή, ἄνθρωποι ποὺ κάνοντας, ἔστω, σφάλματα, δημιουργοῦν Ἱστορία. Ὁ Φῶτος Πολίτης - σκηνοθέτης εἶταν ἀπ' αὐτούς. Τὸ ἑλληνικὸ θέατρο τὸν χρειαζόταν.

Πιστεύω κι' ἐγώ, καθὼς ὁ κ. Νόβας, στὴν καλλιτεχνικὴ αὐτοτέλεια τῆς Κριτικῆς, γι' αὐτὸ καὶ χαίρομαι ἰδιαίτερα τὸ βάδισμα τοῦ λόγου του ποὺ εἶναι ζωηρός, εὐκίνητος, στακάτος, πότε τόσο πεταχτὸς ποὺ νὰ βαλσάρει καὶ πότε τόσο χτυπητὸς ποὺ νὰ πυροβολεῖ. Τὸν χαίρομαι ἀκόμα ὅταν βλέπω νὰ διεκδικεῖ μὲ πάθος τὰ δικαιώματα τῆς ἐποχῆς μας. Εἶν' ἀλήθεια πὼς τὰ ἄρθρα αὐτὰ γράφτηκαν πρὶν ἀπὸ μιὰν εἰκοσιπενταετία κι' ὅτι τότε ὅλοι μας εἴχαμε κάποιες ἐλπίδες ὑπέρμετρες, ποὺ ἀποδείχτηκαν ψευδαισθήσεις. Πολὺ ὡραῖα τὸ λέει ὁ κ. Νόβας ὅτι «πολὺ περισσότερο ἀπὸ τεχνοτροπία ὁ συγχρονισμὸς εἶναι νοοτροπία». Μόνο ποὺ, γιὰ νὰ δικαιωθεῖ καὶ πλαστικά, χρειάζεται κάποτε ν' ἀποκρυσταλλωθεῖ σὲ μιὰ τεχνοτροπία — πρᾶγμα ποὺ ὁ συγχρονισμὸς τοῦ αἰώνα μας δὲν μοιάζει νὰ τὸ κατόρθωσε. Κι' ἔπειτα, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ὁ Ἄνθρωπος, χρειάζεται τὸ στέρεο — τὸ κλασσικὸ — ὅσο καὶ τὸ μοντέρνο — τὸ «οὔλτρα μοντέρνο» ποὺ ἐπικαλεῖται ὁ κ. Νόβας. Τὸ δεύτερο τὸν λυτρώνει ἄμεσα καὶ τὸν κολακεύει, τὸ πρῶτο τοῦ παρέχει ἕνα στήριγμα μέσα στὴ φυγὴ τῶν πάντων, στὸν ἴλιγγο τοῦ Χρόνου, ποὺ κινδυνεύει σὲ κάθε στιγμὴ νὰ γίνει πανικός.

Μιὰ προσπάθεια νὰ στερεωθεῖ τὸ φευγαλέο καὶ τὸ ἄπιστο εἶναι κ' ἡ συγκέντρωση σὲ τόμο τῶν κριτικῶν ἄρθρων τοῦ κ. Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα. Πετυχημένη, γιατὶ μᾶς σταματᾶ.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«Τὸ Βῆμα»
Τετάρτη 15/2/1956

1612157-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Ο ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΙΚΟΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἑβδομηνταπέντε χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ντοστογιέφσκι. Πολὺ νωρὶς ἀκόμα γιὰ ἕναν ἀπολογισμό. Τὸ ἔργο του δὲν εἶναι μονάχα τὰ βιβλία του, ἡ ζωή του, ἡ μορφή του. Εἶναι ἡ ἀναστάσωση ποὺ ἔφερε στὴ σύγχρονη συνείδηση, ἡ καινούργια ὅραση ποὺ ἔδωσε στὸν κόσμο, ἡ ἐσωτερικὴ ἀλλαγὴ πού, ὡς ἕνα σημεῖο, ἐκδηλώνεται σ' αὐτόν, κι' ἀπὸ ἕνα ἄλλο σημεῖο καὶ πέρα ἀρχίζει ἀπ' αὐτόν. Γιατὶ φυσιογνωμίες σὰν τὴ δική του, ξεκομμένες ὁλόϊσια ἀπὸ τὴν Ἀποκάλυψη, ἔχουν διπλὴ ἐνέργεια: φανερώνουν κάτι ποὺ κιόλας εἶχε ἀρχίσει στὴ σκιὰ καὶ μαζὶ προκαλοῦν τὸ ξέσπασμά του. Συνοφίζουν καὶ προφητεύουν, διαφωτίζουν ἔτσι ποὺ ν' ἀκολουθεῖ ὁ ἴλιγγος.

Ἡ ἐμφάνισή του εἶναι μιὰ τομὴ στὴν ἱστορία τῆς ψυχῆς. Πρὶν ἀπὸ τὴ διάσπαση τῆς ὕλης καὶ τὴν πρόγευση τῆς ἀβύσσου ποὺ μᾶς χάρισε ἡ ἀνακάλυψη τούτη, ὁ Ντοστογιέφσκι εἶχε πραγματοποιήσει μιὰν ἄλλη διάσπαση, αὐτὴν λιγότερο θεαματική, γιατὶ ἀναφερόταν στὸν ἐσωτερικὸν κόσμο. Ὁ Ντοστογιέφσκι εἶχε διασπάσει τὴν ἑνότητα τοῦ συναισθήματος. Μιὰ ἀφαίρεση, μιὰ πρόληψη παμπάλαια, διαλυόταν ἔτσι. Δὲν ὑπῆρχε πιά, ὕστερα ἀπ' αὐτόν, «ὁ» ἔρωτας, «τὸ» μῖσος, «ἡ» φιλοδοξία, «ἡ» ὑπερηφάνεια, «ἡ» ταπεινοφροσύνη, «ἡ» φιληδονία. Ἡ ψυχὴ ἀποκτοῦσε αὐτοτέλεια, λυνόταν ἀπὸ τὰ δεσμά, τὶς συμβάσεις ἐκεῖνες ποὺ τὴν ἤθελαν ἁλύγιστα συνεπῆ—καὶ γι' αὐτὸ μηχανικὰ ὑπεύθυνη—γιατὶ ἔβλεπαν σ' αὐτὴν ὄχι τὸ ὑποκείμενο ἀλλὰ τὸ ἀντικείμενο. Ὄχι τὸ ζωντανὸ ὂν μὲ τὴ ρευστότητα, τὸ ἀδιάκοπο γίγνεσθαι, τὴ μικρογραφία τῆς κοσμογονίας, ἀλλὰ κάτι σὰν μιὰ ἀδρανῆ ὕλη ποὺ διαμορφώνεται κάθε φορὰ σύμφωνα μὲ τὸ καλούπι τῶν ἀφηρημένων συναισθημάτων, ἐνῶ τὰ πρότυπά τους βρίσκονται, θἄλεγε κανείς, σ' ἕναν κόσμο νοητό, καθὼς ὁ πλατωνικὸς τῶν ἰδεῶν.

Δὲν εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ ὑποπτεύθηκε αὐτὴ τὴν ἀλήθεια. Ὁ Σαίξπηρ, στὸ κατώφλι ἀκριβῶς τοῦ νεωτέρου κόσμου, τὴν εἶχε διαγνώσει. Πρῶτος ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἅμλετ» ψυχανεμίζεται τὸ ἱερὸ μυστήριο ποὺ κλώθει σὰ νεφέλωμα κόσμων, σὰ μᾶζα ἀπὸ ἀνήσυχους ἴσκιους, μέσα στὸ ἐξωτερικὰ καλοσχεδια-

σμένο, ἐπιφανειακὰ εὐσύνοπτο, σκεῦος ποὺ εἶναι τὸ σῶμα μας. Ὅμως ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἕβδομου αἰῶνα ἴσαμε τὰ τέλη τοῦ δέκατου ἕνατου, τὸ μυστικὸ αὐτὸ χάνεται θἄλεγες. Ὁ ἄνθρωπος, ὁ «χαρακτήρας», προσδιορισμένος μηχανικὰ ἀπὸ κάποιες τυποποιημένες ἰδιότητες, δεσπόζει στὴ Λογοτεχνία. Καὶ χρειάζεται νἄρθει ὁ Ντοστογιέφσκι, στὴν κρισιμότερη καμπὴ τῆς πνευματικῆς ἱστορίας ὕστερα ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση, γιὰ νὰ συλλάβει τὸ μετέωρο θέμα, νὰ τὸ ὁλοκληρώσει σ' ἕνα ἔργο μιχαηλαγγελικό, ὄχι πλαστικὸ ὡστόσο ἀλλὰ δραματικὸ—ὅπως ταιριάζει. Ὕστερα ἀπὸ τὸν Ντοστογιέφσκι, ἡ ἐσωτερική μας νομοθεσία ἀλλάζει. Ἡ ἀντίφαση δὲν εἶναι πιὰ ἡ ἐξαίρεση, ἡ παρέκκλιση. Εἶναι ὁ νόμος. Ὁλόκληρο τὸ θέμα τῆς εὐθύνης τίθεται ἐξ ὑπαρχῆς.

Δὲν τὸ ἔχουμε ἀκόμα σήμερα καταλάβει, γιατὶ τὸ παλιὸ σύστημα εἶταν πιὸ εὔκολο. Δὲν ἔχουμε ἀναθεωρήσει ὅ,τι εἶναι ἀναθεωρήσιμο, γιατὶ ἀγαποῦμε τὴν ἀταραξία. Ὁ Ντοστογιέφσκι, γιὰ τοὺς περισσότερους, λέγεται πρωτοπόρος ἐνῶ νοεῖται μόνο σὰν παράδοξη, ἐξωτικὴ ποικιλία, φανταστικὸ πουλί. Ἀπόδειξη πὼς ἡ πρόληψη γιὰ τὸ γεωγραφικὰ περιορισμένο, τὸ σλαυϊκὰ στεγανό, δῆθεν, τῶν προσώπων του, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει. Εἶναι «Ρῶσοι», δηλαδὴ ἀπροσδόκητοι, ὅπως ἄλλοτε εἴτανε Νορβηγοί, δηλαδὴ ἀποσταλμένοι ἄλλου πλανήτη, οἱ ἥρωες τοῦ Ἴψεν. Κι' ὅμως, συγκαιρινοί τους ἀκριβῶς κι' ὁμόεθνοι οἱ ἥρωες τοῦ Τολστοΐ, προβάλλουν ὑπερβολικὰ διαφορετικοί. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς ἡ ἐπαλήθευση τοῦ μηνύματος ποὺ ἔφερνε ὁ Ντοστογιέφσκι χρειάζεται περίπου τόση ἐνορατικὴ ὀξυδέρκεια καὶ τόσο πάνω-κάτω ἐσωτερικὸ δυναμισμὸ ὅσον εἶχε κι' ἐκεῖνος. Εἶναι πολὺ εὐκολότερο, ἀντίθετα, ν' ἀνάγεις τοὺς ἀνθρώπους σ' ἕτοιμους τύπους. Πολὺ πιὸ ἄκοπο καὶ καθησυχαστικό.

Ἐδῶ ὅμως μιὰ στάση καὶ μιὰ ἀπότομη στροφή: Ποῦ θὰ καταλήξει ἡ ἐπιμονὴ αὐτή, ἡ διάχυτη, στὸ «ψυχολογικὸ» μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Ντοστογιέφσκι; Ἔχει τόσο πολὺ τονιστεῖ μισὸν αἰῶνα τώρα, ὑπογραμμίστηκε τόσο, ποὺ νὰ καταντάει πιὰ μονομέρεια ἐπικίνδυνη, παραπλανητική. Κοντεύουν, ἀληθινά, νὰ ἐξισώσουν τὸν συγγραφέα τῶν «Καραμάζωφ» μ' ἕναν ἐπιστήμονα. Νὰ τὸν κάνουν κάτι σὰν ἕνα Φρόϋντ ἢ ἕνα Γιούγκ. Βαραίνει αὐθαίρετα, ἀναχρονιστικά, πάνω σ' αὐτὸν—καὶ πάνω σ' ἐμᾶς—ὁ ἐπιστημονισμὸς τοῦ περασμένου αἰῶνα.

Εἴτανε πρῶτα ὁραματιστὴς κ' ὕστερα μελετητής. Πρῶτα ποιητὴς κ' ὕστερα ψυχολόγος. Αὐτὸ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ τὸ ξεχνᾶνε ὅσοι θέλουν νὰ εἶναι κοντὰ στὴν πραγματικότητα, γιὰ κανέναν ἀληθινὸ ποιητή. Πολὺ περισσότερο ποὺ, κάποτε, οἱ ἴδιοι οἱ ποιητὲς τὸ ξεχνᾶνε. Νομίζουν τὸν ἑαυτό τους, ἀφελέστατα, καὶ τοὺς νομίζουμε, ἀνοητότατα, κοινωνιολόγους, ψυχολόγους, φιλοσόφους, ἠθολόγους. Τοὺς φανταζόμαστε νὰ δημιουργοῦν μὲ τὴν παρατήρηση, τὴν πρακτικὴ πεῖρα, σάμπως ἡ ποιητικὴ δημιουργία νὰ εἶταν μωσαϊκὸ ποὺ τὸ φτιάχνει κανεὶς συναρμολογώντας προσεχτικὰ μερικὲς ἑκατοντάδες βοτσαλάκια μαζεμένα σὲ διάφορους γιαλούς. Τίποτα ἀπ' ὅλα αὐτά. Ἡ παρατήρηση, ἡ μελέτη, γιὰ τὸν ποιητὴ εἶναι μέσο, σχεδὸν ἕνας ἐρεθισμός. Ἕνα πρόσωπο ἢ μιὰ κατάσταση δὲν πλάθεται καθὼς περιγράφεται μιὰ ἀρρώστια, μὲ σειρὰ ἀπὸ κλινικὲς παρατηρήσεις. Ἀναπηδάει ἀπὸ τὰ μέσα, μὲ τὴ σκοτεινὴ δύναμη τοῦ ἐνστίκτου, καὶ βλασταίνει ὀργανικά, τρέφεται, μόνο, μὲ ὅ,τι προσκομίζει ἡ ἐμπειρία. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἔχει ποτὲ ἀξία ἀποδεικτική. Τὸ μεγάλο μυθιστόρημα, τὸ ὑψηλό, δὲν σκοπεύει νὰ μᾶς πληροφορήσει, νὰ μᾶς διαφωτίσει. Σκοπεύει νὰ μᾶς κάνει νὰ ζήσουμε μιὰ δευτέρου βαθμοῦ ζωή.

Ἕνα ποιητικὸ ἔργο εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἕνα ἐσωτερικὸ ὅραμα. Ὅραμα κατ' ἐξοχὴν εἶναι καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ντοστογιέφσκι. Κάτι σὰν τὴ «Θεία Κωμωδία» τοῦ Δάντη. Ἀλλοίμονο ἂν περιμέναμε ἀπ' αὐτὴν νὰ μᾶς πληροφορήσει πῶς ἀκριβῶς εἶναι ἡ Κόλαση... Τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ντοστογιέφσκι, φανερώνοντάς μας κάποιες ἀνυποψίαστες πρὶν πτυχὲς τῆς ψυχῆς, δὲν ἀποβλέπει στὸ νὰ μᾶς περιγράψει τὴν ψυχή μας. Ἐξακοντίζεται ὁλόκληρο, σύσσωμο, πολὺ πιὸ πέρα. Ἔτσι ὅπως δονεῖται πυρετωμένο, μ' ἐκλάμψεις κάθε τόσο ἐωσφορικὲς ἢ παραδεισιακές, μᾶς μιλάει γιὰ κάτι ἀδιατύπωτο, ἀσύλληπτο ἀπὸ τὶς τρέχουσες αἰσθήσεις, κάτι σὰν ἕνα δρᾶμα ποὺ παίζεται ἀλλοῦ. Δρᾶμα φρικτὸ καὶ ἱερὸ — ἕνα Μυστήριο. Ἔχουμε τὸ αἴσθημα ὁλοένα πὼς οἱ μορφὲς αὐτὲς ποὺ σαλεύουν μπροστά μας δὲν εἶναι παρὰ σύμβολα, ψηφία μιᾶς γλώσσας ὄχι ἀποκρυπτογραφημένης. Γι' αὐτὸ κ' ἡ παράδοξη ἐκείνη, τελικὰ ἀλύτρωτη ἀγωνία τους κι' ἀγωνία μας. «Ὁ Θεὸς μὲ βασάνισε — λέει ὁ Ντοστογιέφσκι — σ' ὅλη τὴ ζωή μου». Ἐννοεῖ σὰν αἴτημα. Στὸ σύμπαν αὐτό, ἀληθινά, — τὸν κόσμο τοῦ Ντοστογιέφσκι — δευτερεύουσα σημασία, θἄλεγες, ἔχει τὸ ἂν ὁ Θεὸς ὑπάρχει ἢ ὄχι. Σημασία ἔχει ἡ ἀγωνία γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

„Το Βῆμα"
Τετάρτη 22/II/956

1612158-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΔΥΟ ΚΑΙ ΔΥΟ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Θεωρητικά, ἡ ἐποχὴ τούτη μοιάζει νὰ ἔχει τὸ πιὸ φαρδὺ μέτωπο, τοὺς πιὸ ἀνοιχτοὺς ὁρίζοντες, τὴν πιὸ ἰδανικὴ εὐλυγισία. Θεωρητικά, ἔχει ἀνατρέψει εἴδωλα, καταπάτησε τὸ Σατανᾶ τῶν προλήψεων, ξόρκισε τὸ δογματισμό. Αὐγὴ τοῦ πνεύματος, ποὺ ἀναπηδάει δροσερό, ἀπόλουτρο, ἀπὸ τὴ στενοκεφαλιὰ τῶν σκοτεινῶν αἰώνων. Κάτι σὰν τὴν Ἀναγέννηση, ὅταν λύθηκε ἀπὸ τὰ θεοκρατικὰ δεσμὰ τοῦ Μεσαιῶνα. Θεωρητικά... Στὴν πράξη, ὦ μέγεθος τοῦ σχολαστικισμοῦ! Καὶ σχολαστικισμοῦ πορωμένου, ἀλύτρωτου, γιατὶ εἶναι βέβαιος γιὰ τὴν προοδευτικότητά του.

Εὐτυχῶς ποὺ ὅλοι οἱ νέοι ἄνθρωποι δὲν εἶναι τὸ ἴδιο σίγουροι γιὰ τὴν τελειωτική τους σοφία, αὐτὴν ποὺ ὑποτίθεται πὼς τὴ βύζαξαν μαζὶ μὲ «τὸ γάλα τῆς μητρός» τους. Εὐτυχῶς ποὺ ὑπάρχουν πάντα—καὶ σὲ ποσοστὸ πολὺ πιὸ σεβαστὸ ἀπ' ὅσο φαντάζονται οἱ ἀνίδεοι—τὰ παιδιὰ αὐτὰ τὰ ἀγνά, τὰ διψασμένα, μὲ τὴν ψυχὴ τὴν ἀνοιχτὴ σὲ κάθε μήνημα. Στὴν ἡλικία αὐτή, οἱ πιὸ χαμένοι γιὰ τὸν κόσμο, εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἀγκυροβόλησαν, ἀποφάνθηκαν, ἐτερμάτισαν κιόλας τὴν ἱστορία τῆς ψυχῆς τους. Αὐτοί, σημαιοφόροι, ὑποτίθεται, τῆς προόδου, εἶναι οἱ ἁλυσίδες ποὺ δέθηκαν, κλειδώθηκαν, στὰ πόδια τῆς ζωῆς. Δὲν θὰ τὴν ἀφήσουν νὰ κάνει βῆμα. Γιὰ νὰ μὴ σκουντήσει τὰ νέα εἴδωλα...

Εἶναι, ἂς ποῦμε, ἡ δουλειά σας νὰ ἐξηγήσετε σὲ μερικὰ παιδιὰ τὴν ὁμορφιὰ ἑνὸς ἀληθινοῦ ἔργου Τέχνης. Εἴπαμε κι' ἄλλοτε πὼς ἡ ὁμορφιὰ δὲν ἐξηγεῖται, ὡστόσο ξεκινᾶμε πάντα ἀπὸ τὴν προϋπόθεση πὼς οἱ ἄνθρωποι, ἢ τουλάχιστον οἱ ἐννιὰ στοὺς δέκα ἄνθρωποι, ἔχουν τὴν ἱκανότητα, τὴ λανθάνουσα κι' ἀπαραίτητη εὐαισθησία, γιὰ νὰ προσεγγίσουν τὴν ὁμορφιά. Ἕνας μικρὸς ἐρεθισμὸς χρειάζεται, μιὰ κατάλληλη παρακίνηση, μιὰ βαθμιαία προπαρασκευὴ τοῦ ἐδάφους, κ' ἡ ἀποκάλυψη, τὸ θαῦμα, συντελέστηκε. Χρειάζεται βέβαια νὰ βοηθᾶνε κάπως κ' οἱ ἀντικειμενικὲς συνθῆκες, νὰ λείπουν λογουχάρη κάποιες φιλότιμες προσπάθειες γιὰ στράβωμα συστηματικὸ τοῦ κόσμου—ὅμως τέτοιες ἀξιώσεις εἶναι παράλογο νὰ τὶς ἔχει κανένας προκειμέ-

58-2.

νου για τὴν 'Ελλάδα. Συνεχίζετε λοιπόν, ἀδιαφορώντας γιὰ τοὺς ἀντικειμενικοὺς ὅρους, τὴ δουλειά σας καὶ περιοριζόσαστε στὴν ἐρημικὴ ἱκανοποίηση πὼς κάπου - κάπου βλέπετε ν' ἀνάβει μέσα σὲ κάποια χλωρὰ μάτια μιὰ σπίθα ὑγρή. 'Ερημικὴ καὶ πλούσια ἱκανοποίηση, ἀσύγκριτη ἱκανοποίηση. Μαζὶ ὅμως πλουτίζετε τὴν πεῖρα σας καὶ μὲ κάποιες παρατηρήσεις.

'Ο "Αλφα εἶναι παιδὶ ἀξιοπρόσεχτο. 'Ο "Αλφα αὐτὸς ἔχει ζωντάνια, ξύπνιο μάτι. Παρακολουθεῖ ἄγρυπνα, μ' ἔνταση σχεδὸν ἀστυνομική, τὸ μάθημα, κ' εἶναι ὁλοφάνερο πὼς δὲ θέλει νὰ χάσει λέξη, συλλαβή, ἄχνα. 'Ωραῖα. 'Ο "Αλφα αὐτὸς πρέπει, θεωρητικά, νὰ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς διαλεχτοὺς τῆς Τύχης, ἐκείνους ποὺ δὲν ἀδικήθηκαν μὲ καμμιὰ ἀπολύτως χοντροκεφαλιά, διανοητικὴ νύστα ἢ ἔμφυτη διαστροφή, κι' ἔτσι θὰ βροῦν ὅλες τὶς πόρτες τοῦ μυαλοῦ ἀνοιχτὲς μπροστά τους. Σώνει νὰ θελήσουν νὰ τὶς σπρώξουν. "Ετσι, μόλις, μὲ τὸ δάχτυλο...

'Αμ δέ! 'Ο "Αλφα, ἐκεῖ ποὺ παρακολουθεῖ ἄπληστος τὸ μάθημα, τὸν βλέπετε ξαφνικά, ἀδιόρατα, κι' ἔγινε πέτρα, ἀδρανὴς ὕλη. Κάτι πρέπει νὰ τὸν ἐνόχλησε, κι' ἐκεῖνος αὐθωρεί, μὲ μιὰ ξερή, αὐτόματη κίνηση, ἔκλεισε τὴν πόρτα. Αἴσθημα, φόβος, ἀνασφαλείας. Στεγανὰ διαμερίσματα λοιπόν... 'Ο "Αλφα ἔχει κλειστεῖ στὸ καβούκι του μὲ ὀρθωμένα ὅλα του τ' ἀγκάθια, γιατὶ τοῦ πέρασε ξαφνικὰ ἡ ἰδέα πὼς τὸν ἐπιβουλεύονται. Εἶδε νὰ φτεροκοπάει στὸν ἀέρα μιὰ νυχτερίδα τοῦ "Αδη ἐκεῖ ποὺ ἐσεῖς εἴχατε, ἁπλούστατα, ἀνοίξει τὸ παραθυρόφυλλο νὰ μπεῖ ἕνα χερουβείμ.

Ποῦ βρίσκεται ἡ διαφωνία σας; 'Ιδού: Στὸν "Αλφα ἔχουν πεῖ πὼς δύο καὶ δύο κάνουν τέσσερα. Πὼς αὐτὸ δὲν εἶναι μονάχα μιὰ ἀλήθεια τῆς πρακτικῆς ἀριθμητικῆς. Εἶναι αὐτόχρημα ἡ λύση τοῦ μυστηρίου τοῦ κόσμου. 'Αλλοίμονο, τοῦ εἶπαν, ἂν κάνεις βῆμα πέρα ἀπὸ τὸ δύο καὶ δύο κάνουν τέσσερα. "Ολα τ' ἄλλα εἶναι μεταφυσική, εἶναι σατανικὴ ἐπινόηση γιὰ νὰ σοῦ πάρουν τὴ μιλιά σου. Θέλεις νὰ σὲ κουρέψουν καθὼς τὸν Σαμψὼν ἡ Δαλιδά; "Αν δὲν τὸ θέλεις, τότε ἕνας μονάχα τρόπος ὑπάρχει: νὰ μὴν πλησιάσης ποτὲ σου κανένα θηλυκό. Δὲν τὸ ξέρεις ποιὰ μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ Δαλιδὰ ἀπ' ὅλες. Τρέμε τὶς Σειρῆνες. 'Ο 'Οδυσσέας βούλωσε τ' αὐτιά του μὲ κερί. Βούλωσε καὶ τὰ δικά σου.

Τὰ βούλωσε λοιπὸν κι' ὁ "Αλφα, δὲ θέλει ν' ἀκούσει κανένα πιὰ τραγούδι. Αὐστηρός, τετράγωνα συνεπής, ἀλύγιστος, ἔχει τὴν ἀλαζονία τῆς τελειωτικῆς του σοφίας. Δύο καὶ δύο κάνουν τέσσερα 'Ο κόσμος εἶναι ὕλη, ἡ ὕλη εἶναι αὐτὸ ποὺ ἀγγίζουμε, δὲν πεθαίνουμε—ψοφᾶμε, ζωὴ λέγεται ἕνα ξεροκόμματο ποὺ ἤ τὸ τρῶς ἤ σοῦ τὸ τρῶνε. 'Ο "Αλφα ἀπεχθάνεται κάθε μισόφωτο, κάθε ἀσάφεια, κάθε προέκταση, κάθε ἐρώτημα, κάθε μυστήριο. Τοῦ εἴπανε πὼς ἐκεῖ μέσα καραδοκεῖ ὁ ἐχθρός του.

'Ελᾶτε ὅμως τώρα ἐσεῖς νὰ τοῦ ἐξηγήσετε τὴν ὁμορφιὰ μὲ τὸ δύο καὶ δύο κάνουν τέσσερα. 'Ελᾶτε νὰ τοῦ μεταφράσετε τὸ ἔργο Τέχνης σὲ πράξη τῆς ἀριθμητικῆς. Πῶς νὰ γίνει! Δύσκολο. 'Ο "Αλφα εἶναι γεμᾶτος καχυποψίες, πρέπει νὰ ἔχετε τὰ μάτια σας τέσσερα στὸ κάθε βῆμα μήπως σᾶς παρεξηγήσει πὼς πᾶτε νὰ τὸν παραπλανήσετε. Καὶ νὰ ποὺ τὸ πάθατε: Τολμήσατε νὰ πῆτε, ἀναλύοντας μιὰ καθαρὰ ποιητικὴ περιπτώση, πὼς οἱ ἀξίες ἐδῶ εἶναι καθαυτὸ μουσικές, δὲν ἐκλογικεύονται, πὼς ἐκεῖνος ποὺ θέλει νὰ ἐπικοινωνήσει μαζί τους δὲν μπορεῖ ἄλλο τίποτα νὰ κάνει παρὰ νὰ ἔχει ἀκονισμένες ὅλες του τὶς αἰσθήσεις, καὶ τὶς πιὸ ἀστάθμητες, τὶς πιὸ ἐσωτερικές. «Πρόδοσία! τὸ νοῦ σου!», φώναξε μέσα του ὁ "Αλφα, «ἐδῶ ἀρχίζει ἡ μεταφυσική». Καὶ περιμαντρώθηκε, ὁπλισμένος ὡς τὰ δόντια.

Νὰ ὁ φιλάνθρωπος πανικὸς καὶ τὸ φιλοπρόοδο χάλι τῆς ἐποχῆς μας. "Ενας καλογερισμὸς ποὺ διατείνεται ὅτι θὰ οἰκοδομήσει τὸ μέλλον. Γελᾶμε μὲ τὶς στενοκεφαλιὲς τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ἀσκητισμοῦ. Γέλια ποὺ θὰ ἔχουν νὰ κάνουν κάποτε κ' οἱ ἐρχόμενοι αἰῶνες μὲ τὸ δογματικὸ ζῆλο τοῦ δικοῦ μας...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

Τὸ Βῆμα
Τετάρτη 29/II/956

1612/59-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΕΣΧΑΤΟΙ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Σέ κάθε ἐποχὴ τῆς Ἱστορίας, ἰδιαίτερα ὅμως σὲ κάθε κορυφαία ἐποχή, ὑπάρχουν κάποιες ἰδέες ποὺ θἄλεγες ὅτι κυκλοφοροῦν στὸν ἀέρα. Κανένα συγκεκριμένο πρόσωπο δὲν τὶς ἔχει ἐπινοήσει. Καμμιὰ ὀργανωμένη προπαγάνδα δὲν τὶς διέδωσε. Καμμιὰ φατρία ἢ παράταξη δὲν τὶς ὑποστηρίζει. Κι' ὅμως ὑπάρχουν, εἶναι παροῦσες, ἀναπνέουν γύρω μας καὶ μέσα μας περισσότερο ἀπὸ τὶς ἄλλες, τὶς φτιαχτές. Ἀρχίζουν νὰ γίνονται μέτρο τοῦ κόσμου. Γιατί; Γιατὶ αὐτὸ ποὺ τὶς ὑπαγορεύει δὲν εἶναι μιὰ μονότροπη θέληση ἢ μιὰ μεγαλόπνευστη, ἔστω, ἰδιοτροπία. Εἶναι μιὰ ὁλόκληρη ἱστορικὴ διαδικασία ποὺ καταλήγει, κρυσταλλώνεται σ' αὐτές.

Τέτοια ἰδέα, ἰδέα - μητέρα τοῦ καιροῦ μας, πρέπει νὰ θεωρηθεῖ μιὰ καὶ μόνη: αὐτὴ ποὺ ὁδηγεῖ στὴν οἰκουμενικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς. Στὸ ξεπέρασμα τῶν στενοκέφαλων καὶ στενόκαρδων τοπικισμῶν, στὴν ἀντιμετώπιση κάθε προβλήματος, ἠθικοῦ ἢ πρακτικοῦ, μ' ἕνα καινούργιο στὸ ἑξῆς πλατὺ πρῖσμα. Τίποτα παράδοξο ἂν τὴ βλέπουμε τὴν ἀντίληψη τούτη νὰ ξεμυτίζει κάθε τόσο, ἐδῶ - ἐκεῖ, παντοῦ, ὁλοένα καὶ συχνότερα. Μᾶς εἶχε ἀπασχολήσει μιὰ - δυὸ φορὲς ἀπὸ αὐτὴ τὴ στήλη. Ἕνα πρόσφατο ἄρθρο σὲ μιὰ γαλλικὴ ἐφημεριδούλα τῆς πολιτικῆς πρωτοπορίας, ποὺ ἔπεσε στὰ χέρια μου τὶς προάλλες, μοῦ δείχνει πόσο τὸ θέμα τοῦτο κυκλοφορεῖ, γίνεται κοινὸ κτῆμα. Ξεπερνάει τὴν ἀκαδημαϊκὴ σκέψη ἢ τὴν ἐνδεχόμενη ἀπόπειρα γιὰ κομματικὴ μονοπώληση, πολιτικὴ ἐκμετάλλευση, ἰδεολογικὴ κενολογία.

Ὁ Γάλλος ἀρθρογράφος ξεκινάει ἀπὸ τὴ νέα τοποθέτηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὸ σύμπαν, αὐτὴν ποὺ μᾶς ἐπιβάλει στὸ ἑξῆς ἡ ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης. Τὰ σχεδιαζόμενα διαπλανητικὰ ταξίδια, ἡ κυριαρχία μας—πραγματικὴ ἢ θεωρητικὴ—πάνω σὲ κάποιες φυσικὲς δυνάμεις ποὺ περικλείνουν τὴν ἔσχατη καταστροφή μας ἢ μιὰ ριζικὴ ἀναμόρφωση τῆς ζωῆς, εἶναι, πραγματικά, βέβαιο πὼς ὑπαγορεύουν μιὰν ἀναθεώρηση ὅλων τῶν ἴσαμε χτὲς γνωστῶν «θέσεων». Γιὰ τοῦτο κανένας δὲν μπορεῖ ν' ἀμφιβάλλει. Τὸ κακὸ εἶναι ἄλλο. Τὸ κακὸ εἶναι πὼς ἀνάμεσα στὸ «πρέπον» καὶ στὸ «ἐφικτὸ» ὑπάρχει σή-

59.2.

μερα μιὰ θετικὴ διάσταση. Κενὸ τερράστιο. "Ολος μας ὁ πολιτικὸς μηχανισμός, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἀρχές, συμφέροντα ἢ θεωρίες ποὺ τὸν ἐμπνέουν, εἶναι τρομερὰ καθυστερημένος. Ἡ συσχέτιση τῶν πρακτικῶν δυνάμεων πάνω στὸν πλανήτη, αὐτὴ ποὺ συγκρατεῖ μιὰ κιόλας ἐξαιρετικὰ δύσκολη ἰσορροπία, βασίζεται σὲ λογικὰ σχήματα ἀναχρονιστικά.

Ποιὸς θὰ κάνει τὴν ἀρχή; Ποιὸς θὰ μπορέσει ν' ἀποτολμήσει πρῶτος τὴν ἀποφασιστικὴ στροφὴ στὸ τιμόνι του, μὲ κίνδυνο νὰ ἐκθέσει τὸ πλευρό του, κατὰ τὸ μεταβατικὸ στάδιο, στὰ χτυπήματα τῆς θύελλας; Μπορεῖ νὰ νοηθεῖ εὔκολα, στὴν περίσταση τούτη, ἕνα κράτος πρωτοπόρο, ἢ κι' ἕνας συνασπισμός, ἔστω, κρατῶν; Ἡ πεῖρα μᾶς δείχνει πὼς ἀκόμα καὶ πολιτικὲς μερίδες, κόμματα, ποὺ ξεκίνησαν κάποτε μὲ ἀρχὲς ὑπερβολικὰ ριζοσπαστικές, ἐντάσσονται κάποια μοιραία στιγμὴ στὴν κοινὴ σύμβαση, μ' ἐλάχιστες στὴν οὐσία παρεκκλίσεις. Γιατί; Γιατὶ ἡ ἀνάγκη ἀκριβῶς ἰσορροπίας, ὁ κίνδυνος θανατηφόρων πειραμάτων, δημιουργεῖ ἕνα εἶδος γενικῆς οἰκονομίας, ἀπρόσωπης, μηχανικῆς. Ὁ ἐπίγειος κόσμος βασίζεται ἴσαμε σήμερα σ' ἕνα σύστημα ἀπὸ ἀμοιβαῖες ἀνοχὲς καὶ ἀμοιβαίους φόβους.

Συμπέρασμα: Ἀνάγκη νὰ λείψει πρῶτα ὁ ἀμοιβαῖος φόβος. Εἶναι αὐτὸ ἐφικτό; "Οποιος θέλει νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὶς ἀνεύθυνες ρητορεῖες τῆς «φιλολογίας», ὅποιος θέλει νὰ εἶναι ρεαλιστικὰ εἰλικρινής, θ' ἀπαντήσει: "Οχι. Τότε τὶ μπορεῖ νὰ γίνει; λογικὰ πάλι. Νὰ προκύψει ἕνας νέος, τρίτος κίνδυνος, ποὺ μπροστά του νὰ συνασπιστοῦν ὅλοι οἱ παλιοὶ φόφοι. "Ομως νὰ ποὺ κι' αὐτὸ ἔγινε: Ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια φοβερίζει, μᾶς λένε, στὴν πρώτη μας ἀπόπειρα γιὰ δυναμικὲς ἀναμετρήσεις, νὰ κονιορτοποιήσει τὸ ἀνθρώπινο γένος. Κι' ὡστόσο τίποτα δὲν ἄλλαξε οὐσιαστικὰ στὴ διεθνῆ σκακιέρα· ἡ τεχνικὴ τοῦ παιχνιδιοῦ παραμένει ἡ ἴδια, ἀναλλοίωτη στὴ βάση της. Οἱ ἐπαγγελίες μόνο—τὰ λόγια—ἔχουν ἀλλάξει. Ποτὲ ὅμως στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου τὰ λόγια δὲν εἴταν τόσο ἐπικίνδυνα, τόσο προκλητικά, ὅσο τώρα. Τὶ ἀπομένει λοιπόν; Μήπως νὰ παρουσιαστεῖ ἕνα κόμμα ὑπερεθνικὸ ποὺ νὰ κάνει πρόγραμμά του τὴ νέα ἀντιμετώπιση τῆς Ἱστορίας; Ποῦ καιρός. Τὸ πιθανότερο εἶναι πὼς ὁ ἱστορικὸς Χρόνος μᾶς ἔχει ξεπεράσει, ἐξελίσσεται γοργότερα πολὺ ἀπὸ τὶς προθέσεις μας κι' ἀπὸ τὶς πραγματοποιήσεις μας. "Οποιος δὲν νιώθει πάνω του τὴ βάναυση σχεδὸν αὐτὴ σπουδή, τὴν ἀδυσώπητη ἐκβίαση, δὲν ζεῖ μέσα στὴν πραγματικότητα, ἀναπνέει τοὺς ναρκωτικοὺς ἀτμοὺς ἑνὸς τοξικοῦ ὀνείρου.

"Ολ' αὐτὰ δὲν ὁδηγοῦν ὡστόσο ἀναγκαστικὰ σὲ μιὰν ἀπαισιοδοξία. Δείχνουν μονάχα πόσο λίγη ἐλαστικότητα διαθέτει τὸ πολιτικὸ ὄργανο ποὺ εἶχαν ἐπινοήσει οἱ ἄνθρωποι γιὰ νὰ διοικοῦνται. Δείχνουν ἀκόμα ὅτι οἱ ἀναθεωρήσεις ποὺ χρειάζονται εἶναι πολὺ πιὸ ἀποφασιστικὲς ἀπ' ὅσο τὶς ὑποπτεύονται ὅσοι δὲν κάθονται σοβαρὰ καὶ συγκεκριμένα νὰ σκεφτοῦν. Ἡ οἰκουμενικὴ ἀντίληψη γίνεται κοινὴ συνείδηση, κερδίζει ἔδαφος ἀδιόρατα ὅμως σταθερά, κι' ὡστόσο ἐκεῖνο ποὺ θ' ἀποδειχτεῖ στὸ τέλος εἶναι τοῦτο τὸ παράδοξο: ὅτι τὸ δυσκολώτερο δὲν εἴτανε ν' ἀλλάξει ἡ ψυχολογία τοῦ ἀνθρώπου· εἴτανε ν' ἀλλάξουν κάποιοι τύποι. Γιατὶ στοὺς τύπους αὐτούς, στ' ἀποστεωμένα σχήματα, εἶχαν πετρώσει ἕνα πλῆθος κακὲς συνήθειες, ἔγιναν δεύτερη φύση. Ἡ πολιτικὴ ἡγεσία τοῦ κόσμου—καὶ σ' ὅσο πιὸ μεγάλες χῶρες ἀνήκει, τόσο μεγαλύτερη ἡ εὐθύνη της—ὑπολείπεται τρομαχτικὰ ἀπέναντι στὶς ἐσωτερικὲς ἐξελίξεις τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου. Τὸν κυβερνᾶ ἀλλὰ δὲν τὸν ἐκφράζει. Αὐτὸ μπορεῖτε νὰ τὸ ἰδεῖτε μόλις ἀνταλλάξετε δυὸ λόγια μ' ἕναν ὁποιοδήποτε κοινὸν ἄνθρωπο: Θὰ προσέξετε πὼς εἶναι γεμάτος σκεπτικισμὸ κι' ἀπογοητευμένη ἐπιφυλακτικότητα. Παρακολουθεῖ προσεχτικὰ ἀλλὰ δὲν σέβεται ἐκείνους ποὺ διαχειρίζονται τὶς τύχες τοῦ κόσμου.

Αὐτὸ τὶ σημαίνει; Σημαίνει πὼς μέσα σ' ὅλη του τὴ γνήσια ταπεινοφροσύνη, χάρη σὲ μιὰν ἄγρυπνη συνείδηση, ὁ κοινὸς ἄνθρωπος νιώθει, διαισθάνεται, τὸν ἑαυτό του ἀνώτερον ἀπὸ τοὺς τυπικὰ μεγάλους. Νιώθει πὼς αὐτὸς τὴ ζεῖ τὴν Ἱστορία, ἐνῶ ἐκεῖνοι τὴ σχεδιάζουν μόνο, καὶ χωρὶς συνέπεια κάν, γνησιότητα. Τὰ γεγονότα τοὺς ξεπερνάνε· αὐτὸν ὄχι. Γιατὶ δὲν τὰ διανοεῖται—τ' ἀποτελεῖ.

Τὸ πιὸ αἰσιόδοξα πιθανὸ εἶναι πὼς ἡ ἡγεσία τοῦ κόσμου, χωρὶς ν' ἀφομοιώσει φυσιολογικὰ τὴν πραγματικότητα, θ' ἀναγκαστεῖ κάτω ἀπὸ τὴν πίεσή της, μηχανικὰ ἔστω, νὰ προσαρμοστεῖ. Μηχανικὰ καὶ διαστικά, σπασμωδικὰ ἴσως. Καὶ ἔσονται οἱ ἔσχατοι πρῶτοι, καὶ οἱ πρῶτοι ἔσχατοι—ποτὲ ὁ εὐαγγελικὸς λόγος δὲν εἶχε βρεῖ τέτοια πρακτικὴ ἐφαρμογὴ ὅση στὸ πεδίο τῆς Ἱστορίας. Τίποτα φυσικότερο: Τὸν ἠθικὸ κόσμο ποὺ καθεύδει τὸν ἀνακαλεῖ ὠμὰ στὴν τάξη, ἀργὰ ἢ γρήγορα, ἡ πρακτικὴ ζωή.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

„Τό Βῆμα"
Τελόμη 7/III/1956

1612160-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΠΕΡΙ ΜΕΓΕΘΟΥΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Στὸ τελευταῖο τεῦχος τοῦ πασίγνωστου ἀμερικανικοῦ περιοδικοῦ «Θήατερ Ἄρτς» βρίσκω ἕνα ἄρθρο βαρυσήμαντο τοῦ Τάϋρον Γκάθρι, τοῦ διάσημου Ἄγγλου σκηνοθέτη. Μολονότι μ' ἐπίφαση κάπως εἰδική, τεχνική, τὸ ἄρθρο αὐτὸ νομίζω πὼς μπορεῖ—καὶ πρέπει—νὰ προσεχτεῖ ἀπὸ κάθε φιλότεχνο. Γιατὶ ἐπισημαίνει μιὰν ἱστορικὴ καμπὴ στὴν ἐξέλιξη τῆς σύγχρονης δραματικῆς τέχνης. Ἀλλὰ καὶ γιατί, εὐρύτερα, ἀποκαλύπτει κάποιες ἄλλες συναρτήσεις, ποὺ χαρακτηρίζουν τὶς αἰσθητικὲς ἀντιλήψεις καὶ τὴν ψυχολογία τοῦ καιροῦ μας.

Ὁ Τάϋρον Γκάθρι ξεκινάει ἀπὸ τὸν «Τάμπουρλαιν» τοῦ Μάρλωου. Ἔστι δὲ «Τάμπουρλαιν» ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ φημισμένα ἔργα τοῦ ἐλισαβετιανοῦ θεάτρου, τραγωδία διπλῆ, ποὺ πρωτοπαίχτηκε στὰ 1588 ἀπὸ τὸν μεγάλο τραγωδὸ τοῦ καιροῦ ἐκείνου Ἐδουάρδο Ἄλλεϋν. Γιατὶ ἄραγε—ἀναρωτιέται ὁ Γκάθρι, ποὺ σκηνοθέτησε τώρα τελευταῖα τὸν «Τάμπουρλαιν» στὸ Μπροντγουαίη—τὸ ἔργο αὐτὸ δὲν εἶχε ξαναπαιχτεῖ ἴσαμε τὰ 1951, δηλαδὴ πάνω ἀπὸ τριακόσια ἑξῆντα χρόνια μετὰ τὸ πρῶτο του ἀνέβασμα; Κι' ὅμως ὁ «Τάμπουρλαιν»—ποὺ σημαίνει, ἁπλούστατα, Ταμερλάνος γιὰ τὸν Μάρλωου—εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ μεγάλα ἔργα τοῦ κλασικοῦ θεάτρου, παρὰ τὸν φυσικό, γιὰ τότε, ἀλλὰ καὶ τόσο πληθωρικὸ σὲ ποίηση, πρωτογονισμό του. Γιατί, ἀπαντάει ὁ Γκάθρι, ἱστορικοὶ λόγοι ἐμπόδισαν τὴ διατήρησή του στὴ σκηνή: Εἶναι γνωστὸ πὼς οἱ Πουριτανοὶ ἔκλεισαν τὰ θέατρα στὰ μέσα τοῦ δέκατου ἕβδομου αἰῶνα, κι' ὅταν αὐτὰ ξανάνοιξαν στὰ 1660, τὸ γοῦστο τοῦ κοινοῦ εἶχε ἀλλάξει πιά. Ἕνα ὕφος αὐλικό, ἀριστοκρατικό, ἐπικρατεῖ ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, ποὺ δὲν συμβιβάζεται καθόλου μὲ τ' ἁδρά, ρωμαλέα ἔργα τῆς μεγάλης ἐποχῆς. Φτάνουν στὸ σημεῖο νὰ τὰ διασκευάζουν, δηλαδὴ νὰ τ' ἀποχρωματίζουν, νὰ τ' ἀπονευρώνουν, γιὰ νὰ τὰ προσαρμόσουν στὸ γοῦστο τους. Κ' ἡ διάθεση αὐτὴ ἐπικρατεῖ, μὲ μικροδιακυμάνσεις, ὥς τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα.

Ἡ ἐποχή μας, ποὺ χάρη στὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση ἔχει ἀλλάξει ἐσωτερικὸ προσανατολισμό, ἂν καί, θεωρητικά, πιὸ πρόθυμη νὰ δεχτεῖ ἥρωες τρα-

60-2.

χείς καθὼς ὁ Ταμερλάνος τοῦ Μάρλοου, ἐμποδίζεται ὡστόσο νὰ πλησιάσει ἔργα τῆς ὁλκῆς αὐτῆς γιὰ ἕναν ἄλλο λόγο: 'Αποκρούει ἐκεῖνο ποὺ ἀποκαλεῖ ὁ Γκάθρι «ρητορική». Προσοχὴ ὅμως! Καμμιὰ σχέση ἀνάμεσα στὴ ρητορικὴ καὶ στὴ ρητορεία, σ' αὐτὸ δηλαδὴ ποὺ λέμε στὸ θέατρο «στόμφο», φουσκωμένη, ψεύτικη, ἀδειανὴ ἀπὸ περιεχόμενο ἀπαγγελία. Τὰ ἔργα καθὼς ὁ «Τάμπουρλαιν»— εὐρύτερα: ὅλα σχεδὸν τὰ κλασικὰ ἔργα τῶν ἀκμαίων ἐποχῶν—ἔχουν στὸ λόγο τους μιὰν εὐγλωττία, μιὰ πληρότητα καὶ μιὰ ρώμη ξένη πρὸς τὰ καθημερινὰ μέτρα τοῦ τρεχούμενου διαλόγου, ἄσχετη μὲ τὸ ἀγοραῖο κουβεντολόϊ. Δίνουν στὰ πρόσωπά τους, στοὺς ἥρωες, τὸ μέσο νὰ ποῦν ὅ,τι αἰσθάνονται, καὶ νὰ τὸ ποῦν μὲ τὸν πιὸ τέλειο, τὸν πιὸ δυνατὸ τρόπο. "Ισαμε τὴν ἐποχὴ καὶ τὴ σχολὴ τοῦ νατουραλισμοῦ, ποὺ φίμωσε τὴν Τέχνη γιὰ νὰ τὴν ὑποτάξει στὴ «φυσικότητα», ἡ θεατρικὴ ποίηση εἴταν ὅ,τι κάθε ποίηση: σύμβαση, ποὺ ἀποβλέπει στὴν ἔκφραση μιᾶς βαθύτερης ἀλήθειας ἀπὸ τὴ φωτογραφιή.

"Εκρινα ἀναγκαία τὴν ἐπεξήγηση τοῦ ὅρου ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Γκάθρι γιατὶ ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται ὅλο τὸ ζήτημα. Κάποιες εἰδικὲς συνθῆκες τοῦ καιροῦ μας, ὁ κινηματογραφικὸς φακός, τὸ μικρόφωνο, ἀλλὰ καὶ μιὰ φυσική, δικαιολογημένη ἀντίδραση κατὰ τοῦ στόμφου ποὺ ἐπικρατοῦσε παλιότερα στὸ κακὸ θέατρο, ἐπηρέασαν γενικὰ τὴν τέχνη τοῦ δραματικοῦ λόγου, τῆς ἔβαλαν φίμωτρο. 'Εφτάσαμε ἔτσι στὸ περιβόητο «ὑποπαίξιμο». "Οταν τὸ πρόσωπο ἑνὸς ἠθοποιοῦ, παρατηρεῖ ὁ Γκάθρι, γίνεται σ' ἕνα κινηματογραφικὸ «γκρὸ - πλὰν» μεγάλο σὰ χωράφι, εἶναι προτιμότερο ὁ ἠθοποιὸς αὐτὸς νὰ μὴν παίζει καθόλου παρὰ νὰ παίζει ὑπερβολικά. Τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὸ μικρόφωνο, ποὺ φέρνει θἄλεγες τὰ χείλη τοῦ ἠθοποιοῦ στ' αὐτὶ τοῦ ἀκροατή. "Ομως—μᾶς πληροφορεῖ ὁ Γκάθρι, κ' ἡ γνώμη του ἐδῶ ἔχει σημασία σπουδαία—φτάσαμε σήμερα πιὰ σ' ἕνα σημεῖο κορεσμοῦ. Τὸ θέατρο δὲν ἔχει γιὰ σκοπό του νὰ μᾶς δίνει ὅ,τι ἡ τηλεόραση, τὸ μεγάφωνο, ἡ μηχανική, γενικά, ἀναπαραγωγὴ τῆς εἰκόνας καὶ τοῦ ἤχου. "Η ὅ,τι κι' ἕνα σκύψιμο ἀκόμα ἀπὸ τὸ παράθυρό μας στὸ δρόμο. 'Απὸ τὸ θέατρο θὰ ζητήσουμε κάτι πιὸ μεγάλο, πιὸ ὑψηλό, πιὸ χρωματισμένο. Πιὸ ζωντανὸ ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς κοινῆς ἐμπειρίας. «Σχεδὸν ὅλο τὸ κλασικὸ θέατρο ἐπέζησε — γράφει ὁ Γκάθρι — γιατὶ ἔχει αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ μέγεθος». Καὶ προσθέτει: «Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ ἐπιζοῦν στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, δὲν χειρίζονται μόνο θέματα αἰώνιας καὶ οἰκουμενικῆς σημασίας· τὰ χειρίζονται καὶ μὲ δύναμη ἐξαιρετική. Κι' ἀπαιτοῦν μιὰν ἑρμηνεία ἐξ ἴσου ρωμαλέα, χυμώδη».

"Ας ἀφήσουμε ἐδῶ τὸν Γκάθρι, ποὺ ἐξαίρει, προχωρόντας, τὴ σημασία τῆς φωνῆς σὰν κύριου ἐκφραστικοῦ ὀργάνου γιὰ τὸν ἠθοποιό, κι' ἂς ἰδοῦμε τί μᾶς ἔχει διδάξει ἡ παρατήρηση σχετικὰ μὲ τὸ «ὑποπαίξιμο». Πρῶτα-πρῶτα τοῦτο: ὅτι, συνηθέστατα, δὲν εἶναι μιὰ διαφορετική, σὲ νέες ἀντιλήψεις βασισμένη «σχολὴ» ἑρμηνείας, ἀλλὰ, ἁπλούστατα, μιὰ ὑπεκφυγή. Παίζω «συγκρατημένα» σημαίνει συχνὰ μικραίνω τὶς ἀξιώσεις τοῦ ρόλου μου τόσο ποὺ νὰ φτάσει στὰ δικά μου τὰ μέτρα, νὰ γίνει τοῦ χεριοῦ μου, κι' ἀντὶ νὰ τὸν ἀναπτύξω, τὸν ἀντιπαρέρχομαι. «Φυσικὸ» παίξιμο, συνηθέστατα, δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἀναιμικὸ παίξιμο, ἡ ὑποτονικὴ ὑπόκριση, ἡ ἐπὶ σκηνῆς περιφορὰ τοῦ ἠθοποιοῦ μὲ τὴν ἀταραξία τῆς ρουτίνας.

Αὐτὰ στὸ παθητικό. "Ας ἔρθουμε ὅμως γιὰ νὰ εἴμαστε ἀπόλυτα δίκαιοι, καὶ στὸ ἐνεργητικό. Τὴ νέα αὐτὴ ὑπόκριση δὲν τὴν ἐπέβαλε μονάχα ἡ φυσικὴ ἀντίδραση κατὰ τοῦ παλαιϊκοῦ στόμφου. Τὴν ἐπέβαλε καὶ μιὰ ἀνάγκη ἀλήθειας. 'Ο νεώτερος ἄνθρωπος, λιγότερο διαχυτικὸς ἀπὸ τὸν παλιό, νιώθει συχνὰ πὼς ἡ ἐλειπτικὴ ἔκφραση τὸν ἀντιπροσωπεύει καλλίτερα, γιατὶ ἀφήνει μεγαλύτερα περιθώρια στὶς ἐσωτερικὲς προεκτάσεις, στὸ ἀστάθμητο, στὸ μουσικὰ συγκεχυμένο, στὸ ὑποβλητικό. Τὸ παίξιμο, ἔπειτα, τῶν ἀποχρώσεων εἶναι καθαυτὸ κατάκτηση τῆς ἐποχῆς μας. Τόσο σὲ τοῦτο, ὅσο καὶ στὴν ἀξίωση γιὰ ἔντονη ἀλήθεια, ὁ κινηματογράφος ἐπηρέασε εὐεργετικὰ τὴ νεώτερη ὑπόκριση.

Μὲ μιὰ διαφορά: πὼς φτάσαμε στὴν ἄλλη ἄκρη. Τὴν ἐσωτερικὴ εὐγλωττία πήγαμε νὴ τὴν κάνουμε βουβαμάρα. Τὸ αἰσθητικὸ «μέτρο» — ποὺ προϋποθέτει ἕναν ἔντονο ψυχισμό, μιὰν ἐσωτερικὴ πίεση καὶ πυκνότητα ἀσυνήθιστες — τὸ καταντήσαμε ἀναισθησία. Καὶ τώρα, πολὺ συχνά, ὅταν βρισκόμαστε μπροστὰ στὰ ὑψηλά, τὰ ἠφαιστειώδη ἔργα τοῦ μεγάλου θεάτρου, τὸ «γυρίζουμε» τάχα στὴ φυσικότητα, γιὰ νὰ ξεγελάσουμε τὸν ἑαυτό μας καὶ τοὺς ἄλλους. Τὴν ἑρμηνεία τὴν ἀντικαθιστᾶ ἡ καταστρατήγηση. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν «ἐρζάτς».

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 14 Μαρτίου 1956

1612161-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΜΙΑ ΧΕΙΡΟΝΟΜΙΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Πρωΐ τοῦ περασμένου Σαββάτου, τὴν ὥρα ποὺ ἡ Ἀθήνα ἀνάβραζε ἀπὸ ἀγανάκτηση. Ὁ κομψότατος πρωθυπουργὸς τῆς Μεγάλης Βρεττανίας εἶχε φιλοτιμηθεῖ νὰ ρεζιλέψει διεθνῶς τὴ χώρα του, νὰ πιτσιλίσει τὸ θυρεό της μὲ τὶς λάσπες ἀπὸ τὸ αὐτοκίνητο ποὺ ἀπήγαγε τὸν Μακάριο. Τὴν ὥρα λοιπὸν ἐκείνη, ἔτυχε ὁ ὑπογραφόμενος νὰ βρεθεῖ, γιὰ προσωπικὴ δουλειά του, στὸ Μουσεῖο Μπενάκη. Σημειώνω ἐδῶ, σὰν παρένθεση, πὼς θἄπρεπε νὰ μποροῦσαν ὅλοι οἱ Ἕλληνες νὰ πηγαίνουν μιὰ φορὰ τὸ μῆνα στὸ Μουσεῖο Μπενάκη. Εἶναι ἕνα λουτρὸ τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς ἱκανὸ ἀπὸ πολλοὺς ξενικοὺς ρύπους νὰ τὴν καθαρίσει, νὰ τὴν ἀναβαπτίσει στὰ δροσερὰ νάματα τῆς πιὸ ἀγνῆς καὶ δικαιολογημένης περηφάνειας. Ἂς εἶναι. Ἔτυχε, λέμε, νὰ βρεθῶ στὸ Μουσεῖο Μπενάκη κι' ὡς ποὺ νὰ ἔρθει ὁ διευθυντής του φίλτατος κ. Μανώλης Χατζηδάκης, περιδιάβαζα στὶς αἴθουσες τοῦ ὑπογείου, τὶς αἴθουσες ποὺ εἶναι ξέχειλες ἀπὸ ὁμορφιά: κάθε βῆμα καὶ μιὰ ἀποκάλυψη, ἕνα ξαφνιασμα, ἕνα καινούργιο λαχτάρισμα τῆς ψυχῆς, ἱκανὸ νὰ σοῦ φέρει τὰ δάκρυα στὰ μάτια.

Βλέπεις ἐκεῖ, στὴν πιὸ πρόσφατη φάση του, τὸ καλλιτεχνικὸ πνεῦμα μιᾶς φυλῆς ποὺ δυόμιση χιλιάδες ἱστορημένα χρόνια τώρα, σὲ πεῖσμα τῆς φτώχειας της, σὲ πεῖσμα τῆς ἐρημιᾶς της, σὲ πεῖσμα τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, τῆς προδοσίας διαφόρων μεγάλων της «φίλων», ὄχι μόνο κρατάει τὴ ζωή της καὶ τὸ φρόνημά της ἀκμαῖα, ἀνέσπερα, ἀλλὰ καὶ ξαναγεννιέται ὁλοένα, μεταπλάθεται, ἀνανεώνεται σταθερά, χωρὶς νὰ χάνει ποτὲ τὴν ταυτότητά της. Γιατὶ πρέπει νὰ εἶναι τυφλὸς κανείς, ἢ ὁλότελα ἀστοιχείωτος, γιὰ νὰ μὴν ἰδεῖ πὼς ἡ ἴδια, ἀδιάπτωτη συνέχεια τοῦ ἐσωτερικοῦ ρυθμοῦ ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια στὰ βυζαντινὰ κι' ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ στὰ νεώτερα, ἐκδηλώνεται καὶ στὶς ἀξιοθαύμαστες αὐτὲς τοπικὲς φορεσιὲς τῆς Ἑλλάδος τοῦ 19ου αἰῶνα, στὶς κεντημένες μπόλιες, στὰ χρυσᾶ γιορντάνια, στὰ τρισχαριτωμένα σκουλαρίκια, στὶς σκαλιστὲς ρόκες, ποὺ ἀναπαύονται μὲ τὴν αὐτοπεποίθηση καὶ τὴ λε-

SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS

61-2.

δεντιά τῆς κερδισμένης ἀθανασίας μέσα στὶς προθῆκες τοῦ Μουσείου Μπενάκη.

Στὶς αἴθουσες τοῦ ὑπογείου κυκλοφοροῦσαν τὴν ὥρα αὐτὴ διάφοροι: τὰ πιτσιρίκια κατὰ δυάδες ἑνὸς Δημοτικοῦ σχολείου, μερικοὶ ξεμοναχιασμένοι περίεργοι, τέλος πολλοί, ἀδιάκοπα ἀνανεούμενοι, ξένοι. Πρόσεξα ἕνα τέτοιο μπουλούκι, ἀπαρτισμένο ἀπὸ ὄντα ἀγγλοσαξόφωνα. Μπροστά τους πήγαινε, τὰ μετέφερε μ' ἕναν ἰδιότυπο ἀέρα, ἀπὸ προθήκη σὲ προθήκη, μιὰ Ἑλληνίδα νεαρὴ ξεναγός. Δὲν πρόκειται ἐδῶ τώρα γιὰ τὴ συγκεκριμένη μορφή της, τὴ φυσιογνωμία της, ὅ,τι συνήθως προσέχουμε σὲ μιὰ γυναίκα. Κάτι ἄλλο ἄξιζε τὴν προσοχή: Τὸ παράστημα αὐτὸ καὶ τὸ ὕφος, μιὰ περηφάνεια ὁρμητική, σφριγηλή, ποὺ σὲ καθήλωνε. Τίποτα ἀπὸ τὸ παθητικὸ ἐκεῖνο, τὸ διακονιάρικο ὕφος τῶν ὁδηγῶν, ἢ τὸ μηχανικὸ κι' οὐδέτερο, ποὺ τοὺς κάνει νὰ μιάζουν μὲ περιφερόμενα γραμμόφωνα. Αὐτὴ - ἐδῶ δὲν εἶταν ὁ ὑποταχτικὸς τοῦ μπουλουκιοῦ. Εἶταν ὁ ἡγέτης του, ἐκεῖνος ποὺ ἔχει τὴν πρωτοβουλία, τὸ πρόσταγμα. Ἢ ἂν θέλετε ὁ οἰκοδεσπότης ἑνὸς μεγάλου ἀρχοντικοῦ, φορτωμένου ἱστορία, καὶ ποὺ καταδέχεται νὰ τὸ δείξει, νὰ τὸ ἐξηγήσει.

Τίποτα τὰ ἀόριστο στὰ λόγια τῆς κοπέλλας. Πρόσεξα. Παντοῦ, μὲ κάθε εὐκαιρία, ἀλλὰ καὶ χωρὶς αὐτὸ νὰ γίνεται ἐπίτηδες, ἔλεγε δείχνοντας: «δικό μας», «δικά μας». Ἔβλεπες τὸν ἄνθρωπο ποὺ δὲν ἐπαίρεται, ἀλλὰ ποὺ ἔχει μόνο συναίσθηση, γνώση σταθερὴ τοῦ τὶ ἀξίζουν ὅλ' αὐτὰ ποὺ δείχνει. Κι' ἐκείνη ἡ χειρονομία της ὅταν παρουσίαζε τὶς ὁλόσωμες κοῦκλες, τὶς ντυμένες μὲ τὶς ἐξαίσιες στολὲς ἀπὸ τὶς τέσσερες ἄκρες τῆς ἑλληνικῆς γῆς! Νὰ μιὰ χειρονομία ποὺ δὲ θὰ τὴν ξεχάσω. Εἴτανε κάτι γοργό, ἐπιβλητικό, ἁπλόχερο, αὐθεντικὰ ἀρχοντικό, ἀπὸ πάνω ὡς κάτω· μιὰ κίνηση ποὺ ἔδειχνε μαζὶ καὶ ζωγράφιζε, ὑπογράμμιζε, ἀλλὰ φευγαλέα, γιατὶ εἶταν πλούσια ἀπὸ θησαυρούς, τόσο ποὺ νὰ μὴ χρειάζεται νὰ ἐπιμείνει.

Εὔγλωττες ποὺ εἶναι μερικὲς συγκυρίες! Ἔξω παρήκμαζε ἠθικὰ—αὐτὸς εἶναι ὁ φοβερότερος ξεπεσμὸς—μιὰ αὐτοκρατορία, ἄλλοτε Μεγάλη Δύναμη, καὶ μέσα - ἐδῶ συντηροῦσε, προστάτευε ὑπομονετικὰ τὴ δάδα της μιὰ Δύναμη τόσο μικρὴ ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ διανύσει κανεὶς τὶς χιλιετηρίδες. Μιὰ δύναμη μ' ἐσωτερικὴ συνοχή, γιατὶ δὲν φούσκωσε ἀπὸ ἁρπαγές, δὲν συναρμολογήθηκε μὲ τεχνητὲς συγκολλήσεις. Μιὰ Δύναμη ποὺ δὲν κάθεται πάνω σὲ στεναγμοὺς ὑποδούλων. Πᾶνε δεκαπέντε μόνο μέρες ποὺ ἐλέγαμε ἐδῶ τὴ θλίψη—καὶ τὴν ἀηδία—τοῦ συνειδητοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου ὅταν βλέπει τοὺς ἡγέτες τοῦ κόσμου, τοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος «Μεγάλους», νὰ εἶναι ἀνίκανοι ν' ἀντιληφθοῦν τὸ μεγαλεῖο τῆς ἐποχῆς. Νὰ χαράξουν νέους δρόμους, νὰ δώσουν στὴν ἀνθρωπότητα νέα συνθήματα—αὐτὰ ποὺ κιόλας εἶναι γραμμένα ὡστόσο στὸν ἀέρα. Ἐλέγαμε τὴν οἰκτρὴ ἀμηχανία τους, ἢ τὴν ἐπονείδιστη ὑποκρισία ποὺ τοὺς χαρακτηρίζει ὅταν δοκιμάζουν ἀκόμα νὰ ξεγελάσουν τοὺς λαούς, νὰ τοὺς γαλβανίσουν μὲ ἀναχρονιστικὲς ἰδέες ποὺ μυρίζουν πτωμαΐνη. Ἡ αὐτόματη ἐξέλιξη τῆς παγκόσμιας ψυχῆς τοὺς ἔχει ἀφήσει πίσω αἰῶνες, οὐραγούς, νὰ μαϊμουδίζουν καὶ ν' ἀλληλοκοροϊδεύονται. Νὰ παίζουν μὲ ἀποσυντεθειμένα πολιτικὰ συστήματα σὰ γέροι ξεμωραμένοι ἢ σὰν τραγικοὶ ἄρρωστοι χτυπημένοι ἀπὸ γενικὴ παράλυση.

Αὐτὸ εἶναι τὸ χάλι τοῦ κόσμου. Οἱ αὐτοκρατορίες ἀποσυντίθενται, πνίγουν στὴ δυσοσμία τὴν οἰκουμένη. Ὅμως οἱ ἀλκοολικοὶ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ δὲν θέλουν νὰ τὸ πάρουν ἀπόφαση. Ἐπιμένουν μὲ πείσματα ὑστερικὰ στὶς παλιές τους ἁμαρτίες, κυριεύονται ἀπὸ σπασμούς, παίρνουν στάσεις ἐξωφρενικές, ἀσεμνες. Οἱ νεοφώτιστοι πάλι, οἱ καθυστερημένοι τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, δοκιμάζουν μὲ ὕπουλες «διεισδύσεις», δωροδοκίες ἢ ἰδεολογικὰ προσχήματα, νὰ σφετεριστοῦν αὐτοὶ τὸν κόσμο. Ἡ ἀνατολικὴ αὐτοκρατορία ἐλπίζει ν' ἁρπάξει στὸν ἀέρα τὸ ἐμπόρευμα ποὺ πετᾶνε στὴ θάλασσα ὅσοι ναυαγοῦν, τορπιλλίζει καράβια γιὰ νὰ τὰ λεηλατήσει. Καὶ μέσα στὴν τρισάθλια τούτη σύγχυση, τὸν πανικό, ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου προχωρεῖ μὲ βήματα μεγάλα, ἡ μοῖρα του τὸν κράζει μὲ φωνὴ σπαραχτική, στεντόρεια, κ' ἡ Γῆ κυλιέται στὸ ἄπειρο μεταφέροντας πάνω της μιὰ μερμηγκιὰ ἀπὸ δυστυχισμένα πλάσματα, ποὺ ἀλληλοδέρνονται ἐν ὀνόματι τῆς εὐτυχίας!

Στὸ φόντο τοῦ ἐλεεινοῦ αὐτοῦ πανικοῦ, ξεκόβεται περήφανα μοναχική, παρήγορα σταθερὴ ἡ χειρονομία τῆς Ἑλληνίδας ξεναγοῦ. Λέει: «Ἐδῶ εἶναι ποὺ κερδήθηκε ἡ μάχη τοῦ Ἀνθρώπου».

ΑΓΓΕΛΟΣ ΓΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 21 Μαρτίου 1956

16121.62-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΜΨΥΧΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἄνεμος φυσάει παγερός, κοφτερός, ἀπὸ τοὺς κάμπους τῆς Θράκης. Σούρουπο. Ἔχουμε σταθεῖ μὲ τὰ καπέλλα στὸ χέρι, πάνω στὸ ὕψωμα ποὺ ἀνακρατεῖ τὰ τείχη—τὰ τείχη τῆς ἄλλοτε ποτὲ Βασιλεύουσας. Ἕνα χάλασμα μεγάλο δεξιά μας, λαβωματιὰ θρασεμένη ἀπὸ ἀγριαγκαθιές, κι' ὁ κρυερὸς ἄνεμος χώνεται ἀπὸ κεῖ μέσα σφυρίζοντας, ἁλαλάζοντας, τροπαιοφόρος, χύνεται κατεπάνω στὴν πολιτεία τὴ στοιχειωμένη. Καὶ τὸ μέρος ποὺ κοιτᾶμε, στοιχειωμένο εἶναι κι' αὐτό: λίγο ἀπέχει ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ Ρωμανοῦ. Ἐδῶ ἔπεσε ὁ Κωνσταντῖνος.

Ὁ ἄνεμος τοῦ ἀπόβραδου βογγάει, τὰ μάτια βελονιάζονται, δακρύζουν. Παράδοξο ποὺ εἶναι νὰ βλέπεις ἔτσι μπροστά σου τὸ θρῦλο ὁλοζώντανο, ἐσὺ ποὺ τὸν ζοῦσες καὶ ποὺ ὅμως, μαζί, τὸν εἶχες σὰν παραμύθι! Κάποια πράγματα ὑπαρχτὰ τὰ ἔχουμε τόσο ὀνειρευτεῖ ποὺ νὰ καταντᾶνε σχεδὸν ἀπίστευτα, εἴδωλα θαρεῖς τῆς φαντασίας. Κι' ὅμως νά, ἐδῶ, σὲ λίγες δρασκελιὲς μπροστά σου, ἔγινε τὸ μέγα δρᾶμα· ἐδῶ ὁ τροχὸς τῆς μοίρας πῆρε ὁλόξαφνη στροφὴ κ' ἡ Ἱστορία ἄλλαξε μονομιᾶς ρότα. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πίσω ὁ Μεσαιώνας, ἀπὸ ἐδῶ κι' ἔμπρὸς ὁ Νεώτερος κόσμος. Τί νὰ πρωτοσκεφτεῖς; Τὸ μεγαλεῖο ποὺ ἔπεσε ἢ τὴν καινούργια περιπέτεια ποὺ ἀρχίζει; Ἔτσι κι' ἀλλιῶς, ὅπως σὲ κάθε φτάσιμο ἢ σὲ κάθε ξεκίνημα, σφίγγεται ἡ καρδιά σου. Κι' ἂν ἀκόμα δὲν εἶσαι παιδὶ τῆς φυλῆς ποὺ γονάτισε νὰ αἱματοραντίσει τὸν ἁγιασμένο τοῦτο τόπο, κι' ἂν ἀκόμα δὲν τρέφεις στὴν καρδιά σου τὴν οὐλὴ ἀπὸ τὴν παλιὰ σπαθιά, φτάνει νὰ εἶσαι γόνος τῆς εὐρωπαϊκῆς οἰκογένειας, θρεμμένος μὲ τὸ γάλα τῶν μαστῶν της, γιὰ νὰ νιώσεις πὼς ἐδῶ ποὺ ἔχεις τώρα σταθεῖ βρίσκεται ἕνα βαθὺ ὁρόσημο. Στὸ προσκυνητάρι αὐτό, χρωστάει ν' ἀνάβει κερὶ κάθε διαβάτης.

Δὲν ξέρω πῶς ἔκανα ἔτσι τὰ μάτια μου ἀριστερά, χαμηλά, καὶ εἶδα τὴ σκηνὴ μὲ τὴ συμβολικὴ σημασία: Στὰ ριζὰ τοῦ ὑψώματος, ἕνα μπουλούκι στρατιῶτες Ἀσιάτες, μὲ τὸν ἀξιωματικό τους ἐπικεφαλῆς, ἔβγαζαν τὴν ὥρα τούτη ἀγκωνάρια ἀπὸ τὸ ρε-

62-2.

πιασμένο ἐξωτερικὸ τεῖχος κι' ἔχτιζαν μιὰ παράγκα. Τὸ Βυζάντιο διαλυόταν πέτρα τὴν πέτρα, μπροστὰ στὰ μάτια μου. Τὸ κοίταζα νὰ φεύγει ἀδύναμος, ἀσάλευτος, πικρός. Κι' ἀναλογιζόμουν ὅλους αὐτοὺς τοὺς σοφοὺς τῆς Εὐρώπης, ὅλους αὐτοὺς τοὺς τεχνοκρίτες, τοὺς ἱστοριογράφους, τοὺς καλλιτέχνες, τοὺς λογίους, ποὺ ἀνακάλυψαν μὲ καθυστέρηση πέντε αἰώνων τὴ βυζαντινὴ Τέχνη, τὴ βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονική, τὴ βυζαντινὴ ζωγραφική, τὸ βυζαντινὸ πνεῦμα, καὶ ποὺ ἐνῶ ἐξετάζουν εὐλαβικά, μ' ἕνα φακὸ στὸ μάτι, κάποιο ψηφὶ ἀπὸ τοιχογραφία του, ἀφήνουν νὰ φεύγουν ἀγκωνάρια ὁλάκαιρα ἀπὸ τὴ ζωντανή του Ἱστορία.

Ἄς εἶναι! ζητᾶμε πολλὰ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, πάρα πολλά. Ἐφτάσαμε ὥς καὶ στὴν ὑπερβολὴ νὰ γυρεύουμε ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο νὰ εἶναι Ἄνθρωπος, σάμπως ἡ ζωὴ νὰ ἔχει γιὰ σκοπό της τὸ πῶς δυὸ - τρεῖς λέξεις μὲ μικρὰ θὰ γίνουν κάποτε μὲ κεφαλαῖα. Ἀναθυμηθήκαμε ὅμως τώρα τὴ στιγμὴ καὶ τὴ σκηνὴ ποὺ εἴπαμε, μὲ τὴν ἀφορμὴ κάποιου βιβλίου. Εἶναι ἕνα κείμενο παλιό, τοῦ δέκατου πέμπτου αἰῶνα, καὶ τὸ δημοσιεύει σὲ κριτικὴ ἔκδοση, μὲ εἰσαγωγή, σχόλια καὶ γλωσσάριο, ὁ καθηγητὴς τῆς μεσαιωνικῆς μας φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης κ. Ἐμμ. Κριαρᾶς. Πρόκειται γιὰ ἕνα θρῆνο ἀνώνυμο, ποὺ ἐπιγράφεται «Τὸ ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινόπολης». Ἀναφέρεται στὴν Ἅλωση, κι' ὅπως μᾶς ἐξηγεῖ ὁ κ. Κριαρᾶς, πρέπει νὰ εἶναι σχεδὸν σύγχρονός της.

Γνωστὸ κείμενο, μνημεῖο τῆς μεσαιωνικῆς γραμματείας μας· ἡ ἔκδοση ἀποβλέπει στὴν ἀποκατάσταση τοῦ πρωτοτύπου καὶ στὴν ἐπίλυση κάποιων φιλολογικῶν προβλημάτων γύρω ἀπὸ τὴν προέλευσή του. Λόγος δὲν μᾶς πέφτει ἐδῶ, τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ κ. Κριαρᾶ μᾶς πείθουν, οἱ συσχετισμοὶ ποὺ κάνει μᾶς ἐπιβάλλονται: δείχνουν τὸν μελετητὴ ποὺ ἔχει ἐγκύψει σ' ὅλα τὰ προβλήματα μιᾶς ἐποχῆς ἐλλειπτικὰ—καὶ γι' αὐτὸ συναρπαστικὰ — πολύτιμης. Ἀλλοῦ ὅμως θὰ βάλουμε ἐμεῖς τὸν τόνο: Στὴ ζέστα, στὴν ἀμεσότητα, στὴν περιπάθεια τοῦ κειμένου. Δὲν εἶναι ἀριστούργημα, κάθε ἄλλο. Εἶναι ὅμως καρπὸς αὐθεντικὸς μιᾶς ἐποχῆς ὅπου εἶχε κ' ἡ καρδιὰ γλῶσσα.

Ὄχι μόνον ὁ ἐγκέφαλος, καθὼς στὴ δική μας. Διάβασα πάμπολλες φορὲς τὸν ἔμμετρο, σὲ δεκαπεντασύλλαβους ἀνομοιοκατάληχτους, αὐτὸ θρῆνο κ' εἶδα πόσο εἶν' ἀλήθεια ὅτι τὰ ἔργα τοῦ συναισθήματος ἀντέχουν πιὸ πολὺ ἀπὸ τὰ θεωρήματα, τὶς ἀφαιρέσεις, τὰ κυβιστήματα τῆς φαιᾶς οὐσίας. Τὸ «Ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινόπολης» εἶναι γραμμένο σὲ τόνο δημοτικοῦ τραγουδιοῦ: Δυὸ καράβια συναπαντιόνται «στὰ μέρη τῆς Τενέδου» καὶ τὸ ἕνα ἀνακοινώνει στὸ ἄλλο τὸ πάρσιμο τῆς Πόλης. Ὁ ποιητὴς περιγράφει συνοπτικὰ τὴ συμφορὰ κ' ὕστερα θρηνεῖ—αὐτὸ εἶν' ὅλο. Ὅμως μὲ τὴ γλῶσσα του τὴ δημοτική, τὴ χαριτωμένα μεσαιωνικὴ σὰν τσεύδισμα παιδιοῦ, τὴν ἄμεση συγκίνησή του, τὸν βαθύτατο ἑλληνισμό του, μᾶς φέρνει κοντὰ ὅσο ἐλάχιστα κείμενα στὸ δρᾶμα τῆς 29ης Μαΐου 1453. Κάνει τὴν Ἱστορία παρὸν καὶ μαζὶ τραγούδι, λαϊκὸ θρῦλο. Τὸ «Ἀνακάλημα» μᾶς φέρνει ἀκριβῶς στὸ μαγικὸ ἐκεῖνο μεταίχμιο ὅπου τὸ ἱστορικὸ γεγονὸς μετουσιώνεται σὲ ζωντανὴ παράδοση, μέσον τοῦ πόνου.

Ἄχ αὐτὴ ἡ ψυχρὴ Ἱστορία ποὺ μᾶς διδάσκουν στὰ σχολειά, ἡ γυμνωμένη ἀπὸ τὶς ἀνθρώπινες φωνὲς ποὺ ἔπρεπε νὰ τὴ συνοδεύουν! Ἀνθρώπινες φωνὲς εἶναι ἡ λογοτεχνία, τὰ λαϊκὰ βυζαντινὰ κείμενα, τὸ δημοτικὸ τραγούδι, κι' ἀργότερα—γιὰ τὸ 21—τ' ἀπομνημονεύματα τῶν ἀγωνιστῶν. Τὶ τὴ θέλετε τὴ στυφὴ ἐξιστόρηση γεγονότων, τὸ ἀράδιασμα ἀπὸ κύρια ὀνόματα καὶ χρονολογίες; Μιὰ τέτοια Ἱστορία δὲν ἔχει ἐθνικότητα, οὔτε ἀνθρωπιά. Ἀνήκει τὸ ἴδιο σ' ὅλους—καὶ σὲ κανέναν. Ὅμως τὸ «Ἀνακάλημα», ἢ μιὰ σελίδα τοῦ Μακρυγιάννη, κρατᾶνε ζωντανό, ζεστό, τὸν παλμὸ τῆς μεγάλης στιγμῆς. Εἶναι θεία μετάληψη, αἷμα καὶ σῶμα.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΦΙΛΑΣΦΙΛΟΥΙΟΝ
ΑΡΘΕΝΟΥ
MDCCCLXXXI

«Ὁ Βῆμα»
Τρίτη 21/3/1956

16/2/63-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΜΨΥΧΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἄνεμος φυσάει παγερός, κοφτερός, ἀπὸ τοὺς κάμπους τῆς Θράκης. Σούρουπο. Ἔχουμε σταθεῖ μὲ τὰ καπέλλα στὸ χέρι, πάνω στὸ ὕψωμα ποὺ ἀνακρατεῖ τὰ τείχη—τὰ τείχη τῆς ἄλλοτε ποτὲ Βασιλεύουσας. Ἕνα χάλασμα μεγάλο δεξιά μας, λαβωματιὰ θρασεμένη ἀπὸ ἀγριαγκαθιές, κι' ὁ κρυερὸς ἄνεμος χώνεται ἀπὸ κεῖ μέσα σφυρίζοντας, ἀλαλάζοντας, τροπαιοφόρος, χύνεται κατεπάνω στὴν πολιτεία τὴ στοιχειωμένη. Καὶ τὸ μέρος ποὺ κοιτάμε, στοιχειωμένο εἶναι κι' αὐτό: λίγο ἀπέχει ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ Ρωμανοῦ. Ἐδῶ ἔπεσε ὁ Κωνσταντῖνος.

Ὁ ἄνεμος τοῦ ἀπόβραδου βογγάει, τὰ μάτια βελονιάζονται, δακρύζουν. Παράδοξο ποὺ εἶναι νὰ βλέπεις ἔτσι μπροστά σου τὸ θρῦλο ὁλοζώντανο, ἐσὺ ποὺ τὸν ζοῦσες καὶ ποὺ ὅμως, μαζί, τὸν εἶχες σὰν παραμύθι! Κάποια πράγματα ὑπαρχτὰ τὰ ἔχουμε τόσο ὀνειρευτεῖ ποὺ νὰ καταντᾶνε σχεδὸν ἀπίστευτα, εἴδωλα θαρεῖς τῆς φαντασίας. Κι' ὅμως νά, ἐδῶ, σὲ λίγες δρασκελιὲς μπροστά σου, ἔγινε τὸ μέγα δρᾶμα· ἐδῶ ὁ τροχὸς τῆς μοίρας πῆρε ὁλόξαφνη στροφὴ κ' ἡ Ἱστορία ἄλλαξε μονομιᾶς ρότα. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πίσω ὁ Μεσαιώνας, ἀπὸ ἐδῶ κι' ἐμπρὸς ὁ Νεώτερος κόσμος. Τί νὰ πρωτοσκεφτεῖς; Τὸ μεγαλεῖο ποὺ ἔπεσε ἢ τὴν καινούργια περιπέτεια ποὺ ἀρχίζει; Ἔτσι κι' ἀλλιῶς, ὅπως σὲ κάθε φτάσιμο ἢ σὲ κάθε ξεκίνημα, σφίγγεται ἡ καρδιά σου. Κι' ἂν ἀκόμα δὲν εἶσαι παιδὶ τῆς φυλῆς ποὺ γονάτισε νὰ αἱματοραντίσει τὸν ἁγιασμένο τοῦτο τόπο, κι' ἂν ἀκόμα δὲν τρέφεις στὴν καρδιά σου τὴν οὐλὴ ἀπὸ τὴν παλιὰ σπαθιά, φτάνει νὰ εἶσαι γόνος τῆς εὐρωπαϊκῆς οἰκογένειας, θρεμμένος μὲ τὸ γάλα τῶν μαστῶν της, γιὰ νὰ νιώσεις πὼς ἐδῶ ποὺ ἔχεις τώρα σταθεῖ βρίσκεται ἕνα βαθὺ ὁράσημο. Στὸ προσκυνητάρι αὐτό, χρωστάει ν' ἀνάβει κερὶ κάθε διαβάτης.

Δὲν ξέρω πῶς ἔκανα ἔτσι τὰ μάτια μου ἀριστερά, χαμηλά, καὶ εἶδα τὴ σκηνὴ μὲ τὴ συμβολικὴ σημασία: Στὰ ριζὰ τοῦ ὑψώματος, ἕνα μπουλούκι στρατιῶτες Ἀσιάτες, μὲ τὸν ἀξιωματικό τους ἐπικεφαλῆς, ἔβγαζαν τὴν ὥρα τρύπια ἀγκωνάρια ἀπὸ τὸ ρε-

63-2.

πιασμένο ἐξωτερικὸ τεῖχος κι' ἔχτιζαν μιὰ παράγκα. Τὸ Βυζάντιο διαλυόταν πέτρα· τὴν πέτρα, μπροστὰ στὰ μάτια μου. Τὸ κοίταζα νὰ φεύγει ἀδύναμος, ἀσάλευτος, πικρός. Κι' ἀναλογιζόμουν ὅλους αὐτοὺς τοὺς σοφοὺς τῆς Εὐρώπης, ὅλους αὐτοὺς τοὺς τεχνοκρίτες, τοὺς ἱστοριογράφους, τοὺς καλλιτέχνες, τοὺς λογίους, ποὺ ἀνακάλυψαν μὲ καθυστέρηση πέντε αἰώνων τὴ βυζαντινὴ Τέχνη, τὴ βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονική, τὴ βυζαντινὴ ζωγραφική, τὸ βυζαντινὸ πνεῦμα, καὶ ποὺ ἐνῶ ἐξετάζουν εὐλαβικά, μ' ἕνα φακὸ στὸ μάτι, κάποιο ψηφὶ ἀπὸ τοιχογραφία του, ἀφήνουν νὰ φεύγουν ἀγκωνάρια ὁλάκαιρα ἀπὸ τὴ ζωντανή του Ἱστορία.

Ἄς εἶναι! ζητᾶμε πολλὰ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, πάρα πολλά. Ἐφτάσαμε ὥς καὶ στὴν ὑπερβολὴ νὰ γυρεύουμε ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο νὰ εἶναι. Ἄνθρωπος, σάμπως ἡ ζωὴ νὰ ἔχει γιὰ σκοπό της τὸ πῶς δυὸ - τρεῖς λέξεις μὲ μικρὰ θὰ γίνουν κάποτε μὲ κεφαλαῖα. Ἀναθυμηθήκαμε ὅμως τώρα τὴ στιγμὴ καὶ τὴ σκηνὴ ποὺ εἴπαμε, μὲ τὴν ἀφορμὴ κάποιου βιβλίου. Εἶναι ἕνα κείμενο παλιό, τοῦ δέκατου πέμπτου αἰῶνα, καὶ τὸ δημοσιεύει σὲ κριτικὴ ἔκδοση, μὲ εἰσαγωγή, σχόλια καὶ γλωσσάριο, ὁ καθηγητὴς τῆς μεσαιωνικῆς μας φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης κ. Ἐμμ. Κριαρᾶς. Πρόκειται γιὰ ἕνα θρῆνο ἀνώνυμο, ποὺ ἐπιγράφεται «Τὸ ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινόπολης». Ἀναφέρεται στὴν Ἅλωση, κι' ὅπως μᾶς ἐξηγεῖ ὁ κ. Κριαρᾶς, πρέπει νὰ εἶναι σχεδὸν σύγχρονός της.

Γνωστὸ κείμενο, μνημεῖο τῆς μεσαιωνικῆς γραμματείας μας· ἡ ἔκδοση ἀποβλέπει στὴν ἀποκατάσταση τοῦ πρωτοτύπου καὶ στὴν ἐπίλυση κάποιων φιλολογικῶν προβλημάτων γύρω ἀπὸ τὴν προέλευσή του. Λόγος δὲν μᾶς πέφτει ἐδῶ, τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ κ. Κριαρᾶ μᾶς πείθουν, οἱ συσχετισμοὶ ποὺ κάνει μᾶς ἐπιβάλλονται: δείχνουν τὸν μελετητὴ ποὺ ἔχει ἐγκύψει σ' ὅλα τὰ προβλήματα μιᾶς ἐποχῆς ἐλλειπτικὰ—καὶ γι' αὐτὸ συναρπαστικὰ — πολύτιμης. Ἀλλοῦ ὅμως θὰ βάλουμε ἐμεῖς τὸν τόνο: Στὴ ζέστα, στὴν ἀμεσότητα, στὴν περιπάθεια τοῦ κειμένου. Δὲν εἶναι ἀριστούργημα, κάθε ἄλλο. Εἶναι ὅμως καρπὸς αὐθεντικὸς μιᾶς ἐποχῆς ὅπου εἶχε κ' ἡ καρδιὰ γλῶσσα.

Ὄχι μόνον ὁ ἐγκέφαλος, καθὼς στὴ δική μας. Διάβασα πάμπολλες φορὲς τὸν ἔμμετρο, σὲ δεκαπεντασύλλαβους ἀνομοιοκατάληχτους, αὐτὸ θρῆνο κ' εἶδα πόσο εἶν' ἀλήθεια ὅτι τὰ ἔργα τοῦ συναισθήματος ἀντέχουν πιὸ πολὺ ἀπὸ τὰ θεωρήματα, τὶς ἀφαιρέσεις, τὰ κυβιστήματα τῆς φαιᾶς οὐσίας. Τὸ «Ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινόπολης» εἶναι γραμμένο σὲ τόνο δημοτικοῦ τραγουδιοῦ: Δυὸ καράβια συναπαντιόνται «στὰ μέρη τῆς Τενέδου» καὶ τὸ ἕνα ἀνακοινώνει στὸ ἄλλο τὸ πάρσιμο τῆς Πόλης. Ὁ ποιητὴς περιγράφει συνοπτικὰ τὴ συμφορὰ κ' ὕστερα θρηνεῖ—αὐτὸ εἶν' ὅλο. Ὅμως μὲ τὴ γλῶσσα του τὴ δημοτική, τὴ χαριτωμένα μεσαιωνικὴ σὰν τσεύδισμα παιδιοῦ, τὴν ἄμεση συγκίνησή του, τὸν βαθύτατο ἑλληνισμό του, μᾶς φέρνει κοντὰ ὅσο ἐλάχιστα κείμενα στὸ δρᾶμα τῆς 29ης Μαΐου 1453. Κάνει τὴν Ἱστορία παρὸν καὶ μαζὶ τραγούδι, λαϊκὸ θρῦλο. Τὸ «Ἀνακάλημα» μᾶς φέρνει ἀκριβῶς στὸ μαγικὸ ἐκεῖνο μεταίχμιο ὅπου τὸ ἱστορικὸ γεγονὸς μετουσιώνεται σὲ ζωντανὴ παράδοση, μέσον τοῦ πόνου.

Ἄχ αὐτὴ ἡ ψυχρὴ Ἱστορία ποὺ μᾶς διδάσκουν στὰ σχολειά, ἡ γυμνωμένη ἀπὸ τὶς ἀνθρώπινες φωνὲς ποὺ ἔπρεπε νὰ τὴ συνοδεύουν! Ἀνθρώπινες φωνὲς εἶναι ἡ λογοτεχνία, τὰ λαϊκὰ βυζαντινὰ κείμενα, τὸ δημοτικὸ τραγούδι, κι' ἀργότερα—γιὰ τὸ 21—τ' ἀπομνημονεύματα τῶν ἀγωνιστῶν. Τὶ τὴ θέλετε τὴ στυφὴ ἐξιστόρηση γεγονότων, τὸ ἀράδιασμα ἀπὸ κύρια ὀνόματα καὶ χρονολογίες; Μιὰ τέτοια Ἱστορία δὲν ἔχει ἐθνικότητα, οὔτε ἀνθρωπιά. Ἀνήκει τὸ ἴδιο σ' ὅλους—καὶ σὲ κανέναν. Ὅμως τὸ «Ἀνακάλημα», ἢ μιὰ σελίδα τοῦ Μακρυγιάννη, κρατᾶνε ζωντανό, ζεστό, τὸν παλμὸ τῆς μεγάλης στιγμῆς. Εἶναι θεία μετάληψη, αἷμα καὶ σῶμα.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΦΙΑΣΦΙΛΟΥΙΟΝΟΕΝΟΥΙΟΝ
MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 28 Μαρτίου 1956

16/2/64-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΚΑΚΟΥ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ὅποιος φαντάζεται πὼς τὰ θεμελιώδη προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου ἀλλάζουν σύμφωνα μὲ τὶς ἐποχές, θἄπρεπε νὰ πιστεύει καὶ πὼς ἀλλάζει ἡ ἀνθρώπινη φύση—ἢ τουλάχιστον πὼς ἀνθρώπινη φύση δὲν ὑπάρχει, ὅπως τὸ πιστεύουν οἱ ὑπαρξιστὲς ὀπαδοὶ τοῦ Σάρτρ. Κατὰ τὴν καθιερωμένη ὅμως ἄποψη, ἀνθρώπινη φύση ὑπάρχει· ἔτσι ἴσως ἐξηγεῖται τὸ πὼς διαιωνίζονται τὰ μαρτύριά μας καὶ πὼς τὰ ἐλαττώματά μας μένουν ἀδιόρθωτα. Τὸ κείμενο τοῦ Βολταίρου ποὺ ἔτυχε αὐτὲς τὶς ἡμέρες νὰ πέσει στὰ χέρια μου, καὶ ποὺ δίνει λαβὴ σ' αὐτὲς τὶς διαπιστώσεις, ἔχει ἡλικία διακοσίων τόσων χρόνων κι' ὅμως, χάρη στὸ πρόβλημα ποὺ θίγει, μοιάζει πολὺ ἐπίκαιρο. Ἴσως γιατὶ εἶταν ἀνέκαθεν ξένο σὲ κάθε συγκεκριμένη, διαβατικὴ ἐπικαιρότητα.

Ἀναφέρεται στὸ περιμάχητο πρόβλημα τοῦ Κακοῦ. Πῶς συμβιβάζεται ἡ παρουσία τοῦ Κακοῦ στὸν κόσμο—εἴτε ὑπὸ τὴ μορφὴ τῆς κακίας, εἴτε τῆς ὀδύνης—μὲ τὴν πίστη στὴν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ; Ἑνὸς Θεοῦ, φυσικά, ποὺ εἶναι κατὰ κύριο λόγο ἠθικὴ δύναμη, πηγὴ κάθε ἀγαθοῦ, κι' ὄχι μηχανικὴ ἁπλῶς αἰτία τοῦ κόσμου. Μὴ μοῦ πῆτε πὼς τὸ πρόβλημα ἀφορᾶ τοὺς φιλοσόφους μόνο κι' ἄρα στοὺς ἄλλους ἐμᾶς δὲν πέφτει λόγος. Τὸ πρόβλημα μᾶς ἀφορᾶ ὅλους, δίχως ἐξαίρεση· ἂν τὸ καλοεξετάσουμε μάλιστα θὰ ἰδοῦμε ἴσως πὼς, ἐμᾶς τοὺς τρίτους, μπορεῖ νὰ μᾶς καίει περισσότερο παρὰ τοὺς φιλόσοφους πού, τὸ κάτω-κάτω, εἶναι σὲ θέση νὰ τὸ ἔχουν λύσει κατὰ κάποιον τρόπο, ὁ καθένας γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ὁ φιλόσοφος ἔχει ἰσορροπήσει ἐσωτερικά· ἐμεῖς ὄχι. Ἀγωνιοῦμε, παλεύουμε.

Ὁ Βολταῖρος, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν εἶναι ἄρτιος καὶ βαθὺς φιλοσοφικὸς νοῦς, μοιάζει ὥρες-ὥρες νὰ βρίσκεται κοντήτερα σ' ἐμᾶς τοὺς τρίτους. Ἡ αὐτοσχεδιαστική, κοφτερή του σκέψη, ἔχει κάτι σὰν μιὰ δημοσιογραφικὴ ἐνάργεια κι' ἁπλότητα. Εἶναι νοῦς προσιτός. Καὶ κάπως συκοφαντημένος. Ὁ ἴδιος ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε γιὰ νὰ συκοφαντηθεῖ, κι' ἔτσι εἶναι ποὺ οἱ μεταγενέστεροι τοῦ ἀπέδωσαν ἕναν ἐωσφορισμό, ὄχι καὶ τόσο σύμφωνο μὲ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια. Ἀδιάφορο! Στὶς σελίδες ποὺ λέμε, μι-

64-2.

λάει μ' ἕναν παλμὸ ἀσυνήθιστο γιὰ τὸ κρίσιμο τοῦτο πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου. Γίνεται, μπορῶ νὰ πῶ, τὸ φερέφωνο ὅλων μας. Δὲν θέτει τὸ ζήτημα μὲ τρόπο θλάσφημο, δὲν ἀντιδικεῖ μὲ τὴν θεότητα—κι' ἂς τὸν ἔχουν πεῖ ἄθεο. Ἀναρωτιέται μονάχα, ὅπως ἀναρωτιόμαστε ὅλοι μας στὶς ὧρες τῆς μεγάλης δοκιμασίας: «Γιατί;». Τὴν ἀφορμὴ τὴ δίνουν στὸ Βολταῖρο κάποιοι καταστρεπτικοὶ σεισμοὶ ποὺ ἔπληξαν στὸν καιρό του τὴ Λισσαβόνα.

«"Ολα εἶναι καλὰ καμωμένα» λέτε—γράφει—κι' ὅλα εἶναι ἀναγκαῖα. Δηλαδὴ τί; Τὸ Σύμπαν δίχως τὸ καταχθόνιο αὐτὸ βάραθρο, δίχως νὰ ἔχει καταπιεῖ τὴ Λισσαβόνα, θὰ εἶταν τάχα χειρότερο; ...Μήπως θεραπεύετε τὰ δεινά μας μὲ τὸ νὰ τ' ἀρνιόσαστε;». Νὰ τὸ θέμα. Θρησκεία καὶ φιλόσοφοι τῆς αἰσιοδοξίας προσπάθησαν ἀνέκαθεν νὰ δικαιολογήσουν τὴν ὕπαρξη τοῦ Κακοῦ μ' ἐπιχειρήματα ποὺ μπορεῖ, κάτω ἀπὸ ὁρισμένες ψυχολογιὲς συνθῆκες, νὰ γίνονται ἀποδεκτά, δὲν παρηγοροῦν ὅμως στὸ βάθος, δὲν ἱκανοποιοῦν τὸ λογικό μας. Ἡ ἐπινόηση τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος σὰν μιᾶς διάχυτης ἐνοχῆς, ποὺ τὴν ἐξιλεώνουμε ἀτελεύτητα, παραμένει ἕνας ποιητικὸς ἴσως μῦθος ἀλλὰ κι' ἔχει τὶς ἴδιες ἀδύνατες πλευρὲς μ' ἕναν αὐθαίρετο ἰσχυρισμὸ ἢ μ' ἕνα σόφισμα. Ἡ ἀνθρώπινη καρδιὰ ἐπαναστατεῖ μπροστὰ στὸ μεγάλο πόνο, ἐξεγείρεται κάτω ἀπὸ τὰ πολὺ σκληρὰ πλήγματα, καὶ τότε, ἀδιάφορο τὶ πιστεύει, ἔχει τὸ συγκλονιστικὸ αἴσθημα πὼς τὴν ἀδικοῦν, πὼς πέφτει ἀθῶο θῦμα. Κάποια βαθειὰ ἀξίωση δικαιοσύνης διαμαρτύρεται μέσα της.

Τὸ κείμενο τοῦ Βολταίρου, σὲ στίχους—πολὺ μέτριους κατὰ τ' ἄλλα—λέει μὲ παρρησία αὐτὰ ποὺ ὁ κάθε ἀνθρωπάκος ἀναρωτιέται ὧρες-ὧρες—κι' ἐδῶ εἶναι ὅλη του ἡ ἀξία. Μεταφράζω πρόχειρα, χωρίς, φυσικά, τοὺς στίχους: «Πῶς νὰ διανοηθεῖ κανένας ἕνα Θεὸ ποὺ εἶναι ἡ καλωσύνη προσωποποιημένη, ποὺ σκόρπισε ἁπλόχερα τ' ἀγαθά του στ' ἀγαπημένα του παιδιά, καὶ ποὺ μαζὶ ἔρριξε πάνω τους ἄφθονες δυστυχίες; Ποιὸ μάτι μπορεῖ νὰ εἰσδύσει στὰ κρυφά του σχέδια; Ἀπὸ τὸ ὑπερτέλειο "Ον δὲν μποροῦσε ποτὲ νὸ προέλθει τὸ κακό, κι' ὅμως δὲν προέρχεται ἀπ' ἀλλοῦ ἀφοῦ ὁ Θεὸς μόνος εἶναι κύριος τοῦ κόσμου. Τὸ κακὸ ὡστόσο ὑπάρχει. Θλιβερὴ ἀλήθεια! Ἀπίστευτο κρᾶμα ἀπὸ ἀντιφάσεις! "Ενας Θεὸς ἔρχεται νὰ παρηγορήσει τὸ ταλαιπωρημένο γένος μας, ἐπισκέπτεται τὴ Γῆ καὶ δὲν τὴν ἀλλάζει! Κάποιος ἀλαζόνας σοφιστὴς μᾶς λέει πὼς δὲν τὸ μπόρεσε. Τὸ μποροῦσε, λέει ὁ ἄλλος, καὶ δὲν τὸ θέλησε. Τὸ ἤθελε δίχως ἄλλο—κι' ἐνῷ συζητοῦμε, ὑποχθόνιοι κεραυνοὶ καταπίνουν τὴ Λισσαβόνα...»

Νὰ ἡ ἱστορικὴ θέση τοῦ Βολταίρου: Εἶναι ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ τόλμησαν, μέσα στὸ νεώτερο κόσμο, ν' ἀναρωτηθοῦν μεγαλόφωνα. Τόλμησε ὄχι μὲ τὴν ἔννοια πὼς ἀδιαφόρησε γιὰ τὴν ἐξουσία τῆς Ἐκκλησίας, τὶς δραστήριες κυρώσεις ποὺ εἴταν ἐκείνη σὲ θέση νὰ τοῦ ἐπιβάλει. Αὐτὲς λίγο-πολὺ τὶς ξέφευγε δημοσιεύοντας τὰ ἔργα του μὲ ψευδώνυμα. Τόλμησε μὲ τὴν ἔννοια πὼς ἀποτίναξε τὸν μεταφυσικὸ τρόμο γιὰ μεταθανάτιες κυρώσεις, αὐτὲς ποὺ ὁ καθένας τὶς ἔτρεμε τότε πολὺ περισσότερο παρὰ σήμερα. Μὲ τὸ θάρρος του αὐτό, τὴν αὐτοθυσία του σχεδὸν μποροῦμε νὰ ποῦμε, βόηθησε ὅσο λίγοι νὰ λυτρωθεῖ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ καθυστερημένου μεσαιωνικοῦ δογματισμοῦ. Αὐτὰ γιὰ τὴν ὀφειλή μας στὸ Βολταῖρο. "Οσο γιὰ τὸ κύριο θέμα—ἐδῶ τὰ πράγματα εἶναι κάπως διαφορετικά.

Ἡ ἀπαλλαγή μας ἀπὸ τὰ δεσμὰ δὲν συνοδεύτηκε καθόλου κι' ἀπὸ οὐσιαστικὲς λύσεις. Τὸ πρόβλημα τοῦ Κακοῦ παραμένει ἀκέραιο σήμερα, σή μερα περισσότερο παρὰ ποτέ, γιατὶ τὰ μέσα τοῦ ὀλέθρου ἔχουν πολλαπλασιαστεῖ καὶ γιατὶ ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση διατυπώνει ἐντονώτερα τὶς ἀξιώσεις της, ἀρνεῖται κατηγορηματικὰ νὰ ὑποταχτεῖ σὲ προλήψεις. Συμβατικὰ μόνον οἱ χριστιανικοὶ λαοὶ πιστεύουμε στὸ προπατορικὸ ἁμάρτημα, στὴ μεταφυσικὴ ἀναγκαιότητα τοῦ πόνου. Ψυχολογικὰ καὶ λογικά, ἐπαναστατοῦμε. Φτάνουμε ἔτσι σὲ δύο προτάσεις: Ἡ μιά, ἡ σκυθρωπή, εἶναι τὸ παράλογο τοῦ κόσμου, ἡ ἀποδοχὴ—ἡρωϊκὴ ἢ μὴ—τοῦ μοιραίου, ποὺ δὲν διαφέρει ἐδῶ ἀπὸ μιὰ κτηνώδη δύναμη. Ἡ ἄλλη, ἡ αἰσιόδοξη, κατασκευάζει ἕνα μῦθο ἀδιάκοπης προόδου, προορισμένης νὰ κάνει κάποτε—σύντομα—παράδεισο τὴν ἐπίγεια ζωή. Ἀνάμεσα στὴν ἀπόγνωση καὶ τὴν παιδικότητα κυμαίνεται πνευματικὰ ὁ σύγχρονος κόσμος.

Καὶ βλέπει κανεὶς μὲ κάποιαν ἀπορία πὼς τὴν πιὸ ἀνθρώπινη φωνὴ τὴν ἔχει βγάλει κι' ἐδῶ ὁ Βολταῖρος. Τελειώνει τὸ ποίημά του ποὺ προαναφέραμε μὲ τὸν ἀκόλουθο μικρὸ μῦθο: «"Ενας χαλίφης, κάποτε, σὰν ἤρθε ἡ στερνή του ἡ ὥρα, εἶπε στὸ Θεὸ ποὺ πίστευε τούτη μόνο τὴν προσευχή: «Σοῦ φέρνω ἐσένα, μοναδικὲ βασιλέα, μοναδικὸ ἀπεριόριστο ὄν, ὅ,τι δὲν ἔχεις μέσα στὴν ἀπεραντοσύνη σου: τὰ ἐλαττώματα, τοὺς καϋμούς, τοὺς πόνους καὶ τὴν ἄγνοια». Θὰ μποροῦσε νὰ προσθέσει ἀκόμα: τὴν ἐλπίδα».

Αὐτή, ἡ ἀόριστη ἐλπίδα, μᾶς συντηρεῖ ὅταν πιὰ χάσουμε ὅλες τὶς συγκεκριμένες ψευδαισθήσεις.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

1612165-1

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 4 Ἀπριλίου 1956

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Κρίσιμη ἡ καμπὴ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἀρχίζουν νὰ παρέρχονται ἀπὸ τὸ προσκήνιο τῆς ζωῆς γιατὶ πάτησαν τὸ κατώφλι κάποιας ὁρισμένης ἡλικίας. Ἂν ἐξακολουθοῦν μολοντοῦτο νὰ νεάζουν, νὰ δείχνουν πὼς συντονίζονται μὲ τὰ καινούργια ρεύματα τῆς ζωῆς, γίνονται ἐλαφρῶς φαιδροί. Ἂν τὸ πάρουν ἀπόφαση καὶ σκύψουν τὸ κεφάλι, γίνονται θλιβεροί. Αὐτὰ στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο. Ὑπάρχει ὅμως καὶ τὸ πνευματικό. Ἐδῶ τὰ πράγματα διαφέρουν κάπως, ἢ τουλάχιστον εἶναι πιὸ θολά. Ποιὰ γενιὰ ἔχει τὸ περισσότερο δίκηο; αὐτὴ ποὺ φεύγει ἢ αὐτὴ ποὺ ἔρχεται; Πρακτικά, ἡ δεύτερη—οὔτε λόγος. Ἀλλὰ καὶ τῆς πρώτης οἱ ἀξίες—οἱ ἠθικὲς—δὲν εἶναι τόσο ἀμελητέες ὅσο φαίνεται στὴν πρώτη στιγμή, καθὼς τὶς κοιτάζουμε μέσ' ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἐπικαιρότητας. Κάποτε μάλιστα, ὁ διαστικός τους παραγκωνισμός, τὸ ἀνυπόμονο παραμέρισμό τους, δημιουργεῖ σὰ μιὰ διαταραχὴ ἀπροσδόκητη κάποιας βαθύτερης οἰκονομίας, ποὺ ἀποβλέπει σὲ μιὰν ἰσορροπία ἀνώτερη: Ὕστερα ἀπὸ ἕνα ἄλφα διάστημα χρόνου, τὶς βλέπουμε τὶς ἀξίες αὐτὲς νὰ ξανάρχονται, ἐλαφρὰ μεταμορφωμένες, γιὰ νὰ ἀποκαταστήσουν τὴν τάξη ἢ καὶ γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν. Οἱ ἄνθρωποι, ἀργὰ ἢ γρήγορα, πληρώνουμε τὴν ἐλαφρομυαλιά μας, ὅπως—ἀλλοίμονο!—πληρώνουμε κάθε τι εὐχάριστο καὶ μεθυστικό...

Ὁ Ντυαμέλ, ὁ συγγραφέας τοῦ Σαλαδὲν καὶ τῶν Πασκιέ, ἀνήκει στὴ γενιὰ ποὺ παρέρχεται. Τὸν ξέραμε πάντα σὰν ἕνα βαθύ, συνεπῆ, ἀδιάλλακτο ἀνθρωπιστή, φρουρὸ τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν ποὺ ἀποτελοῦν τὴν κληρονομιὰ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος. Ὁ κάποιος συντηρητισμός του—συντηρητισμὸς ὄχι ὀπισθοδρομικός, περιορισμένος στὸ αὐστηρὰ πνευματικὸ ἐπίπεδο—ἐκεῖ εἶχε τὴ ρίζα του. Τὴν ἑπομένη τοῦ πρώτου μεγάλου πολέμου ὁ Ντυαμέλ, μὲ τὴ «Ζωὴ τῶν μαρτύρων» του, εἶχε βρεθεῖ στὴν πρωτοπορία τοῦ εἰρηνισμοῦ, ποὺ εἴταν τότε τὸ πιὸ αὐθόρμητο κι' ἀνιδιοτελὲς ἰδεολογικὸ ρεῦμα. Σύνθεση λοιπὸν προοδευτικῶν ἀντιλήψεων καὶ ἐμμονῆς στὰ ἱερὰ τοῦ Εὐρωπαίου ἀνθρώπου, ὁ Γάλλος συγγραφέας ἀντι-

μετώπιζε κάθε τόσο τὶς δημιουργούμενες στὸν κόσμο νέες καταστάσεις μὲ τὸ ἐνιαῖο, σταθερό του ἐσωτερικὸ κριτήριο, ἐρρύθμιζε τὴ στάση του ἀνάλογα, κ' ἡ ἐτυμηγορία του εἶχε πάντα ἕνα θετικὸ κῦρος.

Νὰ γιατὶ προσέχουμε καὶ τὴν πιὸ πρόσφατη ἀπ' ὅλες. Περιέχεται σ' ἕνα ἄρθρο του στὸν «Φιλολογικὸ Φιγκαρὸ». Ἄραγε — ἀναρωτιέται ὁ Ντυαμὲλ — στὸ ἔτος 2.000 θὰ ἐξακολουθοῦν ἄραγε οἱ ἄνθρωποι νὰ μαθαίνουν γράμματα; Ἢ μήπως ὁ «πολιτισμὸς τῆς εἰκόνας» θ' ἀντικαταστήσει τὸν πολιτισμὸ τοῦ ἀλφαβήτου; Γιὰ τὴν ὥρα, οἱ καινούργιες γενιὲς φαίνονται νὰ γοητεύονται μόνον ἀπὸ τὴν εἰκόνα, νὰ πιστεύουν ἀποκλειστικὰ σ' αὐτήν. Τὸ βιβλίο δύει, τὸ κινηματογραφικὸ φίλμ μεσουρανεί, κερδίζει ὅλο καὶ περισσότερο ἔδαφος. Ἂς μὴ νομιστεῖ ὡστόσο πὼς ὁ Ντυαμὲλ ξαναγυρίζει ἐδῶ στὴν παλιά, ξεπερασμένη πολεμικὴ κατὰ τοῦ κινηματογράφου. Κάθε ἄλλο. Ἀναρωτιέται μόνο — καὶ μὲ κάπως ἔντονη εἰρωνεία — ἂν ἡ εἰκόνα, τὸ μασημένο φαΐ, μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσει σὰ μέσο ἐσωτερικῆς καλλιέργειας τὸ γραπτὸ κείμενο. Μ' ἕνα σκεπτικισμὸ κρυφὰ ἀνήσυχο βλέπει νὰ παρέρχεται ἡ ἐποχὴ τῆς ἀνθρώπινης 'Ιστορίας ὅπου «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος».

Τὰ παιδιὰ ποὺ θὰ κάνουν τὰ ἐγγόνια μας — λέει ὁ Ντυαμὲλ — θὰ λένε μέσα στὶς σκοτεινὲς τάξεις τοῦ σχολείου τους: «Ἐν ἀρχῇ ἦν τὸ φίλμ καὶ τὸ φίλμ ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν τὸ φίλμ». Μιὰ τέτοια ἐπανάσταση θὰ ἔχει ἀναγκαστικὰ ἀντίχτυπο στὴ διανόηση καὶ στὴν ἠθική. Μιὰ φράση κάπως ἀφηρημένη, καθὼς τὸ «ἀγαπᾶτε ἀλλήλους» θὰ κρίνεται πολὺ κενὴ ἀπὸ εἰκόνες γιὰ νὰ γίνει νοητή. Θὰ τὴ μεταφράζουν λοιπὸν σ' ἕνα «κοὺρ — μετρὸζ» ὅπου θὰ γίνεται ἡ ἀναπαράστασή της: μερικοὶ πιτσιρίκοι θὰ τσακώνονται, ὕστερα ἕνας ἀνάμεσά τους θὰ τοὺς ἡσυχάζει καὶ θὰ τοὺς βάζει νὰ φιληθοῦν. Τὸ ἴδιο θὰ γίνεται μὲ τὰ φιλοσοφικὰ ἀξιώματα: «Ὁ Καρτέσιος κάθεται σὲ μιὰ πολυθρόνα. Κρατάει τὸ κεφάλι του μὲ τὰ δυό του χέρια. Σκέφτεται... Ξάφνου σηκώνεται, χαμογελάει, κάνει δυὸ βήματα ἀνοίγοντας τὰ χέρια του, ὕστερα βάζει τὶς δυὸ παλάμες του στὸ στῆθος του. 'Αδύνατο νὰ μὴν καταλάβεις: «Σκέπτομαι, ἄρα ὑπάρχω!».

Ναί, ναί, ξέρω: Φαίνεται κάπως χοντρὴ ἡ εἰρωνεία τοῦ Ντυαμὲλ σ' αὐτὰ τὰ παραδείγματα, κ' ἴσως δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ξεκρίνει κανένας στὸ βάθος της τὴν πίκρα τοῦ ἡλικιωμένου ἀνθρώπου ποὺ βλέπει γύρω του νὰ ἔχει μεταμορφωθεῖ ὁ κόσμος τόσο ποὺ νὰ μὴ τοῦ εἶναι πιὰ νοητός. 'Απὸ μέρος μου ὅμως ξεκρίνω καὶ κάτι ἄλλο ποὺ — παράδοξο — φαίνεται νὰ ξέφυγε ἀπὸ τὸν συγγραφέα τοῦ ἄρθρου: Ὁ τόνος αὐτὸς τῆς βαρειᾶς ἀφέλειας, τῆς ἀπίθανης, ἐξευτελιστικῆς κουταμάρας ποὺ ἀποπνέουν τὰ πιθανολογούμενα κατὰ τὸν Ντυαμὲλ «διδαχτικὰ» φίλμ, μᾶς εἶναι ἄραγε ἄγνωστος; Καθόλου! Κάτι θυμίζει, καὶ μάλιστα πολὺ ἔντονα: Τὴ γλῶσσα τῆς προπαγάνδας, ποὺ τόσο καταχρηστικὰ χρησιμοποιήθηκε στὴν ἐποχή μας ἀπὸ τὶς πιὸ ἀντίθετες —φαινομενικὰ— παρατάξεις. Σ' αὐτὴ ἀκριβῶς τὴ γλῶσσα μᾶς μίλησαν ὁλόκληρες δεκαετίες γιὰ νὰ μᾶς μεταδώσουν, νὰ μᾶς... μεταλαμπαδεύσουν τὰ συνθήματα τῶν νέων καιρῶν. Ἡ ἁπλοποίηση κ' ἡ παραστατικὴ πρόθεση ὑπεβίβασαν τὸν ἄνθρωπο σ' ἕνα εἶδος πιθήκου ποὺ τὸν γυμνάζουν γιὰ τὸ ἱπποδρόμιο.

Δὲν ξέρω ἂν ὁ «πολιτισμὸς τῆς εἰκόνας», μὲ τὴν παθητικότητα ποὺ συνεπάγεται, τὸ στόμωμα τῆς φαντασίας, θὰ ἐκτοπίσει τὸν «πολιτισμὸ τοῦ βιβλίου», ὅπως μοιάζει νὰ τὸ φοβᾶται ὁ Ντυαμέλ. Κάθε πρόβλεψη σὲ τέτοια θέματα εἶναι ἀπόκοτη. Ἐκεῖνο ποὺ μοῦ φαίνεται ὅμως σχεδὸν βέβαιο εἶναι τοῦτο: Λίγο-λίγο, ἀνεπαίσθητα, ἡ ἐκπαίδευση, ὅ,τι ἀποκαλοῦμε εὐρύτερα «παιδεία», θὰ ξεπέσει σὲ προπαγάνδα. Οἱ δυὸ αὐτὲς ἔννοιες θὰ μπερδευτοῦν. Κι' ὁ κόσμος θὰ περάσει ἀπὸ μιὰ μακρυὰ περίοδο αὐτοματισμοῦ, ἀπὸ ἕνα μεσαίωνα μὲ κύριο χαρακτηριστικό του τὴν ἐσωτερικὴ ρομποτοποίηση, ὡς ποὺ κάποτε, σὲ μέλλον ἀπώτερο, ν' ἀνακαλύψει καὶ πάλι τὴν ψυχή του.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΟΕΝΟΥ ΦΙΛΑΣΦΙΟΥ
MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 11 Ἀπριλίου 1956

1612166-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Η ΚΡΑΙΠΑΛΗ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Εἶναι κάποια κείμενα — ἰδιωτικά, χαμηλόφωνα, γιατὶ δὲν ἔχουν πάρει ἀκόμα τὸν τόνο τῆς δημοσιότητας—ποὺ σὲ ἀφήνουν ἄναυδο. Σοῦ ξεφανερώνουν καταστάσεις τῆς ὑποτιθέμενης «κανονικῆς» ζωῆς ἱκανὲς ν' ἀνατρέψουν μέσα σου κάθε ἰσορροπία, νὰ στοιχειώνουν στὸ ἐξῆς τὸν ὕπνο σου, νὰ τὸν γεμίζουν ἐφιάλτες. Ἕνα τέτοιο κείμενο ἔχω δίπλα μου τώρα ποὺ γράφω τὶς ἀράδες τοῦτες. Ἀνώνυμο, ἀλλὰ ἔντιμο, τραγικὰ ἔντιμο, κρύβει κεμνὰ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιβαλλόμενη, ἐδῶ, ἀνωνυμία, μιὰν ἀνατριχιαστικὴ πληγή. Τὸ ἔχει γράψει—ὅπως τὸ ἴδιο ὁρίζει, καὶ μοῦ εἶναι ἀπόλυτα πιστευτὸ—κάποιο κοριτσόπουλο ποὺ «χτὲς μόλις βγῆκε ἀπὸ τὸ σχολεῖο».

Ἡ στήλη τούτη ἔχει πολλὲς φορὲς πάρει τὸ μέρος τῆς σημερινῆς νεολαίας, ἔτσι ποὺ νὰ μπορεῖ τώρα, δίχως τὸ φόβο πὼς θὰ τῆς ἀποδώσουν δυσμενῆ προκατάληψη, ν' ἀναρωτηθεῖ ὡς ποιὸ ἄραγε σημεῖο εἶναι σωστὸ ν' ἁπλώσει κανεὶς τὰ ὅρια τῆς αἰσιοδοξίας. Τὰ προτερήματα τῶν σημερινῶν παιδιῶν τὰ τονίσαμε συχνά, τὴν ἀδικία ποὺ τοὺς γίνεται ἀπὸ ἀσύστατες, στενοκέφαλες, γεροντικὲς συκοφαντίες, τὴν εἴπαμε ἐπίσης. Ἔχουμε ἐξάρει, θαρρῶ, καὶ τὰ πλεονεκτήματα τῆς φιλελεύθερης σεξουαλικῆς ἀγωγῆς, ποὺ κάνει τὴ ζωὴ τῶν νέων πιὸ ἄρτια, πιὸ ἀνθρώπινη, τὰ λυτρώνει ἀπὸ διάφορα «συμπλέγματα» καὶ «τραύματα» ποὺ βασάνιζαν τὴ δική μας. Ὅλ' αὐτὰ ὡραῖα. Νὰ ὅμως τώρα κ' ἡ ἀνάποδη τοῦ νομίσματος: Τὸ γράμμα καὶ τὸ κείμενο—κάτι σὰν ἀφήγημα—τοῦ κοριτσόπουλου ποὺ καταθέτει γιὰ λογαριασμὸ τῆς γενιᾶς του. Δὲν χρειαζότανε κὰν νὰ ἐξηγήσει στὸ πρῶτο—τὸ γράμμα—πὼς ὅ,τι περιέχεται στὸ δεύτερο—τὸ ἀφήγημα—εἶναι βιωμένο. Τέτοιες καυτὲς μαρτυρίες δὲν μπορεῖ ἄλλος νὰ τὶς ὑπαγορέψει, καὶ μάλιστα σὲ τέτοια ἡλικία, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ ζωή.

Ὅταν λέμε «βιωμένο» δὲν ἐννοοῦμε ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιο ποὺ τὸ καταθέτει. Μπορεῖ νὰ εἶναι κάλλιστα κι' ἀπὸ κάποιον ἄλλο, πρόσωπο τοῦ στενοῦ περιβάλλοντος, ἔτσι ὅμως ὥστε ἡ περίπτωση νὰ εἶχε ἰσχυρὸ ἀντίκτυπο πάνω στὴ συνείδηση ἐκεί-

νου ποὺ τὴν ἀφηγεῖται. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, δηλαδή, ἐκεῖνο ποὺ παίζει ρόλο κι' ἐδῶ ὅπως παντοῦ εἶναι ὁ βαθμὸς εὐαισθησίας. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν πρέπει νὰ παραξενευόμαστε ἂν βλέπουμε λίγα σχετικῶς παιδιὰ νὰ συνειδητοποιοῦν τὸ δρᾶμα ποὺ ἀπασχολεῖ τὴν ἐπιστολογράφο μου, ἔστω κι' ἂν τὸ ζοῦν πολλὰ ἀνάμεσά τους.

Ποιὸ εἶναι τὸ δρᾶμα αὐτό; 'Η ὠμὴ σήμερα θέση κι' ἀντιμετώπιση τῆς σεξουαλικῆς ἀσυδοσίας, μὲ τὰ παρεπόμενά της, σωματικὰ καὶ ψυχικά. «'Ανάμεσα στὴν πάναγνη κόρη καὶ τὴν πόρνη τοῦ πεζοδρομίου—λέει τὸ γράμμα ποὺ ἔχω πλάϊ μου—μεσολαβοῦν ἕνα σωρὸ τυραννισμένα πλάσματα, ἀνδρείκελα ἀξιολύπητα τῆς ἐποχῆς». Σ' αὐτὲς τὶς ἐνδιάμεσες βαθμίδες κλιμακώνονται τὰ σημερινὰ νιάτα. Πολὺ νωρίς, πάρα πολὺ νωρὶς σχηματίζουν μιὰ πεῖρα πυκνὴ καὶ —γιατὶ ὄχι;—ἀπογοητευτική, ὅπως κάθε πεῖρα. Βρίσκονται ἔτσι ἀντιμέτωπα μὲ καταστάσεις ὀλέθριες γιὰ τὰ τρυφερὰ χρόνια, τότε ποὺ ἡ ἐμπιστοσύνη σὲ κάποια ἰδανικά, ἢ ἀκόμα καὶ σὲ κάποιες ψευδαισθήσεις, εἶναι τόσο ἀναγκαία ὅσο κι' ὁ ἀναπνεύσιμος ἀέρας. Ποιὸς ἀπὸ μᾶς ποὺ ἔχει τὰ μάτια του ἀνοιχτὰ κι' ἄγρυπνα, δὲν ἔτυχε συχνὰ νὰ ἰδεῖ γύρω του τὰ πλάσματα αὐτὰ μὲ τὸ ἀβέβαιο, σκοτωμένο βλέμμα, τὴν τραγικὴ χλωμάδα στὸ πρόσωπο, τὸ κουρασμένο βῆμα ποὺ σέρνει κάτι νιάτα ναυαγισμένα καὶ στὸ ἐξῆς περιττά;

Διαβάζω τὶς σκηνὲς ποὺ ξετυλίγει τὸ ἀφήγημα καὶ νιώθω κάτι μέσα μου νὰ παγώνει μπροστὰ σὲ τόση ὠμότητα. Δὲν εἶναι ὅμως ἡ ὠμότητα τῆς ξετσιπωσιᾶς. Ὄχι. Εἶναι τὸ δραματικό, πεισματωμένο, ξεγύμνωμα τῆς πίκρας. Μιὰ ἀπόγευση κι' ἀπόγνωση θανατηφόρες. Τὰ νεαρὰ κορίτσια ποὺ παρελαύνουν ἀπ' αὐτὲς τὶς σελίδες νιώθεις ὅτι λαβώθηκαν καίρια σ' ὅ,τι βαθύτερο εἶχαν, ἀκρωτηριάστηκαν στὶς μυστικές τους πηγὲς τῆς ζωῆς. Θαρεῖς πὼς τὰ λεπτότερά τους καὶ πιὸ ἱερὰ ὄργανα τὰ ἔχουν ξεσχίσει μὲ τὰ νύχια τους κάποια θηρία τῆς ζούγκλας. Περνᾶνε τσακισμένα μπροστά μας, ἀργή, αἱμοστάλαχτη θεωρία, ποὺ πορεύεται μ' ἕνα σαρκαστικὸ χαμόγελο στὰ χείλη, πρὸς τὴ δική της, τὴν ἄδροση καὶ πελιδνὴ αὐγή.

Τὶ θὰ βγεῖ ἀπὸ ἕνα τέτοιο δρᾶμα; 'Απὸ τέτοια, κατασπαραγμένα ὄντα μπορεῖ ἄραγε ν' ἀναπηδήσει ἕνας κόσμος καινούργιος, ἀποκαθαρμένος, ἐλπιδοφόρος; 'Η «ἁμαρτία» αὐτὴ εἶναι τάχα μόνο σὰν τὴ θρησκευτική, ποὺ μπορεῖ ἡ μετάνοια νὰ τὴν ἐξιλεώσει, νὰ τὴν ἀποπνευματώσει σ' ἀνώτερη, μαρτυρικὴ ἀρετή; Ἤ μήπως μοιάζει μ' ἐκεῖνα τὰ πάθη ποὺ ἀποκτηνώνουν καὶ σκοτώνουν, δίχως ἔλεος; Ξέρω γύρω μου, ἔχω ἰδεῖ, νεαρὲς ὑπάρξεις ποὺ μὲ ἀνάγκασαν, βουβά, ν' ἀποχαιρετήσω μέσα τους κάθε ἐλπίδα. Χαμογελᾶνε ἀσύνειδα ὅταν τὶς κοιτᾶς· κι' ἐσένα, κρυφά, σφίγγεται ἡ καρδιά σου. Ἔχω ἰδεῖ, βλέπουμε ὅλοι μας, κοριτσόπουλα ποὺ μέσα σ' ἕνα ἀπίστευτα βραχὺ διάστημα, μερικοὺς μῆνες, πέρασαν ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἀπαλότητα καὶ τὸ τρυφερὸ χνούδι σὲ μιὰ κατάρρευση ἀπίθανη, ὁλοκληρωτική, τέτοια ποὺ νὰ παραμορφώνει, νὰ σακατεύει, νὰ ἐξευτελίζει. Τὶ ἔτρεξε στὸ μεταξύ; Ὄχι βέβαια ἡ γνωριμιὰ μὲ τὸν ἔρωτα, γιατὶ αὐτὸ εἶναι κάτι ὁμαλό, φυσικό, ποὺ ἐξυγιαίνει. Ἔγινε φαίνεται ἡ γνωριμιὰ μὲ κάτι ποὺ δὲν εἶναι παρὰ ὁ διασυρμὸς τοῦ ἔρωτα, ἡ παραφθορά του. Μιὰ διαστρέβλωση καὶ διαπόμπευση σωματικὴ καὶ ἠθική. Τὰ κορίτσια αὐτά, ἀντὶ νὰ γνωρίσουν τὸ ειδύλλιο, γνώρισαν τὴν κραιπάλη.

Τὸ φαινόμενο εἶναι ἱστορικό, ἀκολουθεῖ κατὰ κανόνα τοὺς πολέμους. Παίρνει ὅμως ἰδιαίτερα ἀπειλητικὸ τόνο σὲ χῶρες καθυστερημένες κάπως, ὅπου οἱ μεταβάσεις σὲ νέα κοινωνικὰ ἤθη δὲν γίνονται ὁμαλά, γιατὶ λείπουν οἱ ἀνάλογες ἐσωτερικὲς ἐξελίξεις. 'Εκεῖ, ἡ ἀπροσδόκητα ἀποκτημένη ἐλευθερία ξιππάζει, ξεσηκώνει τὰ μυαλά, ποὺ εἶναι ἀπροετοίμαστα. Βλέπεις τὴ μικροαστὴ νὰ μεταπηδάει στὴν πορνεία μὲ τὴ βεβαιότητα πὼς δὲν ἔκανε τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ προβιβαστεῖ κοινωνικά. Τὰ κοριτσόπουλα τῆς μαρτυρίας ποὺ διάβασα ἔχουν ὅλα τους καταβάλει πολὺ ἀκριβὸ τίμημα γιὰ κάτι ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ μὴν πουλιέται. Καί, προπάντων, νὰ μὴν εἶναι δολοφονικὸ ὅπλο στὰ χέρια τῶν ἀρσενικῶν.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 18 Ἀπριλίου 1956

1612167-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Ο ΛΕΥΚΟΣ ΚΙΝΔΥΝΟΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἔγνώρισα κάποτε ἕναν ἄνθρωπο τρομερὰ λεπταίσθητο, θετικὰ καλλιεργημένο, καὶ ποὺ ἦταν ὁ πιὸ σίγουρος, ὁ πιὸ ἀλάνθαστος ἐμπειρογνώμων σὲ ζητήματα Τέχνης κάθε λογῆς. Ἀπόδειξη πὼς δὲν ἔγραφε τίποτα ὁ ἴδιος. Περιοριζόταν νὰ γεύεται ἡδονικά, μακρόσυρτα, τὰ ὡραῖα βιβλία ποὺ εἴχανε γράψει οἱ ἄλλοι. Τὰ γευόταν ἔτσι, θαρρεῖς, μὲ τὴν ἄκρη τῆς γλώσσας, ἁπαλογλύφοντας τὰ χείλη του, ὅπως πίνει κανεὶς ἕνα τσάϊ γνήσιο τῆς Ἀνατολῆς, ἀρωματικό, λιβανιστό, ἀποπνευματωμένο. Ἔ λοιπόν, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀνακάλυψα πὼς εἶχε ἕνα βίτσιο: Σνὸμπ κατὰ τὸν τρόπο τοῦ κυρίου Σβάν, κατὰ τὸν τρόπο τοῦ Προύστ, ὄχι δηλαδὴ κοῦφος καὶ ξιππασμένος, ἐνῶ βασιζόταν σ' ἕνα γοῦστο ἀπὸ τὰ πιὸ ἀδιάλλακτα, κρυβόταν ὧρες-ὧρες γιὰ νὰ ἐπιδοθεῖ σὲ κάτι ποὺ τὸ θεωροῦσε ἐπαίσχυντα ἁμαρτωλό: Νὰ διαβάσει συγγραφεῖς ποὺ τοὺς ἀποδοκίμαζε στὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἢ τουλάχιστο ποὺ τοὺς ἀντιπαρερχόταν μὲ περιφρονητικὴ συγκατάβαση. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς κι' ὁ Λοτί. Ὄχι ὁ Λοτὶ τῶν «Ψαράδων» ἢ τοῦ «Ἀδελφοῦ μου Ὑ6», ἀλλὰ ὁ Λοτὶ— ἄκουσον! ἄκουσον!— τῆς «Κυρίας Χρυσάνθεμο».

Πιὸ σκεπτικιστὴς ἀπ' αὐτόν, ἂν καὶ λιγότερο, ἀσύγκριτα λιγότερο φωτισμένος, ὁ ὑποφαινόμενος ἔβλεπε στὴν ἀδυναμία τούτη μιὰ πολὺ φυσικὴ διέξοδο. Τὸ ἀδιάκοπα κολοσσιαῖο μᾶς κουράζει, ὅπως λιγώνουν τὰ πολὺ σοροπωτὰ γλυκά. Χρειάζεται πότε-πότε καὶ κάτι πιὸ ἐλαφρό, μιὰ κομπόστα. Ὁ μόνος ρυθμιστὴς ἐδῶ, ὁ ἀναγκαῖος ὅρος, εἶναι τὸ καλὸ γοῦστο· καὶ καλλιτέχνες ἐλάσσονες, δηλαδὴ χωρὶς μεγαλοφυΐα ἀλλὰ μὲ καλὸ γοῦστο, ὑπάρχουν, δόξα νἄχει ὁ Θεός, ἄφθονοι, σ' ὅλα τὰ εἴδη. Ὁ σνομπισμὸς ἔγκειται στὸ νὰ ντρέπεσαι γιὰ τὴν ὕπαρξή τους. Ὅπως κι' ἀγραμματωσύνη θὰ πεῖ νὰ τοὺς συγχέεις μὲ τοὺς φτηνούς, τοὺς κακότεχνους.

Ὁ ἐξωτισμὸς εἶναι κι' αὐτὸς μιὰ διέξοδος. Ἕνας τεχνικὸς ἐξαερισμὸς τοῦ πολὺ κλεισμένου στὶς ὑπερτροφικὲς πολιτεῖες μας, στὴν πλήξη τῆς καθημερινότητας, κόσμου. Ἀπόδραση ἀπὸ τὸν «πολιτισμὸ» στὴ φυσικὴ ζωή, ἀπὸ τὸ διοξείδιο τοῦ ἄνθρακος στὸ ὀξυγόνο. Μὲ τὸν καιρὸ ὡστόσο, ἡ ἀνάγκη αὐτὴ παίρνει κάποια διαφορετικὴ διάσταση, ὁπλί-

ζεται μὲ κάποιο νόημα πιὸ οὐσιαστικό, καὶ μαζὶ πιὸ σκεπτικιστικό: Ὑπαινίσσεται μιὰ δυσπιστία γιὰ τὸ ὁμοούσιο τοῦ πολιτισμοῦ μας. Εἴμαστε ἄραγε ὅ,τι καλύτερο ὑπάρχει κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο, οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ; Καὶ μήπως ἄλλοι, ὑποτιμημένοι πολιτισμοί, ἔδειξαν περισσότερη εἰλικρίνεια, περισσότερη προσήνεια ἀπέναντι στὸν ἄνθρωπο, σεμνότερη καὶ βαθύτερη σοφία;

Νὰ ὁ ἐξωτισμὸς τοῦ καιροῦ μας, ἡ εἰδική του ἀπόχρωση. Δὲν εἶναι πιὰ ὁ ἐξωτισμὸς ποὺ ἐγκαινίασε στὸ κατώφλι τοῦ δέκατου ἕνατου αἰῶνα ὁ Σατωμπριάν, ὁ ρωμαντικός, αἰσθηματολογικὸς ἐξωτισμός. Οὔτε ὁ διακοσμητικός, χάρτινος σὰν τὰ γιαπωνέζικα φαναράκια, τοῦ Λοτί. Ἐκεῖ μετὰ τὸν πρῶτο εὐρωπαϊκὸ πόλεμο εἶχε ἐξαπολυθεῖ ἕνα κῦμα ἐξωτισμοῦ τῆς φυγῆς, παρηγορητικοῦ, ἢ ἔξαλλου σὰν τὴ τζάζ. Ἔζησε λίγο. Εἴταν ἀντίδραση ποὺ ἔκρυβε μέσα της μιὰ δυσπιστία: τὴ δυσπιστία γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς τόσο διατυμπανισμένες ἠθικὲς ἀξίες μας, ποὺ κουρελιάστηκαν στὰ πεδία τῶν μαχῶν, θάφτηκαν κάτω ἀπὸ τὶς ἑκατόμβες. Ὁ καινούργιος ἐξωτισμὸς δὲν ρεμβάζει πιὰ κάνοντας ἀέρα μὲ μιὰ γιαπωνέζικη βεντάλια· ἀναρωτιέται.

Νὰ γιατὶ ἐκτιμοῦμε τὸν ἐξωτισμὸ λόγου χάρη τοῦ «Αὐγουστιάτικου φεγγαριοῦ», ποὺ παίζει τώρα ὁ κ. Κούν. Οὔτε βαθυστόχαστος εἶναι βέβαια οὔτε κὰν γερὰ ἐδραιωμένος. Ἔχει ὅμως μιὰ διάθεση αὐτοειρωνείας πολὺ χρήσιμης γιὰ τὸν ἄνθρωπο τῆς λευκῆς φυλῆς. Τὸν κάνει νὰ συλλογίζεται μήπως ὅλα αὐτὰ τὰ ἱερὰ ποὺ τὸν καλοῦσαν νὰ πιστεύει δὲν ἔγιναν ἀντικείμενα καπηλείας ἀπὸ μέρος ἐκείνων ποὺ τὰ διαχειρίζονταν. Γιατὶ ἐδῶ ἀκριβῶς πρέπει νὰ μπεῖ ὁ τόνος. Ὄχι στὸ ἂν οἱ ἠθικὲς ἀξίες μας ἔχουν περιεχόμενο ἢ ὄχι, ἀλλὰ ἂν οἱ διαφημιστές τους εἶναι πραγματικὰ ἔντιμοι.

Ἡ κρίση τοῦ πολιτισμοῦ μας εἶναι κρίση πολιτισμοῦ προδομένου. Θὰ πεῖ κανεὶς βέβαια πὼς ἕνας πολιτισμὸς ἀνίκανος νὰ διαμορφώσει τὸν ἄνθρωπο, σημαίνει πὼς εἶναι ἀποτυχημένος. Βιαστική, ἀβασάνιστη καταδίκη. Προτοῦ ἐπικροτήσει κανεὶς αὐτὴ τὴν πρόταση πρέπει ν' ἀναρωτηθεῖ ἂν ὅλα μαζὶ εἶναι ἄξια καταδίκης, ἢ μήπως κάποια σημεῖα μόνο φταῖνε, κάποιες ἀδυναμίες ποὺ ἄφησαν εὔκολη διάβαση στὸν ἐχθρό. Ἔχουμε ἕναν πολιτισμὸ πνευματικὸ κι' ἕναν οἰκονομικό, καὶ μολονότι μοιάζουν ἱστορικά, διαλεκτικά, ἀλληλένδετοι, ὡστόσο λίγο νὰ προσέξει κανεὶς θὰ ξεκρίνει ἀνάμεσά τους μιὰν ἀντίφαση καὶ μιὰν ἐξοντωτικὴ διαμάχη. Ὁ εὐρωπαϊκὸς κόσμος οἰκοδομήθηκε πάνω στοὺς τάφους τῶν μαρτύρων του. Τοὺς θυσίασε στὶς ὀρέξεις τῆς πιὸ χυδαίας ὀλιγαρχίας.

Τοὺς θυσιάζει. Κάθε μέρα, κάθε πράξη ἐπίσημη, κάθε ἐκδήλωση τῆς πρακτικῆς ἡγεσίας, δὲν κάνει τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ καταρρακώνει μιὰν ἠθικὴ ἀξία, ἀφοῦ πρὶν τὴν ἐπικαλεστεῖ ὑποκριτικὰ καὶ τὴ διαστρέψει. Ἡ μέθοδος αὐτὴ ἔγινε σύστημα, κανόνας ζωῆς. Δημιούργησε ἱστορία. Δὲν μπορεῖ νὰ βαστήξει ἐπ' ἄπειρον. Ζοῦμε τὴ δίκη καὶ τὴν καταδίκη της, ἡ κριτικὴ εἶναι ὀξύτατη, ἐπίμονη, ἀδυσώπητη, κι' ὁ πιὸ θανάσιμος κατήγορος δὲν εἶναι ὁ ἀντίπαλος· εἶναι ὁ ἀγανακτισμένος ἄνθρωπος τοῦ ἴδιου στρατοπέδου.

Στὸ μεταξὺ ἂς χαροῦμε τὴ σύντομη αὐτὴ ἀνάπαυλα τῆς χαμογελαστῆς εἰρωνείας ποὺ μᾶς προσφέρεται μ' ἕνα φλυτζάνι τσάϊ ἀρωματικὸ στὸ τεϊοπωλεῖο τὸ «Αὐγουστιάτικο φεγγάρι». Ἀπὸ τὰ βάθη τῆς βασιλεμένης νιότης μας ἔρχονται τριποδίζοντας νὰ μᾶς τὸ προσφέρουν οἱ γκέϊσες τῆς «Κυρίας Χρυσάνθεμο», οἱ μουσμὲ τῆς «Μπατερφλάϋ». Εἶναι ἡ Ἰαπωνία ἡ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ βόμβα, μιὰ χώρα πολὺ μακρυνὴ γιὰ νὰ δικαιώνει τότε ἀκόμα τὸν «κίτρινο κίνδυνο». Ὁ κίνδυνος θαρῶ πὼς ἀποδείχτηκε λευκός. Εἴμαστε οἱ πιὸ ἄσπονδοι, οἱ μοναδικοί, ἐχθροὶ τοῦ ἑαυτοῦ μας.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS · MDCCCLXXXI ·

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 25 Ἀπριλίου 1956

1612/68-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Η ΑΙΩΝΙΑ ΠΑΛΗ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Μεταφυσικὸ λοιπὸν τὸ κεντρικὸ δρᾶμα τοῦ Οὔγκο Μπέττι, τοῦ περίφημου Ἰταλοῦ δραματουργοῦ, ποὺ ἕνα ἔργο του παρουσιάζεται τώρα στὸ ἑλληνικὸ κοινὸ ἀπὸ τὸ θέατρο Κοτοπούλη. Τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1952, στὴ Βενετία, μοῦ ἔλεγε ὁ ἴδιος: «Πιστεύω πὼς εἶμαι ἕνας συγγραφέας θρησκευτικός». Αὐτὸ γιὰ ν' ἀπαντήσει σ' ἐκείνους ποὺ τὸν χαρακτήριζαν πεσσιμιστή, μηδενιστή, ἀκόμα κι' ἀνηθικιστή. Κι' ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὸ «θρησκευτικός», προσέθετε: «Μὲ ὅ,τι γράφω, θέλω νὰ τονίσω, νὰ ὑπογραμμίσω, τὴ σημασία τοῦ ἀνθρώπου».

Ὡραία αὐτὴ ἡ σύζευξη. Τὴν ὑπογραμμίζω γιατί, στὸν καιρό μας, εἶναι πολλοὶ αὐτοὶ ποὺ νομίζουν, ἀφελέστατα, πὼς τὸ μεταφυσικὸ πρόβλημα ὑποδηλώνει μιὰν ἄρνηση τῆς ἀξίας ἄνθρωπος, μιὰν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τ' ἀληθινὰ κι' ἄμεσα ἐνδιαφέροντα τῆς ζωῆς. Ζοῦμε σὲ μιὰν ἐποχὴ πού, γιὰ νὰ διώξει τοὺς ἴσκιους, κατέληξε νὰ στενέψει ἀσφυχτικὰ τὸν ἐσωτερικὸν ὁρίζοντα. Τὸ μεταφυσικὸ πρόβλημα δὲν τὸ λύσαμε· τὸ πήραμε, ἀνομολόγητα, ἀπὸ φόβο.

Κι' ὅμως: ἔτσι ποὺ κι' ἄλλοτε μᾶς εἶχε τύχει ἐδῶ νὰ τὸ ἐξηγήσουμε, μεταφυσικὸ πρόβλημα δὲν σημαίνει ἀναγκαστικὰ καὶ μεταφυσικὴ πίστη. Σημαίνει μονάχα μιὰ θεμελιώδη ἀγωνία τοῦ ἀνθρώπου —καὶ κατὰ τὰ φαινόμενα μόνο τοῦ ἀνθρώπου— γιὰ τὸ τί εἶναι, ἀπὸ ποῦ ἔρχεται καὶ ποῦ πηγαίνει. Εὔκολο νὰ τοῦ λέμε: «ἀπὸ πουθενὰ» καὶ «στὸ μηδέν». Ἀπὸ μιὰν ὡρισμένη ἡλικία καὶ πέρα, ὁ ἁπλοϊκότερος ἄνθρωπος θὰ τὸ βάλει στὸν ἑαυτό του τὸ καυτὸ τοῦτο ἐρώτημα, ἀναπόφευκτα. Θὰ τὸ βάλει σὲ ὧρες δοκιμασίες, ἂν ὄχι σὲ ὧρες θεωρητικοῦ ρεμβασμοῦ. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐσωτερικὰ πιὸ πλούσιος, ψυχολογικὰ πιὸ ρευστὸς ἀπὸ τ' ἁλύγιστα γεωμετρικὰ σχήματά μας. Διαρκῶς μᾶς ξεφεύγει. Κι' ἂν ἀκόμα τὸν πείσουμε γιὰ τὰ δυὸ πρῶτα αὐτὰ ἐρωτήματα, θ' ἀναρωτηθεῖ ὁπωσδήποτε τὸ ἄλλο, τὸ ἀναπάντητο: «ποιὸς εἶμαι»—ποὺ τὰ περιέχει. Ἔ λοιπόν: ὁλάκαιρο τὸ σύγχρονο θέατρο, σ' ὅ,τι ἔχει τὸ πιὸ ἀξιόλογο καὶ ὑψηλό, αὐτὸ τὸ δραματικὸ ἐρώτημα ἐκ-

φράζει, συνειδητὰ ἢ ἀσύνειδα. Τὸ μυστήριο τῆς προσωπικότητας στέκεται στὸ κέντρο τοῦ ἔργου τοῦ Πιραντέλλο. Οἱ ἥρωες τοῦ Ἀνούγι, οἱ πικροί, βασανίζονται μ' ἕνα ἠθικὸ πρόβλημα ποὺ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει ἄλλη ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ λύση, ἀφοῦ ἀναφέρεται σὲ μιὰ διαφωνία τοῦ ἀτόμου μὲ τὴν ἐγκόσμια τάξη. Κι' ὁ Μπέττι, ὅταν λέει πὼς εἶναι «συγγραφέας θρησκευτικός», ἐννοεῖ κάτι πολὺ περισσότερος ἀπὸ «θρησκευόμενος». Ἐννοεῖ πὼς ἐκφράζει μιὰ πανάρχαια, ριζικὴ διαμάχη ἀνάμεσα στὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὸ Ἄγνωστο.

«Ὁ Θεὸς—μοῦ ἔλεγε τότε, κι' ἔγραφα σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴ στήλη μὲ χρονολογία 8 τοῦ Ὀκτώβρη 1952—δίνει στὸν ἄνθρωπο τὸ δικαίωμα νὰ συγκρουστεῖ μαζί του ἔτσι ποὺ—καθὼς τουλάχιστον πιστεύω—νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ πάλη ποὺ ἐνδιαφέρει τὸν ἴδιο τὸ Δημιουργό. Δίχως αὐτό, ἡ Δημιουργία θὰ εἶταν κάτι τὸ παράλογο. Αὐτὸ θέλησα νὰ ὑποστηρίξω στὸ ἔργο μου «Πάλη ὥς τὴν αὐγή». Ὁ θάνατος εἶναι μιὰ συνδιαλλαγή. Βλέπουμε ἔτσι πὼς ὑπάρχει κάτι τὸ χρήσιμο ἀκόμα καὶ στὸ κακό. Ἡ ἐπανάσταση τοῦ ἀνθρώπου προβλέπεται μέσα στὴν ἴδια τὴν πράξη τῆς Δημιουργίας».

Τὸν καλό μας, τὸν ἀγαπημένο, τὸν ἀλησμόνητο Οὔγκο Μπέττι! Συνείδηση ἄγρυπνη, νοῦς φωτεινός, εἶχε ὡστόσο λύσει τὸ πρόβλημά του μ' ἕναν τρόπο ποὺ εἶταν πολὺ προσωπικὸς γιὰ νὰ μᾶς πείθει. «Φανταστεῖτε γιὰ μιὰ στιγμὴ ἕναν ἄνθρωπο—μᾶς ἔλεγε ἀκόμα—ποὺ δὲν ἔχει ἰδέα γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ νεροῦ. Ἂν ξαφνικὰ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος βρεῖ τὸ ἀπολίθωμα ἑνὸς ψαριοῦ, καὶ τὸ δώσει νὰ τὸ ἐξετάσουν, ἐκεῖνοι ποὺ θὰ τὸ κάνουν αὐτὸ θὰ μπορέσουν νὰ σχηματίσουν μιὰ γενικότερη ἰδέα, νὰ καταλάβουν τὶ εἶναι ἡ θάλασσα. Τὸ ψάρι αὐτὸ εἶναι ἡ ἀπόδειξη πὼς ἡ θάλασσα ὑπάρχει. Τὸ ἴδιο γίνεται μὲ τὸν ἄνθρωπο. Ἐκφράζει ἕναν κόσμο ποὺ δὲν μᾶς εἶναι ἐμπειρικὰ γνωστός».

Ὡραῖο, παραστατικὸ ἐπιχείρημα—θὰ φτάναμε σχεδὸν νὰ ποῦμε: πολὺ ὡραῖο γιὰ νὰ εἶναι ἀληθινό. Ὁ Μπέττι, συνείδηση θρησκευτική, ποὺ κατέτεινε μὲ ὅλες τὶς δυνάμεις της πρὸς τὸ θεῖο, πάθαινε ἐδῶ ἀκριβῶς ὅ,τι ὅλες, δίχως ἐξαίρεση, οἱ θρησκευτικὲς συνειδήσεις: Ἔπαιρνε γιὰ πραγματικότητα αὐτὸ ποὺ δὲν εἶταν παρὰ «εὐσεβὴς πόθος». Τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπιθυμοῦμε ζωηρὰ κάτι, δὲν εἶναι κι' ἀπόδειξη πὼς ὑπάρχει. Στὴν περιοχὴ μάλιστα αὐτή, ἡ ἀπόλυτη αὐθαιρεσία, ἡ ἀξιωματικὴ διαβεβαίωση, εἶναι προτιμότερη: Πιστεύω γιατὶ πιστεύω. Στὴν περιοχὴ τοῦ ἀγνώστου, μόνος ὁ ἰσχυρισμὸς μπορεῖ νὰ εἶναι ἀδιάβλητος.

Ὁ Μπέττι ὅμως δὲν εἶταν ὁ δογματικός, ὁ ἀπάνθρωπος. Ἂν καὶ παλιὸς δικαστικός, εἶχε τὴν προσήνεια τοῦ ἀληθινοῦ καλλιτέχνη. Ἄκουγε καὶ καταλάβαινε. Θυμᾶμαι πὼς ὅταν τὸν μακάρισα γιὰ τὸ προνόμιό του νὰ ἔχει καταλήξει σὲ μιὰ πίστη, ἐγὼ πού, ἀπὸ ἀδυναμία ἴσως, εἶμαι ἕνας ἰσόβιος στρατοκόπος, ἔσφιξε τὴ λεπτὴ γροθιά του—γροθιὰ διανοουμένου—καὶ τόνισε σὰ σφυριὲς τὰ λόγια του:

— Ἄρχισα κι' ἐγὼ ἔτσι. Μὰ παλεύω, παλεύω πάντοτε!

Ἀγωνιζόταν! Πάλευε μὲ τὴν ἀμφιβολία, μὲ τὴν ὀλιγοπιστία, μὲ ὅ,τι οἱ καλόγεροι τοῦ Μεσαιῶνα ἀποκαλοῦσαν «φωνὴ τοῦ Πειρασμοῦ». Τὶ ὡραῖα αὐτή του ἡ πάλη! Δὲν τὸ κρύβω πὼς πιὸ πολὺ τὸν ἀγάπησα, τὸν σεβάστηκα, γι' αὐτή, παρὰ γιὰ τὴν πίστη του. Γιατὶ ἔτσι εἴμαστε φτιαγμένοι οἱ ἄνθρωποι. Ξέρουμε, νιώθουμε, πὼς ὁ Πειρασμὸς—ἡ ἄρνηση—δὲν εἶναι δύναμη ἐξωτερικὴ καὶ ξένη. Εἶναι μιὰ ὁλόκληρη πλευρὰ τοῦ ἑαυτοῦ μας, ἡ πιὸ σκοτεινὴ καὶ ἡ πιὸ ἐπώδυνη. Ἡ παρουσία της μᾶς συγκινεῖ, ἴσως γιατὶ ἐκεῖ κρύβεται κ' ἡ βαθύτερη πηγὴ τοῦ μαρτυρίου—ποὺ μᾶς ἐξυψώνει.

Τώρα ὁ Οὔγκο Μπέττι βρίσκεται στὴν ἀντίπερα ὄχθη, πέρα ἀπὸ τὴν αἰώνια καταχνιά, ἐκεῖ ποὺ θέλουμε νὰ βασιλεύει τὸ ἔνδοξο, τὸ ἀνέσπερο φῶς. Ἴσως τὸ ἔχει λύσει πιὰ τὸ μεγάλο πρόβλημα ὁ Οὔγκο Μπέττι. Κ' ἴσως ἡ πάλη του νὰ ἔχει πάρει τέλος, τὸ μέτωπό του τὸ ρυτιδωμένο, τὸ κουρασμένο, νὰ δροσίζεται ἀπὸ τὶς αὔρες τῆς περιπόθητης αὐγῆς.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΘΕΝΟΥ
ΦΛΑΦΙΛΟΣ
MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 2 Μαΐου 1956

16/2/69-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Ο ΔΙΣΚΟΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Τί θὰ μποροῦσε νὰ γίνει γιὰ νὰ διατηρηθοῦν τὰ ἑλληνικὰ ἔθιμα, νὰ περισωθοῦν μὲ κάθε τρόπο; Νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὴν ἰσοπεδωτική, τὴν ἀποκτηνωτικὴ ξιππασιὰ τοῦ αἰῶνα. Αὐτὸς ἐδῶ ὁ δίσκος μὲ τὸ γλυκό τοῦ κουταλιοῦ, ἔξαφνα—ναί, δὲν ἀστειεύομαι, αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ δίσκος, ποὺ μᾶς καλωσορίζει στὸ πεντάπαστρο, εὐωδιαστὸ ὑδραίϊκο σπίτι, ἐμᾶς τοὺς ἁμαρτωλοὺς καὶ ναυαγούς. Συγχωρῆστε με, ἀλλὰ φτάνω στὸ σημεῖο νὰ τὸν ἰδῶ σὰ σύμβολο αὐτὸ τὸ δίσκο. Σύμβολο μιᾶς ἀνθρωπιᾶς ποὺ πάει, χάνεται, μιᾶς ἀρχοντιᾶς ἄσχετης μὲ κάθε τίτλο. Κι' ἔπειτα τί δὲ μοῦ θυμίζει, ἀναστημένο μέσ' ἀπὸ τὰ βάθη τῆς μνήμης, ὁ ἑλληνικὸς αὐτὸς δίσκος μὲ τὸ γλυκὸ τοῦ κουταλιοῦ. Μὲ γυρίζει πολλὲς δεκαετίες πίσω, σ' ἐποχὴ τρυφερή, αὐγινή. Σὲ κάποιαν ἄλλη μικρὴ πολιτεία, κοντὰ στὴ θάλασσα, ἀγαπημένη. Ὁ δίσκος αὐτὸς μὲ κάνει νὰ νιώθω πὼς ἔχω φυσιογνωμία, ρίζες, ἑλληνικὴ ἰθαγένεια. Τέλειωσε! ὁ δίσκος αὐτὸς μὲ μαγνητίζει, μὲ φανατίζει!

Εἴμασταν λοιπὸν ἕνα μπουλοῦκι Ἀθηναῖοι—δηλαδὴ ἐξωμότες, ὅπως ὅλοι σχεδὸν οἱ Ἀθηναῖοι, ὄχι γκαγκαρέοι — ὅμως συνεπέστατα νευρωτικοί, ἱδρωκαπημένοι, βενζινοκαπνισμένοι, ἄνθρωποι μὲ μιὰ λέξη τοῦ αἰῶνα, ποὺ ξέπεσαν σαββατοκύριακο νὰ ξεδώσουν στὸ πάναγνο νησί. Ἡ Ὕδρα εἶταν ἀκόμα ἄθιχτη, ἀλέκιαστη ἀπὸ παραθερισμό, σνομπισμό, ἐκτραχηλισμό, εὐρωπαϊσμό, ἀμερικανισμό, ὑστερισμό. Ἔλαμπε κατακάθαρη σὰν τὸν ἀποσπερίτη ποὺ ἄναφε ἐκεῖ ψηλά, κατάκορφα στὸν οὐρανό, λιγάκι ἐξογκωμένος θαρῶ ἀπόψε, ἴσως γιὰ νὰ ὑποδεχτεῖ τὴ μεγαλοβδομάδα ποὺ ἔρχεται. Τὰ καΐκια ἀναπαύονται ρεμβάζοντας πάνω στό ἀποκοιμισμένο νερὸ ποὺ καθρεφτίζει, ξεφυλλίζει σὰν τριαντάφυλλα τὰ κόκκινα μάγουλά τους. Τὰ κορίτσια τοῦ νησιοῦ, πιασμένα μπράτσο δυὸ-δυό, τρία-τρία, κάνουν τὸ σεργιάνι τους στὴν προκυμαία. Κι' ὁ ἥλιος ποὺ γέρνει, ποὺ βουτάει πίσω ἀπὸ τὸ βράχο, ρίχνει ἕναν ἴσκιο λοξὸ πάνω στὴ μισὴ πολιτεία, τὴ χωρίζει σὰν ἀμφιθέατρο σὲ δύο φάσεις: μιὰ ροδαλή, ποὺ θαμπώνεται μὲ χρυσόσκο-

νη, καὶ μιὰ σταχτογάλανη, εἴδωλο χώρας μακρυνῆς, ὑπερκόσμιας, ὅπου λάμνουν ἀνάερες, μενεξελιές, οἱ σκιὲς τῶν κεκοιμημένων.

Δὲν εἶμαι ποτὲ βέβαιος γιὰ τὴν ψυχὴ τῶν προσώπων, εἶμαι ὅμως πάντοτε βέβαιος γιὰ τὴν ψυχὴ τῶν πραγμάτων. Σοῦ ἐπιβάλλεται—καὶ βουβά, ὑποβλητικά. Σοῦ προκαλεῖ ἕνα σεβασμὸ γιὰ τὴ σεμνότητά της. Ἡ ψυχὴ τοῦ τόπου μᾶς ἀνάγκασε ἔτσι, χωρὶς κὰν νὰ τό σκεφτοῦμε, νὰ παραμερίσουμε κάποιες κακὲς συνήθειες: τὸ ἄσεμνο ξεφωνητὸ στοὺς δρόμους λόγου χάρη, τὴ μανία τοῦ Ρωμιοῦ νὰ ξομολογιέται δημοσίᾳ τὰ οἰκογενειακά του, νὰ ξεσηκώνει τοὺς κοιμισμένους ἀντίλαλους μὲ χάχανα καὶ χαζοκουβέντες. Πλαγιάσαμε νωρίς, τὴν ὥρα τῶν τίμιων ἀνθρώπων. Καὶ ἡ ψυχὴ τῶν πραγμάτων πάλι μᾶς ἐξασφάλισε γιὰ τὴν ὑπακοὴ μας τούτη μιὰ πλούσια, ἰδανικὴ ἀνταμοιβή: Τὴν παρθενιὰ τοῦ πρωϊνοῦ.

Ὄχι, δὲ θὰ περιγράψω ὅ,τι δὲν περιγράφεται. Οὔτε τὸ φῶς γίνεται λόγος, οὔτε τό μῦρο τοῦ ἀέρα ποὺ ἔρχεται φορτωμένος ἀνάσες ἀπὸ τὸ πέλαγο, ἀπὸ τὰ κυπαρίσσια, ἀπὸ τὶς ἀνθισμένες λεμονιές, οὔτε τὰ μακρυνὰ κουδουνίσματα τῶν κοπαδιῶν ἀπὸ τὶς βουνοπλαγιές, οὔτε οἱ καμπάνες τῆς Κυριακῆς ποὺ φτεροκοπᾶνε πάνω ἀπὸ τὴν πολιτεία, τὴ σηκώνουν ψηλά, μὲ τὰ χάλκινα φτερά τους, ἴσαμε τὸν Παράδεισο. Αὐτὰ ὅλα, ὅσοι εἴχαμε τὴν εὐτυχία νὰ γεννηθοῦμε προτοῦ ἀκόμα ὁ κόσμος ἀρχίσει ν' ἀπαχρωματίζεται, τὰ ἔχουμε στὴν ψυχή μας, λαγοκοιμόνται, ἀπολησμονημένα ἴσως, ὅμως ἀκατάλυτα. Κάτι περισσότερο: ἡ ἀπόσταση μέσα στὸ χρόνο τὰ ἔκανε πιὸ ἀγαπημένα, τὰ βάθυνε ἀνεπάντεχα, καὶ τώρα εἶναι πιὰ σάρκα ἀπό τὴ σάρκα μας, δὲν ξερριζώνονται παρὰ μόνο μὲ τὴν ψυχή μας. Ἴσως οὔτε μὲ τὴν ψυχή μας.

Κλαίω ὅμως ἐκείνους ποὺ δὲν τὰ γνώρισαν, δὲν τ' ἀκοῦνε ὅταν σφαλοῦν τὰ μάτια. Ὄχι, δὲν τοὺς ζηλεύω κάποιους νεωτέρους μας. Δὲν λέω πὼς ὁ κόσμος εἶναι πιὸ ἄσχημος γι' αὐτούς. Ἴσα-ἴσα. Εἶναι ὅμως ἕνας κόσμος ποὺ δὲ θὰ τὸν ἄλλαζα μὲ τὸ δικό μου, τὸν νηπιακό. Δὲ θὰ τὸν ἄλλαζα μὲ τὴ Μεγάλη Βδομάδα στὴ μικρή μου ἐπαρχία, μὲ τὴ φυλλάδα ὅπου πρωτοδιάβασα τοὺς βίους τῶν ἁγίων κι' ἔμαθα τὰ κάλλαντα, μὲ τὶς καμπάνες τοῦ ἐσπεριναῦ, ποὺ εἶταν σὰ νὰ σήμαιναν μέσα στὸ ἴδιο μου τὸ σπίτι, μὲ τὴ μυρωδιὰ τοῦ λιβανιοῦ, ποὺ πλημμύριζε τοὺς δρόμους, μὲ τὰ λυχναράκια τοῦ λαδιοῦ, τὶς λαμπίτσες τοῦ πετρελαίου ποὺ ἀνάβονταν τὸ βράδυ στὰ μικρά, βαθειά, σκατεινὰ σὰ σπηλιές, σὰν ἐκκλησιές, μαγαζιά. Δέχομαι πὼς ὁ κόσμος ἐκείνος εἶχε πολλὰ σκοτάδια, πολλοὺς ἴσκιους. Ἡ μετέπειτα ζωὴ ὡστόσο μ' ἔπεισε πὼς κάθε βάθος—κι' ἂς λένε—εἶναι κάπως σκοτεινό.

Τί θὰ ἔχουν νὰ ποῦν αὔριο δικό τους, ἰδιαίτερο, προσωπικό, οἱ νέοι αὐτοὶ τῆς κοσμοπολιτικῆς ἀγωγῆς, ποὺ νὰ μὴ τό ξέρουν καὶ στὸ Βαλπαραίζο; Καὶ μὲ τί δικαίωμα θ' ἀπευθύνονται στὸ διπλανό τους, θὰ ζητᾶνε νὰ τοὺς ἀκούσει, ὅταν καλύτερα θὰ τοῦ λέει τὰ ἴδια ἀκριβῶς πράγματα κάποιος ἄλλος, ἀπὸ τὸ Περού; Τί σημασία ἔχει, θὰ μοῦ πῆτε· ἁπλούστατα, τὸ κοσκίνισμα θὰ εἶναι τότε αὐστηρότερο, θὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ὑπάρχουν μόνον οἱ ἀληθινὰ πρῶτοι, οἱ μεγάλοι. Λάθος. Ἡ πιὸ δυνατὴ ἀνάσα, ἡ πιὸ μεγάλη πνοή, δὲν ἀντέχει σ' ἀποστάσεις ἀπεριόριστες. Σβύνεται, κρυώνει. Εὐκολώτερο νικιέται ὁ χρόνος κάποτε, παρὰ ὁ χῶρος. Ἡ ζέστη, ἡ θαλπωρή, εἶναι ζήτημα ἐπαφῆς.

Κοινὴ καταγωγὴ καὶ κοινὲς ἀναμνήσεις ὑλοποιεῖ τὸ ἔθιμο. Ὄχι μόνο τὸ ἔθιμο. Ἀκόμα καὶ τό συνήθειο, οἱ καθιερωμένες πράξεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἡ μόδα ἔρχεται κάθε τόσο καὶ μᾶς δίνει μιὰν ἀνάστροφη, μᾶς ζαλίζει, χάνουμε τὸν προσανατολισμό μας καὶ νομίζουμε ἔτσι πὼς εἴδαμε νέους ὁρίζοντες. Μὲ τὸν καιρὸ ὡστόσο, μὲ τὴ συχνὴ ἐπανάληψη, ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ γίνεται καθεστώς, ρυθμὸς ζωῆς, φτάνει στὸ σημεῖο νὰ μᾶς κάνει λεία τῶν ἀνέμων. Πῶς νὰ ξαναβροῦμε τὸν ἑαυτό μας κάτω ἀπὸ τόσα στρώματα ποὺ μεσολάβησαν ; Βλέπω τὴν κυρία αὐτὴ ποὺ ταράζει μὲ πολλὴ ἐμβρίθεια τὸ δοχεῖο τοῦ κοκταίηλ κι' ἀγωνίζομαι ν' ἀνακαλύψω κάτω ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά της μιὰ γυναίκα ποὺ ἀνήκει στὴν ἴδια φυλὴ μ' ἐμένα, γεννήθηκε κάτω ἀπό τὸν ἴδιον οὐρανό. Ἂν τὸ κατορθώσω, θὰ μοῦ φανεῖ ἔτσι ποὺ τὴ βλέπω τώρα, γελοία. Ἂν δὲν τὸ κατορθώσω, θὰ μοῦ φανεῖ ξένη κι' ἀδιάφορη.

Ἄχ αὐτὸς ὁ δίσκος μὲ τὸ γλυκὸ τοῦ κουταλιοῦ, ὁ ὑδραίϊκος, πόση Ἑλλάδα χωράει! Καὶ τί ὡραία ἡ στάση τῆς γυναίκας ποὺ τὸν κρατάει μὲ τὰ δυό της τὰ χέρια, σὰ μιὰ μεγάλη, ζεστὴ ἀγκαλιά...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΟΕΝΟΥ ΦΙΛΑΔΕΛΦΙΟΥ
MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 9 Μαΐου 1956

1612170_1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΑΛΛΟΙΩΣΕΙΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Τὶς τελευταῖες τοῦτες μέρες ἔκανα ἕνα ἀκούσιο πείραμα: Μοῦ ἔτυχε νὰ ξαναδιαβάσω, γιὰ εἰδικὸ λόγο, ἕνα μυθιστόρημα κι' ἕνα δραματικὸ ἔργο ἀπὸ κεῖνα ποὺ «ἄφησαν ἐποχὴ» στὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα. Δὲν ξέρω ἄν, τότε, τὰ εἶχαν περάσει γι' ἀριστουργήματα. Οἱ αὐστηρότεροι μπορεῖ κι' ὄχι. Εἶναι βέβαιο ὡστόσο πὼς, τόσο τὸ ἕνα ὅσο καὶ τ' ἄλλο, εἴταν πασίγνωστα καί, τὸ κυριώτερο, ἀντικαθρεφτίζουν πιστὰ τόσο τὶς ἀντιλήψεις τοῦ κοινοῦ ὅσο καὶ τὶς αἰσθητικὲς κατευθύνσεις τοῦ καιροῦ ἐκείνου.

Βιάζομαι νὰ δηλώσω πὼς δὲν πρόκειται γιὰ ἔργα οὔτε τοῦ Ζολὰ οὔτε τοῦ Ἴψεν. Τὰ ἔργα τῶν ἀληθινὰ μεγάλων μπορεῖ κάποτε νὰ μᾶς χρησιμεύουν γιὰ πειράματα, διαφορετικὰ ὡστόσο ἀπὸ τοῦτο ποὺ λέω ἐδῶ. Τὰ ἔργα τῶν ἀληθινὰ μεγάλων ἔχουν μιὰ δική τους διάρκεια. Εἶναι ὅμως, πλάϊ σ' αὐτή, καὶ κάποια ἄλλα ἔργα, ποὺ μᾶς πληροφοροῦν καλλίτερα, αὐθεντικότερα, γιὰ τὸ πνεῦμα μιᾶς ὁρισμένης ἐποχῆς. Ἁπλούστατα: γιατὶ εἶναι ἀπόλυτα ἐναρμονισμένα μαζί του. Ἐκεῖ ποὺ τὸ μεγάλο ἔργο προπορεύεται ἢ ἐπαναστατεῖ, τὸ ἁπλῶς πετυχημένο ἔργο, τὸ ἔργο τῆς μόδας, ἀντιπροσωπεύει τὸ διάχυτο γοῦστο. Θὰ προσθέσω, γιὰ νὰ κλείσω τὸν μακρὺ τοῦτον πρόλογο, ὅτι ἔχω σοβαροὺς λόγους νὰ πιστεύω πὼς τὰ δύο αὐτὰ ἔργα ποὺ μὲ ἀπασχολοῦν ἐδῶ, εἶχαν σοβαρότατα ὑπερτιμηθεῖ στὴν ἐποχή τους, εἶχαν περάσει λίγο - πολὺ γιὰ «φιλολογικὰ γεγονότα», καὶ σὰν τέτοια ἔφτασαν νὰ διαβάζωνται—τὸ ἕνα καὶ νὰ παίζεται—στὴν πρώτη εἰκοσιπενταετία τοῦ τωρινοῦ αἰῶνα. Τότε ποὺ τὰ πρωτογνώρισα κι' ἐγώ.

Ὅταν, λοιπὸν τὰ πρωτογνώρισα—ἰδοὺ τὸ πεῖραμα—μοῦ εἶχαν φανεῖ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ λογοτεχνική τους ἀξία, «φυσικότατα». Ἄλλη λέξη δὲν μπορῶ νὰ βρῶ. Φυσικότατα—μὲ τὴν ἔννοια πὼς ἡ ζωὴ ἔτσι πρέπει νὰ εἶναι ὅπως τὴν περιγράφουν· τὰ ἐνδιαφέροντα τῆς ζωῆς, τὰ κύρια θεματά της, αὐτὰ ἀκριβῶς ποὺ ἀποτελοῦν τὸ κέντρο καὶ στοὺς δυὸ αὐτοὺς πίνακες. Τὸ ἕνα — τὸ μυθιστόρημα — ἐξαντλοῦσε διακόσιες πενῆντα σελίδες γιὰ νὰ περιγρά-

ψει εὐσυνείδητα, μὲ κάθε ἀπόχρωση, τὶς ψυχολογικὲς ἀντιδράσεις μιᾶς κυρίας, Παριζιάνας, ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσα στὸν παλιό της ἐραστὴ καὶ τὸν καινούργιο. Στὴν ἀρχή: θὰ ἐνδώσει; δὲν θὰ ἐνδώσει; Ἀργότερα: τὸ εἰδύλλιο θὰ φτουρίσει; δὲν θὰ φτουρίσει; Δραματικὴ καταστροφή: τὸ εἰδύλιο δὲν φτούραγε. Τέλος.

Ἀνάλογο πεδίο εἶχε καὶ τὸ ἄλλο ἔργο, τὸ θεατρικό. Ἐδῶ εἴτανε δυὸ γυναῖκες, ἡ σύζυγος—ἡ ἐρωμένη, ποὺ διεκδικοῦσαν τὴν καρδιὰ ἑνὸς ἄντρα. Λεπτομέρεια χαρακτηριστική: Καὶ στὰ δυὸ ἔργα, τὸ κύριο ἀρσενικὸ πρόσωπο εἴταν καλλιτέχνης· γιὰ τὴν ἀκρίβεια: γλύπτης. Ἡ καλλιεργημένη κοινωνία τοῦ ὀγδόντα μ' ἐννιακόσια, πίστευε σταθερὰ πὼς ἡ εὐαισθησία ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸν ὡραιοπαθῆ καλλιτέχνη, αὐτὸν ποὺ ἡ ἀστὴ κυρία τὸν ἤθελε πράθυμα γιὰ ἐρωμένο της, δὲν ἐμπιστευόταν ὅμως ποτὲ νὰ τοῦ δώσει τὴν κόρη της σὲ γάμο.—Ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὸ ἐδῶ τὸ θέμα. Τὸ θέμα εἶναι πὼς τὸ ἴδιο ἀκριβῶς πρόσωπο, ὁ ὑπογραφόμενος, ποὺ ἔβρισκε στὰ 1925 πολὺ φυσικά, πολὺ ταιριαστά, πολὺ εὔλογα, αὐτὰ τὰ ἔργα, ἀπορεῖ καὶ ἐξίσταται ἀπροστά τους στὰ 1956. Σχεδὸν ἀγανακτεῖ. Ὄχι, ὄχι, δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὴ γνωστότατη, ἀναπόφευκτη διαφορὰ στὴν ἀξιολόγηση ποὺ κάνουμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι ὅταν περάσει ἕνα μεγάλο διάστημα χρόνου. Αὐτὸ θὰ εἴταν κάτι δίχως σημασία δηλωτική. Πρόκειται γιὰ μιὰν ἀλλαγὴ γενικώτερη, ἱστορικὴ πιά, στὴν ἐσωτερική μας στάση. Γιὰ τὸ πῶς ἀντικρύζουμε τὶς μαρτυρίες, ὄχι σὰν ἄτομα πιά, ἀλλὰ σὰν ἐκπρόσωποι τοῦ συνόλου. Ἡ μαρτυρία ποὺ στὰ 1925 μᾶς φαινόταν πολυσήμαντη, ἢ τουλάχιστον ἀξιοπρόσεχτη, μᾶς φαίνεται καταγέλαστη περίπου στὰ 1956.

Ἀλλαγὴ στὸ γοῦστο τοῦ κόσμου; Μόδα ξεπερασμένη καὶ γι' αὐτό, φαινομενικά, ἀντιαισθητική; Ὄχι, κάτι πολὺ βαθύτερο: Βαθμιαία ἀλλαγὴ προσανατολισμοῦ σ' ὅλη τὴν πορεία τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ὁ κόσμος αὐτός, ὁ εὐρωπαϊκός, ποὺ εἶχε πλάσει μιὰ Λογοτεχνία μ' ἐπίκεντρο τὸ ἐρωτικὸ θέμα—καλλίτερα νὰ ποῦμε τὴν ἐρωτικὴ ψύχωση—ξεφεύγει πιὰ ἀπὸ τὸν στερεότυπο τοῦτον ἄξονα. Συνθῆκες ἱστορικὲς τὸν εἶχαν δημιουργήσει: ἡ χριστιανικὴ ἐξιδανίκευση τῆς γυναίκας, ἡ ἐρωτόπαθη ποίηση τῶν τροβαδούρων, ἡ φαντασιοπληξία τοῦ ρωμαντισμοῦ. Συνθῆκες ἱστορικὲς τὸν καταργοῦν: ὁ βαθὺς τρανταγμὸς στὶς ἰδέες καὶ τὰ ἤθη, ποὺ σημειώνεται στὴ δεύτερη εἰκοσιπενταετία τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Δὲν ἀνεχόμαστε εὔκολα πιὰ νὰ μᾶς ἀπασχολοῦν, ἔστω καὶ γλαφυρά, στρογγυλογραμμένα, μὲ τὶς σεξουαλικὲς περιπέτειες ἀργόσχολων ἀνθρώπων, ποὺ σχίζουν τὴν τρίχα τῆς αἰσθηματολογίας στὰ τέσσερα γιατὶ δὲν ἔχουν ἄλλη, δραματικότερη, ἀπασχόληση στὴ ζωή. Τὰ λιπόθυμα μυστικὰ τοῦ μπουντουάρ, οἱ φευγαλέες μεταπτώσεις ποὺ σημειώνονται στὴ ροδαλὴ σκιά του, δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν. Γίναμε σεμνότεροι μήπως; Ὄχι, ὀλοσυρότεροι. Ὁ σεξουαλισμός, στὶς νεώτερες γενιὲς ὑπάρχει, ἀλλὰ σὰν θέμα ὡμό, στοιχειῶδες, ἢ στρεβλωμένο σὲ νευρώσεις ποὺ ἐγκυμονοῦν τερατογενέσεις καὶ θύελλες. Γενικά, τὸ ἐπίκεντρο ἔφυγε ἀπὸ τὴν καρδιὰ καὶ πῆγε πιὸ κάτω, στὸ σκοτεινὸ ἔνστικτο. Δὲν λέω πὼς αὐτὸ εἶναι ὡραῖο, λέω ὅμως πὼς εἶναι πιὸ δραματικό. Καὶ πιὸ ἀνησυχητικό.

Οἱ θύελλες τοῦ κόσμου μας δὲν γίνονται πιὰ σ' ἕνα ποτῆρι. Κ' εἴταν ποτῆρι, πειθαρχημένη ζωή, τό ἄτομο τοῦ δέκατου ἕνατου αἰῶνα, ἀπαύγασμα μιᾶς κοινωνικῆς διαδικασίας ποὺ εὐοδώθηκε, κορυφώθηκε, ἔδωσε ἄνετα τ' ἄνθη της καὶ τοὺς καρπούς της. Ὁ οὐσιαστικὸς μηχανισμός της, στὴν πραγματικότητα, διέφερε οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴν εἰκόνα ποὺ ἔδινε ἡ τρεχούμενη λογοτεχνία. Ἡ τρεχούμενη ὅμως λογοτεχνία βασιζόταν σὲ μιὰ σύμβασι: στὴν προθήκη τοῦ ἀριστοκρατικοῦ δρόμου μὲ τ' ἀδαμαντοπωλεῖα. Εἶναι ἀξιοσημείωτο πὼς δυὸ μεγάλα πνεύματα, ἀκόμα καὶ στὴν ἐποχὴ ἐκείνη τῆς ἀκμῆς, διέβλεψαν ὡστόσο τὴν ἀλήθεια, ἔβαλαν τὸν τόνο στὸ οὐσιαστικό: Ὁ Μπαλζὰκ ἑδραιώνει τὸ ἐπικό του ἔργο στὸν οἰκονομικὸ παράγοντα, ὁ Ντοστογιέφσκι στὸ ὑπέδαφος τῶν παθῶν καὶ τῶν ἐνστίκτων. Οἱ δυὸ αὐτοί, οἱ πρωτοπόροι, εἶναι οἱ ὀξυδερκέστερες συνειδήσεις τοῦ χτεσινοῦ κόσμου, γι' αὐτὸ καὶ τὸν γεφυρώνουν ἀποφασιστικὰ μὲ τὸ σήμερα. Τὸ ὅραμα ποὺ ἔχουμε τῆς ζωῆς, στὴν ἐποχή μας, εἶναι μιὰ σύνθεση .τῶν ὁραμάτων τους.

Περισσότερο κι' ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις ποὺ μοιάζουν νὰ χαρακτηρίζουν τὴν ἐποχή μας, νὰ τὴ διαφοροποιοῦν οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὶς προγενέστερες, εἶναι κάτι τέτοιες ἀλλοιώσεις, ὑποδόρειες, ἐκεῖνες ποὺ τὴν ἐκφράζουν, τῆς δίνουν τὸ πραγματικό της περιεχόμενο. Δυὸ περίπου χιλιάδες χρόνια ὁ εὐρωπαϊκὸς κόσμος, ὁ χριστιανοευρωπαϊκὸς πολιτισμός, εἶχε τὰ μάτια του καρφωμένα στὸ ἐρωτικὸ ἄστρο. Ζοῦμε τὴ στιγμὴ ὅπου τὰ γυρίζει ἀλλοῦ, σὲ περιοχὲς τοῦ στερεώματος πιὸ σκοτεινὲς ἀλλὰ καὶ πιὸ βαθειές. Τρομαχτικὰ ἀνεξερεύνητες.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

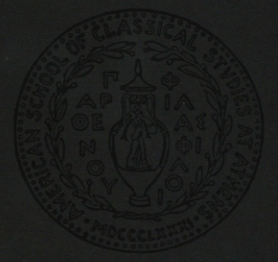

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 16 Μαΐου 1956

1612171-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΒΕΝΤΕΤΙΣΜΟΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Εἶναι κάποιες φορὲς ποὺ ἀξίζει ν' ἀπαντάει κανένας δημοσίᾳ σὲ μερικὲς ἐπιστολές, κι' ἂς ἔχουν ἰδιωτικὸ χαρακτῆρα: αὐτὸ συμβαίνει ὅταν τὸ θέμα μπορεῖ νὰ ἐνδιαφέρει ὄχι μόνο τὸν ἐπιστολογράφο, ἀλλὰ κι' ἕναν κύκλο λίγο - πολὺ εὐρύτερο. Εἶναι ἡ περίπτωση, θαρῶ, τῆς ἐπιστολῆς ποὺ ἔλαβα τὶς προάλλες ἀπὸ κάποιον νέο ποὺ—καθὼς τὸ δηλώνει ὁ ἴδιος—σκοπεύει «ν' ἀφιερώσει τὴ ζωή του στὸ θέατρο». Ὡραία—ἀλλὰ καὶ μοιραία—ἡ ἡλικία αὐτὴ ὅπου κρεμάει κανένας τὴ ζωή του τάμα σὲ μιὰν ἰδέα. Προεξοφλεῖ βέβαια, μὲ τρόπο ἀρκετὰ παράτολμο, κάμποσα πράγματα, καὶ δὲν ἀποκλείεται μιὰ μέρα ὁ τολμηρὸς νὰ τὸ μετανιώσει. Ἂν ὅμως τὸν ἐμποδίζατε, καὶ σᾶς ἄκουγε, πάλι θὰ μποροῦσε νὰ τὸ μετανιώσει. Μᾶς κολακεύει κάποτε—πικρά, ἔστω—ἡ σκέψη πὼς ἤμασταν φτιαγμένοι γιὰ μιὰ ζωὴ πιὸ ὡραία ἀπὸ τὴ ζωή μας, πιὸ ὑψηλή, κι' ὅτι οἱ ἀντικειμενικὲς καὶ μόνο συνθῆκες μᾶς ἐμπόδισαν νὰ τὴ ζήσουμε.

Πολλὰ σημάδια μὲ πείθουν πὼς ἡ τάση πρὸς τὸ θέατρο δὲν εἶναι σήμερα φαινόμενο τόσο σπάνιο ὅσο σ' ἄλλα, παλιότερα χρόνια. Βλέπω πολλοὺς νέους καὶ νέες νὰ τὴν ἐκδηλώνουν, γονεῖς ὄχι μόνο νὰ μὴν ἀντιστέκονται σ' αὐτήν, ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν ὑποθάλπουν μὲ κάποιο καμάρι. Κι' ἄλλοτε τὸ ἔγραψα, ἐδῶ: Αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ παλιὰ πρόληψη ἔπεσε. Τόσο τὸ καλλίτερο. Φτάνει ἡ τωρινὴ πρόοδος νὰ συνοδεύεται μὲ ἀνάλογη εὐφορία σὲ ταλέντα. Ὁ νέος ποὺ μοῦ στέλνει τὴν πρόσφατη αὐτὴ ἐπιστολὴ δὲν σταματάει πάντως σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα· κάτι ἄλλο τὸν ἀπασχολεῖ, καὶ τὴ σχετικὴ ἀνησυχία του θέλει νὰ μοῦ ἐκδηλώσει. «Τί εἶναι βεντετισμός;—ρωτάει. Ἄκουσα τὴ λέξη αὐτὴ νὰ προφέρεται μὲ πολὺ διαφορετικοὺς τρόπους: πότε σὰν ἀπειλή, ἢ κατάρα, πότε σὰν τίτλος τιμῆς. Τί ἀκριβῶς σημαίνει καὶ πῶς πρέπει νὰ τὴ θεωρήσω, μπορεῖτε νὰ μὲ πληροφορήσετε;».

Τὸ θέμα εἶναι καλοδιαλεγμένο—ἔστω κι' ἀπὸ τὴν τύχη—ἐπίκαιρο γιὰ τὴ γενιὰ ποὺ φαίνεται ν' ἀντιπροσωπεύει ὁ ἐπιστολογράφος μου. Δὲν τὸ κρύβω: θὰ μ' ἔβαζε εὐχαρίστως στὸν πειρασμὸ νὰ ἐ-

πιχειρήσω τὴ συγγραφὴ μιᾶς μικρῆς «ψυχοπαθολογίας τοῦ βεντετισμοῦ». Ὁ χρόνος, ἀλλοίμονο, μοῦ λείπει. Θὰ συνοψίσω λοιπὸν ἐδῶ τὴν ἐλλιπεστάτη, τὸ προβλέπω, ἀπάντησή μου.

Πρῶτα-πρῶτα ἕνας ὁρισμός: Βεντετισμὸς λέγεται ἡ ψυχικὴ ἐκείνη διαστροφὴ ἑνὸς ἀνθρώπου πού, μολονότι ἐφοδιασμένος ἀπὸ τὴ Φύση μὲ ὅ,τι χρειάζεται γιὰ νὰ γίνει ἀξιόλογος καλλιτέχνης, κυριεύεται ἀπὸ τὴ μωροφιλοδοξία νὰ χρησιμοποιήσει τὰ προσόντα του ἔτσι ποὺ νὰ καταντήσει σατραπίσκος, μικρὸς δημόσιος κίνδυνος. Ὁ βεντετισμὸς εἶναι ἀνωμαλία ποὺ ἐκδηλώνεται σ' ὅλες τὶς Τέχνες, ἰδιαίτερα ὅμως στὸ θέατρο. Ἡ λάμψη τῆς σκηνῆς, ἡ καθημερινὴ ἐπίδειξη καθὼς σὲ βιτρίνα, ἡ συναρπαστικὴ θύελλα τῶν χειροκροτημάτων, ὁ λιβανωτὸς τῶν αὐθόρμητων ἢ ὑστερόβουλων θαυμασμῶν, εἶναι συνθῆκες ποὺ ξεσηκώνουν εὔκολα τὰ μυαλά, τὰ φύσει κάποτε φυραδάτα. Καλλιεργοῦν τὸ σπόρο τῆς φιλαρέσκειας, ἔτσι ποὺ γρήγορα νὰ γίνει ναρκισσισμὸς ὀξύς, ἐπιθετικός, καλπάζουσα κι' ἀδίστακτη ματαιοδοξία.

Ὁ «βεντέτος» (τὸ ἀρσενικὸ ἐδῶ μὲ τὴ γενικότητα ποὺ περιέχει καὶ τὰ δύο γένη) θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του πὼς ἀνήκει σὲ μιὰ τάξη εἰδική, ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ Θεό. Εἶναι εἴδωλο, εἶναι «ἱερὸ τέρας»—ὅπως τὸν εἶπε εἰρωνικὰ ὁ Κοκτώ. Ἐπομένως ἡ κοινὴ ἠθική, ἡ κοινὴ εὐπρέπεια, δὲν τὸν ἀφοροῦν αὐτόν. Πιστεύει ἀκράδαντα πὼς βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὶς ὑποχρεώσεις ποὺ δεσμεύουν, περιστέλλουν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Κατορθώνει συχνὰ ἔτσι—παράδοξο κι' ὅμως ἀληθινὸ—νὰ σκοτώσει μέσα του κάθε σπόρο ἀνθρώπινου συναισθήματος. Τὴν πλευρὰ αὐτὴ τοῦ βεντέτου τὴ συνέλαβε ἐπιγραμματικὰ ὁ Ζὰν Ἀνούγι στὴν περίφημη κυρία Ἀλεξάνδρα, τὴν καρικατούρα τῆς βεντέτας μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς, τοῦ τέλους τοῦ περασμένου αἰῶνα, ὅπως μᾶς τὴν παρουσιάζει στὸ δραματικό του ἔργο «Κολόμπ». Ἡ κυρία Ἀλεξάνδρα εἶναι μητέρα καὶ δὲν ἔχει μητρικὸ φίλτρο, εἴταν κάποτε ἐρωμένη, σύζυγος, καὶ δὲν ἀγάπησε κανέναν ἐπὶ τῆς Γῆς. «Ἔπαιζε» μόνο, παρίστανε στὴν καθημερινὴ ζωὴ τὰ συναισθήματά της. Θεατριζόταν. Κι' ὅπως δὲν ἔχει ἐσωτερικὸ χαλινό, οὐσιαστικὴ σεμνότητα, ὁ βεντέτος—ποὺ δὲν πρέπει νὰ τὸν συγχέουμε μὲ τὸν φυσιολογικὸ πρωταγωνιστὴ—μεθυσμένος σταθερὰ καθὼς εἶναι ἀπὸ τὸν αὐτοθαυμασμό, ἐκδηλώνεται μὲ τρόπο ἀπάνθρωπο στὸν περίγυρό του: Καταδυναστεύει αὐτοὺς ποὺ θεωρεῖ ὑποδεέστερους, γίνεται μάστιγα γιὰ τοὺς συναδέλφους του φτωχοὺς ἐπαγγελματίες, μεταχειρίζεται τὴν Τέχνη σὰν κουρέλι γιὰ νὰ καθαρίζει τὴ λάσπη ἀπὸ τὰ παπούτσια του. Ἀντικαθιστᾶ κάθε ἀνθρώπινη πίστη μὲ τὸ στόμφο μιᾶς τάχα ὑπεράνθρωπης ἀποστολῆς. Ὕψιστη φιλοδοξία του: νὰ κακομεταχειρίζεται τοὺς συνεργάτες του—γιὰ νὰ ἐπιδείξει τὴ δύναμή του.

Ἂν καὶ ἄτομο προικισμένο μὲ καλλιτεχνικὰ προσόντα, ὁ βεντέτος εἶναι ὁ μέγιστος κίνδυνος, ὁ ἐχθρὸς ὑπ' ἀριθμὸν 1 τοῦ ἀληθινοῦ, τοῦ καλοῦ θεάτρου. Τὸ ἀνειδοποίητο κοινὸ συχνὰ τὸν θεωρεῖ εὐλογία οὐρανοῦ, ἀπαραίτητον ὅρο γιὰ τὶς ὑψηλὲς αἰσθητικὲς πραγματοποιήσεις. Λάθος. Ὁ βεντέτος παραβαίνει τὸν κυριώτερο ὅρο τοῦ καλλιτεχνικοῦ φαινομένου, ποὺ εἶναι μιὰ αὐστηρὰ ἱεραρχημένη σύνθεση καὶ ἰσορροπία πολλῶν ἐπὶ μέρους ἀξιῶν. Αὐτὸς, τὴν παράσταση τὴν ἀντιλαμβάνεται σὰν εἶδος ρεσιτάλ: Αὐτὸς στὸ κέντρο, αὐτὸς στὸ προσκήνιο, αὐτὸς πάνω στὴν ἀσπίδα, καὶ οἱ ἄλλοι νὰ γονατίζουν ἐξαφανισμένοι στὴ σκιά, στὸ βάθος, ἄφωνοι.

Ἂς προστεθῆ ὅτι ἡ ἀρρώστια αὐτὴ—ναρκισσισμὸς ἀνάμικτος μὲ αὐθάδεια, ὑποκρισία καὶ εὐτέλεια—εἶναι κολλητική: Ὁρισμένες ἐποχὲς τὴ βλέπετε νὰ δεσπόζει, ἀκριβῶς γιατὶ ἡ ἐπιτυχία ἑνὸς βεντέτου παρακίνησε κι' ἄλλους, κατάλληλα προδιατεθειμένους, νὰ τὸν μιμηθοῦν. Ὅταν ὁ βεντετισμὸς ἐπικρατεῖ, βλέπει κανένας διασκεδαστικότατα φαινόμενα: Παιδαρέλια ἢ κοριτσόπουλα, ἂς ποῦμε, ποὺ μόλις ἔσκασαν ἀπὸ τ' αὐγό, ἐπειδὴ «πιάστηκαν» ἀπὸ ἕνα ρόλο, νὰ ἐκτροχιάζονται μονομιᾶς καὶ νὰ ἐκδηλώνουν αὐθαδέστατες βεντετικὲς ἀξιώσεις. Ἀντίθετα: ὅταν μιὰ τάξη καὶ μιὰ ἰσορροπία συμβαίνει νὰ δίνουν τὸν τόνο, τότε ὁ καθένας καταλαβαίνει πὼς ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἀληθινὴ, τὴν ἔντιμη ἐπιτυχία, εἶναι δύσκολος, ἀπαιτεῖ θυσίες, ἄσκηση, φιλαλληλία, ὑπομονή, αὐτοπειθαρχία. Ὁ καλλιτέχνης ποὺ δὲν ἔχει τὴν τύχη νὰ τοῦ τὸ ὑπενθυμίζουν αὐτὸ ἀδιάκοπα, εὔκολα διαφθείρεται, ἐκφυλίζεται, καὶ καταντάει ὂν ἀναρχούμενο, διαλυτικὸ στοιχεῖο.

Τὶ νὰ εὐχηθῶ στὸ νεαρὸ ἐπιστολογράφο μου γιὰ τὸν καιρὸ ποὺ θὰ μπεῖ κι' αὐτὸς στὴ ζωὴ τοῦ θεάτρου; Τὸν εὔκολο δρόμο ἢ τὸ δύσκολο; Ὁ δεύτερος μπορεῖ νὰ τὸν κουράσει, ὁ πρῶτος θὰ τὸν κάνει ἕναν ἐπιτυχημένον ἐπίορκο. Ἄλλωστε ἂς ρωτήσει καλλίτερα, τὴ συνείδησή του τὶ περισσότερο ἀγαπάει: τὸν ἑαυτό του ἢ τὸ θέατρο; Τέχνη ἀληθινὴ δὲν δημιουργοῦν παρὰ μόνον ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι σκληροὶ ἀπέναντι στὸν ἑαυτό τους.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
MDCCCLXXXII

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 23 Μαΐου 1956

1612/72-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΠΕΝΤΕ ΔΙΑΛΟΓΟΙ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Μέσα στὸ καινούργιο, πολλαπλὰ ἀξιόλογο, βιβλίο τοῦ κ. Παναγ. Κανελλόπουλου ποὺ τιτλοφορεῖται «Πέντε ἀθηναϊκοὶ διάλογοι», βρίσκω ἀνάμεσα σ' ἄλλα, καὶ τοῦτο ποὺ θὰ ἤθελα, ἂν μποροῦσα, νὰ τὸ ὑπογραμμίσω τρεῖς φορές: «Οἱ ἀρχαῖες πλάνες φεύγουν μόνες τους· οἱ καινούργιες, ὅμως, ὄχι· αὐτὲς χρειάζονται καταπολέμηση». Μεγάλη ἀλήθεια, ἰδιαίτερα χρήσιμη στὴν ἐποχή μας. Γιατὶ ἡ ἐποχὴ τούτη ἐπαίρεται πολὺ γιὰ τὸ ριζοσπαστισμό της, τὴν εἰκονοκλαστική της ὁρμή. Τόσο ποὺ δὲν βλέπει πιὰ τὰ νέα εἴδωλα καὶ τὰ νέα δεσμὰ ποὺ τὴν παραμονεύουν. Ἀντίθετα: τὰ μακαρίζει, γονατίζει μπροστά τους λατρευτικά, καὶ τοὺς ἁπλώνει ἱκετήρια τὰ χέρια της· γιὰ νὰ τοὺς περάσουν εὐκολότερα ἔτσι τὶς χειροπέδες...

Στιγμὲς τῆς Ἱστορίας ἰδιαίτερα συγγενικὲς μὲ τὴ δική μας στιγμὴ ἀναζητεῖ ὁ κ. Κανελλόπουλος στὸ νέο βιβλίο του, καὶ τὶς βρίσκει—μὲ τρόπο μάλιστα ἀνησυχητικὸ σχεδόν. Ἀπὸ τὰ 51 ὡς τὰ 529 μετὰ Χριστόν, ὅπου κλιμακώνει τοὺς πέντε ἀθηναϊκοὺς διαλόγους του, ἡ περιπέτεια τοῦ γένους μας, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπου γενικότερα, πέρασε ἀληθινὰ μιὰν ὀξύτατη κρίση. Κρίση ἠθική, κρίση ὄχι ἀρκετὰ γνωστή, ἀφοῦ ἡ διδασκόμενη Ἱστορία πέφτει πάντα στὸ λάθος νὰ σταματάει κυρίως στὶς ἐποχὲς τῆς ἀκμῆς, στὶς ἐποχὲς τὶς γεμάτες λάμψη, ἐνῶ δὲν εἶναι πάντα αὐτὲς ποὺ ἔχουν καὶ τὸ περισσότερο νόημα. Ἀπὸ τὰ 51 ὡς τὰ 529 μ. Χ. λοιπόν, σημειώνονται στὸν κόσμο δυὸ τεραστίας σημασίας γεγονότα: Καταρρέει βαθμιαῖα ὁ κλασικὸς κόσμος καὶ δίνει τὴ μάχη του γιὰ νὰ ἐπικρατήσει ὁ Χριστιανισμός. «Ἑλλὰς καὶ Χριστιανισμὸς» εἶναι κι' ὁ ὑπότιτλος τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Κανελλοπούλου. Τὸ ἐπίκεντρό του τὸ μαντέψατε: ἡ ἀναζήτηση τοῦ σημείου ἐκείνου ὅπου γίνεται ἡ σύζευξη τῶν δύο κόσμων, ἐκείνου ποὺ φεύγει κι' ἐκείνου ποὺ ἔρχεται. Ἀπὸ τὴ σύνθεση αὐτή, τὴν ὄχι καὶ τόσο ἄκοπη, θὰ ὀγεῖ ὅ,τι τιμιότερο διαθέτουμε σὰν πνευ-

ματική μας παρακαταθήκη: ὁ Ἀνθρωπιστικὸς Πολιτισμός.

Ἔχει πολὺ μονολογήσει, φορτικὰ ἴσως ἀλλὰ κι' ἀμετανόητα, ἡ στήλη τούτη γύρω ἀπὸ τὶς ἀνέσπερες, τὶς ἰδιαίτερα πολύτιμες σήμερα, ἠθικὲς ἀξίες τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ, γιὰ νὰ μπορεῖ ν' ἀντιπεράσει ἕνα βιβλίο μὲ τέτοιο περιεχόμενο. Κι' ἂς μὴν εἶναι στήλη κριτικῆς. Δὲν μιλάει ἄλλωστε γιὰ βιβλία· μιλάει «ἐξ ἀφορμῆς», κάποτε, μερικῶν βιβλίων. Καὶ δὲν συζητεῖ μορφή, τεχνική, ὕφος. Συζητεῖ ἰδέες—πρᾶγμα κοινόχρηστο. Ὁ κ. Παν. Κανελλόπουλος εἶναι ἀπὸ τοὺς λίγους στὸν τόπο μας ποὺ μποροῦν νὰ δώσουν λαβὴ σὲ τέτοιες συζητήσεις, γιατὶ ἔχει ἁρμοδιότητα, ὁλοκληρωμένη κατάρτιση καὶ πίστη. Οἱ πρῶτες δύο, δίνουν στὸ βιβλίο του τὸν ὁπλισμό του· ἡ τρίτη, τὴν ἰθύνουσα σκέψη καὶ τὸ φρόνημα. Δὲν προδίνει κανένας τὴ σκέψη τοῦ κ. Κανελλοπούλου νομίζω, ἂν σημειώσει πὼς ἀπὸ τὰ δυὸ συστατικὰ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου ποὺ θὰ προκύψει ἀπὸ τὴ μεγάλη ἱστορικὴ συγχώνευση—κλασικὸ πνεῦμα καὶ χριστιανικὴ διδασκαλία—τὸν τόνο τὸν βάζει στὴ δεύτερη. Ὄχι μόνο γιατὶ εἶναι ἡ δύναμη ἡ πιὸ καινούργια, ἀλλὰ καὶ γιατὶ τὴ βλέπει σὰν τὴν πιὸ ὀρθή, τὴν πιὸ τέλεια. Ἡ προσήλωση τοῦ κ. Κανελλόπουλου στὸ χριστιανικὸ ἰδεῶδες, εἶναι καθαυτὸ συγκινημένη. Λατρευτική.

Τὴ χριστιανικὴ ἠθικὴ ὁ συγγραφέας τῶν πέντε διαλόγων τὴ βλέπει σὰν συμπλήρωση ἀλλὰ καὶ σὰν ἀνασκευὴ τῶν ἀρετῶν τοῦ ἀρχαίου ἤθους, ποὺ εἴταν ἴσως ἐπικίνδυνα ἐλλειπτικές. Σ' ἕναν ἀπὸ τοὺς διαλόγους του, τὸν τρίτο, ποὺ ὑποτίθεται στὰ 355 μ.Χ., γίνεται μιὰ ἀπαρίθμηση τῶν ἀρχαίων ἀρετῶν. Εἶναι, κατὰ κύριο λόγο, ἡ γενναιότητα, ἀλλὰ κ' ἡ φιλαλήθεια, ἡ φιλανθρωπία, ἡ ἀδιαφορία πρὸς τὸ θάνατο, ἡ περιφρόνηση τοῦ ὑλικοῦ πλούτου, ἡ ὀλιγάρκεια. Μιὰ ὡστόσο κύρια ἀρετὴ λείπει ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο κόσμο: ἡ ἀγάπη, μὲ τὸ εἰδικὸ τουλάχιστον περιεχόμενο ποὺ τῆς ἔδωσε ὁ Χριστιανισμός. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος μπορεῖ νὰ ξέρει τὴ γενναιοψυχία, δὲν ξέρει ὅμως τὴ συγγνώμη, τὴν πλατειά, τὴν ἀπέραντη, αὐτὴν ποὺ ἔχει γι' ἀντικείμενό της τὸν ἁμαρτωλό. Ἔτσι ἡ συμβολὴ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος στὸν ἐξανθρωπισμὸ τοῦ ἀνθρώπου φαίνεται νὰ παίρνει—καὶ σωστὰ—ἰδιαίτερη σημασία. Μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ ψυχικός μας κόσμος βαθαίνει, πραγματικά, ἡ εὐαισθησία πλουτίζεται ἀπροσδόκητα, σχεδὸν ἀπεριόριστα. Ποιὸς ποτὲ θὰ τὸ ἀρνηθεῖ αὐτό; Κ' εἶναι δικαιολογημένη ἡ ἄποψη ποὺ διατυπώνει ἕνα ἀπὸ τὰ πρόσωπα τοῦ τρίτου πάντα διαλόγου, γιὰ λογαριασμό, φυσικά, τοῦ συγγραφέα: ὅτι «τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα δὲν ἔχει τίποτε νὰ χάσει, συνάπτοντας σχέσεις μὲ τὸ Χριστιανισμό».

Κι' ὅμως, τὸν κ. Κανελλόπουλο τὸν ἀπασχόλησε αὐτὸ τὸ θέμα: τὶ σώζεται καὶ τὶ χάθηκε ἀπὸ τὴν ὁμορφιά, τὴν ἀλκὴ τοῦ ἀρχαίου πνεύματος μέσα στὸ χριστιανικὸ κόσμο. Αὐτὸ τουλάχιστον φανερώνει ἡ ἀνακίνηση τοῦ ζητήματος, κ' εἶναι ὡραῖο, τιμητικὸ γιὰ τὸ συγγραφέα, πὼς δὲν ἐφησυχάζει, βασισμένος στὴν ἀκλόνητη πίστη του. Οἱ διάλογοι αὐτοὶ εἶναι ὁλοφάνερο πὼς δὲν ἔχουν μόνον—ἂν τὴν ἔχουν—ἀποδεικτικὴ πρόθεση. Ἀπηχοῦν κι' ἐσωτερικούς, ἀνήσυχους ἴσως, διαλόγους τοῦ συγγραφέα. Δὲν ξέρω ἂν τὸ κεντρικὸ νόημα ὁλόκληρου τοῦ βιβλίου του δὲν βρίσκεται στὴν περικοπὴ τούτη τῆς σελίδας 145: «Τὴν ὥρα τούτη ποὺ μιλᾶμε, καὶ ποὺ οἱ βάρβαροι ἀπειλοῦν ὄχι μόνο τὴ ζωή μας ἀλλὰ καὶ τὸ νόημα τῆς ζωῆς μας, ὑπάρχουν κάμποσοι μεγάλοι Χριστιανοὶ ποὺ ἀγωνιοῦν καὶ ποὺ μὲ τὴ δημιουργικὴ ἀγωνία τους ἀνοίγουν τὸ δρόμο τοῦ μέλλοντος». Ἄμποτε νὰ εἶναι ἔτσι! Κι' ἄμποτε στὸν αἰῶνα τοῦτο, ὅπου ἡ ἀδίσταχτη πεποίθηση προκαλεῖ μεγαλύτερον ὄλεθρο ἀπὸ τὴν ἀμφιβολία, νὰ ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ ἀγωνιοῦν γιατὶ βλέπουν καὶ μέσα στὸ παλιὸ τὴν ἁμαρτία ποὺ προκαλεῖ τὴν καταδίκη, καὶ μέσα στὸ νέο τὰ ἐξοντωτικὰ δηλητήρια. Μόνο πού, γιὰ νὰ εἶναι ἡ ἀγωνία τους φωτισμένη καὶ γόνιμη, πρέπει νὰ δίνουν στὸν ὅρο «βάρβαροι» μιὰ σημασία πλατύτερη ἀπὸ τὴν περιορισμένα γεωγραφική. Οἱ ἠθικὲς ἀξίες τοῦ ἀνθρώπου, σήμερα, δὲν πολεμιόνται μόνον ἀπὸ τὰ ἔξω· πολεμιόνται κι' ἀπὸ τὰ μέσα. Δὲν χτυπιόνται μόνο. Καὶ προδίνονται. Οἱ ἐχθροί, κάποτε, ποὺ ἔχουμε στὸ στρατόπεδό μας, εἶναι πιὸ ἐπικίνδυνοι ἀπὸ τοὺς ξένους, τοὺς φανερούς. Γιατὶ βρωμίζουν ὅ,τι πιστεύουμε καὶ γιατὶ ἐμπορεύονται ὅ,τι τιμοῦμε. Αὐτοὺς πληρώνει σήμερα τόσο ἀκριβὰ ὁ κόσμος. Εἶναι μιὰ γενιὰ ποὺ ἐλλοχεύει πάντα, σ' ὅλο τὸ μάκρος τῆς ἀνθρώπινης πορείας μέσα στὸν ἱστορικὸ χρόνο, καὶ ποὺ—παρ' ὅλες τὶς ἀφελεῖς ἢ ὑποκριτικὲς αἰσιοδοξίες τῶν δογματισμῶν—θὰ ἀπειλεῖ πάντα τὰ νῶτα κάθε εὐγενικῆς ὁρμῆς, γιατὶ δὲν καταργεῖται μὲ τὴ διαρρύθμιση μόνο τῶν ὑλικῶν συνθηκῶν. Δὲν τὴ δημιουργεῖ μόνον ἡ ἁπλησταία, ὅπως δὲν τὴ δημιουργεῖ μόνον ἡ ἀνάγκη. Τὴ γεννάει κάποιος δαίμονας, ἔνστικτο σκοτεινὸ τοῦ κτήνους, μέσα στὴν ἀνθρώπινη φύση. Αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ δαίμονας ποὺ ὁ Χριστιανισμὸς φιλοδόξησε νὰ τὸν ὑποτάξει—καὶ δὲν τὸ κατόρθωσε.

Στὸ σημεῖο αὐτό, τὸ καίριο, ἀπομένει πάντα ἀνοιχτὴ ἡ ὑποχρέωση νὰ δοθεῖ μιὰ μάχη.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

"Το Βῆμα"
Τετάρτη 30/V/956

1612/73-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΤΑ ΕΚΑΤΟΧΡΟΝΑ ΤΗΣ ΕΜΜΑΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Εἶναι μερικὰ βιβλία ποὺ δὲν ἀνήκουν μονάχα στὴ Λογοτεχνία τοῦ τόπου ποὺ τὰ γέννησε. Ἔχουν, λίγο - πολύ, πολιτογραφηθεῖ σ' ὅλες τὶς χῶρες μὲ πολιτισμὸ παρεμφερῆ, κοινωνικὴ ζωὴ ἀνάλογη. Αὐτὸ συμβαίνει εἴτε γιατὶ κατόρθωσαν νὰ συγκινήσουν τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὴν ἴδια ἔνταση κάτω ἀπὸ διαφορετικοὺς οὐρανούς, εἴτε γιατὶ ἐκφράζουν, ζωγραφίζουν, ἀποθανατίζουν ἀπόψεις τῆς ζωῆς καὶ τύπους της τὸ ἴδιο ἀντιπροσωπευτικοὺς στὰ πιὸ διαφορετικὰ μήκη καὶ πλάτη. Τέτοιο βιβλίο—τῆς δεύτερης κατηγορίας—κ' ἡ περιλάλητη «Κυρία Μποβαρὺ» τοῦ Φλωμπέρ. Ἂς μὴν ἀπορήσει κανένας ἂν θυμηθοῦμε καὶ ὑπενθυμίσουμε σήμερα, ἀπὸ τὴ στήλη τούτη, τὰ πρῶτα της ἑκατόχρονα: 1856—1956.

Στὴν Ἀλληλογραφία τοῦ Φλωμπὲρ καὶ μὲ χρονολογία 1η Ἰουνίου 1856, βρίσκεται μιὰ ἐπιστολὴ πρὸς τὸ φίλο του Λουῒ Μπουϊλέ, ποὺ ἀρχίζει ἔτσι: «Ἔστειλα ἐπιτέλους χτὲς στὸν Ντυκὰν τὸ χειρόγραφο τῆς «Μποβαρύ», ἐλαφρωμένο κατὰ τριάντα περίπου σελίδες, χώρια κάμποσες ἀράδες ποὺ τὶς ἔκοψα ἀπὸ δῶ κι' ἀπὸ κεῖ». Ὥστε μὲ τὸ Μάη τοῦ 1856 ἡ σύνθεση τοῦ μυθιστορήματος εἶχε τελειώσει. Ἡ πρώτη δημοσίευσή του θὰ γίνει τὸν Ὀκτώβρη τῆς ἴδιας χρονιᾶς, στὸ περιοδικὸ «Ρεβὺ ντὲ Παρί», καὶ μαζὶ θὰ ξεσπάσει τὸ περίφημο σκάνδαλο, ποὺ θὰ ὁδηγήσει τὸν Φλωμπὲρ στὸ ἑδώλιο τοῦ κατηγορουμένου. Ἡ «Κυρία Μποβαρὺ» εἶχε κριθεῖ ἀπὸ τὴ Δικαιοσύνη τῆς πατρίδας της βιβλίο ἀνήθικο. Ἰδιαίτερα σκανδαλιστική, κατὰ τὴν ἀντίληψη τῶν ἀνθρώπων τοῦ 19ου αἰῶνα, εἶταν ἡ σκηνὴ μέσα στὴν καρότσα μὲ τὰ κατεβασμένα στόρια, ποὺ περιφέρει κάποια μέρα στὴ Ρουένη τοὺς δραστήριους ἔρωτες τῆς Ἔμμας καὶ τοῦ κυρίου Λεόν...

Ἑκατὸ χρόνια! Ἂς ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὸ ἱστορικὸ τοῦ βιβλίου, τὴ σταδιοδρομία του, ποὺ ἔχει γίνει θρυλικὴ—μὲ τὸν τρόπο ἐκεῖνο, τὸν ἐλάσσονα, τῶν ὄχι ἡρωϊκῶν θρύλων. Ὁ Φλωμπέρ, ἰδιοσυγκρασία συχνὰ ρωμαντική, δὲν εἶχε θελήσει τὸ ἔργο του αὐτὸ οὔτε ἡρωϊκὸ οὔτε ρωμαντικό. Ἀντί-

θετα. Ἡ «Μποβαρὺ» εἴταν, στὰ μέσα κιόλας τοῦ 19ου αἰῶνα, δηλαδὴ εἰκοσιπέντε μόλις χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ «Ἐρνάνη», ἡ δίκη καὶ ἡ καταδίκη τοῦ Ρωμαντισμοῦ. Ἕνας ρεαλισμὸς ἐπιθετικός, ἀσκητικός, βλοσυρός, πεισματερὰ ἀπρόσωπος, ἐγκαινιαζόταν μ' αὐτὸ τὸ βιβλίο. Ἤθελε νὰ ἐγκαινιάζεται. Νὰ εἴταν αὐτὴ ἄραγε καὶ ἡ ἀλήθεια; Ἴσως ἐδῶ νὰ χωρᾶνε κάποιοι ἐνδοιασμοί. Ἡ Ἔμμα Μποβαρύ, νεαρὴ γυναίκα εὐφάνταστη—κι' ὄχι μόνον εὐφάνταστη, ὅπως τὸ κάτω-κάτω μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ μιὰ ὕπαρξη ἐλαφρή, ἢ φτηνὴ—ἀλλὰ καὶ γυναίκα τοῦ πάθους, ἔχει μέσα της τὴ δικαίωσή της: Ζεῖ ἕνα δρᾶμα πικρὸ καὶ τὸ ζεῖ ἔντονα, ὁλοκληρωτικά· τόσο ποὺ νὰ τοῦ καταβάλει γιὰ τίμημα τὴ ζωή της. Λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι ποὺ γίνονται παρανάλωμα τῆς ἁμαρτίας τους καὶ ὑψώνουν τὸ θάνατό τους ὡς τὴ διάσταση μιᾶς τραγικῆς καταστροφῆς, αὐτοὶ ποὺ δὲν τὸν ἀφήνουν δηλαδὴ νὰ μένει περιστατικὸ τυχαῖο, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν ἀνήκουν μὲ κανένα τρόπο σ' ὅ,τι λέμε συνήθως «πεζὴ πραγματικότητα». Πολὺ φοβᾶμαι πὼς ὁ Φλωμπέρ, θέλοντας νὰ γράψει ἕνα ἔπος τῆς ἀνθρώπινης μετριότητας, ἔγραψε ἕνα δρᾶμα ποιητικὸ ἀλλὰ δίχως στόμφο.

Στὴν παρεξήγηση τούτη—ἂν ἐπιτρέπεται ὁ ὅρος—βρίσκεται ἡ ἀξία τοῦ ἔργου. Ἕνας δοκιμιογράφος, ὁ Ζὺλ ντὲ Γκωλτιέ, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὴν ἡρωΐδα τοῦ Φλωμπὲρ καὶ τὴν ψυχολογικὴ περίπτωσή της, εἶχε πλάσει ἕνα εἶδος φιλοσοφικοῦ ὅρου, ποὺ εἶναι ὁ «μποβαρισμός». Τὸ νὰ ὑποθέτεις τὸν ἑαυτό σου κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ κεῖνο ποὺ πραγματικὰ εἶσαι, νὰ τὸ νόημα τοῦ μποβαρισμοῦ. Κ' ἡ περίπτωση, ἔτσι, μὲ πρώτη ματιά, φαίνεται καὶ πολὺ γνώριμη καὶ ὑπερβολικὰ διαδεδομένη. Ὁ ἴδιος ὁ Φλωμπέρ, δικαιολογημένα, εἶχε γράψει, πάλι στὴν Ἀλληλογραφία του: «ἡ φτωχιά μου ἡ Μποβαρὺ ὑποφέρει καὶ κλαίει δίχως ἄλλο σὲ εἴκοσι μαζὶ χωριὰ τῆς Γαλλίας, τὴν ὥρα τούτη». Καὶ ξέρουμε ἀκόμα, ἀφοῦ τὸ εἶπε ὁ ἴδιος, πὼς ἀπέναντι στὴ δίχως ἡρωϊκὸ βάθρο αὐτὴν ἡρωΐδα του δὲν κράτησε καθόλου ἀπαθῆ στάση. «Ἡ κυρία Μποβαρὺ εἶμαι ἐγώ!», εἶχε πεῖ. Ἀποκαλυπτικὸς λόγος. Ὄχι μὲ τὴν ἔννοια πὼς κάθε συγγραφέας βάζει κάτι ἀπὸ τὸν ἑαυτό του σὲ κάθε πλάσμα τῆς φαντασίας του—πρᾶγμα γνωστό. Ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοια πὼς ἡ δυστυχισμένη ἡ Ἔμμα ζοῦσε κι' ἐξέφραζε ἕνα δρᾶμα πολὺ οὐσιαστικότερο ἀπὸ τῆς φαντασιοπληξίας, ποὺ θὰ μποροῦσε, τότε, νὰ εἶναι μονάχα τὸ ἱλαρὸ δρᾶμα τῆς ξιππασιᾶς. Ἡ ἔφεση τῆς Ἔμμας Μποβαρὺ πρὸς τὸ ὡραιότερο, τὸ εὐγενικότερο, τὸ ἰδανικότερο, δὲν εἶναι ἴσως παρὰ ἡ μεταφορὰ σὲ κλίμα γαλλικὸ τοῦ καϋμοῦ ποὺ λυώνει καὶ τὶς «Τρεῖς ἀδερφάδες» τοῦ Τσέχωφ. Θὰ τολμοῦσα νὰ πῶ ὅτι ὁ Φλωμπὲρ δὲν συνειδητοποίησε ἀπόλυτα τὴν ἀληθινὴ ἀνθρωπιὰ τοῦ ἔργου του, ποὺ εἶναι ἡ σκοτεινή, ἀνεπίγνωστη ἀξίωση μιᾶς καλλίτερης ζωῆς. Ἡ νοσταλγία ἑνὸς Παραδείσου.

Θέμα αἰώνιο, βαθύ. Ὅπου οἱ ἐξωτερικὲς συνθῆκες βοηθᾶνε, παίρνει ἕνα χαρακτῆρα πιὸ ἔκτυπο. Αὐτὸ συμβαίνει στὴν ἐπαρχία. Ἔχω γνωρίσει νέους, ἄρρωστους ἀπὸ μποβαρισμό, κι' ἔχω κάθε λόγο νὰ πιστεύω πὼς εἴταν οἱ καλλίτεροι, οἱ εὐγενικότεροι, μέσα στὴν ἀνώνυμη γωνιά τους. Σὲ τὶ ἔγκειται ὁ «ρεαλισμὸς» τοῦ βιβλίου ποὺ ἔγραψε ὁ Φλωμπέρ; Στὸ ὅτι ἀντὶ νὰ πάρει προκαταβολικά, προγραμματικά, θρηνητικὴ στάση ἀπέναντι στὴ μοῖρα τῆς ἡρωΐδας του, πῆρε κριτικὴ στάση. Σ' ὅλο τὸ μάκρος τοῦ βιβλίου ἔχεις τὸ αἴσθημα πὼς ὁ συγγραφέας ζητάει κάποιον νὰ ρεζιλέψει. Καὶ—δίχως ἀπορία ἄλλωστε—βλέπεις στὸ τέλος πὼς ἐκεῖνο ποὺ ρεζιλεύτηκε δὲν εἶναι ἡ Ἔμμα, ἡ ἁμαρτωλή, ἀλλὰ ὁ περίγυρός της, ὁ ἠλίθιος. Ἡ Ἔμμα Μποβαρύ, πέφτοντας στὴ λάσπη, ἄφησε ὄρθιους καὶ παρασημοφορημένους μὲ πιτσιλιές, τοὺς ἐχθρούς της. Ἰδοὺ ἡ νίκη τῆς «κοινωνίας».

Ποιὰ νὰ εἶναι σήμερα, στὶς καινούργιες γενιές, ἡ ἀπήχηση τῆς «Κυρίας Μποβαρύ»; Θὰ εἶχε ἐνδιαφέρον νὰ τὸ μάθει κανένας. Ὄχι ἀπὸ ἁπλὴ περιέργεια, ἀλλὰ γιατὶ πολλὰ καὶ ποικίλα συμπεράσματα θὰ μποροῦσαν νὰ βγοῦν ἀπὸ μιὰ τέτοια ἔρευνα. Νὰ ὑποβάλω τὴν ἰδέα της στὰ περιοδικά μας ποὺ ἔχουν εὐρύτερη κυκλοφορία; Ἴσως θὰ εἴταν αὐτὸς κι' ὁ καταλληλότερος, ὁ πιὸ ζωντανὸς τρόπος νὰ χαιρετιστεῖ στὸν τόπο μας ἡ ἐπέτειος τοῦ ποσίγνωστου βιβλίου. Οἱ σημερινὲς γενιὲς ἀναγνωρίζουν ἄραγε τίποτα δικό τους, ἢ βρίσκουν τίποτα ποὺ νὰ τὶς ἐνδιαφέρει, μέσα στὴν «Κυρία Μποβαρύ»; Τὰ ἐξωτερικὰ σημάδια πείθουν μᾶλλον γιὰ τὸ ἀντίθετο. Ἀλλὰ πάλι, ποὺ ξέρει κανένας...

Τὶ ἀπομένει ἀκόμα; Ἄ ναί! τὸ ὕφος τοῦ Φλωμπέρ, τὸ ἀξιοθαύμαστο ἐκεῖνο «ὕφος». Θὰ ξομολογηθῶ τὴν ἁμαρτία μου, ἐπειδὴ πολὺ ἀγάπησα τὴ μορφὴ τοῦ συγγραφέα καὶ τὸ ἔργο του: Τὸ περασμένο καλοκαίρι, ποὺ ξαναδιάβαζα γιὰ τρίτη ἢ τέταρτη φορὰ—δὲ θυμᾶμαι πιὰ—τὸ βιβλίο τοὺτο, σημείωνα κάπου πὼς τὸ ὕφος αὐτὸ μοῦ φαίνεται σήμερα ἔτσι λιγάκι σὰ μπαλσαμωμένο. Εἶναι μιὰ πρόζα πολὺ μουσικὴ βέβαια, πολὺ ὑψηλὰ καλαίσθητη, ποὺ ὅμως ἔχει χάσει κάθε ἴχνος αὐθορμησίας. Θὰ εἴταν ἄραγε παράτολμο νὰ ὑποστηρίξει κανένας πὼς ὁ πεζὸς λόγος ὁ καλλίτερος πρέπει ν' ἀεροζυγιάζεται στὸ μεταίχμιο αὐθορμησίας καὶ τελειότητας;

Ἴσως ἔρθει ἕνας καιρὸς ποὺ οἱ καλλιτέχνες τοῦ λόγου θὰ καταλάβουν τὸ δίδαγμα τὸ ἀξεπέραστο ποὺ κρύβεται σ' ἕναν πεζογράφο παλιό, πολὺ παλιό. Ἄφθαρτο. Τὸν Θουκυδίδη...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

„Τὸ Βῆμα"
Τρίτη 6/VI/956

1 612174-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΕΙΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Κάθε ἐποχή, δίχως νὰ τὸ πολυκαταλαβαίνει, ἐπιχειρεῖ μιὰν ἀναθεώρηση στὰ ἤθη. Βέβαια, οἱ ἀναθεωρήσεις αὐτές, μέσα στὴ μεγάλη ἱστορικὴ ἑνότητα ἑνὸς δεδομένου πολιτισμοῦ, δὲν εἶναι κατὰ κανόνα πολὺ ἔντονες. Μιὰ γενιά, δείχνεται, λόγου χάρη, περισσότερο ἐνδοτική, ἀνεκτική, σὲ ζητήματα ποὺ ἔκαναν βλοσυρὴ τὴν προηγούμενη. Οἱ βάσεις ὅμως, δὲν ἀλλάζουν αἰσθητά. Οἱ βάσεις ἔχουν παγιωθεῖ ἀπὸ ἱστορικοὺς λόγους, ἐνισχύθηκαν ἀπὸ τὴ μακρυὰ ἄσκηση, τὴν παράδοση, καὶ συνυφάνθηκαν ὄχι μόνο μὲ τὸν ἰδεολογικὸ κόσμο ποὺ ἐκφράζει ὁ πολιτισμὸς αὐτός, ἀλλὰ καὶ μ' ἕνα πλῆθος ἀπὸ πολύπλοκα συμφέροντα.

Ἡ τωρινὴ ἐποχή, ἂν τὴν πάρουμε στὶς πιὸ ζωηρές, νεανικές της ἐκδηλώσεις, φαίνεται κάμποσο ριζοσπαστική. Δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὰ ἰδεολογικά της ρεύματα· αὐτά, πρῶτα - πρῶτα, δὲν εἶναι καθόλου καινούργια, ἄρα ἐκφράζουν ἀντιλήψεις κοινὲς καὶ σὲ περασμένες γενιές, ποὺ μάλιστα τὶς ἐξέφρασαν μὲ τὴν πρωτοτυπία τοῦ ἐφευρέτη καὶ τὴν ἀδιάλλακτη ἀκεραιότητα τοῦ νεοφώτιστου, σ' ἀντίθεση μὲ τὴ σημερινὴ μηχανικότητα τῶν συνεχιστῶν. Ἔπειτα, τὰ ἰδεολογικὰ ρεύματα, χαρακτηρίζουν περισσότερο τὴν πολιτικὴ ἱστορία παρὰ τὴν ἱστορία τῶν ἠθῶν. Ὥστε κατὰ μέρος οἱ συστηματοποιημένες ἀρχές. Ἂς ἰδοῦμε καλλίτερα τὸ συγκεχυμένο, ἀνοργάνωτο ἐκεῖνο τμῆμα τῆς νεολαίας, ποὺ ἀνεβαίνει σήμερα στὴν ἐπιφάνεια μὲ μιὰ φυσιογνωμία αὐθόρμητα πλασμένη ἀπὸ τὴν ἐποχή της. Συχνὰ μᾶς ξαφνιάζει, ἐμᾶς τοὺς πρεσβύτερους, κι' ὧρες - ὧρες μᾶς ἐνοχλεῖ. Γιατί; Ἂν θελήσουμε νὰ συνοψίσουμε—ὅσο γίνεται—σὲ μιὰ μόνο λέξη, σὲ μιὰ μόνον ἰδιότητα, τὸ ἐσωτερικό της ὕφος, θὰ μποροῦμε, θαρῶ, νὰ σταματήσουμε σὲ τοῦτο τὸν ὅρο: Κυνισμός. Ἡ ἐσωτερικὴ φυσιογνωμία τῆς νεολαίας, σήμερα, μᾶς φαίνεται κυνική. Τ' ἄλλα ὅλα, ὑπερβολικὴ ἐλευθερία στὰ ἤθη, αὐθάδεια στὴ συμπεριφορά, τυχοδιωκτικὸ πνεῦμα στὶς ἐπαγγελματικὲς καὶ κοινωνικὲς ἐπιδιώξεις, περιέχονται στὸν κυνισμό. Τέλος, νομίζω προτιμότερο αὐτὸ τὸν ὅρο γιατί, ἂν κι' ἀκουστικὰ ἀντιπαθητικός, δίνει μιὰν ἐσωτερικὴ προέκταση στὶς ἐπὶ μέρους ἰδιότη-

74-2.

πτές του. Τὶς καταξιώνει. 'Ο κυνισμὸς δὲν εἶναι μόνο μιὰ στάση ζωῆς, στάση αὐθαίρετη. Εἶναι κάποτε κι' ἕνα δρᾶμα: Μιὰ γενιὰ ἐσωτερικὰ κλονισμένη, ἠθικὰ τραυματισμένη, ἢ κι' ἀνερμάτιστη, γίνετα: κάποτε γενικὰ κυνική. "Αν κοιτάξουμε σὲ χῶρες πιὸ προχωρημένες ἀπὸ μᾶς καὶ ψάξουμε ἐκεῖ γιὰ τὰ πιὸ πυκνά, τὰ πιὸ ἀντιπροσωπευτικά, τὰ πιὸ συνειδητὰ ὑποδείγματα τῆς σύγχρονης νεολαίας, θὰ ἰδοῦμε πὼς αὐτὸ τὸ δρᾶμα ἐκφράζουν. 'Ο κυνισμὸς—ἕνας κάποιος τέλος πάντων κυνισμός, ἀντιρωμαντικός, περισσότερο στυφὸς παρὰ πικρὸς—εἶναι τὸ **mal du siècle** στὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰῶνα.

Εἶναι «πόζα» αὐτὴ ἡ στάση; Εἶναι μόδα, ὡραιοπάθεια, σατανισμός; Νομίζω πὼς κανένα ἀπ' αὐτὰ τὰ ρωμαντικὰ τερτίπια δὲν τῆς ταιριάζει. "Αν μερικοὶ νεαροί, ἢ νεαρές, θεατρίζονται μὲ τὸ ὕφος τῆς γενιᾶς τους, αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ βαρύνει τοὺς ἄλλους. Παντοῦ ὑπάρχουν οἱ πίθηκοι. 'Αφήνω πὼς θὰ εἶταν ἴσως προτιμότερο νὰ ἔχουμε νὰ κάνουμε ἐδῶ μὲ μιὰ πόζα. Οἱ πόζες εἶναι διασκεδαστικὲς κι' ἀνώδυνες. 'Ο κυνισμὸς τῆς τωρινῆς νεολαίας εἶναι ἀποσυνθετικός. Καὶ προτοῦ τὸν ψέξουμε, θἄπρεπε νὰ κοιτάξουμε σὲ τὶ ὀφείλεται καὶ ποιοὺς βαρύνει.

Βαρύνει, ἀναμφισβήτητα, τὸν ρεζιλεμένο πολιτισμό μας—τὸ εἴπαμε κι' ἄλλοτε. Βαρύνει ὅλους ἐμᾶς ποὺ προηγηθήκαμε, καὶ ποὺ φτιάξαμε τὸν κόσμο ἔτσι ὡραῖο ποὺ εἶναι τώρα. Ξεκινάει ἀπὸ τὶς ἀνατριχιαστικές, θανάσιμες ἀντιφάσεις τοῦ τόσο διαφημισμένου ἠθικοῦ δωδεκαδέλτου μας. Ξέρω βέβαια πὼς τὴ ζωή, σὲ τελευταία ἀνάλυση, δὲν πρέπει νὰ τὴν παίρνει κανεὶς καὶ πολὺ στὰ σοβαρά, ἂν θέλει νὰ περισώσει κάτι ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἀκεραιότητά του. "Ετσι τουλάχιστον λένε οἱ πολύπειροι σοφοὶ τῆς ζωῆς, κι' ὅλα τὰ συμπτώματα δείχνουν πὼς ἔχουν δίκηο. Αὐτοὶ ποὺ τὴν παίρνουν πολὺ στὰ σοβαρὰ τὴ ζωή, γρήγορα στιγματίζονται γιὰ σχολαστικοὶ ἢ ἀνόητοι. Τὸ μόνο κακὸ εἶναι πὼς αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὶς πονηρές, τὶς δίπορτες σοφίες, δὲν μποροῦμε νὰ τὶς ἔχουμε παρὰ μόνον ἐμεῖς οἱ πρεσβύτεροι, οἱ «ὥριμοι». Γι' ἀτομική μας καὶ μόνο χρήση. Οἱ νέοι, αὐτοί, εἶναι ἀπαιτητικοί, ἀπόλυτοι. Μᾶς πιάνουν μιὰ μέρα ξαφνικὰ σκαστούς, καὶ τότε μᾶς μουντζώνουν. Νὰ ἡ πρώτη χειρονομία τοῦ κυνισμοῦ. Μιὰ «ἀσέβεια».

'Η δεύτερη εἶναι νὰ μουντζώσουν τὸν ἑαυτό τους. Νὰ μουντζώσουν στὸ πρόσωπό τους τὸν ἄνθρωπο. Παρακαλῶ νὰ προσέξετε ὅτι σ' αὐτὸ τὸ στάδιο βρισκόμαστε τώρα. Γιατί; Μεγάλη ἱστορία, ποὺ ξεπερνάει κατὰ πολὺ τὶς διαστάσεις καὶ τὶς ἀξιώσεις τοῦ παρόντος. 'Η ἀμφισβήτηση τῆς ἀξίας ἄνθρωπος, σὲ πεῖσμα τῶν μεγάλων καὶ ἀφηρημένων ἐννοιῶν ποὺ καταχρηστικὰ χρησιμοποιεῖ ἡ μεγαλόστομη αὐτὴ ἐποχή, δὲν εἶναι περιορισμένα προσωπική μας εὐθύνη. "Ενα ὁλόκληρο οἰκοδόμημα ἀπὸ δοξασίες θεμελιώδεις καταρρέει στὴν ἐποχή μας, καὶ τοῦτο γιατὶ ἦρθε ἡ στιγμή του νὰ σωριαστεῖ. Σ' ἄλλους καιρούς, μ' ἄλλες προϋποθέσεις, δημιουργήθηκε, κι' ἄλλες οἱ συνθῆκες, ἐντελῶς διαφορετικές, τώρα. 'Η μυθολογία τῆς Βίβλου δὲν εἶναι ἱκανὴ πιὰ νὰ δώσει μιὰ καθησυχαστικὴ ἑρμηνεία γιὰ τὴ Δημιουργία τοῦ κόσμου—κι' αὐτὸ εἶναι πολὺ περισσότερο κρίσιμο ἀπ' ὅσο θὰ τὸ πίστευε πρόχειρα ὁ καθένας. 'Η ἐμπιστοσύνη στὴ μεταθανάτια ζωή, χτὲς ἀκόμα μιὰ μηχανική, ἀνέφελη πίστη, σήμερα καταποντίζεται, ἢ ἀγωνίζεται νὰ δημιουργήσει νέα ἐρείσματα, ὄχι τόσο δοκιμασμένα ὡστόσο, ἀφομοιωμένα, σὰν τὰ παλιά. 'Ακόμα κι' ἡ ὕλη ποὺ διασπᾶται, εἶναι ἕνα ἔρεισμα ποὺ ἀφαιρεῖται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο: 'Ο κόσμος ὁ ὑλικὸς κι' ὁ πνευματικὸς ἀρχίζουν νὰ συγχέονται. Συγχέονται; "Η μήπως, ἁπλούστατα, δὲν ὑπάρχει κανένας ἀπὸ τοὺς δύο; 'Ωραία προοπτική! 'Ερασμιο ξάφνιασμα! Γιὰ βρῆτε μου τὸ μέσο ν' ἀναπροσαρμοστεῖ στὶς νέες αὐτὲς συνθῆκες μέσα σὲ λίγο, ἐλάχιστο χρόνο, ἕνα ἀνθρώπινο γένος μαθημένο γιὰ ἑκατομμύρια χρόνια νὰ βλέπει τὸν κόσμο διαφορετικά;

Κι' ὅμως, παρ' ὅλ' αὐτά, μιὰ ἐσωτερικὴ οἰκονομία φαίνεται νὰ κρατάει σὲ κάποια ἰσορροπία κρυφὴ τὶς μετακινούμενες δυνάμεις. 'Η ἀναθεώρηση τῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων ποὺ γίνεται ἀπὸ τοὺς νέους τοῦ καιροῦ μας, ὅσο κι' ἂν μᾶς ξαφνιάζει ἐμᾶς τοὺς παλιότερους, δὲν εἶναι καταλυτική. Προσπάθεια ν' ἀναζητηθεῖ μιὰ νέα ἰσορροπία εἶναι. Βλέπετε ξαφνικὰ τὴ νεολαία αὐτὴ τὴν κυνικὴ, τὴν ἀσύνταχτη, καὶ παίρνει φωτιά, φλογίζεται ἀπὸ ἐνθουσιασμὸ στὶς ἴδιες ἀκριβῶς περιστάσεις ποὺ φουντώναμε κι' ἐμεῖς, οἱ νέοι οἱ καραβοτσακισμένοι τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς. Ραντίζει μὲ τὸ αἷμα της τ' ἀθηναϊκὰ πεζοδρόμια ἡ νεολαία ἡ κυνικὴ γιατὶ ἀκούστηκε στὸν ἀέρα ὁ στεναγμὸς τῆς Κύπρου. Καὶ τὰ κορίτσια τοῦ βασανισμένου νησιοῦ σφίγγουν πάνω στὰ τρυφερὰ στήθη τους, σὲ ὥρα δραματική, ὥρα μάχης, τὴ σημαία τῆς μητέρας 'Ελλάδας.

"Ας εἶναι! Οἱ ἄνθρωποι ξεκινᾶμε πάντα διαφορετικοί, καὶ φτάνουμε στὸ τέρμα ἴδιοι.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 13 Ἰουνίου 1956

1612175-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Ο ΗΛΙΟΣ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

"Α! καλὸ νἄχει ὁ φίλτατός μας Γιῶργος Φτέρης, ποὺ μὲ δυὸ προηγούμενα ἄρθρα του ἐκήρυξε—εὐαγγελίστηκε θἄλεγα—τὸ θάνατο τῆς λογοτεχνικῆς δόξας. Νὰ τὸ ὑπολόγισε ἄραγε ἀπὸ πόσες ἀνοησίες κι' ἀπὸ πόσες εὐτέλειες ἀπαλλάσσει τὸν κόσμο ἕνα τέτοιο χαρμόσυνο ἐνδεχόμενο; Μοῦ φαίνεται νὰ ξεκρίνω ὡστόσο στὰ δυὸ αὐτὰ ἄρθρα κάποιον τόνο ἀδιόρατα πένθιμο, ποὺ μπορεῖ τὸ κάτω-κάτω νὰ μὴν εἶναι παρὰ μιὰ διάθεση εὐγενική, γιὰ τυπικὰ συλλυπητήρια. Θὰ μοῦ ἐπιτρέψη ὁ ἀγαπητότατος φίλος—ποιητής, μὴ τὸ ξεχνᾶτε—νὰ μεταβάλω τὸν ἐλάσσονα τόνο του σὲ μείζονα: 'Η δύση τῆς λογοτεχνικῆς δόξας, ὅπως τουλάχιστο τὴν ξέραμε ἴσαμε σήμερα, μόνο καλὸ μπορεῖ, κατὰ τὴν ταπεινή μου γνώμη, ν' ἀποφέρει.

Γιατὶ θάνατος τῆς λογοτεχνικῆς δόξας δὲν σημαίνει καὶ θάνατος τῆς λογοτεχνίας, ὅπως θὰ τὸ νόμιζε ἴσως ἕνας ἐπιπόλαιος κριτής. Σημαίνει, ἁπλούστατα, καθαρμός της δραστήριος, ἀποφασιστικός, ἀπὸ ἕνα σωρὸ παράσιτα, ἀηδιαστικά, ἐξευτελιστικά, στρεβλωτικὰ παράσιτα: Τὸ φθόνο, τὴν ξεσυνέρια κλπ. Σημαίνει περιορισμὸς τῶν τρισάθλιων ἐλαττωμάτων ποὺ συνοδεύουν τὴ λογοτεχνία, ἢ καὶ ποὺ δὲν τὴ συνοδεύουν! τὴν ὑποκαθιστοῦν—αὐτὸ εἶναι τὸ κωμικὰ χειρότερο. Σημαίνει βέβαια—ἄλλο μέγα, ἀνυπολόγιστο καλὸ αὐτὸ—περιορισμὸς τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς, ποὺ ἔχει φτάσει σήμερα σ' ἕνα βαθμὸ παροξυσμοῦ παγκόσμιου, κραιπάλης. "Οσοι γράφουν γιὰ νὰ κατακτήσουν τὴ δόξα, τὴν «ἀθανασία», τὴν ὑστεροφημία, ὅλες αὐτὲς τὶς ἀνόρπαστες κυρίες μὲ τὸ σκοτεινὸ μέλλον (στὴ Λογοτεχνία οἱ κυρίες μὲ τὸ σκοτεινὸ μέλλον δὲν εἶναι πιὸ ἄξιες ἐμπιστοσύνης ἀπὸ ὅ,τι στὴν κοινωνικὴ ζωὴ οἱ κυρίες μὲ τὸ σκοτεινὸ παρελθόν) ὅλοι αὐτοὶ λοιπὸν οἱ ἐραστὲς τοῦ ἀπόλυτου, θὰ κάνουν πέρα. Θ' ἀπογοητευθοῦν. Λογοτέχνημα, δὲν θὰ σημαίνει πιὰ καὶ ἀναγκαστικὰ κοινωνικὴ προβολή, κοσμικὴ ἀξιοποίηση. "Οπως δὲν θὰ σημαίνει ἐγγραφὴ ὑποθήκης πάνω στὴν αἰωνιότητα. Οἱ ἄνθρωποι θ' ἀντιληφθοῦν πόσο ἐφήμερα εἶναι τὰ ἔργα τους καὶ πόσο ἀδυθομέτρητος ὁ Χρόνος. Τὴ φοβερὴ αὐτὴ γιὰ τὸν καθένα κοινοτοπία, δὲν βλάπτει νὰ τὴν κα-

75-2.

ταλάβουν κάποτε, τελευταῖοι ἔστω, κι' οἱ λεγόμενοι ἄνθρωποι τοῦ πνεύματος.

Ναί, ἀλλὰ τότε, ὅσοι ἀπομείνουν, γιατὶ θὰ γράφουν; θὰ ρωτήσει κανένας. Ἕνα-κάποιο ἐλατήριο δὲν εἶναι ἄραγε ἀπαραίτητο σὲ κάθε ἀνθρώπινη δραστηριότητα, ὅταν μάλιστα αὐτὴ συνεπάγεται μόχθο, θυσίες, ἕνα εἰδικὸ δῶρο; Καὶ βέβαια: τὸ ἐλατήριο πάντα θὰ εἶναι ἀναγκαῖο, μόνο ποὺ ὑπάρχουν ἐλατήρια σεμνὰ κι' ἐλατήρια ἄσεμνα, εὐγενικὰ καὶ πρόστυχα. Ἡ φιλοδοξία περνοῦσε πάντα γιὰ ἐλατήριο εὐγενικό. Μὲ συγχωρεῖτε ἀλλὰ ἡ παρατήρηση—κ' ἡ ἱστορικὴ κ' ἡ ἄμεση—μοῦ ἔχει δείξει πὼς ἐνῶ ξεκινάει σὰν ἐλατήριο εὐγενικό, φτάνει στὸ τέρμα συχνότατα χυδαῖο. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ θυσίασαν ἀνθρώπους γιὰ νὰ φτιάξουν ἔτσι, μὲ κορμιά, τὸ προσωπικὸ βάθρο τους, ξεκίνησαν κατὰ κανόνα «ἰδεολόγοι». Ἂν ὑποτεθεῖ πὼς βρίσκεται κανεὶς ἀναγκασμένος ν' ἀναγνωρίσει αὐτὸ τὸ δικαίωμα, σὰν βιολογικὸ νόμο ἢ σὰν δὲν ξέρω ποιὰ σκοτεινὴ νομοτέλεια, στοὺς μεγάλους βιαστὲς τῆς Ἱστορίας, στοὺς Βοναπάρτες, τοὺς Χίτλερ καὶ τοὺς Στάλιν, θὰ ὁμολογήσετε πὼς εἶναι κάπως δύσκολο νὰ τὸ ἀναγνωρίσει καὶ στοὺς αὐτοτιτλοφορούμενους «ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος». Ἐδῶ ἡ ἀξίωσή μας εἶναι ἄλλη.

Τὴν καταλαβαίνουν πάντοτε οἱ ἴδιοι ποιὰ ἀκριβῶς εἶναι αὐτὴ ἡ ἀξίωση; Ἀμφιβάλλω. Κι' ἂν ἀκόμα θὰ εἶχαν τὴν ἀπαιτούμενη γιὰ τοῦτο συνείδηση καὶ ψυχραιμία, ἡ «δόξα» ἀκριβῶς, ἡ φήμη, ἡ διαφήμιση, ὁ ἐκμαυλισμὸς ποὺ τοὺς γίνεται βαθμιαῖα, ἀδιόρατα ἀλλὰ καὶ σταθερά, τοὺς ἐμποδίζει νὰ τὸ καταλάβουν. Τοὺς τυφλώνει. Ἀνεπαίσθητα, γλυστρᾶνε τότε ἀπὸ τὸ ναὸ στὸ πεζοδρόμιο, ἀπὸ τὸ θυσιαστήριο στὴ βιτρίνα. Ἀνύποπτοι μιὰ μέρα πὼς ὁ προορισμός τους εἴταν προορισμὸς κληρικῶν, πὼς ἡ ἀμοιβή τους δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν ἐνδόμυχη τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων, ἀρχίζουν νὰ παίρνουν πόζες καὶ συνήθειες κινηματογραφικῶν στάρ, νὰ ἐπιδεικνύονται, νὰ διαφημίζονται, νὰ διαπληκτίζονται, νὰ παίζουν στὶς πλατεῖες τὸ γαϊτανάκι. Παράλληλα ἀποκτοῦν καὶ κάτι περίεργες ψυχώσεις: πὼς εἶναι κάτι σὰν ἡμίθεοι, πὼς ἔχουν δικαιώματα πάνω στὴν εὐγνωμοσύνη τῶν ἀνθρώπων! Δικαιώματα στὴν εὐγνωμοσύνη τῶν ἀνθρώπων γιατὶ διηγεῖσαι ἐπιδέξια—ἂν ὑποτεθεῖ πὼς εἶναι κι' ἐπιδέξια—διάφορες ἱστορίες! Ξέρω, ξέρω: ἡ Τέχνη, ἡ ψυχή, ἡ αἰσθητικὴ συγκίνηση—τὰ μεγάλα λόγια. Μὰ κι' ἂν ἀκόμα μερικοὶ ἄνθρωποι βροῦνε σὲ σένα μιὰ συναισθηματικὴ ἢ πνευματικὴ διέξοδο, ποὺ τοὺς λυτρώνει καὶ τοὺς κάνει νὰ νιώθουν γι' αὐτὸ εὐγνωμοσύνη, ἡ εὐγνωμοσύνη τούτη δὲν εἶναι ποτὲ δικαίωμα, κάτι ποὺ μπορεῖς νὰ τὸ ἀπαιτεῖς δηλαδή. Δὲν εἶναι λιβανωτός. Εἶναι ἀντιπροσφορά, στοιχειώδης ἀνακύκληση τοῦ ψυχικοῦ ρεύματος ποὺ ἔχεις ἐξαπολύσει.

Αὐστηρὴ ἴσως, ὑπερβολικὰ ἀσκητικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς Λογοτεχνίας, ἀλλὰ καὶ μόνη ἱκανὴ νὰ τὴ σώσει ἀπὸ τὸ ρεζίλεμα τῆς ματαιοδοξίας. Μόνον ὅσοι δὲν ἔχουν τὸ αἴσθημα τοῦ γελοίου, μόνον αὐτοὶ εἶναι ἀνίκανοι νὰ ἰδοῦν τὴ γελοιοποίηση ποὺ παραμονεύει ἀπὸ παντοῦ. Κάθε μέρα χαρακτῆρες διαφθείρονται, σοβαροφανεῖς προσόψεις καταρρέουν, μύθοι διαλύονται. Γιατί; Γιατί ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀδύνατος, κι' ἡ αὐτοκολακεία τὸν χαντακώνει. Ἂν ἡ ἐποχὴ αὐτή, καθὼς τὸ λέει ὁ Γιῶργος Φτέρης, κάνει τὸ λογοτέχνη νὰ νιώσει τὴν προσωρινότητά του, θὰ εἶναι, στὸ σημεῖο τουλάχιστον τοῦτο, μιὰ ἐξυγιαντικὴ ἐποχή. Δὲν θὰ σκοτώσει τὴ λογοτεχνία, ὄχι, γιατὶ πάντα θὰ ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ θὰ νιώθουν τὴν ἀνάγκη νὰ προβοῦν σὲ μιὰν ἀνακοίνωση—ὅταν ἔχουν κάτι οὐσιαστικὸ νὰ ποῦν—κι' ἄλλοι ποὺ θὰ τὴν καρτεροῦν, θὰ τὴ δέχονται αὐτὴ τὴν ἀνακοίνωση, γιατὶ θὰ δίνει γλῶσσα στὴν ἄναρθρη φωνή τους. Οἱ ἄλλοι, οἱ πολλοί, ποὺ γράφουν γιὰ νὰ κατακτήσουν τὴ φήμη, τὴ δόξα, ἄς βροῦν ἄλλα μέσα, πιὸ γρήγορα καὶ πιὸ ἀποτελεσματικά. Τὸ ἴδιο ἐκεῖνοι ποὺ πᾶνε γιὰ τὸ χρῆμα. Ξέρω κάποιους—κι' ὄχι ἀπὸ τοὺς καλύτερους— ποὺ μαστίζονται ἀπὸ ἀδηφαγία τρομαχτικὴ καὶ γιὰ τὴ δόξα καὶ γιὰ τὸ χρῆμα. Τὸ ἐλάττωμα τῆς Λογοτεχνίας ἴσαμε σήμερα εἴταν ἀκριβῶς ὅτι τὰ προσέφερε αὐτὰ κάποτε. Ὑπάρχει ὅμως μιὰ Λογοτεχνία ποὺ δὲν γίνεται οὔτε γιὰ τὴ δόξα, οὔτε γιὰ τὸ χρῆμα· κι' αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ἀληθινή.

Ἡ δόξα, «ὁ ἥλιος τῶν νεκρῶν», εἶχε πεῖ ὁ Μπαλζὰκ σὲ μιὰν ἔξοχη φράση του. Ἡ φράση αὐτὴ δὲν ἀποκλείεται νὰ πάψει νὰ εἶναι ἔξοχη, ἂν ἡ δόξα σταματήσει νὰ φωτίζη τοὺς νεκρούς. Τότε πιὰ τίποτα δὲν θὰ τοὺς ἀνακαλεῖ ἀπὸ τὸ βαθὺ σκοτάδι τους στὴ μνήμη τῶν ζωντανῶν, κι' ὁ θάνατος θὰ εἶναι ἰσοπεδωτικός, ὁριστικός, ἀνάλγητος τὸ ἴδιο ἀπέναντι σ' ὅλους. Ἕνα ἀκόμα, ἔτσι, ἔρεισμα τῆς ἀθανασίας, ἕνα ἀκόμα ὁμοίωμά της, θὰ καταργηθεῖ. Κι' ὁ αἰώνας τοῦτος, ποὺ ἀνακάλυψε πόση συνοχὴ ἔχει ἡ ἐσωτερικὴ σύσταση τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, ὁ αἰώνας τοῦτος ὁ διαλυτικός, ὁ ὠμός, ὁ ἀδυσώπητος, θὰ βάλει τὸν ἄνθρωπο, δίχως ψευδαισθήσεις πιὰ ἀντιμέτωπο στὸ πασίγνωστο γεγονὸς πὼς ὅλοι δίχως ἐξαίρεση οἱ ἥλιοι μιὰ μέρα σβύνουν...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΙΑΣ ΘΕΑΣ ΝΟΥΙΛΟΥ
MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 20 'Ιουνίου 1956

1612176-

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΕΝΑ ΝΕΟ ΗΘΟΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἂν τουλάχιστον ἡ νέα τοποθέτηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὸ Σύμπαν μποροῦσε νὰ τοῦ διδάξει μιὰ νέα σεμνότητα... Συνεχίζω κάποιες σχέσεις ἀρχινισμένες τὴν προηγούμενη φορά. Δὲν ἀρκεῖ οἱ λογοτέχνες—οἱ καλλιτέχνες γενικώτερα—νὰ καταλάβουν πόσο σχετικὴ κι' ἐφήμερη εἶναι ἡ δόξα, πόσο κωμικὴ ἡ ματαιοδοξία. Πρέπει κι' ὁ ἄνθρωπος γενικώτερα ν' ἀναβλέψει· τότε μόνο θὰ μποροῦμε νὰ τὸν κρίνουμε ἄξιο μιᾶς νέας ἐποχῆς, οὐσιαστικὰ δηλαδὴ ἄνθρωπο καινούργιο. Γιὰ τὴν ὥρα τί κάνει; Περιορίζεται ν' ἀλλάζει μόδες, ἐξωτερικὲς δηλαδὴ στάσεις. Λέει πὼς εἶναι «μοντέρνος» ὅταν κανονίζει τὴν ὥρα του σύμφωνα μὲ τὸ ρολόϊ τῆς Νέας Ὑόρκης ἢ τῆς Μόσχας, ὅπως τὴν κανόνιζε πρῶτα μὲ τὸ ρολόϊ τοῦ Παρισιοῦ. Μοντερνισμός, στὴν τρέχουσα γλώσσα, ἴσον μαϊμουδισμός.

«Σεμνότητα» λοιπὸν νὰ διδαχτεῖ· τί λογῆς ὅμως σεμνότητα; Ὄχι κοινωνική, ὑποκριτική. Μιὰ σεμνότητα ποὺ νὰ εἶναι ἐπίγνωση τῶν μεγεθῶν ποὺ τὸν περιβάλλουν. Στὸ σημεῖο αὐτό, οἱ ἱστορικὲς ἐξελίξεις εἶναι περίεργες καὶ μποροῦν νὰ μᾶς διαφωτίσουν: Μὲ τὸ πτολεμαϊκὸ σύστημα, ὁ ἄνθρωπος θεωροῦσε κέντρο τοῦ σύμπαντος τὴ Γῆ καὶ τὸν ἑαυτό του κέντρο τῆς Δημιουργίας. Μὲ τὸ κοπερνίκιο ὁ πλανήτης του γίνεται ὑπόθεση περιφερειακή, περιθωριακή, αὐτὸς ὁ ἴδιος ἄρα ὕπαρξη τῶν προαστίων. Πάει ὁ πρωτευουσιανισμός, κάτω τ' αὐτιά. Ἀποτέλεσμα: τὴν τραγικὴ ἀξιοπρέπεια, στὸ Θέατρο, τὴ διαδέχεται τὸ ἀστικὸ καὶ τὸ μικροαστικὸ δρᾶμα. Ἡ Φύση δὲν φαίνεται πιὰ νὰ συμμερίζεται τὰ πάθη μας, νὰ συγκλονίζεται ἀπὸ τὶς οἰμωγές μας. Ἀδιάφορη μᾶς κοιτάζει, ἀνάλγητη, καὶ τὸ μάτι της ἔχει τὴν κρύα ἀνιγματικότητα τῆς γάτας. Στὴν πιὸ δραστήρια περίπτωση, εἶναι ἕνας ὁδοστρωτήρας ποὺ μᾶς ἰσοπεδώνει. Νὰ τὸ ἐνδιαφέρον της γιὰ τὴν ὕπαρξή μας, τὸ μοναδικό.

Εἶναι βέβαια κ' ἡ θρησκεία ποὺ μᾶς στηρίζει, ποὺ μᾶς διαβεβαιώνει πὼς ἔχουμε μιὰ σημασία ἀπαρόμοιαστη, πὼς τίποτα σὰν κι' ἐμᾶς δὲν ὑπάρχει μέσα στὴν πλάση, πὼς ἂς λέει ἡ ἀπατηλὴ γλῶσσα τῆς ὑλικῆς πραγματικότητας, ἐμεῖς τὴν ἀξία μας τὴν ἀντλοῦμε ἀπὸ κάτι ἄλλο, σταθερό, ὑπάρχουμε καὶ δικαιωνόμαστε σ' ἀναφορὰ μὲ μιὰ ζωὴ πέρα ἀπὸ τὴ ζωή. Φυσικὴ γνώση ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, θρησκεία ἀπὸ τὴν ἄλλη, δημιουργοῦν μιὰ σύγχυση σωτήρια: Σύμφωνα μ' αὐτήν, εἴμαστε καὶ προσωρινοὶ κι' αἰώνιοι, κι' ἀσήμαντοι καὶ πολυσήμαντοι, κι' ἀπελπισμένοι καὶ γεμάτοι χρυσὲς ἐλπίδες. Σύγχυση λοιπὸν ποὺ δημιουργεῖ, περισσότερο ἀπὸ μιὰν ἀντίφαση, μιὰν ἰσορροπία. Παράδοξη ὅμως κατεργασία τῆς συνείδησής μας ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν νέων καιρῶν: Ἐνῶ τυπικὰ ἐξακολουθοῦμε νὰ πιστεύουμε καὶ νὰ ἐλπίζουμε — ἀνεπίσημα, ἀνομολόγητα, ἀδιόρατα, ξεπέφτουμε ἀπὸ τὴν πίστη στὴν ἀπιστία, ἀπὸ τὴ βεβαιότητα γιὰ τὴ μέλλουσα ζωὴ στὴ βεβαιότητα γιὰ τὴ μοναδικότητα τῆς παρούσας—ἢ τουλάχιστον στὴν ὑποσυνείδητη ἀμφιβολία, ποὺ δὲν διαφέρει καὶ πολὺ ἀπὸ τὴν ἀπιστία. Ἂν εἴχαμε καὶ τὴν ἐλαχιστότερη ἔστω λογικὴ ἐμπιστοσύνη στὴ μεταθανάτια ἀνταπόδοση, θὰ εἴταν, νομίζετε, ἡ συμπεριφορά μας αὐτὴ ποὺ εἶναι; Ποιὸς θὰ θυσίαζε τὸ αἰώνιο στὸ προσωρινό; Βλέπετε ὅμως τὸν «χριστιανὸ» ἀκριβῶς νὰ εἶναι συχνὰ ματαιόδοξος, ἢ κερδοσκόπος, ἢ καταπιεστής, ἢ φαῦλος. Ἀδυναμία, ἀστάθεια τοῦ κινητοῦ ἄμμου ποὺ τὸν λέμε «ἀνθρώπινη φύση»; Εἰμαρμένη τῶν ἐλαττωμάτων μας; Μπορεῖ. Ἀλλὰ κι' ἀδιάψευστη ἔνδειξη τοῦ πόσο ἡ γνήσια θρησκευτικὴ συνείδηση ἔχει ξεπέσει στὸν καιρό μας, κατάντησε τύπος νεκρός. Σ' ἄλλους καιροὺς δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία πὼς ὑπῆρχε χριστιανικὴ ἀρετή. Σήμερα πρέπει νὰ θεωρηθεῖ κάτι χειρότερο ἀπὸ ἀνύπαρχτη: πολὺ σπάνια. Ἐξαίρεση ποὺ κάνει πιὸ χτυπητὸ τὸν κανόνα.

Νὰ λοιπὸν σὲ ποιὸ σημεῖο ἀνοίγεται τὸ περιθώριο γιὰ ἕνα καινούργιο ἦθος. Ὄχι «ἠθική», ὄχι σύστημα τετράγωνο ἀπό κανόνες. Ἦθος ἁπλό, στάση καθορισμένη αὐτομάτως ἀπὸ τὴ συναίσθηση μιᾶς συγκεκριμένης πραγματικότητας. Ὅλα θὰ ἔπρεπε νὰ βοηθᾶνε στὴ δημιουργία αὐτοῦ ποὺ λέγαμε στὴν ἀρχή: ν' ἀποκτήσει ὁ ἄνθρωπος μιὰ νέα σεμνότητα. Ὄχι σκεῦος ἐκλογῆς πιά, ὄχι βασιληᾶς τοῦ κόσμου, θὰ μποροῦσε χωρὶς νὰ σκύβει δουλικά, κουτοπόνηρα, ὑπολογιστικά, μπροστὰ σὲ μιὰν ἄγνωστη κι' ἀξιωματικὴ ἀρχή, νὰ ρυθμίζη τὴ συμπεριφορά του σύμφωνα μὲ τὰ δικαιώματα ποὺ τοῦ ἀναγνωρίζει ἡ Φύση. Συγκλονισμένος ὡστόσο ἀπὸ τὴν αἰφνίδια ἀποκάλυψη τῆς ὠμῆς ἀλήθειας, ταλαιπωρημένος ἀπὸ τὶς πρόσφατες δοκιμασίες τῆς πολιτικῆς ἱστορίας του, διαλέγει κάποτε μιὰ στάση ἀπελπισμοῦ (μηδενισμός, ὑπαρξισμὸς ἄθεος). Θὰ μποροῦσε ὅμως νὰ ἰδεῖ τὸν ἑαυτό του ὄχι σὰν στόχο μιᾶς ἀναίτιας ἐχθρότητας, ἢ σὰν ἐξόριστο μέσα σ' ἕνα παράλογο σύμπαν, ἀλλὰ σὰ φιλοξενούμενον τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς—αὐτὸ δηλαδὴ πού, πιθανότατα, καὶ εἶναι. Ἡ συνδιαλλαγή του, τότε, μὲ τὶς ἐναντιότητες, θὰ ἐρχόταν ἀβίαστα, καὶ τὸ χαμόγελο τὸ ἀπώτερο, τὸ ὥριμο, τό θεμελιακὰ ἁπλό, θὰ μποροῦσε ἴσως ν' ἀνατείλει στὴ ζωή του.

Ἔχουμε μάθει, ἀλλοίμονο, νὰ πειθαρχοῦμε μόνο μπροστὰ σὲ φόβητρα. Ὁ τρόμος, ἔτσι, γίνεται ἀνεγνωρισμένα συστατικὸ στοιχεῖο σὲ κάθε ἀνθρώπινο καθεστώς. Ἀνθρώπινο τὸ ἀπάνθρωπο! Κι' ὅμως ὁ κόσμος ἐγνώρισε κάποτε μιὰν ἀρετή, ἕνα ἦθος ἐλεύθερο ἀπὸ κάθε ἀπειλή: Τὸ ἦθος τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ—ποὺ μένει ἀναξιοποίητος. Εἴμαστε περισσότερο εὐτελεῖς παρὰ ἁμαρτωλοί, νὰ τὸ δυστυχήμα. Μήπως ἡ ὠμὴ ἀναμέτρηση μὲ τὴν πραγματικότητα, ποὺ ἀρχίζει στὸν αἰῶνα μας φτάσει κάποτε νὰ μᾶς συνετίσει;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 27 Ἰουνίου 1956

161277-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΤΟ ΑΓΧΟΣ ΤΟΥ ΕΦΗΜΕΡΟΥ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἕνα συμπτωματικὸ ξεκίνημα, μᾶς ἔγινε ἀφορμή, σὲ προηγούμενα σημειώματα, νὰ ἐξετάσουμε πρόχειρα τὰ πλεονεκτήματα—ἄμεσα ἢ καὶ πιθανὰ—ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει μιὰ νέα θεώρηση τοῦ κόσμου, μιὰ νέα στάση ἀπέναντί του, ὑπαγορευμένη στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ δεσπόζοντα τόνο τῆς νέας ἐποχῆς. Δεχτήκαμε πὼς τὸν τόνο αὐτὸν θὰ τὸν δίνει στὸ ἔξῆς ἡ διαπίστωση καὶ παραδοχὴ τοῦ ἐφήμερου. Ὄχι πιὰ σταθερὲς ἀξίες λοιπόν. Ὅλα ρευστά, φευγαλέα μέσα στὸν ἴλιγγο τῶν γενικῶν ἐξελίξεων. Κι' ἀληθινά: ἡ Ἐξέλιξη ποὺ κόντεψε γιὰ μιὰ στιγμὴ νὰ γίνει κάτι σὰ νεώτερη θρησκεία στὸν προηγούμενο αἰῶνα, ἀποκτᾶ σὲ τοῦτον ἐδῶ μιὰν ἀπροσδόκητη κύρωση: Ἡ ἐφαρμοσμένη ἐπιστήμη θριαμβεύει, ἡ τεχνικὴ μεσουρανεῖ, οἱ ὀπαδοί τους, φανερὰ ἢ κρυφά, πνίγονται ἀπὸ ἔπαρση. Δικαιολογημένα: Χάρη σ' αὐτοὺς ἡ ὅλη ψυχολογία τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὅλο νόημα τῆς ζωῆς του, καλοῦνται ν' ἀποκτήσουν νέο περιεχόμενο.

Τὸ νόμισμα ὅμως δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχει καὶ τὴν ἀνάποδη. Ἄραγε εἶναι ἱκανὸ τὸ εἶδος μας νὰ προσαρμοστεῖ τόσο εὔκολα, ὅσο φαίνεται νὰ τὸ νομίζει, στὰ δεδομένα μιᾶς ἀδιάκοπης, ἐπίμονης φυγῆς; Εἶναι βέβαιο πὼς ἡ παλιά του, ἡ ἴσαμε χτὲς ἀκόμα, ψυχολογία βασιζόταν σὲ συμπληρωματικοὺς ὅρους μόνο κι' ὄχι σὲ θεμελιακὲς ἀνάγκες τῆς ψυχῆς. Ὁ ἀγώνας, ἡ ἀγωνία γιὰ τὴ διάρκεια, γιὰ τὴ δημιουργία ἔργων ποὺ ν' ἀντιμετωπίζουν νικηφόρα τὸ χρόνο, στάθηκε τὸ κυριώτερο μέλημα τοῦ ἀνθρώπου ὡς τώρα, ἐκεῖνο ποὺ ἔδινε νόημα στὴ ζωή του, τὴ δημόσια καὶ τὴν ἰδιωτική. Σὲ παλιότερους καιροὺς ἀκόμη κι' ὁ χειροτέχνης ἀπέβλεπε στὴ διάρκεια: τὸ βάζο δὲν τὸ ἔφτιαχνε καὶ δὲν τὸ διακοσμοῦσε γιὰ μιὰ μόνο χρήση. Μέσα του ἔβαζε κάτι ἀπὸ τὴ συμβολικὴ ἀνάταση τοῦ μνημείου, ἀπὸ τὸν πόθο τῆς ἀθανασίας—δίψα ἄσβυστη, καϋμὸ ἀσίγαστο τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τότε κιόλας ποὺ φαίνεται ν' ἀποχτᾶ συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῆς ζωῆς. Ἂς ἀφήσουμε πιὰ τὸν καλλιτέχνη πού, συ-

77-2.

νειδητὰ ἢ ἀσύνειδα, δημιουργεῖ γιὰ νὰ μνημειώσει. Ἀλλὰ κι' ὁ λεγόμενος «ἄνθρωπος δράσεως», ὅσο κι' ἂν μοιάζει παραδομένος στὸ πνεῦμα τῆς ἄμεσης ἀπολαβῆς, γιὰ κάποιο εἶδος κρυφῆς διάρκειας ἐργάζεται κι' ἐκεῖνος: Ὁ φιλόδοξος γιὰ νὰ νικήσει μὲ τ' ὄνομά του τὴ λησμοσύνη, ὁ κερδοσκόπος γιὰ νὰ θεμελιώσει ἕνα σύνολο ἀπὸ ἀγαθὰ ποὺ νὰ τὸν συνεχίσει μέσα στὸ Χρόνο, ἀπρόσωπα ἢ καὶ προσωπικά, στὰ χέρια τῶν παιδιῶν του. Ὑπάρχει μιὰ ὁλόκληρη μεταφυσικὴ τῆς ἀνάγκης γιὰ διάρκεια ποὺ δὲν ἔχει συνειδητοποιηθεῖ ἀπὸ ὅσους τὴν ὑπηρετοῦν μὲ ἱδρῶτα ὡστόσο, μὲ δάκρυα καὶ μὲ αἷμα.

Αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν ἀνάγκη πρόκειται τώρα ὁ ἄνθρωπος ν' ἀγνοήσει. Ἔχει ἀρχίσει κιόλας, δίχως νὰ τὸ πολυπροσέχει, νὰ τὴν ἀγνοεῖ: Τὰ νεώτερα, κυρίως τὰ μεταπολεμικὰ ἀντικείμενα, ὅλοι τὸ ξέρουμε πὼς δὲν ἔχουν τὴν ἀντοχὴ τῶν προπολεμικῶν. Κατασκευάζονται γιὰ περιορισμένη χρήση. Ἀκόμα καὶ μηχανήματα, ἀγαθὰ δηλαδὴ μεγαλύτερης ἀξίας, προορίζονται ν' ἀντικατασταθοῦν τὸ γρηγορότερο. Τὸ αὐτοκίνητο στὴν Ἀμερική, λόγου χάρη. Τὸ ἐμπόριο κ' ἡ βιομηχανία σπεκουλάρουν πάνω σ' αὐτὴν τὴν προσωρινότητα, τὴν προκαλοῦν μὲ κατασκευὲς ἐφήμερες, γιὰ νὰ διατηροῦν τὴν ἀγορὰ ἀνοιχτή, νὰ ματαιώνουν προκαταβολικὰ τὸν κορεσμό. Ὁ ρυθμὸς τῆς ἀδιάκοπης ἀλλαγῆς, ποὺ εἶχε ἀρχίσει σὰν αἴσθημα σύνθημα ἀπὸ τὸ ἐμπόριο τῶν νεωτερισμῶν μὲ τὸ φαινόμενο τῆς μόδας, ἁπλώνεται σ' ὅλες πιὰ τὶς ἐκδηλώσεις καὶ γίνεται σιωπηρὰ ἀποδεκτὴ σύμβαση: Κανένας δὲν παραξενεύεται σήμερα ποὺ ἕνα ἀντικείμενο, ἱκανὸ ἀπὸ τὴ φύση του νὰ ὑπηρετεῖ γιὰ χρόνια, λιποτακτεῖ μετὰ τὸ πρῶτο ἄγγιγμα. Τὸ ψεύτικο ἐπέτυχε τὴν πρώτη καὶ πολυσήμαντη νίκη του: νὰ μὴν παραξενεύει καὶ νὰ μὴν ἐξοργίζει κανένα. Ὡς ἐδῶ τὰ πράγματα φαίνονται νὰ ἐξελίσσονται ὁμαλά. Ἡ προσαρμογή μας προχωρεῖ ἀβίαστα. Χαρακτηριστικὸ εἶναι στὸ σημεῖο τοῦτο τὸ παράδειγμα τοῦ κινηματογράφου, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ τέχνη αὐτὴ ἀνήκει στὶς Καλὲς Τέχνες—σὲ μιὰ κατηγορία δηλαδὴ τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας ποὺ κατ' ἐξοχὴν ἀπέβλεπε ἄλλοτε στὴ διάρκεια (σὰν πρόθεση). Τὸ φίλμ αὐτομάτως παράγεται γιὰ μιὰ μόνη χρήση. Δὲν ἔχει τὴν ἀξίωση γιὰ διάρκεια τοῦ παλιότερου ποιητικοῦ, ἀφηγηματικοῦ ἢ εἰκαστικοῦ ἔργου τέχνης. Ὀργανωμένο ἐξ ὑπαρχῆς ἔτσι ποὺ νὰ ἐξαντλεῖται σὲ μιὰ μόνη θεώρηση, σπανιάτατα σὲ δύο, καταγραμμένο πάνω σὲ ὕλη τάχιστα ἀναλώσιμη, ἀντιπροσωπεύει ὄχι τυχαῖα τὸ ρυθμὸ τῆς ἐποχῆς: Συνθέτει τὸ πνεῦμα τῆς Καλῆς Τέχνης καὶ τῆς βιομηχανίας. Εἶναι τὸ μνημεῖο τοῦ ἐφήμερου.

Ἡ προσαρμογή μας ὅμως αὐτὴ στὰ νέα δεδομένα, ὅσο κι' ἂν στὴν ἐπιφάνεια δὲν παρουσιάζει ἀνωμαλίες, βαθύτερα θεωρημένη θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς κάνει προσεχτικούς. Ὁ πόθος μας γιὰ διάρκεια φαίνεται ἐλαστικός, ἱκανὸς δηλαδὴ νὰ μεταφέρεται ἀπὸ ἕνα σὲ ἄλλο στόχο, δὲν μοιάζει ὅμως καὶ πρόθυμος νὰ καταργηθεῖ. Ἕνα μέρος ἀπὸ τὸ ἄγχος ποὺ πανθομολογούμενα κατέχει τὴ σύγχρονη ἀνθρωπότητα, κάτι ἀπὸ τὴ διάχυτη νεύρωσή της, αὐτὴν ἔχει ἀναμφισβήτητα τὴν πηγή. Δὲν μοιάζουμε φτιαγμένοι γιὰ τόσο γρήγορες καὶ νευρικὲς μεταπτώσεις, τὰ ξεχαρβαλωμένα νεῦρα μας τὸ μαρτυροῦν. Στὴ ρίζα τῆς ἀνησυχίας μας ὑπάρχει κάποιος πανικός, μιὰ ἐφιαλτικὴ φυγὴ μπροστὰ στὴν οἰκουμενικὴ ἀστάθεια. Ἀκόμα κι' ἂν ὁλάκερο τὸ ἱστορικὸ παρελθὸν δὲν εἴταν ἐκεῖ γιὰ νὰ μᾶς πείσει πὼς ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ κάποιες σταθερὲς ἀξίες, ἀπὸ κάποια ἐρείσματα ἐξωτερικά, ποὺ θεμελιώνουν τὴν ἐσωτερική μας ἰσορροπία, ἡ θλιβερὴ ἐσωτερικὴ εἰκόνα τοῦ σύγχρονου κόσμου εἶναι ἀρκετὴ νὰ μᾶς τὸ καταδείξει. Τὸ ἄγχος τοῦ ἐφήμερου ἐγκυμονεῖ δυὸ κακά: τὴ διαταραχὴ τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τὴν ἀποδιοργάνωση τοῦ ἠθικοῦ μας κόσμου. Ἡ πρώτη εἶναι διάχυτα αἰσθητή. Ἡ δεύτερη ἐκδηλώνεται μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνυπομονησίας, τῆς γρήγορης, ἁρπαχτικῆς κι' ἀδίσταχτης ἀπολαβῆς, μὲ ὅ,τι δηλαδὴ κι' ἄλλοτε ἀποκαλέσαμε τυχοδιωκτικὸ πνεῦμα.

Ποιὰ θὰ εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου στὸ προσεχέστερο μέλλον; Θὰ προσαρμοστεῖ ἄραγε στὴ νέα κατάσταση ὁλοκληρωτικά, ἀλλάζοντας ἐν ἀνάγκῃ ἰδιότητές του ποὺ τὶς θεωροῦμε σήμερα ἀκόμα θεμελιακές; Ἢ μήπως θ' ἀναζητήσει, σὲ μιὰν ὁρμητική, γεμάτη πάθος ἀντίδραση, νέες σταθερὲς ἀξίες, γιὰ νὰ οἰκοδομήσει καὶ πάλι τὴν ἀνθρωπιά του; — Νά ἕνα ἐρώτημα ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει γιὰ μᾶς, τοὺς τώρα ζωντανούς, ἀξία θεωρητικὴ μόνο, ἀκαδημαϊκή, ἂν οἱ ἐξελίξεις δὲν εἴταν τόσο ζαλιστικὰ γρήγορες ποὺ νὰ διώχνουν τὸ εἴδωλο τοῦ παρόντος μπροστὰ στὸν βίαιο, κοσμογονικὸ ἄνεμο τοῦ μέλλοντος.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

1612178-1

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 4 Ἰουλίου 1956

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

HOMO EUROPAEUS

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Δὲν θὰ μπῶ, σὰν παρείσακτος, στὴν περιοχὴ ὅπου μὲ τόση ἁρμοδιότητα κινεῖται ὁ φίλος κ. Βάσος Βαρίκας, ἂν πῶ δυὸ λόγια γύρω ἀπὸ ἕνα πρόσφατο βιβλίο, ποὺ συγκεντρώνει κριτικὰ μελετήματα γραμμένα ἀπὸ τὸν κ. Κλέωνα Παράσχο σὲ διαφόρους καιρούς. Ὅπως συχνὰ ἔχω ἐξηγήσει, μόνο γύρω ἀπὸ ἕνα βιβλίο, κι' ὄχι γιὰ ἕνα βιβλίο, εἶμαι ἱκανὸς νὰ μιλῶ. Ἡ «Εὐρωπαϊκὴ πεζογραφία καὶ ποίηση» τοῦ κ. Παράσχου, δίνει ἀκριβῶς τὴν εὐκαιρία—γιὰ νὰ εἶμαι εἰλικρινέστερος: τὸ συναισθηματικὸ ἐρεθισμὸ—ποὺ χρειάζεται προκειμένου ν' ἀπογειωθεῖ κανένας ἔξω ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο καὶ τὸ αὐστηρὰ ἀντικειμενικό. «Ἡ Εὐρωπαϊκὴ πεζογραφία καὶ ποίηση» μὲ μπάζει σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα χρωματισμένην ἀνάλαφρα, ἀλλὰ καὶ τελειωτικά, ἀπὸ τὸ ἀχνορόδινα μενεξελὶ φῶς τῆς νοσταλγίας...

Νοσταλγίας γιὰ μιὰν ἐποχὴ ὅπου πολὺ τὸ φοβᾶμαι πὼς κόμπσοι συγκαιρινοί μου κι' ὁ ὑπογραφόμενος ἀνήκουμε ὁριστικά, ὅσο κι' ἂν διάζουμε τὸ βῆμα μας σύμφωνα μὲ τὰ παραγγέλματα τῆς τωρινῆς. Παραγγέλματα ποὺ τὰ νιώθουμε ἐπιταχτικά, μεγάλια, ἀλλὰ καὶ κάπως βάναυσα. Βλέπετε ὑπάρχει μιὰ ἐποχὴ τῆς ζωῆς μας ποὺ διαποτίζεται ἀποφασιστικὰ ἀπὸ τὴν τρυφερὴ διάθεση τῆς νιότης γιὰ τὸ κάθε τι, καὶ μιὰ ἄλλη, ἀργότερα, πιὸ ὥριμη ἂν θέλετε, πιὸ ἰσορροπημένη, ἀλλὰ κι' ἀθεράπευτα τέφρή, διανοητική. Ἡ ἐποχὴ ὅμως τοῦ σχηματισμοῦ μας εἶναι ἡ πρώτη. Στὴ δεύτερη, ὅσο κι' ἂν εἰκοδομήσουμε, σπὰ παλιὰ θεμέλια θὰ πατᾶμε.

Βιάζομαι νὰ τονίσω—κι' ὄχι ἀπὸ φιλαυτία—πὼς κανένας μας, ἀπ' ὅσο ξέρω, δὲν ἔχει μετανιώσει γιὰ τὶς πρῶτες ρίζες του. Ποῦ εἶναι βυθισμένες; Σ' ἕναν καιρὸ ἀπ' εὐθείας κληρονόμο τοῦ μεγάλου, τοῦ μέγιστου, 19ου αἰῶνα. Τότε, αὐτὸ ποὺ λέμε εὐρωπαϊκὴ παιδεία, εὐρωπαϊκὸς ἀνθρωπισμός, ἄνθιζε μὲ μιὰ ψυχικὴ εὐφορία ἀσύγκριτη. Ἡ Εὐρώπη εἴταν ἕνας ἀνθόκηπος ὄχι δίχως ἀγκάθια, ἀλλὰ ποὺ δικαιολογοῦσε καὶ τὴν αἰσιοδοξία καὶ τὴν ὑπερηφάνεια. Πνευματικές του πρωτεύουσες τὸ Παρίσι, ἡ Βιέννη. Θὰ μοῦ πῆτε πὼς ὁ καιρὸς ἔ-

κρυβε ἀπὸ τότε μέσα του τὸ σκουλήκι, ἀλλιῶς δὲν θὰ ἔφτανε στὴν τωρινὴ ἀποσύνθεση. Σύμφωνοι. Ἀλλὰ γιὰ τὸ σκουλήκι φταίνε οἱ αἴτιοι τῆς ἀρρώστιας, τὰ παράσιτα· ὁ χυμὸς εἶχε ἀκόμα τὴ γεύση, τὸ ἄρωμα τῆς ὑγείας. Μὲ τὸ χυμὸ αὐτὸν εἴχαμε ποτιστεῖ.

Τὸν ἀναγνωρίζω σὰ γευστικὸ κατάλοιπο, λιγάκι ἴσως μακρυνό, στὶς σελίδες, στὰ ἐνδιαφέροντα, τοῦ ἀγαπητοῦ Κλ. Παράσχου, στὶς μορφὲς ποὺ τὸν ἀπασχολοῦν καὶ ποὺ σκιαγραφεῖ. Εἶναι ἕνας γόνος τῆς παλιᾶς γαλλικῆς κουλτούρας ὁ Κλ. Παράσχος, μὲ ἀφὴ εὐαίσθητη, ἰδιαίτερα γιὰ ὅ,τι ἀποκαλοῦμε λυρισμὸ μὲ τὴν εὐρύτερη ἔννοια, ὄχι μονάχα τὴν ἔμμετρη δηλαδή. Ἀκόμη καὶ στὰ κείμενα ποὺ διατηροῦν κάπως τὸ λαχάνιασμα τῆς ἐπικαιρότητας, τὴ μυρωδιὰ τῆς ἐφημερίδας, ἡ κλίση αὐτὴ τῆς καρδιᾶς εἶναι εὐκολογνώρισπη, καὶ γιὰ ἕναν ὁμογάλακτο ἀδερφὸ συγκινητική. Μιὰ χαμαγελαστὴ τρυφερότητα σοῦ προκαλεῖ λόγου χάρη, μαζὶ μὲ τὴ δικαιολογημένη ἐκτίμηση, τὸ ὡραιότατο μελέτημα γιὰ τὴν Ποιητικὴ τοῦ Μαρσὲλ Προύστ, ὅπου ὁ μελετητής, ἐμποτισμένος ὁλοφάνερα ἀπὸ τὴν ταρόσφατη τότε κατάδυσή του στ' ἁρμονικὰ κύματα τοῦ «Χαμένου καιροῦ», ἔχει πάρει ἀσύνειδα στὴ φράση του τὸ ρυθμό τους, τὸ μῆκος τους, τὴ δύσκολη ἀναπνοή τους. Ἂς εἶναι ἡ τύχη, ἡ περίσταση, ποὺ ὁδήγησε κάποτε τὴν ἐκλογή του. Βλέπεις στὰ πρόσωπα ποὺ τελικὰ ξεδιάλεξε γιὰ τὸν τόμο του αὐτόν, κι' ἀκόμα περισσότερο στὶς σελίδες ὅπου ἡ θερμοκρασία του ὑψώνεται, ποιὲς εἶναι οἱ προτιμήσεις ποὺ ἀποτυπώνουν τὴν ἐσωτερικὴ μορφή του.

Ὦ ναί, μᾶς εἶναι συγκινητικὰ γνώριμες, πάνω ἀπὸ τὶς ἀφηρημένες γεωγραφικὲς ἀποστάσεις, οἱ πνευματικὲς φυσιογνωμίες τοῦ Οὐγκώ, τοῦ Μαλλαρμέ, τοῦ Βαλερύ, τοῦ Ρίλκε ἢ ἀκόμα καὶ τοῦ Μιλόζ, οἱ φωνὲς τοῦ Σατωμπριάν, τοῦ Σταντάλ, τοῦ Μπρεμόν, τοῦ Σεστώφ, τοῦ Συαρές, τοῦ Ζίντ, τοῦ Προύστ, τοῦ Νιτσμὲλ, τοῦ Ζὰκ Ριβιέρ. Ὀνοματίζουν στιγμὲς τῆς ζωῆς μας ἀνεξίτηλες καὶ μαζὶ ἀνεπανάληπτες, στάδια μιᾶς ἐσωτερικῆς πορείας ποὺ δὲν εἶναι στὸ χέρι σου νὰ τὴ σβύσεις. Ὑπάρχει μιὰ φυλὴ ἀνθρώπων ποὺ συνηθίζει ν' ἀφήνει σὲ κάθε τόπο ἀπ' ὅπου πέρασε κάτι ἀπὸ τὸν ἑαυτό της, στ' ἀγκάθι κάθε τριανταφυλλιᾶς κι' ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὴ σάρκα της. Ὕστερα, στὴν ἀνακεφαλαίωση μιᾶς ζωῆς, ἡ φυλὴ αὐτὴ βλέπει πὼς τὸ κορμί της ἀπαρτίζεται πιὰ μόνον ἀπὸ στιεφήσεις, καὶ πὼς ὅ,τι ἔφυγε, ἔδωσε τὴ θέση του σ' ἕνα φάντασμα. Μέσα σ' ἕναν κόσμο ἀλλοιωμένον πιὰ καὶ μὲ ἄγνωστη ταυτότητα, ἡ φυλὴ ποὺ λέω περιφέρεται ψάχνοντας νὰ βρεῖ τὸ δρόμο της στ' ἀχνάρι ἀπὸ τὶς σταλαματιὲς ποὺ τὸν σημάδεψαν, ἀλλοτινό, ἀνθισμένο αἷμα.

Δὲν θέλω νὰ κατατάξω τὸν ἀγαπητὸ Κλέωνα Παράσχο, ἢ καὶ τὴν ταπεινότητά μου, στὴν κατηγορία τῶν προσκυνητῶν αὐτῶν. Εἶναι ἀκόμα νωρίς, διάβολε! καὶ θὰ εἴταν καὶ πολὺ σκληρὸ—ἂν ὄχι ἀσυγχώρητα ρωμαντικό. Θέλω ὅμως νὰ ὑπογραμμίσω, καὶ περισσότερο ἀκόμα ν' ἀποτίσω φόρο τιμῆς ὀφειλόμενης, στὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα ποὺ διεμόρφωσε κάποιους ἀνθρώπους ἐκεῖ γύρω στὰ 1915—1930. Εἴταν ἕνας νεοανθρωπισμὸς μὲ ψυχὴ μουσική, εὐπιστία λιγάκι ἀγγελική, ὑπερβολικὰ αἰσιόδοξη: Πίστευε πὼς οἱ αἰσθητικὲς ἀξίες ποὺ τὸν συγκινοῦσαν αὐτὸν ἔβρισκαν ἀνταπόκριση σ' ὅλο τὸν κόσμο, πὼς ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς εἶναι κοινὸ κι' ἀνεγνωρισμένο ἀγαθό, πὼς οἱ ἄνθρωποι πλάστηκαν γιὰ νὰ συνεννοοῦνται.

Νεώτερα γεγονότα, γεμάτα οἴηση κοσμοϊστορικὴ καὶ ὑπογραμμισμένα ἀπὸ καταχθόνιο γδοῦπο, μᾶς πληροφόρησαν πὼς εἴμαστε ἀφελεῖς. Κοιτάξτε ὅμως ποιὰ εἶναι ἡ δύναμη τῆς πρώτης, τῆς νεανικῆς ἀγωγῆς: Ἀκόμα σήμερα δὲν δεχόμαστε νὰ τὸ πιστέψουμε. Κι' ἔχουμε μάλιστα τὴν ἰσχυρογνωμοσύνη νὰ ὑποστηρίζουμε πὼς αὐτή μας ἡ ἀδυναμία, ἡ προσήλωση σ' ὅ,τι ἀγαπήσαμε, εἶναι ἡ δύναμή μας...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 11 Ἰουλίου 1956

16/2/79.

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΕΝΑΝ ΟΡΟ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Κάθε ἄνθρωπος μὲ στοιχειώδη σοβαρότητα — καὶ στὸ γνώρισμα αὐτὸ περιλαμβάνεται αὐτομάτως καὶ ἕνα ἐλάχιστο, ἔστω, ὅριο ἀπὸ πνευματικὴ ἐντιμότητα, βαθύτερη εἰλικρίνεια — δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει συχαθεῖ στὸν αἰώνα μας ὅλες τὶς μεγάλες κι' ἀφηρημένες λέξεις ποὺ μᾶς ἔχουν καταταλαιπωρήσει: Ἐλευθερία, Δικαιοσύνη, Δημοκρατία, κλπ. Τὸ λιγότερο ποὺ νιώθεις ἀπέναντί τους, ὅταν δὲν ἐμπνέεσαι ἀπὸ ὑστεροβουλίες δημοκοπικές, εἶναι ἡ δυσπιστία. Μπροστὰ σὲ κάθε κείμενο ποὺ τὶς χρησιμοποιεῖ, γινόμαστε ἄθελά μας προσεχτικοί, ψάχνουμε νὰ βροῦμε τί κρύβει, σὲ ποιὰ παράταξη ἀνήκει, τί ἐξυπηρετεῖ. Ἀπὸ τὸ χρῶμα τό πολιτικὸ ἢ τὸ ἰδεολογικὸ τῆς λιβρέας τους μαντεύουμε περίπου καὶ τὸ σωστὸ νόημά τους. Μεταφράζουμε: Ἐλευθερία, διάβαζε ἀνθρωποφαγία, τάϊσμα τῶν παραφαγωμένων, ἀσυδοσία ἢ καὶ ἐξαπάτηση τῶν εὐσυγκίνητων, δόλωμα γλυκὸ γιὰ μιὰ πικρὴ καὶ τελεσίδικη ἀπαλλοτρίωση τοῦ κάθε ἀνθρώπινου δικαιώματός σου. Δικαιοσύνη, ἴσον πνίξιμο ἀνενόχλητο τοῦ οἰκονομικῶς ἀδύνατου, ἢ ὑπόσχεση γιὰ συχωροχάρτι στὸ σφαγέα κλπ. Κι' αὐτὲς εἶναι πάλι οἱ πιὸ θετικές, ἄκοπες ἑρμηνεῖες. Ὑπάρχουν κ' οἱ ἄλλες, οἱ πιό φευγαλέες, ἀστάθμητες καὶ θολές: ἐκεῖ ὅπου ὁ χειριστὴς τῶν μεγάλων λέξεων ἀφήνει ἐπίτηδες, πονηρά, τὰ πράγματα νὰ πλέουν σὲ κάποιαν ἀοριστία, ὥστε ὁ καθένας νὰ τὰ παίρνει ὅπως τοῦ ἀρέσει, ἡ λογοκοπία νὰ εἶναι πέρα γιὰ πέρα λογοκοπία, καὶ τὸ χειροκρότημα διπλό.

Πουθενὰ ὡστόσο ἡ κατάσταση δὲν μοιάζει τόσο ρευστή, σὲ τελευταία ἀνάλυση εἰλικρινὰ ἀσύλληπτη, ὅσο στὸν ὅρο Δημοκρατία. Ἐδῶ δὲν φαίνεται νὰ ἐξαντλεῖται μόνον ἡ κακὴ θέληση. Ἐξαντλεῖται καὶ ἡ καλή. Ἂν τὸ καλοσκεφτεῖ κανένας, δὲν ἀποκλείεται νὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα πὼς ὁλάκερη ἡ κοινωνικὴ ἀγωνία τῆς ἐποχῆς μας περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὴν προσπάθεια γι' ἀποσαφήνιση αὐτοῦ τοῦ ὅρου. Γιὰ π ρ α κ τ ι κ ή του ἀποσαφήνιση. Ὁρισμούς του θεωρητικοὺς ἔχουμε ὅσους θέλουμε, καὶ μεγαλόστομους, καὶ συγκινητικούς, κι' ἐπιστημονικούς, κι' ἐκλαϊκευμένους. Προσδιορισμό του οὐσιαστικό δὲν ἔχουμε. Ἀπὸ τὴν ὀχλοκρατία ἴσαμε τὴ δικτατορία ὁ ὅρος αὐτός, ὁ ἐπίφοβα ἐλαστικός, φαίνεται — καθὼς μᾶς ἔδειξε ἡ Ἱστορία — νὰ τὰ χωράει ὅλα. Ἡ καταχρηστική του προβολὴ ὁδηγεῖ στὴν ἠθικὴ ἀθλιότητα καὶ τὴν ἰδεολογικὴ ὑποκρισία τοῦ Δυτικοῦ κόσμου ὅπως καὶ στὴν ἀνατριχιαστικὴ ρομποτοποίηση τοῦ Ἀνατολικοῦ. Διαβάστε τὸ εὔγλωττο, ρωμαλέο βιβλίο τοῦ κ. Θ. Φ. Παπακωνσταντίνου ποὺ κυκλοφόρησε τώρα τελευταῖα, «Ἡ νέα γραμμὴ τοῦ κομμουνισμοῦ», καὶ θὰ βρῆτε ἐκεῖ μέσα ἕνα διδαχτικὸ κομμάτι ἀπὸ τὴ βιογραφία τῆς «δημοκρατικῆς» ἰδέας στὴν ἐποχή μας. Ποῦ μποροῦν νὰ ὁδηγήσουν οἱ ἀπρόβλεπτες δυνατότητές της, ἡ καταχθόνια πλαστογραφία της. Καὶ κοιτάξτε γύρω σας — ἂν δὲν ἀνήκετε σὲ τόσο προνομιοῦχο κατηγορία ὥστε νὰ ἔχετε χάσει κάθε ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητα — γιὰ νὰ ἰδῆτε τὰ φαιδρά, τὰ ἱλαροτραγικά, μιᾶς ἄλλης ἐκδοχῆς της.

Ἂς μὴν πάρουμε ὅμως τὴν περίπτωση—τὶς περιπτώσεις, ἀλλοίμονο! στὸν πληθυντικὸ—ὅπου τὴν ἀναζήτηση τὴν ὁδηγεῖ ἡ ὑποκρισία. Ἂς πάρουμε ἐκεῖνες ὅπου τίμια κ' εἰλικρινὰ ἕνας κόσμος, μιὰ χώρα, ἕνα κοινωνικὸ σύνολο, ψάχνουν νὰ βροῦν μιὰ πρακτικὴ διατύπωση τῆς Δημοκρατίας. Δὲν ἔχει σημασία ἂν μέσα στὸ ἴδιο αὐτὸ κοινωνικὸ σύνολο ὑπάρχουν συμφέροντα ἀλληλοσυγκρουόμενα, δυνάμεις ἀντίρροπες. Ἀπὸ τὴ ζύμωση αὐτή, τὶς ἀντιθέσεις καὶ τὶς ἀλληλεπιδράσεις, βγαίνει μιὰ ἐνιαία κίνηση, ἕνα ψάξιμο γιὰ τὴν ἀποκρυστάλλωση κάποιας πολιτειακῆς καὶ κοινωνικῆς μορφῆς ποὺ νὰ κάνει τὴ ζωὴ ἐφικτή. Κι' ὄχι μόνον ἐφικτή. Ἀνθρώπινη. Κάποιες στοιχειώδεις ἀρχές, τὶς ἔχει λίγο-πολὺ ξεκαθαρίσει ὁ σημερινὸς κόσμος. Ἔχει ξεκαθαρίσει τὰ δικαιώματα τῆς ὁμάδας, ἔχει ξεκαθαρίσει καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου. Τὰ δύο ἀκραῖα συστήματα, ποὺ ἐξυπηρετοῦν ἀποκλειστικὰ σχεδόν, ἢ τουλάχιστο προνομιακά, τὶς ἀξιώσεις τῆς πρώτης ἢ τοῦ δεύτερου, μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἀπὸ τὸ νηφάλιο ἄνθρωπο ξεπερασμένα. Ἀδιάφορο ἂν οἱ φανατικοὶ τοῦ ἑνὸς ἢ οἱ

ἀναβαθμός.

σιτιζόμενοι ἀπὸ τὸ ἄλλο ἐπιμένουν σ' αὐτά, κάνουν τὸ πολὺ-πολὺ τόσο ἀργὲς καὶ δύστροπες παραχωρήσεις στὴν πρακτικὴ ἀνάγκη ὥστε νὰ τὰ ἐκθέτουν στὸν ἄμεσο κίνδυνο νὰ σπάσουν ἀπὸ δυσκαμψία. Ὁ κ. Παπακωνσταντίνου μὲ πολλὴ παρρησία τονίζει ὅτι θὰ ἐπικρατήσει ἐκεῖνο ἀπὸ τὰ δυὸ καθεστῶτα ποὺ θὰ κατανικήσει πρῶτο τὶς ἀδυναμίες του. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐξυγίανση αὐτὴ δὲν εἶναι εὔκολη κι' ἐπειδὴ οἱ κακοιμαθημένοι τοῦ καθενός τους τρέμουν τὶς ἀπότομες μεταπτώσεις, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐμφιλοχωρήσει κάποιο ἄλλο, τρίτο καθεστώς, περισσότερο ἀπαλλαγμένο ἀπὸ προγονικὲς ἁμαρτίες, καὶ ποὺ νὰ ἔχει ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὴν πικρὴ πεῖρα τῶν ἄλλων δυό.

Τέτοιες ἀναζητήσεις, θετικὰ ἐλπιδοφόδες, ἂν καὶ στερημένες ἀπὸ τὴ ρητορεία τόσο τοῦ συντηρητισμοῦ ὅσο καὶ τῶν ἐπαναστατῶν, φαίνεται νὰ γίνονται τὴ στιγμὴ τούτη στὸν κόσμο. Μιὰ ἐφετεινὴ διάλεξη τοῦ Γερμανοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χαϊδελβέργης κ. Ἔρνστ Φόρστχοφ, ποὺ δόθηκε καὶ στὰ δυὸ δικά μας Πανεπιστήμια, Θεσσαλονίκης καὶ Ἀθηνῶν, ἐπισύρει τὴν προσοχή μας στὸ πείραμα τῆς Δυτικῆς Γερμανίας, ἕνα πείραμα γιὰ τὴν ὥρα, καθὼς φαίνεται, πετυχημένο. Ἡ σύγχρονη Γερμανία προσπαθεῖ μὲ τὸ Σύνταγμά της νὰ συνδυάσει τὸ κράτος Δικαίου καὶ τὸ κοινωνικὸ κράτος, τὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία καὶ τὴ δικαία, κοινωνικὰ σκόπιμη, ὀρθολογιστικὰ ὀργανωμένη, κατανομή. Ἕνας λαὸς εὐρωπαϊκὸς καὶ πρόσφατα τιμωρημένος ἀπὸ τὶς ἴδιες του ὑπερβασίες, δηλαδὴ διδαγμένος, εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ συνδυάζει τοὺς ὅρους ἐκείνους ποὺ χρειάζονται γιὰ μιὰ ἐξέλιξη ὥριμη, θετική. Τίποτα δὲν ἐμποδίζει ἡ περιπόθητη λύση τοῦ προβλήματος νὰ δοθεῖ στὸν κόσμο ἀπὸ μιὰ τέτοια κατεύθυνση, ἢ κάποιαν ἄλλη, ἀνάλογη, κι' ὄχι ἀπὸ τοὺς ἐπαγγελματίες τῆς ὑστερίας, τῆς μαύρης ἢ τῆς κόκκινης.

Ἂς μᾶς ἐπιτραπεῖ ὡστόσο, πέρα ἀπὸ τὸν καθαρὰ πολιτικὸ τοῦτον τομέα, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλωστε ὁ τομέας μας, νὰ ὑπενθυμίσουμε τὴν ὕπαρξη καὶ μιᾶς ἄλλης περιοχῆς. Ἐκείνης ὅπου εἶναι ριζωμένος ἔτσι κι' ἀλλιῶς ὁ ἄνθρωπος, καὶ ποὺ ὅ,τι καὶ νὰ κάνει δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀγνοήσει. Ἡ ἐποχή μας ἀγωνίζεται, βασανίζεται, τρώει τὰ νύχια της, ψάχνοντας νὰ προσδιορίσει τοὺς ἀντικειμενικοὺς ὅρους μιᾶς καλλίτερης ζωῆς. Στὸν φιλότιμο ὅμως τοῦτο καὶ δραματικὸ ἀγῶνα της, ξεχνάει συχνότερα ἀπ' ὅσο πρέπει τὸν παράγοντα τῆς ἀτομικῆς ἀγωγῆς, τὸ ἐσωτερικὸ ἦθος τοῦ προσώπου. Ἕνα καθεστὼς ὅμως, ἀκόμα καὶ πολιτικό, δὲν στηρίζεται μονάχα στὴ νομοθεσία. Δὲν εἶναι τὸ σύνολο τῶν κανόνων ποὺ φτιάχνει ἀ ν θ ρ ώ π ι ν η μιὰν ἐποχή. Εἶναι ἕνας πνευματικὸς κόσμος, τροφοδοτημένος ἀπὸ μιὰν ἀφοσίωση σὲ κάτι εὐγενικότερο ἀπὸ τὸ ἄμεσο καὶ ἀπὸ τὸ ἀπτό. Τὸ φρόνημα αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ποὺ λείπει ἀπὸ τὴν ἐποχή μας. Ἐποχὴ ἐξαγριωμένη ἀπὸ τὶς πρόσφατες αἱματοχυσίες, βρίσκεται πάντα στὰ πρόθυρα—μὴ γελιόμαστε—ν' ἀποθηριωθεῖ καὶ πάλι. Οἱ πολιτικοὶ καὶ ἰδεολογικοὶ ἀγῶνες ποὺ συνεχίζονται μέσα στὸ κλίμα τῆς οἱονεὶ «εἰρήνης», συντηροῦν σταθερὰ τὴ σπίθα τοῦ κακοῦ. Γι' αὐτὸ καὶ—μὲ κίνδυνο, ἔστω, νὰ θεωρηθεῖ κανένας σχολαστικὸς — θὰ εἶχε τὴν τάση νὰ πεῖ πῶς ἡ λέξη Δημοκρατία μόνο τότε θ' ἀποκτήσει ἄξιο λόγου περιεχόμενο, ὅταν δὲν θὰ σημαίνει πιὰ μόνο μιὰ πολιτειακὴ μ ο ρ φ ή, ἀλλὰ κι' ἕναν ἀνάλογο ψυχικὸ κόσμο. Δημοκρατία, κατὰ τὴν ἐκδοχὴ τούτη, εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ ἱστορικὴ φάση. Εἶναι πολιτιστικὸς ἀναβαθμός.

Ὑπάρχει ἕνας τύπος «δημοκρατικοῦ ἀνθρώπου» ποὺ παρουσιάζεται μόνο σὰν ἄνθος προηγμένου ψυχικοῦ πολιτισμοῦ.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 18 Ἰουλίου 1956

1612180-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

«ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΑ»

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἡ ἰδέα τῆς πατρίδας—ἰδέα πότε ἐξαγνισμένη ἀπὸ ἡρώων καὶ μαρτύρων αἷμα, πότε προδομένη ἐπονείδιστα ἀπὸ τοὺς κάθε λογῆς ἐκμεταλλευτές της—συνεχίζει στὸν καιρό μας τὴν ἐξέλιξή της. Ἡ προχειρότερη ἀναδρομὴ στὸν ἱστορημένο Χρόνο μᾶς δείχνει ἀνάγλυφα—καὶ σχηματικὰ—τοὺς κυριώτερους σταθμούς της: Πατριωτισμὸς στενόταπος τοῦ καιροῦ ποὺ κράτος εἴτανε μιὰ πόλη, τὸ «ἄστυ», πατριωτισμὸς κάπως εὐρύτερος τοῦ κρατιδίου σὲ ἀναλογίες ἐπαρχίας, πατριωτισμὸς πιὸ σύγχρονος τῶν κρατιδίων ποὺ ἑνώθηκαν τέλος σ' ἕνα γεωγραφικὸ χῶρο ἄνετο, μὲ συγκρότηση ἐθνική. Ἡ ἰδέα βρίσκεται σήμερα σὲ μιὰ καμπὴ κρίσιμη: Περνάει βαθμιαία στὴν οἰκουμενική της φάση. Ὄχι τὴ διεθνικὴ μὲ τὴν ἀλλοτινὴ ἔννοια, ὅπου τὸ πρόσταγμα τὸ ἔδινε προγραμματικὰ μιὰ ἐπαναστατικὴ θεωρία. Σήμερα, εἶναι ἡ πράξη, δηλαδὴ ἡ ἀνώτερη οἰκονομία τῶν πραγμάτων ποὺ μεγεθύνει στὸ ἔπακρον τὴν κλίμακα αὐτομάτως. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ ἀτομικοῦ αἰῶνα, στερημένοι ἀπὸ τὸ αἴσθημα τῆς ἀσφάλειας, τὴν ξεγνοιασιὰ καὶ τὴ μακάρια μόνωση τῶν ἄλλοτε «φυσικῶν» συνόρων, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ φτάσουν, ἀργὰ ἢ γρήγορα, στὸ στάδιο ποὺ θὰ αἰσθάνονται πολῖτες τοῦ πλανήτη.

Παράλληλα ἕνας ἄλλος πατριωτισμὸς ἀναπτύσσεται, εἰρηνικός, ἐρώσμιος, ἀνυπολόγιστα χρήσιμος κι' εὐγενικός. Εἶναι αὐτὸς ποὺ ἀποβλέπει στὴ συντήρηση τοῦ προσωπικοῦ πνεύματος τοῦ κάθε τόπου, τῆς ἀτομικῆς του τῆς ψυχῆς. Διατήρηση τῶν παραδόσεων, τῆς γλώσσας, ἔρευνα τῆς τοπικῆς Ἱστορίας, στοργὴ καὶ φροντίδα γιὰ τὰ μνημεῖα, ὅλ' αὐτὰ εἶναι συμβολὴ πολύτιμη στὴ γενικὴ διαδικασία τοῦ πολιτισμοῦ. Περιορισμένος σ' ἐπιφάνεια ἀλλὰ ἐπιβλητικὸς σὲ βάθος ὁ πατριωτισμὸς αὐτὸς—ἄσχετος μὲ τὸν τοπικισμό, ποὺ εἶναι ἡ παρωδία τοῦ πρώτου—ἔχει μονάχα μέλλον.

Τὸ ἰδιαίτερο, θερμὸ μαζὶ καὶ σοβαρὸ χρῶμα του, τὸ δίνει μιὰ πρωτότυπη σύνθεση ἐπιστήμης καὶ τέχνης, ποὺ εἶναι ὁ προσωπικός του τόνος. Στὸν τόπο μας, δόξα νἄχει ὁ Θεός, ὁ πατριωτισμὸς αὐ-

80-2.

τὸς ὅλο καὶ βλασταίνει, ἁπλώνεται. Ξεσηκώνω μιὰ πρόχειρη ἀπογραφὴ τοῦ ἐνεργητικοῦ του ἀπὸ τὸ προλογικὸ κεφάλαιο τῶν «Πελοποννησιακῶν», ποὺ τὰ ἔχω καὶ τὰ καμαρώνω, ἐπιβλητικὰ καὶ χυμώδη καθὼς εἶναι, πάνω στὸ γραφεῖο μου: Τὸ «Ἀρχεῖον Πόντου», τὰ «Θρακικά», οἱ «Κυπριακὲς Σπουδές», τὰ «Ἠπειρωτικὰ Χρονικά», τὰ «Κρητικὰ Χρονικά», τὰ «Θεσσαλικὰ Χρονικά», τὰ «Μικρασιατικὰ Χρονικά», τὸ περιοδικὸ τῆς «Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν». Καὶ νὰ τώρα, **last but not least**, ὁ πρῶτος τόμος τῆς ἀρτισύστατης Ἑταιρείας Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, ποὺ ἔχει ὀνόματα μὲ κῦρος πανελλήνιο ἀνάμεσα στοὺς ἱδρυτές της.

Ὁ Μοριᾶς, ὁ ἡρωϊκὸς Μοριᾶς, μιὰ ἀπὸ τὶς κυριότερες ρίζες, τὶς στερεότερες, στὸν κορμὸ τοῦ ἔθνους, δίνει ἔτσι τὸ παρών του. Στὸ προλογικὸ κεφάλαιο ποὺ προανάφερα, βλέπω μιὰ φράση - σύνθημα, κι' ἂς εἶναι ἔτσι σεμνὰ βαλμένη ἀνάμεσα στὶς ἄλλες: «Ἐκτὸς τῆς ἐπιβλητικῆς διατηρήσεως τῆς ἐθνικῆς γλώσσης, ἕνα πλούσιον ὑπόστρωμα λαϊκοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ μᾶς συνδέει ἀδιαφιλονίκητα μὲ ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας». Ὄχι, μὴ νομίσετε πὼς ὑπογραμμίζω τὴ φράση τούτη ἀπὸ κούφιο ἐθνικισμό, σχολαστικὴ ἁλαζονεία. Τὴν ὑπογραμμίζω γιατὶ ξορκίζει πολλὰ δαιμόνια, φωτίζει ὁλόσωμη τὴ σπαρταριστὴ ἀλήθεια. Ὅποιος δὲν δοκιμάζει νὰ συλλάβει τὴν αἰώνια Ἑλλάδα μέσον τῆς νεώτερης, αὐτὸς δὲ θὰ καταλάβει ποτὲ τίποτα οὔτε ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα οὔτε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Καὶ θὰ παραθέσω ἀκάμα τούτη τὴν περικοπή, τὴν ἐναρκτήρια τῆς ὡραίας, σοφῆς μελέτης «Κυνουρία καὶ Κυνούριοι» τοῦ καθηγητῆ καὶ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Κ. Α. Ρωμαίου: «Ἴσως θὰ φανῇ ποιητικὸ μόνο πλάσμα ἡ σκέψη αὐτονόητη, ὅτι τὸ Ἑλληνικὸ χῶμα μένει τὸ ἴδιο ἀπὸ τόσο παλαιὰ χρόνια. Ἀλλὰ τὸ χῶμα τοῦτο δὲν εἶναι γεωλογικό, εἶναι χῶμα στοιχειωμένο, γεμάτο θρύλους καὶ ἱστορία, νεράϊδες, θεούς, ἥρωες, καὶ μὲ τὸ ἄσβηστο φῶς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπιᾶς μένει ἱερὸ γιὰ τὸν κόσμον ὅλο». Νὰ σωστὰ καὶ στερεὰ βαλμένες οἱ πνευματικὲς βάσεις γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἀποστολῆς τῶν «Πελοποννησιακῶν».

Πολλὲς κι' ἁρμόδιες καὶ διαφωτιστικὲς μελέτες ἔχει ὁ τόμος τοῦτος, πραγματεῖες ποὺ ἁπλώνονται κιόλας σὲ πολλὲς περιοχὲς—λαογραφία, φιλολογία, ἱστορία, τεχνοκριτική, γλωσσολογία—δημιουργοῦν μιὰ πρώτη ὅσο καὶ σφαιρικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ πλούσιο θέμα Πελοπόννησος. Δὲν θὰ σταθῶ ὅμως ἐδῶ σ' ἕναν ἄγονο, τυπικὸ σχολιασμό τους. Διάβασα μ' ἀπόλαυση τὶς μισές, ξέρω πὼς θὰ διαβάσω καὶ τὶς ἄλλες· γιατὶ οἱ ἐκδόσεις σὰν τὰ «Πελοποννησιακὰ» δὲν σώνονται σὲ πρώτη χρήση, μένουν ἀποκτήματα σταθερὰ τῆς βιβλιοθήκης σου, ἀνατρέχεις σ' αὐτὰ κάθε τόσο. Ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἤθελα γενικώτερα μὲ τὴν εὐκαιρία τούτη νὰ τονίσω, εἶναι ἄλλο: Πῶς ὑπάρχει, ἀλλοίμονο! μιὰ ἄδικη συχνὰ ἀπόσταση ἀνάμεσα σὲ κάποια μορφὴ ἐπιστήμης καὶ τὸ λαό, μιὰ ἄγνοια τοῦ δεύτερου γιὰ κάποιους ἐκπροσώπους τῆς πρώτης, ποὺ θ' ἄξιζαν ὡστόσο τὴ βαθύτερή του εὐλάβεια. Εἶναι οἱ ἀληθινοὶ πνευματικοὶ πατέρες τοῦ ἔθνους. Κατεβαίνουν κοντὰ στὸ λαὸ ἐπίμονα, σκύβουνε κι' ἀκοῦνε μὲ λαχτάρα τοὺς χτύπους τῆς καρδιᾶς του, ἀγωνίζονται νὰ περισώσουν τὴ μαρτυρία του, νὰ τὴ διαφυλάξουν ὁλοζώντανη κι' ἀγνή, νὰ ὑπογραμμίσουν τὴν ἀνεκτίμητη ἀξία της, τὴν ὄχι σπάνια ἀγνοημένη. Νὰ ἐξασφαλίσουν, τέλος, μιὰ συνέχεια σ' ὅ,τι ὑπάρχει καὶ πρέπει νὰ ὑπάρχει πάνω ἀπὸ τὰ ἄτομα, καὶ ποὺ ὅμως κινδυνεύει ἀπὸ τὴν ἀπιστία τοῦ Χρόνου, τῆς τύχης, τῶν μικρῶν ἀνθρώπων.

Τέτοιες μορφὲς ἐπιστημόνων—δίχως τὴν ἀπάνθρωπη ἀπομάκρυνση ποὺ ὑπονοεί, κατὰ τὴ χυδαία πρόληψη, αὐτὸς ὁ ὅρος—βλέπω συγκεντρωμένες στὸν τόμο τῶν «Πελοποννησιακῶν» καὶ στὸ διοικητικὸ συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας. Ἡ μορφὴ τοῦ προέδρου της εἶναι ἰδιαίτερα ἀντιπροσωπευτικὴ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη: Στὰ κείμενα καὶ στὴν προσωπικότητα τοῦ καθηγητῆ Κ. Α. Ρωμαίου χαίρεται, πραγματικά, κανένας τὴν παρουσία τοῦ ὑπαίθρου, τὸ μοῦρο τοῦ ἑλληνικοῦ βουνοῦ, τὸν παλμὸ τῆς λαϊκῆς μούσας. Καμμιὰ μυρωδιὰ γραφείου, κλειστούρας, βιβλιοθήκης, θήκης μὲ φίσες. Εἶναι ὁ σοφὸς τοῦ ἀνοιχτοῦ χώρου, ποὺ ἀναπνέει τὸ θυμάρι, σκάβει τὸ ἑλληνικὸ χῶμα γιὰ νὰ βρεῖ σώματα θεών, τρέχει ἀπὸ καλύβα σὲ καλύβα καταγράφοντας τὰ λόγια τῶν ξωμάχων, τὰ τραγούδια καὶ τοὺς θρήνους τῆς ἀπέθαντης φυλῆς.

Τὰ «Πελοποννησιακὰ» ξεκινᾶνε κάτω ἀπὸ καλὸ ἀστέρι.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

Υ.Γ.—Τὰ τυπογραφικὰ λάθη τ' ἀφήνει συνήθως κανεὶς νὰ περάσουν δίχως ἀνασκευή. Εἶναι ὅμως κάποιες φορὲς ποὺ τὰ βλέπεις νὰ τινάζουν στὸν ἀέρα ἕνα ὁλόκληρο κείμενο. Αὐτὸ ἀκριβῶς συνέβη τὴν περασμένη Τετάρτη. Τὸ ἄρθρο τῆς στήλης αὐτῆς κατέτεινε ὅλο στὴ φράση: «Δημοκρατία, κατὰ τὴν ἐκδοχὴ τούτη, εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ ἱστορικὴ φάση. Εἶναι πολιτιστικὸς **ἀναβαθμός**». Ὁ ἀναβαθμὸς ἔγινε στὸ τυπογραφεῖο «ἀναβρασμός», λέξη πρύ, ἐδῶ, δὲν σημαίνει τίποτα ἀπολύτως.

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΑΡΧΑΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑ ΦΙΛΑΘΗΝΑΙΟΝ
MDCCCLXXXII

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 25 Ἰουλίου 1956

1612181-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΑΝΕΞΕΡΕΥΝΗΤΕΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Δὲν καλοθυμᾶμαι τώρα ποιὸς λογοτέχνης μας, θερῶ ὁ Τέλλος Ἄγρας, ἔκανε κάποτε τὴν πολὺ εὔστοχη παρατήρηση πὼς τὸ ὕφος τοῦ Κώστα Χατζόπουλου στὸ «Φθινόπωρο» (1917), εἶναι ξεσηκωμένο ἀπὸ τὸν θεατρικὸ διάλογο τοῦ Μαίτερλιγκ. Ἡ ἀπροσδόκητη αὐτὴ μετουσίωση θεατρικοῦ ὕφους σὲ ἀφηγηματικό, μπορεῖ θαρῶ καλλίτερα ἀπὸ κάθε τι ἄλλο νὰ ὑπογραμμίσει τὴν ἐπίδραση, τὴν ἐντονώτατη ἂν καὶ στιγμιαία, τοῦ συμβολισμοῦ. Ἐπίδραση ἀχτιδωτή, πάνω σ' ὅλα τὰ εἴδη τοῦ Λόγου.

Στὸ Θέατρο ὁ συμβολισμὸς—καθὼς τὸ σημειώναμε καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ «Πελλέας καὶ Μελισσάνθη», ποὺ παίζεται τώρα ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ Σκηνὴ—στὸ Θέατρο λοιπόν, ὁ συμβολισμὸς ἔμεινε ἁπλὸ ἀνέκδοτο, ἐπεισόδιο δίχως ἱστορία. Ἐνῶ ἄλλα ρεύματα, ὁ νατουραλισμός, ὁ ἐξπρεσιονισμός, ἔζησαν, ἐπικράτησαν λίγο ἢ πολύ, καὶ βρυκολακιάζουν ἀκόμα καὶ σήμερα, ὁ συμβολισμὸς θὰ δυσκολευόταν πολὺ νὰ ἐπιδείξει τοὺς ἀμέσους ἀπογόνους του. Θὰ ἔλεγε κανεὶς πὼς δὲν πρόλαβε νὰ τοὺς ἀποκτήσει, ἢ πὼς τὸν ἔχουν φανατικὰ ἀποκηρύξει, οἱ ἀχάριστοι.

Ἀχάριστοι διπλά: Γιατὶ—τὸ λέει κάπου ὁ Ὠλαρντάϊς Νίκολ, μὲ τὴν ἀφορμὴ τοῦ Μαίτερλιγκ—ἡ κληρονομιὰ τοῦ συμβολισμοῦ ἐπιζεῖ, μονάχα μεταμορφωμένη, καὶ τόσο ποὺ νὰ γίνεται σχεδὸν ἀγνώριστη. Καὶ γιατὶ ὁ ἀδικημένος αὐτός, ὅπως ὅλα τὰ ρεύματα ποὺ πέφτουν στὸ ἁμάρτημα νὰ γίνουν κάποτε τῆς μόδας, ἄξιζε καὶ καλλίτερη τύχη καὶ περισσότερο σεβασμό. Ἡ ψυχή του εἴτανε περισσότερο βαθειὰ ἀπ' ὅσο φαίνεται νὰ τὸ πίστευε κι' ὁ ἴδιος...

Δὲ γίνεται φυσικὰ λόγος, ἐδῶ, γιὰ τὸ λυρικὸ λόγο. Οἱ περγαμηνὲς τοῦ συμβολισμοῦ, ἐκεῖ, εἶναι λαμπρὲς κι' ἐγγυημένες. Συζητοῦμε ὅμως πρόθυμα, ἂν τὸ φέρει ἡ ἀνάγκη, τὴ θεατρική του σημασία, αὐτήν, τὴν ὄχι πραγματοποιημένη σὰν κίνημα τελεσφόρο. Γιὰ τὸ μεγάλο κοινό, τὸ Θέατρο εἶναι ἕνα φαινόμενο ἀσφυχτικὰ περιορισμένο μέσα στὰ ὅρια μιᾶς πρόχειρης ἀναψυχῆς, βασισμένης αἰσθητικὰ στὴ δουλικὴ ἀναπαράσταση μιᾶς καθημερινότητας, ἐπιτήδεια μόνο διευθετημένης, ἔτσι ποὺ νὰ παύει νὰ εἶναι πληκτική. Τὸ δουλεβαρδιέρικο ἔργο, τὸ ρεαλιστικὸ κοινωνικὸ δρᾶμα ἢ τὸ «σκηνικὸ παι-

81-2.

χνίδι», ἀπὸ τὴν ἄποψη τούτη δὲν ἔχουν μεταξύ τους οὐσιώδεις διαφορές. Ἡ ὅραση τοῦ δημιουργοῦ τους περιορίζεται πάντα στὸ προφανὲς καὶ στὸ αὐτονόητο, Προσωπικὸ ὅραμα τοῦ κόσμου δὲν ὑπάρχει. Τὸ ρεαλιστικὸ ἔργο δὲν λέει τίποτα παραπάνω ἀπὸ αὐτὸ ποὺ διατυπώνει. Ἐκφράζον κι' ἐκφραζόμενο συμπίπτουν ἀπόλυτα.

Καὶ πάλι ἀπὸ μιὰν ἄποψη, αὐτὸ εἶναι ζήτημα ἰδιοσυγκρασίας. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι — εἴτε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν συγγραφέων, εἴτε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν θεατῶν — ποὺ μένουν ἀπόλυτα ἱκανοποιημένοι ἔτσι. Τὸ νὰ κατορθώνεις νὰ πεῖς ὅ,τι πέρα γιὰ πέρα θέλησες νὰ πεῖς, εἶναι δίχως ἄλλο μιὰ εὐτυχία. Τὸ βασανιστήριο ἀρχίζει ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ νιώθεις πὼς τὸ ἐκφραστικό σου ὄργανο δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ μιὰ σύμβαση, καὶ μάλιστα μιὰ σύμβαση τόσο ἐλαττωματικὴ ποὺ ὄχι μόνο νὰ ὑπολείπεται πολὺ τοῦ πόθου σου, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν προδίνει, νὰ παραποιεῖ κάποτε τὰ λεγόμενά σου. Νὰ τὰ παρουσιάζει ἀγνώριστα καὶ σὲ σένα τὸν ἴδιο. Νὰ σὲ φέρνει σὲ δραματικὸ δίλημμα: τὶ νὰ κάνεις; Νὰ δεχτεῖς αὐτὸ ποὺ φαίνεται πὼς εἶπες, μιᾶς κ' οἱ ἄλλοι, οἱ τρίτοι, δὲ ζητᾶνε τίποτα περισσότερο κ' εἶναι ἀπόλυτα ἱκανοποιημένοι ἔτσι; Νὰ προσχωρήσεις, δηλαδή, στὴν κοινὴ σύμβαση, ποὺ ἀρχίζει ὅμως γιὰ σένα τώρα πιὰ νὰ μοιάζει μὲ ἀπάτη; Ἢ νὰ διαμαρτυρηθεῖς, νὰ ξεσηκωθεῖς, νὰ σπάσεις θαρραλέα τὰ καλούπια σου, καὶ ν' ἀπορρίξεις τὴν καθιερωμένη, ἀνάπηρη γλώσσα;

Στὸ σημεῖο ἀκριβῶς τοῦτο εἶναι ποὺ μπαίνει τὸ μεγάλο θέμα τῶν ἐπαναστάσεων στὴν Τέχνη. Ἡ ἀληθινὴ ἐπανάσταση, ἡ τίμια, δὲν ἀρχίζει ἀπὸ ἐκεῖ ποὺ θέλεις νὰ καινοτομήσεις, γιὰ νὰ διαφοροποιηθεῖς. Ἀρχίζει ἀπὸ ἐκεῖ πού, ἄθελά σου, ἐξεγείρεσαι. Ἕνας μεγάλος ἀνανεωτὴς στὸν καιρό του, ὁ Ριχάρδος Βάγκνερ, λέει κάπου: «Αὐτὸς ποὺ δὲν τὸν προίκισαν οἱ Μοῖρες, ἀπὸ τὴν κούνια του κιόλας, μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνικανοποίητου γιὰ ὅ,τι ὑπάρχει, αὐτὸς δὲ θὰ φτάσει ποτὲ στὴν ἀνακάλυψη τοῦ καινούργιου». Τὸ «πνεῦμα τοῦ ἀνικανοποίητου». Ἄς τὸ ποῦμε κάπως διαφορετικά, γιὰ νὰ γίνει σαφέστερο, λιγότερο ἀρνητικό: Ἡ σκοτεινή, ἀκόμα, ἀνάγκη νὰ εἰπωθεῖ κάτι ἄλλο, ἐντελῶς δικό σου, διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ εἰπωμένα, καὶ ποὺ δὲ βρῆκε ἀκόμα τὴ γλώσσα του.

Ἡ γλώσσα τοῦ Μαίτερλιγκ, ἰδωμένη μὲ τὴν ἀπόσταση τοῦ χρόνου, φαίνεται παιδιάστικη. Ἔχει ἕνα μηχανισμὸ ποὺ εὔκολα τὸν ἀναλύεις, τὸν διαλύεις. Ἡ γλώσσα τοῦ Μαίτερλιγκ ἔγινε γρήγορα «μανιέρα», ἀποκηρύχτηκε κι' ἀπὸ τὸν ἴδιο, μπῆκε στὴν ἱστορικὴ προθήκη, κλειδώθηκε. Ὅμως δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ θέμα. Τὸ θέμα εἶναι οἱ ἀπροσδόκητες ἐσωτερικὲς ἀπηχήσεις ποὺ ξύπνησε στοὺς ἀνθρώπους αὐτὴ ἡ γλώσσα μιὰ φορὰ κι' ἕναν καιρό. Ἡ γλώσσα μπορεῖ νὰ πέρασε, οἱ ἀπηχήσεις δὲν περνᾶνε. Γιὰ νὰ ὑπάρξουν, θὰ πεῖ πὼς ἔρχονταν ἀπὸ μιὰ περιοχὴ ὑπαρχτή, κι' ἀκόμη ἀνεξερεύνητη. Ὁ Πελλέας εἶναι τὸ παιδὶ ποὺ παίζοντας μὲ μιὰ δεκάρα, τὴ βλέπει ξάφνου νὰ κυλάει πέρα, τὴν κυνηγάει, μπαίνει τὸ κατόπι της σὲ μιὰν ἄγνωστη σπηλιά, καὶ βρίσκει ἐκεῖ ἕνα θησαυρό. Μπορεῖτε ν' ἀρνηθεῖτε τὰ βρετίκια στὸ παιδί, τὴν ὕπαρξη θησαυροῦ δὲ μπορεῖτε νὰ τὴν ἀρνηθεῖτε.

Ὑπάρχει μιὰ περιοχὴ ἀβυθομέτρητη, ἀπροσδιόριστη, σὲ στενὴ συνάφεια μὲ τὸν ἐσωτερικό μας κόσμο, ποὺ ἀναδίνει πότε-πότε, σὲ στιγμὲς ἀνυποψίαστες, παράδοξα μέσα μας μηνύματα. Εἶναι ἄραγε ἡ περιοχὴ τοῦ θανάτου, ὅπως δοκιμάζει νὰ μᾶς τὰ πεῖ ὁ «Πελλέας»; Εἶναι κάτι ἄλλο, ἀκόμα πιὸ ἄγνωστο καὶ βαθύ; Τὸν κόσμο αὐτὸ τῶν μεγάλων ἴσκιων εἶναι εὔκολο βέβαια νὰ τὸν ἀρνηθεῖ ὅποιος φοβᾶται τὸ σκοτάδι ἢ ὅποιος εἶναι πολὺ περήφανος, πολὺ βέβαιος γιὰ τὴ σοφία του. Στὸ θέμα ὡστόσο τοῦτο, ἀκόμα κ' ἡ πιὸ περιφρονητικὴ ἀπόκρουση μοιάζει ἀνόητη ὑπεκφυγή, Δὲν ξέρουμε πέρα γιὰ πέρα ὅ,τι νομίζουμε πὼς ξέρουμε. Κ' ἡ σοφία τῆς κάθε αὐγῆς ἀποκηρύσσει τὴ σοφία τῆς προηγούμενης ἡμέρας.

Ὁ συμβολισμὸς εἶχε τὸ μέσο νὰ εἰσχωρήσει σὲ μιὰ περιοχὴ τῆς ψυχῆς μας ἀνεξερεύνητη. Στὸ λυρικὸ λόγο κατάφερε νὰ τὸ πετύχει ὣς ἕνα σημεῖο. Στὸ Θέατρο δὲν τὸ κατάφερε. Ἐδῶ, τὸ ἄθλημα εἴταν πιὸ δύσκολο, γιατὶ τὸ θέατρο δουλεύει, ὑποτάσσεται σὲ πολὺ ὑλικὲς συνθῆκες. Κι' ὅμως ἡ ἀπόπειρα δὲν εἴταν ἀνέλπιδη. Ὁ χῶρος τῆς ἐμπειρίας μας, ἡ περιοχὴ τοῦ αἰσθητοῦ, ἐπιδέχεται κάποιες ἐπεκτάσεις πέρα ἀπὸ τὰ φτωχά, μονότονα σύνορα τοῦ ρεαλισμοῦ. Ἀπόδειξη ἕνας... ρεαλιστής: ὁ Τσέχωφ. Μπορεῖτε νὰ προσδιορίσετε μὲ ἀκρίβεια «τί λέει» μιὰ πράξη ἑνὸς ἔργου τοῦ Ἴψεν· δὲν μπορεῖτε νὰ προσδιορίσετε μὲ ἀκρίβεια τί λέει ἡ δεύτερη πράξη τοῦ «Βυσσινόκηπου». Ὁ Τσέχωφ εἶναι ἕνας ρεαλιστής, ποὺ ξεπερνάει τὸ ρεαλισμό. Ἕνας ρεαλιστὴς μὲ συμβολιστικὲς ἀπηχήσεις.

Ὅμως θὰ χρειαστεῖ νὰ συνεχίσουμε.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΑΡΙΛΑΣΦΙΛΟΥΙ
MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 1 Αὐγούστου 1956

1612182.

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Εἴταν ἄραγε—γιὰ νὰ συμπληρώσουμε τὰ ὅσα ἐλέγαμε τὴν περασμένη Τετάρτη—προκαταβολικὰ καταδικασμένη ἡ ἀπόπειρα νὰ μεταφερθοῦν οἱ αἰσθητικὲς ἀρχὲς τοῦ συμβολισμοῦ στὸ Θέατρο; Τὸ πράγμα ἔχει κάποια σημασία, γιὰ δύο λόγους: Πρῶτο γιατὶ τὸ συμβολιστικὸ κίνημα εἶναι ἡ σημαντικότερη, ἡ γονιμότερη αἰσθητικὴ κατεύθυνση τῆς νεώτερης φιλολογικῆς ἱστορίας. Καὶ δεύτερο γιατὶ ἀπὸ τὴν καταφατικὴ ἢ τὴν ἀρνητικὴ ἀπάντηση σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα, θὰ φανεῖ ἂν τὸ Θέατρο εἶναι ὁριστικά, ἀλευτέρωτα καταδικασμένο νὰ δουλεύει σ' ἕναν κοντόθωρο ρεαλισμὸ τῆς ρουτίνας, ἢ ἂν ἐπιδέχεται ἀναπνεώσεις καὶ προεκτάσεις, ἰδιαίτερα πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ βαθύτερα, τοῦ ἀστάθμητα ψυχικοῦ.

Ἂν πάρουμε γιὰ μέτρο τῶν ἀντικειμενικῶν θεατρικῶν δυνατοτήτων τὴ μέση, παθητικὴ μερίδα τοῦ κοινοῦ, τότε θὰ πρέπει ἀσφαλῶς ν' ἀπελπιστοῦμε. Ὑπάρχει, πραγματικά, ἕνας κόσμος ποὺ πηγαίνει στὸ θέατρο γιὰ χαζευτικοὺς μόνο σκοπούς: Γιὰ νὰ χωνέψει ἄνετα τὸ βραδινὸ φαγητό του, γιὰ νὰ γελάσει ἕνα χοντρὸ γέλιο, ἢ γιὰ νὰ χύσει μερικὰ δάκρυα τῆς ἴδιας ἀκριβῶς ποιότητας μ' αὐτὰ ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ τὰ κρεμμύδια... Λίγο ὅμως νὰ σκεφτεῖ κανείς, λίγη πεῖρα νὰ ἔχει, θὰ ἰδεῖ πῶς καὶ πάλι τὸ κοινὸ αὐτὸ δὲν εἶναι ὑπεύθυνο. Μέσα στοὺς κόλπους του ὑπάρχουν καὶ οἱ καλλίτεροι καὶ οἱ χειρότεροι, καὶ οἱ λανθάνουσες εὐαισθησίες καὶ οἱ ἀπελπιστικὲς ἀναισθησίες. Ἔπειτα, ἕνα κοινό, δὲν εἶναι κάτι τὸ ἄπαξ, τελειωτικὰ δεδομένο. Ἕνα κοινό, κάτω ἀπὸ κατάλληλες συνθῆκες, διαπαιδαγωγεῖται, φωτίζεται, ἀναβλέπει. Φτάνει νὰ μὴ τὸ ζώνει μιὰ συνωμοσία ἐπίμονου σκοταδισμοῦ. Τὸ ἴδιο αὐτὸ κοινὸ ἄλλωστε, τὸ ἀδικημένο, συχνὰ ἐκδηλώνει τὴν ἀντίδρασή του μὲ τὸν τρόπο του: Τὸ βλέπετε νὰ βαρυεστάει, ν' ἀποσύρεται,, ὅταν πολὺ τοῦ ἔχουν ἐκμεταλλευτεῖ τὴν εὐπιστία του καὶ τὴν ἀφέλειά του, ἢ καὶ νὰ περιφρονεῖ κατὰ βάθος αὐτὸ ἀκριβῶς πού, φαινομενικά, ὑποστηρίζει. Πολλὲς φορὲς γελιόμαστε ὅταν παίρνουμε γιὰ μέτρο τὸ τί προσελκύει τὸ κοινό. Θἄπρεπε καλλίτερα νὰ παίρνουμε γιὰ μέτρο τὸ τί τὸ κοινὸ αὐτὸ σέβεται ἢ δὲν σέβεται. Ἐκεῖ εἶναι ποὺ ἐκδηλώνει τὸ ἔνστικτό του.

Τὸ Θέατρο λοιπόν, μολονότι εἶδος τέχνης ποὺ—καθὼς ἔχει σωστὰ εἰπωθεῖ—δουλεύει ὅσο καμμιὰ ἄλλη Τέχνη στὶς ὑλικὲς συνθῆκες, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ, τουλάχιστο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ κοινοῦ, ἀνεπίδεκτο ἐξελίξεως. Ἡ ἱστορία του ἄλλωστε ὁλάκαιρη μπορεῖ νὰ μᾶς τὸ μαρτυρήσει. Σ' ἐποχὲς παμπάλαιες, λιγότερο—θεωρητικὰ — εἰδοποιημένες ἀπὸ τὴ δική μας, καλλιεργήθηκαν κι' ἄνθισαν μορφὲς θεάτρου ἀσύγκριτα πιὸ προηγμένου πνευματικὰ ἀπὸ τὸ δικό μας: Θέατρο καθαρὰ ποιητικό, θέατρο στυλιζαρισμένο, θέατρο ὑψηλοῦ λόγου, νὰ κάποιες μορφὲς δραματικῆς τέχνης ποὺ ἔχουν προηγηθεῖ. Ἂν τὸ δικό μας θέατρο μοιάζει—παρὰ τὶς κάποιες σπασμωδικές του ἀπόπειρες νὰ λυτρωθεῖ—βαρειὰ κολλημένο στὴ ρεαλιστικὴ ρουτίνα (οὔτε κὰν στὸν ἐλεύθερο, ποιητικὸ ρεαλισμὸ) αὐτὸ ὀφείλεται σὲ κάποιους ἱστορικοὺς λόγους ποὺ προσδιόρισαν μιὰ συγκεκριμένη ἐποχή. Ὅταν ἐπισκοποῦμε τὸν ὁρίζοντα μέσα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτή, μοιάζει πηχτός, ἀδιαπέραστος. Ὅταν τὸν ἐπισκοποῦμε ἀπ' ἔξω, μὲ συνείδηση τῆς ἱστορικῆς ροῆς, τότε βλέπουμε πόσο σχετική, ἀπατηλή, εἶναι ἡ σύστασή του.

Ὁ ἀκραιφνὴς συμβολισμός, ὁ συμβολισμὸς τοῦ λυρικοῦ λόγου, εἶχε βέβαια κάτι τὸ ἑρμητικό, τὸ ἀδιάλλακτα ὑποκειμενικό, ποὺ γρήγορα ἔφτασε στὸ καθαρὰ ἀνεξέλεγκτο. Αὐτοῦ τοῦ τύπου ὁ συμβολισμός, δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ εἶναι, ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴ φύση, ἀντιθεατρικός. Γιατὶ τὸ Θέατρο εἶναι κατ' ἐξοχὴν κοινωνικὴ τέχνη, βασίζεται στὴν ἄμεση, στενὴ ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους καὶ τῶν συναισθηματικῶν τους καταστάσεων, σ' ἕνα εἶδος ὁρμέμφυτης κι' ἀσύνειδης ἀλληλεγγύης, ποὺ κάνει ἕνα ἀκροατήριο νὰ γίνεται ἐκ περιστάσεως «ἐκκλησία». Κι' ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Μαίτερλιγκ, κορυφαῖος, ἴσως μοναδικός, ἐκπρόσωπος τοῦ δραματικοῦ συμβολισμοῦ, δὲν δοκίμασε νὰ μεταφέρει αὐτό, τὸν ἀδιάλλαχτο, συμβολισμὸ στὸ Θέατρο. Ἔπλασε κάποιον ἄλλο, ἀντίστοιχό του, ποὺ διατηρεῖ ἀπὸ τὸν πρῶτο ὁρισμένα μόνο στοιχεῖα: τὴ μουσικὴ τοῦ λόγου, τὴν ὑποβολή, τὸ μυθικὸ διάκοσμο, τὴ φράση - μαγεία. Μ' αὐτὸ τὸ σύνθετο κλειδὶ εἶναι ποὺ προσπάθησε ὁ Βέλγος δραματουργὸς νὰ παραβιάσει τὸ ἄδυτο τῆς ψυχῆς μας, τὴ σκοτεινὴ ἐκείνη περιοχὴ ὅπου κοιμόνται οἱ μεγάλοι ἴσκιοι, κι' ἀναδεύονται κάπου - κάπου, βαρειά, τόσο μόνον ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ μᾶς ξυπνήσουν μιὰ παράδοξη, ἀνεξήγητη ταραχή.

Τὸ πείραμα τοῦ Μαίτερλιγκ δὲν ἐπέζησε, κι' αὐτό, ἐδῶ, σημαίνει πὼς δὲν ἔζησε. Ὅμως εἶναι μιὰ ὑποτυχία ποὺ δὲν προδικάζει τίποτα. Εἴπαμε τὴν προηγούμενη φορὰ πὼς καὶ μόνο τὸ παράδειγμα ἑνὸς ρεαλιστῆ δραματουργοῦ — μαγικοῦ ρεαλιστῆ ὅμως—τοῦ Τσέχωφ, εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ μᾶς πείσει πόση ἐλαστικότητα ἔχει τὸ θεατρικὸ κλίμα. Φτάνει νὰ βρεθεῖ ὁ ποιητής, ὁ ἱκανὸς νὰ σηκώσει τὸ μαγικὸ ραβδί του, κι' ὁ γύρω μας κόσμος, αὐτὸς ὁ κόσμος τῆς πεζότητας, τῆς μονοτονίας, τῆς ρουτίνας, παίρνει ἀμέσως διαφορετικὸ νόημα, γίνεται εὔγλωττος καὶ βαθύς. Τ' ἀντικείμενα ἀποκτοῦν τὴ διάσταση συμβόλων. Ἀνυποφίαστες πρὶν ἀπηχήσεις ἀκούγονται μέσα μας. Κι' ὅλος ὁ ἐσωτερικός μας κόσμος, αὐτὸς ποὺ δὲν ἤξερε πρὶν παρὰ νὰ τερετίζει μόνο, μὲ τὴν πενιχρή, ξέβαθη φωνὴ τοῦ μαντολίνου, φουντώνει ξάφνου ἀπὸ ἦχους, γίνεται ὄργανο ἐκκλησιαστικό, πολύφωνο, ὠκεανὸς μουσικῆς.

Τὸ σύγχρονο θέατρο, τὸ ἀληθινὰ σύγχρονο, ἀγωνίζεται νὰ λυθεῖ ἀπὸ τὰ δεσμά του. Ζητάει περισσότερη εὐρυχωρία, μέσα κι' ἔξω, θέλει νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴ σκηνὴ τῶν τριῶν τοίχων, ἀπὸ τὴν ἀπολιθωμένη οἰκονομία τῶν αὐστηρῶν ἑνοτήτων, ποὺ ὕστερα ἀπὸ τὸν Ἴψεν δὲν ἔχει νὰ προσθέσει οὔτε ἕνα μονοσύλλαβο. Στὴν προσπάθειά του αὐτή, ξεστρατίζει κάθε τόσο, πέφτει στὴν ἀναπηρία ἢ στὴν τσαρλατανιά. Ἀδιάφορο! Βρίσκεται ἐπὶ πλήρη ἐξελίξει». Κι' ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἀλληλένδετη μὲ τὶς ἄλλες, τὶς γενικώτερες, τῆς ἀνθρώπινης πορείας μέσα στὴν κρίσιμη τούτη ἐποχή.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

THE AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 8 Αὐγούστου 1956

1612183-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΗΡΙΑ ΕΙΔΩΛΩΝ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Πρὶν ἀπὸ ὄχι πολὺν καιρό, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ κάποια ἰδεολογικὴ κρίση ποὺ περνοῦσε ὁ Δυτικὸς κόσμος—χωρὶς νὰ τὴ συνειδητοποιεῖ ἄλλωστε—εἴχαμε ὑπογραμμίσει τοῦτο: Ὅτι διατρέχουμε μιὰ περίοδο ἱστορικῆς σημασίας γιατὶ ξεγυμνώνονται πιὰ οἱ μεγάλες ὑποκρισίες, πέφτουν τὰ προσχήματα, κ' οἱ ἡγέτες τοῦ παλιοῦ κόσμου ἀναγκάζονται, γιὰ ν' ἀπαιτήσουν ὅ,τι συμφέρει στὶς ὑλικὲς δυνάμεις ποὺ τοὺς κινοῦν, ἢ νὰ τὸ ρίξουν στὸν κυνισμὸ τὸν ἀπροσχημάτιστο, ἢ νὰ ντύνονται μὲ κουρέλια ἰδανικῶν τάχα, ποὺ ἐκθέτουν ἀκόμα περισσότερο τὴν ἠθικὴ γύμνια τους, τὴ διαφαινόμενη, τὴν κάνουν καὶ γελοία.

Τὰ πρόσφατα γεγονότα τῆς Μέσης Ἀνατολῆς φέρνουν τώρα σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο ὅ,τι τότε ἔμενε περιορισμένο σὲ κλίμακα τοπική. Τότε, εἴχαμε πάρει γι' ἀφορμὴ τὸ ζήτημα τῆς Κύπρου. Καὶ τὸ ζήτημα τῆς Κύπρου, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς βαθύτερες, τὶς ἠθικές του διαστάσεις, οἱ ἐνδιαφερόμενοι «μεγάλοι» εἴχανε καταφέρει νὰ τὸ ἐντοπίσουν σὲ μιὰ διένεξη συνοικιακὴ περίπου. Ἂς φώναζε ἡ Ἑλλάδα πὼς τὸ θέμα ἔχει σημασία εὐρύτερη, γιατὶ κρίνει τὴν ὅλη ἠθικὴ ὑπόσταση τοῦ κόσμου ποὺ θέλει νὰ λέγεται ἐλεύθερος. Ἡ φωνή της, ἀναγκαστικά, εἶχε λιγότερη δύναμη ν' ἀκουστεῖ, ἀπὸ τὴ στομφώδη, τὴ βαρυσήμαντη τῶν «μεγάλων». Τώρα, μὲ τὸ ζήτημα τοῦ Σουέζ, οἱ ὅροι ἀλλάζουν. Ἀντιστρέφονται. Τώρα εἶναι ὁ Πρόεδρος Νάσσερ ποὺ θὰ εἶχε συμφέρον νὰ ὑποστηρίξει πὼς τὸ θέμα εἶναι τοπικό, ἐνῶ οἱ ἀντίπαλοί του θὰ ὁρκίζονταν σὲ θεοὺς καὶ σέ δαίμονες πὼς κάθε ἄλλο, ἔχει ἴσα - ἴσα παγκόσμια σημασία. Γιατί; Γιατὶ τώρα τοὺς χρειάζεται ἕνα μεγάλο, ἐπιβλητικὸ πρόσχημα γιὰ νὰ δώσουν λύσεις, ἕνα ἐπιχείρημα γιὰ νὰ πείσουν καὶ τοὺς ἄλλους, τοὺς τρίτους—πρῶτα - πρῶτα ὅμως τοὺς ἴδιους τοὺς λαούς τους—πὼς ἡ ἄποψη ποὺ ὑποστηρίζουν ἔχει ποιότητα καὶ σκοπιμότητα ἀνώτερες. Τὸ πρόσχημα αὐτὸ μάλιστα πρέπει νὰ εἶναι τόσο πιὸ μεγαλόστομο ὅσο ὑλικότερος, εὐτελέστερος, εἶναι ὁ οὐσιαστικὸς λόγος ποὺ τοὺς κινεῖ: Τὰ συμφέροντα τῶν μετόχων.

Ἀδήριτη ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα ἐκφράζει ἡ μεταστροφὴ τούτη. Ἔχουμε φτάσει σὲ μιὰ καμπὴ ὅπου ἡ ἐπίσημη ὑποκρισία δὲν μπορεῖ πιὰ νὰ πατάει σὲ στερεὸ ἔδαφος καθὼς ἄλλοτε. Οἱ λόγοι εἶναι πολλοί. Πρῶτα - πρῶτα οἱ λαοὶ ξύπνησαν, οἱ ἀτομικὲς συνειδήσεις φωτίστηκαν, δὲν ἐπαναπαύονται τυφλά, καθὼς ἄλλοτε, γιὰ τὴ διαχείριση τῆς τύχης τους, σὲ μερικοὺς ἐπαγγελματίες τῆς ἐξου-

SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS

σίας. Ἔπειτα τὸ παιχνίδι αὐτὸ τῆς ἐπίσημης ὑποκρισίας παρατράβηξε, ἐκφυλίστηκε, παρασύρθηκε σὲ κατα-χρήσεις τέτοιες ποὺ νὰ τὸ ἐκθέτουν, νὰ φανερώνουν τὸ μηχανισμό του. Τέλος ἡ ἰσορροπία δυνάμεων ποὺ τὸ ὑποβάσταζε, κλονίστηκε ἀνεπανόρθωτα. Ἕνα τέτοιο καθεστὼς ὑποκρισίας, γιὰ νὰ ἐπικρατεῖ ἀνενόχλητα, ἀκίνδυνα, πρέπει νὰ ὑπολογίζει σὲ μιὰν ἀμοιβαία καὶ κοινὴ παραδοχή, μιὰ γενικὴ σύμβαση, ὅπου οἱ ἀντιτιθέμενες στὴν πράξη δυνάμεις, ἀκολουθοῦν οὐσιαστικὰ τὶς ἴδιες μεθόδους κι' ἔχουν νὰ συγκαλύψουν τοῦ ἴδιου τύπου συμφέροντα. Ἡ μέθοδος εἶναι στὴ βάση της ἁπλή: Θὰ ἐξυπηρετοῦμε τὶς κατώτερες ἀνάγκες μας καὶ θὰ ἰσχυριζόμαστε πὼς πολεμᾶμε γιὰ τὶς ἀνώτερες· θὰ λέμε πὼς ἀγωνιζόμαστε γιὰ τὴν εὐημερία τῶν λαῶν καὶ θὰ τοὺς στέλνουμε ν' ἀλληλοξεκοιλιαστοῦν γιὰ νὰ στρογγυλέψει καλλίτερα τὸ πουγγὶ τῆς παρέας ποὺ μᾶς τρέφει, μᾶς στηρίζει. Μιὰ ἀγωγὴ κατάλληλη, «ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων», εἶχε πετύχει ὥστε τὰ ψέματα αὐτὰ νὰ γίνονται πιστευτά, καὶ νὰ συγκινοῦν μάλιστα! Ἀπὸ τὰ τόσα καὶ τόσα θύματα ποὺ ἔστρωσαν μὲ τὰ κορμιά τους τὰ αἱμόφυρτα τοὺς δρόμους τῆς Ἱστορίας, εἶναι ζήτημα ἂν μερικά, ἐλάχιστα, ἤξεραν γιατὶ ἀκριβῶς θυσιάζονται. Τὸ μόνο δηλαδὴ καλὸ σ' αὐτὴ τὴν τραγωδία εἶταν πὼς δὲν εἶχε γίνει καθόλου οἰκονομία σὲ ἀναισθητικό...

Τώρα—ἀπὸ δυὸ - τρεῖς δεκαετίες κι' ἐδῶ, ἀλλὰ καὶ ὁλοένα ἐντονώτερα—ζοῦμε τ' ἀποκαλυπτήρια τῶν εἰδώλων. Νὰ πανηγυρίσουμε ὅπως κάνουν οἱ ἄφρονες κ' οἱ στερημένοι ἀπὸ κάθε αἴσθημα εὐθύνης; Θὰ εἶταν πολὺ εὔκολο, καὶ μᾶλλον ἀρνητικό. Ἕνας κόσμος ποὺ βλέπει ξαφνικὰ τὸν ἑαυτό του ν' ἀπογυμνώνεται ἀπὸ ἰδανικά, εἶναι κάτι τρομαχτικὸ κι' ἐπικίνδυνο. Εἶναι ἕνας δυναμισμὸς ἀναρχούμενος πιά, ἀπειθάρχητος, ἱκανὸς γιὰ τὶς ἔσχατες ἐκδηλώσεις τοῦ χαμένου ἠθικοῦ, τῆς ὀργῆς ἢ τῆς ἀπελπισίας. Ἕνας κόσμος ὅμως ποὺ εἶδε ὄχι μόνον ὅτι δὲν ἔχει πιὰ ἠθικὰ ἐρείσματα, ἀλλὰ καὶ πὼς εἶναι αὐτόχρημα προδομένος, ἕνας τέτοιος κόσμος κι' ὅταν ἀκόμα ἰσορροπεῖ γιὰ ἕνα διάστημα χάρη στὸ νόμο τῆς ἀδράνειας, πρέπει νὰ μᾶς κάνει ν' ἀνησυχοῦμε διπλά. Γιατὶ τὴν ἀπωθημένη του ὀργή, τὴν ἑκατονταπλασιάζει τὸ πάθος γιὰ ἐκδίκηση. Μὴ γελιόμαστε: Σκοτεινὴ εἶναι ἡ προοπτικὴ τοῦ κόσμου.

Ὄχι ἀπόλυτα. Μὲ τὴν ἴδια ἀνεξαρτησία ποὺ προσπαθήσαμε νὰ διατηρήσουμε ὡς τώρα, ἐλεύθεροι ἀπὸ προκαταλήψεις ἢ ψευδαισθήσεις ἄγονες, ἂς ἀναγνωρίσουμε τὸ παρήγορο σημάδι: Καινούργιες δυνάμεις, ἄφθαρτοι μεγάλοι λαοὶ ἔρχονται στὴν ἐπιφάνεια: Ἀπὸ τὴν Ἄπω Ἀνατολὴ κι' ἀπὸ τὸν Νότο. Ἡ Εὐρώπη δὲν πέθανε βέβαια, προδόθηκε ὅμως ἐπαίσχυντα ἀπὸ ἐκείνους ποὺ διαχειρίζονταν τὶς τύχες της τόσους αἰῶνες τώρα. Ἀφοῦ στάθηκε -τὸ λίκνο ἑνὸς ἐξαίσιου ἀνθρωπιστικοῦ πολιτισμοῦ, δείχτηκε ἀνίκανη νὰ διαχειριστεῖ τὸ μέλλον. Ἀδύναμη καὶ μοιρασμένη, κατατεμαχισμένη, ἀφήνει τὴν πρωτοβουλία νὰ τῆς ξεφύγει ἀπὸ τὰ χέρια. Πολιτικά, ὑποχωρεῖ σὲ δεύτερη μοῖρα, κ' οἱ προσπάθειές της νὰ κρατηθεῖ στὸ προσκήνιο εἶναι ἀνώφελοι σφαδασμοί.

Νέες ἰσορροπίες προαναγγέλλονται, πέρα ἀπὸ τὶς ξεπερασμένες, τὶς ἁμαρτωλές. Ἂς ἔχουμε τὴ νηφαλιότητα καὶ τὴ μεγαλοψυχία νὰ τὶς χαιρετίσουμε. Ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς μπορεῖ καὶ νὰ μὴν ἔζησε ἄδικα τὸ κάτω - κάτω. Προδομένος ἀπὸ τοὺς δικούς του, ἀπὸ ἐκείνους ποὺ τὸν μεταχειρίζονταν σὰν προπέτασμα γιὰ ν' ἀσελγοῦν, μπορεῖ νὰ βρεῖ—ποιὸς ξέρει—καλλίτερη, ἀγνότερη κατανόηση στοὺς καινούργιους διαχειριστὲς τῶν τυχῶν τοῦ κόσμου. Αὐτὴ θὰ εἶναι ἡ εἰρωνεία τοῦ «πολιτισμοῦ»...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 15 Αὐγούστου 1956

16121841

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΤΑ 100 ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ G.B.S.

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Τὰ ἑκατόχρονα ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Μπέρναρ Σῶ, τοῦ Ἰρλανδοῦ δραματογράφου ποὺ μετέδωσε τόση ζωντάνια ὅσο κανένας ἄλλος στὴ σκηνὴ τῆς ἐποχῆς του, τῆς ἐποχῆς μας, πέρασαν ἐδῶ κ' εἴκοσι μέρες, στὶς 26 Ἰουλίου, χωρὶς νὰ τὰ χαιρετίσουμε. Ὄχι πὼς τὸ γέγονὸς εἶναι ἀμελητέο. Ἡ δόξα τοῦ Σῶ δὲν μοιάζει γιὰ τὴν ὥρα νὰ ἔχει περιπέσει στὴ νεκροφάνεια ἐκείνη ποὺ σχεδὸν κατὰ κανόνα ἀκολουθεῖ τὴν ἀποχώρηση ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν πολὺ φημισμένων συγγραφέων. Ὅταν, λόγου χάρη, πέθανε ὁ Ἀνατὸλ Φράνς, ἡ δόξα τοῦ γύρισε μονομιᾶς, πεισματωμένη θἄλεγες, τὴ ράχη. Δὲν τοῦ συγχωροῦσε ποὺ πέρασε γιὰ μεγάλος ὡς τὴν τελευταία ὥρα τῆς ζωῆς του. Μονομιᾶς, οἱ ἄμεσοι ἀπόγονοι σχημάτιζαν τὴ γνώμη πὼς τὴ μεγαλωσύνη αὐτή, ὁ συγγραφέας τῆς «Θαΐδας» τὴν εἶχε ὑποκλέψει, λοιπὸν ἔβαλαν τὰ δυνατά τους νὰ τὸν τιμωρήσουν. Σὲ τέτοιες μάλιστα περιπτώσεις ἡ ἀντίδραση, τὸ ἀντίρευμα ποὺ δημιουργεῖται, φτάνει στὴν ἄλλη ἄκρη, δηλαδὴ στὴν ἀδικία. Ὁ Σῶ μοιάζει γιὰ τὴν ὥρα νὰ γλυτώνει ἀπὸ τὴ σκληρότητα αὐτοῦ τοῦ νόμου. Ὅ,τι τοῦ καταλογίζουν σήμερα, εἶναι περίπου ὅ,τι τοῦ καταλόγιζαν ἐνόσω ζοῦσε, καὶ τὰ ἔργα του, ὅταν παίζονται, σπιθίζουν πάνω στὴ σκηνή, τὴ ζωντανεύουν, ὅσο τὸν καιρὸ ποὺ τὰ πρωτόγραφε.

Σὲ τί ὀφείλεται ἕνα τέτοιο φαινόμενο; Σὲ κάποια ἄραγε ἀδιάσειστη ἀρετή, μιὰ γνήσια διάρκεια ποὺ περικλείνει μέσα του τὸ μπερναρσῳϊκὸ ἔργο; Στὴ συνέχιση μήπως τῶν ἴδιων καταστάσεων ποὺ τὸ ἐνέπνευσαν; Ἡ ἀπάντηση στὴν ἀπορία μοιάζει μετριοφρονέστερη ἀπὸ τὸ ἐρώτημα. Αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ γνώρισμα ποὺ ἀποκαλοῦμε—ἐντελῶς νηφάλια καὶ δίχως ὑπερβολὲς ἢ κεκτημένες ταχύτητες— «μεγαλοφυΐα», δὲν μπορεῖ νὰ ταιριάξει στὸ δαιμόνιο τοῦ Σῶ. Μεγαλοφυὴς καλλιτέχνης δὲ λέγεται μονάχα ἐκεῖνος ποὺ ἔχει μιὰν ἰδιοτυπία, ἔστω καὶ πολὺ φανταχτερὰ ἔντονη, ἢ μιὰν ἐξυπνάδα κοφτερή. Μεγαλοφυὴς καλλιτέχνης εἶναι ἐκεῖνος ποὺ διαθέτει ἕνα προσωπικὸ ὅραμα τῆς ζωῆς καὶ μιὰν ἰσχυρότατα δημιουργικὴ ὁρμή. Ὅμως ὁ Σῶ ἔχει ἀπόψεις γιὰ τὴ ζωή, δὲν ἔχει ὅραμα. Καὶ σὰ δημιουργός, δηλαδὴ ποιητὴς μὲ τὴν πλατύτερη καὶ τὴ βαθύτερη ἔννοια, πλάστης ὄντων, ἐμψυχωτής, κρίθηκε κιόλας—ἀρνητικὰ—στὴν ἴδια τὴν ἐποχή του. Σποραδικὲς μόνον εἶναι οἱ ποιητικὲς ἐκλάμψεις στὸ μάκρος τῆς σταδιοδρομίας του, λίγες σχετικὰ οἱ στιγμὲς ὅπου ἕνα θερμὸ ρεῦμα μοιάζει νὰ κυκλοφορεῖ ἀνάμεσα καὶ μέσα στὰ πρόσωπά του. Ὅλα τ' ἄλλα εἶναι φωσφορισμοί, διαξιφισμοί, μαρμαρυγὲς τοῦ νοῦ, ποὺ παίζει ἀκονισμένος.

Κι' ὅμως ὁ Μπέρναρ Σῶ ἐνδιαφέρει στὴ σκηνὴ ἀκόμα σήμερα, «στέκεται» ὅσο λίγοι νεώτεροί του. Αὐτὸ τὸ χρωστάει πρῶτα-πρῶτα σὲ μιὰ στέρεα τεχνική, ποὺ δὲν εἶναι δική του, εἶναι ὅμως καλά, εὐφυέστατα χρησιμοποιημένη. Τώρα περισσότερο παρὰ πρὶν βλέπουμε πόσο καλὰ ὁ Ἰρλανδὸς θαυματοποιὸς μεταχειρίστηκε τὴν ἰψενικὴ αὐστηρὴ οἰκονομία. Τὴν ἀέρισε, τὴν ἐκμοντέρνισε, τὴν προίκισε μὲ μιὰ περίεργη, σχεδὸν ἀστάθμητη, ἐσωτερικὴ ἐλαστικότητα ποὺ τὴν κάνει ἱκανὴ γιὰ τὴν πιὸ τολμηρὴ τούμπα. Πλάϊ του —ἐξωτερικὰ πάντα, σὰν ἐντύπωση,— ὁ Ἴψεν μοιάζει βαρύς, δυσκίνητος, δογματικός. Τὸ ἔργο-ὄργανο μάχης ποὺ ἔπλασε ὁ Νορβηγός, ὁ Ἰρλανδὸς τὸ μεταχειρίζεται μὲ τὴν εὐλυγισία τοῦ ἀκροβάτη. Ὅ,τι στὸν ἕνα πάει νὰ γίνει κήρυγμα, συνοφρύωση, στὸν ἄλλο γίνεται ταχυδακτυλουργικὴ ἐπίδειξη. Ὑψηλὴ κατεργαριά! Τὰ ἰψενικὰ ἄμφια ὁ Μπέρναρ Σῶ τὰ φοράει γιὰ νὰ παίζει κωμωδία. Ξέρει πὼς ὁ βέβηλος εἶναι πιὸ εὐχάριστος, πιὸ διασκεδαστικὸς ἀπὸ τὸν ἱεροκήρυκα. Καὶ πὼς οἱ ἄνθρωποι εἶναι περισσότερο μακρόθυμοι ἀπέναντι στὴν παρωδία, γιατὶ τοὺς ἀποζημιώνει γιὰ τὸ μάθημα.

Ὕστερα ἀπὸ τὸν Σῶ ἡ τεχνικὴ ἔκανε χίλιες ἀπόπειρες ν' ἀνανεωθεῖ, ἡ δική του ὅμως ἔχει τὸ πλεονέκτημα νὰ μένει ἡ πιὸ σταθερὴ κ' ἡ πιὸ δοκιμασμένη. Ἔπειτα εἶναι κ' ἡ τύχη, ποὺ κρίνει τοὺς παλιότερους μὲ μέτρο τοὺς νεώτερους. Ὁ κόσμος, ὕστερα ἀπὸ τὸν Σῶ, δὲν εὐτύχησε νὰ βρεῖ δραματικὸ συγγραφέα ποὺ νὰ τοῦ κινήσει τόσο πολὺ τὸ ἄμεσο ἐνδιαφέρον. Ὁ Πιραντέλλο, σὲ τελευταία ἀνάλυση, παραμένει πολὺ εἰδικὰ φιλολογικός, ἔξω ἀπὸ τὴ μεγάλη πεζοπορία ποὺ εἶναι ἡ ὡμὴ πραγματικότητα τοῦ θεάτρου. Στὸν Σῶ θὰ βρεῖ κάτι γιὰ νὰ ξυπνήσει, νὰ γελάσει, νὰ συμφωνήσει κι' ὁ πιὸ ἁπλοϊκὸς θεατής. Ὁ Πιραντέλλο, μ' ὅλη του τὴ βασανισμένη ἀνθρωπιά, διατηρεῖ ἕνα ὕφος ὀλιγαρχικό, ἀριστοκρατικό, ὅπως εἶναι ἀριστοκρατία ἡ ἄλγεβρα σὲ σχέση μὲ τὴν πρακτικὴ ἀριθμητική. Ὁ Σῶ κατάφερε νὰ ντύσει μὲ τὴ φρασεολογία τῆς κοινῆς λογικῆς τὶς πιὸ εἰκονοκλαστικές του ἰδέες. Κάτι καλύτερο: παρουσίασε ντυμένα μὲ τὰ φτερὰ τῆς παραδοξολογίας διανοήματα τῆς κοινῆς λογικῆς. Τὰ ἔκανε ἔτσι εὐχάριστα κι' ἐλκυστικὰ σὰν καινούργια.

Ἂς ἔρθουμε τώρα καὶ στὸ τρίτο σημεῖο, τὸ κατὰ τὴν ταπεινή μου γνώμη σπουδαιότερο: Ὁ Μπέρναρ Σῶ, ἂν ἀγνόησε κατὰ κανόνα τὴ θαλπωρὴ τοῦ συναισθήματος, εἶχε σ' ἀντιστάθμισμα τὴν ἀρετὴ νὰ περιφρονήσει τὴν εὐτέλεια τῆς αἰσθηματολογίας. Τὴν πολεμική του—ἀφοῦ δραματογράφος πολεμιστὴς στάθηκε— θὰ μποροῦσε νὰ τὴν κάνει μὲ τὸν εὔκολο τρόπο τῆς δημοκοπίας, αὐτὸν ποὺ προκαλεῖ τὴν ἀνέξοδη φιλανθρωπία, τοὺς λιγωμένους ἀναστεναγμοὺς καὶ τὰ αὐτόματα χειροκροτήματα. Ὕστερα ἀπ' αὐτόν, ἡ προβολὴ ἰδεῶν στὴ σκηνὴ ἔτσι ἐξακολουθεῖ νὰ γίνεται, δηλαδὴ μὲ τὸν εὐτελέστερο τρόπο. Ἐκεῖνος εἴτανε πολὺ πνευματικὰ ἀξιοπρεπὴς γιὰ νὰ προσφύγει σὲ τέτοια, φτηνὰ μέσα. Καὶ πολὺ αὐθεντικός, γνήσιος. Ἀπὸ τὴν ἄποψη τούτη, ἡ λογική του ψύχρα εἶναι προτιμότερη, ἐντιμότερη, ἀπὸ τὴν τεχνητὴ ζέστα τῶν μελοδραματοποιῶν. Τουλάχιστον δὲν ἀποβλακώνει. Δείχνει περισσότερο σεβασμὸ γιὰ τὸ θεατή, δηλαδὴ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀφοῦ δὲν τὸν χρησιμοποιεῖ σὰν αὐτονόητη, ἀκούσια κλάκα.

Ὁ Μπέρναρ Σῶ — σοσιαλιστής, ἔδωσε ἕνα παράδειγμα σοσιαλιστικῆς ἀρετῆς ποὺ ὅμως ἀλλοίμονο, δὲν φαίνεται νὰ ἔχει διδάξει κανέναν...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

SCHOOL OF CLASSICAL STU

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 22 Αὐγούστου 1956

1612185.

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΠΑΙΣΙΟΔΟΞΙΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἀκούγαμε τὶς προάλλες, κάτω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, τοὺς γόους — ἀλλὰ καὶ τὰ γνωμικὰ — τῆς ἀττικῆς τραγωδίας, ἐνῷ τὸ αὐγουστιάτικο φεγγάρι ἔλαμπε ἀτάραχο, σὰ νεόκοπο ἀσημένιο νόμισμα, σ' ἕνα βαθὺ οὐρανό. Καὶ διεπιστώναμε γι' ἄλλη μιὰ φορὰ πόσο ἀπαισιόδοξη εἶναι ἡ φιλοσοφία τοῦ ἀρχαίου δράματος — τῆς ἀρχαίας ψυχῆς.

Γιατὶ ἐκεῖ θὰ τὴ βρεῖς τὴ γνήσια, τὴν αὐθόρμητη σοφία ἑνὸς κόσμου: στὴ λογοτεχνία του. Ὄχι στὴ φιλοσοφία. Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἕνα σύνολο ἀπὸ ἀτομικὲς ἀπόψεις, κατὰ κανόνα λόγιες, καὶ ποὺ ἀντικαθρεφτίζουν ἕνα ἄλφα ποσοστὸ ἀπὸ ἰσάριθμες συνειδήσεις. Ὁ προσωπικὸς παράγων, ἐκεῖ, δεσπόζει. Στὴ λογοτεχνία ὅμως μιᾶς ἐποχῆς, καὶ μάλιστα ἐποχῆς μ' ἔντονη προσωπικότητα, θὰ ἰδεῖς νὰ ἐκφράζεται ἄμεσα τὸ διάχυτο πνεῦμα ἑνὸς λαοῦ, τὸ κατακάθι τῆς πείρας του, λαμπικαρισμένο, ἀποπνευματωμένο. Ὁ ποιητής, πέρα ἀπὸ τὸ ἀτομικό του ὅραμα, διερμηνεύει ἕνα γενικὸ αἴσθημα· κ' εἶναι τόσο πιὸ αὐθεντικός, ὅσο γενικώτερο εἶναι τὸ αἴσθημα ποὺ διερμηνεύει. Ὁ φιλόσοφος τέτοια ὑποχρέωση δὲν τὴν ἔχει. Μπορεῖ νὰ φιλοσοφεῖ ἀντίθετα στὸ κοινὸ αἴσθημα ἑνὸς τόπου, μιᾶς ἐποχῆς, ἑνὸς λαοῦ. Εἶναι μιὰ ἀτομικὴ συνείδηση ποὺ ζητάει, κάποτε, νὰ ἐπιβάλει τὴν κοσμοθεωρία της στὸν περίγυρό της.

Μὰ σάμπως δὲν ὑπάρχουν — θὰ πεῖ κανένας — λογοτέχνες σὲ διαφωνία ριζικὴ μὲ τὸν κόσμο ὅπου ζοῦν; Ὑπάρχουν. Μὲ μιὰ ὅμως διαφορά: ὅτι, ἱστορικὰ πρῶτα-πρῶτα, οἱ διαφωνίες αὐτὲς δὲν εἶναι γνωρίσματα τῶν ἀκμαίων ἐποχῶν· εἶναι καρποὶ τῆς νεώτερης, τῆς ἐντελῶς νεώτερης ἱστορίας: Τοῦ καιροῦ δηλαδὴ ὅπου ἀρχίζει ἡ ἐσωτερικὴ ἀποσύνθεση ἑνὸς κόσμου, ἡ μεγάλη διάσταση ἀνάμεσα στὴν Τέχνη καὶ τὴν κοινὴ συνείδηση, ὁ ποιητικὸς ἐωσφορισμός, δηλαδὴ μιὰ τραυματισμένη ἐξέγερση μερικῶν συνειδήσεων ποὺ δὲν ἀνέχονται πιὰ τὴ ρουτίνα, τὴν ὑποκρισία ἢ τὴν ἀναισθησία τῆς ἀγορᾶς. Ἔπειτα, οἱ διαφωνοῦντες τῆς λογοτεχνίας ποτέ σχεδὸν δὲν ἐκφράζουν μιὰ μοναδική, μονότροπη, ἐκκεντρικὰ μονοπωλημένην ἄποψη. Εἶναι κατὰ κανόνα φερέφωνα ἑνὸς ἄλλου συνόλου, σὲ σχέση μειοψηφίας μὲν μὲ τὸ εὐρύτερο, ἀλλὰ καὶ ποὺ κατὰ σιωπηρὴ ἐντολή του φαίνονται νὰ μιλᾶνε. Ἡ κύρωση τῆς λογοτεχνίας εἶναι πάντα μιὰ ἀναγνώριση δοσμένης ἐντολῆς. Καὶ τοῦτο γιὰ τὸν ἁπλούστατο λόγο πὼς τὸ ὑπόβαθρο τῆς λογοτεχνίας δὲν εἶναι ὁ καθαρὸς στοχασμός· εἶναι τὸ συναίσθημα. Τὸ συναίσθημα ἐξυπακούει τὴν ἐπικοινωνία.

Ὁ ἀρχαῖος ποιητὴς λοιπόν, ὅταν θρηνεῖ γιὰ τὴ μοῖρα τῶν θνητῶν ἢ ὅταν ἀποφαίνεται πὼς δὲν πρέπει νὰ τοὺς μακαρίζουμε πρὶν τὴν κατάληξή τους, ἐκφράζει κάτι γενικώτερο ἀπὸ μιὰν ἀτομικὴ κλίση τῆς ψυχῆς του. Βλέπεις, διαισθάνεσαι, πὼς μιλάει σ' ἕνα κοινὸ τὴ γλώσσα του, δίνει διέξοδο σὲ διαθέσεις τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς. Αὐτά, εἰδικὰ στὸ θέατρο, ὅπου οἱ ἀντιδράσεις εἶναι ἄμεσες, ἔβρισκαν τότε αὐτόματη ἀπήχηση, προκαλοῦσαν μιὰν ἀκαριαία ἐσωτερικὴ συγκατάθεση, αἰσθητὴ καὶ σήμερα ἀκόμα στὸν προσεχτικὸ παρατηρητή, χάρη σ' ἕνα διάχυτο ψίθυρο ποὺ ἁπλώνεται ἢ σ' ἕνα αἰφνίδιο αἴσθημα γενικῆς εὐφορίας. Κατὰ τοῦτο ἡ σημασία τους εἶναι μεγάλη. Δὲν μᾶς πληροφοροῦν μονάχα γιὰ τὸ τί πίστευαν σὰν ἄτομα ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Εὐριπίδης. Μᾶς διαφωτίζουν γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ στάση τῆς ἀρχαίας λαϊκῆς ψυχῆς.

Ἀπαισιοδοξία καὶ θρῆνος. Ὄχι ὅμως δειλία, ὄχι ἐγκατάλειψη, ὄχι λίγωμα, παραίτηση, ἱερεμιάδα. Θὰ εἴταν εὔκολο, γιὰ τὴν ἀντιδιαστολή, νὰ χαρακτηρίσουμε τὴν ἀρχαία αὐτὴ ἀπαισιοδοξία «ἡρωϊκή», ἀφοῦ στὴ δημιουργία δραματικῶν ἡρώων δίνει λαβή. Ὁ χαρακτηρισμὸς ὅμως εἶναι κακομεταχειρισμένος, καὶ στομφώδης. Ἂς τὴν ποῦμε καλλίτερα ἀπαισιοδοξία ἀρρενωπή. Καὶ, πραγματικά, ὁ ἕνας ὅρος μοιάζει ὡς ἕνα σημεῖο νὰ περιέχει τὸν ἄλλον, ἢ τουλάχιστο νὰ τὸν προϋποθέτει. Γιατὶ τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τόσο ἀρρενωπὸ στὴ βάσή του ὅσο ἡ δραματικὴ ἀπαισιοδοξία — ἡ ἀπαισιοδοξία δηλαδὴ ποὺ ὁλοκληρώνεται ἐν δράσει. Ἡ αἰσιοδοξία, μπροστά της, ἡ τρεχούμενη αἰσιοδοξία, δὲν εἶναι παρὰ κλίση ξώδερμη, ἀβασάνιστη, ἐμπιστοσύνη ἁπλοϊκὴ σὲ ψευδαισθήσεις, ἢ αὐταρέσκεια κούφια, τυφλὴ ἐγκατάλειψη στὸ ρεῦμα τῆς ζωῆς. Τὸ φυτό, ἂν ἤθελε καὶ μποροῦσε νὰ ἐκφραστεῖ, αὐτὴ τὴν αἰσιοδοξία θὰ εἶχε νὰ προβάλει.

Καὶ νὰ συλλογίζεται κανένας ὅτι, ἐδῶ καὶ λίγα ἀκόμα χρόνια, στὴ μεσοπολεμικὴ ἐποχή, εἶχε διατυπωθεῖ, ὑποστηριχτεῖ ἐπίμονα, ἡ ἄποψη πὼς ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία πρέπει νὰ εἶναι, ὑποχρεωτικά, αἰσιόδοξη γιατί... ὁ οὐρανός μας εἶναι φωτεινός! Μόνο στὸ μακάριο νεοελληνικὸ μυαλὸ μποροῦν νὰ φυτρώνουν τέτοιες ἀπροσδόκητες ἰδέες. Μόνον ἐδῶ μποροῦν νὰ γίνονται τέτοιες περίεργες συγχύσεις ἀνάμεσα στὸ γεωγραφικὸ κλῖμα καὶ στὸ ψυχικό. Ἡ πιὸ ἁπλὴ παρατήρηση θὰ μποροῦσε νὰ δείξει ὡστόσο πὼς βόρειοι λαοί, κάτω ἀπὸ τοὺς ζοφερούς τους οὐρανούς, εἶναι ἰδιοσυγκρασιακὰ εὐθυμότατοι, σὲ σχέση μὲ τὸν δικό μας. Σχεδὸν παιδιά. Καὶ μιὰ ἀκόμα πιὸ εὔκολη, πιὸ κοντινὴ παρατήρηση, θὰ ἔδειχνε πὼς τὸ τραγοῦδι τοῦ ρωμιοῦ, τὸ αὐθόρμητο λαϊκὸ τραγοῦδι τοῦ γλεντιοῦ του, εἶναι βαρὺ ἀπὸ καϋμὸ καὶ πάθος, θρηνητικὸ σχεδόν. Ραγιαδισμός! λέγαν ἄλλοτε. Ἀνοησίες. Ὁλάκερης τῆς Ἀνατολῆς τὸ τραγοῦδι εἶναι ἀργόσυρτο, μακρόσυρτο, λαγγεμένο. Τὸ φῶς, τὸ ἀδυσώπητο φῶς, δὲν κάνει τὴ ζωὴ εὐτράπελη. Κάνει ἴσως τὸν κόσμο πιὸ περιπόθητο, καὶ γι' αὐτὸ τὴ συνείδηση τῆς ἐφήμερης μέσα του ζωῆς μας πιὸ πικραμένη.

Τὸ φῶς στὴν ἀρχαία ψυχὴ φαίνεται νὰ ἔχει παίξει ἕναν εἰδικὸ ρόλο. Τῆς ἔχει παρουσιάσει τὸν κόσμο γύρω καθαρὰ σχεδιασμένον, μὲ σταθερὰ κι' εὐγενικὰ περιγράμματα, χρώματα χλωρὰ καὶ μαζὶ ἐξιδανικευμένα. Τίποτα ἀπὸ τὰ φασματικὰ θαμπόφωτα τοῦ βορρᾶ, ποὺ ἔδωσαν ἐκεῖ λαβὴ στὴ δημιουργία μύθων μὲ ὑπερβατικὲς καταξιώσεις. Γιὰ τὸν Ἕλληνα, τὸν κοινὸν Ἕλληνα, ὁ κόσμος εἶναι αὐτὸς ποὺ βλέπει, ὄχι ἄλλος, κι' ἂν ὑπάρχει κάποιος ἄλλος, ὅπου κατεβαίνουν οἱ νεκροί, αὐτὸς ἐδῶ εἶναι ὁ καλλίτερος. Σπαράζει ἡ ψυχὴ στὴ σκέψη πὼς θὰ τὸν ἀποχωριστεῖ, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι πολὺ φωτεινός, πολὺ στέρεος, πολὺ πειστικός, πολὺ φιλικὸς γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Δὲν τοῦ χρειάζεται ἄλλος.

Νά ἡ πηγὴ τῆς ἑλληνικῆς ἀπαισιοδοξίας: Ὁ κόσμος τοῦ φωτὸς — ὁ ἐφήμερος, ὁ τραγικὰ ὡραῖος. Ἕνας κόσμος ποὺ τὸν ζεῖς ἔντονα καὶ φευγαλέα σὰν ἐρωτικὴ στιγμή.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 29 Αὐγούστου 1956

1612186-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Καλὴ εἶναι ἡ Τέχνη, οἱ σκέψεις, οἱ συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὴν Τέχνη—ὄχι σὰ μέσο βέβαια νὰ σκοτώνει κανένας τὴν ὥρα του, γιατὶ τότε ὅλ' αὐτὰ δὲν ἔχουν καμμιὰν ἀξία κι' ἀξιοπρέπεια, ἀλλὰ σὰ διέξοδος σ' ἀνάγκη ψυχικὴ τοῦ ἀνθρώπου... Πῶς νὰ σταματήσεις ὅμως στὴν Τέχνη ὅταν ἡ ζωὴ μὲ τὴν καθημερινή της πραγματικότητα, τὴν ὠμή της ἐνάργεια, σὲ ἀνακαλεῖ στὴν «τάξη»; σὲ μιὰ τάξη ποὺ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ τάξη. Γύρω, τὸ ἄδικο βοᾶ. Ἔπειτα ἡ κατάσταση τοῦ κόσμου, τοῦ ἀνθρώπου, γίνεται ὁλοένα φαινομενικὰ καλλίτερη καὶ οὐσιαστικὰ χειρότερη. Καὶ μόνο τὸ ὀξὺ πρόβλημα ποὺ παρουσιάζει ἡ ἀδιάκοπη, ἁλματικὴ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Γῆς, θὰ ἔφτανε ν' ἀνατρέψει ἑκατὸ ἄλλους αἰσιόδοξους παράγοντες, νὰ κάνει τοὺς ὕπνους μας ταραγμένους. Θὰ ἔρθει μιὰ μέρα—ἂν δὲν τὴν προλάβει μιὰ παγκόσμια, ὀρθολογικὴ ρύθμιση—ποὺ ὁ πλανήτης αὐτὸς θὰ εἶναι ἕνας ἀπέραντος συνωστισμός, δίχως πλαίσια πιά, περιθώρια, χάρη, πράσινο, δάση, ἐξοχή, φυσικὸν κόσμο. Μιὰ τέτοια πύκνωση, ἀπὸ τώρα κιόλας ἔχει ἀρχίσει νὰ φανερώνει τὰ τρομαχτικά της προβλήματα, κι' ἂς μὴν ἔχει γίνει ἀκόμα ἀσφυξία. Σήμερα τὸ εἰσόδημα δὲν εἶναι μὲ καμμιὰ δικαιοσύνη ἡ ἀνεκτὴ ἀναλογία μοιρασμένο. Αὔριο θὰ μοιραστεῖ, καὶ πάλι δὲ θὰ φτάνει. Λένε πὼς ἡ ἐπιστήμη θὰ βρεῖ τότε ἄλλες διεξόδους, ἄλλες, ἄγνωστες σήμερα ἢ καὶ μόλις διαφαινόμενες, πλουτοπαραγωγικὲς πηγές. Μπορεῖ ὅμως μιὰ τέτοια ληστρικὴ ἀπομύζηση τοῦ στοιχείου Φύση νὰ θεωρηθεῖ ἀπεριόριστη; Ἀπίθανο. Προβληματικὴ τέλος κ' ἡ ἀνθρωπιὰ ἑνὸς τέτοιου αὐριανοῦ κόσμου. Ἀνθρωπιὰ δὲ μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ὅπου δὲν διαθέτεις παρὰ ἕνα τετραγωνικὸ μέτρο γῆς γιὰ νὰ στέκεσαι ὄρθιος ἢ κουβαριασμένος. Ἡ ἀνθρωπιά, σὲ τελευταία ἀνάλυση, εἶναι ζήτημα ἀτομικοῦ ζωτικοῦ χώρου.

Ὅλ' αὐτὰ μᾶς πηγαίνουν κάπου μακρυὰ ἀπὸ τὴν ἁρμοδιότητά μας, εἶν' ἀλήθεια, καὶ τυχαίνει νὰ εἴμαστε ὀπαδοὶ τοῦ καταμερισμοῦ: Ὄχι ὁ καθένας ν' ἀνακτεύεται σὲ ὅλα. Οὔτε ὅμως κι' ὁ καθένας ν' ἀγνοεῖ τὰ πάντα ἐξὸν ἀπὸ τὸ ἕνα, τὸ μοναδικό, ποὺ διάλεξε γιὰ στενὴ εἰδικότητά του. Εἴμαστε ἀπὸ κεί-

νους, λόγου χάρη, ποὺ πιστεύουν πὼς ἡ Τέχνη τότε μόνο διατηρεῖ τὴν ἀνθρωπιά της ὅταν δὲν γίνεται κάτι ἄλλο, πολιτικὴ ἂς ποῦμε· ὅπως τὸ τριαντάφυλλο ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι χρήσιμο, σύμφωνο δηλαδὴ μὲ τὸν προορισμό του, ὅταν μένει τριαντάφυλλο, ὄχι ὅταν γίνει γλυκὸ ροδοζάχαρη, μὲ ἰδιότητες καθαρτικοῦ. Σ' ἄλλη ἀνάγκη ἀνταποκρίνεται τὸ τριαντάφυλλο, σ' ἄλλη ἡ ροδοζάχαρη· κ' εἶναι ἀνοησία ν' ἀγνοῆτε τὴν πρώτη γιὰ χάρη τῆς δεύτερης, ἢ—ἀκόμα χειρότερο—νὰ λέτε πὼς θ' ἀντικαταστήσετε διὰ τῆς δεύτερης τὴν πρώτη, γιατὶ τάχα αὐτὸ εἶναι τὸ σωστὸ καὶ τὸ τίμιο! Πίσω ἀπὸ τέτοιους ἰσχυρισμούς, δῆθεν ἀνθρωπιστικούς, κρύβεται, ὑποκριτικὰ καὶ δολερά, ἡ πιὸ μαύρη ἀπανθρωπία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὅμως, δὲ μπορεῖτε νὰ μὴ λάβετε ὑπ' ὄψη σας τὰ ἐλαφρυντικὰ ποὺ ἔχουν οἱ τέτοιες συγχύσεις. Τὸ πιὸ ἀναμφισβήτητο εἶναι ἡ ἐπιμονὴ τῆς κτηνωδίας στὴ διατήρηση τῶν προνομίων της. Μιὰ κτηνωδία πού, ἀφοῦ ἔγινε παγκόσμιο καθεστώς, δὲν ὑποχωρεῖ, δὲν κάνει τόπο, παρὰ μόνον ὅταν βρεθεῖ μπροστὰ σὲ μιὰν ἄλλη κτηνωδία, ὑλικὰ ἰσχυρότερη. Κι' ἀναρωτιέται ἔτσι κανένας ἂν εἶναι ἁπλῶς μιὰ φάση ἐξελικτική, ἄρα πρόσκαιρη, ἕνας τέτοιος μηχανισμός, ἢ βιολογικὸς νόμος ἀθυσώπητος, αὐτόχρημα μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ χώρα μας δὲν εἶναι εὐτυχισμένος τόπος, αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ καταλάβουν καλά, νὰ τὸ καταλάβουν δηλαδὴ στὶς συνέπειές του, ὅλοι ὅσοι ἔχουν τὴν ὁποιαδήποτε, φύσει ἢ θέσει εὐθύνη. Μὴν τὸ ρίχνουμε διαρκῶς σὲ γεωγραφικοὺς καὶ ἱστορικοὺς παράγοντες: στὸ ἄγονο τοῦ τόπου, στὶς ἀδιάκοπες πολεμικὲς περιπλοκές, σ' ἄλλα ἀνάλογα. Ὑπάρχει δυστυχία ἀνεκτὴ κι' ἄλλη ὄχι ἀνεκτή, συγγνωστὴ κι' ἀσύγγνωστη. Τὴν ἀνώτερη βία, κι' ὁ πιὸ ἀδικημένος τὴν ἀναγνωρίζει, τὴ σέβεται, ἤ, τὸ λιγότερο, σωπαίνει μπροστὰ στὸν καταναγκασμὸ ποὺ τοῦ ἐπιβάλλει. Ὑπάρχει ὅμως καὶ μιὰ δυστυχία προσβλητική, ἐξοργιστική. Εἶναι αὐτὴ πού, ἡ πιὸ πρόχειρη πεῖρα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, μᾶς τὴ δείχνει θεμελιαμένη σὲ παράγοντες ἄλλους, πονηρούς, τεχνητούς, ἀνήθικους. Ἡ χώρα μας εἶναι φύσει φτωχή, σύμφωνοι, αὐτὸ τὸ ξέρουμε ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ἡροδότου· ὄχι ὅμως καὶ τόσο φτωχὴ ποὺ θέλουν νὰ μᾶς τὴν παρουσιάζουν! Ἔπειτα μπορεῖ μιὰ χώρα νὰ εἶναι φτωχή, τίποτα ὅμως δὲν τὴν ἀναγκάζει νὰ εἶναι καὶ μητρυιά. Σὲ μιὰ χώρα φύσει φτωχή, προκλητικὰ πλούσιοι δὲν ὑπάρχουν. Γιατί, τότε, κάτι συμβαίνει, κάτι ὕποπτο. Εἶναι ἀκριβῶς ἡ περίπτωσή μάς: Ἡ πιὸ ἁπλῆ πεῖρα τῆς πρακτικῆς ζωῆς μᾶς δείχνει τοῦτο: πὼς ἡ χώρα μας εἶναι φέουδο τῶν κατεργαρέων.

Φέουδο μιᾶς κατηγορίας ποὺ ὀργάνωσε ἀπὸ καιρό, ἀπὸ τὰ πρῶτα μετεπαναστατικὰ χρόνια κιόλας, τὴ ζωὴ ἔτσι, ἀξιολόγησε τὶς ἐπιδόσεις, τὰ ἐπαγγέλματα, ὥστε νὰ ὑπάρχουν τὰ εὐνοημένα καὶ μή· αὐτὸ ἀντιστρόφως ἀνάλογα μὲ τὴ χρησιμότητά τους, τὴν παραγωγικότητά τους, τὴν κοινωνική τους ἀποστολή. Ὑπάρχουν παρασιτικὰ ἐπαγγέλματα ποὺ ὁδηγοῦν στὸν πλοῦτο, καὶ ἄλλα, πρώτης ἀνάγκης, ποὺ ὁδηγοῦν στὴν ἐξαθλίωση. Οἱ νεώτερες ἐξελίξεις, οἱ πόλεμοι προπάντων, ἐπεδείνωσαν αὐτὴ τὴν κατάσταση, τὴν ἔκαναν αὐτόχρημα αἰσχρή. Ἔτσι, σὲ μιὰν ἱστορικὴ ὥρα ὅπως ἡ σημερινή, ὅπου ἄλλοι λαοί, καὶ μικρότεροι κι' ἀσύγκριτα μεγαλύτεροι, βαδίζουν πρὸς μιὰν ἀξιοπρεπέστερη γιὰ τὸν ἄνθρωπο ρύθμιση τῆς ζωῆς, ἐμεῖς ἐδῶ ἔχουμε βουτηχτεῖ ὡς τὸ λαιμὸ στὸ αἴσχος. Εἴμαστε ἕνα εἶδος ἀποικίας ποὺ τρέφει μὲ τὸ αἷμα της μερικοὺς ντόπιους, καὶ δουλεύει σὲ ξένα συμφέροντα. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ **status quo**, καλόπιστοι καὶ μή, ἀγωνίζονται νὰ συγκρατήσουν τὴν ἰσορροπία καὶ βλέπουν καθημερινά, ὅταν ἔχουν μάτια, νὰ χάνουν ἔδαφος. Ὁ κομμουνισμὸς ὅμως—ἀφοῦ αὐτὸς εἶναι ὁ ἐπίσημος ἀντίπαλος—δὲν πολεμιέται μὲ λαρυγγισμούς. Ὁ κομμουνισμὸς πολεμιέται μ' ἕνα μόνο τρόπο: μὲ τὸ νὰ γίνει περιττός.

Σὲ μιὰν ἐφημεριδούλα ποὺ κυκλοφορεῖ μὲ σκοπὸ προπαγανδιστικό, καὶ ποὺ τυχαίνει νὰ μᾶς ἔρχεται στὰ χέρια, τὴν «Ἀμερικανικὴ Ἐπιθεώρηση», βλέπουμε (ἀριθ. φύλλου 117) νὰ γράφεται πὼς στὴν Ἀμερικὴ τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα ἔχει λυθεῖ, ἢ περίπου. Πώς, ἐκεῖ, ὑπάρχει βέβαια κεφαλαιοκρατία, εἶναι ὅμως κεφαλαιοκρατία τοῦ λαοῦ, οἱ εὐκαιρίες γιὰ ὅλους ἴσες καὶ τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο ὑψηλό. Ἄμποτε! Τὴν Ἀμερικὴ μπορεῖ προσωπικὰ νὰ μὴ τὴν ξέρουμε, δὲν ἔχουμε ὅμως λόγο ν' ἀμφισβητήσουμε αὐτοὺς τοὺς ἰσχυρισμούς της, ἀφοῦ μάλιστα συμπίπτουν μὲ μαρτυρίες δικῶν μας ποὺ μελέτησαν ἀπὸ κοντὰ τὴν ὑπερατλαντικὴ ζωή. Τὸ θέμα ὅμως δὲν εἶναι αὐτό. Τὸ θέμα εἶναι πὼς δὲν ἀρκεῖ νὰ ἔχουν λύσει οἱ Ἀμερικανοὶ τὸ πρόβλημα γιὰ τὸν ἑαυτό τους. Ἐνόσω δὲν θὰ τὸ ἔχουν λύσει καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους, τὸ κέρδος τους θὰ μένει, στὴν οὐσία, μόνο φαινομενικό. Σήμερα δὲν μποροῦν πιὰ νὰ ὑπάρχουν λαοὶ προνομιοῦχοι καὶ μή. Αὐτὸ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ νόημα, τὸ ὕφος, τὴ νομοτέλεια τῆς ἱστορικῆς ὥρας. Κάθε λαός, ὁσοδήποτε μικρός, ποὺ δυστυχεῖ, εἶναι ἕνα κιλὸ δυναμίτης στὰ θεμέλια τῶν ἄλλων. Κάθε μορφή, ἐπίσημη ἢ ἀνεπίσημη, ἀποικιακοῦ πνεύματος, ἀποτελεῖ καταλυτικὴ διάψευση τῆς πιὸ αἰσιόδοξης, ἐνθαρρυντικῆς ἐπαγγελίας.

Πρόκειται μήπως νὰ μᾶς λύσουν οἱ Ἀμερικανοὶ ἢ ἄλλοι ὁποιοιδήποτε τὰ ἐσωτερικά μας προβλήματα; Ποτέ, ἂν δὲν τ' ἀντιμετωπίσουμε μ' ἐντιμότητα, παρρησία, ρεαλισμό, ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Ἡ παραπάνω παρέκβαση ὅμως ἔγινε γιὰ τοῦτο μόνο: Γιὰ νὰ ξέρουμε ποιὸ εἶναι τὸ ποσοστὸ εὐθύνης τῆς ἡγεσίας τοῦ κόσμου καὶ ποιὸ τὸ δικό μας. Κανένας, σήμερα, δὲ μπορεῖ νὰ ἐπαναπαύεται στὴν πρωτοβουλία τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ καὶ κανένας δὲ μπορεῖ ν' ἀρκεῖται στὸ ἐφήμερα, στὸ προσωπικὰ γι' αὐτόν, ἀρκετό.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 5 Σεπτεμβρίου 1956

1612187-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΧΤΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Τυχαίνει κάποτε μιὰ ξένη διαπίστωση νὰ δίνει ξαφνικὰ ἔκφραση ἀνάγλυφη σὲ κάποιο δίδαγμα τῆς προσωπικῆς μας πείρας. Ἡ ἀνακούφιση ποὺ δοκιμάζουμε τότε εἶναι διπλή: Πρῶτο γιατὶ ἐκεῖνο ποὺ θὰ θέλαμε ἀπὸ καιρὸ νὰ ποῦμε, ἀπέκτησε γλώσσα. Καὶ δεύτερο γιατὶ ἡ ἐπαλήθευσή του μέσα ἀπὸ μιὰ ξένη ἰδιοσυγκρασία, κάποτε καὶ σ' ἕνα διαφορετικὸ γεωγραφικὸ πλάτος, τὸ προικίζει μὲ μιὰ γενικότητα ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἐπικύρωση. Δοκιμάζω αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἱκανοποίηση καθὼς διαβάζω ἕνα ἐντελῶς πρόσφατο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ θεατρικὰ Ἀπομνημονεύματα τῆς Ντυσσάν. Ἡ Ντυσσάν, παλαιὸ στέλεχος τοῦ θιάσου τῆς Κομεντὶ Φρανσαίζ, φημισμένη του συμπρέττα, εἶναι μαζί, ἀπὸ τὰ 1937 καὶ πέρα, καθηγήτρια τῆς ὑποκριτικῆς στὸ παρισινὸ Κονσερβατουάρ. Στὸ ἀπόσπασμα λοιπὸν αὐτό, μιλάει σὰ δασκάλα, ἀναφέρεται στὶς σχέσεις της μὲ τὶς καινούργιες γενιὲς καὶ κάνει μιὰ παρατήρηση ποὺ συνοψίζει, νομίζω, ὅλο τὸ κρίσιμο πρόβλημα τῆς ἐπικοινωνίας διδάσκοντος πρὸς διδασκόμενο, ἰδιαίτερα στὴν ἐποχή μας.

Ὁ μήνας τοῦτος, μήνας ἀπὸ παράδοση τοῦ γυρισμοῦ στὰ θρανία, ἔστω καὶ μὲ τὴ μορφὴ διαφόρων εἰσαγωγικῶν ἐξετάσεων, δίνει μιὰ πρόσθετη ἐπικαιρότητα στὸ ζήτημα ποὺ θίγει ἡ Ντυσσάν.

Ἐκεῖνο ποὺ ἐπιδεινώνει τὴ δυσκολία τοῦ ἔργου μας, ἐξηγεῖ ἡ διακεκριμένη καλλιτέχνις, εἶναι ἡ ἐξέλιξη τῶν ἠθῶν. Αὐτὴ ἀπομακρύνει, μὲ αὐξανόμενη ταχύτητα, τοὺς τωρινούς μας μαθητὲς ἀπὸ τὴν πατροπαράδοτη συμπεριφορὰ τῶν περασμένων αἰώνων. Ἔτσι, πολλὰ ἀπὸ τὰ βασικὰ θέματα τῶν ἀριστουργημάτων τοῦ κλασικοῦ μας θεάτρου, γίνονται γιὰ τὰ παιδιὰ αὐτὰ ἀκατανόητα σχεδόν.— Ἂν θελήσει κανένας ν' ἀναλύσει κάπως τὴ διαπίστωση αὐτὴ τῆς Ντυσσάν, θὰ πεῖ ὅτι, οἱ δραματικὲς ἐκεῖνες καταστάσεις, συναισθηματικὲς περιπλοκές, συνειδησιακὲς κρίσεις, ἐσωτερικοὶ ἢ ἐξωτερικοὶ διχασμοί, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ περιεχόμενο τοῦ κλασικοῦ θεάτρου, ἀνταποκρίνονται σὲ ψυχο-

87-2.

λογικὲς συνθῆκες καὶ σὲ στάσεις ἀπέναντι στὴ ζωὴ πού, κατὰ μεγάλο μέρος, δὲν ἀνήκουν πιὰ στὸν ψυχικὸ ἢ ἰδεολογικὸ κόσμο τῶν σημερινῶν νέων. Πῶς λοιπὸν νὰ ἐπικοινωνήσουν μαζί τους, πῶς νὰ τὶς συμμεριστοῦν, γιὰ νὰ τὶς ἀναπλάσουν καὶ νὰ τὶς ἀποδώσουν; Στὸ Θέατρο, ἑρμηνεύω, ὑποκρίνομαι, σημαίνει συμμερίζομαι, ὡς ἕνα τουλάχιστο σημεῖο. Ὁ συμμερισμὸς αὐτός, ἡ ἐσωτερικὴ μεταφορὰ τοῦ ἠθοποιοῦ στὴ θέση τοῦ προσώπου ποὺ ἐκεῖνος ὑποδύεται, εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν εἰλικρίνεια τῆς ἑρμηνείας, στὸ στάδιο ἰδιαίτερα τῆς μελέτης τοῦ ρόλου, τῆς ἐπεξεργασίας του, στὸ στάδιο δηλαδὴ τὸ κατ' ἐξοχὴν συνθετικὸ καὶ δημιουργικό. Αὐτὸ παραδέχεται ἡ ἐπικρατέστερη σήμερα σχολὴ ἑρμηνείας καὶ δὲν μπορεῖ, ἀπὸ καθαρὰ ἀνθρώπινη πλευρά, νὰ εἶναι διαφορετικὰ γιατὶ ἡ ἐν ψυχρῷ σύλληψη τοῦ ρόλου, μπορεῖ νὰ εἶναι δεξιοτεχνία, θαυματοποιΐα, τεχνικὸ κατόρθωμα, δὲν μπορεῖ ὅμως ποτὲ νὰ εἶναι καλλιτεχνικὴ δημιουργία, ἀφοῦ ἀπουσιάζει τὸ κυριώτερό της συστατικό: ἡ συγκίνηση.

Καὶ νά, ἡ συγκίνηση ἀκριβῶς αὐτὴ κινδυνεύει νὰ λείψει σήμερα ἀπὸ τοὺς νέους ποὺ διδάσκονται τὴ δραματικὴ τέχνη. Πῶς νὰ νιώσουν, παιδιὰ αὐτοὶ μιᾶς ἐποχῆς κυνικῆς, σεξουαλικὰ ξεσκολισμένης ὡς τὴν ἀηδία καὶ τὸ ἐσωτερικὸ ἄδειασμα, πῶς νὰ τὰ νιώσουν λοιπὸν τὴ θεία ἀφέλεια τῆς Ἰουλιέττας, τὴν παραφορὰ τοῦ Ρωμαίου, τὴν ὑψηλὴ ἐγκαρτέρηση τῆς Δυσδαιμόνας, ἢ τὴ σκηνὴ τοῦ δηλητηρίου ἀπὸ τὴ «Λουΐζα Μίλλερ»; Ἡ προσωπικὴ πεῖρα τοῦ ὑπογραφομένου ἀπὸ ἕνα μάθημα ποὺ δὲν εἶναι μὲν ἡ Ὑποκριτική, ἀποβλέπει ὅμως στὴν προπαρασκευὴ τοῦ ἐδάφους γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότερη διδασκαλία τῆς Ὑποκριτικῆς, δηλαδὴ στὴν ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου τῶν ἔργων καὶ τῶν χαρακτήρων, ἐπικυρώνει αὐτὴ τὴν παρατήρηση. Ἡ λύση ποὺ ἐφαρμόζω εἶναι ἡ περιφραστική, καταφυγὴ δηλαδὴ σ' ἀναλογίες, προσπάθεια γιὰ γενικότερη ἀφύπνιση τῆς εὐαισθησίας τῶν παιδιῶν, ὑπογράμμιση τῆς ἐσώτερης οὐσίας τῶν χαρακτήρων, ἀπ' ὅπου βγαίνει, αὐτόματα, ἡ ἰδικὴ συγκίνηση τῆς στιγμῆς. Ὅλος ὅμως αὐτὸς ὁ δρόμος εἶναι μακρύς, ἐπίπονος, καὶ δὲν μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσει πάντα τὴν ἄμεση συγκίνηση, ποὺ ἀναπηδάει ἀπὸ τὴν εὐθεῖα ἀφομοίωση τοῦ δραματικοῦ προτύπου.

Οἱ προχειρολόγοι κ' οἱ ἀνέμυαλα «μοντέρνοι» εἶναι, βέβαια, ἕτοιμοι νὰ σᾶς ὑποδείξουν τὴ λύση: Περιορισμὸς τῆς διδασκαλίας στὰ νεώτερα καὶ μόνον ἔργα, αὐτὰ ποὺ καταναοῦν ἀμέσως τὰ παιδιά. Δὲν εἶναι τώρα ἡ κατάλληλη στιγμὴ νὰ ἐξηγήσουμε γιατὶ αὐτό, στὴν πρᾶξη, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γίνει. Περιοριζόμαστε νὰ ποῦμε πὼς κανένας δὲ μπορεῖ νὰ σπουδάσει μουσικὴ ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Σένμπεργκ ἢ τὸν Μπέλα Μπάρτοκ καὶ χωρὶς νὰ ἔχει πρὶν ἐξαντλήσει, ὅν εἶναι δυνατό, τὸν Μπάχ, τὸν Μότσαρτ, τὸν Μπετόβεν. Σὲ κάθε Καλὴ Τέχνη τὸ μεγάλο ὑπόδειγμα, ἡ νόρμα, ὅ,τι ὁ Χρόνος καθιέρωσε καὶ στερέωσε αἰσθητικά, εἶναι ἡ μόνη νοητὴ «σχολή». Αὐτὸ τὸ ξέρουν παντοῦ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἂς εἶναι... Ἡ διδασκαλία, πάντως, τῶν κλασικῶν (ὑπολογίζοντας στοὺς κλασικοὺς καὶ τοὺς ρωμαντικοὺς καὶ δυὸ-τρεῖς νεώτερους) εἶναι ἀνάγκη ἐπιβεβλημένη. Καὶ κάθε λύση, ὁσοδήποτε δύσκολη, εἶναι καλή, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑπεκφυγή.

Μετράει ὅμως κανένας καὶ τὸ ρυθμὸ τῶν ἐξελίξεων, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ κάτι τέτιες εὐκαιρίες. Ἂς λένε πὼς ἀνάμεσα στοὺς πατεράδες καὶ στὰ παιδιὰ ὑπάρχει πάντα μιὰ διαφορὰ ἀντιλήψεων, χάσμα ἀγεφύρωτο ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Ὅλα τὰ χάσματα δὲν εἶναι ἴδια. Θυμᾶμαι τὰ δικά μας τὰ νιάτα. Κι' ἐμεῖς σὲ σχέση μὲ τοὺς πατεράδες μας, εἴμασταν «προχωρημένοι», κι' ἐμεῖς πιστεύαμε πὼς ἀντιπροσωπεύουμε ἕναν λυσσαλέο (συχνότατα πιὸ θορυβώδη παρὰ οὐσιαστικὸ) ριζοσπαστισμό. Ὅμως—περίεργο: Τὶς συγκινήσεις μας, ἔστω καὶ κρυφά, τὶς ἀντλούσαμε ἀπὸ τὶς ἴδιες πηγὲς μ' ἐκείνους. Σ' ἐφηβικὴ ἡλικία, εἴμαστε οἱ τρόφιμοι τῶν «Ἀθλίων» καὶ τῶν «Τριῶν Σωματοφυλάκων». Καὶ μ' ὅλο ποὺ ἡ πικρή, ὠμὴ ζωή, τόσα μὲ δίδαξε ἀργότερα, τὸ λέω δίχως νὰ κοκκινίζω: Ἡ Τιτίκα τῆς «ὁδοῦ Πλουμέτου» δὲν εἴταν καθόλου γελοῖο πλάσμα γιὰ μένα. Εἴταν ἰδανικό. Ἡ «καρδία ὑπὸ πέτραν» μὲ συγκινοῦσε τόσο ὅσο καὶ τὸν πατέρα μου, ποὺ μοῦ πρωτομίλησε γι' αὐτήν. Καί, γιὰ νὰ συμπληρώσω τὴν ἀνερυθρίαστη ὁμολογία, δὲν λησμονῶ ποτὲ τὸ γιατί, φοιτητάριο πιά, δὲν κατάφερα ποτὲ νὰ ἐγγραφῶ στὴ νεοσύστατη τότε Δραματικὴ Σχολή: Ἤθελα καλὰ καὶ σώνει νὰ δώσω εἰσαγωγικὲς ἐξετάσεις μ' ἕνα μονόλογο (φρίκη!) ἀπὸ τὸν «Ἐρνάνη» τοῦ Οὐγκώ! Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ παλιά, σὲ καθαρεύουσα, μετάφραση δὲ μοῦ ἄρεσε, βάλθηκα νὰ μεταφράσω ἐγὼ τὸν μονόλογο ποὺ εἶχα διαλέξει. Ἀλλοίμονο! οἱ ζευγαρωτὲς του ρίμες μ' ἔφαγαν. Δὲν μπόρεσα ποτὲ νὰ προχωρήσω πέρα ἀπὸ τὸν τρίτο στίχο. Καὶ παρὰ νὰ καταφύγω σὲ κάποιο ἄλλο κομμάτι, λιγότερο ἀγαπητό, προτίμησα νὰ μὴν παρουσιαστῶ ποτὲ στὶς εἰσαγωγικὲς ἐξετάσεις. Ἔτσι τὸ ἑλληνικὸ Θέατρο ἔχασε ἕνα νερόβραστο ἠθοποιό...

Ἀναφέρω τὰ κοσμοϊστορικὰ αὐτὰ γεγονότα μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ὑπογραμμίσω τὴ συναισθηματικὴ τοποθέτηση μιᾶς νεολαίας ποὺ ἐπὶ τέλους δὲν εἴτανε καὶ σύγχρονη τοῦ Νῶε! Ἀπὸ τότε—δηλαδὴ μέσα σὲ τριάντα χρόνια—πολὺ νερὸ κύλησε στὰ χαντάκια τοῦ κόσμου, προπάντων ὅμως πολὺ αἷμα. Τὸ αἷμα ἀλλοιώνει τὰ ἐσωτερικὰ τοπία πολὺ περισσότερο παρ' ὅσο ἀναστατώνει τὸ γεωγραφικὸ χάρτη. Ἔπειτα εἶναι οἱ περιλάλητες αὐτὲς «τεχνικὲς ἐξελίξεις». Ὡς που νὰ μᾶς ἐξασφαλίσουν τὸν παράδεισο ποὺ εὐαγγελίζονται, ἐπιτείνουν στὸ ἔπακρο τὴν ἀσυνεννοησία μεταξύ μας. Ποιὸς ξέρει ὅμως πάλι: Μπορεῖ κι' ὁ δρόμος πρὸς τὴν Ἐδὲμ νὰ περνάει ἀπὸ τὸν πύργο τῆς Βαβέλ! Θὰ εἶναι, φαίνεται, μιὰ Ἐδὲμ ἀπὸ δέντρα ἀτσάλινα, βιομηχανοποιημένη. Μιὰ Ἐδὲμ ὅπου τὸ λιγότερο πονηρὸ πλάσμα θὰ εἶναι ὁ Πειρασμός.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

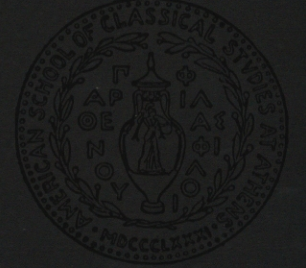

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 12 Σεπτεμβρίου 1956

26/2/88-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΤΑΞΙΔΙ ΠΡΟΣ ΤΟ ΚΑΛΛΟΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Θὰ διηγηθῶ μιὰ μικρή, πεζή, περιττὴ—ὅπως κάθε τι διδαχτικὸ—ἱστορία.

Δυὸ νεοέλληνες φουκαράδες, μισθοσυντήρητοι, ἱδρωκοπημένοι, ἀπὸ κοινὴν ἀφέλεια ἐμπνεόμενοι, συναπεφάσισαν νὰ πᾶνε τρεῖς ἡμέρες σ' ἕνα νησάκι νὰ ξεκουραστοῦν. Τρεῖς ἡμέρες: τόσο μποροῦσαν. Ἐπειδὴ συμβαίνει — περίπτωση ἐπιβαρυντικὴ-—νὰ ἔχουν καὶ κάποιες κλίσεις ἀόριστα καλλιτεχνικές, μιὰ λανθάνουσα ποιητικὴ διάθεση, διάλεξαν τὴ Μύκονο. Εἶπανε μεταξύ τους: «Αὐτὴ τὴ στιγμὴ ἡ Μύκονος παρουσιάζει πολλὰ πλεονεκτήματα. Δὲν εἶταν ἐφέτος τῆς μόδας, ἄρα θὰ ἔχει ξαναβρεῖ κάτι ἀπὸ τὴν ἀγνότητά της. Δεύτερο, ἡ λιποταξία τῶν κοσμικῶν ἀπὸ τ' ἀκρογιάλι της, ἡ ὁμαδική τους μεταστάθμευση στὴν Κέρκυρα, θὰ βοηθάει νὰ βρεῖς εὐκολότερα δωμάτιο, καμπίνα στὸ βαπόρι. Τέλος καὶ ἡ ἐποχὴ εἶναι ὅ,τι πρέπει: Σεπτέμβρης, ἡ κίνηση—ὅση κι' ἂν εἶταν—θὰ ἔχει κοπάσει, ἄρα ἄνεση, ἡσυχία περισσότερη. Ἐμπρός!».

Εἴπαμε πὼς πήγαιναν νὰ ἡσυχάσουν, ὄχι ν' ἀναζητήσουν περιπέτειες, γι' αὐτὸ κι' ἔστιψαν τὸ πορτοφολάκι τους, ἔβγαλαν εἰσιτήρια πρώτης, ἐξασφάλισαν ἀπὸ τὸ πρακτορεῖο καμπίνα—ὁ ἀριθμός της γραμμένος πάνω στὸ εἰσιτήριο—καὶ γεμάτοι αἰσιοδοξία κατέβηκαν νωρὶς - νωρὶς στὸν Πειραιᾶ. Ὅσοι κι' ἂν εἶταν ἡ ἀφέλειά τους, Ρωμιοὶ κι' αὐτοί, στὴν Ἑλλάδα ζοῦσαν, «καλὸ θὰ εἶναι νὰ μποῦμε στὸ καράβι μιὰ ὥρα πρὶν ξεκινήσει» σκέφτηκαν. «Ποῦ ξέρεις».

Πρόνοια κάθε ἄλλο παρὰ περιττή. Ἡ πρώτη εὐ-

88-2.

χάριστη ἔκπληξη τοὺς περίμενε στὴν ἀποβάθρα: «Πήρατε προτεραιότητα;» τοὺς ρώτησαν.— Τί προτεραιότητα; Ἐμεῖς ἔχουμε εἰσιτήρια μὲ νούμερο καμπίνας! — Πάρετε προτεραιότητα, ἀλλοιῶς δὲ μπαίνετε. Ἐκεῖ, στὸ τραπεζάκι». Προτεραιότητα — προτεραιότητα, γιατὶ ὄχι; Οὐρὰ λοιπὸν στὸ λιοπύρι, ἑλληνοπρεπὲς σκούντημα, φάγωμα τῆς σειρᾶς σου ἀπὸ τὸν διπλανό, ἀπὸ τὸν προτελευταῖο, ἀπὸ τὸν ἀλεξιπτωτιστὴ τῆς ὑστάτης στιγμῆς, καὶ τέλος ἀπόκτηση τῆς πολύτιμης προτεραιότητος. Ἡ ὁποία φυσικά, ἀποδεικνύεται περιττή:

— Κύριε ἀρχικαμαρῶτε, τὴν καμπίνα νούμερο ἔντεκα παρακαλοῦμε.

— Τὸ ἔντεκα εἶναι δοσμένο.

— Πῶς δοσμένο! Ἀφοῦ ἐδῶ τὸ γράφει, πάνω στὸ εἰσιτήριο. Εὐαρεστηθῆτε νὰ κοιτάξετε.

— Σᾶς λέω εἶναι δοσμένο. Θἄκαναν λάθος στὸ πρακτορεῖο καὶ τὸ ἔδωσαν δυὸ φορές.

Κι' αὐτοὶ ποὺ ἔλεγαν πὼς τὰ διπλὰ νούμενα εἶναι προνόμιο τῶν θεατρικῶν ταμείων μόνο! Ὁ ἀρχικαμαρῶτος, ἂν καὶ πολυάσχολος, μακρυνός, συνοπτικὸς στὴ διαδικασία, περιφρονητικός, προτείνει μεγαλόψυχα μιὰ λύση:

— Ξανακατεβῆτε κάτω, πηγαίνετε σ' αὐτὸν στὸ τραπεζάκι καὶ πῆτε του τί θὰ γίνει τώρα;

— Ἔλεος κύριε ἀρχικαμαρῶτε! Πάλι οὐρά;

— Μπρός! Ὁ ἑπόμενος.

Πειθήνιος ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς συντρόφους ποὺ πᾶνε στὸ νησὶ νὰ ἡσυχάσουν, κατεβαίνει στὴν ἀποβάθρα. Ὁ ἄλλος ὅμως, ὁ ζόρικος, μένει ἀπάνω. Κι' ἐκεῖ, ἀπευθυνόμενος στοὺς ἁρμοδίους τοῦ πλοίου, μεταχειρίζεται τὸ δοκιμασμένο πασπαρτού. Βρίζει, φοβερίζει, ἀποκαλεῖ τοὺς κυρίους αὐτοὺς «ἀπατεῶνες». Εἶναι ἕνας χαρακτηρισμὸς ποὺ κολακεύει ὑπερβολικὰ πολλοὺς νεοέλληνες, γιατὶ σημαίνει πὼς τοὺς ἀναγνωρίζετε ἀξιοθαύμαστες πρακτικὲς ἱκανότητες. Ὡς διὰ μαγείας ἡ καμπίνα νούμερο ἔντεκα ἀνοίγεται, καὶ βρίσκεται μάλιστα ἀδειανή!

Δὲν θὰ ψάλλουμε ἐδῶ τὸ εἰδυλλιακὸ ταξίδι μὲ τοὺς τριπλάσιους ἀπὸ τὴ χωρητικότητα τοῦ πλοίου ταξιδιῶτες, τὴν τραγικὴ τρίτη θέση, τὸ πατροπαράδοτο κατάστρωμα, μιὰ περιοχὴ τῆς Κόλασης ποὺ δὲν τὴν ὁραματίστηκε ὁ Ντάντε. Οἱ ἐπιβάτες τῆς πρώτης, προνομιοῦχοι αὐτοὶ ἀλλὰ δίχως κάθισμα, ὄχι πιὰ καμπίνα, κυλιόνται θαλασσόπληκτοι στοὺς πάγκους τῆς τραπεζαρίας, στὸ πάτωμα, ἀνταλλάζουν ἀδερφικὰ τὰ περιεχόμενα τῶν σωθικῶν τους. Εἶναι ἡ ἐποποιΐα τοῦ Κάβο ντ' ὄρο. Οἱ δύο ἀφελέστατοι φίλοι ἀποροῦν: Καὶ νὰ σκεφτεῖς, λέει ὁ ἕνας, πὼς ἡ Μύκονος εἶναι τὸ κεφάλαιο ὑπ' ἀριθμὸν ἕνα τῆς τουριστικῆς Ἑλλάδας, τὸ καλοκαίρι. Κοίτα γύρω, στὰ φατνώματα τῆς τραπεζαρίας: Μεγάλες, πολύχρωμες, ἑλκυστικές, μαργιόλες οἱ διαφημίσεις τοῦ Τουρισμοῦ. Καλοῦν τὸν κόσμο νὰ προσέλθει ἀπὸ τὰ πέρατα τῆς Γῆς. Μπράβο ψυχραιμία! —Μὰ τί νὰ γίνει, λέει συμβιβαστικός, ἀνεκτικὸς ὁ ἄλλος. Ἡ γραμμὴ αὐτὴ δουλεύει, βλέπεις, τρεῖς μῆνες μόνο, τὸ καλοκαίρι. —Τὸ τί θὰ γίνει, δική τους δουλειά. Ἤ θἄχουν καράβια ἢ δὲ θἄχουν τουρισμό. Τὸ θέμα δὲν εἶναι μόνο τί θὰ ἰδεῖς ἐκεῖ ποὺ θὰ πᾶς. Εἶναι καὶ πῶς πηγαίνεις, καὶ πῶς φεύγεις».

Ὤ ναί, ἔτσι καὶ πῆγες, ὅλα ἄλλαξαν. Ἡ Μύκονος εἶναι ἕνα θαῦμα κρυμμένο, ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ χρειάζεται τὸ κλειδὶ μιᾶς εὐαισθησίας ὄχι κοινῆς γιὰ νὰ τὸ ἀνακαλύψεις. Δὲν παραδίδεται ἄσεμνα στὸν βέβηλο, δὲν προσφέρει τὴν ὁμορφιά της σὲ φανταχτερὴ προθήκη. Καὶ εἶναι τόσο ἀνώτερη ἀπὸ τὶς συνηθισμένες λυρικὲς ἐξάρσεις, τοὺς γλυκανάλατους ἐκστασιασμούς, τὴ φτηνὴ ἑλληνοκαπηλεία! Ἡ πολυτιμότερή της ἀρετὴ εἶναι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ παρθενιά της. Πρέπει νὰ τὴν ἀνασάνεις λίγο - λίγο, νὰ σοῦ ξεθαρρευτεῖ σὲ ὧρες τοῦ δειλινοῦ ποὺ γυρίζεις ἄνεργος, κατανυκτικὰ μόνος στὰ δρομάκια μὲ τοὺς φεγγεροὺς ἴσκιους, τὶς ἀναπάντεχες προοπτικές, τὰ τρισχαριτωμένα ξαφνιάσματα, τὰ φτερωτὰ ἀρώματα ἀπὸ περιβόλια κρυφὰ καὶ θάλασσα ἀνθισμένη.

Ἔρχεται ὅμως κι' ὁ γυρισμός. Κι' ὁ γυρισμὸς εἶναι προβληματικότερος ἀπὸ τὸν πηγαιμό, γιατὶ τὸ καράβι τώρα ξεκινάει ἀπὸ τὴ Σάμο, περνάει—πρὶν φτάσει στὴ Μύκονο—ἀπὸ τὴ Νικαριά, ἄρα δὲν ἔχετε τώρα πιὰ νὰ ὑπολογίσετε στ' ἀγαθά τῆς ἀφετηρίας. Τώρα οἱ ἐπιβάτες τῆς πρώτης δὲν ἔχουν οὔτε καρέκλα νὰ καθίσουν. Ἄνθρωποι ἡλικιωμένοι, ἑξηντάπεντάρηδες, ἑβδομηντάρηδες, ταξιδεύουν ὀχτὼ ὧρες ὄρθιοι. Τὸ βάζετε αὐτὸ μὲ τὸ νοῦ σας; Ἂν δὲν τὸ βάζετε, σημαίνει ἁπλούστατα πὼς δὲν ἔχετε ἑλληνικὴ ἰθαγένεια. Φροντίστε νὰ τὴν ἀποκτήσετε, ἀφοῦ πρῶτα ἀσκηθῆτε καταλλήλως στὴν ἀναισθησία. Αὐτήν, λόγου χάρη, ποὺ χρειάζεται γιὰ νὰ βλέπετε μὲ ἀπάθεια, ἢ μοιρολατρεία—ποὺ κάνει τὸ ἴδιο—τὸ θέαμα τοῦ καταστρώματος. Ἐκεῖ ὁ ἄνθρωπος ἔδωσε τὴν τελευταία του μάχη καὶ τὴν ἔχασε, ξανακύλησε πίσω—ὑποχρεώθηκε νὰ ξανακυλήσει—στὸ σκοτεινό, ἀνώνυμο, λασπερὸ κοπάδι. Τὸν πολτό. Καὶ τὸ χειρότερο δὲν εἶναι πὼς ζεῖ αὐτὲς τὶς καταστάσεις. Τὸ χειρότερο εἶναι πὼς τὶς βρίσκει φυσικές, τὶς ἀνέχεται. Ἔχασε ὥς καὶ τὴν ἀνθρωπιὰ νὰ καταλαβαίνει ὅτι τὸν ποδοπατοῦν καὶ τὸν ἐξευτελίζουν.

Θ' ἄξιζε πολὺ περισσότερο σεβασμὸ ἡ Μύκονος μὲ τὴν εὐγενική, τὴν παρθενική, τὴν ἀνέγγιχτη ὁμορφιά της. Κι' ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἴδιο...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

16/2/89.

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 12 Σεπτεμβρίου 1956

Ἀντίλαλοι ἀπό τόν κόσμον

ΣΤΗΝ ΤΑΚΤΙΚΗ του στήλη, ὁ κ. Ἄγγελος Τερζάκης, διακεκριμένος συνεργάτης τοῦ «Βήματος», ζωγραφίζει μὲ ὠμὴ ἁπλότητα τό τουριστικό μας κατάντημα. Δὲν ἔχω παρὰ νὰ παραπέμψω τόν ἀναγνώστη στὴ σημερινὴ ἐπιφυλλίδα. Ἀλλὰ μιὰ καὶ ὁ κ. Τερζάκης θέλησε τόσο ἐπίκαιρα νὰ θυμίσῃ πόσο «Ἀραπιὰ» εἴμαστε, ἐφόσον θέλουμε τουρισμό, χωρὶς νὰ ἔχουμε ἐξασφαλίσει τὰ δυό στοιχειώδη πράγματα: τὸ πῶς θὰ πάῃ καὶ ποῦ θὰ μείνῃ ἐκεῖ ποὺ θὰ πάῃ ὁ τουρίστας, θὰ σημειώσω καὶ κάτι ποὺ μοῦ ἔλεγε ἐκλεκτός ὁμογενὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ ἦλθε αὐτὲς τὶς ἡμέρες μὲ τὸ αὐτοκίνητό του στὴν πατρίδα. Ἀπό τὴν Πόλι ὡς τὰ σύνορα, λέγει, ἕνας θαυμάσιος Τουρκικός αὐτοκινητόδρομος. Στὰ σύνορα ἀκριβῶς καὶ σὰν γιὰ τουριστικὴ βιτρίνα, ἀρχίζει ἐπὶ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἕνας κατσικόδρομος. Δὲν βαστάει πολύ, ἀλλὰ ὅσο ἀκριβῶς χρειάζεται γιὰ νὰ δώσῃ τὴν ἐντύπωσι στὸν ξένο. Ἔπειτα ἀρχίζει πάλι ἕνας θαυμάσιος αὐτοκινητόδρομος. Καὶ κάτι ἄλλο: Ὅπου καὶ νὰ πᾶς σὲ ἄλλες χῶρες, οἱ αὐτοκινητόδρομοι εἶναι γεμάτοι σὲ πυκνὲς φάλαγγες ἀπὸ τοὺς ἀπαραίτητους δεῖκτες, ποὺ ἐκτός ἀπό τὰ χιλιόμετρα, λένε στόν ὁδηγό πρός τὰ ποῦ θὰ πάρῃ τὴν στροφὴ καὶ τί θὰ συναντήσῃ μπροστά του. Στὴν Ἑλλάδα τέτοια πράγματα εἶναι ἄγνωστα ἐκεῖ ποὺ χρειάζονται, δηλαδὴ ἔξω ἀπό τὰ κέντρα, καὶ εἶναι ἄφθονα, ποῦ νομίζετε; Στὴν εἴσοδο τῆς Ἀθήνας! Ἀλλὰ τὴν πρωτεύουσα δὲν ὑπάρχει κίνδυνος νὰ μὴν τὴν βρῇ ὁ ξένος. Ἐκεῖ ποὺ κινδυνεύει νὰ πάρῃ τόν σφαλερό δρόμο εἶναι ἡ ὕπαιθρος. Καὶ ἐκεῖ εἶναι ποὺ χρειάζονται οἱ πολλὲς καὶ καλαίσθητες πινακίδες γιὰ μιὰ χώρα ποὺ θέλει νὰ κάμῃ τουρισμό.

★

Ο ΑΚΡΟΑΤΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΙΑΣΦΙΛΟΥ
ΜΟΣΣΣΛΗΝΗ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 19 Σεπτεμβρίου 1956

1612190-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΚΑΙΡΙΟ ΚΑΙ ΕΝΤΥΠΩΣΙΑΚΟ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Μιὰ λογοτεχνία καινούργια, ἢ καὶ ξαναγεννημένη, ὅπως ἡ δική μας ἡ νεοελληνική, φυσικὸ εἶναι νὰ περνάει, μαζὶ μὲ τὴν παιδικὴ ἡλικία της, καὶ τὶς παιδικές της ἀρρώστιες. Ἐκδηλώνονται κατὰ κύριο λόγο σὰν πλάνες ἀφελέστατες, παροδικές, καὶ ποὺ δὲν κάνουν βαθύτερο κακὸ παρὰ μόνον ἂν χρονίσουν.

Τέτοια πλάνη, ὄχι πολὺ καινούργια, οὔτε ὅμως καὶ πολὺ παλιά, εἶναι ἡ σύγχυση ἀνάμεσα στὸ καίριο καὶ στὸ ἐντυπωσιακό. Βλέπετε συνηθέστατα στὴν πεζογραφία μας νὰ ξετυλίγονται κατεβατὰ ἐξαιρετικὰ «καλογραμμένα», σὲ ἄρτια ἢ κι' ἐπιθετικὰ ἐξτρεμιστικὴ δημοτική, μὲ διαλεχτὲς εἰκόνες, ἀδρὲς φράσεις, σφιχτὲς περιόδους, ποὺ ποὺ ἠχοῦν στὸ αὐτὶ σὰ φιλαρμονικὴ ἐν πορείᾳ. Βλέπετε ἀκόμα—περίπτωση περισσότερο χαρακτηριστικὴ—χωρία ποὺ ξαφνιάζουν, ἀστράφτουν ἀναπάντεχα σὰ μικρὲς ἐκρήξεις, σὲ καθηλώνουν μὲ τὴν ἐκφραστική τους λάμψη. Συνηθέστατα ὡστόσο, ἂν προσέξετε, θὰ ἰδῆτε πὼς οἱ μικρὲς αὐτὲς ἐκρήξεις δὲν δένονται σ' ἕνα ἐνιαῖο σύνολο, μοιάζουν μὲ κομπολόϊ, ὄχι μὲ ρεῦμα συνεχὲς ἢ μὲ ποτάμι ποὺ κυλάει ἀναπαυμένο στὴν ἐσωτερικὴ του δύναμη. Ἕνα τέτοιο κείμενο θυμίζει—γιὰ νὰ δανειστοῦμε μιὰν εἰκόνα ἀπὸ τὴ σύγχρονη ζωὴ—τοὺς δίχρονους κινητῆρες ποὺ ἔχουν κάποια μικρὰ τροχοφόρα. Κάνουν μεγάλο σαματά, ξαφνιάζουν τοὺς διαβάτες, δὲν ἔχουν ὅμως οὔτε τὴν οὐσιαστικὴ δύναμη, οὔτε τὴν ἐξελιγμένη κομψότητα στὴν κίνηση τοῦ τελειοποιημένου μεταφορικοῦ μέσου.

Πρόκειται, κατὰ βάθος, γιὰ τὴν παμπάλαια, κλασικὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ περιεχόμενο καὶ τὴ μορφή. Ὁ καθιερωμένος αἰσθητικὸς κανόνας θέλει τὴν ἀπόλυτη ἰσορροπία ἀνάμεσά τους, αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει ὅμως τοὺς ἀπρόσεχτους νὰ ξεγελιόνται: νὰ παίρνουν πολλὲς φορὲς τὴν ἀρετὴ τῆς ἐπιφάνειας γι' ἀρετὴ τῆς οὐσίας. Ἀλλὰ τὸ λάθος δὲν εἶναι μόνο τοῦ ἀναγνώστη· εἶναι καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα. Καλῇ τῇ πίστῃ, συνηθέστατα, ὑποκα-

θιστᾶ τὴν πλαστικότητα τῆς μορφῆς στὴ δύναμη τοῦ περιεχομένου. Ἡ δεύτερη εἶναι ἀσύγκριτα πιὸ δυσκολοκατόρθωτη ἀπὸ τὴν πρώτη: Διαθέτεις τὸ δῶρο της ἢ δὲν τὸ διαθέτεις, κι' ἂν δὲν τὸ διαθέτεις, καμμιὰ ἄσκηση, καμμιὰ ἐπιμέλεια, κανένα ὑπόδειγμα δὲ θὰ σὲ βοηθήσουν ποτὲ νὰ τὸ ἀποχτήσεις. Ὑπάρχουν καλλιτέχνες πλασμένοι γιὰ νὰ δημιουργοῦν ζωὴ κι' ἄλλοι γιὰ νὰ σχεδιάζουν μόνο τέλεια διακοσμητικὰ μοτίβα. Τὴ δύναμη τοῦ περιεχομένου μόνον ὁ γεννημένος γιὰ νὰ δημιουργεῖ ζωὴ θὰ μπορέσει νὰ τὴν πραγματοποιήσει. Ἕνα ζωντανὸ πρόσωπο, μιὰ ἀληθινὴ μορφή, ἀναπηδάει μὲ τρόπο αὐτόματο μέσα στὴ φαντασία τοῦ δημιουργοῦ της. Θρεμμένη στὸ σκοτάδι, μπορεῖ καὶ γιὰ καιρό, ἀσύνειδα, ἀπὸ τὰ βιώματα τοῦ ποιητῆ, καταβολὲς ἀπροσδιόριστες, βρίσκει κάποια στιγμὴ τὸ μέσο νὰ ξεκορμίσει. Καὶ τὸ μέσο αὐτὸ εἶναι πάντα τὸ πιὸ κατάλληλο, τὸ πιὸ ἀποτελεσματικό, ἐκεῖνο δηλαδὴ ποὺ θὰ τὴν κάνει ζωντανὴ ὄχι μόνο στὰ μάτια τοῦ φορέα της, ἀλλὰ καὶ στοῦ τρίτου, τοῦ δέχτη, τοῦ ἀναγνώστη.

Τὴν ἀνυπαρξία ζωντανῆς οὐσίας, ὁ καλλιτέχνης ποὺ δὲν εὐνοήθηκε μὲ τὸ δῶρο της πασχίζει νὰ τὴν ἀντισταθμίσει μὲ ἄλλα, βοηθητικὰ στοιχεῖα. Καταφεύγει τότε στὴν ἠχηρότητα τοῦ κειμένου, στὴν ἐκζήτηση τοῦ ὕφους, στὸ κυνηγητὸ τῆς σπάνιας λέξης, στὴν κατασκευὴ ἑνὸς πεζοῦ λόγου ποὺ εἶναι γιορντάνι ἀπὸ πολύχρωμες χάντρες καὶ κουδουνιστὰ φλωριά. Ἡ ἡρωϊκὴ περίοδος ποὺ μᾶλις χτὲς τὴν πέρασε τὸ γλωσσικό μας ζήτημα, εὐνόησε ἰδιαίτερα τὴν καλλιέργεια λύσεων τέτοιων. Ὑπάρχουν στὴ γραμματεία μας κείμενα ποὺ ὅλο τους τὸ ὕφος εἶναι γλωσσικὸ καὶ μόνο γλωσσικὸ—δηλαδὴ βασισμένο στὴν ἰδιοτυπία, στὴν ἰδιορρυθμία τῆς γλώσσας, ὄχι στὸν ἐσωτερικὸ ρυθμὸ τοῦ ποιητῆ. Μιὰ ἄλλη ὑπεκφυγὴ εἶναι ὁ λυρισμός. Εὐνοημένος αὐτὸς ἀπὸ τὴν νεώτερη σύγχυση τῶν εἰδῶν, τὴ θολὴ ρευστότητα μιᾶς εὐρωπαϊκῆς μεσοπολεμικῆς λογοτεχνίας πού, ἐλλείψει μεγάλων πεζογράφων, ἀναζητοῦσε μεγάλους νεωτερισμούς, ἐγκαταστάθηκε προσωρινὰ στὸν ἀδειανὸ θρόνο. Ἀναλύθηκε σὲ ναρκισσικὲς διαχύσεις. Εἶναι ἀναμφισβήτητο καὶ χαρακτηριστικὸ ὡστόσο πὼς κανένας ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς πεζογραφίας δὲν στάθηκε κατὰ κύριο λόγο λυρικός. Οὔτε ὁ Θερβάντες, οὔτε ὁ Σκότ, οὔτε ὁ Ντίκενς, οὔτε ὁ Μπαλζάκ, οὔτε ὁ Ζολά, οὔτε ὁ Τολστόϊ, οὔτε ὁ Ντοστογιέφσκι, οὔτε ὁ Προύστ. Σ' ὅλους αὐτούς—ἀκόμα καὶ στὸν Προὺστ—ὁ λυρισμὸς εἶναι στοιχεῖο βοηθητικό, ὄχημα ρευστὸ τῶν ἀνθρώπινων μορφῶν μὲ τὴν ἀδρή, τὴν ὁλοκληρωμένη προσωπικότητα, ποὺ στέκονται στὸ κέντρο τῆς εἰκόνας.

Ἡ λογοτεχνία μας βρίσκεται ἀκόμη πολὺ μακρυὰ ἀπὸ τὴν ὡριμότητα τῆς ἀπορίας ποὺ ἔκανε τὸν Ντοστογιέφσκι νὰ οἰκοδομήσει στὸ φῶς μὲ τὰ δυό του δάχτυλα μιὰ σελίδα τοῦ Μπαλζάκ, νὰ τὴν κοιτάζει καὶ ν' ἀναρωτιέται ποῦ τάχα κρύβεται ἡ τόση δύναμη. Ἡ δική μας δύναμη τίποτα πιὸ εὔκολο ἀπὸ τὸ νὰ ἰδεῖς ποῦ κρύβεται: Στὶς λέξεις, στὰ λόγια. Παίζει μὲ τὴ γλώσσα, ἀκόμα ὅπως ἕνας ἄγριος μὲ τὰ χρωματιστὰ γυαλιά. Ὑπάρχει βέβαια κάτι τὸ συγκινητικὸ στὴν ἀνακάλυψη αὐτὴ τοῦ ἐκφραστικοῦ ὀργάνου μας, κάτι ἀνάλογο μὲ τὴν ἔκσταση ποὺ νιώθει τὸ μωρό, σὰν ψαχουλεύει τὸ γυμνὸ κορμί του. Ὅμως τὸ στάδιο αὐτὸ ἂν εἶχε ξεπεραστεῖ, ἂν εἶχε διανυθεῖ τότε ποὺ ἔπρεπε, θὰ βλέπαμε σήμερα πὼς ἡ γλώσσα εἶναι προϋπόθεση ἀναγκαία, δὲν εἶναι ὅμως αὐτοσκοπός. Κάτι ἄλλο, ἕνα ὑπόρευμα κρυφό, θερμό, εἶναι τὸ κύριο θέμα τῆς λογοτεχνίας.

Ἡ «δύναμη» ἑνὸς κειμένου δὲν βρίσκεται στὰ λόγια. Βρίσκεται στὰ γεγονότα, στὶς πράξεις, ποὺ ἀποτυπώνουν τὸ ζεστὸ παλμὸ τῆς ζωῆς. Κι' ἡ ποίηση δὲν εἶναι μιὰ συλλογὴ ἀπὸ ὡραῖες λέξεις σὲ συγκινητικὴ σειρά. Εἶναι τὸ αἴσθημα τῆς ἀλήθειας, τὸ μήνυμα κάποιου ρυθμοῦ ποὺ κρύβεται στὰ πράγματα καὶ ποὺ δὲν μπορεῖς νὰ τὸν νιώσεις, ὅσο κι' ἂν τὸν ψυχανεμίζεσαι, ἂν δὲν ἔρθει κάποιος ὁδηγὸς νὰ σὲ πάρει ἀπὸ τὸ χέρι, ἕνας Βιργίλιος ποὺ θὰ σὲ ὁδηγήσει στὴν Κόλαση. Ὑπάρχουν κείμενα βαθύτατα ποιητικά, γραμμένα σὲ ξερότατη γλώσσα, κι' ἄλλα πλουμιστά, γεμάτα ξόμπλια, ὅμως ἄγονα. Τὸ ἴδιο μὲ τὸ φαινόμενο ποὺ τὸ λέμε «δύναμη». Δυνατὸ δὲν εἶναι ἕνα ἔργο γιατὶ τρίζει τὰ δόντια του. Δυνατὸ μπορεῖ νὰ εἶναι κάτι γραμμένο σὲ χαμηλοὺς τόνους, εἰπωμένο μὲ πνιχτὴ φωνή, χωρὶς ὁρυμαγδοὺς καὶ γδούπους. Ὁ σαματᾶς εἶναι ἀπόλαυση τῶν ἀγρίων. Καὶ τῶν παιδιῶν, ποὺ τόσο τοὺς μοιάζουν, ὅταν εἶναι ἀπειθάρχητα.

ΑΙΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«Τὸ Βῆμα»
Τρίτη 26/IX/1956

1612191-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἀκοῦμε πάντα νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὸ Κράτος ἀπὸ πλευρὰ πολιτική, ἂν ὄχι κομματική. Θ' ἄξιζε μιὰ φορὰ ν' ἀκουστεῖ κ' ἡ γνώμη τοῦ μέσου—ἢ, ἀκόμα καλύτερα, τοῦ μικροῦ—Ἕλληνα πολίτη γιὰ τὴ σύγχρονη αὐτὴ θεότητα. Μιὰ θεότητα πού, γιὰ νὰ τὴν παραδεχτεῖ κανεὶς τέτοια, δὲν εἶναι καθόλου ἀνάγκη ν' ἀνατρέξει στὴν ἐγελιανὴ θεωρία, ἢ στὶς κυνικὲς ἐφαρμογὲς τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ. Τὸ κράτος εἶναι θεότητα μὲ τὴν ἔννοια πὼς κατάφερε μὲ μιὰ περίεργη, τερατώδη ἀλχημεία, νὰ ξεκορμίσει ἀπὸ τὴν ὁμαδικὴ θέληση τῆς κοινωνίας—πηγή του καὶ δικαίωσή του—καὶ ν' ἀποκτήσει μιὰν ὀντότητα ἀνεξάρτητη, κάποτε προστάτρια, συνηθέστερα ὅμως ἐχθρική. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ ὑπογραμμιστεῖ τοῦτο, ποὺ τὰ λέει ὅλα: Ὁ Ἕλληνας μέσος πολίτης θεωρεῖ τὸ κράτος ἐχθρό του ὑπ' ἀριθμὸν ἕνα. Ἰδοὺ ἡ πρακτικὴ στὸν τόπο μας ἐξέλιξη μιᾶς φιλοσοφίας ποὺ θὰ ἤθελε νὰ εἶναι μεγαλεπήβολη καὶ ποὺ κατάφερε μονάχα νὰ εἶναι θλιβερή.

Ὄχι, ὄχι, μακρυὰ οἱ θεωρίες, οἱ ἐπιστημονικὲς ἀπόψεις καὶ συστηματοποιήσεις, ὅπως κ' οἱ πολιτικὲς σκοπιμότητες. Πολλὲς φορὲς θὰ ἐπιθυμοῦσε κανεὶς νὰ ξομολογήσει τὸν μέσο πολίτη, ἢ νὰ ἔβρισκε τρόπο νὰ τοῦ πάρει κάτι σὰ μιὰν ὁμαδικὴ συνέντευξη. Ποτὲ ὅμως ὅσο στὸ κεφάλαιο τοῦ κράτους. Γιατί; Γιατὶ τὸ κράτος εἶναι, τὸ ξέρουμε ὅλοι ὅσοι ζοῦμε τὴν καθημερινὴ πραγματικότητα, ὁ μεγάλος καϋμός του. Τὸ μέσο μιᾶς τέτοιας ὁμαδικῆς ὁμολογίας, δὲν ἔχει δυστυχῶς ἀκόμα ἐφευρεθεῖ. Ἂς προσπαθήσουμε λοιπόν, ὅσο μᾶς περνάει ἀπὸ τὸ χέρι, σ' ἕνα πολὺ συνοπτικὸ κι' ἀδέξιο σκίτσο, νὰ τὴν μαντέψουμε, νὰ τὴν ἀναπληρώσουμε. Τὸ κάτω κάτω μέρος τοῦ ὅλου εἴμαστε κι' ἐμεῖς.

Τὸ κράτος εἶναι πρῶτα-πρῶτα γιὰ τὸν Ἕλληνα πολίτη μιὰ κλασσική, στερεότυπη ἀπογοήτευση. Μαθημένος ἀπὸ μιὰ μόνιμη ἔλλειψη πολιτικῆς ἀγωγῆς, νὰ τὸ ταυτίζει πάντοτε μὲ κάποιο κόμμα, περιμένει μονότονα ἀπ' αὐτὸ τὴν ἀνακούφιση τῶν δεινῶν του, τὴ λύση τῶν προβλημάτων του. Τὸ κόμμα, κατάλληλα ψηφιζόμενο, ἔρχεται στὴν ἐξουσία κ' οἱ προεκλογικὲς ἐπαγγελίες διαψεύδονται. Ἐσωτερικὴ κατάρρευση τοῦ πολίτη, ὑποταγὴ σὲ ὅ,τι λίγο-λίγο φτάνει νὰ τὸ θεωρεῖ Μοῖρα, καὶ τέλος προσφυγή του σ' ἕνα ἄλλο κόμμα, πού, αὐτό, ὑπόσχεται μὲ τὴ σειρά του τὰ πάντα, γιὰ νὰ μὴν τηρήσει τίποτα.

Ὅταν ἐξῶ λέμε «τίποτα», δὲν ὑπερβάλλουμε. Κακῶς νομίζουν οἱ ἑκάστοτε κρατοῦντες πὼς τη-

91-2.

ροῦν ὑποσχέσεις ἢ πῶς ἐφαρμόζουν προγράμματα γιατὶ πετυχαίνουν τὶς ἄλφα ἢ τὶς δῆτα τμηματικὲς βελτιώσεις. Τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς γιὰ τὸν μέσο πολίτη—δηλαδὴ γιὰ τὴ μεγάλη πλειοψηφία, ποὺ εἶναι αὐτόχρημα ὁ κορμὸς τοῦ ἔθνους—εἶναι ἐνιαῖο. Μὲ μικροπαλώματα ἡ γύμνια του δὲν θεραπεύεται. Κ' ἡ πεῖρα μιᾶς τεσσαρακονταετίας μᾶς ἔχει διδάξει τοῦτο: πὼς ἡ ζωὴ γίνεται σταθερὰ χειρότερη, δυσκολότερη. Ἐλάχιστα μᾶς ὠφελοῦν, ἐδῶ, οἱ ἐπικλήσεις γενικοτέρων ἱστορικῶν λόγων, οἱ θεωρητικὲς δικαιολογίες. Στὴν ἴδια ἀκριβῶς αὐτὴ χρονικὴ ἐνότητα, ἄλλοι λαοὶ γνώρισαν καὶ καλλίτερες καὶ χειρότερες ἡμέρες. Σταθερὰ ὅμως χειρότερες, κανείς.

Τὸ ποσοστὸ τῆς εὐθύνης τοῦ πολίτη δὲν ἐξαντλεῖται βέβαια στὴν ταύτιση κόμματος καὶ κράτους. Ἐπεκτείνεται καὶ σ' ἄλλες, εἰδικότερες σχέσεις, ποὺ εἶναι ὅμως στὴν οὐσία ἀπόρροιες τῆς ἴδιας νοοτροπίας: Τὸ νὰ θεωρεῖ, ἔξαφνα, τὸ κράτος ὄργανο προσωπικῶν του, ἰδιοτελῶν καὶ συνηθέστατα ἀντικοινωνικῶν, ἐπιδιώξεων. Ἄλλοτε, ἡ καταχρηστικὴ αὐτὴ ἀντίληψη, ἐκδηλωνόταν ἀπὸ τὰ μεμονωμένα ἄτομα μόνο, κι' ἔτσι ἔπαιρνε ἕνα χαρακτῆρα εὐτράπελο ὄχι ὅμως κι' ἀπειλητικό. Σὲ νεώτερα χρόνια ἡ τάση ἔγινε συστηματικότερη, ἐπιθετικότερη. Ἄτομα μὲ κοινὰ ἐπαγγελματικὰ συμφέροντα, συνασπίστηκαν, συνεταιρίστηκαν, καὶ κατάφεραν νὰ μονοπωλήσουν ὁρισμένους τομεῖς, νὰ ἐπιβάλουν στὸ κράτος τὸν ἔλεγχό τους. Βλέπετε ἔτσι τὴν ἑλληνικὴ κοινωνικὴ ζωὴ νὰ γίνεται ἕνα σύστημα ἀπὸ ἀλληλοκαταδυναστευόμενες ὁμάδες. Μὴν πᾶτε πολὺ μακρυά. Ἰδέστε τὶ τραβάει ὁ ἐργαζόμενος ἄνθρωπος ποὺ γιὰ εὐνόητους οἰκονομικοὺς λόγους κάθεται σὲ προάστια ἢ ἀπομακρυσμένες κάπως συνοικίες. Εἶναι θῦμα τῶν λεωφορειούχων. Τὸν καταδικάζουν σὲ ἀναμονὲς ἀτελεύτητες, σὲ οὐρὲς ἐξαντλητικές, στὸν κίνδυνο τῆς πούντας τὸ χειμῶνα, τῶν ἡλιάσεων τὸ καλοκαίρι, σὲ στίβαγμα καὶ ταλαιπωρία μόνιμη, ὥς που νὰ τὸν κουβαλήσουν τέλος — πτῶμα—στὸ κέντρο, ὅπου δὲν πρόκειται βέβαια νὰ καθήσει γιὰ νὰ συνέλθει, ἀλλὰ ν' ἀρχίσει τὴν καθημερινὴ βιοπάλη του. Κι' αὐτὰ ἐν ὀνόματι τῶν ἐπαγγελματικῶν προνομίων, τοῦ ἀπαραβιάστου ποὺ κατάφερε νὰ δημιουργήσει μιὰ ἄλφα συνομοταξία, ἐλεύθερη νὰ ρυθμίζει κατὰ τὸ δοκοῦν τ' ἀναφερόμενα στὸν ἀνάλογο τομέα θέματα, νὰ κηρύσσει «κεκορεσμένες» τὶς γραμμές, ὥστε τὰ κέρδη της νὰ εἶναι κατοχυρωμένα. Τὸ κράτος, ἐδῶ, σημειώνει ἀνελλιπῶς καὶ συνεπέστατα τὴν ἀπουσία του. Εἶναι κράτος τῶν λεωφορειούχων, δὲν εἶναι κράτος καὶ τῶν ἐπιβατῶν.

Πήραμε ἕνα τομέα στὴν τύχη, τὸν πιὸ καθημερινὰ αἰσθητὸ καὶ πρόχειρο. Τὴν ἴδια ὅμως μεροληψία δείχνει τὸ κράτος καὶ σ' ἄλλους, ὄχι λιγότερο ζωτικούς. Γιατί, λόγου χάρη, νὰ εἶναι κράτος τῶν ἐμπορομανάβηδων κι' ὄχι καὶ τῶν παραγωγῶν; Γιατὶ τὸ φροῦτο νὰ φτάνει στὸν καταναλωτὴ σὲ τιμὴ εἴδους πολυτελείας, ὅταν ὁ παραγωγὸς τὸ πουλάει σὲ τιμὴ ἐξευτελιστική, τόσο πολὺ ποὺ νὰ ψοφάει τῆς πείνας; Γιατί, γενικότερα, ἡ προνομιακὴ μεταχείριση μερικῶν ἐπαγγελματικῶν τάξεων, σὲ βάρος ἄλλων; Γιατὶ ἡ ἐνθάρρυνση τοῦ παρασιτισμοῦ; Γιατὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἄλφα ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας νὰ κανονίζει τὰ ἔσοδά της ἐλεύθερος, νὰ μεταφέρει κάθε οἰκονομικὴ της ἐπιβάρυνση στοὺς ὤμους τοῦ καταναλωτὴ — μόνιμου κι' ἀλύτρωτου ὑποζυγίου ὅλων; Πῶς γίνεται, τέλος, μὲ κάθε ἀναλογικὴ — κατὰ θεωρία — φορολογικὴ ἐπιβάρυνση, οἱ φτωχοὶ νὰ γίνονται φτωχότεροι, ἐνῶ οἱ πλούσιοι δὲν γίνονται λιγότερο πλούσιοι; Ἐνόσω τὸ «κράτος» δὲν θὰ μπορεῖ νὰ δώσει ἱκανοποιητικὴ ἀπάντηση στὸ τελευταῖο τοῦτο ἐρώτημα, θὰ εἶναι κράτος δίχως ἠθικὸ στήριγμα, θεσμὸς ἐκτεθειμένος σὲ κάθε ὑποψία.

Ἔτσι εἶναι ποὺ φτάνουμε στὴ μόνιμη, θεμελιακὴ ἀντίθεση κράτους—πολίτη. Θλιβερὸ ἀκόμα τὸ γεγονὸς ὅτι, τὴν ἔννοια κράτος, στὴν ἐκδοχή της αὐτή, τὴ σατραπική, φτάνουν νὰ τὴν ἐνσαρκώνουν κάποια του ὑπηρεσιακὰ ὄργανα, ἀνώτεροι λειτουργοὶ ποὺ ἀπέκτησαν μιὰν εἰδική, ἀφύσικη ψυχολογία. Εἶναι οἱ λεγόμενοι «μανδαρίνοι». Ἀποστάτες τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ἀποκομμένοι ἀπὸ τὸν κορμό του καὶ τὴν ψυχολογία του, καλλιεργοῦν μέσα τους σὰ διαστροφὴ μιὰ καταπιεστικὴ φιλοδοξία: Περιφρονοῦν τὸ σύνολο, μηχανεύονται τρόπους νὰ τὸ βασανίζουν καὶ νὰ τὸ ἐξουσιάζουν. Οἱ ὑπουργοὶ γίνονται συνηθέστατα ὄργανά τους, ἡ παραμένουν μπροστά τους ἄοπλοι, ἀνίσχυροι. Σὲ ὕστατη ἀνάλυση, τὸ κράτος προσωποποιεῖται σ' αὐτοὺς τοὺς μονοπωλητὲς του. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ ἡ ἐνδημικὴ ἔχθρα κράτους - πολίτη, μιὰ ἀντίθεση, σὲ τελευταία ἀνάλυση, προσωπική.

Ἡ μεγάλη ἀδυναμία τοῦ Ἕλληνα πολίτη εἶναι νὰ τὰ περιμένει ὅλα ἀπὸ τὸ κράτος. Κ' ἡ μεγάλη ἀδυναμία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους εἶναι νὰ μὴν αἰσθάνεται καμμιὰν ἠθικὴ δέσμευση ἀπέναντι στὸν πολίτη. Εἶναι ἕνας θεσμὸς ποὺ δὲν πείθει γιὰ τὴν ἀνωτερότητά του, καὶ γι' αὐτὸ δὲν γίνεται σεβαστός.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΓΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 3 'Οκτωβρίου 1956

16|2|92-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΠΑΝΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΣΜΟΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Κάθε τόσο καὶ λιγάκι γίνεται λόγος γιὰ κρίση —γιὰ τὴν κρίση ποὺ διατρέχει κάποιο εἶδος πνευματικό, τὸ θέατρο ἢ τὸ βιβλίο. Δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὸν τόπο μας. Ἂν τὸ φαινόμενο εἴτανε τοπικό, ἐλάχιστη θὰ εἶχε σημασία· γιατὶ δὲν εἴμαστε ἐμεῖς βέβαια ποὺ δίνουμε τὸν τόνο στὰ πνευματικὰ πράγματα τοῦ κόσμου. Μιὰ ἐποχὴ μὲ ὑψηλὸ πνευματικὸ ἦθος, ἀκτινοβολεῖ σὲ κάθε σπιθαμὴ γῆς, ἀνεβάζει τὴν ὅλη ἠθικὴ στάθμη τοῦ κόσμου. Ἡ κρίση ποὺ ἐπισημαίνεται τώρα, ἀφορᾶ μεγάλα κέντρα τῆς παγκόσμιας πνευματικῆς ζωῆς, πρωτεύουσες ἴσαμε χτὲς ὄχι μιᾶς χώρας ἀλλὰ τοῦ ἀνθρώπου. Μιὰ γαλλικὴ φιλολογικὴ ἐφημερίδα συνεχίζει ἀπὸ καιρὸ τώρα κάποιαν ἔρευνα γιὰ τὴν κρίση τοῦ θεάτρου, κι' ὅταν λέει «κρίση θεάτρου» δὲν ἐννοεῖ, φυσικά, κρίση ταμείου· ἐννοεῖ κρίση ποιότητας. Καὶ κάθε τόσο, ἐδῶ ἢ ἐκεῖ, κάποιος σκεπτόμενος ἄνθρωπος θὰ σηκωθεῖ νὰ καταγγείλει τὴ βαθύτερη ἠθικὴ κρίση τοῦ καιροῦ μας. Ἀπὸ μιὰν ἄποψη βέβαια, ἡ κρίση αὐτὴ εἶναι ἀνωμαλία συνειδησιακή. Εἶναι ὅμως καὶ ἀπορία πνευματικὴ μὲ τὴν ἔννοια πὼς ἡ ἐποχὴ τούτη στερεῖται ἀπὸ πνευματικοὺς ὁδηγούς. Ἔχει ἐπαγγελματίες τῆς πέννας, δὲν ἔχει φάρους ἠθικούς.

Νὰ τὸ μεγάλο δυστύχημα. Ἕνας ἐπαγγελματισμὸς στυγνός, φανατικός, στενοκέφαλος, ἕνας ἐπαγγελματισμὸς πεζὸς ὅσο καὶ φτηνός, ἔχει διαστρέψει, ἐξευτελίσει ἐπικίνδυνα, τὴν ἔννοια πνευματικὸς ἐργάτης. Ἕνα πλῆθος ἄνθρωποι σ' ὅλο τὸν κόσμο δὲν γράφουν γιατὶ ἔχουν κάτι νὰ ποῦν, κάποιαν ἀποστολὴ νὰ ἐκπληρώσουν. Γράφουν γιατὶ αὐτὸ εἶναι ἕνα μέσο ν' ἀξιοποιηθεῖς κοινωνικά, νὰ διαφημιστεῖς, νὰ γίνεις γνωστός, νὰ κορέσεις τὴ ματαιοδοξία σου, νὰ πετύχεις ἠθικὰ ἢ καὶ—ὅπου αὐτὸ εἶναι δυνατὸ—ὑλικὰ κέρδη. Ποτὲ δὲν γράφονταν τόσα βιβλία, τόσα θεατρικὰ ἔργα, τόσα δοκίμια, ἄρθρα, μελέτες, ποιήματα. Ἡ διεθνὴς ἀγορὰ κατακλύζεται κάθε μέρα ἀπὸ μυριάδες τόμους. Μὰ γιὰ νὰ γράφονται καὶ νὰ τυπώνονται, θὰ πεῖ ὁ ἀνίδεος, θὰ πεῖ ὅτι ζητιόνται. Ζήτηση στὰ πνευματικὰ πράγματα θὰ πεῖ δίψα, ἐσωτερικὴ ἀνάγκη, δὲν θὰ πεῖ κατανάλωση ἐμπορική, βασισμένη σὲ μιὰ χαρ-

τοφαγικὴ ἕξη, ἢ στὴ μηχανικὴ θεαματοφαγία. Κ' ἡ δίψα αὐτή, γιὰ νὰ ὑπάρξει, χρειάζεται δυὸ πράγματα: κατάλληλους ὅρους ζωῆς, καὶ πνευματικὲς μορφὲς ποὺ νὰ τὴ διεγείρουν. Ἡ ζωὴ τοῦ καιροῦ μας εἶναι πολὺ διαστική, πολὺ μηχανοποιημένη, πολὺ κερδοσκοπική, κ' οἱ ἀκτινοβολοῦσες μορφὲς ἀπουσιάζουν.

Θ' ἄξιζε τὸν κόπο νὰ μελετηθεῖ κάποτε στὸ μάκρος τῆς Ἱστορίας ἡ ποιοτικὴ διαδρομὴ τοῦ καλλιτέχνη, τοῦ πνευματικοῦ δημιουργοῦ γενικώτερα. Πῶς ξεκινημένος ἀπὸ ἀνώνυμος, μυστικοπαθὴς χαράχτης τῶν σπηλαίων, ἐξελίχτηκε σὲ ταπεινὸ τεχνίτη, σεμνὸ διοτέχνη, καὶ πῶς ὁ ποιητὴς ἀπὸ ἐμπνευσμένος πιστὸς ἢ ἱερέας, ὑψώθηκε στὸ βάθρο τοῦ προφήτη. Στὶς φάσεις αὐτές, ἢ κι' ὅταν ὁ ποιητὴς γίνεται ραψῳδὸς (μυθικοὶ χρόνοι, πρῶτος μεσαιώνας) ἡ σεμνοπρέπεια, ἡ ἀνυστερόβουλη ἀφοσίωση στὸ ἐπιτελούμενο ἔργο, ἡ ἐσωτερικὴ προσφορά, εἶναι κύρια χαραχτηριστικά του. Ὁ Βυζαντινὸς ζωγράφος ἐξαφανίζεται πίσω ἀπὸ τὰ δημιουργήματά του. Ὁ λαϊκὸς ποιητὴς δὲν ὑποπτεύεται κὰν πῶς ὅ,τι κάνει θὰ μποροῦσε νὰ γίνει μέσο γιὰ ἐγωϊστικὲς ἀπολαυές. Νομίζουμε, χοντρικά, πὼς στὴν ἀθλιότητα πρέπει ν' ἀναζητήσουμε τὸ σημαδιακὸ γνώρισμα τοῦ ἀλλοτινοῦ ποιητῆ ἢ καλλιτέχνη. Λάθος! Πρέπει νὰ τὸ ἀναζητήσουμε στὴ θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ό τ η τ α. Μιὰ θρησκευτικότητα πλατύτατη, ποὺ χωράει μέσα της ὄχι μόνο κάθε θρησκεία, ἀλλὰ προπάντων κάθε ψυχικὴ κλίση. Ὑπάρχουν καλλιτέχνες θρησκευτικότατοι ἂν καὶ δίχως θεό, ὅπως ὑπάρχουν αἰσθησιαρχικοὶ ποιητὲς ποὺ ὑψώθηκαν πολὺ γιατὶ ἔπλασαν μὲ τὴν ἀγωνία τους ἕνα θεὸ δικό τους, ἀνώνυμο, τραγικὸ καὶ μεγάλο.

Στὴ διάσταση αὐτή, καὶ μὲ τέτοιες προϋποθέσεις, δὲν μπορεῖ ὁ κάθε ματαιόδοξος κύριος νὰ ἐκθέσει ὑποψηφιότητα γιὰ ποιητής, συγγραφέας, καλλιτέχνης. Ὁ πνευματικὸς ἐργάτης αὐτοῦ τοῦ τύπου—τοῦ μόνου δηλαδὴ γνήσιου καὶ ὑψηλοῦ—εἶναι προπάντων κ λ η ρ ι κ ό ς. Δὲν κάνει ἐπάγγελμα, ἀσκεῖ λειτούργημα. Καὶ μέσα στὸ νόημα τοῦ λειτουργήματος εἶναι ἡ ὁλοκληρωτικὴ προσφορά, ἡ ἔνθεη ἀφοσίωση, ὁ αὐστηρὸς ἐσωτερικὸς νόμος· μιὰ ἀσκητικὴ ὄχι ταυτόσημη μὲ τὴ στέρηση, ἀλλὰ μὲ τὴν ὑποταγὴ σ' ἕνα ὑψηλό, ὑπερατομικὸ χρέος.

Ἀπὸ τὸν τύπο αὐτὸ τοῦ πνευματικοῦ ἐργάτη περάστε τώρα, γιὰ νὰ ἰδῆτε τὴν ἐξέλιξη, τὴν ἔκπτωση, στὸν «διανοούμενο» τῆς ἐποχῆς μας. Πρῶτα ὅμως ἂς κάνουμε μιὰ στάση σεβασμοῦ μπροστὰ σὲ κάποιες μορφὲς τοῦ περασμένου αἰῶνα. Ὁ Τολστόϊ, ὁ Ντοστογιέφσκι, δὲν εἶναι ματαιόδοξοι κι' αὐτοδιαφημιζόμενοι κύριοι. Εἶναι ὁδηγοὶ συνειδήσεων. Σ' ὅλο τὸ μάκρος τῆς σταδιοδρομίας τους, ἄνθρωποι δοκιμαζόμενοι, ἄνθρωποι ἀπ' ὅλες τὶς κοινωνικὲς τάξεις, προσφεύγουν σ' αὐτούς, βρίσκουν ἀνακούφιση, παρηγοριά, συμπαράσταση, εἴτε μὲ προσωπικὴ ἐπαφή, εἴτε μὲ γράμματα, εἴτε μέσ' ἀπὸ τὰ βιβλία. Ὁ Οὐγκὼ στὴ Γαλλία παίζει τὸν ἴδιο ρόλο. Κ' ἡ ἀκτινοβολία τῶν μορφῶν αὐτῶν εἶναι παγκόσμια, ἡ πατρική τους θέση κεντρικὴ ὄχι γιὰ μιὰ χώρα ἀλλὰ γιὰ τὸν πλανήτη. Μά, θὰ πεῖ κανείς, αὐτὸ γινόταν γιατὶ εἴτανε πολὺ μεγάλοι. Ὄχι· αὐτὸ γινόταν γιατὶ δὲν εἴταν ἐπαγγελματίες τοῦ τυπωμένου χαρτιοῦ. Στέκονται στὸ συνορο δυὸ ἐποχῶν. Ὕστερα ἀπ' αὐτούς, τὸ «πνεῦμα» ἀλλάζει ὕφος.

Πῶς νὰ μὴν ἀλλάζει; Ρόδες, γρανάζια, τροχοὶ κάθε λογῆς πιάνουνε νὰ στρουφίζουν δαιμονισμένα. Ὁ κόσμος βουΐζει καὶ βροντάει—εἶναι ἕνα ἀπέραντο ἐργοστάσιο. Ὅλα τρέχουν, διάζονται, παράγονται ὁμοιότυπα, μηχανικά, κατὰ μᾶζες. Καὶ τ' ἀνθρωπάκια, λιλιπούτεια, ἐξαφανισμένα κάτω ἀπὸ τὶς πελώριες μηχανές, διάζονται, λαχανιάζουν, σκουντιόνται, κλωτσοπατιόνται, ἱδρωκοποῦν, παλαβώνουν. Ἡ διαφήμιση ἔπαθε παραξυσμό, ἀλαλάζει. Δὲν διαφημίζονται μόνο τὰ «προϊόντα». Διαφημίζονται κ' οἱ ἄνθρωποι, μπαίνουνε στὴ βιτρίνα, προσφέρονται, κοκορεύονται, γίνονται ἐμπόρευμα, ὅπως οἱ ἱερόδουλες στὸ πεζοδρόμιο. Ὅποιος προλάβει νὰ πουληθεῖ, ἡ ἀξιοπρέπει ἀποτιμᾶται σὲ χρῆμα. Μέσα σ' ἕναν τέτοιο ρυθμὸ ζωῆς, καὶ ὁλοένα ἐπιταχυνόμενο μάλιστα, ποιὸς θὰ βρεῖ τὸν καιρό, τὴν ψυχραιμία, νὰ καθήσει καὶ ν' αὐτοσυγκεντρωθεῖ, νὰ φτιάξει ἔργα ὥριμα, ἀπὸ κεῖνα ποὺ τρέφονται ἀργά, ὑπομονετικά, μὲ αἷμα, στὸ μάκρος πολλῶν χρόνων, κάποτε μιᾶς ὁλόκληρης ζωῆς; Ἡ «ἐξυπνάδα» εἶναι νὰ τρέξεις, ν' ἁρπαχτεῖς, ν' ἁρπάξεις. Κυνηγητὸ λοιπὸν τῆς ἐπιτυχίας, ἐπιδίωξή της μὲ κάθε μέσο. Τὸ πιὸ ἀποτελεσματικὸ εἶναι καὶ τὸ πιὸ θεμιτό. Ἔγινες γνωστός; διάσημος; τόσο φτάνει. Τ' ἄλλα ὅλα —χίμαιρες.

Ὄχι, μέσα σ' ἕνα τέτοιο ὕφος ζωῆς ὁ «κληρικὸς» δὲν ἔχει θέση. Ἡ, τὸ πολὺ-πολύ, θὰ σπρωχτεῖ στὴν ἄκρη, θὰ παραπεταχτεῖ, γιὰ νὰ μὴν ἐμποδίζει τὴ διάβαση. Ἕνας πανεπαγγελματισμὸς βέβηλος, ἱερόσυλος, μαστίζει τὸν κόσμο. Καὶ τὸ πνεῦμα, ξεμυαλισμένο, κάνει τοῦμπες στὴν πλατεῖα, ψιμυθιώνεται, ἐκπορνεύεται, πετάει τὸ ράσο καὶ φοράει μάλια ἀκροβάτη, παρδαλή.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 10 'Οκτωβρίου 1956

1612193-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Θἄβλεπα ἕνα μῦθο ποὺ νὰ λέει αὐτὰ πάνω-κάτω: Μιὰ μέρα, οἱ διάφοροι συχωρεμένοι κατάφεραν ν' ἀνακαλύψουν τὸ μονοπάτι ποὺ πάει στὸν Παράδεισο. Μὲ τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, εἶχαν ξυπνήσει βλέπετε κι' αὐτοί, ἔγιναν ἀτσίδες. Ποιὸς λοιπὸν ἕνα ὑπουργικὸ μπιλλιετάκι ἀπὸ δῶ, ποιὸς λίγη νηστεία ἀπὸ κεῖ, οἱ περισσότεροι βολεύτηκαν, βρῆκαν τὸν τρόπο νὰ ἐξασφαλίσουν τὸ σχετικὸ εἰσιτήριο. Κι' ἄρχισαν πιὰ νὰ μετασταθμεύουν. Θέλεις ἀπὸ τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον, θέλεις ἀπὸ τὸ Καθαρτήριο, μακρυὲς θεωρίες οἱ μακαρίτες πορεύονταν τώρα γιὰ τὴν αἰώνια κατοικία τῶν ἐναρέτων, παρεβίαζαν μ' ἕνα ἀντικλεῖδι τὴ θύρα καὶ θρονιάζονταν στὰ δεξιὰ τοῦ Πατρός. Σὲ λίγο, ὁ συνωστισμὸς εἴταν ἀφόρητος. Καὶ τότε ἔγινε φανερὸ τοῦτο: πὼς Παράδεισος πιὰ δὲν ὑπῆρχε. Ὅλα, πέρα γιὰ πέρα, εἴχανε γίνει Κόλαση. Ἀπὸ ἀσφυξία.

Ὁ μικρὸς αὐτὸς μῦθος, μοῦ φαίνεται νὰ περικλείνει πολλὴ ἑλληνικότητα—μὴ πρὸς κακοφανισμὸν τῶν μονοπωλητῶν της. Ἰδιαίτερα ὅμως ταιριάζει, θαρῶ, στὴν περίπτωση τῆς ἑλληνικῆς πρωτεύουσας, συνοψίζει τὴ νεώτερη ἱστορία της. Ἡ Ἀθήνα, γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, Παράδεισος καθαυτὸ δὲν στάθηκε ποτέ, εἶχε ὅμως μιὰ κάποια παρθενικὴ ὥρα. Μιὰν ὥρα ἐκεῖ γύρω στοὺς βαλκανικοὺς πολέμους καὶ στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ εὐρωπαϊκοῦ, ὅταν τὸ πρόσωπό της εἶταν δροσερὸ καὶ σεμνό, ἡ στάση της ἀρχοντικὴ σὰν ἐπαρχιώτισσας νοικοκυροπούλας. Ἔπειτα, μονομιᾶς, «ξύπνησε». Ξεμυαλισμένη ἀπὸ τὰ ψηνύματα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ, ἀποχαλινωμένη μονομιᾶς σὰ μικροαστὴ ποὺ δὲν ξέρει ἐνδιάμεσο στάδιο ἀνάμεσα στὸ γυναικωνίτη καὶ στὸ πεζοδρόμιο, κατρακύλησε ὁρμητικά, ἐξαχρειώθηκε, ἔγινε τὸ παρδαλὸ θηλυκὸ ποὺ ξέρουμε ὅλοι. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα, ἡ ἱστορία της εἶναι ἡ ἱστορία τῶν κατακλισέων της. Ἐξακολουθεῖ περισσότερο ἀπὸ ποτὲ νὰ εἶναι περιζήτητη, νὰ τραβάει τοὺς θαυμαστές, μὲ τὸν τρόπο ὅμως καὶ γιὰ τὸ σκοπὸ ποὺ τοὺς τραβᾶνε οἱ ἀνάλογες κυρίες.

Τὰ συλλογίζομαι αὐτά, ἄθελά μου, καθὼς διασχίζω τοὺς ἀρχοντικούς, γεμάτους ἀξιοπρέπεια δρό-

93-2

μους τῆς Θεσσαλονίκης. Τὴ χαίρομαι σὰν Ἕλληνας καὶ τὴν καμαρώνω τὴ μακεδονικὴ πρωτεύουσα. Καὶ τὰ δαχτυλίδια της δὲν ἔπεσαν καὶ τὰ δάχτυλα μένουν, ζωντανὴ μαρτυρία γιὰ περασμένα καὶ γιὰ τωρινά. Ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι μιὰ πολιτεία εὐρωπαϊκὴ μὲ τὴν καλύτερη σημασία τοῦ ὅρου, ὄχι δηλαδὴ μιὰ πολιτεία ἀφελληνισμένη, ἀλλὰ ποὺ ζεῖ, ἐξελίσσεται, ἀκμάζει δίχως ξιππασιά, μὲ τὴ στερεότητα, τὴν ἠρεμία, τὴν ἄνεση τοῦ ἔμφυτου μεγαλείου. Δὲν ξέρω ἂν θεωρηθοῦν ὑπερβολικὰ ἀπὸ μερικοὺς τοῦτα μου τὰ λόγια, ἐγὼ ὅμως νιώθω τὴν ὑποχρέωση νὰ τὰ πῶ ἀπερίφραστα γιατὶ τὰ πιστεύω. Ποτὲ ταξίδι στὸ ἐξωτερικὸ δὲν μοῦ ἔδωσε τὴν ἱκανοποίηση ποὺ δοκίμασα ἕνα τετραήμερο τὶς προάλλες στὴ Θεσσαλονίκη. Γιατί ἔζησα σὲ μιὰ πολιτεία κι' ὡραία κι' ἑλληνική.

Ἑλληνικὴ ὄχι προγραμματικά, σημαιοστολισμένα, κατὰ τὸν τρόπο μιᾶς χρωμολιθογραφίας. Ἑλληνικὴ στὴ ρίζα της, στὴν ἐσωτερικὴ ὑφή της: Στὶς ἐκκλησιὲς καὶ στὰ μνημεῖα τὰ βυζαντινά, στὰ κατάλοιπα τῆς νεώτερης Ἱστορίας, στὸ φρόνημα, στὴ θάλασσα τέλος, αὐτὴ τὴ γαλανομάτα σειρήνα, τὴν ξαπλωμένη στὴν ἀγκαλιὰ τῆς ἄσπρης πολιτείας, καὶ ποὺ χαϊδεύεται, παιζολάμπει, λικνίζει, ἀναδίνει μῦρο ἀνάλαφρο, ἁλμυρό, πνοὲς τοῦ ἑλληνικοῦ ἀρχιπελάγους.

Ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι μιὰ πολιτεία ποὺ ἐξελίσσεται, ἡ Ἀθήνα μιὰ πολιτεία ποὺ δαιμονίζεται. Ἀντίθετα μ' ἐκείνους ποὺ πιστεύουν πὼς τὸ «ἑλληνικὸ» βρίσκεται στὴν ὀπισθοδρόμηση, στὴ στατικότητα, στὸν ἀναχρονισμό, δὲν δεχόμαστε καθόλου πὼς τὴν ἐθνικὴ γνησιότητα τὴν ἐξασφαλίζει ἡ πανικόβλητη κοτσίδα τοῦ βυζαντινοῦ καλόγερου. Καὶ νὰ ἡ Θεσσαλονίκη: Ἔχει δρόμους φαρδεῖς, λεωφόρους φωτεινές, εὐρύστερνες, καταστήματα κομψά, κέντρα συγχρονισμένα—ὁλ' αὐτὰ ὅμως δὲν σοῦ κάνουν καθόλου τὴν ἐντύπωση τοῦ μεταφρασμένου ἐκ τοῦ γαλλικοῦ. Εἶναι φυσιολογικὴ ἀπόρροια, ὀργανικὴ ἀνάπτυξη μιᾶς πολιτείας μὲ δυναμισμὸ πηγαῖο, καλὰ ρυθμισμένο. Οἱ δρόμοι αὐτοὶ ἀναπνέουν, ἐκεῖ ποὺ οἱ ἀθηναῖκοὶ πάνε σκαστοί, ἡ κίνηση τῆς Θεσσαλονίκης ἔχει ἄνεση, ἡ ζωή της εἶναι στὰ μέτρα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ρόδα δὲν ἔφαγε ἐκεῖ τὰ πάντα, ὅπως ἐδῶ: πεζοδρόμια, ἀνθρώπους, τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό της, ὡς που νὰ πήξει καὶ ν' ἀκινητήσει, ηλίθια περιττή. Μιλᾶς καὶ ἀκούγεσαι, ὁ δρόμος δὲν σεληνιάζεται, ἡ πολυκατοικία δὲν τὸν ἔπνιξε, δὲν τὸν ἔκανε ἄντερο, γιατὶ ἔχει δική του ἀξιοπρέπεια κι' ὀντότητα, προσωπικὲς διαστάσεις. Ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι γεμάτη καινούργια χτίρια κι' ὅμως τὰ χτίρια αὐτά, τέλεια ἐναρμονισμένα μὲ τὸ σύνολο καὶ μὲ τὰ γύρω μεγέθη, προσθέτουν στὴν ἀρχοντιὰ τῆς πολιτείας. Ἔπειτα, σὰ βγεῖς ἀπὸ τὸ σπίτι σου ἢ ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖο, δὲν κινδυνεύεις σὲ κάθε βῆμα νὰ ἐξευτελιστεῖς. Στὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ φτάσεις ἴσαμε τὴν Ὁμόνοια, θὰ σὲ στιβάξουν, θὰ σὲ βρίσουν, θὰ σὲ στριμώξουν, θὰ σὲ πατήσουν, θὰ σὲ φτύσουν. Στὴ Θεσσαλονίκη—ἀπίστευτο γιὰ μᾶς ἐδῶ!—εἶναι βέβαιο πὼς ὅπου κι' ἂν πᾶς θὰ φτάσεις μὲ παπούτσια γυαλισμένα...

Κι' ὅμως, ἀπὸ τὴν πολιτεία αὐτὴ τὴ ζηλευτή, ἄνθρωποι λιποταχτοῦν, μεταναστεύουν στὴν Ἀθήνα ! Τόσο βαθειὰ ἔχει προχωρήσει τὸ κακό, τόσο τὸ χάλι μας εἶναι ἀθεράπευτο. Ρώτησα καὶ μοῦ ἔδωσαν τὴν ἐξήγηση πὼς ὁ ἔμπορος, ὁ ἐπιχειρηματίας, ὅταν ὁλοκληρώσουν ἐκεῖ τὸν ἀποθησαυρισμό τους, ἔρχονται ἐδῶ γιὰ νὰ εἶναι στὸ «κέντρο», νὰ μποροῦν νὰ κάνουν τὶς δουλειές τους στὰ Ὑπουργεῖα, στὶς ἄλλες Δημόσιες Ὑπηρεσίες, γρήγορα, χέρι μὲ χέρι, δίχως χρονοτριβὲς καὶ παρελκύσεις. Προσθέσετε τώρα σ' αὐτὰ τὸ μαϊμουδισμό, τὴν ἀμοιβαία παρακίνηση, τὸ πῶς πᾶνε οἱ στραβοὶ στὸν Ἅδη, τὴ ματαιοδοξία τῆς μικροαστῆς κυρίας, τὸν τυχοδιωκτισμὸ τοῦ μάγκα, τὴ χαζομάρα τοῦ νοικοκύρη. Ἡ Ἀθήνα δὲν εἶναι πιὰ προβιβασμός. Εἶναι βίτσιο. Ἀπόδειξη πὼς τιμωρεῖ σκληρὰ τοὺς θιασῶτες της καὶ πὼς ἐκεῖνοι τὴν ἀποζητᾶνε πάλι.

Ὥρες-ὧρες, καθὼς πορεύομαι ρεμβάζοντας στοὺς βραδυασμένους δρόμους τῆς Θεσσαλονίκης, ἔχω τὴν ψευδαίσθηση πὼς βρίσκομαι στὴ Ρώμη. Εἶναι ἡ ἴδια μεγαλοπρέπεια στὴ διάθεση τοῦ χώρου, ἡ ἴδια στερεότητα ἀπέναντι στὸ χρόνο, κάτι σὰ μιὰ ἀόρατη κι' ὅμως κραταιὴ παρουσία, τὸ πνεῦμα μιᾶς πολιτείας ποὺ τρέφεται μ' αἰῶνες, τοὺς ἀργοχωνεύει, τοὺς ἀφομοιώνει, καὶ καταφέρνει νὰ τὰ ὑποτάζει ὅλα σ' ἕναν ἐνιαῖο ρυθμό. Τίποτα ἐδῶ ἀπὸ τὴν ἀσυναρτησία τῆς Ἀθήνας. Ἡ ζωὴ ἔχει σφρῖγος ἀλλὰ καὶ μαζὶ ἄνεση στὴν κίνησή της: τὴν εὐγένεια καὶ τὴν ἀταραξία τῆς κληρονομημένης ἀνθρωπιᾶς.

Ὦ, ναί, πρέπει νὰ τὴν καμαρώνουμε τὴ Θεσσαλονίκη.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΟΕΝΟΥ ΙΑΣΟΝΙΟΥ
MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 17 'Οκτωβρίου 1956

1612/94-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΔΑΙΜΟΝΟΛΟΓΙΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

'Ο «Φάουστ» εἶναι ἕνας θρῦλος ποὺ δὲν ἀνήκει στὴ λαογραφία τὴ δική μας. Γνήσια γερμανικός, ἔχει «πιάσει» ὡστόσο, ρίζωσε λίγο-πολὺ σ' ὅλες τὶς χῶρες μ' εὐρωπαϊκὴ καλλιέργεια. Γιατί; Πολὺ ὑποπτεύομαι χάρη στὴν παρουσία τοῦ Σατανᾶ. 'Η παρουσία τοῦ Πονηροῦ ἐνσαρκωμένου προικίζει, πραγματικά, τὸν «Φάουστ» μὲ μιὰ γοητεία ἐλαφρὰ τρομαχτικὴ—κι' ὅπως ξέρουν ὅλοι οἱ μύστες τῆς μεγάλης ἡδονῆς κανένα θέλγητρο δὲν εἶναι ἰσχυρότερο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ τὸ συνοδεύει τὸ αἴσθημα τοῦ κινδύνου. Τὶ ἄλλο λέμε στὴ ζωὴ «μοιραῖο» ἀπὸ τὸ ἀπολαυστικὸ ποὺ ἐγκυμονεῖ τὴν καταστροφή; Νὰ στέκεσαι ἄκρη-ἄκρη στὸ γκρεμὸ καὶ νὰ μὴν πέφτεις μέσα, ὅμως νὰ ζαλίζεσαι, νὰ νιώθεις τὴν ψυχή σου νὰ τρεμουλιάζει σὰν γαργαλημένη ἀπὸ ἀόρατο φτερό, νὰ χάνει τὴν ἀνάσα της, νὰ νιώθει τὴν ἀνάγκη νὰ πετάξει καὶ μαζὶ νὰ ξέρει πὼς αὐτὸ τὸ πέταγμα θὰ εἶναι γκρέμισμα—νὰ ἡ πιὸ μαστορική, ἔσχατη ἡδονή: ἕνας ἴλιγγος. 'Η ἔλξη αὐτὴ τοῦ χάους εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ βαθύτερα μυστήρια τῆς ζωῆς, κι' ἀπὸ ὅσο τουλάχιστο ξέρω, κανένας ἴσαμε τώρα δὲν τὸ ἐξήγησε.

Ἕνας «Φάουστ» χωρὶς τὸ Σατανᾶ—ἂν μποροῦσε νὰ νοηθεῖ—φοβᾶμαι πὼς δὲ θὰ εἶχε καμμιὰν ἔλξη. Ἂς συμβόλιζε τὴν ὑψηλότερη ἀγωνία τοῦ ἀνθρώπου, ἂς ἔλεγε ὅσα μεγάλα λέει τώρα κι' ἀκόμα περισσότερα. Δὲν ἀρκεῖ ἄλλωστε νὰ μᾶς ἐκπροσωπεῖ ἕνας ἥρωας γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ καὶ στὴν κοινὴ συνείδηση. Μπορεῖ, στὴν καλλίτερη περίπτωση, ν' ἀποσπάσει τὴν ἐκτίμηση τῶν πληροφορημένων, νὰ μπεῖ ταξινομημένος τιμητικὰ στὸ ἀρχεῖο τῶν συμβόλων. Δὲν θὰ γίνει μῦθος, ποὺ φτερουγίζει σ' ἀνώνυμα χείλη, φάντασμα κατοικίδιο γιὰ ἑκατομμύρια ψυχές. 'Ο μῦθος ἔχει μέσα του κάτι τὸ μεταφυσικὸ καὶ τὸ αὐτοδύναμο, εἶναι ἕνα παραμύθι ποὺ πέρασε στὴ σφαῖρα τῶν ὁραμάτων. Στὸ ἑξῆς, τὸν πιστεύουν κι' ἂς μὴ ξέρουν τὶ συμβολίζει, τὶ ἀκριβῶς λέει, γιὰ ποιὸ σκοπὸ πλάστηκε. Ὅλοι, κι' οἱ πιὸ ἁπλοϊκοὶ ἄνθρωποι, ξέρουν τὸ σύμπλεγμα Φάουστ—Μεφιστοφελῆς. Πολὺ θὰ κουραστοῦν ὡστόσο νὰ σᾶς δώσουν μιὰ ἀπάντηση ἂν τοὺς ρωτήσετε τὶ ἐκφρά-

94-2.

ζει. Ἔτσι ποὺ εἶναι, τοὺς φτάνει· λέει κιόλας πάρα πολλά.

Γιατὶ τὸ σύμβολο, βλέπετε, στὴν αὐθεντικὴ μορφή του, ἔχει δική του γλώσσα. Μιὰ γλώσσα ἀκρυπτογράφητη, μαγική. Ὑποβάλλει, δὲν ἐξηγεῖ. Χρειάζεται νὰ ἔρθουν ὕστερα οἱ λόγιοι, μὲ τὰ τσιμπίδια τους καὶ τοὺς φακούς τους, νὰ τὸ ἀνατάμουν, νὰ τὸ ἀναλύσουν. Νὰ τὸ διαλύσουν. Οἱ λόγιοι ξέρουν «τὶ» λέει τὸ σύμβολο, ὅμως γι' αὐτοὺς δὲν ὑπάρχει πιὰ σύμβολο. Ὑπάρχει μιὰ ἐξίσωση, ψυχρὴ ἀλληγορία. Ὁ ἀπονήρευτος πιστεύει στὸ σύμβολο, τὸ δέχεται τέτοιο ποὺ εἶναι. Τότε, ἀρχίζει νὰ ζεῖ ὁ μῦθος. Μὲ δική του ζωή.

Ἐπιπόλαια κρίνοντας, θὰ ποῦμε γιὰ τὸν «Φάουστ» πὼς ὁ Πονηρὸς ἔχει τὴν αἴγλη τοῦ ὑπερφυσικοῦ, γι' αὐτὸ μαγνητίζει. Ὅμως τὴν αἴγλη τοῦ ὑπερφυσικοῦ μπορεῖ νὰ τὴν ἔχουν κι' ἄλλα δημιουργήματα τῆς φαντασίας. Ἡ λαϊκὴ ποίηση εἶναι γεμάτη ἀπὸ τέτοια. Δὲν μαγνητίζουν ὅσο ὁ Μαῦρος Ἄγγελος, ἢ μαγνητίζουν μόνο κατὰ τὸ ποσοστὸ ποὺ μετέχουν στὴ φύση του. Δὲν εἶναι λοιπὸν ὁ φωσφορισμὸς τοῦ φανταστικοῦ καὶ μόνος ποὺ ὁπλίζει τὸ Δαίμονα μ' αὐτὴ τὴ δύναμη. Μονάχος του ὁ φωσφορισμός, θὰ μποροῦσε νὰ τὸν κάνει παραμύθι, πρόσωπο φανταχτερό, γραφικό, γοητευτικό, ἀδιάφορο, ἀνεξακρίβωτο, ἀφηρημένο. Ὁ Σατανᾶς ὅμως—περίεργο!—εἶναι πρόσωπο πολὺ συγκεκριμένο. Χάρη στὴν τέχνη τοῦ Γκαῖτε, θὰ πῆτε. Ἐπιτρέψτε μου ν' ἀμφιβάλλω. Εἶναι πρόσωπο συγκεκριμένο κι' ὁλοζώντανο, γιὰ ἕναν ἄλλο λόγο, ἀπώτερο: Γιατὶ ἔχει ἀναπηδήσει φυσιολογικὰ ἀπὸ μέσα μας, εἶναι γέννημα-θρέμμα δικό μας. Στὸ πρόσωπό του ἀναγνωρίζουμε μυστικὰ δικές μας ἀπόκρυφες ἰδιότητες, λανθάνουσες δυνατότητες, ἀνομολόγητες ροπές, ἀτίθασες ἀνάγκες. Τὸν προβάλαμε ἔξω, τὸν ἐνσαρκώσαμε, γιὰ νὰ πάρει χωριστὴ ὑπόσταση, νὰ ἐξαντικειμενικευτεῖ, κ' ὕστερα, γοργά, νὰ τὸν ἀφαλοκόψουμε καὶ νὰ λυτρωθοῦμε. Ἐπινόηση ἀντάξιά του—ποὺ ὅμως ἀστόχησε, γιατὶ ὁ Δαίμονας δὲν εἶχε ἐξωστεῖ. «Θὰ τὸ ἤθελα πολὺ νὰ ἔχει πεῖ α ὐ τ ὸ ς πραγματικά, κι' ὄχι ἐγώ», ὁμολογεῖ ὁ Ἰβὰν Καραμάζωφ στὸν ἀδελφό του Ἀλιόσα, ὕστερα ἀπὸ τὴ συνάντησή του μὲ τὸ Διάβολο. Τὶς ἀνατριχιαστικὲς ἀλήθειες ποὺ ἔμαθε ὁ Ἰβὰν ἐκεῖνο τὸ βράδι, θὰ εἴταν βέβαια πολύ, ἀφάνταστα ἀνακουφιστικὸ γι' αὐτὸν νὰ ξέρει πὼς τοὺ τὶς ὑπέβαλε μιὰ δύναμη ξένη, ἐχθρική, ἀνώτερη, καὶ πὼς δὲν εἶναι ὑπαγορεύσεις τῆς δικῆς του ψυχῆς. Ἀλλοίμονο! Τὸ τραγικὸ δὲν εἶναι νὰ βλέπεις πὼς νικιέσαι ἀπὸ τὸ Σατανᾶ. Τὸ τραγικὸ εἶναι νὰ βλέπεις πὼς ὁ Σατανᾶς εἶσαι σὺ ὁ ἴδιος.

Ὁ Μεσαιώνας, χάρη στὴν παιδική του ἀφέλεια, εἶχε γλυτώσει ἀπ' αὐτὴ τὴν πλεχτάνη. Βγάζοντας τὸ Διάβολο ἔξω, τὸν ξέκοψε, γ ι α τ ὶ τ ὸ ν π ί σ τ ε ψ ε. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ πιστεύεις στὴ φυσικὴ ὕπαρξή του, τὸ παιχνίδι σοῦ γίνεται ἁπλό. Κάτι σὰ μονομαχία. Ὁ πρῶτος ὅρος νὰ ὑπερνικήσεις τὸν τρόμο ποιὸς εἶναι; Νὰ ἐπισημάνεις τὸν ἐχθρό, νὰ τὸν ἰδεῖς. Τὸ σκοτάδι μᾶς τρομάζει γιατὶ μοιάζει γεμάτο αἰχμές· ἀδύνατο νὰ προσανατολιστεῖς, νὰ νιώσεις ἀσφάλεια, παντοῦ λοχεύει ὁ κίνδυνος. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ λοιπὸν πού, μὲ τὸ Διαφωτισμό, ὁ Διάβολος ξαναμπαίνει στὴ φυσική του κατοικία, τὸ σκοτάδι πέφτει γύρω μας, πυκνώνει. Ὁ ἐχθρὸς δὲν εἶναι ἔξω τώρα· εἶναι μέσα. Ὁρίστε νὰ τὸν πολεμήσεις. Γρήγορα βλέπεις πὼς αὐτὸ εἶναι ταυτόσημο περίπου μὲ τὸ ν' αὐτοχειριαστεῖς.

Ὅμως ἀπὸ παντοῦ, στὰ ἠθικὰ προβλήματα, ὑπάρχει μιὰ διέξοδος. Ὑπάρχει γιατὶ εἶναι ἐλαστικά, ἢ γιατὶ ἰσχυρότερη ἀπ' ὅλα, σὲ τελευταία ἀνάλυση, εἶναι ἡ ἐντολὴ τῆς ζωῆς. Ὁ νεώτερος ἄνθρωπος ξεφορτώνεται τὸ Σατανᾶ μ' ἕνα σατανικὰ ἁπλὸν τρόπο: τὸν ἀγνοεῖ. Τὸ πρόβλημα τοῦ Κακοῦ—γιατὶ αὐτὸ εἶναι ὅλο τὸ θέμα, ἡ συμβολιζόμενη ἠθικὴ περίσταση — καταργεῖται. Παράλογος ὁ κόσμος, ἔρημος ἀπὸ Θεό, τραγικὰ μόνος ὁ ἄνθρωπος, ἄρα δικαιωμένος προκαταβολικὰ σὲ ὅλα. Ἐλεύθερος νὰ πράξει. Ὑπεύθυνος μονάχα ἀπέναντι στὸν ἑαυτό του. «Ἂν ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχει, τότε ὅλα ἐπιτρέπονται», σκεφτόταν διὰ τοῦ Ἰβὰν Καραμάζωφ ὁ Ντοστογιέφσκι, καὶ τυραννιόταν μὲ τὴ σκέψη του, ζωντανὸς κολασμένος.

Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος τὸ λέει, —καὶ δὲν τυραννιέται. Ἰδοὺ ὅλη ἡ διαφορά.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 24 'Οκτωβρίου 1956

1612495-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΜΕΝΟΙ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Εὐτυχισμένοι οἱ ἄνθρωποι ποὺ κατορθώνουν στὴν ἐποχή μας νὰ βροῦν μιὰ πολιτικὴ—κι' ἀκόμα καλλίτερα: μιὰν ἰδεολογικὴ—τοποθέτηση. Λύνουν ἔτσι τὸ πρόβλημα τῆς ψυχικῆς τους γαλήνης, ταχτοποιοῦν τοὺς λογαριασμούς τους μὲ τὸν ἔξω καὶ τὸν μέσα κόσμο. Κάπως συνοπτικά, εἶν' ἡ ἀλήθεια: Ὄχι μὲ τὴν ἔννοια πὼς διάστηκαν, ἢ πὼς δὲν ἐξονύχισαν τὸ ζήτημα. Μὲ τὴν ἔννοια πὼς ἀποφάσισαν, ἀπὸ μιὰ στιγμὴ καὶ πέρα, νὰ παραμερίσουν, ν' ἀγνοήσουν ὅλες τὶς ἀντενδείξεις. Νὰ πιστέψουν λευκὴ σὰν περιστέρι τὴν ἄποψη ποὺ ἀσπάστηκαν καὶ μαύρη σὰν τὸν κόρακα τὴν ἀντίθεσή της. Εἶν' ἀλήθεια πὼς χρειάζεται γιὰ τοῦτο καὶ κάτι πρόσθετο: νὰ ἐκβιάσεις δηλαδὴ τὰ πράγματα. Καὶ ἡ παραβίαση αὐτὴ γιὰ νὰ γίνει, ἀνάγκη ἢ νὰ μπαίνει στὴ μέση κάποιος ἄλλος συντελεστής, καθαρὰ ὑποκειμενικός, τὸ προσωπικὸ συμφέρον, ἢ νὰ συνοδεύει τὴν ἀποφασιστικότητα μιὰ δεύτερη ἀρετή, ὅπως ἡ ἀφέλεια, ἡ εὐπιστία, ἡ ἠθικὴ ἀδιαφορία, ἡ ροπὴ πρὸς τὴ σκληρότητα, πρὸς τὶς πάσης θυσίας, τὶς μηχανικές, λύσεις, ἔστω κι' ἂν δὲν εἶναι λύσεις...

Βέβαια, ὑπάρχει καὶ τὸ γνωστὸ δόγμα πὼς ἀπὸ τὴν ἀδράνεια προτιμότερη εἶναι μιὰ ὁποιαδήποτε δράση. Φτάνει νὰ πιστεύει κανεὶς πὼς οἱ δυὸ προτεινόμενες σήμερα δράσεις εἶναι οἱ μόνες ἄξιες καὶ σωστές. Γιατὶ τὸ ἀνελεύθερο τοῦ αἰῶνα μας σὲ τοῦτο ἀκριβῶς ἔγκειται: στὸ ὅτι περιόρισε ἀπολυταρχικά, ἀσφυχτικά, τὶς λύσεις σὲ δύο μόνο, κι' ἀνάμεσα σ' αὐτὲς σὲ καλεῖ, σὲ καταδικάζει, νὰ διαλέξεις. Ἐκλογὴ δηλαδὴ ποὺ δὲν εἶναι ἐκλογή. Μιὰ κατηγορία ἄνθρωποι, ποὺ κατάφεραν ὡς ἐκ θαύματος νὰ περισώσουν τὴν ἠθική τους ἀκεραιότητα, καταλαβαίνουν πὼς οἱ δυὸ αὐτὲς δῆθεν λύσεις εἶναι στὸ βάθος μιὰ καὶ μόνο, ἀφοῦ κι' οἱ δυὸ τὰ ἴδια μέσα μεταχειρίζονται καὶ τὴν ἴδια ἠθικὴ ποιότητα ἔχουν: τὸν ἐξανδραποδισμὸ τοῦ ἀνθρώπου. Νὰ ὅμως ποὺ οἱ περισσότεροι δὲν τὸ καταλαβαίνουν αὐτό, ἢ δὲν τοὺς συμφέρει νὰ τὸ καταλάβουν. Ἔτσι, ὅσοι ἀρνοῦνται νὰ διαλέξουν τὸ ὄνειδος, λέγεται σήμερα πὼς κρατᾶνε στάση «ἀρνητική», κι' ὅσοι τὸ ἀποδέχονται «θετική». Ἰησουϊτικὴ σοφιστεία τοῦ αἰῶνα.

Τὴ σοφιστεία αὐτὴ τὴ συνοδεύει, γιὰ τὸ ἀποτελεσματικότερο, κι' ἕνα ὁλόκληρο σύστημα αἰσθη-

95.2.

ματολογίας: Γιὰ τὸν «ἄνθρωπο», γιὰ τὴν «ἀνθρωπιά», γιὰ τὸν «ἀνθρωπισμό» γίνονται τὰ πάντα, καὶ πρῶτα-πρῶτα τ' ἀνοσιουργήματα. Γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν πολιτισμό του ἡ ἀποικιακὴ πολιτικὴ τῶν μέν, τὰ στρατόπεδα τῆς Σιβηρίας τῶν δέ. Γιὰ τὴν «ἐλευθερία» ἡ οἰκονομικὴ καταπίεση ἑκατομμυρίων ψυχῶν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἡ πνευματικὴ ἀποκτήνωση ἑκατομμυρίων ἐγκεφάλων ἀπὸ τὴν ἄλλη. Γιατὶ ἡ ἀνορθωτικὴ τοῦ ἀνθρώπου πολιτικὴ βρῆκε καὶ τούτη τὴ συγχρονισμένη μέθοδο: «Σὲ ἀπαλλάσσω ἀπὸ τὸν κόπο νὰ σκέφτεσαι. Τὸ κάνω ἐγὼ γιὰ λογαριασμό σου. Καὶ γιὰ νὰ ἰδεῖς μάλιστα πόσο φροντίζω γιὰ τὴν ὑγεία σου, σὲ πληροφορῶ πὼς σοῦ τὸ ἀπαγορεύω νὰ σκέφτεσαι. Δὲν ἔχεις παρὰ νὰ ὑπακοῦς στὰ παραγγέλματα ποὺ ἐγὼ θὰ σοῦ δίνω».

Ἔτσι κάθε δικογνωμία αἴρεται μὲ τρόπο θαυμαστό, οἱ ἄνθρωποι μονιάζουν τελειωτικὰ κι' ὅλα τὰ προβλήματα λύνονται μὲ τὸ σπαθὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου. «Ἂν πάλι ἐγὼ σφάλλω, μὴν ἔχεις φόβο: θὰ τὸ πληροφορηθεῖς. Ἐγὼ ὁ ἴδιος θ' ἀναλάβω νὰ σοῦ τὸ πῶ, χτυπώντας ἐν ἀνάγκῃ τὰ στήθη μου. Τὸ πολὺ-πολὺ στὸ μεταξὺ νὰ θυσίασες μερικὰ ἑκατομμύρια ψυχὲς στὸ εἴδωλο ποὺ σὲ εἶθος. Τί εἶναι ὅμως αὐτὸ μπροστὰ στὸ ἰδανικὸ τοῦ Παραδείσου!».

Πολλὴ περιπάθεια, λοιπόν, συνοδεύει ὅλες αὐτὲς τὶς καταστάσεις. Περιπάθεια προοιμιακή, προπαγανδιστική, ὡς ποὺ νὰ γίνουν καθεστώς, γιατὶ τότε ἀποθρασύνονται καὶ βγάζουν τὸ προσωπεῖο. Ἡ σοφία ὅμως τοῦ ἐπινοήματος εἶναι πὼς ἡ περιπάθεια αὐτὴ ἀγρεύει στὸ μεταξὺ μυριάδες πετεινόμυαλους, αὐτοκολακευόμενους σωτῆρες τοῦ κόσμου, ἀνικανοποίητους, θολὲς ὑπάρξεις ποὺ δὲν κατόρθωσαν νὰ βροῦν ἕνα νόημα στὴ ζωή τους, ἢ νὰ παρηγορηθοῦν γιὰ μιὰ ματαιοδοξία τους ποὺ ἀστόχησε. Ἴλιγγος τὸν πιάνει κανένα ὅταν συλλογιστεῖ σὲ τὶ ἀριθμοὺς φτάνουν οἱ στρατιὲς τῶν δυσαρεστημένων αὐτοῦ τοῦ κάσμου, ὄχι τῶν φανερά, δικαιολογημένα, ἀπὸ ἀντικειμενικὲς καταστάσεις δυσαρεστημένων, ἀλλὰ κρυφά, πολλὲς φορὲς ἀνεξήγητα, νοσηρά, ἀπὸ ἀλόγιστη ὑπερτίμηση τοῦ ἀτόμου τους, ἀπὸ ξεσυνέρια. Καὶ στὸ μεταξύ, σὰν ἀπὸ εἰρωνεία τῆς τύχης, ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου ὅλο καὶ ξεπέφτει. Σ' ἕναν πρόσφατο λόγο του, ποὺ δημοσιεύεται σὲ ξένο περιοδικὸ μὲ τὸν τίτλο «Ἡ παρακμὴ τῆς ἀγανάκτησης», ὁ Σαλβατὸρ ντὲ Ματαριάγκα —ἕνας ἀπὸ τοὺς γνήσια ἐλεύθερους στοχαστὲς τοῦ καιροῦ μας—σημειώνει τὸν ἀπίστευτο αὐτὸ μέσα σ' ἑξῆντα ἢ πενῆντα μόλις χρόνια ξεπεσμὸ τῆς ἀνθρωπιᾶς. Ἀναφέρει ἐνδεικτικὰ τὶς «ὑποθέσεις» ποὺ συγκλόνισαν τὸν 20ὸ αἰῶνα στὶς ἀρχές του: τὴν ὑπόθεση Ντρεϋφούς, τὴν ὑπόθεση Φερρέρ, τὴν ὑπόθεση Σάκκο καὶ Βαντζέττι. Καὶ παρατηρεῖ πὼς, τότε ἀκόμα, οἱ ἄνθρωποι εἶχανε τὴν ἠθικὴ ἱκανότητα νὰ ἐξεγείρονται, ἐνῷ λίγο ἀργότερα ἔδειχναν πρωτοφανὴ ἀπάθεια μπροστὰ στὰ «στρατόπεδα θανάτου» τοῦ Στάλιν καὶ τοῦ Χίτλερ.

Κι' ἐδῶ ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἀνησυχητικό. Ὄχι καθαυτὸ στὴν ἔλλειψη εὐαισθησίας. Στὴν τυφλή, χοντροκομμένη, μηχανικὴ αἰσιοδοξία πὼς οἱ λύσεις βρέθηκαν. Στὴν πίστη πὼς ὅ,τι ἔπρεπε νὰ γίνει ἔγινε. Στὴ συνειδησιακὴ ἀταραξία ποὺ συνεπάγεται ἡ ἐποχή μας, σέρνοντας ξοπίσω της, ἄβουλο θῦμα, τὸ μέλλον τοῦ κάσμου. Ἐλαφροσυνείδητα, μ' ἐπιπολαιότητα γεμάτη ναρκισσισμό, ἀποφασίζει γιὰ γενεὲς γενεῶν. Σφυρηλατεῖ τραγουδώντας ἐμβατήρια ὁλοκληρωτικά, τὰ σίδερα ποὺ θὰ τὶς ἁλυσοδέσουν. Καμμιὰ ἀνησυχία, καμμιὰ ἔνσταγμός. Κάθε πνεῦμα ἔρευνας καταργήθηκε, κάθε διάθεση γιὰ ἔλεγχο ἔχει ἀτονήσει.

Ὁ κόσμος θὰ τοὺς πληρώσει μιὰ μέρα πολὺ ἀκριβὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς εὐχαριστημένους μὲ τὸν ἑαυτό τους. Τοὺς πρώην δυσαρεστημένους τῆς ματαιοδοξίας, ποὺ γράφουν τὴν Ἱστορία βουτώντας τὴν πέννα τους στὸ δηλητήριο καὶ στὴ χολή.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 31 'Οκτωβρίου 1956

1 G 12136-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΑΝΕΞΗΓΗΤΑ...

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Όταν οἱ Δυτικοὶ καταπιέζουν ἢ ἀπειλοῦν κάποιο λαὸ ἀδύναμο, οἱ διανοούμενοι—ὀρθότατα—σηκώνονται στὸ πόδι. 'Αλλοίμονο ἂν δὲν τὸ ἔκαναν! Όταν ὅμως οἱ 'Ανατολικοὶ ἐξαπολύουν τὸν ὁδοστρωτῆρα τῆς βίας καὶ τῆς σφαγῆς—ὅρα Οὐγγαρία—τότε τί συμβαίνει καὶ καταπίνουμε τὴ γλώσσα μας; 'Από ποῦ μᾶς ἔρχεται ὁ περίεργος αὐτὸς γλωσσοδέτης, καὶ μᾶς βουβαίνει; Οἱ Πολωνοὶ τοῦ Ποζνάν, οἱ Οὐγγαρέζοι τώρα, δὲν ἀπίστησαν κὰν στὴν ἰδεολογία τους. Κομμουνιστὲς παραμένουν, μόνο ποὺ δὲν θέλουν νὰ εἶναι φόρου ὑποτελεῖς τῆς Ρωσσίας. Δικαίωμά τους, ἢ ὄχι; Τοὺς θέλαμε ἄραγε φόρου ὑποτελεῖς; Ἢ μήπως μὲ τὶς μεγαλόστομες, τὶς περιπαθεῖς ἐξάρσεις μας γιὰ ἐλευθερίες καὶ ἀνθρωπιές, παραπλανοῦμε τὸν ἑαυτό μας καὶ τοὺς ἄλλους;

Λυπᾶμαι γιὰ τὴν ὠμὴ τούτη γλώσσα, εἶναι ὅμως μερικὰ πράγματα πού, ἀπὸ ὑπερβολικὴ ἀφέλεια ἴσως, βρίσκομαι σ' ἀδυναμία νὰ τὰ ἐξηγήσω: Προχτὲς ἀκόμα εἴχαμε κατασυγκινηθεῖ μὲ τὸν κίνδυνο ποὺ διέτρεξαν οἱ Αἰγύπτιοι τοῦ Νάσσερ. Πέρα ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη περίπτωση Σουέζ, εἴχαμε ἰδεῖ ἕνα ζήτημα ἀρχῆς, τὴν ἀπαράδεκτη πρόθεση ὁρισμένων Δυτικῶν νὰ μεταχειρίζονται ἄλλους λαοὺς μὲ τρόπο ὑποτιμητικό, σὰν κατώτερους. 'Αποίκους. Τώρα, τὸ κρροῦσμα μεταφέρεται στὴν καρδιὰ τῆς Εὐρώπης, χτυπάει λαοὺς ποὺ δὲν στάθηκαν ποτὲ ἄποικοι. Λαοὺς ποὺ προβάδιζαν πάντα στὴ διαδικασία τοῦ πολιτισμοῦ. Ἔχουν ἄραγε αὐτοὶ λιγότερα δικαιώματα ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους; 'Υπάρχει ἐδῶ κάτι σκοτεινό, ποὺ ὅσο κι' ἂν θὰ ἤθελε κανένας νὰ τὸ παρασιωπήσει, φωνάζει μόνο του, μὲ τὴ γλώσσα τῆς στοιχειωδέστερης λογικῆς. 'Επιτέλους τὸ νὰ μὴ καταγγέλλουμε κάθε ὑπερβασία τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς, ὑποτίθεται πὼς ἔχει μιὰ λογικὴ βάση: Γιὰ νὰ μὴν ἐπωφελεῖται ἡ ἄκρα δεξιά. (Συλλογισμὸς ὄχι πάντοτε ὀρθός, γιατὶ τὸ ἀδιάβλητο μιᾶς ἰδεολογίας ποὺ προβάλλει γιὰ προοδευτική, ἐνδιαφέρει περισσότερο ἀπὸ τὸ ἀδιάβλητο μιᾶς ἐξωφλημένης ἰδεολογίας). Τὸ νὰ παρα-

96-2

σιωποῦμε ὅμως ὑπερβασίες ποὺ γίνονται σὲ βάρος τῆς κάθε λογῆς ἀριστερᾶς, ποὺ ἐκθτέουν τὴν τιμὴ τῆς ὁποιασδήποτε κοσμοθεωρίας, αὐτό, τί νόημα ἔχει; Ἕνας ὁλόκληρος κόσμος ποὺ ὑποτίθεται χαρακτηρισμένος ἀπὸ τὸ γνώρισμα τῆς ἠθικῆς εὐαισθησίας, ὁ πνευματικός, ἕνας κόσμος ποὺ γιὰ νὰ ἐκπληρώσει ἕναν - κάποιο προορισμὸ θἄπρεπε πρῶτα καὶ κύρια νὰ εἶναι ἀμερόληπτος, εἰλικρινής, ἄγρυπνος πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις, δίνει τὸ δικαίωμα στοὺς καλοθελητὲς νὰ ὑποθέσουν τὴ σιωπή του πονηρή, ἔνοχη. Ὅταν κοβόμαστε γιὰ τὴν ἐλευθερία, πιστεύουμε στὴν ἐλευθερία; Ἡ μεγαληγοροῦμε ἀνεύθυνα καὶ φτηνά;

Νὰ γιατὶ τὴν περασμένη Τετάρτη διατυπώναμε ἐδῶ τὴ γνώμη πὼς ἕνα ποσοστὸ ἰδεολογικὰ ἀκάθαρτο θολώνει τὴν ὑπόθεση τοῦ προοδευτικοῦ, γενικά, κόσμου. Ἕνα ποσοστὸ ἀπὸ σκοτεινὲς ἀπωθήσεις, ἀνικανοποίητα, ψυχικὲς στρεβλώσεις, ἀρρωστημένες ματαιοδοξίες, ἕνα πλέγμα ψυχικὲς καταθλίψεις ποὺ βρίσκουν στὴν ἰδεολογία μιὰ διέξοδο ὑστερόβουλη καὶ οὐσιαστικὰ παθολογική. Ἡ ἀνθρώπινη ἀλήθεια λέει βέβαια πὼς μιὰ τέτοια πραγματικότητα, καμμιὰ ἐπανάσταση δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀποκρούσει. Τῆς χρειάζεται. Ἀλλὰ καὶ ἔργο τῶν ἄλλων, ποὺ στοχάζονται σωστά, εἶναι νὰ τὸ ἀντιδιαστέλλουν κάποτε τὸ ὕποπτο ποσοστό, νὰ τὸ ἀπομονώνουν. Ὁ φανατισμὸς δὲν ἔχει ποτὲ γιὰ βάση του τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν πνευματικὴ ὑγεία. Γιὰ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ τὰ ἔργα του εἶναι σκοτεινά, ὁσοδήποτε κι' ἂν γιὰ μιὰ στιγμὴ θεωρηθοῦν πρακτικῶς χρήσιμα. Στὸ μάκρος τοῦ χρόνου, ὁ φανατισμὸς μὲ τὴν τυφλότητά του, τὴν κτηνώδη του μονομέρεια, θὰ ἐκθέσει ἀνεπανόρθωτα τὴν ὑπόθεση ποὺ ὑπηρετεῖ. Καὶ θὰ τῆς φάει, τελικά, τὰ κεφάλι.

Ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι φανατικός. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ καὶ πέρα ποὺ θὰ ἔχει κάπου «προσχωρήσει», θὰ εἶναι ἀχρηστευμένος σὰν πνευματικὸς ἄνθρωπος. Θὰ ἔχει προδώσει τὴν ἀποστολή του. Ἡ ἀποστολή του εἶναι νὰ διατηρεῖ τὴν αὐτοτέλεια ποὺ χρειάζεται γιὰ νὰ ἐλέγχει σὲ κάθε στιγμὴ καὶ νὰ διαφωτίζει. Νὰ εἶναι πιὸ ἀμερόληπτος κι' ἀπὸ τὸ δικαστή. Τὸ νὰ προσχωρεῖς σὲ μιὰν ὁποιαδήποτε παράταξη δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸ νὰ τῆς δίνεις προκαταβολικὰ συχωροχάρτι γιὰ ὁ,τιδήποτε κάνει, νὰ προσυπογράφεις ἐν λευκῷ κάθε της ἐνέργεια, νὰ συμμερίζεσαι κάθε της ἀτασθαλία, ν' ἀπεμπολεῖς τὴν κρίση σου καθὼς καὶ τὸ δικαίωμα—ὄχι μόνο τὸ χρέος—τῆς προσωπικῆς σου εὐθύνης. Πνευματικὸς ἄνθρωπος ἄλλωστε μὲ τὴν ἔννοια τὴ σωστὴ δὲν εἶναι μονάχα αὐτὸς ποὺ γράφει καὶ δημοσιεύει· εἶναι κι' ὁ κάθε πολίτης ποὺ ὡρίμασε πνευματικὰ ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ ἔχει ἀποκτήσει ἕνα αἴσθημα προσωπικῆς εὐθύνης ἀπέναντι στὴν ὑπόθεση τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦ ἐπαγγελματία πνευματικοῦ ἀνθρώπου τὰ δικαιώματα, ἁπλῶς, εἶναι λιγότερα, καὶ περισσότερες οἱ ὑποχρεώσεις.

Ἕνα ἔξοχο παράδειγμα ἀμερόληπτης εὐθυκρισίας δίνει τὸ ἄρθρο τοῦ Ἄγγλου ἐργατικοῦ ἡγέτη Α. Μπέβαν ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ «Βῆμα» τῆς περασμένης Κυριακῆς. Ἂς εἶναι γραμμένο ἀπὸ πολιτικό, ὄχι ἀπὸ ἀνεξάρτητο διανοούμενο. Προγενέστερο ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς Οὐγγαρίας, διατηρεῖ ὡστόσο τὴν ἐπικαιρότητά του. Πραγματικά: μιὰ πτώση τῆς Σοβιετικῆς Ρωσσίας, ὅσο κι' ἂν φαίνεται γιὰ μιὰ στιγμὴ πὼς θὰ σήκωνε ἀπὸ τὸ στῆθος τοῦ κόσμου τὴν κατάθλιψη ἑνὸς ἐπαπειλούμενου πολέμου, δὲν συμφέρει. Θὰ σήμαινε ἀμέσως ἀποθράσυνση τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τυχοδιωκτισμοῦ, γονάτισμα τῆς ἀνθρωπότητος κάτω ἀπὸ τὸ πέλμα τῆς πιὸ στυγνῆς κι' ὀργανωμένης κερδοσκοπίας. Στὰ χάλια ποὺ βρίσκεται ὁ κόσμος ἠθικά, ἀκόμα καὶ σὲ τοῦτο τὸν περίδοξο εἰκοστὸν αἰῶνα, ὁ φόβος φυλάει τὰ ἔρημα. Ἡ Ρωσσία, μὲ τὴν ὕπαρξή της, τὴν ὁσοδήποτε ὠμή, ἐκπληρώνει μιὰν ἀποστολή, κάπως διαφορετικὴ μονάχα ἀπ' αὐτὴν ποὺ ἡ ἴδια θέλει. Τὰ γεγονότα ἄλλωστε τὸ δείχνουν: ἡ ἡ Ρωσία τοῦ αὔριο δὲν θὰ εἶναι ἡ Ρωσία τοῦ σήμερα, ὅπως καὶ τοῦ σήμερα δὲν εἶναι τοῦ χτές. Οἱ ἐπαναστάσεις ἐξελίσσονται κι' ὅταν ἀκόμα ἔχουν γίνει καθεστῶτα. Προπάντων ὅταν γίνουν καθεστῶτα. Ὥστε μὲ τὸ νὰ ἐπιχαίρουμε γιὰ ὅ,τι τὸ σοβιετικὸ γόητρο παθαίνει τώρα στὴν Οὐγγαρία, δὲν κάνουμε παρὰ μιὰ πράξη ἀρνητική. Ἡ σημερινή, καταθλιπτικὴ ἔστω, ἰσορροπία δυνάμεων στὸν κόσμο, εἶναι προτιμότερη ἀπὸ τὴν ἀνισορροπία τῆς ἀνατροπῆς της.

Εἶναι ὅμως λόγος αὐτὸς καὶ γιὰ νὰ ὑποκρίνεται κανεὶς τὸν ἀφηρημένο μπροστὰ στοὺς ποταμοὺς αἱμάτων τῆς Βουδαπέστης; Ὁ τυχὸν ἰδεολόγος πιστεύει εἰλικρινὰ πὼς προσφέρει ἔτσι ὑπηρεσία στὴν ἰδεολογία του; Κι' ἐκεῖνος ποὺ δὲν εἶναι δεσμευμένος μὲ μιὰ προσχώρηση κομματική, φανερὰ τουλάχιστο, ἐκεῖνος ποὺ διατείνεται μὲ τὴ στάση του, ἢ καὶ μὲ τὴ σιωπή του, πὼς κινεῖται στὸν ἐλεύθερο χῶρο τῆς ἀνεξαρτησίας, μπορεῖ πάντοτε, σωπαίνοντας, νὰ πείθει; Τὰ γεγονότα, βλέπετε, δὲν εἶναι καθόλου βολικά: ἔρχονται μόνα τους, ὅσο καὶ ἂν θέλουμε νὰ κάνουμε τὸν κουτό, εἶναι ἐκεῖ, παρόντα, μᾶς ὑποχρεώνουν.

Καὶ τότε, ἢ πρέπει, γιὰ νὰ τὰ δικαιολογήσουμε, νὰ ποῦμε ἀναιδέστατα καὶ συνειδητὰ μωρίες — ποὺ δὲν πείθουν κανένα, — ἢ πρέπει νὰ φανοῦμε ἀμερόληπτοι, δίκαιοι, πράγμα κάπως δύσκολο ὅταν ἔχουμε ἐξανδραποδιστεῖ.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 7 Νοεμβρίου 1956

1612197-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΟΥ «ΦΑΟΥΣΤ»

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Δὲν εἶχε προλάβει νὰ στεγνώσει τὸ μελάνι στὸ σημείωμά μας τῆς περασμένης φορᾶς, τὸ ἀπορημένο γιὰ τὴν ἀναλγησία ποὺ περιβάλλει τὰ γεγονότα τῆς Οὐγγαρίας, καὶ τὸ ἄλλο «ἰδεολογικο» κλάσμα τοῦ κόσμου, τὸ Δυτικό, βιαζότανε νὰ μᾶς δώσει μιὰ κατηγορηματική, βροντερὴ διαβεβαίωση πὼς δὲν ὑστερεῖ κι' αὐτὸ σὲ κτηνωδία. Σάμπως νὰ μὴ τὸ ξέραμε! Σάμπως ἡ διαίσθησή μας, ἡ ταλαιπωρημένη καὶ γι' αὐτὸ πολύπειρη, νὰ μὴ μᾶς εἰδοποιοῦσε τόσον καιρὸ ἐπίμονα, γιὰ τὸ φαρισαϊσμὸ τῶν Φαρισαίων. Ἠθέλαμε πότε-πότε νὰ ξεχνᾶμε τὰ χάλια τοῦ κόσμου—αὐτὸ εἴταν ὅλο. Νὰ ἐλπίζουμε στὶς δυνάμεις τοῦ καλοῦ. Τὸ πνεῦμα τῆς βίας ὅμως, μοναδικὸς ἀφέντης καὶ ρυθμιστὴς τῆς πρακτικῆς ζωῆς, δὲν ἐννοεῖ νὰ μᾶς τὸ ἐπιτρέψει, ὄχι. Φιλοτιμιέται νὰ μᾶς ἀπογυμνώσει συστηματικὰ ἀπὸ κάθε ψευδαίσθηση, ἔστω καὶ τὴν πιὸ ζωτική. Νὰ μᾶς ποτίσει ἀηδία. Μπορεῖ καὶ νὰ πρέπει, σὲ τελευταία ἀνάλυση, νὰ τὸ εὐγνωμονοῦμε γιὰ τὸν κυνισμό του, ποὺ μᾶς συνεφέρνει ἀπὸ κάποιους ἀδικαιολόγητους ρωμαντισμούς...

Ἔτσι, τὸ καταφύγιο ποὺ μᾶς προσφέρεται καὶ πάλι, εἶναι ἡ Τέχνη, ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος. Ἂς λένε ὅ,τι θέλουν γιὰ τὴν ἐπιβαλλόμενη πρακτική της χρησιμότητα—δηλαδὴ τὴν ὑπηρετικὴ καταστάσεων καὶ ὁρμῶν ποὺ ἐξ ἐπαγγέλματος καταδυναστεύουν τὸν ἄνθρωπο. Ἡ ὑψηλότερη πρακτικὴ ἀκριβῶς ὑπηρεσία ποὺ προσφέρει ἡ Τέχνη εἶναι πὼς μᾶς δροσίζει τὸ μέτωπο ὅταν βγαίνουμε τρεκλίζοντας ἀπὸ τὸ θάλαμο τῶν βασανιστηρίων, ἀνασυντάσσει τὸ δολοφονημένο ἠθικό μας, τονώνει καὶ πάλι τὴν παιδική μας ἐμπιστοσύνη στὴν ὁμορφιὰ τῆς ζωῆς. Δίχως τὴν Τέχνη ποὺ τὸν ἐξωραΐζει, ὁ ἄνθρωπος, ὁ διπλανός μας, ὁ ἑαυτός μας, θὰ εἴταν ἕνα τέρας πολυμήχανο καὶ στυγνό. Ἐχθρός. Πέρα ἀπὸ τὴν αὐτόματη κατάφαση ποὺ δίνει ἡ Τέχνη στὴ ζωὴ καὶ μόνο μὲ τὴν ὕπαρξή της, δὲν ὑπάρχει παρὰ ἡ ἄρνηση: ἡ ὀργανωμένη, σὰν ἐνσυνείδητος μηδενισμός, κ' ἡ ἀνοργάνωτη, σὰν χάος ἀπὸ ἐνέργειες ἀντιπνευματικές, σκλάβες τοῦ ὑλικοῦ, τυχαῖες. Ὅ,τι, μὲ μιὰ λέξη, ἀν-

97-2.

τιπροσωπεύει στὸν «Φάουστ» ὁ Μεφιστοφελῆς...

Μᾶς τὸν ξαναφέρνει στὸ νοῦ ἡ πρόσφατη, ἐπιβλητικὴ μελέτη τοῦ Καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ι. Ν. Θεοδωρακοπούλου, ἡ ἀφιερωμένη στὸ ποιητικὸ μνημεῖο ποὺ ὕψωσε στὸν ἄνθρωπο ὁ Γκαῖτε. Μετάφραση μαζὶ κι' ἑρμηνεία, προορίζεται—ἐπὶ τέλους!—νὰ μπάσει στὴ ζωή μας ἕνα ἔργο ποὺ ἴσαμε τώρα τὸ ξέραμε σὰ θρῦλο, τὸ διαβάζαμε σὰν ποιητικὸ κείμενο, ἀλλὰ δὲν τὸ εἴχαμε ἀφομοιώσει. Γιατὶ τὸ δραματικὸ ποίημα τοῦ Γκαῖτε εἶναι ἕνα κράμα ἀπὸ προσήνεια εἰδυλλιακὴ καὶ ἀπὸ στοχαστικὴ συνοφρύωση. Σημεῖα σκοτεινὰ ἢ διφορούμενα ἀφθονοῦν στὸ μάκρος ἀκάμα καὶ τοῦ Πρώτου Φάουστ. Ἡ ἀσυναγώνιστη ὡς τώρα μετάφραση τοῦ Κώστα Χατζόπουλου ἔχει προσφέρει βέβαια μιὰ θετικὴ ὑπηρεσία στὸ ἔργο καὶ σ' ἐμᾶς, γιατὶ κατάφερε νὰ αἰχμαλωτίσει κάτι ἀπὸ τὴ γοητεία του, νὰ μετουσιώσει τὴν ἀρχική του μελωδία σὲ μιὰν εὐγενικὴ καὶ μαζὶ ἁδρὴ δημοτικὴ γλώσσα· ὅμως ἔργα τέτοια δὲν δαμάζονται μονάχα μὲ τὴν ἀνάγνωση. Οὔτε καὶ μὲ τὴ θεατρικὴ παράστασή τους μόνο. Αὐτὸ δὲν σημαίνει πὼς ἡ διάλεκτος τοῦ «Φάουστ» εἶναι περιττὰ καὶ διεστραμμένα σκοτεινή. Ἔχει ἐδῶ - ἐκεῖ τὴν αὐστηρότητα τοῦ πολὺ πυκνοῦ σὲ νοήματα καὶ σὲ αἰσθητικὲς ἀξίες ποιητικοῦ λόγου—αὐτὸ εἶν' ὅλο. Τοὺς Φιλισταίους ποὺ δὲν συγχωροῦν σ' ἕνα ἔργο τὸ ὅτι ξεπερνάει τὴν προσωπική τους διανοητικὴ μπόρεση, θὰ τοὺς ἀκούσετε ἴσως νὰ ἐφαρμόζουν ἀπέναντι καὶ στὸν «Φάουστ» τὴ γνωστὴ πολιτικὴ τῆς ἀλεποῦς: νὰ λένε κρεμαστάρια ὅσα αὐτοὶ δὲν φτάνουν. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως ποὺ σέβονται τὸ ἀξιοσέβαστο, οἱ σεμνοὶ καὶ τίμιοι, θὰ σταθοῦν μὲ περίσκεψη μπροστὰ στὸ ὑψηλὸ τοῦτο ἔργο. Καὶ τὸ πολὺ - πολὺ θὰ ζητήσουν ἕναν ὁδηγὸ ἄξιο νὰ τοὺς ἀποκαλύψει τὶς πέρα ἀπὸ τὸ ἐπιδερμικὸ καὶ τὸ ὁλοφάνερο ὁμορφιές.

Ἰδιαιτέρως ἀξιόλογα εἶναι ἡ Εἰσαγωγὴ καὶ ὁ Ἐπίλογος τῆς ἐργασίας τοῦ κ. Θεοδωρακόπουλου. Φωτίζουν ἄνετα τὸ κύριο θέμα, τὸ οὐσιαστικὸ περιεχόμενο τοῦ ἔργου. Δὲν ἐξαντλοῦν βέβαια τὴ σημασία ὅλου τοῦ βιβλίου, γιατὶ στὴ διεξοδικὴ παρακολούθηση καὶ ἀνάλυση τοῦ κειμένου εἶναι ποὺ ξεμπλέκονται βαθμιαία τὰ συμβολικά, φιλοσοφικά, ἐσωτερικά του νήματα. Πορευόμαστε ὅμως μὲ περισσότερη στερεότητα καὶ μαζὶ ἐλαφρὸ βῆμα στοὺς ἰσκιωμένους διαδρόμους του ὅταν ἔχουμε πρὶν ἀνασάνει τὴν ἱστορικὴ ἀτμοσφαίρα τῆς Εἰσαγωγῆς. Καὶ ἀνακεφαλαιώνουμε τὴν ὥριμη πιὰ ἐντύπωσή μας στὸ φιλοσοφικὸ ἐπιστέγασμα τῆς πορείας, ποὺ εἶναι τὸ ἐπιλογικὸ κεφάλαιο, ὁ «Γενικὸς χαρακτηρισμός». Ὁ ἁπλὰ φιλότιμος ἀναγνώστης, χωρὶς νὰ τοῦ χρειάζεται καμμιὰ εἰδικὴ φιλοσοφικὴ προπαίδεια γιὰ τοῦτο, θὰ ἰδεῖ μ' εὐχάριστη ἔκπληξη ὅταν φτάσει στὸ τέλος πὼς τὸ βαθὺ ἔργο τοῦ Γκαῖτε τοῦ ἔγινε στὸ ἑξῆς οἰκεῖο. Νομίζω πὼς ἀπὸ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν πλευρά, τὴν ἐκλαϊκευτικὴ μὲ τὴν πλατειά, εὐγενικὴ σημασία τοῦ ὅρου, εἶναι ποὺ προσφέρει τὴ θετικότερη ὑπηρεσία του τὸ βιβλίο τοῦ κ. Θεοδωρακόπουλου.

Ἀλήθεια γενναιόδωρη ὅσο κι' ἐξακριβωμένη εἶναι αὐτὸ ποὺ παρατηρεῖ ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος ὅτι «δὲν ὑπάρχει τελειωτικὴ ἑρμηνεία τοῦ κλασσικοῦ ἔργου ἢ κειμένου, γιατὶ κάθε ἐποχὴ εἶναι κατὰ βάθος ὑποχρεωμένη νὰ τὸ ἑρμηνεύει μὲ τὸ πνεῦμα της». Γι' αὐτὸ ἄλλωστε καὶ «ἡ ἐπίδραση τῶν κλασσικῶν ἔργων εἶναι μόνιμη καὶ τὸ πνεῦμα τους διαχύνεται μέσα σὲ κάθε μεταγενέστερη ἐποχή». Νά κάτι ποὺ δὲν μᾶς ἐμποδίζει ὡστόσο νὰ πιστεύουμε πὼς τὸ νόημα τοῦ «Φάουστ» εἶναι αὐτὸ ποὺ φωτίζει γιὰ μᾶς ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος, καὶ ὄχι ἄλλο. Οἱ μεγάλες μορφὲς τῆς λογοτεχνίας, ὅταν ἔχουν πλατύνει καὶ ὑψωθῆ σὲ σύμβολα, μπορεῖ νὰ χωρᾶνε τὰ κυμαινόμενα κατὰ καιροὺς ἐποχικὰ μηνύματα, συντηροῦν ὅμως μέσα τους καὶ μιὰ σταθερὴ φωτεινὴ ἑστία ποὺ ἀντιπροσωπεύει ὅ,τι πιὸ μόνιμο, ἄφθαρτο καὶ ἀπαρηγόρητο χαρακτηρίζει τὸ γένος μας. Ὁ Προμηθέας, ὁ Δὸν Κιχώτης, ὁ Ἄμλετ, ὁ Φάουστ, μᾶς πληροφοροῦν γιὰ κάτι δικό μας, πολὺ δικό μας, ποὺ ξεπερνάει τὸ Χρόνο. Εἶναι παιδιὰ τῆς γῆς, κι' ὅμως προβάλλουν τοὺς ἴσκιους των, πελώριους, στὴν ὀθόνη τοῦ μεταφυσικοῦ χώρου. Μνημειώνοντας τὸν πόνο μας, καταξιώνουν τὸν μεγάλο καϋμό μας.

«Ὁ Φάουστ τοῦ Γκαῖτε — μᾶς λέει ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος — δὲν ἔρχεται ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα, ὁπότε ἡ μέλλουσα ζωὴ ἦταν ἡ σπουδαιότερη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ ἔρχεται ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση, ὁπότε ἡ ζωὴ σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν κόσμο εἶχε ἀποκτήσει τὴν αὐταξία της». Κι' ἄλλοῦ πάλι, σχετικὰ μὲ τὸ δίπτυχο Φάουστ — Μεφιστοφελῆς: «Ἔχομε ἐδῶ ἕνα ἀγῶνα μεταξὺ δύο ἀντιπάλων γιὰ μιὰ ἠθικὴ ἰδέα, τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου». Πραγματικά! Καλὸ θὰ εἴτανε νὰ μὴν ξεχνᾶμε πὼς τὴν ἔννοια αὐτὴ τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, ποὺ εἶναι ἀλληλένδετη μὲ τὴν αὐταξία τῆς παρούσας ζωῆς, μᾶς τὴ δίδαξε ἡ Ἀναγέννηση, ἀναύοντας, γιὰ νὰ τὸ ἀνακαλύψει, τὴ λαμπάδα της στὴν κλασικὴ Παιδεία. Πέρα ἀπὸ τὴ λαμπαδηδρομία αὐτὴ ποὺ λέγεται μὲ μιὰ λέξη Οὐμανισμός, μεταφυσικὲς μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν πολλὲς καὶ διάφορες. Ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια δὲν ὑπάρχει.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 14 Νοεμβρίου 1956

1612198-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΗΘΟΣ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Σὲ καμμιὰ ἀπολύτως ἐποχὴ δὲν ἔγινε τόσο ἐπίμονος, ὕπουλος, ἂν καὶ συχνὰ ἀσύνειδος, ἀφελληνισμὸς τῆς φυλῆς μας ὅσο τώρα. Δὲν πρόκειται γιὰ τὶς ἀνοιχτὲς ἐναντίο μας ἐπιθέσεις, ποὺ ἔχουν ὁλοφάνερα ἀνθελληνικὸ ἢ πολιτικὸ περιεχόμενο. Αὐτές, μᾶλλον μᾶς χαλυβδώνουν. Οὔτε γιὰ τὴ φυσική, ὀργανική, προσαρμογή μας στὰ δεδομένα τοῦ καιροῦ μας—πρᾶγμα ἀναπόφευκτο. Πρόκειται γιὰ ἕνα βαθμιαῖο ἀποχρωματισμὸ τῆς ζωῆς μας ἀπὸ κάθε τι γνήσια καὶ βαθύτερα ἑλληνικό· γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς νεολαίας κυρίως ἀπὸ τὶς ντόπιες πηγὲς ζωῆς, τὴ συστηματικὴ ἀπορρόφηση κι' ἀφομοίωση μιᾶς νοοτροπίας ξένης, ἐν ὀνόματι δὲν ξέρω ποιανοῦ κούφιου, ξιππασμένου, μαϊμουδίστικου μοντερνισμοῦ. Ἕνας νεοσνομπισμὸς διάχυτος, σ' ὅλες δυστυχῶς τὶς κοινωνικὲς τάξεις, ἀπεργάζεται ἔτσι τὴ σταθερὴ ἀπογύμνωσή μας ἀπὸ κάθε ἐθνικὴ προσωπικότητα. Καὶ δὲν γίνεται κἂν αἰσθητὸ πὼς σ' αὐτὴν εἶναι ποὺ τὸ ἄτομο θεμελιώνει, καθὼς σὲ ἀναγκαῖο ὅρο, τὴ δική του κοινωνικὴ ἢ πνευματικὴ ὀντότητα. Σ' ἕναν καιρὸ ποὺ ὁ καθένας κ' ἡ καθεμιὰ φιλοτιμοῦνται νὰ δείξουν πὼς ἔχουν «προσωπικότητα», καταβάλλεται μαζὶ κ' ἡ πιὸ συστηματικὴ προσπάθεια πνευματικοῦ εὐνευχισμοῦ. Διόλου παράδοξο ἂν ἔχουμε γύρω μας τόσα ὄντα ἀσυνάρτητα, ἐξαλλα καὶ περιττά.

Κοιτάξτε τὴ λαϊκὴ τέχνη μας. Γιὰ νὰ ἐπιζήσει, ἐδέησε νὰ γίνει ἀντικείμενο τουριστικῆς προβολῆς· κι' αὐτὸ δὲν θὰ εἴταν βέβαια ἐπικίνδυνο ἂν δὲν συνδυαζόταν μὲ τὴν κοσμικότητα, ποὺ εἶναι ἡ πεμπτουσία τῆς ἐπιπολαιότητας καὶ τῆς ἀμυαλωσύνης. Κάτι ποὺ ἔχει γίνει κοσμικό, κινδυνεύει πολὺ γρήγορα νὰ περάσει ἀπὸ τὴ μόδα. Ἡ δημοτική μας γλώσσα πάλι, καταταλαιπωρημένη ἀπὸ δέκα αἰώνων καταδιώξεις, προδοσίες, νοθεῖες, κατέληξε νὰ γίνει συχνὰ βορὰ τῆς δημαγωγίας—τῆς πολιτικῆς ἢ τῆς ναρκισσικῆς. Βλέπω νὰ ὑπογραμμίζει πολὺ σωστὰ αὐτὴ τὴν περιπέτεια ὁ ὁμογενὴς καθηγητὴς κ. Προκ. Κώστας στὴν ὡραία μελέτη του γιὰ τὴν ἱστορία τῆς γλώσσας μας, ποὺ ἔτυχε νὰ μοῦ ἔρθει τὶς ἡμέ-

98-2.

ρες αὐτὲς στὰ χέρια. Ὁ κ. Κώστας, ποὺ ἔχει τὴν ἕδρα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας στὸ Μπρούκλιν Κόλλετζ τῆς Νέας Ὑόρκης, καὶ ποὺ δίδαξε πρὶν στὸ Σικάγο, ἔχει γράψει, πραγματικά, μιὰ πολὺ εὔγλωττη πραγματεία, ὅπου ἰδιαίτερα ὑπογραμμίζεται ἡ σημασία τῆς «κοινῆς», τῆς ἑνιαίας δηλαδὴ πιὰ γλώσσας τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅταν ἐκεῖνος εἶχε πολιτιστικὰ θριαμβέψει. Ἀπὸ τὴν κοινή, καθὼς ξέρουμε, ἐπήγασε ἡ δημοτική μας, σὲ ἴσια γραμμή. Καὶ δὲν εἶναι ἡ μικρότερη σημασία, θαρῶ, τῆς πραγματείας τοῦ κ. Κώστα, ἡ ὑπογράμμιση αὐτὴ ποὺ κάνει τοῦ ἀνέσπερου χαρακτῆρα τῆς γλώσσας μας. Προπάντων ἀπέναντι σὲ ξένους, ὄχι πάντοτε εἰδικούς, ποὺ εὔκολα φαντάζονται πὼς ὁ ἑλληνισμὸς τελείωσε μαζὶ μὲ τὴν ἐποχὴ τῆς περικεφαλαίας καὶ τῆς χλαμύδας.

Ὄχι πὼς ὁ προκατειλημμένος θαυμασμὸς τῶν ξένων μᾶς εἶναι ἀναγκαῖος. Ἡ ἀντίληψη αὐτή, ἡ οὐσιαστικὰ φτωχοπροδρομική, ἐπικρατοῦσε στὸν περασμένον αἰῶνα καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ τωρινοῦ, τότε ποὺ μερικοὶ νεοέλληνες μὲ ψυχολογία δραγουμάνου, πίστευαν πὼς ἡ μεγαλύτερή μας ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια θὰ εἶναι νὰ ὑπάρχουμε σὰν ἑτερόφωτα, ὠχρὲς ἀνταύγειες τοῦ προγονικοῦ κλέους. Ἀπὸ τότε, πολὺ νερὸ κύλησε κάτω ἀπὸ τὰ γεφύρια, ἀκόμα καὶ τοῦ ἄνυδρου Ἰλισοῦ, καὶ προπάντων κύλησε σὲ κάθε σπιθαμὴ ἑλληνικῆς γῆς πολὺ ἑλληνικὸ αἷμα. Ἀποκτήσαμε ἔτσι ἄλλη συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ μας, εἴδαμε μέσα μας καὶ γύρω μας καθαρότερα. Ζυγίσαμε πόσο βαραίνουν ἠθικὰ οἱ διάφοροι «μεγάλοι». Τὸ εἴδαμε καὶ προχτὲς ἀκόμα, μὲ μιὰν ἀποστομωτικὴ ὠμότητα. Καταλάβαμε, ἔπειτα, ποιὰ ἀκριβῶς εἶναι ἡ δύναμη ποὺ κρύβουμε μέσα μας, σὲ τὶ ἔγκειται. Ἐδῶ, ἀξίζει νὰ γίνει τούτη ἡ παρατήρηση: Πὼς οἱ ἄνθρωποι ποὺ ντρέπονταν περίπου γιὰ τὸ ἑλληνικὸ παρόν, οἱ λογιώτατοι τοῦ περασμένου αἰῶνα, αὐτοὶ ποὺ ἤθελαν —γιὰ νὰ τοῦ ἐξασφαλίσουν ἕνα δικαίωμα ζωῆς—νὰ τὸ μασκαρέψουν μὲ τ' ἀποφόρια τοῦ Περικλῆ καὶ τοῦ Λεωνίδα, εἴχανε γεννηθεῖ στὶς ἡμέρες ἀκριβῶς ὅπου ἡ φυλὴ αὐτὴ—ἐδῶ ὀρθωνόταν σὲ μιὰν ἀπὸ τὶς ὡραιότερες ἱστορικές της ἀνατάσεις: τὸ 21. Ζοῦσαν κάτω ἀπὸ τὸν ἴσκιο του. Καὶ ντρέπονταν! Ὦ μέγεθος τῆς λογιώτατης μωρίας! Ἂν τὰ συνθήματά τους εἴχανε πιάσει, οἱ ἰδέες τους εὐδοκιμήσει, εἶναι ζήτημα ἂν θὰ εἴχαμε καταρθώσει νὰ ἐπιζήσουμε, ἔστω καὶ σὰν φύλακες μουσείου. Ποιὰ εἴτανε τὰ συνθήματά τους; Ἡ αὐτοπεριφρόνηση κι' ὁ καθαρευουσιαισμός. Ὅσοι παραξενεύονται γιὰ τὴν ἔκταση ποὺ πῆρε τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὴ νεώτερη Ἑλλάδα, θάπρεπε νὰ θυμόνται πρῶτα πὼς δὲν εἴτανε μονάχα γλωσσικό.

Ὁ κ. Κώστας ποὺ ἔχει γράψει μιὰ μελέτη ζηλευτὴ σὲ μεθοδικότητα, ἐνάργεια, πληρότητα, μιὰ μελέτη ποὺ διαβάζεται μὲ πολὺ περισσότερο ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἕνα μυθιστόρημα,—ἴσως καὶ γιατὶ ὁ βίος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ δροσερὰ, συναρπαστικὰ, μυθιστορήματα τῶν αἰώνων—ὁ κ. Κώστας μοῦ φαίνεται στὸ τέλος κάπως ἀνεκτικὸς ἀπέναντι στὴν καθαρεύουσα. Ξορκίζει, καὶ σωστὰ, τὸ δαίμονα τοῦ φανατισμοῦ. Ὁ γλωσσικὸς ἀγώνας ὡστόσο δὲν εἴτανε τόσο θέμα φανατισμοῦ, ὅσο θέμα πάθους —κι' αὐτὸ εἶναι ἄλλο πρᾶγμα. Πάθους ζωῆς... Χρωστῶ πάντως ἐδῶ νὰ δώσω μιὰν ἐξήγηση, ποὺ τὴν ἔχω μάλιστα καθυστερήσει: Χαρακτηρίζω τὸ βιβλίου τοῦ κ. Κώστα σὰ λογοτέχνης, ὄχι—ἄπαγε τῆς βλασφημίας!—σὰν εἰδικὸς, γλωσσολόγος ἢ φιλόλογος. Ἐμεῖς οἱ λογοτέχνες τὸ ἔχουμε αὐτὸ τὸ κακὸ, νὰ πιστεύουμε στὸ συναίσθημα. Στὸ συναίσθημα σὰν κινητήρια δύναμη καὶ σὰν ἠθικὴ ἀξία ποὺ λυτρώνει, δικαιώνει.

Ὁ προκατειλημμένος λοιπὸν θαυμασμὸς τῶν ξένων δὲν μᾶς χρειάζεται. Μᾶς χρειάζεται ὅμως νὰ εἶναι ἐνήμεροι, νὰ μὴν πιστεύουν ἀνοησίες—ὅπως γίνεται συχνὰ—γιὰ τὴν ἑλληνικὴ διάρκεια. Κι' ἐδῶ εἶναι ποὺ, βιβλία σὰν τοῦ κ. Κώστα, προορίζονται νὰ προσφέρουν θετικὰ ἐθνικὴ ὑπηρεσία. Αὐτὸ μάλιστα τὸ θέμα, ὁ διὰ μέσου τῶν αἰώνων βίος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, δὲν ξέρω ἂν δὲν θὰ εἴτανε σκόπιμο νὰ διδάσκεται πιὸ συστηματικὰ κι' ἐδῶ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ σχολικὰ προγράμματα, νὰ γίνεται περισσότερο κοινὴ συνείδηση, φρόνημα, ἦθος. Ἰδιαίτερα τώρα, ποὺ κάτω ἀπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ, πᾶμε νὰ ξεπέσουμε σ' ἕνα νέο λεβαντινισμὸ, γελοιοδέστερο κι' ἀπὸ τὸν πρῶτο.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 21 Νοεμβρίου 1956

1619199-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΠΡΟΣΘΗΚΗ ΣΤΗΝ ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἐλάβαμε κι' ἐμεῖς τὴν προκήρυξη τοῦ «Συνεδρίου γιὰ τὴν πνευματικὴ ἐλευθερία», ποὺ ἀπαντᾶ στὴν ἔκκληση τῶν Οὔγγρων συγγραφέων κι' ἔχει τὴν ὑπογραφὴ ἑνὸς ἰδιαίτερα ἐπίλεκτου μέλους τοῦ Συνεδρίου, τοῦ κ. Ντενὶ ντὲ Ρουζμόν, προέδρου τῆς ἐκτελεστικῆς ἐπιτροπῆς του. Καὶ τὴν ἐλάβαμε κάπως καθυστερημένη—ὄχι ἀπὸ λάθος τοῦ ταχυδρομείου: Ἡ ἔκκληση τῶν Οὔγγρων συγγραφέων πρὸς τοὺς συγγραφεῖς ὅλου τοῦ κόσμου—ἕνα ἀπὸ τὰ δραματικότερα, τὰ πιὸ εὔγλωττα ντοκουμέντα τῆς Ἱστορίας τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα—μεταδόθηκε ἀπὸ τὸ ραδιοφωνικὸ σταθμὸ τῆς Βουδαπέστης στὶς 4 Νοεμβρίου. Κ' ἡ στήλη αὐτὴ - ἐδῶ εἶχε ὑψώσει τὴν ἀδύναμη φωνή της, αὐθόρμητα, στὶς 31 Ὀκτωβρίου, δηλαδὴ τέσσερες ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἔκκληση. Ὥστε ἡ προκήρυξη τοῦ Συνεδρίου, ποὺ ἔφτασε στὰ χέρια μας στὶς 15 τρέχοντος, δὲν ἔχει πιὰ σὲ τίποτα νὰ μᾶς παρακινήσει.

Σὲ τίποτα, γιατὶ τὰ μέσα τῶν ἀνθρώπων ποὺ πολεμᾶνε ὄχι μὲ τὰ ὅπλα τῆς βίας, τὸ ξέρουν ὅλοι πόσο εἶναι περιορισμένα. Ἀλλὰ κ' ἡ παραπάνω ὑπόμνηση γιὰ τὶς ἡμερομηνίες δὲν θὰ εἶχε κανένα νόημα ἂν ἡ ἴδια ἡ ἐποχή μας εἶχε καθαρότερη συνείδηση, ὥστε νὰ μὴ γίνονται πονηρὲς κάποτε οἱ χρονολογίες. Γύρω ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς Οὐγγαρίας παρατηρήθηκε στὴν ἀρχὴ μιὰ περίεργη σιωπή, μιὰ ἀμηχανία, μιὰ σύγχυση, ποὺ ἀλλοῦ μὲν διαλύθηκε ἀρκετὰ γρήγορα, ὥστε νὰ γίνει κατάδηλη ἡ καλή της πίστη, ἀλλοῦ ὅμως χρόνισε ἀλλόκοτα, ἢ κι' ἐξακολουθεῖ νὰ χρονίζει. Αὐτὸς ἀκριβῶς εἶναι ὁ φόβος ποὺ εἶχε ἐκφραστεῖ κι' ἀπὸ τὸ ἄρθρο τῆς 31 Ὀκτωβρίου. Ὁ φόβος ὅτι, σὲ μιὰν ἐποχὴ ὅπου οἱ μάσκες εἶναι ἄφθονες, ὅσες καὶ τὰ μαχαίρια, δὲν ἀποκλείεται καθόλου ἡ ὑπόθεση τοῦ Ἀνθρώπου νὰ ζώνεται ἀπὸ πολὺ περισσότερους προσωπιδοφόρους ἀπ' ὅσο ἡ ἴδια νομίζει. Στὴν οἰκουμενικὴ αὐτὴ Βενετία ποὺ εἶναι ὁ σύγχρονος κόσμος, τὸ αἱματόβρεχτο καρναβάλι μὲ τὶς σχετικὲς ἐνέδρες παίρνει διαστάσεις ἐφιαλτικές.

Μιὰ διευκρίνιση ὡστόσο: Δὲν θὰ εἴχαμε κανένα ἀπολύτως δικαίωμα νὰ γράψουμε ὅσα γράφουμε γιὰ κείνους ποὺ εἴτε σιωπηρά, εἴτε μεγαλόφωνα (θάρ-

ΑΡΧΕΙΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ρος μᾶλλον σπάνιο), ἐπικροτοῦν τὶς σφαγὲς τῆς Οὐγγαρίας, ἂν πρὶν δὲν εἴχαμε διαδηλώσει τὸν ἀποτροπιασμό μας, τὴν ἀηδία μας, τὴν ἀσυγκράτητη ἀγανάκτησή μας γιὰ τὰ αἴσχη τῆς Αἰγύπτου. Ἔτσι τὸ βλέπουμε τὸ ζήτημα ἐμεῖς ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα, ἐνιαῖο, κι' αὐτὸ δὲν θὰ εἶναι ἴσως ἄσκοπο νὰ τὸ ξέρει τὸ «Συνέδριο γιὰ τὴν πνευματικὴ ἐλευθερία» κι' ὁ κ. Ντενὶ ντὲ Ρουζμόν. Σημειώνουμε μὲ ἰδιαίτερη ἱκανοποίηση πὼς ὡρισμένοι Γάλλοι συγγραφεῖς, ἀπὸ κείνους ποὺ ἀπαντᾶνε στὸ σχετικὸ ἐρώτημα μιᾶς μεγάλης ἐφημερίδας ἔτσι τὸ βλέπουν κι' αὐτοί, καθὼς ἐμεῖς. Εἶναι τοῦτο μιὰ μεγάλη ἀνακούφιση. Καὶ θὰ ἦταν ἀκόμα μεγαλύτερη ἂν ξέραμε πὼς ἔτσι τὸ βλέπουν ὅλοι τους, δίχως ἐξαίρεση. Τότε θὰ εἴχαμε τὸ δικαίωμα νὰ νιώθουμε ὄχι μόνον ἀνακούφιση ἀλλὰ καὶ ὑπερηφάνεια. Γιατὶ αὐτὸ θὰ σήμαινε πὼς τὸ πνεῦμα ἔχει ἀρκετὰ ὡριμάσει ὥστε νὰ ξεπερνάει σ' ἀνάστημα τὸν ἐχθρό του, τὴ μεροληψία, καὶ νὰ ἐφορεύει τὸν κόσμο, ποὺ δὲν θὰ εἴταν πιὰ ὀρφανός.

Γιὰ τὴν ὥρα, ἐκεῖνο ποὺ μᾶς παρηγορεῖ, ἐκεῖνο ποὺ ἔχουμε χρέος νὰ σημειώσουμε, εἶναι τοῦτο: Ἀπὸ κεκτημένη ταχύτητα καὶ μόνο παρασυρόμαστε κάποτε οἱ ἁπλοί, ἀνεπίσημοι πολίτες, νὰ χαρακτηρίζουμε ἐχθρούς μας ἔθνη ὁλόκληρα. Ἡ ὥρα ἡ νηφάλια πρέπει ν' ἀκολουθεῖ πάντοτε τὴν ὥρα τῆς ὀργῆς, καὶ τότε νὰ λέμε: Ὄχι· δὲν εἶναι ἡ Ἀγγλία ἐχθρός μας, δὲν εἶναι ὁ ἀγγλικὸς λαός. Εἶναι ἕνα κόμμα. Ὁ ἀγγλικὸς λαὸς σηκώθηκε στὸ πόδι, σὲ μιὰ συγκινητικὰ ὡραία ἐξέγερση, χτυπήθηκε μὲ τὴν ἀνάξια κυβέρνησή του στοὺς δρόμους, μάτωσε, ἔσωσε τὴν τιμὴ τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν εἶναι ὁ γαλλικὸς λαὸς ποὺ φταίει: εἶναι μιὰ μειοψηφία του, ποὺ γελοιοποιεῖ τὴ σοσιαλιστικὴ ἰδέα. Οἱ λαοὶ δὲν εἶναι πάντα ὑπεύθυνοι γιὰ τοὺς ἡγέτες τους, ἔχουν πέσει συχνὰ θύματα, γιατὶ δὲν μποροῦσαν βέβαια νὰ προβλέψουν τὶς αὐριανὲς πράξεις ἑνὸς κυβερνήτη. Γίνονται συνυπεύθυνοι ἀπὸ τὴ στιγμὴ καὶ μόνο ποὺ δὲν ἀποδοκιμάζουν τοὺς ἐγκληματίες, ποὺ τοὺς στηρίζουν, τοὺς ἐπιτρέπουν, μὲ τὴν ἀνοχή τους, νὰ παρουσιάζονται γι' αὐθεντικοὶ φορεῖς τῆς λαϊκῆς ψυχῆς. Πέρα ἀπὸ τὴ χαρτοπαιχτικὴ τσόχα τῆς δῆθεν «μεγάλης» πολιτικῆς, μὲ τὰ γαντζωμένα γύρω νυχοπόδαρα τῶν ἐμπόρων τοῦ αἵματος καὶ τῶν δακρύων ὑπάρχουν οἱ βουτηγμένοι στὸν ἴσκιο λαοί, οἱ ἀνώνυμοι, ποὺ πληρώνουν καὶ ποὺ στενάζουν.

Ἄ νὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὸ ρωσικὸ λαό! Νὰ μποροῦσε νὰ μᾶς ἔχει δικαιολογήσει κι' ἐκεῖνος μιὰ τέτοια ἀντιδιαστολή, ἐλπίδα! Ὅμως ὄχι, τὸν περιβάλλει μιὰ ἄσχημη σιωπή. Τί νὰ σημαίνει; Πὼς ὁ λαὸς ὁ ρωσικὸς εἶναι σύμφωνος, ἄρα συνυπεύθυνος, γιὰ τὶς ἑκατόμβες τῆς Οὐγγαρίας; Ἐξωφρενικὸς συλλογισμός, ὑβριστικὴ ὑπόθεση. Οἱ ἐχθροὶ τῆς κομμουνιστικῆς Ρωσίας δὲν θὰ τὸ ἀποτολμοῦσαν αὐτὸ ποτέ. Μονάχα οἱ φίλοι της μποροῦνε νὰ τὸ ἀποτολμήσουν, αὐτοὶ ποὺ θέλουν τὸ ρωσικὸ λαὸ σύμφωνο, μακάριο, ἀτάραχο, ἐμβρόντητο μπροστὰ στὴν ἁγιωσύνη τῶν ἡγετῶν του. Τέτοιους φίλους νὰ ἔχει ὁ ρωσικὸς λαός... Οἱ ἄλλοι, οἱ «ἐχθροί» του, ξέρουν καλὰ πὼς ὁ ταλαίπωρος αὐτὸς ἐγκάθειρκτος τοῦ Παραδείσου, ἀφοῦ πρῶτα πέραισε ἀπὸ μιὰ λεπτότατη ἐγχείρηση στὸν ἐγκέφαλο ποὺ τοῦ νέκρωσε τὸ κέντρο τοῦ αὐτεξούσιου, ἔχει ἀπομονωθεῖ μέσα στὴν ἀπέραντη, βουβὴ στέππα του καθὼς στὴν αὐλὴ ψυχιατρείου μὲ τοίχους πολὺ ψηλοὺς γιὰ νὰ τοὺς δρασκελᾶνε οἱ ἀντίλαλοι τοῦ ἔξω κόσμου. Ἡ ἀστυνομία τὸν ἐπιτηρεῖ ἄγρυπνη. Καὶ τὸ κορύφωμα τῆς ἀθωότητάς του ἀπέναντι στὸ οὐγγρικὸ αἷμα, τώρα, εἶναι πὼς δὲν ξέρει· καὶ πὼς ἂν ἀκόμα ἤξερε, δὲν θὰ εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ μπορεῖ.

Ἄλλο τώρα ἂν ἀπέναντι στὴν ὠμὴ λογική, τὴν ἀδυσώπητη, μιὰ τέτοια καταναγκαστικὴ ἀδράνεια χαρακτηρίζει ἕνα καθεστώς, κι' ἀπέναντι στὴν Ἱστορία ἕνα καθεστὼς χαρακτηρίζει τὸ λαὸ ποὺ τὸ βαστάζει. Ἐμεῖς θὰ σταθοῦμε στὴν πλευρὰ τοῦ φαινομένου τὴν ἁπλοϊκή, τὴν ἀνθρώπινη. Καὶ θὰ συμπονέσουμε ἕνα λαὸ ποὺ δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ξεχωρίζει τὶς εὐθύνες του, νὰ καθαρίζεται ἀπὸ τὰ στίγματα, παρὰ νομίζει πὼς βαδίζει πρὸς τὴν πρόοδο πιτσιλισμένος ἀπὸ τὴν κορφὴ στὰ νύχια μὲ τὰ αἵματα τῶν ἀδύναμων καὶ τῶν ἀθώων.

Αὐτὰ θὰ εἴχαμε νὰ προσθέσουμε στὸ περιθώριο τοῦ μανιφέστου ποὺ μᾶς ἔστειλε τὸ «Συνέδριο γιὰ τὴν πνευματικὴ ἐλευθερία». Πολλὰ ἀπ' αὐτά, θὰ τοῦ εἶναι εὐχάριστα, ἄλλα ἴσως ὄχι. Ὅμως ἀνάγκη νὰ τὰ ὑπολογίσει ἔτσι καθὼς τὰ εἴπαμε, ἀξεχώριστα, ἐνιαῖα. Κάθε διαχωρισμός τους θὰ εἴτανε γκρέμισμα τοῦ ἴδιου τοῦ βάθρου τους. Ὁ κόσμος ἔχει φτάσει σὲ μιὰ καμπὴ ὅπου κάθε σοφιστεία ἢ ὑπεκφυγὴ εἶναι προδοσία. Καὶ κάθε προδοσία, δολοφονική.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 28 Νοεμβρίου 1956

1 6121100-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Τί εἶναι ὁ γύρω μας κόσμος;—νὰ ἕνα θεμελιακὸ καὶ ἀσίγαστο ἐρώτημα τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ὑφή του διψασμένου γιὰ φῶς. Μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε τὸ ἐρώτημα τοῦτο νὰ πρωτοξυπνάει μὲ τὴν αὐγὴ τῶν καιρῶν. Μποροῦμε νὰ τὸ παρακολουθήσουμε ἀργότερα, νὰ διατυπώνεται πότε σὰν ἥρεμη φιλοσοφικὴ ἀπορία, πότε σὰ δραματικὴ ἐπίκληση μὲ τάσεις ὀργισμένες, ἐπαναστατικές. Ὅποιος πιστεύει ἕνα τέτοιο ἐρώτημα, καὶ τὰ συγγενικά του, ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὴν ἄμεση σύρραξη τῆς ζωῆς, ἀργόσχολο, ματαιόδοξο ἢ κούφιο, σημαίνει πὼς δὲν ξέρει τίποτα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὶς πιὸ μύχιες ἰδιότητές του. Σημαίνει πὼς δὲν στάθηκε ποτὲ πλάϊ σ' ἕνα φέρετρο, βαρύτατα τραυματισμένος στὴ ζωϊκή του ἐμπιστοσύνη, πλάϊ σ' ἕνα λίκνο, ἐκστατικὸς γιὰ τὸ μυστήριο τῆς ζωῆς.

Τὸ ἐρώτημα λοιπὸν εἶναι θεμελιακό, ἐνεδρεύει μέσα μας: σὰν ἀνάγκη ἢ σὰ διαμαρτυρία. Καὶ μόνο ἡ τάση μας νὰ τὸ ἱκανοποιήσουμε ποικίλλει ἀνάλογα μὲ τοὺς καιρούς. Νομίζω πὼς ὁ τωρινός, παρ' ὅλα τὰ φαινόμενα, εἶναι ἀπὸ τοὺς εὐνοϊκότερους γιὰ τὴν ἀνακίνησή του. Ρέπει πρὸς τὶς γενικὲς ἀπορίες καὶ τὰ κεφαλαιώδη προβλήματα. Φιλοτιμιέται νὰ λυτρωθεῖ—ἢ νὰ ὑποθέσει πὼς εἶναι ἀπαλλαγμένος—ἀπὸ προλήψεις καὶ προκαταλήψεις. Τέλος, τὸ γεγονὸς ἀκριβῶς ὅτι σ' ὅλα βάζει κάποιο πάθος, φανερώνει πὼς δὲν ζεῖ μέσα στὴν ἄνετη ψευδαίσθηση τῶν ἐξ ὑπαρχῆς λύσεων. Κοιτάξτε τί γίνεται μὲ ὅ,τι ἀποκαλοῦμε «ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα»—τὸ πιὸ καυτὸ δηλαδὴ θέμα τῆς συναναστροφῆς μας μὲ τὸ ζωντανὸ ὑλικὸ τῆς ζωῆς.

Τὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα τὴν ἔχουμε ἐξερευνήσει μὲ τὰ προχωρημένα μέσα τοῦ καιροῦ μας, χωρὶς καὶ νὰ τὴν ἔχουμε διακριβώσει. Ἔτσι ἢ ἀλλιῶς, ἐκεῖνο ποὺ νιώθουμε εἶναι τοῦτο: Πὼς ἔχει μιὰ τρομαχτική, δύσκολα ἀντικρουόμενη ἐνάργεια. Ἴσως ἡ ἐνάργεια αὐτὴ νὰ μὴν εἶναι σταθερή. Μπορεῖ κι' ὁ βαθμός της νὰ κυμαίνεται μὲ τὶς ἐποχές, νὰ σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸ ποσοστὸ κάθε φορὰ τῶν ἀναγκῶν ποὺ μᾶς πιέζουν: Ἐποχὲς γαλή-

νιες, ἀμέριμνες, ἀπομακρυσμένες ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ἔγνοια, μπορεῖ καὶ νὰ νιώθουν λιγότερο πιεστικὴ πάνω τους τὴν ἐνάργεια τοῦ ἀντικειμενικὰ πραγματικοῦ. Κι' ἀντίθετα: ἐποχὲς διωτικὰ κρίσιμες, καθὼς ἡ τωρινή, νὰ τὸ ἐπιβάλλουν· γιατὶ δὲν διαθέτουν τὸ φυσικὸ περιθώριο γιὰ τέτοιες ἀμφιβολίες ἢ ψευδαισθήσεις. Ὁπωσδήποτε, τοῦτο εἶναι θετικό: πὼς ἡ ἐποχή μας, ἡ ζωσμένη ἀπὸ καίριες καὶ συνειδητοποιημένες διωτικὲς ἀνάγκες, δύσκολα μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι στὶς γενικὲς γραμμές της ματεριαλιστική. Εἶναι ματεριαλιστικὴ ἀκόμα καὶ στοὺς κύκλους της ἐκείνους πού, καλόπιστα ἢ ὄχι, ἀρνιόνται τὸ ματεριαλισμό. Τὰ περιθώρια τῆς ἰδεοκρατίας, ἀντικειμενικά, ἔχουν στενέψει.

Ἔχουν στενέψει ὅμως καὶ τὰ θεωρητικὰ πλαίσια τοῦ ματεριαλισμοῦ. Τόσο πού, ἀντὶ γιὰ μιὰ θεωρία αἰσ.όδοξα λυτρωτικὴ τοῦ ἀνθρώπου, νὰ γίνεται ἕνα σύστημα ἰδεῶν τόσο ἄκαμπτο, τόσο μεταλλικό, ποὺ ὅ,τι ἀγκαλιάζει, κι' ἂς εἶναι παλλόμενη ζωή, νὰ τὸ πολτοποιεῖ, νὰ τὸ συντρίβει. Κάθε προσπάθεια λοιπὸν ν' ἀεριστεῖ ὁ ἐσωτερικὸς χῶρος τοῦ ματεριαλισμοῦ, νὰ προσαρμοστεῖ στὰ δεδομένα τῆς ζωῆς ὁ ἰδεολογικὸς μηχανισμός του, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι καλόδεχτη. Τουλάχιστον ἀπὸ ὅσους δὲν τὸν δουλεύουν πολιτικὰ μὲ τὴν τυφλὴ ἀποκλειστικότητα τοῦ ρομπότ. Κι' ἂς μὴ νομιστεῖ, ἀπὸ τοὺς καλογιερικὰ καχύποπτους, πὼς ἡ ἀναθεώρηση τῶν ματεριαλιστικῶν δεδομένων μᾶς χαροποιεῖ γιατὶ τάχα ἀδυνατίζει τὸ ματεριαλισμό. Μᾶς χαροποιεῖ γιατὶ τὸν πλουτίζει. Τὸν προσαρμόζει στὴ φυσικὴ διαδικασία τῆς ζωῆς, ποὺ εἶναι ἕνα ἀδιάκοπο γίγνεσθαι. Δὲν ἔχει ἀκόμη προσεχτεῖ ἴσως, ἀπὸ καμμιᾶς μερίδας τοὺς ὀπαδούς, πόσο πλατειὰ ἀποδεχτὲς ἔχουν γίνει σήμερα οἱ ματεριαλιστικὲς ἀντιλήψεις. Κυκλοφοροῦν στὸν ἀέρα κι' ἐπηρεάζουν ἀνθρώπους μὲ τὶς πιὸ ἀντίθετες ἀρχές. Δουλεύουν στὸν καιρό μας μὲ τρόπο «μαρξιστικὸ» πάμπολλα μυαλά, ποὺ δὲν τὸ ὑποπτεύονται οὔτε τὰ ἴδια. Γιατὶ αὐτὴ εἶναι πάντοτε ἡ μοῖρα τῶν ἰδεῶν: Νὰ σπέρνονται καὶ ν' ἀφομοιώνονται ἔτσι ποὺ νὰ ξεχνιέται ἡ πατρότητά τους.

Ἐδῶ κι' ἕνα περίπου χρόνο, εἴχαμε ἐπισημάνει στὴ στήλη τούτη ἕνα μικρὸ δοκίμιο τοῦ κ. Βασ. Φράγκου ποὺ εἶχε τὸν τίτλο «Πρὸς ἕνα διαλεκτικὸ περσονναλισμό». Τώρα μᾶς ἔρχεται ἕνα ἄλλο ἀξιόλογο δοκίμιο τοῦ ἴδιου συγγραφέα, μὲ τίτλο «Γιὰ ἕνα ἱστορικὸ διαλεκτικὸ περσονναλισμό» Εἶναι τὸ δεύτερο μιᾶς σειρᾶς, ποὺ θὰ κλείσει, ὅπως βλέπουμε, καὶ θὰ ὁλοκληρωθεῖ, μὲ τὸ «Γιὰ μία διαλεκτικὴ περσονναλιστικὴ Ἀνθρωπολογία». Ὁ κ. Φράγκος, ποὺ ἀντιπροσωπεύει στὸν τόπο μας τὸ πολὺ σημαντικὸ πνευματικὸ κίνημα τοῦ περσονναλισμοῦ, νομίζω πὼς δοηθάει αἰσθητά, ἀξιέπαινα, στὸ ξεκαθάρισμα τῆς ἰδεολογικῆς καταχνιᾶς ποὺ πνίγει, φράζει τὸν ὁρίζοντά μας.

Ὁ περσονναλισμὸς — κίνημα ἐκφρασμένο μὲ πολλὴ ἔξαρση στὴ Γαλλία ἀπὸ τὸν **Emmanuel Mounier** καὶ τὸ περιοδικὸ «**Esprit**» ἀπὸ τὰ 1932 καὶ πέρα—ἂς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ νομίζω πὼς ὑψώνει σημαντικὰ τὴν ἠθικὴ στάθμη τῆς ὑλιστικῆς κοσμοθεωρίας μὲ τὴ διακήρυξή του πὼς τὸ ἀνθρώπινο «πρόσωπο» εἶναι κάτι ξεχωριστό, «ἡ μόνη πραγματικότητα ποὺ γνωρίζουμε καὶ ποὺ πραγματοποιοῦμε ἐκ τῶν ἔσω», λέει ὁ **Mounier**. Κι' ὁ κ. Φράγκος, διεκδικώντας γιὰ τὸν ἄνθρωπο τὸ φυσικὸ δικαίωμα νὰ μὴν εἶναι ἁπλᾶ, τυφλά, μοιραῖα, ἕνα ὄργανο τῶν ὑλικῶν παραγόντων, ἀλλὰ συντελεστής τους ἐνεργητικός, τὸν προσδιορίζει «ὀντότητα μὲ κοσμικὸ δικαίωμα», πρᾶγμα ποὺ εἶναι κιόλας πολύ, ἀφοῦ τὸν ὑψώνει καὶ τὸν καταξιώνει σὲ κλίμακα κοσμολογική.

Εἶναι αὐτονόητο πὼς ἡ ἀνακατάταξη τούτη δὲν θὰ εἶχε καμμιὰν ἀξία ἂν γινόταν ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τοῦ ματεριαλισμοῦ. Θὰ εἴταν κάτι γνωστὸ καὶ χαρακτηρισμένο. Ὁ κ. Φρίγκος, ἀντίθετα, στὴν ἀνακοίνωσή του, ἀκολουθεῖ τὴν πορεία τῆς ἐγελιανῆς φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας μετὰ τὴν περιλάλητη «ἀντιστροφή» της ἀπὸ τὸν Κάρολο Μάρξ. Ἡ ἀντιστροφὴ αὐτὴ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐγέλου εἶναι πασίγνωστο πὼς ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ ἱστορικότερα θεμέλια τῆς ἐποχῆς μας. Αὐτὸ σημαίνει πὼς δὲν ξεγράφεται. Αὐτὸ ὅμως σημαίνει καὶ πὼς δὲν μᾶς καταδικάζει σὲ ἰδεολογικὴ ἀκινησία. Ἡ αὐθεντία τοῦ Μὰρξ ἔχει τὶς διαστάσεις της, ποὺ δὲν εἶναι ἀπεριόριστες, ὅπως θέλει νὰ τὸ ὑποστηρίζει —ὅταν τῆς χρειάζεται ἄλλωστε—ἡ σύνδρομη πολιτικὴ πράξη. Κι' ἔπειτα ποιὸς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ θὰ ὁρκιστεῖ πὼς μένει πέρα γιὰ πέρα ἀκέραιος μαρξιστής; Ὁ Ραιμὸν Ἀρόν, τὶς προάλλες, ὑπενθύμιζε πὼς μέσα στὸν Μὰρξ ὑπάρχουν πολλὲς ἀναθεωρήσεις, τόσες ποὺ ὁ καθένας νὰ διαλέγει ἀπὸ τὴ δεξαμενὴ αὐτὴ ὅ,τι τὸν συμφέρει. Οἱ πολέμιοι μπορεῖ νὰ διαλέγουν ἐκεῖ κάποτε τὰ ὅπλα τους. Αὐτὸ δὲν θὰ πεῖ καὶ πὼς ὅποιος ἀνοίγει τὰ παράθυρα γιὰ ν' ἀεριστεῖ ὁ κλειστὸς ἐδῶ κι' ἕνα αἰῶνα ἰδεολογικὸς χῶρος, ἀνοίγει τὴν πόρτα στὸν ἐχθρό!

Ναί, ναί, ὁ Μὰρξ θέλει τὴ Φιλοσοφία προορισμένη ὄχι νὰ ἑξηγεῖ τὸν κόσμο ἀλλὰ νὰ τὸν μεταβάλλει. Ἐλᾶτε ὅμως ποὺ τὸ κακομαθημένο, παραπονιάρικο αὐτὸ παιδί, ὁ ἄνθρωπος, φλέγεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία καὶ νὰ ἰδεῖ τί ἔχει μ έ σ α τὸ παιχνίδι... Γιὰ νὰ τὸ μάθει, τὸ σπάζει. Καὶ τότε, πάει τὸ παιχνίδι, πάει καὶ τὸ μυστικό...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 5 Δεκεμβρίου 1956

1612101-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΣΜΟΥ ΟΔΥΣΣΕΙΑ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ἐδῶ καὶ τρεῖς ἑβδομάδες, μιλώντας γιὰ κάποιο βιβλίο πού, μὲ τὸ νὰ πραγματεύεται τὸν διὰ μέσου τῶν αἰώνων βίο τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἔκανε ἀσθητό, προέβαλλε ἀνάγλυφα, τὸ θέμα τῆς ἑλληνικῆς διάρκειας, εἴχαμε παρατηρήσει πόσο τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖο, ἰδιαίτερα στὴν ἐποχή μας. Καὶ γιατί. Ὄχι ἀπὸ κανένα στενοκέφαλο, ἀναχρονιστικὸ ἐθνικισμό. Ἀπὸ μιὰ ψύχραιμη πίστη στὸν ζωτικὰ ἱστορικὸ παράγοντα. Ὄντα μετέωρα, δίχως ὁμαδικὴ μνήμη καὶ γεωγραφικὲς ρίζες, δίχως περασμένα, εἶναι τερατογενέσεις τρομαχτικές, ἀσυνάρτητες κι' ἐπικίνδυνες. Μέσα τους, καραδοκεῖ ἕνα ἔνστικτο μηδενιστικό.

Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει πὼς πρέπει ν' ἀποδεχόμαστε ἀφιλοσόφητα, ἀναφομοίωτα, μηχανικά, τὴν ἰδεολογία τοῦ πατριωτισμοῦ. Ὁ καιρός μας, ποὺ ὑπαγορεύει δραστήριες ἀνακατατάξεις, ἔχει ἐπιχειρήσει κιόλας αὐτὴν—ἐδῶ. Φυσικά, δὲν ἀπέφυγε τὴ σύγχυση. Εἴδαμε παλινωδίες κυνικές, ὅταν δὲν εἴταν ἁπλῶς ξεκαρδιστικές, ὅπως ἄλλοτε βλέπαμε δημοκοπίες τόσο φτηνὲς ποὺ νὰ ξεπερνᾶνε κι' αὐτὰ ἀκόμα τὰ ὅρια τοῦ γελοίου, νὰ μπαίνουν θαρραλέα στὴν περιοχὴ τοῦ ἀηδιαστικοῦ. Ὡστόσο, μερικὰ μυαλὰ φωτισμένα, κάποιες συνειδήσεις νηφάλιες, ἐπιχείρησαν —κι' ἐπέτυχαν—γιὰ προσωπικὸ λογαριασμό τους ἡ καθεμιά, δίχως τὴν ὑποδούλωσή τους σὲ μαγειρεῖα κομματικά, νὰ ξεκαθαρίσουν κι' ἐδῶ τὶς σωστὲς ἔννοιες. Νὰ τὶς φωτίσουν ἀπὸ τὴν κατάλληλη πλευρά, νὰ τὶς ἐντάξουν στὸ διάχυτο πνεῦμα τοῦ αἰῶνα. Ξέρω ἀνθρώπους συνειδητούς, ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα, ποὺ ἔχουν πολὺ σωστὰ θέσει μέσα τους αὐτὸ τὸ κίνημα καὶ ποὺ τὸ ὑπηρετοῦν γόνιμα, τίμια καὶ σεμνά. Ἂν τώρα τὸν τόνο τῆς ἐποχῆς δὲν τὸν δίνουν οἱ σεμνοὶ καὶ οἱ τίμιοι, αὐτὸ εἶναι ἄλλο θέμα.

Τὴν ἑλληνικὴ διάρκεια πραγματεύεται καὶ ἡ πανηγυρικὴ ὁμιλία τοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Κ. Α. Ρωμαίου, ποὺ τὴ διαβάζω σὲ ἀνάτυπο τῆς «Νέας Ἑστίας». Ἀφορμή της ὁ ἑορτασμὸς τῆς 28ης Ὀκτωβρίου. Σκοπιά της ὄχι πιὰ ἡ γλώσσα ἀλλὰ ἡ Ἱστορία. Ἡ προσπέλαση ἔτσι τοῦ πατριωτισμοῦ γίνεται πιὸ ἄμεσα. Ἐδῶ εἶναι ποὺ σημειώ-

θηκαν ἕναν καιρό, οἱ πιὸ ἀπελπιστικὲς μωρίες, ἐδῶ εἶναι ποὺ καθιερώθηκαν, τυποποιήθηκαν, οἱ γνωστὲς συμβατικότητες, τὰ χάρτινα ἄνθη τοῦ λόγου, οἱ κίβδηλες κορῶνες ποὺ κυκλοφοροῦν στερεοτυπημένες στὸ ἑξῆς σ' ἐπίσημα κι' ἀνεπίσημα χείλη. Ὁ καθηγητὴς Ρωμαῖος εἶναι πολὺ σεμνὸς καὶ πολὺ σοφός, τόσο ποὺ νὰ μᾶς κάνει ὅλ' αὐτὰ νὰ τὰ ξεχνᾶμε. Κι' ἂν ἐπιμένουμε νὰ τ' ἀναθυμηθοῦμε, δὲν εἶναι βέβαια γιὰ τὴν ἴδια τους τὴν ἀμφίβολη γραφικότητα, ὅσο γιὰ τὸ πνεῦμα ποὺ δημιούργησαν καὶ ποὺ ἀπηχοῦσαν. Ἕνα φαρισαϊσμὸ ποὺ ἀκόμα τώρα δὲν εἶναι βέβαιο πὼς ἔδυσε.

Ἡ μωρία μιᾶς πατριδοκαπηλείας ἀσύμμετρης μὲ τὸ δραματικὸ βάρος, τὴ σοβαρότητα τῆς ἐποχῆς, εὐκόλυνε ὑπερβολικὰ τὸ σκόπιμο διασυρμὸ κάθε ἐθνικῆς ἰδεολογίας, ποὺ εἶχε ἐπιχειρηθεῖ συστηματικὰ ἐδῶ καὶ τριάντα τόσα χρόνια. Τὴν ἔκτασή του καὶ τὶς συνέπειές του τὶς θυμόμαστε. Θὰ μποροῦσαν νὰ εἶναι τρομαχτικές, ἂν στὸ μεταξὺ ἄλλες σκοπιμότητες δὲν εἶχαν γυρίσει σὲ διαφορετικὴ κατεύθυνση τὸν ἰδεολογικὸ ἀνεμοδείχτη τοῦ ἀντιπάλου. Περισσότερο ὅμως ἀπὸ ὅ,τι πολεμήθηκαν ἀπ' ἔξω, προδόθηκαν ἀπὸ μέσα οἱ ἠθικὲς ἀξίες τοῦ πατριωτισμοῦ. Προδόθηκαν ἀπὸ τοὺς ἴδιους, τοὺς μοιραίους, τοὺς ἀσύστολους ἀνθρώπους ποὺ πάντοτε ὅλα τὰ ἐμπορεύονται. Ἕνας πατριωτισμὸς διπρόσωπος, ἱερόσυλος, ὄργανο στὰ βρωμερὰ χέρια - ἁρπάγες τῶν αἰωνίων κερδοσκόπων, περιέπεσε ἔτσι σὲ ἀγιαστούρα στὰ χέρια τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἔγινε ὕποπτος, δολερός, ἀνίερος. Καὶ ξεσηκώθηκαν ἐναντίο του ὄχι πιὰ οἱ θεωρητικὰ ἀντίθετοι, ἀλλὰ οἱ οὐσιαστικοὶ στυλοβάτες του. Ἐκεῖνοι ποὺ τὸν ἔκαναν πράξη ζωῆς κάθε φορὰ μὲ τὸ αἷμα τους καὶ μὲ τὶς ζωές τους.

Ἀπὸ τότε, ὁ διεθνισμὸς ἐπικράτησε σὰ σύνθημα ἀλλὰ καὶ σὰν ἀξία θολή, ρευστή. Ἀλλοῦ, ἐκεῖνοι ποὺ τὸν ἐπρέσβευαν στὴν πράξη, τὸν κατεδίκαζαν στὰ χαρτιά. Ἀλλοῦ, ἐκεῖνοι ποὺ τὸν εὐαγγελίζονταν στὰ χαρτιά, τὸν διέψευδαν στὴν πράξη. Ὁ καπιταλισμὸς εἶναι ἡ πρώτη περίπτωση, ὁ κομμουνισμὸς ἡ δεύτερη. Ματαιοπονία νὰ ἐπιχειρήσῃ κανένας τὸ ξεκαθάρισμα τοῦ γιατὶ καὶ πῶς. Ἡ Ἱστορία μιλάει μόνη της· ὅποιος ἔχει καιρὸ γιὰ χάσιμο ἂς τὴν ἀντικρούσει μ' ἐπιχειρηματολογίες. Περισσότερο ἐνδιαφέρει ἴσως νὰ ἰδεῖ κανεὶς τὸ θέμα ἔξω ἀπὸ πολιτικοὺς καιροσκοπισμοὺς καὶ σοφιστεῖες. Δίχως θεωρητικοὺς ἀπριορισμούς.

Ὑπάρχει ἕνας ἐθνικισμὸς ἐπιθετικὸς κι' ἕνας ἐθνικισμὸς νηφάλιος. Τοῦ πρώτου, δὲν εἶναι πάντοτε καθαρὰ τὰ χέρια· οὔτε τὸ μέτωπο. Πίσω ἀπὸ τὴν ἰδεολογία, κάτι κρύβει. Ἡ νηφάλιος ἐθνικισμὸς διεκδικεῖ τὸ δικαίωμα γιὰ τὸν ἄνθρωπο νὰ ἔχει τὴν προσωπικότητα τῆς φυλῆς του, τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς ἀνεξαρτησίας του. Αὐτὲς τὶς ἀξίες, κανένα ἰδεολογικὸ κατασκεύασμα δὲν θὰ μπορέσει ποτὲ νὰ τοῦ τὶς ἀποδείξει ταπεινὲς ἢ ἀμελητέες. Σ' ἕναν κόσμο ἐπάξια μελλοντικό, περισσότερο ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὴ ζούγκλα, ἡ πίστη αὐτὴ θὰ ἐξασφάλιζε τὴ χρωματικὴ ἁρμονία καὶ τὴ γόνιμη συμβολὴ στὴ συναυλία τῶν ἐθνῶν. Στὸν κόσμο τὸ σημερινό, ὁ ἐθνικισμὸς αὐτός, ὁ ἀνθρωπιστικός, ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει τὰ δολερὰ τεχνάσματα ἑνὸς διεθνισμοῦ ὕποπτου.

Χοντρὴ καὶ στανικὴ εἶναι ἡ ἐπιδίωξη τοῦ διεθνιστικοῦ πνεύματος νὰ ἰσοπεδώσει τοὺς λαοὺς καὶ νὰ ἐξαφανίσει τὶς ἐθνικὲς ἰδιομορφίες. Ἄνθρωποι δίχως ἱστορικὴ προσωπικότητα (καὶ ἡ προσωπικὴ ὑπόσταση τοῦ ἀτόμου ἐδράζεται στῆς φυλῆς τὴν προσωπικότητα) εἶναι ἀνίκανοι γιὰ εὐγενικὰ ἐπιτεύγματα, εἶναι πολτὸς στὰ χέρια τῆς Μοίρας κι' ὄχι τῆς Ἱστορίας. Τὸ βλέπει αὐτὸ ὁ διεθνισμός, ἀναγκάζεται — μπροστὰ στὸν ἀνήφορο τῶν μεγάλων προσκλητηρίων — ν' ἀναγνωρίσει τὸ σφάλμα του, νὰ «ἀνακρούσει πρύμναν», καὶ νὰ φορέσει τὸ προσωπεῖο ἑνὸς ὄφιμου ἐθνικισμοῦ, ὄχι ὡστόσο ἀμερόληπτου, πρόθυμου σὲ ἰσοτιμίες ἀπέναντι στοὺς ἄλλους. Ἡ πρωτοκαθεδρία ὅμως ἑνὸς κεντρικοῦ πιὰ ἐθνικισμοῦ, ποὺ ἀναγκαστικὰ ἔτσι γίνεται ἐπικρατέστερος καὶ μὲ πλεονεκτικὴ θέση, ἐγκυμονεῖ τὸν ἰμπεριαλισμό. Στὸν ὑποκριτικὸ διεθνισμὸ τοῦ καπιταλισμοῦ, βλέπουμε μιὰ μέρα ν' ἀντιτάσσεται ὁ συνειδητός, ἀναβαφτισμένος, τοῦ ρωσοκίνητου κομμουνισμοῦ. Καὶ ἡ Ἱστορία, ἀφοῦ προγραμματίστηκε ἕνα ἅλμα πρὸς τὰ ἐμπρός, κάνει δύο βήματα πίσω...

Αὐτὰ στὴ μερίδα τῆς σύγχρονης κοινωνιολογίας. Ἂς ἰδοῦμε καὶ τὸ κεφάλαιο τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ.

Μιὰ φορὰ κι' ἕναν καιρό, τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα, ὡριμάζοντας θαυμαστά, ἁπλωμένο σὰν πολιτιστικὴ δύναμη πρωτόφαντη σ' ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, εἶχε κι' ἐκεῖνο προϊδεαστεῖ τὸν οἰκουμε-

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS · MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 12 Δεκεμβρίου 1956

16121102-1

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΔΥΟ ΧΩΡΟΙ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ὁ οὐγγρικὸς σπαραγμὸς συνεχίζεται, καὶ τὸ πιὸ δυσάρεστο ἐπακόλουθό του μοιάζει νὰ εἶναι γιὰ τὴν ὥρα ἡ διαιωνιζόμενη ἔτσι ἀμηχανία ἢ κι' ἔντονη ἀφηρημάδα διαφόρων ἄλλοτε ποτὲ τενόρων τοῦ ἰδανικοῦ. Ἐδῶ-ἐκεῖ οἱ σοφιστεῖες συναγωνίζονται τὶς ὑπεκφυγές. Τάλαντα ποὺ τὰ ξέραμε ὡς τώρα νὰ διαπρέπουν στοὺς λαρυγγισμούς, ἢ στὴν ἐκφώνηση μελοδραματικῶν διαμαρτυριῶν καὶ προκηρύξεων ἔχουν βουβαθεῖ ἀπὸ αἰφνίδια βραχνάδα. Αὐτὰ ἔχει ἡ ἀλλαγὴ τοῦ καιροῦ. Ἀλλὰ κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη ὄχθη μὴ νομίζετε πὼς τὰ πράγματα εἶναι καθαρότερα. Βγάλετε κατὰ μέρος τὶς μεμονωμένες, ἀνίσχυρες ἀντιδράσεις μερικῶν ἀτόμων. Τί γίνεται στὸ πρακτικὸ—δηλαδὴ στὸ οὐσιαστικὸ — ἐπίπεδο; Ὁ λεγάμενος «ἐλεύθερος» κόσμος ἔχει ἀταυρώσει τὰ χέρια του χρηστιανικότατα καὶ θεᾶται. Οἱ ὑπερκρατικὲς, ἰδεολογικὲς ὑποτίθεται, ὀργανώσεις του, αὐτοκτονοῦν ἡδυπαθέστατα βυθισμένες στὸ λουτρὸ τῆς ἀδράνειας. Καὶ ὁ καθένας κάνει κρυφὰ τὸ σταυρό του νὰ τελειώσει γρηγοιρότερα αὐτὸ τὸ ἐνοχλητικὸ πανηγύρι, τὰ τάνκς τοῦ κόκκινου ἰδανικοῦ νὰ πολτοποιήσουν μιὰ ὥρα ἀρχήτερα καὶ τοὺς ὑπόλοιπους Οὔγγρους ποὺ ἔχουν τὴν ἀφροσύνη νὰ στέκονται στοὺς δρόμους, ὥστε ν' ἀπαλλαγοῦμε κι' ἐμεῖς οἱ ἄλλοι ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση νὰ πάρουμε μιὰ κάποια θέση σ' αὐτὸ τὸ μικροεπεισόδιο ποὺ ἀλήθεια παρατιράβηξε.

Ὅμως ἡ οὐγγρικὴ τραγωδία κι' ἂν ἀκόμα τύχει νὰ ἔχει τελειώσει τὴν ὥρα ποὺ θὰ μπαίνουν κάτω ἀπὸ τὸ πιεστήριο αὐτὲς-ἐδῶ οἱ ἀράδες, ἢ κι' ἂν πάρει τέλος αὔριο, μεθαύριο, δὲν θὰ ἔχει περάσει σάμπως νὰ μὴν ἔγινε ποτέ. Γι' αὐτὸ εἰδικά, ἂς ἀπελπιστοῦν οἱ πονηροὶ ποὺ κρύφτηκαν μὲ ὅση εὐφυΐα κ' ἡ στρουθοκάμηλος, ὡς ποὺ νὰ περάσει ἡ θεοιμηνία. Ἀλήθεια εἶναι ὡς ἕνα μόνο σημεῖο πὼς τὸ ἀνθρώπινο γένος δὲν ἔχει μνημονικό: Ξεχνάει τὰ γεγονότα, δὲν ξεγράφει καὶ τὶς ἐπιδράσεις τους. Οἱ ἀλλοιώσεις παραμένουν, γιατὶ εἶναι φαινόμενα ὀργανικά.

Μὲ τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς Οὐγγαρίας δὲν κατα-

δικάζεται μιὰ παγκόσμια ἀνάγκη ἀλλαγῆς —αὐτὸ ἂς μὴν τὸ ξαστοχᾶμε· θὰ εἴταν οἰκτρὴ πλάνη. Καταγγέλλεται ἕνα συγκεκριμένο σύστημα, ποὺ εἴταν κι' ἐπιμένει νὰ εἶναι ἡ κακόπιστη παραμόρφωση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Πέρα ὅμως κι' ἀπ' αὐτό, ἔρχεται στὴν ἐπιφάνεια κάτι ποὺ ξεπερνάει τὸν εἰδικὸ χῶρο τῆς πολιτικῆς, γι' αὐτὸ καὶ μᾶς ἐνδιαφέρει ἀμεσότερα. Προτοῦ τὸ θυμίσουμε, ἀνάγκη νὰ ἐπιχειρηθεῖ ἡ ἄρση μιᾶς ἄλλης κακοπιστίας. Αὐτῆς ποὺ θέλει, πονηρότατα, νὰ ταυτίζει τὴν πολιτικὴ μὲ τὸν ἰδεολογικὸ κόσμο, τὴν πράξη—ποὺ εἶναι συνηθέστατα μιὰ ποιοτικὴ ἔκπτωση ἢ ἕνας καιροσκοπικὸς συμβιβασμὸς—μὲ τὴν ἰδέα, ποὺ ἐπιχείρησε νὰ ἐκφραστεῖ μέσον ἐκείνης καὶ προδόθηκε ἢ διαστρεβλώθηκε. Ὁ μαρξισμὸς σὰ φιλοσοφία ἢ ἰδεολογία εἶναι τόσο ὑπεύθυνος γιὰ ὅ,τι συμβαίνει τώρα στὴν Οὐγγαρία—ἢ καὶ στὴ Ρωσία—ὅσο τὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα γιὰ τὸν ἀποικισμό, τὸ δουλεμπόριο ἢ τὸν ἀφηνιασμένο καπιταλισμό.

Τὸ λέμε αὐτὸ γιατὶ ἡ ἔννοια «Εὐρώπη» δέχεται σήμερα βροχὴ τὰ χτυπήματα ἀπὸ παντοῦ, κι' ἀπὸ ἔξω κι' ἀπὸ μέσα, ἀπὸ ἐχθροὺς καὶ φίλους, καὶ τὰ χτυπήματα αὐτά, ποὺ σημαδεύουν τὴν πνευματικὴ ἔννοια Εὐρώπη, ξεκίνησαν ἀπὸ μιὰ κατακραυγὴ κατὰ τῆς πολιτικοκοινωνικῆς ἱστορίας τῆς ἠπείρου Εὐρώπη. Τὸ νὰ ταυτίζει ὅμως κανεὶς τὴν πρώτη μὲ τὴ δεύτερη, νὰ τὶς θεωρεῖ ἀλληλέγγυα ὑπεύθυνες, ἀξεχώριστες, καὶ νὰ θυσιάζει τὴ μιὰ στὴν ἄλλη, εἶναι πράξη ἀσύγγνωστης παραφορᾶς ὅταν—ὅπως θὰ τὸ ἰδοῦμε ἀργότερα—δὲν εἶναι ἐφαρμογὴ προγράμματος συνειδητὰ μηδενιστικοῦ. Ξεχνιέται ἔπειτα, μὲ μιὰ περίεργη ἀφηρημάδα, πὼς οἱ ἰδέες αὐτὲς τοῦ καταλυτικοῦ ἐλέγχου, τῆς ὀξύτατης κριτικῆς, οἱ πιὸ προοδευτικὲς κι' ἐπαναστατικὲς ἰδέες τοῦ σημερινοῦ κόσμου, στὴν Εὐρώπη εἶδαν τὸ φῶς κι' αὐτὴ τὶς γαλούχησε. Ξεχνιέται ἀκόμα πὼς ἂν ἡ Εὐρώπη στάθηκε φεουδαρχικὴ ἢ καπιταλιστική, αὐτὸ ἔγινε σὲ καιροὺς ποὺ δὲν μποροῦσαν βέβαια νὰ εἶναι σοσιαλιστικοὶ ἢ κομμουνιστικοί! Προχωρεῖ «διαλεκτικὰ» ἡ Ἱστορία, δὲν κάνει ἅλματα καὶ ἀναχρονισμούς, τί διάβολο! Τὸ νὰ ἀναθεματᾶμε λοιπὸν τὴν Εὐρώπη γιατὶ γνώρισε, ἂς ποῦμε, κάποτε, τὸν καισαροπαπισμό, εἶναι τὸ ἴδιο σὰ νὰ κακίζουμε τὸν Μέγα Ἀλέξανδρο γιατὶ δὲν χρησιμοποίησε στὸ Γρανικὸ τὶς ἀτομικὲς βόμβες τῆς Χιροσίμα.

Ἂν εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα καὶ καπιταλισμὸς εἴταν ἔννοιες ἀλληλέγγυες, δὲν θὰ εἶχε ποτὲ ὑπάρξει ὄχι Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ἀλλὰ οὔτε καὶ Ρωσική. Στὴν Εὐρώπη γεννήθηκε ἰδεολογικὰ ἡ ἐξέγερση τῶν μπολσεβίκων — αὐτὸ εἶναι περιττὸ νὰ τὸ ξεχνάνε — καὶ τῆς Εὐρώπης ἰδέες ἀπηχεῖ. Ὄχι τῆς Ἀσίας. Δηλαδή, γιὰ νὰ εἴμαστε ἀκριβέστεροι : ἀπήχησε. Γιατὶ ὕστερα, αὐτὸ εἶν' ἀλήθεια, μπολιάστηκε σὰν πολιτικὴ πράξη ἀπὸ ἕνα ἄλλο πνεῦμα: ἀπολυταρχικό, κι' αὐτὸ εἶναι κρύα πνοὴ τῆς Ἀσίας. Ἡ Εὐρώπη εἶχε περάσει ἀπὸ τὶς φάσεις αὐτὲς τοῦ δεσποτισμοῦ —σὲ μικρὴ ὅμως κλίμακα—τότε ποὺ εἴτανε χρονικὰ ἡ στιγμή του. Ἡ ἀναχρονιστικὴ ὅμως σήμερα καὶ τερατώδης σὲ ἔκταση, βάρος καὶ διάρκεια ἐπικράτηση τοῦ δεσποτισμοῦ, εἶναι μίασμα παρμένο ἀπὸ τὸ συγχρωτισμὸ μὲ τὸ ἀσιατικὸ πνεῦμα στὴ γεωγραφικὴ ἀκριβῶς ἐκείνη περιοχὴ ὅπου ἡ εὐρωπαϊκὴ ἤπειρος ἀρχίζει νὰ διαγκώνεται: ἀφύσικα, ἔξω ἀπὸ τὰ μέτρα της, ν' ἀλλοιώνεται, γιὰ νὰ σβυστεῖ τελικὰ στὸ χάος τῆς Ἀσίας.

Καὶ νὰ ἡ ἀντίθεση Εὐρώπη—Ἀσία, ἀντίθεση ὄχι πολιτικῶν συστημάτων ἢ κοινωνικῶν διαρθρώσεων, ἀλλὰ πνεύματος, νοοτροπίας. Αὐτὴν θέλαμε νὰ θυμήσουμε. Εἶναι βέβαια πασίγνωστη, χιλιοειπωμένη. Ἀλλὰ καὶ σκόπιμα θολωμένη. Πότε τῆς δίνουν μιὰν ἑρμηνεία ἐπιθετική, φιλοπόλεμη, ἀνίερη, ἄρα ἐκτὸς νόμου, πότε μιὰν πρόθεση προληπτική, στενοκέφαλη, παλαιοημερολογητική. Ὁ ὑπεραμυνόμενος τοῦ ὅρου Εὐρώπη χαρακτηρίζεται γιὰ ξιππασμένος ψευτοαριστοκράτης, σχολαστικὸς τῆς παρελθοντολογίας, ἠλίθιος σωβινιστής. Ἡ καὶ ὑποκριτικὰ ἀντιδραστικός, ὕπουλος ποὺ δοκιμάζει νὰ φαρμακώσει τὴν παρθενικὴ αὐτοπεποίθηση τῆς Προόδου. Ἡ ἀντίθεση, σὰ σύνθημα, ἔχει ἔπειτα τὸ κακὸ πὼς δὲν εἶναι ἀρκετὰ καινούργια γιὰ νὰ ἐνθουσιάζει ἐκείνους ποὺ ἐνδιαφέρονται περισσότερο γιὰ τὸν ἐνθουσιασμὸ παρὰ γιὰ τὸ περιεχόμενό του. Καὶ τέλος πολὺς κόσμος ἔχει μιὰ συνοπτικὴ μόνον, ἀτελέστατη, ἰδέα γιὰ τὸ τί συμβολίζει ὁ καθένας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς δυὸ ὅρους. Ἡ ζωὴ σήμερα εἶναι τόσο πολυάσχολη καὶ βιαστική... Τοὺς παίρνει λοιπὸν ὅπως τοὺς ἀκούει, ἁρπαχτά. Δὲν συνειδητοποιεῖ πὼς σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σταυροδρόμι παίζεται τὸ μέλλον τοῦ κόσμου,—πρᾶγμα ποὺ δὲν συγκινεῖ ἴσως ὅλους, ἐδῶ ποὺ τὰ λέμε. Παίζεται ὅμως καὶ τὸ παρόν του: Κι' αὐτὸ ἄρχισε πιθανότατα ὁ καθένας νὰ τὸ νιώθει, θὰ τὸ νιώθει μάλιστα κάθε μέρα ποὺ περνάει ὅλο καὶ πιὸ πιεστικά.

Μιὰ τελευταία παρατήρηση προτοῦ ἀναβάλουμε τὴ συνέχεια γιὰ τὴν ἐρχόμενη Τετάρτη (καὶ θὰ μᾶς χρειαστοῦν περισσότερες ἀπὸ μιὰ συνέχειες, προβλέπω): Εὐχάριστο θὰ εἴταν βέβαια, ἀπὸ μιὰν ἄποψη, νὰ μὴν ὑπῆρχε μιὰ τέτοια ἀντίθεση στὸν πίνακα τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς ὀπαδοὺς ἀκόμα τοῦ πιὸ ἀνύποπτου ἡσυχασμοῦ εἶναι φανερὸ πὼς ἡ ζωὴ προχωρεῖ σὰν ἕνας ἀδιάκοπος διάλογος. Ἄλλο ρυθμὸ ἴσαμε τώρα δὲν μπόρεσε νὰ ἐπινοήσει ἡ διαδικασία της. Διακοπὴ τοῦ διαλόγου θὰ σήμαινε αὐτόχρημα συγκοπὴ τῆς ζωῆς.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΓΑΛΛΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΑΘΗΝΩΝ
ECOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 19 Δεκεμβρίου 1956

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΠΕΡΑΝ ΤΩΝ ΗΠΕΙΡΩΝ

ΤΟΥ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Τὴν περασμένη Τετάρτη, ἐπιχειρήθηκε ἐδῶ μιὰ πρόχειρη ἀντιδιαστολὴ τῶν ἐννοιῶν Εὐρώπη—Ἀσία. Τονίσαμε, γιὰ ν' ἀποκρουστεῖ προκαταβολικὰ κάθε καιλόπιστη ἢ καὶ κακόπιστη παρεξήγηση, πὼς στὴν ἀντίθεση αὐτὴ δὲν δίνουμε, οὔτε κι' ἐπιτρέπεται νὰ δίνει κανένας, περιεχόμενο ἐριστικό, — πολὺ λιγότερο μαχητικό. Δὲν εἶναι ἀντίθεση ἠπείρων καὶ λαῶν. Οὔτε καὶ ἰδεολογικὴ ἀντίθεση. Εἶναι ἀντιδιαστολὴ δυὸ πνευματικῶν κόσμων· κάτι εἰδικότερο ἀκόμα: διαφορὰ νοοτροπίας, ἀντιπαραβολὴ διαφορετικῶν στάσεων ἀπέναντι στὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ ζωή. Ἂς προχωρήσουμε σήμερα σ' αὐτὸ τὸ δρόμο.

Ὅταν μιλᾶμε γιὰ «εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα» ξέρουμε πολὺ καλά, ὅλοι ὅσοι καλόπιστα συζητοῦμε, τί ἔχουμε στὸ νοῦ μας. Ὄχι μόνο θεωροῦμε τὸν ὅρο τοῦτον ἄσχετο μὲ τὶς κάθε λογῆς ἐπιδιώξεις τῶν πολιτικῶν συστημάτων ποὺ βασίζονται στὴν ἐκμετάλλευση τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὴν καταπίεση, ἀλλὰ καὶ μόνο σὲ ἀντίθεση ἀκριβῶς μ' αὐτὰ μποροῦμε νὰ τὸν συλλάβουμε. Ξέρουμε βέβαια πὼς ὁ ὅρος τοῦτος ἔχει ἀρχίσει νὰ πέφτει σὲ κάποια ἀντιδημοτικότητα, ὀφειλόμενη ἀπὸ τὴ μιὰ στὴν ἔντονη ἀπαγόρευση ποὺ καταβλίβει μεγάλα εὐρωπαϊκὰ σύνολα αὐτὴ τὴ στιγμή, γιατὶ εἴδανε τὰ ἰδανικά τους προδομένα, ἀπὸ τὴν ἄλλη στὴ συστηματικὴ συκοφάντηση ποὺ τοῦ ἔχει γίνει. Δὲν νομίζουμε ὅμως πὼς ἕνας παροδικὸς κάματος, μιὰ ψυχολογικὴ κάμψη, ἢ καὶ πολὺ λιγότερο, μιὰ ἔντεχνα καλλιεργημένη πρόληψη, ἐπιτρέπεται νὰ στερήσουν τὸν κόσμο ἀπὸ μιὰ πολιτιστικὴ δύναμη ἀνεκτίμητη, ἀπαρόμοιαστη, καὶ ποὺ πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὸ νὰ ἔχει ἐξαντλήσει ἀκόμα τὶς δυνατότητές της. Δυνατότητες ἀνθρωπιᾶς, μέτρου, εὐγένειας, ἠθικῆς ἰσορροπίας, ἰδιαίτερα πολύτιμες σὲ ἱστορικὲς περιόδους καθὼς ἡ σημερινή, ποὺ παραπαίει ἀνάμεσα στὸ μηδενισμὸ καὶ τὸ δεσποτισμό, τὴν ἀπόγνωση καὶ τὴ βία, κι' ἀγωνίζεται νὰ διορθώσει τὸ ἕνα διὰ τοῦ ἄλλου...

Ἡ πνευματικὴ ἔννοια Εὐρώπη δὲν ταυτίζεται μὲ μιὰ γεωγραφικὴ περιοχή, καὶ τοῦτο ἀκριβῶς εἰ-

1 6121103-1

103-2.

ναι ἕνα ἀπὸ τὰ ὑψηλότερα χαρακτηριστικά της. Ἡ πνευματικὴ ἔννοια Εὐρώπη ξεπερνάει κατὰ πολὺ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἤπειρο. Ἀνήκει δικαιωματικὰ, σὰν τίτλος καὶ σὰ διακριτικὸ, σὲ κάθε ἄτομο ἢ σύνολο, ὁποιασδήποτε ἠπείρου, ὅταν τοῦτο φέρεται σύμφωνα μὲ τὰ μέτρα ποὺ καθιέρωσε ἡ ἀνθρωπιὰ τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Ὑπάρχουν περιστάσεις ὅπου ὁ τίτλος δὲν ταιριάζει καθόλου σ' ἐκδηλώσεις γεωγραφικὰ εὐρωπαϊκές, ἐνῶ ἀντίθετα ταιριάζει σ' ἐκδηλώσεις ἐξωευρωπαϊκές. Καὶ τὸ γεωγραφικὰ ἀδέσμευτο ἀκριβῶς αὐτὸ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, ἡ ἀνεξαρτησία του, ὁ καθαρὰ ἰδεολογικὸς προσδιορισμός του, εἶναι τὸ μεγάλο του ἐπίτευγμα, ἐκεῖνο ποὺ ἰδιαίτερα τὸ καταξιώνει στὴ συνείδησή μας. Μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα, ὅπως μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ ἀσιατικὸ πνεῦμα, ἢ γιὰ ἀμερικανικὸ πνεῦμα: καθένας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ὅρους ἔχει ἕνα-κάποιο περιεχόμενο, ἀρκετὰ καθαρὸ μάλιστα, κ' εἶναι ὁλότελα περιττὸ νὰ τὸ χαρακτηρίζουμε σὰν πρόληψη ἢ πλάνη. Εἶναι, ἁπλούστατα, σύμβολο ποὺ ὑποδηλώνει περιεκτικὰ κι' εὔγλωττα, μιὰν ὁρισμένη ἀνθρώπινη νοοτροπία, μιὰ καθορισμένη στάση ἀπέναντι στὴ ζωὴ, ἕναν ἐσωτερικὸ κόσμο, ποὺ προβάλλεται θετικὰ στὸν ἔξω, καὶ τὸν ἑρμηνεύει, καὶ τὸν διαμορφώνει σύμφωνα μὲ τὰ δικά του ἠθικὰ μέτρα καὶ τὶς δικές του ἀρχές.

Ἡ ἠθικὴ κρίση ποὺ περνάει ὁ γνήσιος Εὐρωπαῖος τοῦ καιροῦ μας εἶναι ἡ τρανότερη ἀπόδειξη ὄχι μόνο πὼς ἡ ἔννοια «εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα» ὑπάρχει, ἀλλὰ καὶ πὼς εἶναι ἔννοια δεσμευτικὴ, ποὺ ἐπιβάλλει βαρύτατες, ἀπαράγραπτες ὑποχρεώσεις. Ὑποφέρει ὁ εὐρωπαῖος ἄνθρωπος τοῦ καιροῦ μας γιατὶ βλέπει, λόγου χάρη, νὰ ἐκδηλώνονται «ἀντιευρωπαϊκὰ» οἱ Ἀγγλογάλλοι στὴν Αἴγυπτο. Νιώθει πὼς ἐξαναγκάζεται ἔτσι νὰ ζήσει κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰν ἀνομία: μιὰν ἀντινομία. Κι' αὐτὸ τοῦ προκαλεῖ ἕναν ὀξύτατο σπασμό. Ἐνῷ καμαρώνει, ἂς ποῦμε, τὴν προσπάθεια τοῦ Νεχροὺ στὶς Ἰνδίες, προσπάθεια συντονισμένη μὲ τὶς οὐσιαστικὲς ἀρχὲς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος. Ὁλόκληρη ἄλλωστε ἡ ἔγερση τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς τί ἄλλο εἶναι στὸ βάθος παρὰ μιὰ ἀναχώνευση τῶν εὐρωπαϊκῶν προτύπων μέσα στὰ ὄχι νεκρὰ στοιχεῖα τῶν ἐθνικῶν της παραδόσεων; Ὁ Νεχροὺ, μιλώντας στὸν Οὔγγρο καθηγηττὴ Τίμπορ Μέντε, ποὺ τὸν ρωτοῦσε γιὰ τὶς νεανικὲς σπουδές του καὶ ποιὲς ἐπιδράσεις δεχόταν τότε ποὺ σπούδαζε στὸ Καίμπριτζ, ἔδινε τούτη τὴν ἀπόκριση: «Παρακολουθοῦσα μαθήματα καὶ διαλέξεις φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας ἑλληνικῆς...».

Ὅποιος θελήσει, πραγματικὰ, νὰ ἐξακριβώσει τὸ σωστὸ περιεχόμενο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, πολὺ θὰ δυσκολευτεῖ φοβᾶμαι νὰ τὸ ξεχωρίσει ἀπὸ κεῖνο ποὺ λέγεται Ἀνθρωπισμός. Μόνο ποὺ κι' ὁ ὅρος αὐτὸς, ὅπως καὶ τόσοι ἄλλοι, εἶναι παρεξηγημένος. Στὴ στήλη τούτη ἄπειρες ὥς τώρα φορὲς ἐπιχείρησε ὁ ὑπογραφόμενος νὰ διατυπώσει τὶς ἀπόψεις του γύρω ἀπὸ τὸ θέμα. Δὲν ἔχουν ἄλλη ἀξία παρὰ μόνο πὼς ἐκφράζουν μιὰ πίστη σταθερὴ ὅσο κι' ἀδογμάτιστη. Ἡ ἔλλειψη πρωτοτυπίας της, ἐξ ἄλλου, φανερώνει, ἐλπίζω, τὴν ἀπουσία κάποιας εἰδικῆς φιλαυτίας ποὺ νὰ φανατίζει ἀταίριαστα τὸν ὑποστηριχτή της. Ὁ ὅρος Ἀνθρωπισμὸς λοιπὸν, ἔχει δυὸ σημασίες: μιὰν εὐρύτερη καὶ μιὰ στενότερη. Μὲ τὴν εὐρύτερη — τὴν καὶ οὐσιωδέστερη — Ἀνθρωπισμὸς εἶναι ἡ κίνηση ποὺ ἀποβλέπει στὴ μετάθεση τοῦ ἰδανικοῦ τῆς ζωῆς ἀπὸ τὸ ὑπερπέραν, ὅπου τὸ τοποθετοῦσε ὁ μεσαιωνικὸς κόσμος, στὸ ἐντεῦθεν· ἄρα κίνηση ποὺ ἀποβλέπει στὴν ἔξαρση τῆς ἀξίας Ἄνθρωπος. Ἡ τομὴ εἶναι ἱστορικὴ καὶ κρισιμότατη. Ἐγκαινιάζει ἕναν ὁλόκληρο κόσμο. Ὁ ἄνθρωπος σὰν πλάσμα ὄχι προκαταβολικὰ καταδικασμένο λόγῳ κάποιας προπατορικῆς ἐνοχῆς, ὁ ἄνθρωπος σὰν ὂν ποὺ μιᾶς καὶ γεννιέται στὸν κόσμο ἔχει αὐτομάτως κάποια δικαιώματα, τὸ ἀνθρώπινο γένος καὶ ἡ ζωή του, φυσικὴ μαζὶ καὶ πνευματικὴ, σὰν αὐτονόητες, βαρύνουσες, κύριες ἐνασχολήσεις τοῦ συνειδητοῦ, ὑπεύθυνου ἀνθρώπου, νὰ τὸ ἁπλὸ καὶ μαζὶ τὸ πυκνότατο νόημα τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ.

Ποιὰ ἄξια τοῦ ἀνθρώπου ἄποψη, ποιὰ δοξασία, κοσμοθεωρία, μπορεῖ νὰ ὑποτεθεῖ πὼς ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν προσανατολισμὸ τοῦτο; Καὶ ποιὰ ἄξια τοῦ ἀνθρώπου κίνηση, ἂν ἀνατρέξει στὴν ἀπώτερη πηγή της, δὲν θ' ἀναγνωρίσει πὼς ἀπὸ αὐτὸν ξεκινάει; Πὼς δίχως ἐκεῖνον δὲν θὰ εἴτανε κὰν νοητή; Καὶ πὼς κι' ἂν ἀκάμα τὸν ἀρνηθεῖ, θὰ τὸν ἔχει μέσα στὸ αἷμα της; Κάτι περισσότερο: θὰ μπορεῖ νὰ τὸν ἀρνηθεῖ—θὰ ἔχει αὐτὴ τὴν εὐχέρεια, τὸ δικαίωμα, τὴν ἐλευθερία — ἀκριβῶς γιατὶ θὰ τὸν ἔχει στὸ αἷμα της. Ἔξω ἀπὸ τὸν Ἀνθρωπισμὸ δὲν ὑπῆρξε ποτὲ παρὰ δογματικὴ ἀκαμψία, μισαλλοδοξία, ἀπάρνηση τῆς ζωῆς, πνευματικὸς σατραπισμός. Ὁ ἄνθρωπος γεννήθηκε στὸν κόσμο σὰν ὂν ἠθικὰ ἐλεύθερο ἀπὸ τὴ στιγμὴ καὶ μόνο ποὺ ἔπαψε νὰ θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του φυγόδικο καὶ τὴν παροῦσα ζωὴ παγίδα στημένην ἀπὸ κάποιο τέρας ἐχθρικό του, ὀχυρωμένο δολοφονικὰ πίσω ἀπὸ τὰ σύννεφα.

Ἀνάγκη ὅμως νὰ συνεχίσουμε.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES ATHENS
Γ Φ
ΑΡ ΙΑ
ΘΕ ΑΣ
ΝΟΥΣΙΟΥ
ΜΟΣΣΟΛΗΝΗ